

Digitized by the Internet Archive
in 2015

XII. KÖTET. I. SZÁM. UJ FOLYAM. 1892 FEBRUÁR 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK^{ÉS}
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

A BESZTERCEBÁNYAI ÖTVÖSÖK PECSÉTJE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1892.

TARTALOM.

Dr. KUZSINSZKY BÁLINT, Archæologiai mozgalmak Rómában az utolsó tizenöt év (1876—1896) alatt. Első közlemény. Öt ábrával	1—18. l.
Ábra: IX—XI. századi fülbevaló a n. múzeumban	18. l.
KÖVÉR BÉLA, A középkori sodronyzománcz kérdéséhez. Két ábrával és két képes táblával	18—33. l.
Ábrák: XVI. századi ékszerek drégely-palánki (Hont m.) kincsleletből	33. l.

EMLEKEK ÉS LELETEK.

I. FRÖHLICH RÓBERT, Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. (Első közlemény)	34—44. l.	III. Dr. GOLDZSIHER IGNÁCZ, A szinai félsziget régiségeiről	48—58. l.
II. Dr. DOMASZEWSKI, Két kiadatlan római katonai elbocsájtó levél. (Négy hasonmással)	44—48. l.	IV. RÉCSEY VIKTOR, Zalavári emlékek. Két képes táblával	58—68. l.

LEVELEZÉS.

I. FARKAS SÁNDOR, A szegvári kőkori leletekről	69—70. l.	és fenmaradt nyomairól. (Egy térképes táblával)	71—74. l.
II. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ, A brádi bronzleletről (Arad m.) Hét ábrával	70. l.	IV. LEHÓCZKY TIVADAR, Az ormódi aranykincsről (Bereg m.)	75—76. l.
III. VÁSÁRHELYI GÉZA, Az Aquincumból Bregetiőba vezető római út irányáról		V. MIHALIK JÓZSEF, A beszterczebányai ötvösök pecsétje. Egy ábrával	77—88. l.

IRODALOM.

I. Dr. Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen. Ism. <i>Hampel</i>	79—84. l.	II. Budapest régiségei. Ismerteti <i>lf.</i>	84—85. l.
---	-----------	--	-----------

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

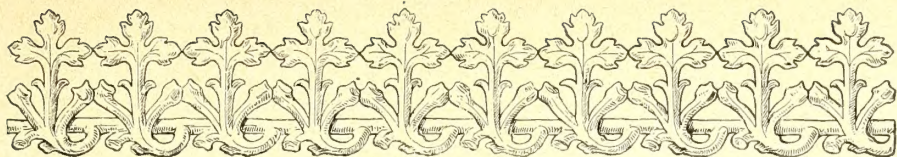
I. A n. múzeum régiségtárának gyarapodása 1891. évi októbertől december végéig	86—87. l.	IV. Az alsó-fehérmegyei tört., rég. és termt. társulat évkönyve	89. l.
II. Az orsz. rég. és embt. társulat december havi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i>	87—88. l.	V. A délmagyarországi tört. és rég. múzeum-társulat értesítője	89. l.
III. Az orsz. rég. és embt. társulat január havi közgyűlése. U. a.	88—89. l.	VI. A szegedvárosi múzeum gyarapodása <i>Reizner János</i> . Négy ábrával	90—91. l.
		VII. A tiszafüredvidéki régészeti egylet decemberi közgyűlése	91. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Rakovszky István †	92. l.	VIII. Régi bolgár ezüstkupa. <i>Strausz Adolf</i>	93—94. l.
II. A régiségtár vendégei	92. l.	XI. Egy máramarosmegyei bronzkard. <i>M. S.</i>	94. l.
III. A műemlékek orsz. bizottsága	92. l.	X. A kozár kard. <i>ng.</i>	94—95. l.
IV. Csanádmegyei tört. és rég. társulat	92. l.	XI. Az ürmezei urnatemető (Máramarosmegye). Térrajzzal	95—96. l.
V. Békésmegyei rég. és művelődéstört. egylet	92. l.	XII. Az első magyar brakteát. <i>r—l.</i>	96. l.
VI. Felső-szakonyi (Sopron m.) római lelet	92. l.		
VII. Rézgyűrű az eszéki múzeumban. Ábrával	93. l.		

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnyomása vagy fordítása tilos.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr. Előfizetni lehet a m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatalában.

ARCHÆOLOGIAI MOZGALMAK RÓMÁBAN AZ UTOLSÓ TIZENÖT ÉV (1876—1890) ALATT.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

A ki az utóbbi években Rómát meglátogatta s összevetette a mai állapotokat azokkal, melyek a pápai uralmat jellemezték, el nem vitathatja az érdemeket, melyeket az új kormány úgy a modern város fölvirágoztatása, mint az ókori Róma emlékeinek felkutatása és gondozása körül szerzett. A haladás mindkét tekintetben igazán bámulatos.

A mi az újabb építkezéseket illeti, az archæologust természetesen az érdeklő főképp, mekkora arányokat öltöttek azok. Világos ugyanis, hogy a mai város fokozatos növekvésével okvetlenül az ismeretek is gyarapodnak, melyek az ókori Róma viszonyaira világot vetnek.

Bizonyára nem lehet tehát érdektelen legalább röviden megismernünk, mi minden történt Rómában a mai napig az építkezés terén. A munkálatok oroszlánrésze az utolsó 15 esztendőre esik.

Mindjárt első tekintetre szembeötlök, hogy a mai legújabb városrészek azokon a helyeken épültek, a melyeknek beépíttetése az ókorban is legkésőbbben történt. A fejlődés menete a két korszakban ugyanaz. A terjeszkedés határát ma is Aurelianus fala jelöli, ép úgy a mint az 16 századdal azelőtt volt.

Leghamarább érte el e határt a város a keleti oldalon. Az új Róma egyik legszebb alkotása a Via Nazionale. A Corso déli végén a Piazza Venezia-ról ágazik ki keletnek s a Diocletianus thermái előtt elterülő félkörű térségen ér véget. Épülése maga után vonta az egész környék átalakulását. A Quirinalis és Viminalis magaslatait csakhamar új utcahálózatok lepték el, melyek ma már Diocletianus thermáin s a vasúton túl egészen Aurelianus faláig folytatódtnak. Északkelet felé az új épületek a Porta Salaria-ig nyúlnak.

Régóta nem áll a S. Maria Maggiore temploma sem a város délkeleti szélén. Apsisa mögött a széles Via Cavour megy s a vasúthoz vezet el, a homlokzata előtti térről pedig két más tekintélyes új utca ágazik ki. Az egyik, a Via Merulana, a Laterán előtt végződik, a másik ellenben (Via Carlo Alberto, a gyönyörű Piazza Vittorio Emanuele-n

túl mint Via Conte Verde) egyenesen a S. Croce in Gerusalemme templomának tart.

E két úttal kapcsolatban természet szerint az egész Esquilinus beépítése nagy haladást tett. Leginkább visszamaradt még az a része, a hol egykor Titus thermái terültek el, az építkezés kezdetei azonban már itt is kezdenek mutatkozni.

Valamennyi között a legújabb városrész északon a Villa Ludovisi helyén van keletkezőben. Rövid néhány év múlva ez is eléri kelet felé a Porta Salariát.

A mi Róma déli részét illeti, nem csoda, hogy az még mindig a legelhagyatottabb. A központtól legtávolabb eső Aventinust még ma is csak kolostorok és vignák borítják, ép úgy, mint azelőtt 20 évvel. Ugyanolyan Caracalla thermáinak környéke. A Cæliuson az utóbbi években nagy katonai kórház épült. Különben képe legnagyobb részében a régi.

A hol az új építkezések számára akkora szabad terület kínálkozott, mint az Rómában az eset, a régi város jellege önként érthetőleg nem igen változhatott sokat. Azért itt sem maradt minden a régiben. A már említett Via Cavour nyugoti vége a forumra torkollik, elébb azonban a régi házak egész sorainak kellett a föld színéről elpusztulnia, hogy e része felépülhessen. Még nagyobb pusztulás érte a Campo Marzo városrészt. Új, széles út vágja keresztül, a Corso Vittorio Emanuele, mely a Via Nazionale méltó folytatásaként a Piazza Venezián kezdődik s a Ponte S. Angelo mellett egy jelenleg a Tiberisen át készülő vashídban ér véget. Egy további nagy változás e városrészben a Ghetto lerombolása. Területe ma még ugyan üres, rövid idő múlva azonban itt is új paloták fognak emelkedni.

Jelenleg az új építkezés terén a legfontosabb mozzanat a Tiberis szabályozása. Hogy a város végre valahára megszabaduljon ezen szeszélyes folyó folytonos áradásaitól, melyek már az ókori Rómának átkát képezték, a legszélesebbre menő intézkedésekre határozta el magát a kormány. Egyrészt ugyanis fenekét mélyítik, másrészt szélesbitik medrét. Az új köpartokat 5—8 méternyire építik a régiék mögött, a melyek lebontásával ismét egész házsorok pusztulnak el, hogy a Tiberis két oldalán széles útnak s újabb palotasoroknak adjanak helyet.

Képzeltetni immár, hogy ekkora nagyarányú építkezések mellett, oly classicus területen, a minő Róma, az emlékek mekkora halmazának kellett napfényre kerülnie. A kisebb, szórványos építkezésekről, csatorna-ásásokról stb., melyek egész Rómára kiterjeszkednek, ne is szóljunk.

De, mint könnyű belátni, az ily formán, túlnyomó részben a véletlennek köszönhető leletek a tudomány számára csak úgy lehetnek haszonnal, ha a legigénytelenebbeknek látszók ugyanazon gondos figyél-

lemben részesülnek, mint a jelentékenyek. Nem elég, hogy a kiválóbb tárgyak utólag a múzeumokba vagy egyes magánosok palotáiba szállíttassanak s így az elkallódástól megmentessenek: sokszor fontosabb ennél, hogy az összes leletkörülmények még frissiben, a helyszínén tanulmányoztassanak.

Főleg az építészeti maradványokra vonatkozólag áll ez, mert csak ezeknek pontos felvétele teszi lehetővé, hogy Róma ókori topographiájával a lehetőség szerint tisztába jöjjünk.

Csak elismerés illetheti tehát az olasz kormányt, hogy azonnal megalakulása után úgy a már fennálló, mint a még napfényre jövő emlékek felügyeletére egész hivatalt szervezett s annak élére az olasz archæologusok egyik legméltóbbikát, Fiorellit állította. A kormány példáját követte Róma városa: külön archæologiai bizottság alakult, mely feladatául tűzte, hogy az összes városi építkezéseket szemmel tartja. Az új rendszeres ásatások intézése s azoknak példányszerű fentartása kezdettől fogva a kormány gondját képezi. Mindkét közegek megvannak a hivatalos közleményei. Az 1876 óta Fiorelli szerkesztésében megjelenő «Notizie degli scavi di antichità communicate alla R. Accademia dei Lincei» az egész Itáliában előkerülő leletek schematicus ismertetése mellett Róma városáét is felöleli. A városi archæologiai bizottság «Bullettino»-ja ellenben, mely az idén 21. évfolyamába lépett, kizárólag Róma területére szorítkozik s részletesebb fejtegetésekkel igyekszik úgy a topographiai, mint a műtörténeti kérdések tisztázásához járulni.

Jelen dolgozatom célja természetesen nem lehet az, hogy a legcsekélyebb régészeti mozgalomról, melynek színhelye Róma az utolsó 15 évben volt, számot adjak. A leletek száraz lajstroma maga kötetekre rúgna. A mit tehetek, az, hogy egyrészt azon főbb eredményeket összegezem, melyek Róma topographiájára vonatkoznak, másrészt azon kiválóbb műemlékekről némi áttekintést kísérlek adni, melyek vagy a már létező múzeumokba kerültek, vagy újabb múzeumok alapítására ösztönzésül szolgáltak.

I.

Hogy azon haladásról, melylyel az utolsó 15 esztendő *Róma topographiájának* kérdését előbbre vitte, csak megközelítő képet szerezhessünk, úgy ez, mint könnyű belátni, csak hiányos lehetne, ha egyedül azon emlékeket vennők számba, melyek a mai nap is autopsia tárgyát képezhetik. Túlnyomó részben a rendszeres ásatások eredményei lévén, tagadhatatlanul egyszersmind a legjelentékenyebbek, utóvégre is azonban az ókori Róma csak egy kis részének állapotára vetnek világot. Ilyenek főképen azon romok, melyek a forumon, illetve a sacra via mentén, Augustus forumán s a Palatinuson kerültek napfényre. A mi adat

Róma más régióiban napvilágot látott, az az újabb építkezések befejezésével kevés kivétellel elpusztult. Legfőlebb az egykorú feljegyzések őrizték meg emlékezetöket. E részben tehát annak felelevenítésével kell beérnünk.

A hová Róma minden látogatóját, ki az antik emlékek iránt a legcsekélyebbet érdeklődik, első útja vezet, az a *forum Romanum* s környéke. Keressük fel hát mi is azt mindenekelőtt.

A hely jelentősége érthetővé teszi, hogy a XVI. századtól napjainkig ismételen a kutatások tárgyát képezte. Midőn 1878-ban újra hozzáláttak a munkához, a tulajdonképeni forum egész kiterjedésében, vagyis a *tabularium*-tól Julius Cæsar templomáig szabadon állott. Hátra volt, hogy most már az ú. n. «*valle del Foro*» keleti részét, vagyis a *sacra via* környékét ássák fel. Egyelőre az volt a cél, hogy azt a földszalagot átkutatják, mely Titus ívétől Faustina templomáig elnyúlik s észak felől Constantinus basilicája, délről pedig a Farnese-i kertek határolták. Az ásások java részével már 1879-ben, teljesen azonban csak 1882-ben készültek el.

Mint tudva van, a Commodus alatt 191-ben kitört tűzvész főleg a *sacra via* ezen nyugoti felét hamvasztotta el. A napfényre került romok lényegileg azzal a beosztással ismertetnek meg, mely szerint e városrész a tűzvész után újra felépült. Azért teljesen még sem tűntek el a korábbi építkezések nyomai. Feltalálhatók azon alsóbb rétegben, a mely az újabb épületek alatt terül el. E különböző korú építkezések összetetéséből világosan kitűnik, hogy a tűzvész után emelt összes épületek fekvése Venus és Roma templomáét követi s ennyiben lényegesen eltér a korábbi orientálástól.

Egyike a legérdekesebb jelenségeknek e részben maga a *sacra via*. A mint ma előttünk van, Titus ívétől északnak fordul s a basilica Constantini, Romulus és Faustina templomai előtt halad el s a rostra Julia északi oldalán torkollik a forumra. Ezen ténynyel szemben az egykorú feljegyzések minden kétséget kizáró tanúsága áll, hogy a *sacra via* eredetileg délen, azaz Julius Cæsar és Castor templomai között érte a forumot, a melyet aztán a basilica Julia északi oldalán metszett át. Úgy kellett e szerint lenni, hogy körülbelül Constantinus basilicájának délnyugoti sarkától rézsút, egyenesen Vesta templomának tartva, haladt. Hogy pedig ez tényleg így volt, a szóban forgó ásások a legegyszerűbb módon beigazolták.

A legkézzelfoghatóbb bizonyíték, hogy ezen irányban helyenként magának az eredeti útnak kövezete került napfényre. További adat Augustus ívének felfedezése, a melynek nyomaira Richter Ottó* 1888-ban

* V. ö. Mittheilungen des deutschen archæologischen Instituts. Röm. Abth. III. p. 99.

Julius Cæsar temploma körül tett tanulmányai alkalmával, annak déli oldalán reáakadt. Az ívből, melyet a senatus és nép a parthusi hadijelek visszaadása alkalmából Kr. e. 19-ben Augustus tiszteletére állított, nem maradt fenn több, mint a későbbi talajszint alatt fekvő alapozása. Ez után ítélve a kapunak három átjárója volt, melyek közül a közbülső szélesebb volt a két oldalnyílásnál. Fekvése csak úgy érthető, ha a sacra via-t átfogta.

Az egykorú írók (jelesen Cicero, Pro Plancio 7, 17.) még egy második kapuívrről emlékeznek meg, melynek e tájon állania kellett. Az ú. n. *fornix Fabianus* az, melyet Q. Fabius Maximus 121-ben Kr. e. az allobrogokon aratott győzelmének emlékére építtetett. Csak annyit mondanak róla, hogy Faustina és Vesta templomai között emelkedett. Helyét az ásatások sem constatálhatták ugyan teljes bizonyossággal, több mint valószínű azonban, hogy az 1882-ben előkerült kapúmaradványok Fabius ívéhez tartoztak. Lanciani* számítása szerint a nyílás szélessége mintegy négy méter volt, a pillérek magvát tuffkő képezte, kívül travertin takarta, az ívezet peperin kőből készült. A maradványok lelhelye teljesen egybevág a sacra via imént jelzett eredeti menetével.

Az eredményt, melyre e két ív fekvése a sacra via eredeti menetét illetőleg következtetni engedett, legfőlegb megerősíthetik azon további épülettromok, melyek ezen tájon az alsó rétegben szétszórva napfényre kerültek. Érdekességüket növeli, hogy bennök minden valószínűség szerint Róma egyik legrégebbi épületének, a *regia* maradványait sikerült feltalálni.

Midőn azok egy része 1882-ben kiborult, Lanciani** azonnal ráutalt köztársasági jellegökre s bennök nem minden alap nélkül a pontifex maximus lakásának helyét vélte felismerhetni. E maradványok könnyen szembetűnnek sajátzerű fekvésükön, a mennyiben tengelyök a későbbi épületekétől 23 fokkal délnyugotnak tér el, a mely elhajlás pedig egyszerűsmid a sacra via eredeti irányát jelzi. A helyiségek egyike félkörű apsisal záródik, egy másikat oszlopok díszítettek, a melyek közül kétőnek travertinbasisai eredeti helyükön maradtak meg. Valamennyinek padlóját többé-kevésbbé megrongált, egyszerű kőmozaik takarja. A belső kiállítás mindeme sajátzerűségei Lanciani szerint a regia azon újjáépítésétől erednek, melyet Kr. e. 36-ban történt leégése után Cn. Domitius Calvusnak köszönhetett.

Fontosabbak azon maradványok, melyek főkép Jordan*** 1886. évi

* V. ö. Atti della R. Accademia dei Lincei. Memorie della classe di scienze morali, storiche e filologiche. X. p. 340.

** U. o. p. 346.

*** V. ö. H. Jordan, Gli edifizii antichi fra il tempio di Faustina e l'atrio di Vesta. Mittheilungen d. arch. Instituts. I. 99—III.

kutatásainak Vesta és Faustina templomai között köszönhetők. E romok közvetlenül Julius Cæsar temploma mögött fekszenek, tehát azon a helyen, a hol Appianus tanúsága (B. civ. II. 148.) szerint a regianak állani kellett.

Minden hézagosságuk daczára constatálható, hogy az épület hosszúság négyzetű volt. Hossza 47 római láb, szélessége pedig 20. Orientálása ugyanaz, mint az imént leírt s a pontifex maximus lakosztályainak tartott helyiségeké. Mint a fekvés ezen megegyezése is nyilvánvalóvá teszi, egyedül a regia egyik sacrariumával lehet dolgunk. A legújabb megfigyelések * kétségtelenné tették, hogy ez volt azon épület, a melynek falaira a fasti consulares és triumphales írva voltak. A mennyire ugyanis a fennálló maradványok következtetni engedik, épületünk falait márványhasábok képezték, a minőkre épen az említett fasti Capitolini-eket is vésve találták. A legújabb ásatások alkalmával e fasti további két töredékére akadtak, még pedig a szóban forgó épületmaradványok környékén, a hol a Capitolium gyűjteménye is a XVI. században napvilágot látott.

A regia nevével ugyan még a III. században találkozunk, de ha akkor fenn is állott, úgy az csak ezen sacrariumnak nevezett része lehetett. A mi a többi, töle délkeletnek fekvő részét illeti, mely a pontifex maximus lakását foglalta magában, az annál inkább elpusztult, mert Augustus óta elvesztette e rendeltetését. Augustus (Dio, 54, 27.), midőn Lepidus halálával pontifex maximus lett, nem akarván belé költözni, a regiát a Vestalisoknak engedte át, a kik aztán, miután valamely tűzvész elhamvasztotta, a főpapi lakás romjainak egy része fölött számukra új házat emeltek, a másik, fönnebb constatálható részét pedig egyéb közhasznú épületek számára bocsátották oda.

Áttérve azon maradványokra, melyek az 191-ki tűzvész utáni korból származnak, kezdjük újra a *sacra via* szemléletén. Megváltozott irányáról már fönnebb megemlékeztem. Kövezetéből egész hosszában tekintélyes részek maradtak fenn. Azok után ítélve, szélessége 12 méter lehetett. Szemben a lavalapok azon pontos összeillesztésével, a mint az egy csekély darabon a Saturnus templom feljáratánál látható s a korábbi *sacra via* kövezetét jellemzi, el nem kerülheti figyelmünket ezen későbbi burkolat felületes kivitele. Egy 2 m. mély és 80 cm. széles csatorna vonul alatta, mely annyira jó karban maradt, hogy mai nap ismét egykori rendeltetését teljesítheti.

Arra a kérdésre, hogy a *sacra via* északi oldalán Constantinus basilicájának s Romulus templomának felépítéséig minő épületek állottak, az ásatások semmi figyelemreméltót nem eredményeztek. A mi

* F. M. Nichols, La regia. Ugyanott. I. 97. 1. és Ch. Huelsen, Jahresbericht ueber Topographie der Stadt Rom. 1889—1890. Ugyanott. VI. 92. 1.

napfényre került, az lényegében e két épületre vonatkozik: így a basilica lépcsőzetes feljárata az annak díszítésére szolgáló egyik vörös granit-oszloppal, Romulus templomából pedig annak egész homlokzata. Ez utóbbiban a bejárat, melynek eredeti bronzajtószárnyai megvannak, félkörű előcsarnokból nyílik. Az ajtófélfák előtt oszlopok emelkednek, jobbra és balra pedig a homlokzatot félkörű fülkék díszítik. A kerek templom két oldalán egy-egy hosszúkas helyiség tűnt elő. A maga egészében csak a keletnek fekvő áll előttünk apsidikus záródásával. Az *antae* díszítésére cipolinoszlopok szolgáltak, a melyek közül kettő ma is még al posto látható.

A mi az út másik, déli oldalát illeti, igénytelen faltöredékek tűnnek szembe, egytől-egyig téglalakítások, a minők a Kr. u. III. és IV. századot jellemzik. Bajos volna bennök bárminemű monumentalis alkotás maradványait felismerni.

Szemben a basilica bejáratával szökőkút emelkedett. Formája olyan volt, mint a Constantinus íve előtt állott *meta sudans*-é. Csak az építmény magva áll fenn, a márványlemezek, melyekkel burkolva volt, elpusztultak. Odább, nyugotnak egy nagyobb apsisal találkozunk. Padozatáúll részben régibb sacralis feliratokat használtak fel.

Többé-kevésbé összefüggő épületmaradványok egyedül a Romulus templomával szemközt eső részen constatálhatók. Közvetlenül az út mentén mintegy nyolcz méternyi szalagon a talajt a tiszteleti emlékek hosszú sora fedte. Eredetileg gyalog és lovas szobrok voltak, melyeket márványtalapzatokra állítottak. Később azonban a szobrokat *aedicula* formára emelt épületek alá helyezték. Egyike a legszebbeknek az, melyet Tarsus közönsége Gordianus császár tiszteletére állíttatott. Korra, a mint az a nagy számmal e helyütt lelt feliratokból kitűnik, egyik sem régibb Septimius Severus uralkodásánál.

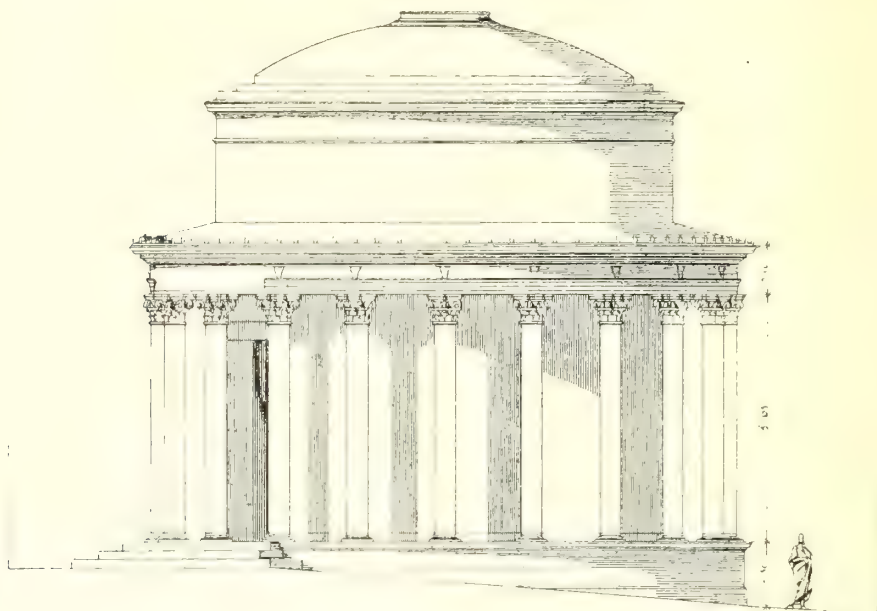
A további romok, melyek ezen, különben meglehetősen rongált állapotban fenmaradt tiszteleti emlékművek mögött kiborultak, egy 79 m. hosszú oszlopcsarnok maradványai. Ma már csak azon téglapillérek állanak, melyeket utólag a tulajdonképeni, nyilván travertinköből épült oszlopok megtámasztására emeltek. A háttért apró helyiségek sora foglalta el. Világos, hogy ez utóbbiak csak boltok lehettek.

Bár az ásatások alkalmával semmi olyan elő nem került, a mi ezen csarnok közelebbi meghatározására világot vetne, a legnagyobb mértékben valószínű a feltevés, hogy az a catalogusokban fölemlített *porticus margaritaria*-val azonos. A feliratok legnagyobb része, melyek a *margaritarii* emlékét megőrizték, tényleg olyanoké, kik *de sacra via* valók.

Az utolsó, de nem a legjelentéktelenebb emlék, melyre már az ásatások vége felé 1882-ben a felásott terület délnyugoti sarkában akadtak, templomformára épült kápolnácska (*aedicula*), mely homlok-

zatával a *sacra via* felé fordult. Helyén egyedül a podium maradt meg, annak is csak öntött téglamagva. Mindazonáltal a környezetében lelt építészeti részletek alapján nem volt nehéz helyreállítani. Az 1'35 m. magas, 3'3 m. hosszú és 2'5 széles talapzat két mellső sarkán egy-egy ioni oszlop emelkedett, melyeknek két, a hátfalhoz támaszkodó, hasonló tagozású féloszlop felelt meg. Bensejében megtalálták ugyan a 32 cm. magas basist, de legkisebb töredékét sem a szobornak, mely azon fel volt állítva.

Az egyetlen adatot, mely minden további *combinatio* alapjául szolgálhat, a friesre vésett felirat szolgáltatja. Megtudjuk belőle, hogy

VESTA TEMPLOMA. SCHULZE RECONSTRUCTIÓJA SZERINT.

a szentélyt a *senatus* és a római nép állami költségen készítette. Semmi esetre sem lehetett tehát ú. n. *aedicula compitalis*, mint azt Lanciani állítja, mert ilyent mindegyik városnegyed előljárói, a *vicomagistri* saját hatáskörükben dedicálhattak s nem a *senatus* építtette. Valószínűbb Jordan* feltevése, melynek 1886-ban adott kifejezést, a midőn a szóban forgó szentélylyel összefüggésben álló, tőle délre eső épületmaradványok immár napfényen feküdtek. Tekintettel ezekre azt tartja, hogy a szentély Vestának volt szentelve s a szobor, mely benne állott, Vestáé volt, s ennyiben pótolta azt, a melynek magában Vesta templomában ritualis szempontból nem lehetett helye.

* H. Jordan, Der Tempel der Vesta und das Haus der Vestalinnen. 27. 1

Egyébként ezen *ædicula* környékén több oly építészeti részlet került még napfényre, melyekről nem volt nehéz megállapítani, hogy egykoron a Castor temploma keleti oldalán állott kerek épület felépítményéhez tartoztak. Maga az alépitmény már 1874-ben látott napvilágot, de a mi sajátságos, a szakemberek figyelmét csak évek múltával vonta magára. Pedig úgy a rom formája, mint az írók egybehangzó tanúsága magában véve elég alapot nyújthatott volna további combinatiók számára. Úgy látszik, hogy a maradványok nem imponáltak eléggé. A mi fennáll, az az öntött téglatömeg, mely a *stylobat* magvát képezte. Kerületén egyes tuffquaderek láthatók még. Ugyan ki gondolhatott egyhamar reá, hogy ezen igénytelen törmelékben Vesta templomával (*ædes Vestæ*) lehet dolgunk? Hogy e részben minden kétely megszűnjék, újabb nagyszabású ásásoknak kellett bekövetkezni, melyek magára a templomra vonatkozólag ugyan semmi újabb részleteket nem derítettek föl, de napfényre hozták a Vestalisok lakóházát (*atrium Vestæ*) s ezzel a templom jelentőségét minden kétséget kizárólag bebizonyították.

Ezen ásások, melyeket Guido Baccelli minister energiája tett lehetővé, 1883 őszén kezdődtek s a következő év tavaszán értek véget. A feladat az volt, hogy a Palatinus északi oldalát

elborító törmelék, melyen a farnese-i kertek előtere feküdt, eltakarítás s ezzel valahára az egész ókori talaj a Capitoliumtól Titus ívéig újra napfényt lásson. A Vestalisok háza, mely ez alkalommal a föld alól kiborult, nemcsak ezen, hanem egyúttal mindazon ásásoknak, melyek az utolsó 15 év alatt a forumon történtek, legjelentékenyebb mozzanata.

Az épület* jelzett rendeltetése nem szenvedhet kétséget. E rész-

VESTASZÜZ MÁRVÁNSZOBRA
AZ «*ATRIUM VESTÆ*»-BŐL.

* V. ö. R. Lanciani, *L'atrio di Vesta. Notizie degli scavi* egyik fejezete az *Atti* 1884. évfolyamában 54—134. l. — H. Jordan, *der Tempel Der Vesta und das Haus der Vestalinnen* Berlin. 1886

ben a két legevidensebb bizonyítékot a talált szobrok és tiszteleti basikok szolgáltatják. A szobrok, illetve szobortöredékek kivétel nélkül Vestaszüzeket ábrázolnak. Mindössze tíz egész statua, három fej és öt kisebb-nagyobb töredék áll előttünk. Valamennyien fehér márványból valók s körülbelül életnagyságban ábrázolják a szüzeket. A fejek egytől-egyig meglepő portrait-typust mutatnak, sőt az alakok testtartása és ruházata is az egyéniség látszatát árulja el.

VESTASZÜZ MÁRVÁNSZOBRA AZ
«ATRIUM VESTÆ»-BÓL.

A mi e szobrok láttára érdeklődésünket elsősorban felkölti, az az alakok külseje, a ruházat. E tekintetben sok oly részlettel van alkalmunk megismerkedni, a melyek az érmek előállításain, a honnan eddig e részben ismereteinket merítettük, természetesen nem juthattak kifejezésre.

A mi a fejdíszet illeti, jellemzők a szalagok, melyekkel valamennyi alak feje elől át van kötve. A hol a fátyol hiányzik, hat egymás mellé illesztett szalag tűnik szembe. Egyiknél-másiknál a haj ezek alatt világosan megkülönböztethető; semmiesetre sem lehettek tehát hajfonatok. Jelentésök világos. A mint a menyasszonynál úgy a vestalisoknál a párta a szüziesség (*castitas*) jelképe gyanánt szerepelt. A Festusból (348 a) ismert fátyol, *suffibulum*, melylyel a Vestaszüzek áldozás alkalmával fejüket betakarták, csak egy statuán constatálható, hármon a felső ruha van a fejre felhúzva, egynek feje pedig fedetlen. A lábak harisnyaszerű cipőkbe vannak burkolva, a melyek azonban a hüvelykújj alakját tisztán láttatják. Egyebekben a viselet az, melyben az asszonyok megjelennek. A lábíg érő tunicát a mell alatt öv köti át. A köpeny elől csak a test alsó részét fedi s vége a bal karon van átvetve. A mennyire a karok töredékei után itélnünk lehet, a jobb kéz paterat tartott, a bal a testhez simúlva vagy a ruhát fogta, vagy valamely attributumot tartott, az egyikken két mákfejet.

A szobrok művészi kivitele a kormeghatározásra csak általánosságban vehető alapul. Egynek kivételével a hanyatlás bélyegét hordják magukon. Pontosabb eredményre vezetnek a szobrokkal együtt szép

számmal talált tiszteleti basisok, a minőkön eredetileg bizonyára a Vestalisok összes szobrai állottak. Ilyen basisok a szóban forgó helyen már a XV. és XVI. században kerültek napfényre. A legújabban felfedezettekkel együtt számuk 30-ra rúg. A mennyire koruk megállapítható, feltűnő, hogy a nevéről ismert 11 *virgines vestales maximae* közül csak kettőnek 3 basisa az első századból, egyetlenegyé sem a II. századból, kettőnek 27 szobortalapzata pedig a III. századból s későbbi időből való.

Ez utóbbiak túlnyomó száma csak úgy érthető, ha kapcsolatba hozzuk magának az épületnek a Commodus alatti tűzvészre következő újjáépítésével, a mely természetesen szükségessé tette, hogy a megsérült tiszteleti basisok, nemkülönben a régi szobrok helyébe újak készíttessenek. Jordan* a föllelt téglabélyegeg alapján ugyan kétségbe vonja, hogy a Vestalisok háza, a mint előttünk áll, Septimius Severus korának műve volna. De ezen ellenvetés annyival kevésbé számíthat hitelre, minthogy maga Jordan is elismeri, hogy az alig három lépésnyire odább álló templom Julia Domna, Septimius Severus neje, közreműködésével épült újjá. A tűzvész, mely a templomot s egész környékét elpusztította, bizonyára nem kímélte meg a Vestalisok házát sem. A többi épületekkel elpusztult ez is s midőn újjáépítésére került a sor, ez ugyanazon elvek szerint ment végbe, mint a többi épületeké. Innen van azon egyöntetűség, mely valamennyi e tájon felásott épületrom alaprajzát jellemzi s a mely mint láttuk, épen a 191. tűzvész következménye volt.

A mint a szobrok a Vestaszüzek ruházatára, úgy a felfedezett *atrium Vestae* romjai azok magánéletére és kötelmeire vonatkozólag szolgáltatnak oly részleteket, melyekről az irtott források hallgatnak.

Az épületnek egyetlen bejárata volt, mely annak észak-nyugoti sarka táján nyílott. Jobb oldalán találjuk Vestának fönnebb ismertetett kápolnáját. Maga a bejárat három lépcsőfokkal fekszik magasabban, mint az előtte levő, eredetileg travertinlapokkal burkolt térség, melyen a bejáratától 2—3 lépésnyire Vesta temploma emelkedett. Úgy a sacra

VESTASZÜZ MÁRVÁNSZOBRA
AZ «ATRIUM VESTÆ»-BÓL.

* Der Tempel der Vesta, 29. sk 1

via, mint Castor temploma felől egyes falmaradványok kerültek napfényre, a melyekben nem volt nehéz a templom udvarfalának (*temenos*) nyomait felismerni. E kerítés a legszorosabb összeköttetésbe hozván a templomot a házzal, lehetővé tette, hogy a Vestaszüzek, valahányszor hivatásuk, a szent tűz ébrentartása, a templomba vezette, a nyilvánosságtól elzárva maradtak.

A bejárat küszöbét átlépve, hosszúkás négyszögű, udvarszerű helyiségben találjuk magunkat, mely első tekintetre leginkább szokatlan nagyságával meglep. Hossza ugyanis mintegy 68 m., szélessége pedig 23 m. körül van. Minél beljebb haladunk s nemcsak belső elrendezését, hanem még inkább viszonyát a szomszédos helyiségekhez megismerjük, annál kevésbé lehet kétséges, hogy a ház fő részében vagyunk, a melyről az egész épület *atrium* nevét kapta. Mint olyan természetesen nem hiányozhatott a legrégebb idők óta, csak hogy méretei régebben szerényebbek voltak. A mai kiterjedése nyilván összefügg Augustus ama tényével, hogy a midőn pontifex maximus lett, a régiát a Vestalisoknak engedte át. Az újjáépült atrium Vestæ-t, mint láttuk, jórészt ennek romjai fölé építették aztán. Ekkora nagyságú térre pedig annyival inkább szükség volt, hogy a Vestaszüzek, kiknek szabad járás-kelése korlátolva volt, legalább otthonukban szabadabban mozoghassanak, mint az a polgári házban lehetséges volt.

A mint mai állapota mutatja, négy felől oszlopcsarnok zárta körül a 14×59 m. nagyságú, közbül eső szabad teret. A hosszoldalán 18, a két keskenyen 6—6 cipolinoszlop emelkedett. A travertinlapok, melyeken a basisok nyugodtak, egytől-egyig helyükön láthatók, a basisok közül csak egy ioni oszlopláb, továbbá egy oszloptörzs maradtak fenn. Az oszlopok között márványlemezekkel burkolt nyugvópádok állottak s részben még ma is állanak. Ezen oszlopcsarnok háttérében emelkedett végül a tiszteleti basisok javarésze a szobrokkal. Tekintve, hogy az atrium törmelékében még két oszloptörzs találtatott, melyeknek átmérője kisebb, valószínű, hogy az oszlopcsarnok emeletes volt.

Az atrium oldalai mentén sajátságos módon mindeddig a csatornázás semmi nyomára sem akadtak, mely az oszlopcsarnok tetőiről lecsurgó esővíz elvezetésére szolgált volna. A mi azonban még feltűnőbb, az udvar közepén hiába keressük a szokásos impluviumot, helyette annak keleti végén akadunk egy négyszögű s mintegy 80 cm. mély medenczére. Az oldalfalak s a fenék márványburkolata még ép, hasonlóképp azon alacsony falazaté, mely a medenczét négy felől szegélyezte. A vizet ólomcsövön eresztették le, mely megmaradt s egy 1.20 m. mély aknába vezet át, a mely ismét földalatti csatornával áll további összeköttetésben. Nem lévén a medenczében a vízvezetéknek semmi nyoma sem felfedezhető, a vizet oda edényekben hordhatták csak és pedig,

mint könnyű belátni, egyedül rituális célokra. A legrégebbi időkben maguk a Vestaszüzek hozták a vizet Egeria és a Camenák forrásából, hogy vele naponként a templomot behintse. Később, midőn az utcai forgalom élénksége miatt a szüzek e tisztjüket személyesen bajosan végezhettk, azt valószínűleg a szolgaszemélyzet teljesítette. A szertartás annyiban mégis megőrizte továbbra is eredetiségét, hogy a forrásvíz kizárólagos használata a régi maradt.

Az atrium keleti keskeny oldalán, az imént leírt medence mögött, fekszik a *tablinum*, egy 12·5 m. széles és 9 m. mély helyiség, melynek talaja három lépcsőfokkal magasabb az atrium niveaujánál. Ide nyílnak a lakószobák ajtói; mindegyik oldalon 3—3 cella van, összesen tehát hat, ugyanannyi, a hányan a Vestaszüzek voltak. Az északnak fekvő három szoba mindegyike összeköttetésben van egy, a tablinummal körülbelül ugyanoly nagyságú helyiséggel, a hová az atriumból is egy ajtó nyílik. Meglehet, hogy *cenaculum* gyanánt szolgált, mely esetben a nyugoti szomszédos helyiség a konyha volt.

Eredetileg a hálószobák padozata egy szintben feküdt a tablinummal, ma két lépcsőfokkal magasabb s amphorákon nyugszik. Elég a Vestalisok házának fekvését ismernünk, hogy átlássuk, mennyire egészségtelen lehetett lakásuk. Délfelől a Palatinus toronymagasságú palotái emelkedtek, melyek szinte teljesen elzárták a nap sugaraitól. Csoda-e, hogy legalább a talaj nedvessége ellen igyekeztek annyira a mennyire a hálószobák padozatát megvédeni?

Ezen czellákon kívül még csak az atrium déli hosszoldalát szegélyezte a kisebb-nagyobb szobák sora. A legtöbbnek rendeltetéséről nem mondhatni semmi bizonyosat. A mennyiben Vesta cultusa bizonyos női szolgaszemélyzetet megkövetelt, úgy az csak ezen helyiségekben tartózkodhatott. Az egyikből lépcsőzet vezet föl az emeletre, melyet ugyancsak apró helyiségek foglalnak el. A tablinum fölött levők fürdőszobák, kettő hypocaustummal van ellátva, a harmadikban még elég jó karban fenmaradt medenczére akadunk. Több mint valószínű, hogy e fürdő csak a Vestaszüzek rendelkezésére állhatott, a kiknek ép oly gondtal kellett testi, mint erkölcsi tisztaságuk felett őrködniök.

Szó volt a Vestaszüzek két feladatáról, melyek egyikét az örök tűz ápolása, a másikat a templomnak tiszta vízzel való behintése képezte. Volt azonban még egy harmadik teendőjük is s ez a *mola salsa* készítése. Erre maga a templom már csak kicsinysege miatt sem lehetővé alkalmas hely, annak a házban kellett megtörténni. Az épület délkeleti sarkán tényleg napfényre is került két oly helyiség, melyeknek berendezése e feltevést a legnagyobb mértékben igazolni látszik.

Az egyik a *pistrinum*, vagy helyesebben *moletrina*, a hol a gabonaszemeket megőrölték. A malomkészülékből mindössze az alsó, *meta*-nak

nevezett kúpész maradt meg helyén, alacsony, kerek talapzaton nyugszik, köröskörül 70 cm. széles köz van szabadon hagyva, a melynek rendeltetése kétségkívül a malom forgatási módjával kapcsolatban állott.

A kalászok tisztítására és a szemek megőrzésére, mielőtt őrlésre került a sor, szolgált a másik, szomszédos helyiség: a *cella penaria*. Egyik oldalát boltozott, alacsony folyosó foglalja el. Ennek legbelső végén három öblös edényre (*dolia*) bukkantak, a minőkben Olaszországban mai nap is még a gabonaneműeket tartják. Az edények hegyben végződő aljukkal szokás szerint a földbe vannak szúrva s padka formára körülfalazva. Az egyikben, földdel befedve, egy agyagtál és egy korsó került napfényre, nyilván áldozati eszközök, a melyeket ide kivételesen, talán a Vestacultus utolsó napjaiban rejtettek el: különben ama edényekben csak az áldozati gabonát szokták elrakni. Bajosabb ugyancsak e helyiség egy másik berendezését megfejteni. Vályúszerű alakja után közönségesen mosóteknőnek («vasca») magyarázzák; a mi azonban gondolkozóba ejt, az, hogy a vízelvezetés semminemű módját föl nem lehetni benne.

Mint látjuk, a Vestaszüzek háza lényegében nem sokban különbözött bármely polgári háztól. Az atrium, tablinum s a cellák elhelyezése ugyanaz, a mint azt más házakban fölleljük, legfőlebb méreteik mások, de ezek szokatlan nagysága a Vestaszüzek elzárkózott társadalmi helyzetében könnyen magyarázatra talál. Azt se feledjük, hogy a leírt oszlopos udvar a polgári ház atriumát és peristylumát együttvéve pótolja.

Az atrium Vestæ, a mint ma előttünk áll, daczára tekintélyes romjainak, eredeti színpompájának csak igénytelen maradványait őrizte meg napjainkra. Pedig a ma kopáran meredő téglafalak nagyobb részét egykoron a legváltozatosabb fajta és színű márványlemezek fődtek. A mi kevés e burkolatból fenmaradt, az a falak alján tapad. A cellák falait falfestmények díszítették. A mi a padlók kiállítását illeti, főleg az atriuménak kellett fényesnek lenni. Közepén, az impluvium szokásos helyén nyolczszögű díszítmény maradványai voltak constatálhatók, az oszlopos folyosó mentén a padozatot sűrke-fekete mozaik képezté, a tablinum előtt pedig még ma is alkalmunk van csodálni a legkülönbözőbb színekből összeállított márványrakatot.

A Forum Romanumról és tájékáról forduljunk immár északnak, a hol a *császári forumok* emelkedtek. Sajnos, még ma is jórészt a régi írók leírására vagyunk utalva, hogy azok fényéről fogalmat alkothassunk magunknak. A mi belőlük megmaradt s a látogatók bámulata tárgyát képezi, annak legnagyobb része, így a *basilica Ulpia*, a *forum Augusti* Mars Ultor templomának keleti oldala három oszlopával s a *forum Nervæ* oszlopcsarnokának egy darabja (az ú. n. «Colonacce») régtől

fogva ismeretes. A legújabb idő e részben nem sokat tehetett a további felfedezések terén. A régi Róma sűrű utcahálózata, mely e helyütt elterül, még hosszú időkre lehetetlenné tesz minden nagyobb mérvű vállalkozást. Mindössze két oly kisebb ásatásról adhatok számot, melyeknek színhelyeül az ókori Róma e része szolgált.

Az egyik kísérlet az volt, hogy a *sacra via* és a *templum Pacis* között az összeköttetést létesítsék. 1879-ben lebontatván a magtárak, melyek Constantinus basilicája és a *templum sacrae urbis* (ma Ss. Cosma e Damiano) közötti tért betöltötték, csakugyan sikerült ama lavalapokkal burkolt útrészre akadni, mely erre a Vespasianus által épített forumra vezetett. Ez alkalommal Constantinus basilicájának nyugoti apsisa a maga teljességében kiborúlt. Ellenben meghiusult ama várakozás, hogy majd a *templum sacrae urbis* északi oldalán, a hol a XVI. században a Capitoliumi térképnek töredékeire akadtak, annak esetleg újabb darabjai kerülnek napfényre. Úgy kellett lenni, hogy már akkor fölszedték onnan a legcsekélyebb részt is, de hogy az elszállításnál mily gonddal járhattak el, mutatja az a körülmény, hogy a fönnebb ismertetett forumi ásatások alkalmával két töredékre bukkantak. A jelentékenyebb darab* Castor templomának keleti környezetét ábrázolja, a templomnak csak keleti oldala van meg rajta e felirattal [TEMPLVM C]ASTORIS. A térkép akkor a Palazzo Farnese-be került, a honnan aztán XIV. Benedek pápa rendeletére 1742-ben a Capitoliumi múzeumba vitetett. Midőn 1888 nyarán a Palazzo Farnese-nek a Tiberisre néző kertjében egy falat lebontottak, abból legnagyobb meglepetésre a térképnek 100-nál több ismeretlen töredéke került elő. Újabb bizonyítéka ez annak, mily gondatlanul bánt el a Farnese család e nagybecsű emlékekkel.

Jelentékenyebb volt a másik ásatás, bár ez sem váltotta be azon vérmes reményt, melyet méltán helyeztek beléje. Svetoniusból (Aug. 31.) s más írókból tudjuk, hogy Augustus a róla elnevezett forumot, melyet philippi győzelme emlékére építtetett, római hadvezérek s mások szobraival ékesített, köztük volt Aeneas és utódai, a *gens Julia* összes elődei. E szobrok, melyek mindegyike alá a személyesített *elogium*-a volt vésve, a peribolos két apsisának kettős oszlopcsarnoka alatt állottak.

Könnyű belátni tehát, hogy a város semmi költséget sem kímélt, csakhogy legalább a keleti apsis, melyet ma a Via Bonella választ el Mars Ultor templomától, az előtte elterülő areával együtt napvilágot lásson. A munkához 1889-ben fogtak hozzá s a mennyire a területi viszonyok megengedték, még ugyanazon évben be is fejezték.** Mindenek-

* Notizie degli scavi 1882. IV. t.

** V. ö. Bulletin della commissione archeol. comun. di Roma, 1889. 26. l. és 1890. 102 l. — Ch. Huelsen, Jahresbericht ueber Topographie der Stadt Rom. Mittheilungen V. 217-249 ll. és VI. 94-101. ll.

előtt kiszabadult a házak közül, melyekbe be volt ékelve, maga az apsis fala mintegy 20 m. magasságban. Az area felé két sor fülke tagozza, kétségkívül ugyanazok a fülkék, a melyekben az írók által említett szobrok állottak.

Az area niveaujára a mai szint alatt öt méternyire akadtak. A talajt különböző geometrikus alakok szerint összeillesztett márványlemezek alkotják. Egyes építészeti részletek mellett mindössze azonban csak hat elogiumtöredéket sikerült felfedni, melyek közül az egyik Ap. Claudius Pulcherre, a másik Ap. Claudius Cæcusa s egy harmadik Sulla dictatorra vonatkozik. Mint a közelebbi vizsgálat * kiderítette, a *cursus honorum* maguknak a statuáknak plinthusaira voltak vésvé, a *res gestae* pedig külön márványlapokra, melyek a fülkék alatt voltak a falba illesztve.

Megjárva Róma forumait, melyek közül a Forum Romanum a császári korban már csak a közönség üdülésére, a császáriak pedig első sorban építőik hiúságának megörökítésére voltak szánva, lássuk Róma történeti emlékekben két legdicsebb halmát, a Capitoliumot és a Palatinust, még pedig mindenekelőtt az utóbbit, a hol Róma bölcsője ringott.

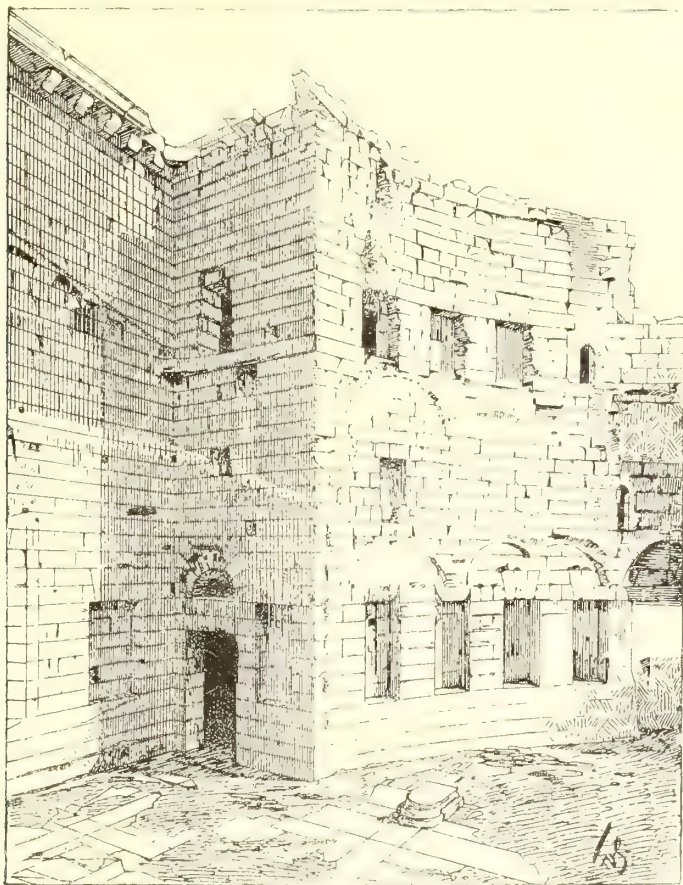
Az úgyszólván egyetlen hiteles emlék, mely a *Palatinuson* a legrégebb városforma, a *Roma quadrata* korából fenmaradt, a domb nyugoti oldalán felismerhető falazat tufquaderekből. Még a *respublica* korából származó építmények alatt akadtak rá; ugyanezen időből való azon kívülről mellé épült «*quasireticulatum*» falazat, mely a nyugoti oldalon az 1885-ki ásatások alkalmával napvilágot látott. Abból a czélből épült, hogy egyrészt a domb szélét megerősítse, másrészt a föléje emelt építményeknek támasza gyanánt szolgáljon.

A domb tövében vonult a legrégebb időben a város szent határa, a *pomærium*. Határkövekkel jelölt út volt ez, melynek nyomain az északi és nyugoti oldalon később a *via Nova* haladt. 1882-ben akadtak rá, még pedig ama részére, mely a *Velia* gerinczén kezdődik s Castor temploma mögött a *vicus Tusculus* felé leszáll. A Palatinus felé Caligula palotájának 12 m. magas romjai szegélyzik. A földszintet tabernák sora foglalja el, az emeletet apróbb cellák, melyekhez még elég jól fentartott travertinlépcsők vezetnek föl.

Mint tudva van, a *respublica* utolsó két századában a Palatinus a nobilitas lakóhelye volt, később egészen a császárok kezébe került. A nagyszabású romok, melyek Augustus, Tiberius, a Flaviusok s Septimius Severus palotáinak maradványai gyanánt szerepelnek, immár évtizedek óta ismeretesek. Az egyetlen hozzáférhető hely, mely további kutatások számára gyümölcsözőnek kínálkozott, a domb délkeleti részén, az Augustus és Septimius Severus palotái közé ékelt *Stadium* volt. E kuta-

* Bormann, Bull. comun. 1889. 481. 1

tások főleg az épület építéstörténetére nézve jártak eredménynyel. Bebizonyított, hogy Domitianus építtette. Az exedra keleti oldalán Hadrianus idejéből való. Még későbbi időből való a porticus, mely két hosszoldalát szegélyzi. Valamint az exedra, úgy ez is emeletes volt. Az emelet vízszintes mennyezetét cipollino-oszlopok tartották, míg az alsó porticus pillérei téglából épültek s márványlemezekkel voltak burkolva. Lényege-

AUGUSTUS FORUMÁNAK KELETI APSISA.

sebb átalakulást szenvedett az épület Theodorik korában. A pálya két részre osztatott s ennek következtében elvesztette eredeti rendeltetését.

A bejárat felé eső részében épült elliptikus mellfal ma az amphitheatrumok arenájára emlékezteti a látogatót.

A Palatinus még ma is a múlté; a merre fordulunk, romokkal állunk szemközt. Az ellenkezőt mutatja a *Capitolium*. Úgyszólván semmit sem találunk rajta, a mi arra emlékeztetne, hogy Róma legfőbb állami isteneinek székhelyén járunk. Lényegében az képe, melyet még a XVI. században nyert. Nem csoda tehát, hogy ha a Capitolium ókori topo-

graphiai viszonyai felől legkevésbé vagyunk értesülve. A letetek szórányosak s majdnem kivétel nélkül a véletlennek köszönhetők.

A *clivus Capitolinus* felső részére nézve, melynek menete a legbizonytalanabb, figyelmet érdemel, hogy 1882-ben az antik út csatornájára akadtak, melynek hajlásszöge a clivusnak megfelelőleg nagyobb, mint a mai utczáé. 1888-ban pedig — legalább rövid időre — napfényre került a clivust szegélyző oszlopcsarnok alépitménye.

A domb két magaslata, az *arx* és a *capitolium*, eredetileg két elkülönített erődítményt alkotott. Mindegyiket erős bástyafalak zártak körül. Az *arx* megerősítéséhez tartoztak minden valószínűség szerint azon quadermaradványok, melyek legújában a magaslat délnyugati szélén napvilágot láttak.* Fontosabb eredmények várhatók azonban e részben azon óriási földmunkálatoktól, melyeket az *arx* északi sarkára emelendő Vittorio Emanuele emlék alapozása szükségessé tesz. A mi az épületeket illeti, melyek ezen két megerősített helyen belül emelkedtek, az egyetlen Jupiter templom az, a melyre nézve hiteles adataink vannak. De ezek már régibb keletűek. Újabbak az *arx* délkeleti lejtőjén látható falmaradványok, csakkögy ezekről meg nem tudni, mely épülethez tartoztak.

Az egykori írók feljegyzéseiből ismeretes, hogy az *arx* és a Capitolium közötti mélyedést (a mai *Campidoglio*), nemkülönben a domb lejtőit már a köztársaság utolsó idejében magánházakkal sűrűen beépítették. Egy ily lakóház néhány szobáját fedték fel 1889-ben a chiesa della B. Rita közelében.** A belső decoratio fenmaradt nyomai Augustus korára vallanak. Az egyik szoba falait s a padlót ugyanis márványlapok borították, egy másikból pedig érdekes falfestmények töredékei kerültek elő.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

* V. ö. Notizie 1889. 361. l.

** Bull. comun. 1886, 206. l. — Ch. Huelsen, Jahresbericht 1889—90, 104. l.

IX - XI. SZÁZADI EZÜST FÜLBEVALÓ A N. MUZEUMBAN

A KÖZÉPKORI SODRONY-ZOMÁNCZ KÉRDÉSÉHEZ.

Orvendetes tünemény, hogy utóbbi időben a külföldi szakirodalom is figyelmessé vált a magyar sodronyos zománcz kérdésére és itt-ott újabb kézi könyvekben róla mint különleges, sajátos jellegű zománczos műfajról szólnak. Igaz, hogy külföldi szaktársaink legtöbbször alig ismernek egy-két eredeti sodronyománczos emléket s onnan van, hogy hozzáértő hazai szerzők külföldi irodalmi törekvései dacára csak lassan tisztúlnak a nézetek és a kérdés lényeges pontjai iránt még meglehetősen homályban vannak idegen társaink.

Molinier, az ismert francia műíró nem az első ugyan francia szaktársai között, a ki új könyvében a magyar zománczról említést tesz, szóltak róla már korábban Darcel és De Linas, de kétségtelen, hogy míg ez utóbbiak a XVI—XVII. századi zománczunkról terjesztettek meglehetősen téves fölfogásokat, addig a francziák közt Molinier az első, ki a magyarhoni középkori sodronyos zománczról tudomást vesz. Igaz, hogy Molinier sem bir attól a fölfogástól szabadulni, hogy a zománczot filigrán zománcznak kell nevezni (émailerie sur filigrane),* de legalább az ő könyve végén enged neki mint specialitásnak egy kis helyet, azonban mert valószínűleg soh'se látott eredetiben ily módon díszített kelyheket, azt tartja, hogy ez ugyan meglehetősen eredeti díszítés, de színhatása igen erős és kissé rikító.

Hazai íróink közül többen magyarázták, hogy miért nem helyes a filigrán zománcz elnevezés. Maradjunk meg a sodronyománcz elnevezésénél, melybe még Neumann is belé nyugodott, bár szivesebben más-kép, de filigrán zománcznak nem nevezné. **

* E. Molinier L'Émaillerie. Paris, Hachette 335 l. Ce genre d'émaillerie d'un caractère très particulier, nous l'appellerons, faute de mieux «émaillerie sur filigrane», bien que l'expression puisse paraître impropre et puisse même en donner, au premier abord, une idée fausse.

** N—nn (Neumann) a Hampel-féle «Das mittelalterliche Drahtemail» ismertetésében (Mitth. des k. k. öst. Museums 1888. 157. és 158. ll.) ezeket mondja «Wenn er den Ausdruck «Filigranemail» gänzlich abweist, so mag er es thun, wir sind freilich nicht völlig mit ihm einverstanden. Denn allerdings finden wir Elemente der Filigrantechnik (die in Spiralen zu Blüten oder zu Fruchtform gedrehten Drähte, die mitten aus der Farbmasse herausragen) in dem von ihm «Drahtemail» genannten Erzeugnisse.» Odább «Acceptiren wir, freilich nicht ohne Widerspruch, den Namen Drahtemail nur doch eine Ordnung in die verschiedenen Techniken hineinzufragen, und dadurch den Gedanken an die äusserliche Combination von Email mit Filigran bei unsern fraglichen Werken nicht aufkommen zu lassen.»

Az érdekes technika eredetéről igen helyesen mondja Molinier, hogy azt homály borítja. Azt tartjuk, hogy alig van kilátás arra, hogy akár az évtizedet, akár a műhelyt sikerüljön majd megállapítani, a mikor s a hol legelőször e technikát kezdték; hozzátehetjük, hogy a legtöbb középkori zománcztechnika eredetét sűrű homály borítja. E homály azonban csak egy okkal több, hogy az irodalom az eredet kérdését mindig újból fölvesse. A legutóbbi években két író kísérelte meg figyelemre méltó magyarázatot adni a sodronyzománcz keletkezéséről. Egyik Bucher, kivel egy nézetben van Neumann és a budapesti iparművészet muzeum igazgatója, Radisics Jenő.

Bucher álláspontjával, a mely szerint e technika eredetét keleten, Persiában kell keresni, foglalkozott Hampel.* Azt hittük, hogy e föltevés helytelen volta eléggé van megczáfolva. Azonban azt kellett tapasztalni, hogy oly kitűnő szakember is, mint Neumann, hajlandó Bucher fölfogása mellett síkra szállani s ez elég nyomós ok, hogy a nézet támogatására Neumann részéről fölhozott újabb érveket megvilágítsuk. Ez érvek egyike, hogy a sodronyzománczos műveken a zománczot néha mézga vagy máz helyettesíti, a mi a persa máztechnikára utal s ugyanoda utalnának bizonyos színárnyalatok, melyek a nyugoti zománczokban nem találhatók föl. A zománczanyag gyakran oly vastag rétegben van a lapra rakva, hogy a sodronykereten túl kidomborodik. Ez ellenkezik Neumann szerint a zománcztechnikában nyugoton dívott minden régi szokással, mert a nyugoti ötvös befejezetlennek tekintette zománcz-művét, míg annak a fölületét nem egyengette csiszolással. Legerősebbnek mégis az az érv látszik, melyet szerző egy kaukázusi sodrony-zománczos szelenczére épít, mely régóta az osztrák muzeumban van és mely sok mindenféle elnevezés után most mint grusini edény szerepel. Ez edényen sólyomvadászatra kiinduló lovast látunk. Szerző a szelencze zománczain constatálja a luminálást (fölfestést), mely a kidomborodó fehér zománcz pettyeken mint vörös zománczfestés föltűnik, a mi a magyar sodronyzománcznál is előfordul. A kidomborodó pettyek a türkiszek és gyöngyök sorát kívánják utánozni és szerző szerint u. l. hogy a türkiszek és gyöngyök utánzásából indult ki Persiában s a tőle függő vidékeken ez a valódi üveg-zománcz-díszítés. Egy további lépés vitt ez egyszerű csöppekről a virágok és levelek idomaira, melyeket keleti módon inkább jeleztek, mint hogy pontosan kidolgozták volna és melyeket úgy készítettek, hogy sodronyos rekeszekbe foglalt kiemelkedő zománcz cseppeket raktak egymás mellé.

Sajnos, hogy a nagyérdemű Neumann a technika származtatására Persiából nem idézett xv. századi persa sodronyzománczos emlékeket,

* Das mittelalterliche Drahtemail 20. l.

mert akkor föladata bizonyára könnyebb lett volna, mint most, a mikor csak egész átalában Persiára hivatkozik.

Az is gyöngíti érvelését, hogy az osztrák muzeum csészéjét, melynek grusin eredetét nem akarom kétségbevonni és a mely szerző szerint egymagában egyesíti e technika kezdetét és legmagasabb tökélyét, * nem lehet bizonyos korhoz fűzni. Egy azonban kétségtelennek látszik: hogy annak készítési kora nem előzi meg a XVI. század közepét. Ebből az emlékből tehát legfőlebb azt a tanúságot lehet meríteni a mi kérdésünkben, hogy a sodronyzománcz a kaukazusi vidéken a XVI. század közepén divatban volt, a mit annál kevésbé volt okunk kétségbe vonni, mert e technika a XVI. és XVII. században nemcsak ott dívott, de Oroszországban is, mire Hampel említett német értekezésében példákat idézett, sőt ábrákban is mutatott be egyes késő emléket. Tehát készséggel ismerjük el, hogy a grusini csésze a sodronyzománcz kérdésében hivatva van bizonyos fontos szerepre, bár nem arra, melyet neki bécsi szaktársunk szánt, nem a technika eredetének kérdésénél nyom latba, de a technika végső elterjedése és elváltozása korát illetőleg.

Ezt annál határozottabban lehet állítani, mert épen azok a jelző momentumok: a luminálás, az erősen kidomborodó zománczos gyöngykeret s a türkiszek utánzása oly jelenségek, melyek hol egyenként, hol együttvéve XVI. és XVII. század zománczos ékszereinken is észlelhetők és épen ezek a sajátzerüségük jogosítanak föl arra, hogy a grusinok csészéjét is, ha másképp nem, tisztán e stilstikus alapon legalább is XVI—XVII. századi műnek tekintsük.

Csudálkozásunkat keltette a nagyérdemű tudós azon fejtegetése, mely szerint a magyar középkori sodronyzománcz motivumai a persa ornamentikával állának közelebbi rokonságban. A mennyire egyáltalában visszakísérhetjük a persa ornamentikát, sehol ily rokonságot nem észlelhetünk és e részben nemcsak a persa fémipar motivumait értjük, melyekből aligha idézhetnénk XV. századi analógiákat, hanem a persa szövés és miniatürfestés valamint az építészeti ornamentika emlékeire is gondolunk, melyek gyér példányokban néha biztosan vezethetők vissza ily magas korra. Ki ne látná a keleti ornamentika hatását a XVI. és XVII. századi európai iparművészetben és ki vonná kétségbe, hogy hazai ötvösségünk is e korszakban, tehát a sodronyos zománcz letünthe után ez általános hatás befolyása alatt fejlődött! Viszont ki ne látná azt a különbséget, mely a renaissance korával ötvösségünk formakészletében és zománczaink szinhangulatában beállott és határozott válaszfalat állít az új és a középkor között.

E szembetűnő nagy változások fölismerése mellett alárendelt fon-

* I. h. 59. 1. «Die grusinische Schale enthält den Beginn, wie die höchste Vollendung dieser Technik.»

tosságu mozzanatok azok, melyekre Neumann utal, mikor említi, hogy a keleti lakktechnikára emlékeztet a zománcz esetleges helyettesítése színezett mézgával, mikor ily rokonságot lát némely zománczok sűrű felrakásában és kidomborodásában stb.

Az ismeretei klosterneuburgi kelyhen észlelték legelőször, hogy a színes anyag sodronyos rekeszekben nem igazi zománcz lehetett, hanem más fajta homályos, megfakult, zsiros fülületű színes anyag volt. Ugyanezt tapasztalta Neumann egy kehelynél, melyet b. Rothschild Nathaniel gyűjteményében vizsgált meg. Itt is a zománczot mézga helyettesíti, melyet csekély melegnél a sodronykeretbe bele olvasztottak. Neumann más szakértőre is hivatkozik, a boldogult Haasra, bécsi tanárra, a ki a knittelfeldi kehely zománczairól is ugyancsak azt találta, hogy egyes kiesett részecskéik könnyen elégnek, a mi a legbizonyosabb próba arra, hogy nem üveg-zománczok, de mézgaféle anyag volt a kelyhen. Ezen megfigyelések kapcsán helyesen utal az élesszemű szaktárs arra, hogy az összes sodronyos zománczu műveket újra át kell nézni abból a szempontból, hogy igazán üveg-zománcz van-e rajtuk avagy színes gyanta helyettesíti-e a becsesebb zománczanyagot. Készséggel elismerjük, hogy saját tapasztalásunk szerint is a magyarországi középkori idetartozó emlékek közt nem egy fog akadni, a hol a pontos mikroszkopikus vagy lángkísérleti vizsgálat ugyanoly eredményre vezet majd, minőt a knittelfeldi, klosterneuburgi és Rothschild-féle kelyheknél constatáltak. De ebből a tényből, mely az emlékek bizonyos csekély számánál nem tagadható, sem az nem következik, hogy a középkori «sodronyos zománcz» nem volt zománcz, tehát nem létezett, sem pedig az nem áll, hogy azért, mert a középkorban olykor-olykor vagy a megrendelési ár csekélyisége miatt, vagy bármi más okból, néha talán csalási szándékból, a drágább és nehezebben kezelhető zománczanyagot az olcsó és könnyen kezelhető mézga-festékekkel helyettesítették, e tény alapján a távoli kelettel való bármi kapcsolatra kelljen gondolni. Vagy nem tudja a tudós szaktárs, hogy a középkorban épúgy mint az újabb időkben más zománcznemek körében is megtörtént, hogy a zománczanyagot surrogatumokkal helyettesítették?! Elég Gay közkézen forgó szótárára hivatkozni, hol az ily «hideg zománczokra» vagy színes mastixkeverékekre idéz példákat a szerző régi inventariumokból.* Tehát hogyha az ötvösök más országokban és más zománcznemek pótlására éltek a színezett mézgaival, nem kell csudálkozni, hogy hazai ötvöseink is éltek néha ily műhelyi fortélylyal, melyből ezért nem szabad, nézetünk szerint, oly messze menő műtörténeti következtetéseket vonni, minőket ebből Neumann levont.

* Gay Glossaire arch. 622. 1.

Készséggel elismerjük, hogy ily gyantasurrogatumok alkalmazása néha más színhangulatokat eredményezett, mint a minőket a középkori zománcz-skálákban megszoktunk; de ez a tény önmagát magyarázza, a legjobban összekevert festékes mézga sem adja vissza az igazi zománcz színét és fényét és oly színváltozatokat eredményez, melyek elütnek a zománczszínektől; de ismét helytelen e miatt a tünemény magyarázatára azt a nagy ugrást a sötétségbe megtenni, melyet fölfogásunk szerint megcselekedett az érdeemes Neumann, mikor ezt a könnyen magyarázható mozzanatot is arra használja, hogy a magyar sodronyos zománczot Persiából származtatja.

Radisics Jenő szintén nyilatkozott a sodronyzománcz keletkezéséről. Nem származtatja Persiából vagy más Magyarországon kívül eső művészi központból, de azt hiszi, hogy az országban már előzetesen divott zománcztechnikából fejlődött s e technika szerinte az u. n. festett zománcz. * Helyes e magyarázatban az a föltevés, hogy a sodronyos zománcz nem oly technika, mely minden előzmény nélkül egy adott időpontra teljes kifejlődésében készen lepte meg a világot. Az is valószínű, hogy az előzményeknek itt az országban kellett meglenniök, mert az emlékek statistikájának tanúsága szerint, azok nagy zöme hazai munka, tehát, bár nincs kizárva az a lehetőség, hogy a technikát máshonnan tanulták azon ötvöseink, kik u. l. a XV. század közepé táján azt először gyakorolták, mégis akkor is kellett, hogy a hazai ötvösműhelyekben valamelyes zománczgyakorlat ismeretes volt, melyből az új zománczfajra az átmenet könnyen megtörténhetett.

Kérdés tehát, hogy hazánk ötvösei miféle zománcztechnikákat ismerhettek a XV. században? A hazánkban ősrégi idők óta fönmaradt különböző nemű zománczos emlékek bizonyítékai annak, hogy ismerhették a rekeszes zománczot s ismerték és valószínűleg készítették is a vésett aljú zománczot. Ezek voltak a XI—XIII. századig az Európában leginkább elterjedt zománcztechnikák, míg a XIII. század vége óta Olaszországból az átlátszó zománcz (vésett rajz fölött vagy a nélkül) terjed és ez már a XIV. század első felében hozzánk is eljutott. Tanúság reá, egyéb emlékek mellett a marpodí kehely (Szeben m.) Nagy Lajos korából, melynek négy talpkarélyán az evangelisták áttetsző zománczos jelvényeit látjuk ** és tanúság reá a két aacheni Nagy Lajos-féle czimeres emlék, melyről hazai szakirodalmunkban is már oly sokszor volt szó. A XV. század közepe táján e zománczgyakorlatokhoz járult a festett zománcz. Bucher úgy tartja, hogy a legrégebb datálható emlék, mely e technikát mutatja, 1479-ből való. Ez egy dél franciaországi

* Kunstgewerbeblatt. Lipcse, 1888. májusi szám

** A. É. 1885. 389.

Bourganeuf nevű helységben létezik.¹ Gay is azt tartja, hogy a festett zománcz a XV. század második felében és pedig Limogesban kezdődött² és ugyanezen a nézetten van Molinier.³ Látni való tehát, hogy a festett zománcz körülbelül egyidejű a sodronyos zománcz keletkezésével. A festett zománcz lényege abban van, hogy a fémfölületet borítják vele, úgy a hogy a festő a vászonra vagy fatáblára festi az ő képét és a fémalap e zománczréteg alatt csak úgy eltűnik és ugyanoly alárendelt szerepet visz mint a festésnél a vászon vagy faalap. Kisebb fölületeket bizonyára már korábban is birtak az ötvösök egyszínű zománczréteggel borítani és ez alárendelt szereplésében p. o. kelyhek rotulusain bizonyára már régen alkalmazták e technikát, mielőtt talán először a limogesi zománczfestők többszínű ábrázolások művészi magaslatára emelték.⁴

A festett zománcz technikája ezen első stadiumában lehetett, mikor hazánkban a sodronyzománcz keletkezett és kétségtelenül igaz, hogy ha a festett zománcz e primitivebb gyakorlatával vetjük össze a sodronyos zománczot, alapjában ugyanegy, mert itt is ott is a zománczréteg borítja és eltünteti a fémlemez fölületét. Ily értelemben tehát helyes Radics állítása, hogy a festett zománcz mintegy előföltétele a sodronyzománczoknak. Azonban hátra van annak megfejtése, mikép jutott a festett zománczhoz a sodrony mint keret és rajzalkotó elem? Csak a ki ezen kérdésre adhat kielégítő választ, fejtette meg kellőleg e technika eredetét.

Újabban Molinier, mikor a festett zománcz kezdeteit fürkészi, helyesen utal Limoges szoros viszonyára Velenczével és reá mutat arra, hogy a mit a híres velencei üvegfestők a XV. században oly ügyesen végeznek üvegfestékekkel üveg-alapon, azt utánozzák a limogesi zománczosok a fémre rakott zománcz-alapon. A magyar ötvösök is folytonosan és szoros kapcsolatban voltak Velenczével, ők is ösmerhették a velencei nagybecsű zománczos festésű üvegeket, sőt a zománczozásnál használt anyagokat is bizonyára a velencei kereskedés hozta nekik, csakúgy mint a limogesiaknak, — mégis hogy van, hogy ők más műfajjá fejlesztették a festett zománczot, mint nyugoti társaik?

E kérdésre nem birunk kielégítő választ adni és minden magyarázati kísérlet eddig csak hozzávető föltevés értékével bir. De már némi haladás, hogyha odáig jutottunk, hogy a közelebbi kérdőpontokat, melyekre meg kell válaszolnunk, szabatosabban birjuk fölállítani, mint eddig tették.

Egy ily kérdőpont a sodronyzománczban dívott mustrák eredete. Hampel a szövési művészetben dívó idomokból származtatja; Neumann

¹ Bucher Gesch. d. techn. Kste I. 1875. 41. l.

² Gay Glossaire arch. 621. l.

³ L'Emallerie 242. l.

⁴ Vsd ö. Hampel Das mittelalt. Drahtemail 25--26. l.

nem veti el föltétlenül e magyarázati kísérletet. Alig hozható föl e hypothesisre találóbb példa, mint a Szent László hermáján látható mustra; a szent testét palást borítja, a művész tehát következetesen jár el, mikor e palást zománczos mustrájában valamely akkor dívott szövet-motivumot utánoz. A szövetek és himzések mellett a miniaturisták láthatták el az ötvösöket mustrákkal. Ki ne emlékeznék az ú. n. Mátyás-billikom nagy bibéjű virágainak látásánál arra, hogy e virágot a XV. század második felében Mátyás király könyveiben sűrűn látta a lapszéli díszítményekben?! E kelyhet valószínűleg Zulinger készítette Német-Újhelyen III. Frigyes számára. Zulinger a technikát Német-Újhelyen megtelepedett erdélyi mestertől tanulta. Az általa alkalmazott virág-motivum, melyet talán nem is ő vezetett be először a sodronyos zománczú mustrák közé, szélitiben terjedt hazánk felső vidékein és alig fölismerhető formában átment orthodox sodronyos zománcz-művekre és mint kedvelt motivum, XVII. századi orosz zománczos munkákban is él. Ismeretes e folyóirat törekvése, mely oda irányul, hogy a magyar sodronyzománcz külföldi elterjedésére is összegyűjtse a még létező emlékeket és följegyzéseket. Így közölte Zimmer tollából a boroszlói* és utóbb Lepszy tollából a galicziai sodronyzománczú műveket.** Mindkét vidékre magyar ötvösök vitték e gyakorlatot, mely ott a XVI. században nemcsak meghonosult, de most már bizonyosra vehető, hogy lengyel ötvösök révén a XVII. század folyamán orosz vidékekre is eljutott.

Német szaktársaink nem birnak letenni azon téves historiai kurta-látástól, hogy a XV és XVI. századi magyar culturát a XIX. századának az aránya szerint mérjék. Mindig elfelejtik, hogy hazánk a középkorban a tőle éjszakra, keletre és délre eső vidékekkel szemben magasabb műveltségi góczpont volt, mely juttatott nekik az ő erőttöbbletéből. Sőt nem tudják, hogy a művelt nyugat is recipiált néha innen műiparosokat, mint III. Frigyes Német-Újhelyre és jóval előtte IV. Károly Prágába magyarországi ötvösöket rendelt magának.

Tehát nem meglepő, ha ily viszonyok között Német-Újhely, Boroszló, Krakó, Tarnow és Lemberg magyarországi ötvösiskolák ízlését és gyakorlatait átveszik és épen nem csodálkozunk azon, a mire tisztelt bécsi szaktársunk, Neumann tanár nagy súlyt látszik fektetni, nevezetesen, hogy ő képes volt két hitelesen Boroszlóból eredt rekeszes zománczú emléket constatálni. Az egyik Knittelfelden van vagy volt (mastix pótolja rajta a zománcz festékeket), fölirata ez: Calix Dei Johannis Benedicti de Wratislavia, a másikon is van fölirat, mely szerint Boroszlóból való és ez most a bécsi Rothschild birtokában van. Csudálkozás ugyan nem, de köszönet illeti ez érdekes adatok fölemlítését; mert kétségtelen, hogy

* Arch. Ért. 1887., 417—425. ll

** Arch. Ért. 1890., 46—59. ll.

annál inkább fogjuk a sodronyzománcz történetét földéríteni, mennél több analogiát gyűjtünk. Azért is alig tehetünk hasznosabbat, mint, hogy a Hampel által utoljára összeállított lajstromot a fönmaradt analog emlékekről lehetőleg teljessé tesszük és tudomásunkra eső emlékeket, bármilyen szerények különben, ismertetünk. Kezdjük tehát újabb adataink felsorolását a külföldről nyert fölvilágosításokon.

Egyet Schnütgennek köszönhetünk, a ki a «Zeitschrift für christl. Kunst»-ban * igen elismerőleg nyilatkozott hazai sodronyzománczunkról.** Tőle tudjuk, hogy Thewalt kölni polgármester tulajdonában van egy sodronyzománczcal ékített kehely, mely nyilván e technika jelesebb alkotásai közé tartozik, mert Schnütgen szerint zománczos diszítései a Pethe-féle kehely és a n. múzeumban őrzött nodus motivumaira vallanak, míg idoma egészben az ismeretes bars-szent-kereszt és klosterneuburgi kehelyére hasonlít. A legérdekesebb külföldön őrzött sodronyzománczos emlékek közé tartozik a nápolyi múzeum ereklyetartója, melynek készítőjét is ösmerjük. Az igen becses emlék fölfödözését és bemutatását Radisics Jenőnek köszönjük.***

A berlini iparművészeti múzeumban őriznek egy kelyhet, melyet a porosz kormány valamely németországi templomból szerzett meg a múzeum számára. Lessing, a múzeum igazgatója szives volt még 1889-ben megküldeni a kehely vázlatos rajzát. Ez után ítélve a kehely nem látszik magyarországi eredetűnek, hanem közelebb jár egyik-másik galicziai és boroszlói kehely mintájához. Körbe rakott fehér, vörös-barna és sötét-kék zománczú virágok ékítik a cuppa kosarát és a láb-főt, idomukat a sodronyzománczos mustrák közt eddig nem birtuk. Ellenben ismerjük azt a nagy hagymás bibéjű virág motivumát, mely a nodus felső oldalán négyszer ismétlődik; a bibe színe zöld, a tövet környező három levél színe fehér. E virágnemmel a német-újhelyi ú. n. Mátvás-billikommon és vele rokon emlékeken találkoztunk.

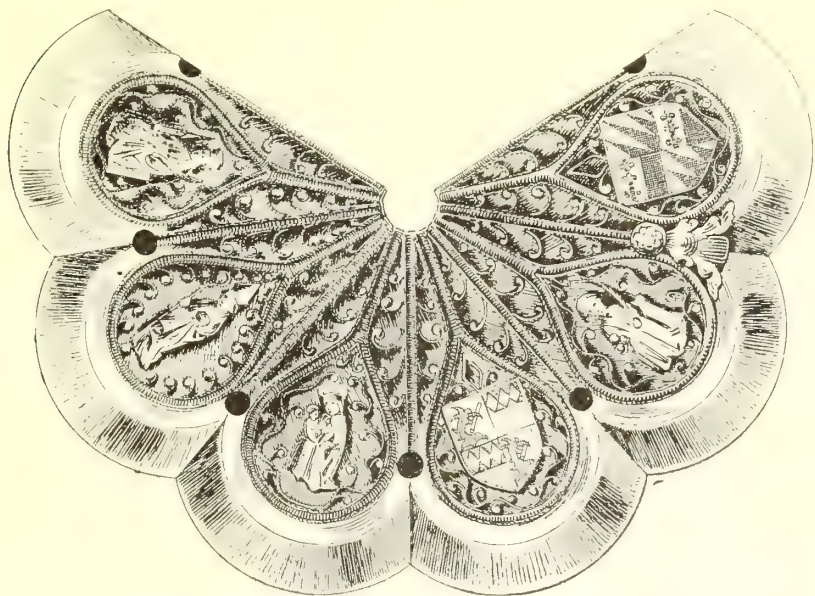
Salzburgban az 1888. évi történeti műkiállításán föltűnt egy székes-templomi kehely. A láb hat mezejének rajzát a salzburgi múzeum igazgatója, dr. Petter Sándor szivességéből ide mellékelhetem. Kettőn címer van, champlévé zománczos külön reáarakott lemezen, a két címer közötti mezőn ülő nő ággal és gömbbel, az egyik címertől jobbra női szent toronynyal és ággal, mellette álló püspök botját egyik kezében, másikkban edényt tartva, végül ülő Mária a kisdeddal, mindannyi laponosan kivésett és aranyozott. A rovátkolt sodronynyal körülfogott mezőt sötétzöld zománcz borította, csakúgy, mint a talpból kiemelkedő láb hat cikellyét, ezekben s a kerek mezőkben sodronyos díszek. Hat oldalú

* 1888. 2. sz. 87. l.

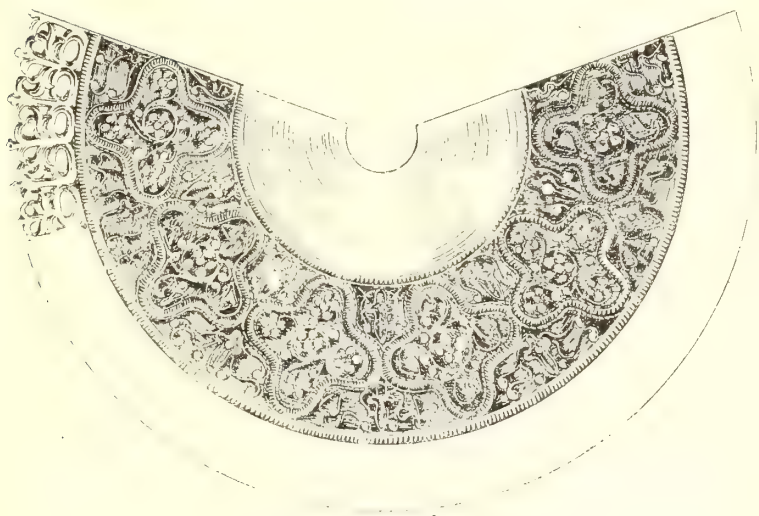
** «Vornehme und wirkungsvolle Technik»-nek nevezi u. o. 87. l.

*** Arch. Ért. 1891., 432—434. l.

gomb négy karélyú virágokkal fejezi be a láb tagozását. A laposra nyomott nodust és a fölötte és alatta álló gyűrűt áttört művű rács-díszek ékítik. A cuppa kosarán négy karélyú mezők központból négyfelé futó

A SALZBURGI KEHELY LÁBÁNAK KITERÍTETT RAJZA.

A SALZBURGI KEHELY KOSARÁNAK KITERÍTETT RAJZA.

növényindákkal rovátkolt sodronyból; a kerek virágszirmokon fehér zománcz, a háttérben zöld, violaszín, sötétkék, rosszanyagú zománcz talán mézga? A kosár kiterített rajzát itt közöljük.

A kosár pártája gazdagon tagolt góthikus levelekből van meg-

alkotva, a minőkkel magyarhoni kelyheken e helyütt gyakran találkozunk, külföldieken ritkán. A láb tagozása és a láb cikkelyein látható motívum a Széchy-féle kehelyre emlékeztet Esztergomban; míg a cuppakosár tagozása a nyitrai evangelisterium sodronyzománczos sarokdiszítványeihez áll legközelebb.

A címerek megfejtése világosságot deríthetne a kehely keletkezésére, de eddig sem a salzburgi levéltár följegyzéseiben, sem másfelől szakértői oldalról a címerek iránt semmi más fölvilágosítást nem nyerhettem, mint azt, melyet Csergheő Géza ismert heraldikusunk volt szíves adni, hogy a két címér nem magyar családokra vonatkozik.

Mindazonáltal a jelzett stilistikus hasonlatosságok miatt alig szenved kétséget, hogy a salzburgi kehely vagy hazai művésztől, vagy hazai műhelyből került ki és készítési kora gyanánt, a címerek formája után ítélve, a XVI. század első felét lehet megállapítani.

Egy knittelfeldi kehelyről csak annyit tudunk, a mennyit főntebb Neumann nyomán róla említettünk. Szintén Neumann tanár révén tudjuk, hogy báró Rothschild Nathaniel bécsi gyűjteményében szintén három kehely őriztetik, melyek e sorozatba valók. Kettőt ezekből az 1889. évi bécsi ötvös kiállításán láthattunk.* Ugyanott 914. szám alatt gr. Wilczek János tulajdonát képezőt is láttunk. A hivatalos lajstrom jellemzéseit adjuk a szöveg alatt.** Az tűnik ki belőlük, hogy a szakférfiak, kik ez ötvöslajstrom készítését elvállalták, még nem voltak tisztában az iránt, hogy az «erdélyi zománcz» címén szerepelni szokott zománcz más és későbbkori technika, mint a sodronyzománcz, mert akkor kezdődik, a mikor ez már elvirágzott. Ily fogalom-zavart azonban e lajstromkészítőknek annál inkább el kell néznünk, mert ugyanily zavart német kézi és alapmunkákban is, annyszor a mennyiszor, sajnálattal constatálhatunk.

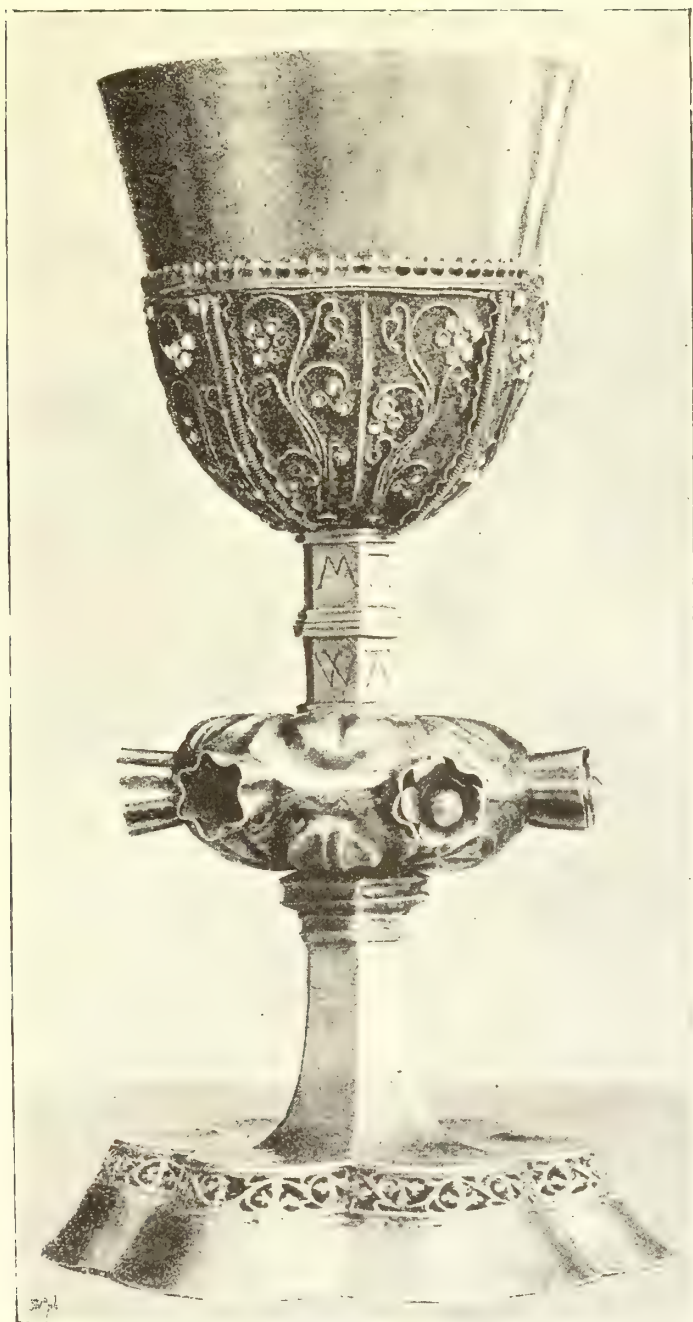
Áttérve a hazában őrzött emlékekre, úgy értesülünk, hogy a kőrösi (Horvátország) és nyitrai székesegyházak kincstárában van egy-egy sodronyzománczos kehely, többet ez idő szerint nem mondhatunk róluk.

Ellenben módunkban van saját tapasztalásunk alapján ismertetni és rajzokban is bemutatni a zágoni (Háromszék m.) ev. egyház egy sodronyos zománczú kelyhét. A zágoni egyház tiszteletes urának és a hit-

* A kiállítási lajstrom 490. szám alatt a 64. lapon az egyiket így jellemzi: Kelch von vergoldetem Silber, mit weissen Blümchen auf grünem Grunde in Email verziert, am Fusse drei Steine mit gothischem Blattkranz, am Nodus sechs viereckige Buckel, darüber drei tropfenartige, mit drei durchbrochenen dazwischen, gothisch XV. Jahrh. Ende. — A másikat a 65. lapon 498. szám alatt így írja le a hivatalos lajstrom: Kelch aus vergoldetem Silber, der sechspassige Fuss verziert mit Blümchen in Siebenbürger (Draht) Email, der Nodus durchbrochene Architectur, die unterste Hälfte der Cuppa in emailirter, nach oben mit freigearbeiteten Blättern abgeschlossener Hülle, darüber gravierte Inschrift; XV. Jahrhundert.

** Kelch mit Patene aus vergoldetem Silber, der Fuss in Sechspass, der Nodus mit Knöpfen; ersterer, sowie der untere Theil der Cuppa verziert mit Blümchen in Siebenbürger (Draht) Email. Am Fusse und am Nodus Steine.

I. A ZÁGONI KEHELY.

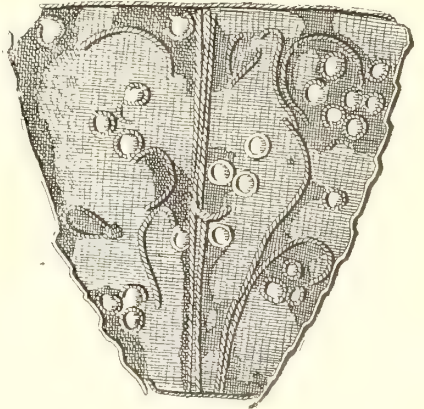
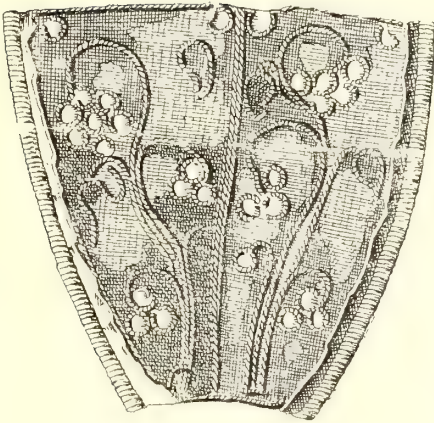
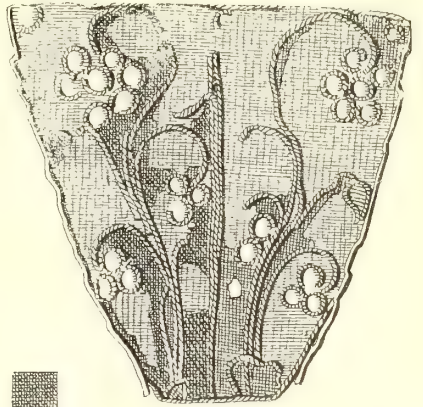
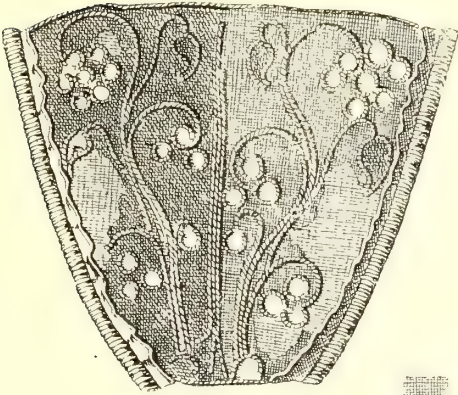
község előjáróinak, valamint mélt. Szász Károly püspök úrnak nagy szíveségéből e kehely Budapesten volt egy darab ideig és azért lehet most pontos ábráit közzétenni.

Idezárt első képünk természetes nagyságban tünteti föl a kelyhet. Mint látjuk, a hazai ötvösség szerényebb alkotásai közé tartozik. Talpa szélét ugyan fölül áttört növényfüzér élkíti (II. tábla 1. sz.), de lába és szára különben sima, csak a szokásos léczek határolják az egyes tagokat. Szembetűnő, hogy a középszár két hatoldalú karikája helyet cserélt. Hibásan a nodus fölé rakták valamikor a nodus alá tartozó gyűrűt; így a kehely egész összhatását megváltoztatták és arányai, melyek különben kedvezőbbek volnának, a nodus lejjebb szállítása által helytelenül módosultak. A két karika lapjaiba német nyelvű föliirat betűi vannak belevésve (II. tábla 2 és 3. sz.). Hű ábrákat széjjel fejtve, úgy raktuk egymás mellé, hogy értelmük világosan kiderül: Maria h | i w a u s n , a rövidítések kiegészítése után mai helyesírással így szól: Maria hilf aus Noth = Mária segíts ki a bajból. Az írás jellege a XVI. század elejére vall és e korhatározással összevág a renaissance füzér (1. ábra), valamint a cuppa nyúlánk idoma, melyben a középkor legvégén használatos alakra ismerünk reá. A nodus laposra nyomott, felső és alsó oldalát kidomborodó levelek és szegélyét a szokásos hatkarélyú tokók díszítik, melyekben bogyós rozetták ülnek, a szirmok reczések, hajdan zománcz borította, de az a sok évi használat által lekopott. A cuppát felén túl nyúló kosár borítja, a kosár felső széléből keresztvirágos párta áll ki. A kosarat négy egyforma nagyságú ezüstlemez borítja (II. tábla 4—7. sz.), kettőt, az első és harmadikat rovátkos keret különíti el a szomszédos mezőtől. Mindegyik lemezen közepett három rovátkolt és szélével párhuzamosan futó sodrony a mezőt borító zománcz befogadására szolgált és minden lemez felső és alsó szélét határoló rovátkos sodrony is ugyane célra szolgált. Az így ketté osztott zománczos mezőket rovátkolt sodronyból rakott virágdíszek ékítik. A virágmotivum mindig ugyanegy, csak hogy egyszer balra, máskor jobbra fordul és alsó részében rövidebbre, a felső szélesebb téren pedig hosszabbra ereszti kerek szirmokban vagy levelekben végződő indáit. A kerek virágokat fehér kidomborodó zománcz borítja, a levelekben zöld, a háttérben pedig hol zöld, hol barna zománcz volt, mely nagyobbára lekopott. A rajzok a zománczrészek s a kopás állapotát híven föltüntetik.

A zágoni szerény kelyhet leginkább a már ismert virágmotivumok új változatáért mutattuk be. Az ismert kelyhek egyikével sem vág össze teljesen, de alig tévedünk, ha azt mondjuk, hogy erdélyvidéki műhelyből került ki, mert erdélyi emlékek közt találjuk legközelebb járó hasonmásait. Ezek körében ismét a Rong-féle kehelyhez a n. múzeumban áll legközelebb, bár az, a rajta lévő barátírás jellege után itélve, legalább is

M A R I A H

I W A V S N

II. RÉSZLETEK A ZÁGONI KEHELYRŐL.

néhány évtizeddel előzi meg. De félreismerhetlen a láb, szár, nodus, kosár s párta hasonlatossága. Csak a sodronyos virágok rajza merevebb, szigorúbb a Rong-féle kelyhen. A zágoni kehely mestere talán már a nyugotibb (pozsonyvidéki) minták hatása alatt dolgozott, hol nem az egyenes vonal, hanem a körbe vagy körszelvénybe hajló vonal uralkodik.

A zágoni kehely az ország legszélén félreeső kis község kincstárában könnyen kikerülhetett a szakértők figyelmét, de meglepő, hogy egy irodalmilag ösmert pozsonyi kehely is maradhatott ki a hazai sodronyos emlékek lajstromából, pedig Rómer ismertette ezt a kelyhet e folyóirat 1877. évi folyamában (361—362. ll.); a Szent Erzsébetről címzett női kóroda templomában látta. «Csinos zománczos és filigrános — így szól — úgynevezett magyar művészetű kehely», a zománcz élénk és igen jól van fentartva, az egyes mezőcskék sodrott fonalakkal vannak egymástól elválasztva. A tulipán-idomú kupa igen díszes, a szár gombja pomellum négy szirmú virágokkal van ellátva. A négy szirmú és négy karélyú dísz a tagozatokon ismétlődik. A zománczozás alapszíne égszínű kék, a virágok fehérek vörös székkal, mindenfelé hajlongnak egy középágtól; a virágok fehérek vörös székkal, vagy zöldek ugyanolyan székkal. A négy karélyban elhelyezett virágok zöld szirmúak, kék székekkel és változtatva: kék szirmúak zöld középpel». Rómer leírása szerint ez a kehely a pozsonyi iskola jeles képviselője lehet és nagyon érdemes lesz arra, hogy pontos színezett rajza elkészüljön. Színeinek összeválogatása a régibb, élénkebb színsort mutatja és a mennyiben a leírás után formáját meg lehet itélni, ez is azt látszik bizonyítani, hogy a kehely a XV. századból eredhet.

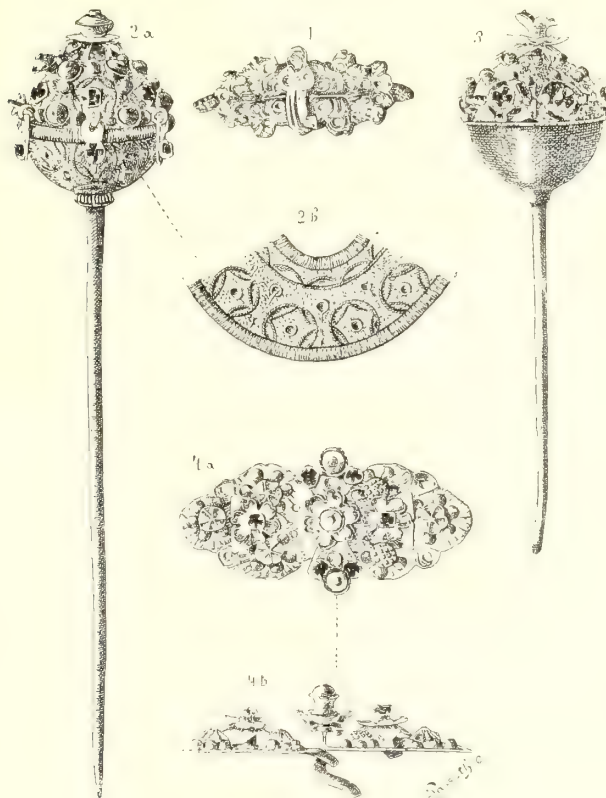
Hátra van, hogy a zólyomi kelyhet és a Körmöczbányán létező négy egyházi emléket idézzük, melyek ugyan a múlt század elejéről valók, de mégis egyes külön reáerősített egykorú lemezeken sodronyos zománczú díszítéseket tüntetnek föl. Ez érdekes észleletet Radisics Jenőnek köszönjük, a ki az emlékeket e folyóiratban bemutatta* és a meglepő tényt úgy fejtette meg: «hogy itt is — Zólyomban és Körmöczbányán — mint sok más esetben, bizonyára az ötvösműhelyekben megmaradt traditió, esetleg egy-egy régibb, apáról fiúra átszármazott örökség képezi a kapcsot s hidalja át a századokat». Mert a XVI. század közepét tekintettük és tekintjük most is azon időhatárnak, a mikor hazánkban a sodronyománcz a nyugoti egyház számára dolgozó műhelyekben megszűnt. Ismeretes, hogy az orthodox egyház szerein tovább élt, sőt mégcsak azután, a XVII. század folyamában, vált általánossá, de tudjuk, hogy e későbbi készítmények úgy a zománczanyagok, mint a színváltozatok és az alkalmazott mustrák tekintetében lényegesen külön-

* Arch. Ert. 1888., 360—362. ll

böznek a mi XV. századi sodronyzománczainktól. Mennyiben függnek mégis össze velük, az el volt mondva a «Drahtemail» című munkában.* és itt elég azt hangsúlyozni, hogy a Radisics által fölemlített öt kehely és úrmutató *semmi összefüggést nem mutat az orthodox ízlésű sodronyzománczcal.*

Kövér Béla.

* 40 és követk. ll.

XVI. SZÁZADI ÉKSZEREK A DRÉGELY-PALÁNKI (HONT M.) KINCSELETBŐL. $\frac{2}{3}$ NAGYS.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ACUMINCUM VIDÉKE ÉS A RÉGI PANNONIAI LIMES.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Acumincum, mely több ókori írónál említették, Mommsen felfogása szerint *Szlankamen* közelében keresendő s azon körülménynél fogva nagy fontosságú hely volt a római uralom idejében, mivel Ptolemæos szerint (II. 15, 5) itt egy legio volt elhelyezve s e legio ugyanazon író felfogása szerint a második század közepéig e vidéken állomásozott.* Ezzel összefügg Mommsen azon nézete is, mely szerint Augustus alatt a római uralom a Dráván túl nem terjedt, a limes Poetoviótól Siscia felé húzódott és későbbben is csak a Flaviusok alatt csatoltatott a Drávától éjszakra eső terület egészen a Dunáig a római birodalomhoz.** A legio pedig, mely e vidéken egészen a második század közepéig védte a római határt, szerinté talán a XIV. Gem. és VI. Hisp. előtt, a legio II. adiutrix volt s ez későbbben Aquincumba helyeztetett át. Az *Acumincum* és *Aquincum* nevek hasonlatossága arra a gondolatra vezethetne bárkit, hogy Ptolemæos talán a kettőt összetévesztette s így hibásan helyezte el azon legiót *Acumincum*-ba, mely *Aquincum*-ban táborozott és pedig századokon keresztül. Mommsen lehetetlennek tartja, hogy Ptolemæos ebben a dologban tévedett volna. Ugyanezen felfogáshoz ragaszkodik Domaszewszki is, ki egy Sirmiumban talált felíratra támaszkodva, azon következtetéshez jut, hogy Acumincumban már Domitianus alatt a legio II. adi. állomásozott,*** a mi azt is involválja, hogy a római határ még hazánk dunántúli vidékére nem terjedt ki.

Acumincumnak ezek szerint a római foglalás első századában és a másodiknak első felében igen fontos szerep jutott volna, olyan, a minőnek előbb Sisciának és Poetovionak, későbbben pedig Aquincumnak, mint a legio II. adi. táborhelyének s az Acumincumban állomásozó legiónak kötelessége, illetőleg feladata lett volna Pannonia határát Taurunum(Zimony)tól Mursa(Észék)ig, innen pedig a Dráva mentén

* C. J. L. III. 420. l.

** U. o. 415. k. l.

*** Rhein. Mus. XLVI. 604. k. l.

felfelé egészen Poetovioig megvédeni; Acumincumban lett volna a tartomány kormányzója, a legio parancsnoka egy személyben, a praetoriusi legatus Augusti pro praetore, még pedig nem csak addig, míg a Zimony—Pettau közötti vonal képezte a határt, hanem későbbben is, mikor a rómaiak a Duna partját Eszék vidékétől, tehát a Dráva torkolatától felfelé egészen Carnuntumig megszállották, mindaddig míg a legio II. adi. Aquincumba át nem tétetett.

Ezen felfogással szemben más nézet is törekedett érvényre jutni és pedig már régebben, Mommsen előtt, de későbbben is, mikor már a pannoniai feliratok a Corpusban össze voltak gyűjtve s mindenki rendelkezésére voltak bocsátva. Zippel* hivatkozván a *Monumentum Ancyranum* egy passusára (V., 44. kk.), valamint azon körülményre, hogy a pannonok lázadása után, melynek színhelye déli Pannonia volt, a legiókat nem lehetett e vidékről eltávolítani és arra is, hogy a Duna balparti vidékét a Dráva torkolatától Carnuntumig nem fenyegette hatalmasabb ellenség, valószínűnek tartja, hogy Tiberius épen a nagy lázadás leverése alkalmából a dunai határt, melyet már előbbi hadjárataiban elfoglalt, újból biztosította.

Látni való, hogy Acumincummal Pannonia történetének egy igen fontos része függ össze s azért talán nem lesz felesleges e helységről s az ezzel kapcsolatban lévő történeti és topographiai kérdésekkel foglalkozni.

E munkára annál is inkább bátorkodom vállalkozni, mivel a múlt nyáron alkalmam volt Lanfranconi Enea úr társaságában Szlankamen és környékét bejárni és itt a szükséges kutatásokat végezni.

A kérdés tisztázására szükséges első sorban az ókori írónak Acumincumra vonatkozó adatait összeállítani, egymással összevetni és az eredményt a hely színén tett helyrajzi eredményekkel összehasonlítani.

Az ItinerariumAntonini** a következő adatokat szolgáltatja Acumincum és környékére nézve:

<i>A Tauruno Ritti in medio</i>	
<i>Aciminci</i>	<i>mfm XXXVI.</i>
<i>Cusi</i>	<i>mfm XXXIII.</i>
<i>Bononia</i>	<i>mfm XVI.</i>
<i>Cucci</i>	<i>mfm XVI.</i>
<i>Teutiburgio</i>	<i>mfm XVI.</i>
<i>Mursa</i>	<i>mfm XVI.</i>

A Tabula Pentingerianán ezeket látjuk:

Tauruno — *X.* — *Burgenis* — *XIII.* — *Rittio* — *VIII.* — *Acumum* — *XL.* — *Cusum* — *XVI.* — *Milatis* stb.

* Die römische Herrschaft in Illyrien, 297—300. I.

** p. 242.

Ezen összeállításból kitűnik, hogy Acumincum távolsága Taurunum (Zimony)hoz az *Itinerarium* szerint XXXVI. római mértföld, a *tabula Peut.* szerint pedig csak XXXI (X + XIII + VIII); másrészt pedig Cusum-(Pétervárad)hoz esik az első szerint XXXIII mértföldnyire, a második szerint pedig XL mp.-ra; ha az összes mértföldek számát tekintjük *Taurunum* és *Cusum* között, akkor az első útmutatónál 69, a másodiknál 71 római mértföldet találunk, a mi csak két mértföldnyi különbség volna a kettő között s Cusum fekvésének meghatározására nem nagy befolyással bírna. De mi első sorban Acumincum és Taurunum között akarnók megállapítani a távolságot és ezt a monarchia nagy térképe segítségével megkísérte, úgy találjuk, hogy az *Itinerarium Krædin*-ig vezet bennünket 36 r.m. f. távolságra, a *tab. Peut.* pedig *Szlankamen*-en túl több mint két mértfölddel. Tehát csak a *Tabula* adatai alapján jutunk *Szlankamen* tájára, az *Itinerarium* messzire elvezet bennünket ezen túl, mivel *Szlankamen* csak 29 r. m.-nyire van Zimonyhoz. Sokkal nagyobb a hiba, ha *Pétervárad* és *Szlankamen* között keressük a távolságot. Az *Itinerarium* ad XXXIII mp.-ot, a *tabula Peut.* XL-et, tényleg pedig a nevezett két helység csak 24 római mértföldnyire van egymáshoz s ez oly hiba a két ókori útmutatónkban, hogy ily csekély távolsághoz képest már nagyobbat nem is várhatunk. Pedig épen *Pétervárad*, illetőleg *Cusum* fekvése a mértföldmutató kövek által is biztosan meghatározható, melyek úgy mint a mi két földrajzi vezetők XVI mp.-ot jelölnek ki Bononia (= Milata, ma Bánostor) és Cusum között, úgy hogy legkisebb kétség sem lehet az iránt, hogy Cusum *Pétervárad* táján keresendő.

Ezek szerint látni való, hogy a négy távolsági adat között csak az egyik, az *Itinerariumé* — *Taurunum* és *Acumincum* között — közelíti meg a valóságot, XXXI mp.-ot adván a 29 helyett; a többi három adat pedig épen nem felel meg a természetnek. Ennélfogva nem tartjuk egészen biztosnak, hogy *Acumincum* megfelel a mai *Szlankamen*-nek, de miután e helységen felöl *Pétervárad* felé római nyomot nem ismerünk, belenyugszunk abba, hogy *Acumincum* *Szlankamen* vidékén létezhetett.

A távolság dolgában azonban az *Itinerarium* és *tab. Peutingerian*-án kívül Ptolemæos adatai is jönnek tekintetbe. Tudva van, hogy ezen író positiói hosszúsági és szélességi fokok szerint nem jelentenek egyebet, mint azt, hogy ő megkísérlette az *Itinerariumok* adatait néhány csillagászati positióra vonatkoztatva, hosszúsági és szélességi fokokban kifejezni az egyes helyek egymástól való távolságát. Ezt szem előtt tartva az ő adatai szerint szerkesztett térkép segítségével megtudhatjuk, hogy p. o. *Taurunum* és *Acumincum* mennyire volt egymáshoz s az ilyen térképről azt fogjuk leolvashatni, hogy *Taurunum* és *Rittium* között körül-

belül 300, *Rittium* és *Acumincum* között pedig 280 stadiumnyi távolság van, a mi az első esetben 42, a második esetben pedig 40 római méröldnek felelne meg, úgy hogy Ptolemæos térképe szerint 82 római mp. volna a távolság *Taurunum* és *Acumincum* között, a mi — képtelenség. Ezt a roppant tévedést meg lehet ugyan Ptolemæos rendszeréből magyarázni, de mivel ezen magyarázat nem függ szorosan össze a mi tárgyunkkal, jobbnak látjuk azt ez alkalommal mellőzni.

A *Notitia dignitatum*-ban az *Acumincum* és *Taurunum* közötti szakaszra vonatkozólag a következő adatokat találjuk:

189 l. 24 s. *Cuneus equitum Constantianorum, Burgenas*

“ 25 “ *Cuneus equitum promotorum, Cuccis*

“ 26 “ *Cuneus equitum constantium Aciminci*

“ 32 “ *Equites sagittarii, Cuccis*

“ 34 “ *Equites Dalmatae Cusi*

“ 35 “ *Equites sagittarii Acimirci*

“ 36 “ *Equites Dalmatae Ricti*

“ 37 “ *Equites Dalmatae Burgentas*

“ 38 “ *Equites promoti Tauruno*

“ 43 “ *Auxilia ascarii, Tauruno sine Marsonia*

190 l. 46 “ *Praefectus legionis quintas Foviae, Burgenas**

Ezen adatokból megtudjuk, hogy a helységek, illetőleg táborhelyek azon sorrendben következtek egymás után, mint az Itinereriumban, úgymint: *Cusum, Acumincum, Rittium, Burgenae, Taurunum*; továbbá azt látjuk, hogy mindenütt lovasság állomásozott, gyalogság pedig *Taurunum*-ban és *Burgenae*-ben, tehát *Acumincum*-ban nem volt.

A ravennai geographus adatait mellőzzük, mivel ezekben tárgyunkra nézve semmiféle útbaigazítást nem találunk s áttérünk a Zimony és Pétervárad közötti vidék természeti viszonyainak szemlélésére, hogy ebből esetleg megítélhessük, vajon mi indíthatta a római kormányt arra, hogy *Acumincum*-ban légiót táboroztasson.

A szlavoniai Fruska-gora utolsó kiágazásai kelet felé, Karlóczán túl körülbelül Cortanovci-ig terjednek és pedig olyanformán, hogy Kamenicától kezdve éjszak felé kezd kiszögelleni, Péterváradnál pedig legnagyobb a kiszögellése, és Karlóczáig ismét visszafelé, délkeleti irányba húzódik; lejtői itt mindenütt meglehetősen meredeken ereszkednek le a Dunáig, s csak épen annyi a hely a hegység tövében, hogy út lehetett készíteni, különösen Karlócza felé; már Kamenicza felé az út a lejtőn magán a Duna felett még 20—30 méter magasságban készült. Pétervárad fontossága épen abban áll, hogy e dunaparti út uralja s a Fruskagorán való átmenetelt lehetetlenné teszi az ellenségnek. Ebből

* Ed. Seeck, 189. s k. 1.

magyarázható meg azon körülmény, hogy a rómaiak Pétervárad táján, habár a helyet pontosan nem lehet meghatározni, tábort (Cusum) építettek, holott különben az egész Duna mentén, a hol csak lehetett a magaslatok elkerülésével, már csak az élelmezés és itatás szempontjából, a síkságon építették táboraikat. Ezen egy tábor elegendőnek látszott a vidék védelmére és pedig legalább is Szlankamenig. A Fruska-gora ugyanis már Cortanovcinál végződik, de nem ereszkedik le itt sem a Dunához, hanem egy Szlankamen-en túl terjedő fensíkba olvad, melynek abszolút magassága 120—130 méter között váltakozik, de e síkság széle a Duna felé még a 200 métert is felülhaladja. A Dunapart magassága pedig körülbelül 76 m., úgy, hogy a fensík 40—100 méterrel magasabb a folyó partjánál. Még Szlankamen fölött közvetlenül a «Planina» abszolút magassága egy helyen 192 m., másik helyen 200 m., míg Új-Szlankamen utolsó házainál 150 m. a magasság és itt kezdődik a meredek nyaktörő út, mely a hegytorokon keresztül menve, egy kilométernyi távolságra a Dunapartra ereszkedik, és pedig 70 méternyi lejtéssel. Pedig ez az egyetlen kocsíút, mely ezen a vidéken a Dunáig levisz, s épen e miatt épült a török uralom alatt is az a vár, melynek most már romjai is eltűnnek.

Szlankamenen alúl már lassan ereszkedik a feljebb említett fensík, habár a Dunapart még körülbelül 5 km. hosszában Szurduk felé nagyon szakadozott és alig megmászható, ez az ú. n. Oduseva; de ezen túl a közlekedés a fensík és a folyó között semmiféle nehézséget nem okoz. Már Szurduk csak 112 m. magasságban van és keresztútczájából könnyen járható hegytorok (ettől vette is a helység a nevét) vezet a folyó partjához, habár a dunaparti szőlők mégis vagy 20 meterrel vannak a folyó felett. Ilyen a part egészen Belegis-ig, melynek magassága csak 105 méter, Ó-Bánovczeé csak 86, Új-Bánovczeé pedig 82 m. s így tart ez egész Zimonyig, illetőleg a Száva torkolatáig.

Ezeket szemmel tartva, azt várhatjuk, hogy a rómaiak azon pontokon állítottak táborokat, a melyekhez a Dunán áttörő sarmata csapatok legkönnyebben férhettek, nem pedig azokon, melyeket már a természet maga eléggé megvédett. Ezen feltevésünknek megfelel a valóság, Cusumtól Acumincumig még a fennidézett írók sem említenek római helységet, illetőleg táborhelyet s tényleg nem is tudunk semmit arról, hogy a rómaiak ezt a vidéket őrséggel látták volna el; Péterváradtól Szlankamenig bizonyosan soha sem kísérelték meg a sarmaták a betörést, még akkor sem, ha a Duna jegén tudtak átjönni. De meg Ó-Szlankament is, ha Ptolemæos nem állítaná, soha sem tartották volna táborhelynek, mert itt egyáltalában nincsen hely tábornak; oly szűk a helység területe, s egyáltalában a Dunapart, hogy itt még castellum sem fért volna el. De még a lejtőn sem található sehelyütt sem tábornak

való helyet; csakis fenn, már Új-Szlankamen táján, tehát a fensíkon lehetett volna állandó tábornak építeni, a folyóhoz vagy egy km.-nyi távolságban. Ezt megengedve is, az itt épült tábornak nem lett volna semmi célja, mert ennek teendőjét, a Dunapartot védelmezni, már maga a természet végezte és pedig mint feljebb láttuk lefelé is vagy öt km. távolságra, az Oduseva végéig. Innentől kezdve könnyű a közlekedés a folyóval, itt törhettek be a sarmatak és e szerint Szurduk és Zimony között volt szükség táborhelyekre.

A természet e követelményeinek megfelelnek a római táborhelyek is. Szlankamenben járva azon reménnyel kezdettem kutatásaimat és kérdezősködésemet, hogy a rómaiság legalább némi nyomára fogok itt akadhatni, annál is inkább, mivel Titelben arról értesültünk, hogy Szlankamenben van valami római fürdő maradványa; e hír alaposága iránt már csak azért sem volt kétségem, mivel tudvalévő dolog, hogy Szlankamen (sósók) éppen sós forrásaitól vette nevét, melyek közül a legnagyobb a Dunaparton bugyog ki, a kisebbek pedig azon felül, a lejtőn szivárognak ki a talajból. Ezért is ott tartózkodásom alkalmával Lanfranconi Eneával együtt felkerestünk egy Mrksič nevű gazda embert, a kinek a pinczéje, a hegy oldalában, csakugyan régi épület, talán fürdő volt, a mint az abban kiszivárgó sósvízből és az épület berendezéséből lehet következtetni. Az ebben lévő boltívek téglái azonban arra figyelmeztettek bennünket, hogy talán mégsem római eredetű ezen épület, s a téglák tüzetes megvizsgálása azt bizonyította, hogy nem rómaiak készítették. Továbbá a falakon egészen tisztán látható, a stuccoba rajzolt arabeskforma díszítések azt bizonyították, hogy itt török időből való, mór stílusban épített és díszített fürdővel (?) van dolgunk. Ugyanazon embertől, a ki igen értelmesnek mutatkozott, tüzetesen tudakozódtunk általában római téglák és feliratok után; másoknál szintén, és pedig olyanoknál, a kik már évtizedek óta Szlankamenben tartózkodnak, vendéglősnél, boltosnál; különösen ez utóbbi gyűjt is régi pénzeket s találunk is nála egy rakás értéktelen érmet s ő meg is értette, hogy mit keresünk, de római épületek nyomairól nem tudott sem ő, sem pedig mások semmit. Valamennyien, a kiknél tudakozódtunk, csakis azt a régi török várat emlegették, melyet már Marsili is ismert s a melyet nagyobb részt a múlt nyáron útépités alkalmából lebontottak.

Éppen ezen útépités szolgáltatott nekünk alkalmat a legtüzetesebb kutatásra. Az építést vezető mérnök, Harmel Viktor úr, a ki az új serpentin-út környékét igen pontosan ismeri, szintén megkérdeztetvén általunk római téglák iránt, azt állította, hogy ilyeneknek még a csekélyebb nyomára sem akadt. Ezen állításnak annál nagyobb fontosságot tulajdoníthatunk, mivel nevezett mérnök úr azelőtt Szlavoniában a rómaiak által készített «Jarcina» nevű árok szabályozásával volt elfoglalva és

ezen árokban több helyen római téglákat nagy mennyiségben talált, úgy hogy az ilyen téglákat igen jól ismerte. A nevezett vár romjaiban találtak ugyan a munkások nagyobb alakú téglákat, melyeket a szóbeli leírás után rómaiaknak lehetett tartani, de ezek megtekintése arról győzött meg bennünket, hogy azok nem rómaiak.

Kutatásunk eredménye tehát az, hogy Szlankamenben római tábornak nyomai nem találhatók s ez arra enged következtetni, hogy nem is volt ott soha, Ptolemæos megjegyzése daczára is. Az a két felirat, melyet Katancsich Jakossich feljegyzései után, Szlankamenből közöl, ha csakugyan itt találtatott eredetileg, épen nem bizonyítja a rómaiaknak az egész első században és második első felében itt való tartózkodását; ellenkezőleg, inkább a későbbi évtizedekre viendők vissza a mikor már a legio Aquincumban állomásozott. Mindkét felirat *Juppiter Dolichenus*-ra vonatkozik* s hogy ennek tisztelete már a második század első felében el volt terjedve, azt bajosan hihetjük. Ezek a feliratok nézetem szerint máshonnan kerültek ide, épen úgy mint a Titelben talált római feliratok, különösen a mértföldkövek a titeli vár építéséhez mindenünnen odahurczoltattak.

Ezekből természetesen az következik, hogy Ptolemæos tévedt, midőn Acumincum neve mellé odaírta, hogy «λαγίον», de hogy mi alapon tévedt és mi jelentősége van tévedésének, arról majd később lesz szó.

Ezzel a mit eddig Szlankamenről elmondottunk, csak félig feleltünk meg feladatunknak, mert csak annyit mutattunk ki, hogy ott, hol a természet maga védi a Duna jobb partját, nem volt római erődítmény; hátra van a másik fele a feladatunknak, hogy t. i. ott, a hol a természet nem védi a partvidéket, Szlankamenen alúl Zimonyig, kimutassuk, hogy a rómaiak védték, Még Mommsen azt írta, hogy Taurunum (Zimony) Acumincumig nem kerültek elő római feliratok; azóta nemcsak feliratok találtattak Szurdukban, Belegisben és Új-Banovczében, hanem két római táborhely is, Szurdukban és Új-Banovczében, sőt ez utóbbi helyen római bélyeges téglák is, melyeket a nemzeti múzeumnak átadtunk. Habár ezen helységek elsejéről már *Ljubič* írt,** még sem lesz felesleges, a múlt nyáron történt megsemlélés alapján azt a két táborhelyet a magyar olvasó szakközönség számára leírni annál is inkább, mivel *Ljubič* a táborhelyekről nem szól.

Szurduk igen hosszúra nyúlt falu, melynek főutczája a Dunaparttal párhuzamos s körülbelül két km. hosszú, s ezen vezet keresztül a dunaparti országot is. A templomnál egy délnyugotról húzódó útca, melyben a Golubinciből jövő út végződik, metszi keresztül a főutczát és le is vezet a lösz-magaslatok között, derékszögben, a Dunához. Ezen mély út,

* C. I. L. III. 3252, 3253

** *Viestnik* I. 97—101. l.

valamint a vele összeszőgellő Dunapart határolják éjszaknyugatról és éjszakkeletről azt a területet, melyet a falubeliek «*Gradiná*»-nak, várnak, neveznek. E terület jelenleg részben szántóföld, részben pusztuló félben lévő szőlő s terjed a folyó partjától a faluig, illetőleg a kerítésekig, melyek a belsőségeket a szántóföldektől és szőlőktől elválasztják. Az egész terület csupa téglá- és kőtörmelékkal van borítva, a meredek partra sok helyen össze van hordva a sok tégladarab, de fájdalom, minden fáradozásunk daczára bélyeges nem akadt a sok darab között. A táborhely kiterjedését pontosan nem lehet meghatározni, mert a sáncz, illetőleg fal nyoma a hozzátartozó árokkal együtt csak a falu felé, kis helyen, látható meg, máshol az eke és kapa elpusztította. Azért annyit állíthatunk, hogy hossza a Dunától a falú felé legalább 300 m., a mélyúttól a tábor délkeleti széléig legalább 400 m., vagy talán több is. Ez tehát aránylag kis tábornak mondható, de mégis nagyobb lehetett eredetileg, mivel a Duna felől a partja folyton omlik. Kiterjedése után ítélve valószínűnek tartom, hogy egy ötszázas cohors táborozhatott itten, a minőt többet ismerünk Pannoniában, a nélkül, hogy helyöket ki tudnók jelölni. Ezeres cohors itt semmi esetre sem lehetett, mert ezt a hely szűke nem engedte volna, annál kevésbé lehet szó arról, hogy legio tanyázott itten, hogy tehát, nem Szlankamen hanem Szurduk felelne meg Acumincumnak.

A téglákon kívül két római felíratos kő is került itt napfényre,* azonkívül több terra sigillata edény, részben igen csinosak és épek, valamint üveg- és bronztárgyak is.

Új-Bánovczen szintén Gradinának nevezik a római táborhelyet. Ez a falu alsó déli végével függ össze éjszak felé, kelet felé a Dunapartig terjed, nyugat felé körülbelül a Zimony felé vezető út határolja, dél felé a szőlőkkel érintkezik, melyek a 102. sz. pont felé húzódnak. A tábor területe még most is szőlővel van beültetve és felülete olyan, minő általában ilyen táborhelynek szokott lenni, törmelékes, téglás stb. A mit a szurduki táborra nézve megjegyztünk, hogy a Duna felé folyton omlik, azt a bánovczeiről is állíthatjuk, csak hogy Szurdukan nem engedte az esteli idő, hogy a folyó partját is bejárjuk, Bánovczen pedig délelőtt tartózkodván, első sorban a Dunapartot jártuk be az ottani szerb tanító szíves vezetése mellett. Az egész táborhely hosszában rengeteg téglákon gázoltunk át s pedig oly szerencsével, hogy több bélyeges is tűnt szemünkbe. Fent pedig vagy 10—15 m. magasságban láttuk a tábor leomlott falazatának maradványait is, de közelebről sem alólról, sem felülről nem lehetett megvizsgálni, annyira fenyeget a lősz-talaj omlással.

E tábor jóval nagyobb mint a szurduki, széle körülbelül 500 m., hossza pedig 600 körül s már ebből is kitűnik, hogy egy ezeres cohors

* Ljubich, Viestnik i. h.

lehetett itt elhelyezve s ugyanezt bizonyítják a téglabélyegek is. A bélyegek a következők:

1. CH·I·T·C·R·	2. ugyanaz töredékesen $\curvearrowright$ CH·I·T·C ¹
3. TḠHΘΘ	4. ὨTḠ ^{'''} $\curvearrowleft$ . . . 5. $\curvearrowleft$ ERPANNIN

Ezeket következőképen olvasom: 1. *c(o)h(ors prima) T(hracum) c(ivium) R(ómanorum)*; 2. ugyanígy; 3. *coh(ors) p(rima) T(hracum)*; 4. [*coh(ors)*] *p(rima) T(hracum) G(ermanica)*; 5. *E]xer(citus) Pann[on(iæ) inf(erioris)]*.

Az utolsó bélyeg, mely Pannonia több helyén fordul elő, azon kérdésre nem vonatkozik, melylyel most foglalkozunk s ennél fogva arról tüzetesen szólni felesleges; ennél fontosabb a többi.

Első thrák cohors több volt és pedig:

1. *cohors I. Thracum*, mely 74-ben Kr. u. Germaniában volt,¹ 86-ban Judæaban,² 145 és 160 között Pannonia inferiorban.³

2. *cohors I. Augusta Thracum v...r*, mely 167-ben Pannonia inferiorban volt,⁴ későbbben *Motha*-ban (Arabia)⁵ és pedig mint *equitata*.

3. *cohors I. Thracum civium Romanorum*, mely 110 Dáciában volt,⁶ 138-ban és 154-ben Pannonia superiorban.⁷

4. *cohors I. Thracum civium Romanorum*, mely 82-ben, 90-ben és 116-ban Germania superiorban volt,⁸ tehát talán azonos az előzővel.

5. *cohors I. Thracum equitata*, mely 145—160 között Pannonia inferiorban volt.⁹

6. *cohors I. Thracum civium Romanorum equitata*, mely Pannonia inferiorban és pedig, úgy látszik, Tétényben volt.¹⁰

7. *cohors I. Thracum Germanica civium Romanorum*, mely 167-ben és 235—238 között Pannonia inferiorban¹¹ és pedig a Pusztá-Baracshoz tartozó táborhelyen volt, hol bélyeges téglája is előfordult.¹²

8. *cohors I. Thracum sagittariorum*, m. 157-ben Dáciában volt.¹³

Nem a mi teendőnk, azon kérdéssel foglalkozni, hogy tulajdonképen hány *cohors I. Thracum* volt, és melyek tarthatók azonosoknak;¹⁴ csak arra szorítkozunk, hogy a *Pannonia inferior*-ban állomásozókat vesszük vizsgálat alá. Ilyenek pedig az 1. számú, a 2. számú, az 5. számú, 6. számú és 7. számú. Ezek közül az 5., a *cohors I. Thracum equitata* (145—160) és a 6., a *cohors I. Thracum civium Romanorum equitata* azonosnak tartható s így ennek táborhelyét (Tétényt) is ismerjük. Ezzel egy időben (145—160.) egy másik első thrák cohors is volt ugyancsak Pannonia inferiorban, az 1. sz., *cohors I. Thracum* és 167-ben egy har-

¹ Dipl. IX. — ² Dipl. XIV. — ³ Dipl. XLII., XLIII. — ⁴ Dipl. XLVI. — ⁵ C. I. L. III. 109, 100. — ⁶ Dipl. XXV. — ⁷ Dipl. XXXVI., XXXIX. — ⁸ Dipl. LXVIII., LXXIX., XXVII. — ⁹ Dipl. XLII., XLIII. — ¹⁰ C. I. L. III. 3319. — ¹¹ Dipl. XLVI. Rómer Acta N. 98. sz. — ¹² Rómer u. o. 452. sz. — ¹³ Dipl. XL. — ¹⁴ V. ö. C. I. L. III. 20. I

madik ily nevű, a 2. sz. *cohors I. Augusta Thracum*; az első számúval azért nem lehet azonos, mert *equitata* volt és mert *Augusta* nevet visel. A negyedik pedig a *cohors I. Thracum Germanica* c. R., mely 167—238 között tartózkodott Pannoniában, és pedig mint a mérföldmutató és a téglá bizonyítja, Pusztá-Baracson.

Az új-bánovczei téglabélyegeken előfordul három változat: 1. a *coh(ors) p(rima) T(hracum)*, 2. a *c(o)h(ors) I. T(hracum) c(ivium) R(omanorum)* és 3. a [*coh(ors)*] *p(rima) T(hracum) G(ermanica)*; ha ez a három bélyeg különböző helyeken fordult volna elő, akkor az ember talán három különböző cohorsra vonatkoztatná; de miután egy helyről való, az eltérés daczára nem lehet kétség az iránt, hogy *egy* cohors van azokban megnevezve: a 7. számú. Hogy még a hivatalos elnevezésekben is hibák csúszhattak be, azt látjuk épen ezen cohorsnál; a XLVI. számú diploma külső lapján ITHR GERM—, belső lapján pedig ITHR GERM CR-nak nevezi. Miután pedig a Baracson táborozott cohors ezzel az új bánovczeivel azonos, azt is el kell dönteni, vajon melyik helyen tartózkodott előbb. Ezzel összefügg azon kérdés is, vajon nem azonos-e a feljebb felsorolt thrák cohorsok egyikével s vajon nem határozható-e meg ezen összefüggésből Új-Bánovcze megszállásának ideje is.

Miután a mi cohorsunknak mellékneve *Germanica*, bizonyosnak tartjuk azt, hogy egy ideig Germániában tartózkodott, és pedig mint feljebb láttuk *Germania superior*-ban, 82—116 ig. De miután egy másik cohors ugyanazon nevet viseli, (a 3. számú), és pedig minden megkülönböztetés nélkül, biztosnak látszik az is, hogy ez szintén azonos a mi cohorsunkkal. Ezen két cohorsra vonatkozó adatokat összevetve úgy találjuk, hogy az 82-ben és 90-ben *Germania superior*-ban volt, 110-ben Daciában, tehát részt vett Traján dák háborúiban, azután visszatért 116-ra *Germania superior*-ba; ezalatt Pannonia két provinciára osztatván, több csapat helyeztetett el benne vagy legalább csapatáthelyezések történtek és azért jött a mi cohorsunk *Pannonia superior*-ba, a hol 138 és 154-ben találjuk. Látni való ebből, hogy a *coh. I. Thr. Germanica* csak 154 után jöhetett *Pannonia inferior*-ba, tehát vagy P.-Baracsra vagy Új-Bánovczére. A prioritásra nézve csak a cohors bélyege dönthet; és pedig akként; hogy előbb Új-Bánovczen, és csak utóbb P.-Baracson volt a cohors tábora. Mert míg a bánovczei bélyeg rendes szép betűi a második század végére vagy még régebbi időre vallanak, addig a báracsi bélyeg szabálytalan betűi későbbi időre vezethetők vissza.

Ezek alapján kimondhatjuk, hogy a bánovczei cohors csak a második század második felében, vagy valamivel előbb tartózkodott Bánovczen. Ebből ugyan nem következik az, hogy ez a tábor már az első században nem keletkezett volna; sőt nagyon valószínű, hogy az a thrák

cohors nem az első római csapat, mely e helyen táborozott, volt előtte más ebben a táborban, ha nem tudjuk is, hogy melyik. De arra nincsen semmi ok, hogy már Augustus korából valónak tartsuk, még kevésbé arra, hogy a dunai legio táborhelyének nézzük. Szóval Ptolemæos állítása mellett a bánovczei tábor sem közvetve, sem közvetlenül nem bizonyít s így eddigi kutatásunk eredménye csak az lehet, hogy Zimonytól Péterváradig nincsen semmi nyoma annak, hogy a rómaiak az első század első felében ezen vidéket megszállották volna.

Ugyanazon eredményre jutunk, ha a többi dunaparti helyeknek is, egészen Eszékig, római emlékeit vetjük vizsgálat alá.* Nincsen az itt talált feliratok közül csak egy is, melyről azt lehetne mondani, hogy az első századból való s e szerint hiányzik teljesen arra nézve is a bizonyíték, hogy a rómaiak azon időben a Duna-vonalat Eszéktől Péterváradig elfoglalták volna.

Fröhlich Róbert.

KÉT KIADATLAN RÓMAI KATONAI ELBOCSÁJTÓ LEVÉL.

A n. muzeum régiségosztályában két római katonai elbocsájtó levél töredéke van, melyet az intézet ujabban szerzett. Abban a kedvező helyzetben vagyok, hogy mindakettőt hű másolatokban közölhetem. Az első töredék lelhelyének környéke ismeretes, a mennyiben 1890-ben Szombathelyen szerezte egy budapesti éremkedvelő, a kitől a n. muzeum régiségosztálya megvette; a töredéket tehát valószínűleg Pannoniában, talán Sabaria területén lelték.

A másik, három darabra tört csonka táblát Delhaes István bécsi akadémikus festőtől kapta a n. muzeum ajándékkul 1886-ban. Az ajándékozó, a ki nagy kedvvel régiségeket is gyűjt, a nyolczvanas évek elején Magyarországból származó régiségekkel együtt szerezte és azért valószínű, hogy e részletek is Pannonia területéről valók; bizonyos, hogy talán már régi időben valami olyan célra szolgáltak, mely a tábla épségének jelentékeny kárára volt, mert a töredékek több helyütt, a szövegben is, durva módon át vannak lyukasztva.

I. Adjuk először a szombathelyi töredék mindkét oldalának hű másolatát.

A két oldal szövege így olvasandó:

[equitibus et peditibus qui militarerunt in alis . . . . et cohortibus . . . quæ appellantur . . . . I] Al(pinorum) et I Nor(icorum) et [. . . . .e]t III Bata-

* C. I. L. III. 421. kk. II

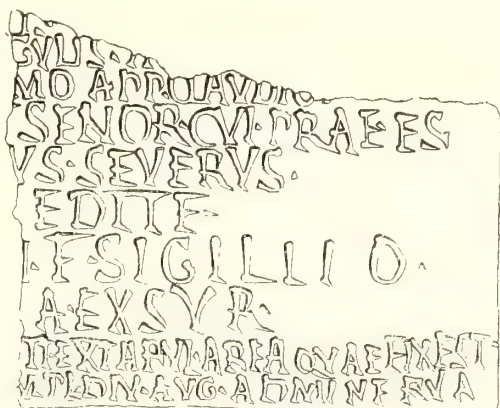
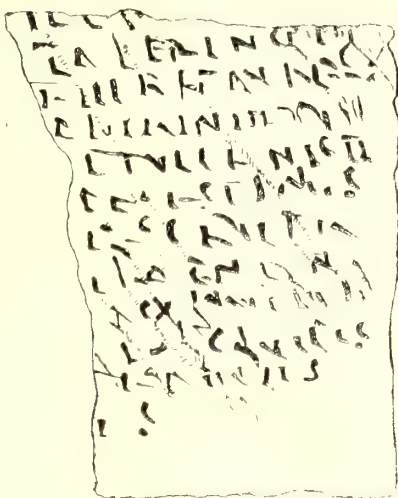
vor(um) [et...et sunt in Pann]onia inf(eriore) sub? [. . . . . quin]is] et viceni(s) sti[pend(is) emer(itis) dimis(sis) ho]nesta mis[sione] . .

Quor(um) nomina su] bscripta [sunt civit(atem) Roman (am) qu]i eor(um) non [haber(ent) dederunt? e]t con(ubium) cum ux(oribus) [quas tunc habuis(sent), cum] est civit(as) is [data aut cum is quas pos] tea duxis(sent) [dumtaxat sin]gulis.

[d . . . . .]mio App(io) Claudio Iu[l(iano) co(n)s(ulibus)]

[Coh(ortis) I Hem]esenorum, cui præst . . . . . us Severus, [ex] pedite . . . i f(ilius) Sigillio . . . . . [Hemes?]a ex Sur(ia).

[Descriptum et recog]nitum ex tabul(a) a(e)rea quæ fix(a) est [Romæ post te]mpl(um) divi Aug(usti) ad Minerva(m).

A formula fogalmazása, mely az elbocsájtott katonáknak megadja a polgári jogot, mutatja, hogy a császári törvény, melyből az le van írva, a 138. év után kelt. A régibb formula, mely az auxiliaris csapatokbéli katonák utódainak is megadja a polgári jogot, utoljára egy Kr. u. 138. évi kat. okmányban fordul elé. * Az okmányban említett Appius Claudius Iulianus consul valószínűleg ugyanazon egyén, a ki 224-ben Kr. u. másodsor viseli a consulság jelvényeit. E szerint az okmány valószínűleg Septimius Severus és Caracalla együttes uralma idejében kelt, tehát 198 és 212 között Kr. u. A külső oldal föliratának 7. sorában *de* után előforduló hézag is az ígét többes számban látszik igényleni *de* (*derunt*), a mi szintén két császár uralmára utal.

A katonai kohorsok, melyeknek nevei fönmaradtak, mind Pannonia inferiorban állottak, a mi eddig is kimutatható volt. Az I. Noricorum táborozott Dunaszekcsőn (Lugio). Neve előfordul egy föliratot ködu-

* C. I. L. III. 879. l. XXXVI. sz. okmány.

czon, melyet Freytag jegyző úr a hely színén jelenlétemben a római tábor romjaiból emeltetett ki. Azóta a kö, mint Fröhlich Róbert barátomtól tudom, elveszett, azért közlöm itt a fölíratát: IMP(eratori) CA[es(ari)] M(arco) AVRE[L(io)] ANTONINO AVG(usto) IMP(eratoris) SEVERIAVG(usti) NOSTRI FILIO COH(ors) I NOR(icorum) ANTONINIANA EQ(uitata). A I. Alpinorum Kömlődön (Lussonium) állomásozott,¹ a I. Hemesenorum Duna-Pentelén (Intercisa).² A III. Batavorum Adonyban (Vetus Salina).³

II. A Delhaes-féle hármas töredékű lemez mind két oldalának hű másolatát adjuk mellékelve:

A két oldal szövege így szól:

..... et sunt in] Pann(onia) inf(eriore) [sub ..... Fu]ficio Co[rnuto] qui] nis et vice[nis stipendis aut senis e[t vicenis plu] ribus v[e stipendis emeri] tis d[iimissis ho]nesta mis[sione,

[quo]rum nomina-[subscripta su]nt civitat(em) [Romanam qui eo]rum non haberent dedit et co[nubium cum uxor]ib(us) quas tunc habuissent cum [est civitas iis da]ta aut si qui cælibes essent [cum iis quas post]ia (sic) duxissent dumtaxat sin[gulis].

[a . d . . . . .] Oct. L. Petronio Sabino . . . . . Rufo co(n) s(ulibus).

[coh(ortis) V Lucens(ium)] et Callæcor(um), cui præst . . . . . s Granius Favent(ia), [e]x equite . . . . . entis f(ilio) [I]usto Ca[st(ri)s].

[Descriptum et re]cognitum ex tabula ærea, [quæ fixa est] R[om]æ in muro post tem[plum divi Aug(usti)] ad Minervam.

Nem sikerült a diploma keltének pontos megállapítása, mert a benne említett senatorius rangú férfiak nevei másutt nem fordulnak elő. Csak Fuficius Cornutusról hiszem, hogy talán ugyanaz, kit egy histoniumi téglabélyeg említ. (C. I. L. X. 6078, 91.)⁴

A formulában, mely a polgárjog megadásáról szól, nincs szó az auxiliares utódairól, tehát az okmány mindenesetre 138 után (Kr. u.) adatott ki.⁵ Sajátságos, hogy az a határozmány *si qui cælibes essent*, mely máskor a későbbi okmányokban hiányzik, itt ismét előfordul. Nem hiszem, hogy ez a körülmény támaszpontul szolgálhatna a korhatározásra, mert ez a mellékmondat ott is, a hol nincs meg, magától beléértendő s azért alkalmazása fölösleges. Az elbocsájtott katona származási helyének megjelölésére *castris*⁶ eddig az egyedüli analogiat Marcus

¹ C. I. L. III. p. 428

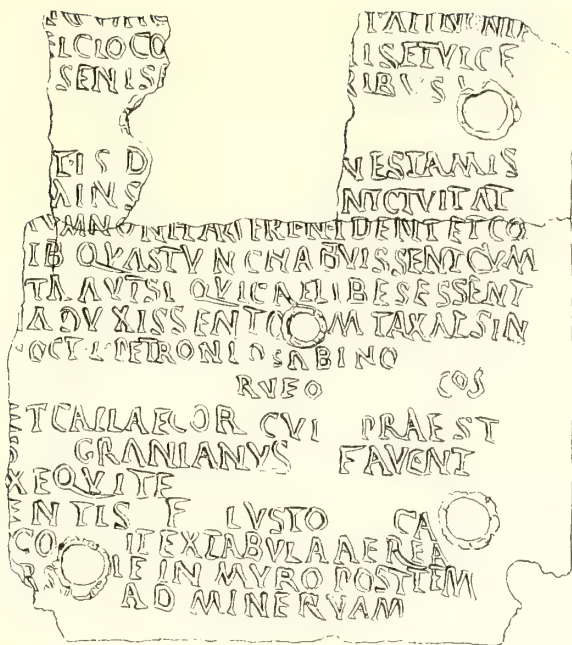
² C. I. L. III. p. 430.

³ C. I. L. III. p. 436.

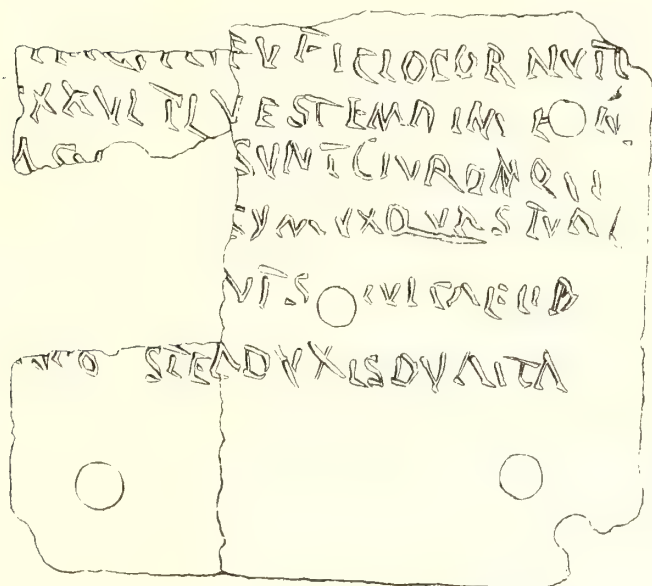
⁴ A név a belső oldali fölíratban teljesen megmaradt.

⁵ Az ez évi diploma (C. J. L. III. 879. l. XXXVI. sz.) tartalmazta utoljára e szavakat: *liberis posterisque eorum*

⁶ Ca[st(ri)s] egészítendő ki és nem Ca[ll(æcus)], a mi magában véve közeleső föltevés volna, mert Hadrianus császár kora után, mint minden hasonló esetből kitűnik, hogy katona oly spanyol cohorsból, mely kimutathatólag több nemzedék óta Pannoniában volt állomásozva,

A DELHAES-FÉLE OKMÁNY KÜLSŐ LAPJÁNAK HASONMÁSA.

A DELHAES-FÉLE OKMÁNY BELSŐ LAPJÁNAK HASONMÁSA.

császár 178 Kr. u.¹ okmányából ismerjük, míg a régibb elbocsájtó levelek ezen helyütt mindig a néptörzset nevezik meg,² melyből az elbocsájtott származik. Ennek megfelelő a név római és az okmányt alig lehet korábban keltezni mint a II. század utolsó negyedéből. A Coh. V. Lucensium et Gallæcorum Crumerumban (Nyerges-Ujfaluban) állott, a hol legalább a Commodustól Caracalláig terjedő időre nézve mutatható ki e csapat ott tartózkodása.³

A jelen okmány az alsó pannoniai sereghez számítja, de elharmarkodott okoskodás volna e körülményt kényszerítő oknak tekintenünk arra, hogy Crumerumot alsó Pannoniához számítsuk; mert a 85 és 154. évekből való diplomák a cohors V. Lucensium et Gallæcorum-ot a felső pannoniai sereghez számítják.⁴ Tehát föltéve, hogy a cohorsnak akkor Crumerumban volt az állomása, ebből ismét azt kellene következtetni, hogy Crumerum felső Pannoniához tartozott. Ezt az ellenmondást valószínűleg kiegyenlíti azon általam kimutatott történeti tény, hogy a bregetioi tábor Caracalla koráig Pannonia superiorhoz, ezen császár uralma után pedig Pannonia inferiorhoz tartozott.⁵ E szerint Crumerum castellum volt, mely a II. században felső, a III. században pedig alsó Pannoniához tartozott. Az okmány tehát valószínűleg nem Caracalla alatt készült.

Heidelberg.

Dr. Domaszewski.

A SZINAI FÉLSZIGET RÉGISÉGEIRŐL.

A Szinai félsziget, azon hatalmas hagyomány színtere, mely az emberiség erkölcsös fejlődésében oly mély nyomot hagyott, több irányban nyújtott fontos kutatási anyagot, mind a tulajdonképeni archæológiának, mind pedig a vele kapcsolatos ókori geographiának. Ez utóbbinak sok baja volt a kopár és terméketlen félszigettel. A bibliában előforduló sok geographiai tulajdonnév helyszíni azonosítása évtizedeken át foglalkoztatta a tudományt. Szinte fölösleges külön kiemelni, hogy az angoloknak jut e kutatásokban az arslánrész, ugyanazon kapcsolatban, melyről a *«Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtized-*

már nem származhatott Spanyolországból, hanem abból a tartományból kellett származnia, a melyben a cohors állomása volt. Az előbb ismertetett okmányban előforduló Cohors Hemesenorum csak látszólagos kivételt képez. E syriai vadászcsapatot a III. században szervezték a keleten és csak azután tették át Pannoniába

¹ Eph. Ep. IV. 506. l. LXXI. sz. és C. J. L. VIII. 310r.

² Lásd a származási adatokat Eph. Ep. V. 235—246.

³ C. I. L. III. 3662 és 3664 (ebben a fölíratban az Antonina melléknevet későbbi kéz toldotta oda).

⁴ C. I. L. III. Dipl. XII. és XXXIX. Azért számítja Kiepert a C. I. L. III. mappáján 4. tábla) Crumerumot felső Pannoniához és ép úgy Mommsen Index u. o. p. 1152, a hol saját a 460. lapon kimondott állítását kiigazítja.

⁵ Rhein. Mus. 1890. 202. l.

ben» cím alatt közzétett értekezésemben* bővebben szólottam. 1868—69-ben egy *Ordnance Survey Expedition* foglalkozott a helyszínén a Szinai félsziget geographiai feldolgozásával. A reá következő évben a híres cambridgei tanár, *Palmer Eduard*, kit egy évtizeddel később ugyane félsziget beduin törzsei között erőszakos halál ért, tizenegy hónapon át kutatott a félszigeten a Palestine Exploration Fund megbízásából. Ez utazásának tudományos eredménye az újkori utazási irodalom legremekebb termékeinek egyikében** van lerakva, melynek egyes fejezetei a præhistoricus régiségtudományra nézve is nagy érdekel bírnak. Palmer ugyanis kiváló figyelmet szentelt a félszigeten fenmaradt menhir-féle kőköröknek, úgymint mindazon emlékeknek, melyek e vidék őslakosaival voltak kapcsolatba hozhatók, gondosan jegyezte fel, mind az irodalomból, mind az ősi hagyományokat híven őrző beduin népség szájáról mindazon traditiókat, melyek az őskor ez emlékeire vonatkoznak.

Nagy eredmények jutalmazták a félszigetnek az *aegyptologia* szempontjából történt átvizsgálását. Az ókori Pháraók hatalma a Szinai félszigetre is kiterjedt és a helyszíni kutatások idejében nagyon közelfekvő törekvésnek mutatkozott, hogy az aegyptusi régiséget illető bűvárkodást e félszigetre is kiterjesszék. Azon emlékezetes tudományos expedíció, melyet *Lepsius Rikárd* 1842—1845 az ókori Egyiptom birodalma egész kiterjedésében végezett és melynek eredményét a «*Denkmäler aus Aegypten*» őrzi az utókor számára, a Szinai országot is belevonta a kutatása körébe. A 700' magasságú Szarábit al-khádím nevű hegy és környéke, úgymint a Wádi Magáru völgye igen nagy eredményt nyújtottak az egyiptomi régiségre nézve. A W. Magárában romhalmazok között felfedezett hieroglyph feliratok a 3. dynasziából való Szenefru uralkodásától egészen a 18. dynasziából való III. Thutmesz idejéig terjednek; a Szarábit al-khádím kerületében lelt régiségek a 20-ik dynasziába tartozó IV. Ramszesz idejében érik végső időhatárukat. A mire nézve a Lepsiustól felfedezett emlékek leginkább derítették világosságot, a régi pharaói birodalom bányászati viszonyai voltak.*** A Szinai félszigetet tudniillik bányászati tekintetben (rész- és vashányák) aknázták ki a régi Egyiptom uralkodói. A bányák a tulajdonképeni félszigeten túl keletfelé egészen a régi Midián területéig folytatódtak, a hol az utolsó hetvenes években a tavaly elhalálozott *Burton Rikárd* az egyiptomi vicekirály számára eszközölt beható kutatásokat,

* Budapest 1886. (Akad. kiad.)

** *The desert of the Exodus* (London 1871.). — Német kiadás: *Der Schauplatz der vierzigjährigen Wüstenwanderung Israels*; Fussreisen in der Sinai-Halbinsel und einigen angrenzenden Gebieten (Gotha 1876.)

*** Ezekre nézve l. Ermann Ad. *Aegypten und ägyptisches Leben im Alterthum* (Tübingen 1885) 621 l. és kk.

melyeknek eredményei az archæológiára nézve sem voltak gyümölcs nélkül,¹ B. a régi Midián földjén régi aranybányák nyomaira is reátalált. A régi egyiptomi bányászati viszonyokra nézve² felvilágosító feliratokat Palmer is hozott Európába a Wádi Magarából és a Szarábit el-khádím vidékéről. Az egyikben valami Har-ur-ra bányafőnök ilyképen dicséri fel szorgalmát és a bányák felfedezése érdekében kifejtett buzgalmát:³ «Nézétek, hogyan tartózkodom itten, mióta Egyiptomot odahagytam; arczom csupa verejték, vérem forró; napról-napra megparancsoltam embereimnek, hogy csak dolgozzanak, és azzal biztattam őket, hogy az aknában türkisznek kell találtatnia, majd csak ráakadnak az erére. És így is volt; megtalálták az eret és az akna nagy jövedelemmel fizetett. Midőn a király védő szellemeitől kísérve, az országba értem, buzgósággal fogtam a munkához. Mindenfelől katonaörség szállta meg az országot, úgy, hogy senki onnan el nem szökhetett. Nem rettentem vissza a munkától, kedvvel láttam utána. Nagy mennyiséget hoztam napvilágra, sőt sok türkisz-t is és keresésem folytán mindinkább többet nyertem. Nem volt ér, mely figyelmemet kikerülte volna.» Ebers szerint a bibliai *Dophka* helynév, mely Móz. IV. k. 33: 12. a héber kivándorlók egyik úti állomásaként szerepel (a Septuagintában *Παριζαία*-nak van írva), eredeti nevén *T-mafka*, azaz: rézország.⁴ Számos bibliamagyarázó véleménye szerint a bányászatnak Jób könyvében (28: 1—11) található gyönyörű rajza is az egyiptomi bányamunkákra vonatkozik; minthogy semmi pozitív adatot a biblia nem nyújt arra nézve, hogy az ókori Palesztinában bányákat műveltek légyen.⁵ De a Palesztina természeti gazdagságára vonatkozó e hely: «A te urad Istened bevisz téged . . . oly földre, melynek kövei vasból valók és melynek *hegyeiből érczet vághatsz*» (Móz. V. k. 8: 9), mindenesetre még a bányászat művelésére vonatkozó pozitív tudósítások hijával is erős adat arra nézve, hogy a bányászat nem volt ez országban teljességgel ismeretlen iparág.

Azonban ha minden közelebbi meghatározás nélkül «*Sinaiticus feliratok*»-ról van szó, nem az ókori Egyiptom hieroglyph emlékeire kell gondolnunk, melyek a Szinai félsziget bányaterületein a Pháraók hatalmáról és gazdagságáról tanúskodnak, hanem rendszerint sokkal

¹ Burton: *The gold-mines of Midian and the rained Midianite cities; a fortnights tour in North-Western Arabia*. London 1876. — Ugyanez: *The Land of Midian (revisited)*. London 1879. 2 kötet.

² Nevezetes munka e tárgyra nézve Brugsch Henrik: *Wanderung nach den Türkisminen der Sinaihalbinsel* (2. kiad.) Berlin 1868.

³ Palmer, német kiadás, 181. lap.

⁴ *Durch Gosen zum Sinai* (Lipcse 1872) 139., 209. lap. Brugsch (e. h. 66. lap) ugymint Birch szerint a fent közölt szöveg fordításában a *mafkat* szó nem rezes, hanem türkisz, Ermann (i. h.) szerint malachitot jelent.

⁵ Aug. Dillmann: *Hiob* (Lipcse 1869) 250. lapon az e kérdésre vonatkozó teljes anyag közölve van.

ifjabb, csak a Kr. utáni első évszázadokból származó emlékekre, melyek habár a régi történelemre sokkal csekélyebb jelentőséggel bírnak, mint amazok, mégis már jó nagy irodalomra szolgáltattak alkalmat. Már a VI. században *Cosmas Indicopleustész*, ki 535 körül járt a Szinai félszigeten, észrevette azt a furcsa ákom-bákomot, melylyel a félsziget sziklái, különösen a Szirbál (ez a tulajdonképeni Szinai «a kinyilatkoztatás hegye») és Dsebel Múza (e hegyen van a híres sz. Katalin klostrom) nevű hegyekhez vezető hegyszorosokban sűrűen be vannak fődve. Különösen a félsziget egyik völgye, az úgynevezett *Wâdî Mukattab*, a Szirbáltól éjszakra, a Magára türkiszbányái tőzsomszédságában, vonta magára e tekintetben az utazók figyelmét, a mint felköltötte első sorban a hódító arabok figyelmét is. A völgy épen említett arab neve tudniillik azt jelenti, hogy: *irással befödött völgy*. E völgyet a legtöbb utazó útjába ejtette, kit a Szinai hegy látogatása a félszigetre vezetett. Minthogy a feliratokkal befödött sziklák itten mindnyájan az utazók kezeügyében vannak, azok bármely félig-meddig figyelmes utazónak nem kerülhették ki figyelmét. Az úgynevezett «Sinaiticus feliratok» aránylag túlnyomó része csakugyan a *Wâdî Mukattab* (feliratos völgy)-re válók. Hogy az arányt szembeszökővé tegyük, elég felemlítenünk, hogy az *Euting*-től közölt 677 számból 301 csak a *Mukattab* völgyben találtatott, a többi 376 pedig *tizenöt* külön csoportra oszlik szét.

Ha tekintetbe nem vesszük Kircher Atanáz «*Prodromus coptus*» című munkájában (Róma 1636) előforduló teljesen hasznavehetlen másolatot, továbbá — minthogy 1889-ig csak kéziratban volt meg — ide nem számítjuk azt a másolatot, melyet a svéd *Eneman Mihály** keleti utazásáról (1711—1712) írt munkájában közölt, úgy *Pococke Eduárd*, angol utazó az első, ki (1754) az európai közönségnek fogalmat nyújtott a sinaiticus feliratokról; a keleti utazásáról közzétett nagybecsű munkában e feliratokról két táblán néhány másolatot közöl, melyek legelőször nyújtottak alapot e feliratok tanulmányozására, és későbbi utazóknak buzdításul szolgáltak arra, hogy az ily emlékek gyűjtését és közzétételét folytassák. Clayton angol püspök a múlt század hatvanas éveiben a Szinai félsziget fennmaradt emlékeiért oly annyira lelkesedett, hogy a *Wâdî Mukattab* feliratainak gyűjtésére 3000 tallért ajánlt fel. Ennek a lelkesedésnek indító oka főképen azon felfogásban található, melylyel a múlt században a Szinai félsziget feliratainak eredetéről különösen a theologusok bírtak. Azt hitték ugyanis, hogy e felira-

* *Resa i Orienten* cím alatt a szerző unokája, Nylander, uppsalai tanár a svéd király költségén adta ki Eneman utazását az orientálistáknak 1889 őszén Skandináviában tartott nemzetközi congressusa alkalmából. — Szakemberek véleménye szerint ez útleírásnak (2 kötet Upsala 1889) archæologiai tekintetben még mai nap is meg van az értéke.

tok szerzői mások nem lehettek, mint az Egyiptomból kivonuló zsidók. Ezek vésték érzelmeik kifejezését az útjokban levő Szinai félsziget szikláiba. Könnyen képzelhető, mily rengeteg sokat vártak e feliratok megfejtésétől a bibliai régiség, különösen pedig a Mózes második könyvében elbeszélt történetek megvilágítására nézve. E rögeszmében a múlt század embereit különösen Cosmas Indicopleusztész azon adata marasztalta, hogy az ő zsidó utitársai a feliratokat minden tétova nélkül a sziklákról leolvasták és azok tartalmát meg is értették. Hogy mily mély gyökeret vert e nézet, már abból is látható, hogy 1772-ben *Michaelis Joh. David* göttingeni tanár Büsching «*Neue Erdbeschreibung*»-ja V. (ázsiai) kötetének bírálatában, melynek második kiadása hat lapon tárgyalja az akkortájt nagy feltűnést keltő feliratokat, fejcsoválva nyilatkozik a szerző azon nézetéről, melylyel a feliratok zsidó eredetét mint merő képtelenséget *a limine* visszautasítja, bár maga is valótlanszínűnek tartja.* Az igaz, Büsching a maga idejében az elterjedt vizsás felfogás ellenében nem bírt egyéb czáfoló mozzanatot felhozni, mint azt a gyenge argumentumot, hogy a feliratok zsidó eredete nem volna összeegyeztethető a bibliának az elő lények ábrázolására vonatkozó állítólagos tilalmával; már pedig a feliratokon mindenféle emberi és állatábrák láthatók. Ez argumentum megczáfolása Michaelisnak, a tudós bibliamagyarázónak sok nehézséget nem okozhatott, a mint másrészt Büsching és mások skepticismusa sem volt képes, a feliratok származására nézve gyökeret vert phantasticus felfogást az emberek fejéből kiverni. Még 1856-ban egy angol író *Charles Forster*, kinek neve az irodalomban több badar könyv címlapján (p. o. «*The one primæval language*» 1851) található, a Sinaiticák-nak az egyiptomi rabszolgaságból kiszabadult zsidóktól való származását egy külön könyvben bizonyította («*The israelitish authorship of the Sinaitic inscriptions*» London 1856). A legmélyebb ideákat olvassa ki a feliratok szövegeiből, melyek — mint azonnal látni fogjuk — száraz tulajdonnév csoportoknál alig tartalmaznak egyebet.

Pedig abban az időben e feliratok józanabb magyarázására már meg volt törve az út. Ez úttörést *Beer* lipcsei tanár eszközölte «*Inscriptiones veteres litteris et lingua hucusque incognitis ad Montem Sinai magno numero servatae*» (Lipsiæ 1840) című befejezetlen munkájában, mely arra volt rendelve, hogy a «*Studia asiatica*» néven kiadandó gyűjteménynek III. részét alkossa. Beer főérdeme a feliratok palæographiai és philologiai meghatározásában állott. A szinai alphabetumot legelőször ő ismerte fel és betűi meghatározására nézve ő vetette meg azt az alapot, a melyen még mai nap is állunk. Szerinte a feliratok

* *Orientalische und exegetische Bibliothek*, III. (1772) 120. lap.

szerzői az úgynevezett *nabatäus* néphez tartoztak, melynek székhelyei Arabia patræa-ban voltak. Nyelvük a sémi nyelvcsalád aramæus ágáról szakadt, de nem csekély mérvben arabismusokkal van tarkítva. Szerinte a feliratok szerzői a keresztyén hitet vallották; Kr. u. a III—IV. században a félsziget szent helyeihez zarándokoltak és kegyes utazásuk emlékét a sziklákba vésték. Röviden ez azon eredmény, melyet Beer a feliratok beható tanulmányozásából kihozott. A feliratok keresztyén természetét különösen azon nagyszámú és sokféle változatú keresztlelekkel is támogatja, melyek a sziklairatok mellett találhatók. Beer elmélete ellenében egy évtizeddel ő utánna *Tuch Frigyes** a feliratokat újabb tanulmányozás tárgyává tette, melynek eredménye a következő tételben összegezhető: A feliratok nyelve aramaismusokkal vegyített *arab nyelv*. Szerzői arab pogányok voltak a Kr. u. első három századból, kik (a hasonlókorú egyházi írók tanúsága szerint is) a Szinai félszigeten sűrűen található pogány bucsúhelyekhez és szentélyekhez elzarándokoltak. Beer és Tuch ezek szerint a kor meghatározásán kívül a feliratok természetére nézve a következőkben különböznek egymástól:

Beer: a feliratok aramæus nyelvűek: szerzőik keresztyének.

Tuch: « « arab nyelvűek: szerzőik pogányok.

Megegyeznek abban, hogy e feliratok célja vallásos természetű, hogy azok zarándok emberektől valók.

Tuch nézetének főerőssége a feliratokban előforduló tulajdonnevekben áll, melyek az arab pogányvilágot tükrözik vissza. A tartalom szárazsága és soványsága mellett — hisz csakis a tulajdonnevek kölcsönöznek neki némi változatosságot — nem lehetett a feliratok vizsgálása alkalmával elég súlyt helyezni a bennök előforduló *theophor* tulajdonnevekre, melyek a sémi onomastikon túlnyomó részét alkotják, oly nevekre ugyanis, melyek összetett szót képviselnek, a mely a név viselőjét N(istenség) tisztelőjének, szolgájának stb. mondja. Pl. *Ís + Ba'al* = Embere Ba'álnak, (héber) *Esmûn + 'âzar* = Esmun segít (phoenikiai), *'Abd + Kalâl* = Kalâl szolgája (arab) stb. Feltéve már most, hogy ily theophor név kétségtelen bizonyíték a mellett, hogy az, a ki ily nevet visel, okvetlen azt az istent vallja, a kinek neve a személynév egyik alkotó részét képezi: kénytelen módon következne, hogy a szinaitikus feliratok szerzői arab pogányok. A bennük előforduló theophor nevek tudniillik egytől-egyig a régi pogány arab cultusra vallanak. Már említettem, hogy e feliratok alig állanak egyébből, mint tulajdonnevekből. Hadd álljon itt mutatoul egy-kettő: **

* *Einundzwanzig sinaitische Inschriften. Versuch einer Erklärung.* (Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellschaft III. [1849] 129—215. lapjain.)

** Az eredeti betűk helyett (melyeknek értéke már mostan vita tárgyát nem képezi) héber transscriptiót használunk.

(Euting 146)

שלם עבדאלעזא בר אושו

Üdv! 'Abd al-'Uzza, Ausznak a fia

(u. o. 559)

שלם עבד דושרא בר תנתלו ואושאלבעלי בר

גרמלהי בר חיטמו

Üdv! 'Abd-Dhû-Sará Thantalu-nak a fia és Ausz-

al-Ba'li Garmilâhi-nak a fia, (ez utóbbi) Khaitamu-nak a fia.

Látjuk, hogy a hely látogatói rövid üdvözlést véstek a sziklába; az *üdv* szó mellé (mely helyett gyakran e szót találjuk: *dekhîr* = emlékezés tárgya legyen) csakis saját és atyjuk nevét örökítik meg. Az épp említett két példában oly theophor nevek fordulnak elő, melyek kétségkívül az arab pogányság onomastikonjából valók. Az egyikben 'Abd al 'Uzza, azaz: 'Uzza istennő szolgálja; 'Uzza istennő azon pogány istennevek egyike, melyek imádásától a Koránban Mohammed eltiltja híveit. A másik 'Abd Dhû-Šará, D. Š. isten szolgálja; ez az istenség a pogány időben az éjszaki arabok pantheonjának legelőkelőbb alakja volt (Tertullianus Apolog. 24: unicuique etiam provinciae et civitati suus est Deus ut . . . *Arabiae Dusares*) és körülbelül a Dionysius attributumaival volt náluk felruházva. Ily nevek így elmélkednek Tuch és követői — arra mutatnak, hogy a feliratok szerzői az arab pogányok vallásához tartoztak. Keresztyén ember ily nevet nem viselhetett; ellenben a keresztyén embereknel elvárható bibliai neveknek, melyek ugyancsak a Szinai félszigeten talált görög és kopt nyelvű zarándokfeliratokon lépten-nyomon élénk tűnnek, e nabataüs feljegyzéseken semmi nyoma. Tegyük még hozzá, hogy a keresztyén symbolumokat Tuch és elméletének későbbi követői a feliratok eredeti alkotó részeiül nem ismerik el, hanem azt bizonyítják róluk, hogy csak későbbi időkben vésettek keresztyén zarándoktól a talányos nabataüs feliratok mellé.

Bár a Tuch és Beer elméletei a feliratok szerzőinek nemcsak vallására nézve ágaztak szét, hanem azok nyelvére nézve is ellentmondanak egymásnak, a következő évtizedek archæologusai inkább a vallás-kérdés vitatását tartották érdekesnek. E tekintetben csak kevés híve akadt Beernek; közöttük mindenesetre említést érdemel a szellemes *François Lenormant* tanulmánya: «Sur l'origine chrétienne des inscriptions sinaïtiques» (1859).* «Vouloir prouver — úgymond — le paganisme d'une classe d'inscriptions parce qu'on n'y trouve qu'un seul nom biblique et que la plupart des autres mentionnent des dieux du paganisme . . .; vouloir tirer de ces noms une preuve du paganisme de ceux qui les portaient me paraît une idée fort peu fondée. Qu'on prenne les martyrologes et l'on y trouvera des saints Horus, Hercule, Phébus, Ammon, Anubis et des saints Artémus, Apollinaire etc.

* *Journal asiatique*. Cinquième série, tome XIII. 1p. 5—58; 194—214.

Les chrétiens n'ont pas eu plus de scrupule à garder les noms propres à signification païenne que les Hébreux n'en avaient eu à conserver dans la Palestine tous les noms de lieux qui se rapportaient à l'ancien culte chananéen» (p. 15.)

Ez okoskodást nem volt nehéz a felhozott tények egymástól különböző természetének feltüntetésével megczáfolni. A mindinkább szaporodó anyag a kutatást bővebb alapra fektette. Míg Tuch csak 21 felirat szemléletére alapíthatta vizsgálatait, alig egy évtizeddel az ő tanulmányának megjelenése után már 500-nál több felirat képezte a sinaiticus kérdés megvitatásának anyagát. Míg eddig többnyire csak a Mukattabb völgybeli feliratok körül fordulhattak meg a kutatások, már most a Szinai félsziget legkülönfélébb vidékein talált ily emlékek bővebb és biztosabb alapot kölcsönöztek a vitás kérdés tárgyalásának. Az anyag e váratlan bővülését *Lottin de Laval* franczia utazónak¹ köszönhetette a tudomány; a szinai kutatások terén korszakot alkotnak azon eredmények, melyeket a félszigeten folytatott gyűjtéseiből felmutatott. Egyébünnen is folyvást bővült a párhuzamos anyag. Nabatäus érmek, úgymint ugyanazon népnek Syriában talált feliratai mindinkább megerősítették Tuch thézisét a valláskérdésre nézve. *Lottin de Laval* bő anyagaiból legelőször a híres sémi palæograph *Levy M. A.* vonta le ez irányban a leghatározottabb eredményeket,² melyek az ide vágó kérdésekre nézve mai napig is a tudományos szemlélet alapját képezik.

De míg egyrészt a valláskérdésre nézve a Tuch elmélete aratta a győzelmet, addig a nyelvkérdést illetőleg a tudomány Beer szemléletéhez volt kénytelen csatlakozni. A feliratok eszmekörének pogány természete, nyelvüknek pedig aramæus jellege mindinkább szembetünövé vált, a mint tulajdonneveknél egyebet is tartalmazó, nagyobb nyelvi és eszmei kapcsolatokat felmutató emlékek kerültek elő. És e tekintetben a tudományt egy váratlan meglepetés érte azon feliratokkal, melyeket a bátor skót utazó, *Charles Doughty* a «*Travels in Arabia deserta*» szerzője hozott magával kalandos arábiai utazásáról;³ nagy terjedelmű sírfeliratokat,⁴ melyek sokkal inkább, mint ama sinaiticus

¹ *Voyage dans la Péninsule arabique du Sinai et l'Égypte moyenne* (Paris 1855—59). 80 táblával.

² *Ueber die nabathäischen Inschriften von Petra, Hauran, vornehmlich der Sinaihalbinsel und über die Münzlegenden der nabathäischen Könige.* (Zeitschr. der deutschen morgenl. Ges. XIV. 1860. 363—484. lapjain.)

³ Lásd ezekről értekezésemet: *Legújabb felfedezések Arábiában.* (Budapesti Szemle 1885. januári füzet.)

⁴ *Nabatäische Inschriften aus Arabien*, herausg. von J. Euting (Berlin 1885.) E feliratokban a szerzők pogánysága nemcsak a theophor nevekből, az arab pogányság isteneihez intézett invocatiókból világlik ki, hanem azon körülményből is, hogy a családi s társadalmi intézmények, a mennyire a feliratok alapján rekonstruálhatók, teljesen az arab pogányság körében mozognak. E szempontból érdekes megjegyzések találhatók e feliratokról W. Robertson Smith könyvében: *Kinship and marriage in early Arabia* (Cambridge 1885) 313—316. l.

száraz nomenclaturák, alkalmasak voltak fényt deríteni e kérdésre: milyen volt a vallásuk és milyen a nyelvük a feliratokat szerző nabatäusoknak? és honnan van, hogy arab emberek (hisz a feliratokon előforduló személynevek egytől-egyig arab nevek) ez emlékeken az aramæus nyelvet használják, még pedig — mint már Beer észrevette — arabismusokkal vegyítve? A kérdés állását a mai tudományban *Nöldeke* Tivadar, strassburgi tanár, a sémi philológiának ez idő szerint legelső mestere, a következőképen jelzi: «A nabatäusok arabok voltak. Birodalmuk éjszaki részén (közel Damaskushoz) sok aramæus népség élt ugyan, dél felé azonban inkább az arab nyelvet használták. De az aramæus nyelv ez időtájt nagyon előkelő műveltségi nyelv volt, melyel az arabok is éltek, mert saját nyelvük még akkor nem volt irodalmi nyelv; ép így találkozunk sok vidéken görög nyelvű feliratokkal, a hol a görög nyelv az életben mint köznapi nyelv nem szerepelt. Ha néhány görög tulajdonnévtől eltekintünk, a nabatäus feliratokon csupa arab személynévvel találkozunk, melyek még arab ragokkal is elvannak látva. Mindez arra mutat, hogy származásukra nézve arab emberekkel van dolgunk. . . . A nabatäus birodalom bukása után Traján alatt (105 Kr. u.) a nagy terjedelmű feliratok megszűnnek; de az arab pásztorok e vidékeken, de különösen a Szinai félszigeten, még ezentúl is hamarosan belevésik neveiket, valami áldó mondás kíséretében, az ottani sziklafalakba».*

E jelen cikkem megírására közvetlenül a következő című munka ismertetésének szándéka indított: «*Sinaitische Inschriften. Von Julius Euting*». A porosz tudományos akadémia segélyezése mellett kiadatott Berlinben 1891. 40 táblával.

Az orientálistáknak Stockholm-Christiániában 1889 szeptemberben tartott congressusán Eutingtól, akit a sémi palæographusok a tudomány legelőkelőbb tekintélyei közé sorolnak, egy érdekes előadása alkalmával megtudtuk, hogy ő pár hónappal előbb egy Felsőegyiptomra és a Jordán jobb partvidékére terjedő kirándulása kapcsolatában márczius 23-ától április 9-ig a Szinai félszigetet is bebarangolta, azon czéllal, hogy e félsziget nabatäus feliratait újabb revisió tárgyává tegye, róluk újabb megbízható másolatokat készítsen és a nyelvtudomány mai állásáról pontos magyarázatokat lehetővé tegye. E törekvés eredményét képezi a jelen kötet, mely 677 felirat autographált másolatát és magyarázatát tartalmazza; az eddig is ismert feliratok lényegesen revideálva (mert hát a megelőző másolatok, mint most látszik, sok tért hagytak a revíziónak) és újabb leletekkel bővítve. Leginkább nevezetesen a datált darabok. Különösen a 457. sz. «Emlékezés történetjék Taimalláhi-

* *Die semitischen Sprachen. Eine Skizze.* (Lipscse 1887) 32. lap.

ről, Ja'li fiáról; a 106-ik évben, mely azonos a három császár esztendejével». A felirat időszámítása a bosztrai ærán indul, mely 105 Kr. u. veszi kezdetét. Ennek 106-ik éve a Kr. u. 210—11-nek felel meg; ez időszakba esik Septimius Severus, Caracalla és Geta császárok uralkodása. Aztán említést érdemel a 463. sz., mely így végződik: «Az eparchia 85. évében, midőn az arabok az országot elpusztították», Euting szerint e dátum a Kr. u. 189-nek felel meg. Egy másik keltezett felirat (a 319. számú) a 126. évet említi (azaz a bosztrai æra szerint) = 230—231. Kr. u.

Euting is *pogány* körből eredőknek mondja ugyan a feliratokat; de teljességgel tagadásba veszi *vallásos* eredetüket és céljukat. Tuch a pogány arabság szentélyeihez zárandoklóknak vélte azokat, kik neveiket a Szinai félsziget szikláiba vésték egy-egy üdvözlő szó mellé. A felirat szerzőinek zárandok karakterét a szövegekben állandóan ismétlődőnek felismert szóból következtették, a זאר (zár, zà'er) szóból, mely a bucsújárás terminológiájához tartozik (zárandokolni, zárandokló). Már Lévy M. A. megingatta a szónak ilyféle magyarázatát és kimutatta, hogy a *zár* helytelen olvasáson alapszik. Nem lehet tehát biztosan állítani, hogy bucsújárók voltak azok, kik a szinaiticus feliratokat írták.

Euting határozottan profán eredetük mellett emel szót. A keleti *kereskedelmi karavánok szokásaival* hozza kapcsolatba a feliratokat. Kimutatja, hogy a Szinai félsziget egyike volt azon állandó stációknak, melyeken az éjszaki vidékekről erre utazó kereskedők irtokaitól tevéiket hosszabb ideig pihentették. E kereskedőktől származnak szerzőnk szerint a feliratok.

Euting magyarázatai mellett a könyvnek nagy tudományos értéket kölcsönöznek a Nöldeke tollából eredő és számról-számra folytatózó jegyzetek, melyek különösen a tulajdonnevek azonosításával és az arab onomastikonból való kifejtésükkel foglalkoznak. E philológiai magyarázatok, melyekre e folyóiratban nem terjeszkedhetünk ki, ismét világosan mutatják, hogy a feliratok szerzőinek arabsága mily mértékben tört magának utat az általuk használt idegen (aramæus) nyelven keresztül.

Az érdekes munkát, mely ezentúl a Sinaiticák ügyében felhalmozott teljes irodalmat pótolni van hivatva, egy fontos palæographiai melléklet egészíti ki. Ebben Euting az arab írás fejlődését 9 Kr. e. — 750 Kr. u. az eddig rendelkezésre álló gazdag anyag teljes felölelésével kimutatja; minden írásjegynek összes alakjait fejlődéstörténeti pozitív alapon feltünteti. A Doughty-féle éjszakarábiai nabatäus írásjegyekből (9 Kr. e. — 79 Kr. u.) kiindulva, a szinai feliratokon (50 Kr. e. — körülbelül 500 Kr. u.) és a VI. századból származó arab írásemlékeken át szakadatlanul folytatódó írástörténeti fejlődést mutat ki, melynek végső-

pontja a VIII. századból fenmaradt (a Rainer főherceg-féle és egyéb gyűjteményekben található) arab papyrusokban tűnik elénk. E lelkiismeretes tanulmányból kétségtelenül kiviláglik, hogy a mai napig az összes mohammedán népeknél használatos arab írás (az úgynevezett neszkhi) egyenes vonalban a nabatäus írástól származik le.

Goldziher Ignác.

ZALAVÁRI EMLÉKEK.

Alsó-Pannonia története, a mely különben sem igen dicsekedhetik benszülött történetirókkal, a területén egymást üző, folytonos harcok miatt oly annyira homályos, hogy még az a kevés is, a mit viszonyairól tudunk, inkább csak azon műveltebb nemzetek gyér adataiból van merítve, a melyek szomszédságában inkább tengődtek, mint éltek, s a melyeknek feljegyzéseit leginkább az új telepítvényeseket gyűlölő krónikásainak vagy az egyoldalúlag ítélő győzőknek lehetett köszönni.

Ha van ezen Alsó-Pannoniának pontja, a mely sok tekintetből megérdemli, hogy történetét kutassuk s a róla elterjedt téves véleményeket megigazítsuk, úgy bizonyára Zalavár az, mely már Szt. István első királyunk előtt is nevezetes történelemmel bir, sokféle vitatkozásra adott alkalmat, a mennyiben azt más nyugati népek is magukénak mondák és helyének meghatározásával sokat foglalkoztak.

Zalavár a XVI. században még főnnállott. *Mezeowlaky Ferencz* benczés apát 1558-ban Chani Achaciusnak írt levelében a vár falait leírja; de az építményt már roskadozónak mondja. Ugyanazon század 60-as éveiben még a convent tagjai Szigetvárra rendeltetnek.

A vár végleges elpusztulásáról leghitelesebb adat az 1575-diki 17. törvényczikk, mely a benczés apátság által őrzött hiteles helyre nézve intézkedik s azt ezen szavakkal kezdi: «*Miután Zalavár végleg elpusztult és ott conventtagok többé nem létezhetnek stb.*»

Ezután folyton-folyvást pusztult a rom, mígnem a mult század elején a *göttweigi* benczés megváltván a régi zalavári apátság birtokát, a lakhatatlan mocsaras berket és (mint joggal nevezték) zsványfészket ott hagyván, egy félórányira nyugot felé emelkedettebb helyen *Zala-Apáthi*-t alapították. Ezen épületekhez Zalavár romjaiból mint egy kész kőbányából hordatta el *Fanke apát* az anyagot.

Azóta a megye, nem lévén a közelben ismeretes kőbánya, szintén innen hordatta a kőanyagot út- és hídépítéshez.* Ez azonban csak kényelemből történt, mert az újabb időben a szakértelem terjedésével bizony

* Henszlmann: «A székesfehérvári ásátások eredményei», 110. l.

azon vidéken is akadnak fejthető sziklatalajra. Az első, a ki hosszú idő múlva az elhagyott és elpusztított *Zalavár* romja iránt érdeklődött, *Kollár János* pesti evangélikus pap volt, a ki 1841-ben Olaszországba utazván, hogy ott ős szláv régiségeket kutasson fel, *Zalavárt* is útba ejté és látván a pusztítást, erélyes felszólalása által* rövid időre megakasztotta a bontást. Utóbb azonban a nemes megye a nélkül, hogy a rom alaprajzát elkészíttette volna, inkább engedett az utilitarismus, mint a kegyeletnek és színültig szétszedette a falakat. *Dolezsálek Antal*, a pesti vakok intézetének igazgatója, a ki Kollár-ral együtt járt Zalavárra, *Dedk Ferencz*-hez folyamodott egy ily nevezetes történeti emlék megmentése végett. A haza bölcse, valamint az erről értesített nádor oda hatottak a megyénél, hogy a rombolás folytatását megszüntessék. Sőt Dolezsálek azt indítványozta, hogy a vár temploma szentélyének helyére kápolna építtessék, mely 1850-ben az első magyar keresztény templom felszenteltetésének ezredik évfordulóján emlékül felavattassék.** Ez ügyben a magyar tudós társasághoz is fordult, mely az egyházi uradalom akkori birtokosaihoz tette át az ügyet.***

1854-ben nem messze onnan, hol a Zala a Balatonba szakad, egy böggrében 5000 ezüst frizachi lemez-érmét találtak. Ezen eset *Menapace* budai cs. és kir. építészeti igazgatót arra indította, hogy Zalavár romjait is megvizsgálta. Addigra azonban az osztrák benczés földesurak annyira felásatták volt a romokat, hogy sem az építmény külső alakjait, de annál kevésbé belső felosztását még sejdíteni sem lehetett. Az ezen kutatásnál talált köemlékeket mint jellemző darabokat alább fogjuk bemutatni.

1861-ben *Rómer* kezdte ott a helyszínén kutatásait és több ízben vizsgálta meg újból és ismételve a romnak gyöp alatti gyér maradványait: 1862-ben, 1879., 1880. és 1881-ben utoljára. *Rómer* nyomdokain haladva, e sorok írója is még két ízben: 1887-ben először és a folyó 1891-ben másodszor vizsgálta a helyszínét.

A Zala völgye *Zalavárral* majdnem egy mérföld széles síkság, melyet nyugatról nagyobb hegyvonal, keletről azonban csak 10—12 méter magas és 1/2 mérföld széles emelkedés zár be. A dombok anyaga homokos agyag; a völgy talaját ellenben bizonytalan mélységű turfa képezi, mely fölött részben égerfa, részben nád és sás gazdagon tenyésznek. A völgy síkjából helyenkint egyes homokdombok emelkednek ki és egy ily terjedelmes és a lapály színvonaláról alig két méternyire felemelkedő dombon állott *Zalavár*. Árvíz idején az egész völgyön lassan-

* «Cestopis obsahuja do horni Italie, w Pesti 1843.»

** «Oesterreichische Blätter für Litteratur, Kunst, Geschichte, Statistik u. Naturkunde» Wien, 1847. 35. sz.

*** M. Akadémiai Értesítő 1847. Pest. 90. I. VI.

lassan folyó víztömeg állott, míg csak legujabb időben egy egyenes vonalú csatorna által lett levezetve.

Azon töltés, mely jelenleg a rom mellett az egész völgyön át vezet, újabkori keletű, a tőle nem távol ki-kiálló czölöpökről a hagyomány azt tartja, hogy híd maradványai; de sokkal valószínűbb, hogy a várbeli közlekedés hajókon történt; a mi hosszabb esőzések után ma napság is megesik, mivel az említettem új töltés ingadozó turfából készülvén, nedves időben egészen járhatatlanná válik.

Ez az oka annak is, hogy Rómer többszöri kirándulása s hosszabb zala-apáthi tartózkodása mellett is csak egy ízben 1881-ben eszközölhetett Hencz mérnök segítségével érdemleges ásatást és előadó 1887-ben egy havi zala-apáthi időzése alatt — csak egyszer közelíthette meg a föld színével egyenlővé tett maradványokat,

Magának a várnak köröskörül huzódott sánczait még igen jól ki lehet venni, de a benne állott épületeknek csak halvány nyomait puhatolhattuk ki. Tájékozásul csupán azon árkok és gödrök maradtak hátra, melyekből a kő el lett hordva, itt-ott egy darabka alapfal vagy padlatkövezet.

Kollár a romot még teljesebb alakban láthatta, felmérte és rajzát főnnebb említett munkájában kiadta s utána Henszlmann a székesfehérvári ásatásokról szóló munkájában,* majd a kalocsai kutatásokról szólóban** közölte.

A vár alakja Kollár szerint hosszukás négyszög volt, minden szögletén köralakú toronynyal vagy bástyával lévén megerősítve. A négyszög hossza délről észak felé $34^\circ = 204'$, szélessége keletről nyugatra $24^\circ = 144'$. Ezen arányokkal nagyjában Rómer felmérése is megegyezik s én is, a mennyire még meg lehet határozni, helyeseknek találtam.

Kollár még egy félkörű apsis alapzatának romjait látta, melynek átmérője kilencz lábat tett és melynek csak egy 18'-nyi egy hajójú várkáporna felel meg. Kollár ezenkívül még az északi és nyugoti szöglet között egy káporna romjait véli, melyen még festés is volt látható.

Az alapzat faragott négyszögű kőből, a falak pedig téglával vegyest homokkőből voltak építve. A téglá kétféle: $11\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$ és $2\frac{1}{2}$ '' hosszú sötétvörös vagy $12\frac{1}{2}$ '' hosszú világosabb színű, talán két különböző téglá-égetőből valók. — Az építési anyag utáni vágy nemcsak a fő — hanem az összes válaszfalakat is annyira széthordatta s felásatta, hogy a maradványokból, nincs ember, a ki a várnak belső felosztására következtethetne.

Rómer egy tapasztalt építész-mérnökkel 1881-ben eszközölte a csekély maradványok között a lehető legalaposabb ásatást. E sorok íróját

* «Székesfehérvári ásatások» IV. tábla.

** «Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa» 50. l.

az ezen ásatásokban résztvett buzgó gazdatiszt, a zalavári uradalom számtartója, kalauzolta az ásatásnak már régóta begyepesedett árcai között. A kihányt építészeti anyag és törmelék nagyobb részét füstös vagy sötétvörösre égetett, miből azt lehet következtetni, hogy a vár nagy tűz által pusztult ki a védő-erődök sorából.

Az ásatást egy kilátszó faltömeg körül kezdték és a fal tövében eltemetett díszes, zöldes oszlop derekára akadtak. Ez 0.45 m. átmérőjű, fehérés áttetsző erekkel bir és nagyon csinos. Első tekintetre olasz könek hittem; de később meggyőződtem, hogy Vasmegeye éjszak-nyugati csúcsán fejthető u. n. borostyánkői serpentintből való, milyenből ma csak kisebb műtárgyakat csiszolnak. A tetszetős oszlop 0.54 m. hosszában ma is ott hever a törmelék között, mert elszállítása a rosz közlekedési viszonyok és nagy súlya miatt nagy nehézségekbe ütközik.

Az ásatást szeptember 14—17-éig uradalmi erővel bold. *Modrovich Gergely* apát érdeklődése mellett naponkint 27 munkással eszközölték. *Hencz* építész-mérnök szakértői jelentése szerint napfényre jött 0.63 m. magas, 8.85 m. hosszú és 1.32 m. széles alapfal és ettől kiugró 4 támpillér; ezen faltöredék mellett 1.40 cm. mély gödör ásatott és kitünt, hogy a fal alatt üregek vannak, melyek azonban nem bizonyultak be másoknak, elrothadt czölöpök hült helyeinél. Ugyanitt a fal mellett embercsontok, díszes kályhacserép, valamint egy terra-cotta-töredékre akadtak.

A talált fal pontosan észak-déli irányú és a két szélső támoszlop irányában a kiásott alapok gödrei mutatkoznak. Föl lehet tétélezni, hogy itt a templom előfalának alapjával van dolgunk és a két középső támoszlop között volt az épület (templom?) tengelye.

A többi alapfal nyomai is mind keletelve lévén, ezen körülmény a hajdani templom és monostor beosztásának kinyomozását könnyítette.

E szerint a Zalavárott utoljára kiásott maradványok magvát egy rendes monostori épület képezi négyzetes udvarral, melynek északi oldalán állott a templom; keleti és déli oldalán az apátsági épület; nyugot felé pedig valószínűleg hiányzott az építmény és csupán kerítésfal zárta el az udvart.

Ezen épület-csoporthoz éjszak, dél és kelet felől igen közel esett a védelmi körfal vagy is a tulajdonképeni bástya; nyugat felé ellenben egy valamivel tágabb udvar maradt, mely még némi mellék-épületek nyomait rejti.

A bástyát épen nem mély árok vette körül és ezenkívül még egy földsáncz vagy czölöp- avagy sövény-kerítés következett, melyen túl kelet-dél és nyugot felől járhatatlan ingovány terült el. Az északi oldalon a várhoz még egy terjedelmes *elővár* csatlakozott és csak ennek körsánczán kívül kezdődött az általánosan elterjedt posvány. Ezen elő-

vár keleti oldalán egy öböl is van, mely talán kikötőt képezett. Másra alig lehet magyarázni azon töltés-maradványt, mely ezen öblöt a többi mocsártól elkülöníti. A templomnak magának tervrajzát egész pontossággal megállapítani nem lehet, mert a homlok-fal alapjainak csak legalsó része maradt meg a maga helyén; a templom talapzatát is csak általános minőségben sikerült felfedezni. Valószínű, hogy az elsőben egy egyhajós, keskeny és hosszú templom épült, a homlokfalnak megfelelően; utóbb ehhez két oldalt mellékhajók vagy a középhajónál rövidebb kápolnák ragasztattak. Erre utal bennünket az, hogy az északi főfal helyén itt-ott téglapadló van. Ugyanezt bizonyítja néhány padlatnak látszó lapos kő, köztük egy db. fehér márvány koczka, melyet a téglapadlónál alantabb színvonalon a templom közepén találtak. Ez alatt kőlapok közé temetve, hevert egész sor csontváz; de a mellettük talált vasszegek koporsók maradványai is lehettek. *Hencz* ugyan azt mondja, hogy a hullák *mellékletei* a kereszténységnek hazánkban össkorára látszanak utalni; de Rómer ilyeneket nem említ. Rómer szerint a templom terén több vaskést, tokos, nyolcz ágúlag szélesbedő s a csúcsáig ismét keskenyedő nyilhegyet és harangdarabokat találtak.

Római emléket egyebet nem találtak, mint a templom déli hajója keleti része felé I. O. M. feliratú oltárdarabkát és egyetlen egy 0'28 m² 0'07 vastag, haragos vörösre égetett és kettős keresztvonással bíró római tégladarabot. Ez azonban nem bizonyít semmit, mert Zalában, Ecséden, Fülöpiben, Salföldön templomromokba falazva ma is láthatjuk az ismert római feliratos köveket és Mommsen-nél sok titulus in ruderibus templi N. N. fordul elő. Római útnak nyoma sincs egész völgyünkben.

Ezen újabb kutatások eredménye tehát alapjában megdönti *Henszlmann* azon feltevését, melyet Kollár leírása után állított fel, hogy *Zalavár* római castrum lett volna. Nézetének megerősítésére Rómer is idézi, a ki meglehet valamikor szintén azt hitte, de hosszabb kutatásai után azon meggyőződésre jutott, hogy ott semmi olyas emlékekre nem akadtak, a melyek ezt a feltevést csak valószínűvé is tehetnék.

A vár négyszögletű alakja nem határoz, mert a frankok is római mintára szerették váraikat építeni.* *Zalavár* tervrajza szerint a szöglet-tornyok gömbölyűek voltak, míg a rómaiak rendszerint szögletes tornyokat építettek. *Henszlmann* akkoriban a négytornyú régi templomokat kutatta hazánkban és ezek magyarázatára találó adatot vélt feltalálhatni *Zalavár*ott is.

Tudjuk, hogy *Nagy Károly* meghagyta határgrófjainak, hogy erődítsék a határokat.** *Rhabanus Maurus* a római katonai íróval *Vegetius*

* Krieg u. Hochfelden «Geschichte der Militär-Architectur.» 181.

** Caumont II. 300. l.

sal, Eginhardtot Vitruviussal együtt találjuk és midőn a harcziás idők miatt a monostorokat is védeni kellett, csoda-e, ha az egyházi építések a rómaiakat alaptervezetben utánozták, de a kivitelben sajtáságos modort (a «románt») követték.¹

Ilyennek építhették már a frankok Zalavárt a régi *Mosburg*, *Sala-burg* alakjában. Nemcsak a castrumhoz vezető római út, de római castrumnál elmaradhatatlan kapuk helyeit Zalavárott sehol sem találunk.

Külföldi jelesebb írók, a kik a fuldai évkönyv alapján Zalavárt állítják a régi *Mosburg* emlékének, a következők Saffarik, Dobrowszky, Richter, Tangel lelkesen vitatja ezt Dunder ellen,² Drožen és Dudik.³ Hazai íróink közül: Schoenwisner,⁴ Bitnicz Lajos,⁵ Kollár és Horváth János.⁶

Karinthiába helyezik *Mosburgot* Hansitz és Pertz, hazánkban a híres Horváth István és Salamon Ferencz⁷ Wattenbach után.

Nem bocsátkozunk most az írott emlékek kritikus megvitatásába, hanem csak azon véleményünknek bátorkodunk kifejezést adni, hogy *Zalavárt Mosburg* név alatt a frankok kezdték építeni és midőn az a hozzá tartozó birtok területtel együtt a fuldai évkönyv tanúsága szerint *Privina* szláv fejedelemnek engedtetett át, ez ide várpalotát és templomot építettett salzburgi benzés művészekkel.

Igaz, hogy mint előbbi jelentésünkéből kitűnik, *Zalavár* mostani romjaiban már csak egy monostor és hozzá-tartozó templom romjait tünteti fel s ezen alakját először Sz. István királyunktól kaphatta; de az alább bemutatandó némely emlékkő még *Privina* korára vall. Valószínű ugyanis, hogy a Sz. István által alapított apátság a *Mosburg* romjaiból épült fel. Ezen romokból valók:

1. Legérdekesebb emlék, melyet *dr. Henszlmann* nagyértékűnek tart, egy hosszúkás fehér, eres márványkő. Ennek egyik oldalán gyönyörűen egybefont hármás zsinor-tag látható, másik oldalán a következő betűk: QVERENS' INVENTO PVLSANS H.

A kő hossza 1'265, szélessége 0'334, vastagsága 0'185 cm. Falmetszetét *Henszlmann* is közli⁸ és mivel ő erőnek erejével római emlékeket keres, erről is azt teszi fel, hogy a római keresztény korból való; habár ő maga is megengedi, hogy hasonló mæander-dísz a román stílusban is előfordul. Ilyent mutat be *Caumont* is (26. l.) a román kor-

¹ Krieg id. m. 211. l.

² «Steiermarkische Zeitschrift.» Neue Folge IX. Jahrg. 1. Heft.

³ «Geschichte Mährens».

⁴ Antiqu. Sabar. 230—232.

⁵ Tud. Gyűjt. 1825. VI. 67

⁶ Tud. Gyűjtemény 1817. évf.

⁷ Századok 1882.

⁸ «Székesfehérvári ásatások eredm.» 123. l.

ból. Inkább Rómerhez szegődhetünk, a ki a keskeny hosszúkás márványköben ajtó-félfát lát, melyen az írás kifelé, a mæander-diszítmény befelé a bejárat felé lehetett fordítva. Így templom bejáratánál állhatott és bár csonka, nagyon könnyen elfogadható Rómer olvasása, mely szerint azon sz. írási mondattal van dolgunk, hogy «Qui quærit, invenit; pulsanti aperietur» — a bebocsáttatást kérő előtt megnyilik.

Az írás kiegészítésére nézve nem érthetünk egyet Rómerrel; mert ehhez ő egy egészen más *mészkö*-darabon, teljesen elütő vésetű betűket feltüntető felírást vesz kiegészítésül.

A márványkö-darab ugyanis jelenleg *Zala-Apáthiban* az uradalmi ispán lakásához levezető lépcsőbe van befalazva, míg a Rómer által feltételezett folytatás ugyanott az apátsági pincze bejárata fölé jó magasra van falazva.

2. Ezen másik feliratos kő szélesebb és mészkö; betűi is nagyobbak, melyek alulról a szemmértéket nagyon csalják. Ezen második követ egészen más helyen, *Kollár* szerint Zalavár romjának Báránd felé néző kapujánál találták. Olvasása:

E GAUDET APTO.

Figyelemre méltó a E, melyet Rómer egyszerű C-nek ír, pedig a mi emlékünknön középső tag *nélküli* E-nek van vésve. Megdölvén így Rómer combinatiója, alaptalan minden további találgatása APTO-nak *aperto*-ra való magyarázatára nézve.

3. Egy harmadik érdekes díszítményű kő, mely a romok közül előkerült, egy 3' 2" hosszú és 2' 4" széles sírkő fehér márványból, mely elveszett. Henszlmann* *Kollár* után még annyit közöl erről, hogy a vár belső szűkebb romjai között négyszögletes kryptában lett találva. A rajta volt felírásból *Kollár* még ennyit olvasott «ANDREAS vitam resolutis», a másik töredéken pedig «sub ponitur isti». *Storno Ferencz* 1861-ben a második részt már nem találta meg *Zala-Apáthiban*. Rómer és én már az elsőt sem tudtuk felkutatni és azért kénytelen vagyok *Storno* szívességéből csak az ő rajzát bemutatni. Ezen egyik, rajzban megörökített darabon még csak ez olvasható: † ANDREAS VITAM.

A mint látni, úgy a keret, mint a bétlet díszítménye s alakjai román idomokat tüntetnek fel.

4. Nem kevésbé érdekes egy fehér, alabastroszerű márványemlék, melyen igen szépen kidolgozott, szigorúan stylszerűen alakított díszítmények között egy ló és a rajta ülő lovag lába látható. Rómer ezt 1862-ben még lerajzolta és következő méreteit közli: hossza 0'61 cm. legmagasabb része 0'475 cm. Legalul egy kajsza tag fölött egy-egy

* Székesfehérv. ás. 121. 1

vánkostag következik, a melyet ízléses levéldíszek kiemelnek. Rómer további látogatásain ez emléket többé nem látta, valamint én sem tudtam többé felkutatni. Kollár a lovagot sz. Györgynek tartja; de nem veszi észre, hogy sem lándzsa, sem sárkány nyoma nincs az oldalán. Henszlmann* czéljához képest ismét római lovagot lát az alakban és a lábat mezítelennek nézi; míg mi az egész habitus s a harisnya-féle lábbeli után ítélve inkább Rómernek adnánk igazat és az emlékkövet épen Privina-korabelinek tartjuk. Rajzát ide csatoljuk.

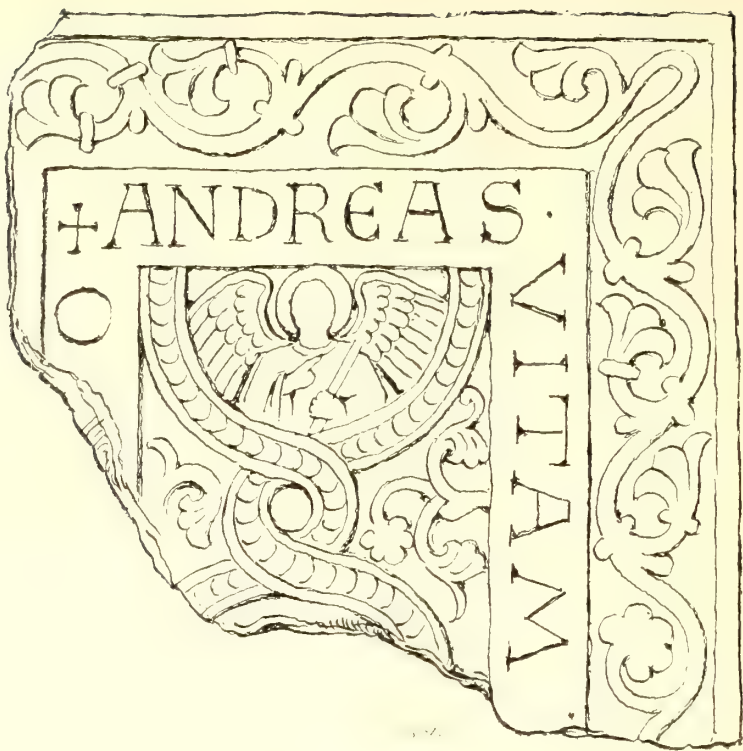
5. Rómer még egy 0'92 cm. hosszú, 0'40 széles és 0'17 cm. vastag emlékkövet hoz fel, mely Balaton-vidéki vörös werfeni homokkőből faragva ezen betűket tünteti fel:

‡ D...EC QCDUNDI
 NICHIL SV·ET VOS QVALES
 ESTIS
 TALISNE RO QV
 ALIS SVNT TALES
 VOS ERITIS
 DEF·CORVS F
 RATRES MEI:T
 QVATERM° OGE
 TIS CREAT°R CE
 LI·EYTERRE SEP
 B° VRAMVR AC
 EODEM MISEES
 A°IS ME D
 N·DELECE
 SINE RAT D
 NEC VIXIMVS
 DIE CēPA·ER
 ALIENOS OPE
 NVA R CAT
 SIC ITA FI
 FESTA
 ENOA
 APANC

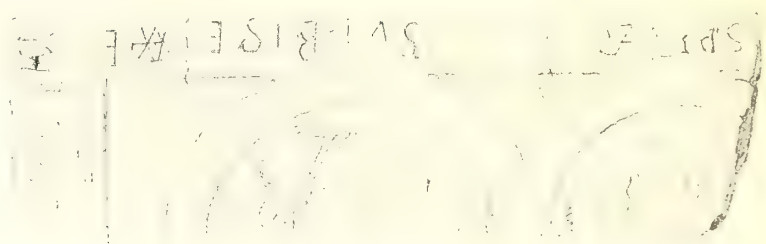
Rómer ezeket is román-korbelieknek tartja és egybeveti azon felirattal, melyet 1882 évi július havában a pécsi bazilikában egy régi kép alatt lehámoztak és mely értelemben is a mienkhez hasonló szöveggel bír és pedig:

SVM, QVODERIS, QVOD ES IPSE FVI.

* Székesfehérvári ás. 122.

4. SZ.

6. SZ.

HENCZ ÉS RÓMER VÁZLATAI ZALAVÁRI EMLÉKEK TÖREDÉKEIRŐL.

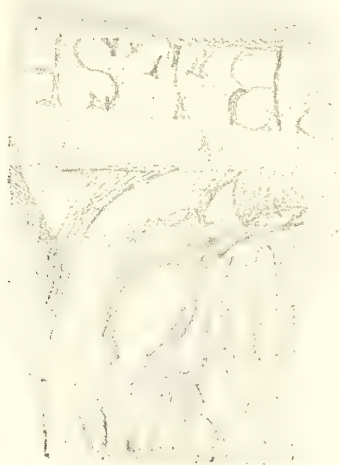
7. sz.

8. sz.

9. sz.

RÓMER VÁZLATAI ZALAVÁRI EMLÉKEK TÖREDÉKEIRŐL.

6. Menapace, a fönnebb említett építészmérnök, ajtó-félnek tekinti azt a négy töredékből álló követ, melynek mását Rómer 1879-ben Hencz mérnökkel felvétette, de 1881-ben csak két kisebb darabját látta. A felirat megfejthetetlen ugyan, de betűi szintén igen korai keresztény stylusra vallanak:

Ϡ ΗΤΡΑΘ Ρómer olvasása : C H A P T A S
X K E S V S B I S F
S P I T R

Ilyen korai keresztény bestiariusokat *Caumont* is bemutat és pedig ilyen hasonló szárnyas ló alakjában. (233. l.)

7. Fehér márványba vésett oly művészi rózsza-díszletet találtak, milyen csak fejedelmi építménybe illeszthető. Ime rajzát bemutatjuk.

8. Ismét egy másik fehér márvány-lapra vésett tollaszkodó stilyált madáralak a felhozott bestiariusokra emlékeztet. Ime rajza.

9. Ugyancsak fehér márványba vésvé egy szigonyt tartó tengeri szörny alakja látható.

Ezen emlékkövek úgy anyagukat, mint díszítményeiket tekintve mindenesetre egy boldogabb korból valók, mint a milyenből az ásatások által feltárt monostor a maga egyszerűségében *Zalavárt* feltüntetné.

Ezek részben egy fejedelmi épület maradványai és nagyon is megerősíthetik a történetírókat azon véleményükben, midőn hitelt adva a krónikáiróknak, felteszik, hogy *Privina* fejedelem a neki megajánlott Mosburg helyén palotát és fényes templomot építtetett. Elfogadhatjuk tehát *Kopitar* olvasását, a ki a «Glagolita Closianus» ismertetésében 4 codexet használt és kétes helyünket így olvassa: «Aliqua vero interim occasione percepta... præstitit rex *Privinae* aliquam inferioris Pannoniæ partem in beneficium circa fluvium, qui dicitur *Sala*... Tunc cæpit ibi ille habitare et munimen ædificare in quodam nemore et palude *Salae*... fluminis» etc. Rómer e köemlékeket díszes részleteikben a *vézelay*-i francia benzés apátságának *Priviná*-val egykorú díszítményeivel *Guillon Adolphe* rajzai nyomán egybehasonlítja és arra az eredményre jut, hogy a *Privina*hoz küldött salzburgi benzés művészek azon francia apátság művészeivel egy iskolából valók lehettek. Ha Rómert nem is követjük ennyire, még is bizonyosra vehető, hogy ezen újabb kutatások eredménye egyrészt az, hogy *Zalavár* római ókora határozottan kétségbe vonható és *Privina* Mosburgja *Zalavárott* bemutatható leszen.*

Esztergom, 1891. október.

Récsey Viktor.

* Középkori ornamentikával foglalkozó szaktársaink bizonyára köszönettel veszik a Rómer hagyatékából származó rajzok bemutatását, melyek majd alkalmilag behatóbb műtörténeti méltatásban fognak részesülni.

LEVELEZÉS.

I. FARKAS SÁNDOR A SZEGVÁRI KÖKORI LELETEKRŐL. Csongrád vármegyében, ott, hol a *Kontra tó* — mint a Körös, Tisza ősi ártere határát — az u. n. *Sáp* földek magas partját mosdogálta hajdan, dombocska emelkedik, *szegvári «Tüzköves»* a neve, kökori népek ereklyéinek a találó helye. A dombnak nagyobbát felénél leszaggatta régen a tavaszi áradat víz hulláma s a mi megmaradt időnkre — a tó-fenékről nézve — tíz méter rétegzetes* agyagfalnak képét tárja elénk, mint ősi népek e helyen tartózkodásuknak biztos jelét.

Kökori nép tanyázott a Kontra tó partján több évszázadon keresztül; hiszen meglátjuk partjában az agyagba vájt földalatti kunyhók minden egyes helyének a nyomát s ezek telve időnkre hamuval, fekete televény földdel, óriási mennyiségű vastag durva edény, állati csontok, kagylók, meszes burkai, kovácskőszökök töredékei rengeteg mennyiségével.

Ma már nincsen víz a Kontra-tóban — nem táplálja a Kurcza,** ez is meghalt mióta a Körös ágját északra vetette, — szántják annak száraz medrét minden évben s a szántó ekéje ezrével fordítgatja fel a partból rég kimosott edény-, csont-, kagyló-, kőszerszám-töredékeket s éppen ez utóbbi rengeteg mennyiségéről neve ezen helynek: «Tüzköves».

Még az őszi esőzés be nem állt, a múlt hétnek végén kirándultam a tüzkövesi domb alá összeszedni mi a földből napvilágra fordult szántás után s fáradságomat négyszáz darab különféle színű kova-szilánk, negyven darab kova-szerszám, két darab fenkő, két hosszú keskeny vésőcske, három darab balta, ez utóbbiak mindannyian csiszolt szerpentin, harminczöt darab kova-szilánk magcsa (nucleus), százötven darab vörösréteget cikl-czakkosan bekarcolva díszített edények töredékei jutalmaztak.***

Ezen leleteknél szemünkbe ötlik rögtön a kőszökök töredékeinek rengeteg mennyisége s az edénytöredékek díszítési módja, előbbi a kőszökök műhelyével, az utóbbi pedig a csiszolt kő s a rézkort hason leleteinél is jellemzőes *zig-zugos, cikl-czakkos* változatos mintájú díszítésével ismertet meg bennünket, melyek közül egyet sem lehet ugyanazon forma után készülni

* Agyag és hamunak változatos rétege mint tüzhelyek nyomai.

** Régenten a Körösnek ágya a későbbi Kurcza volt, de a melyet a Körös a földnek nyugatról keletre eső sergése miatt tovahagyott.

*** Mindannyiját volt szerencsém nemz. muzeumunknak ajándékul «*Szegvári kökori leletek*» czímen beküldeni.

mondanunk. A milyen érdekesek ezen ékítések mint bemetszett díszítések, éppen oly érdekesek a változatos alaküedények fogantyúi, fülei, melyek közt feltalálhatók az ember, állat, madárnak képei mint a szobrászat kezdetleges termékei. El voltak ezen díszítésmódok terjedve a kő és rézkori nép edényein — néha mint itt is eszközein is — az egész Közép-Tisza menti östelepeken.

Szentesen, 1891. év december hó 15-én.

Farkas Sándor.

II. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ A BRÁDI BRONZLELETRŐL (ARADM.).

Boros I. vasúti mérnök szívességéből 1890-ben érdekes bronzlelet jutott a Kölcsey-egyesület gyűjteményébe. A lelet áll egy lándsa-hegyből, egy vésőből és két karpereczből. A lelet tehát nem annyira darabjainak száma, mint inkább az egyes darabok művészies kivitele miatt érdemli meg figyelmünket. Brád környékén találták őket vasúti előmunkálatok alkalmával, s a szíves ajándékozó nem lévén jelen a föltárás alkalmával: sem azt nem sikerült kipuhatolnom, hogy esetleg nem kallódott-e el valami tárgy a leletből, sem egyéb mellékes körülményeknek nem juthattam eddig nyomára.

Legjobban felkölti figyelmünket és érdeklődésünket a véső, egyes tagjainak ügyes kiképzésével. Az a nyúlvány, mely a füles-vésőknél a fület a testtel összeköti, itt valóságos szerves taggá van fejlesztve, mely átellenesével együtt a vésőnek kellemes idomot ad. Emeli e hatást az a körülmény, hogy a két tag éle és széle apró köröcskéekkel van díszítve. Ugyanily körökkel van szegélyezve a nyakon levő tag, mindkét oldalon, tovább a nyaknak a nyílás peremébe való átmenete és az alsó gyűrű belső széle. A toknak a vésőbe való átmenete pedig két sor, ellenkező irányba haladó íves vonalakkal van kiverve.

Az egész véső patinája zöldes-barna, élénk rézroszda foltokkal, de több helyen nagy foltokban tűnik elő a tiszta bronz.

Méltó társa ennek a két karperecz, melyek közül az egyik hiányos és úgy látszik, hogy e fogyatkozása már az öntésnél keletkezett és ezért nem fordított készítője olyan nagy gondot díszítményeinek beverésére, mint az ép példánynál. Az ép példány egyszerű, de ízléssel elrendezett és szigorú következetességgel keresztül vitt díszítményei értelemről és nagy szorgalomról tanúskodnak.

Nem hagyhatom említés nélkül azt a körülményt, hogy a hiányos példány belső oldalába X, az épébe XX jelzés van vésővel bele ütve.

Patinájuk nem egyenletes, a mennyiben néhol oly vastag, hogy a díszítő vonalak alig vehetők ki, míg máshol nagy részletekben tűnik elő a tiszta bronz.

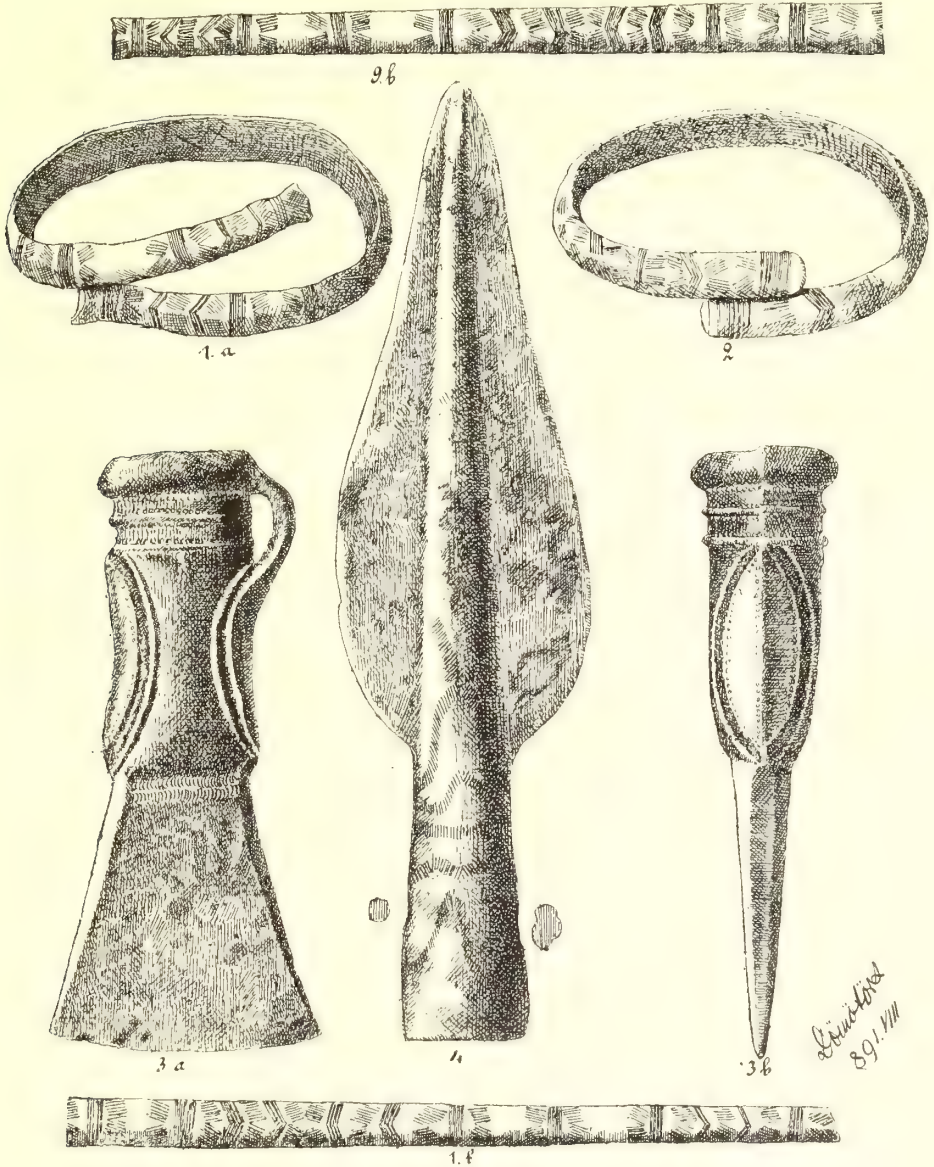
Legvégül emlékszem meg a lándsa-hegyről, mely sem nagyságával, sem szokott alakjával nem lep meg; csupán díszítésével kapcsolódik a többi tárgyhoz, mint egy ízléses fölszerelés alkotó része. A szeglyuk és szárny között vonalából alkotott gyűrű vonul körül, mely alatt és fölött két, hajtott vonalban kígyózó másik sor megy, a rendelkezésre álló térhez képest beosztva. A felső messze bemegegy a szárnyak közötti bordákra, hol a két irány egymást keresztezi s önállóan tovább halad.

Patinája szintén nem egyenletes. Az egyik oldal csaknem egészen sötét szürkés-barna, a másik zöldes, nagy, patinamentes foltokkal.

Arad, 1891. szeptember.

Dömötör László.

III. VÁSÁRHELYI GÉZA AZ AQUINCUMBÓL BREGETIÓBA VEZETŐ RÓMAI ÚT IRÁNYÁRÓL ÉS FENMARADT NYOMAIRÓL. Néhány b. e. tudósunk, Rómer Flóris, régészeti kutatásainak egyik kedvencz tárgyát képezte

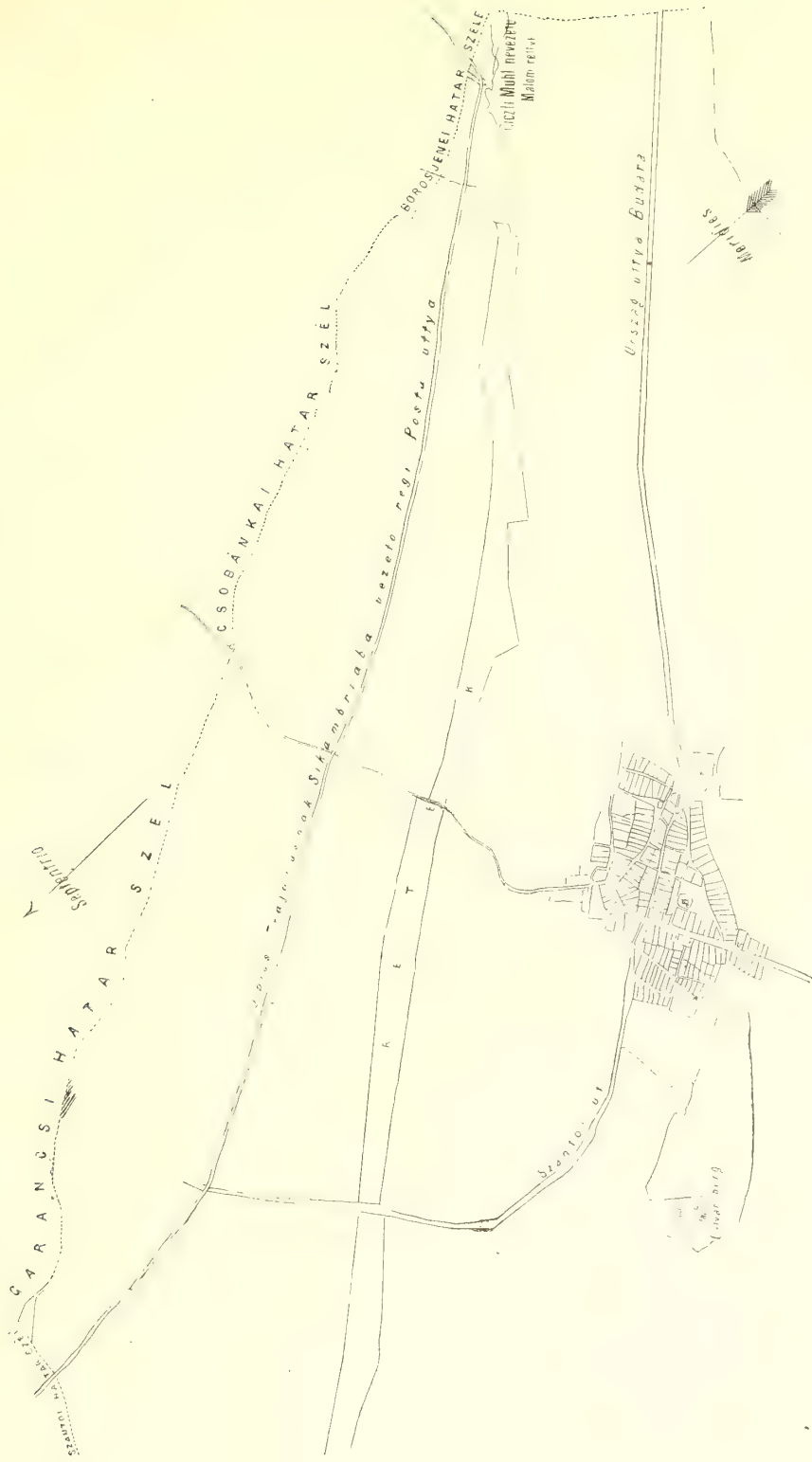

A BRÁDI BRONZLELET (ARAD M.)

a hatvanas években, Pannonia ezen fontos útvonalának meghatározása ; foglalkozott is vele többször hosszasan, keresvén azt úgy a történeti kútfőkben mint a helyszínen, de tudtommal kutatásaival Vörösváron túl nem jutott, mert ez útnak a homokos talajban nem csak hogy minden nyoma elpusztult, de Vörösvárnál

kérdésessé vált, vajjon az a pilis-szántói völgyben Csév és Kesztyölcz községek irányában huzódott e tovább, vagy pedig Vörösvárnál a mai országút irányát követve Pilis-Csaba, Jászfalu mellett ment e tovább Dorogh-Táthnak? Mindkét irányban voltak római telepek, sőt találtattak római mérföldkövek is, mint Pilis-Szántón, Cséven az egyik irányban, Vörösváron és Pilis-Csabán, a másik oldalon, elegendő támpontul szolgálva arra, hogy ezekre több vagy kevesebb valószínűséggel egyik vagy másik irányra nézve állást lehessen foglalni. Ez út iránya tehát eldöntetlen maradt a legújabb ideig, míg most néhány év óta irányára nézve sikerült oly kétségtelen bizonyítékokat szerezni, sőt magának az útnak nyomait és részben alapozását is megtalálni, hogy ezek által a kérdést teljesen tisztázottnak vélem és sietek vele folyóiratunk tisztelt olvasóit a következőkben megismertetni.

Ugyanis pár évvel ezelőtt régi irományaimat rendezve, egy 1742-ből kelt Metalis másolatja került kezembe, mely egy a Pilis-Csaba és Csév szomszédos községek között felmerült peres ügyben történt határjárás alkalmával lett felvéve. Ezt lapozva, feltűnt előttem ezen többször előforduló kitétel, — «et via antiqua régi kopott út dicta, ex Vörösvár ad Csév, infra Nagy Kopasz hegy decurrentis», — ismét «et via antiqua régi kopott út in clusa» — trons viam dietam régi kopott út», — miből nemcsak az tűnt ki, hogy e «régii kopott út» még a múlt század első felében teljes mivoltában annyira megvolt, hogy erre mint határozottan létező és mindenki által látható, köztudomású határvonalra, egy hivatalos actus alkalmával többször lehetett hivatkozni, de valószínűvé tette előttem azt, hogy e régi kopott út nem lehetett más, mint az e vidéken keresztül huzódó római út. Néhány hét mulva ezen felfedezés után Dr. Fröhlich Róberttel közöltem e régi iratot s erre vonatkozó észrevételeimet, mire ő szinte valószínűnek tartotta e két út azonosságát; úgy hogy elhatároztuk, miként ez adott alapon megkísértjük a régi római út irányának meghatározását a hely színén is. E célból másnap mindjárt hozzáláttunk utunkhoz, bejártuk a «Nagy Kopasz hegy» erdő borította oldalát Csév és Szántó között, lementünk egészen Pilis-Szántóig, de minden helyszini kutatásaink, kérdezősködésünk daczára se a római se a régi kopott útnak nyomára nem akadunk. Másnap azonban már nem csak több, de határozott sikerrel rándulhattunk ki Doroghra, hol nem csak két eddigelé ismeretlen római mérföldkövet találtunk, de a római út iránti kérdezősködéseinkre a községi jegyző Benedek úr, szíves volt bennünket a csévi völgynek egy a falutól körülbelől egy kilométer távolságra eső pontjára kivezetni, hol az ott folyó patak árkanak bedüledezett partjában megmutatta az annyit keresett római utat, melyet ő vadászat közben fedezett fel. Ez útnak alapozása, szélességének méretei és az ott talált római téglák kétségtelenül bizonyítják római eredetét, iránya pedig határozottan Vörösvárról Pilis-Szántón és a csévi völgyön visz keresztül az útnak imént említett pontjáig, épen úgy mint a fent említett határjárás régi kopott útjának iránya van jelezve, innen azután Dorogh falunak közbe építése által a nyomok ismét megszakadnak, míg azt a falú mögött a Táth felé vezető országút mentén, arról mintegy 15—20 meter távolságban a szántóföldek közt párhuzamosan haladó s világosan kivehető útszerű mélyedés nyomaiban ismét megtaláltuk; ez útvonalra bennünket ismét a helybeli plébános és jegyző urak voltak szívesek figyelmeztetni, kiknek, valamint az ott összegyűlt

AZ AQUINCUMBÓL BREGÉTTŐBA VEZETŐ ROMAI UT RÉSZLETE A VÖRÖSVÁRI HATÁRBAN ; HALÁSZ GEDEON 1812-BEN KÉSZÜLT TÉRKÉPE SZERINT.

községi lakosok állítása szerint, szántás közben még ma is kocsi számra szedik föl ez útból a köveket, de az út római volta mellett legtöbbet bizonyít még azon körülmény is, hogy a fent említett két mérföldmutató követ a legújabb időben szintén e szántóföldeken ásták ki. Megtaláltuk volna e szerint a régi pannóniai útnak nyomait Doroghnál és Táthnál, sőt magát az utat is, meg az irányát Pilis-Szántó felé a csévi völgyön keresztül, a mi az eddigi homályban tapogatózás után minden esetre eredménynek mondható. De egy szerencsés véletlen által bírjuk most már ez útnak, úgy a mint az még e század elején meg volt, teljes hiteles térképi felvételét is. A múlt hetekben ugyanis látogatóban lévén pilis-szántói földbirtokos Boross Pál barátomnál, itt a szántói határban előforduló régészeti leletekről folytatott beszélgetés közben, mutatott ő meg egy tulajdonát képező régi térképet, melynek másolatját az ő szivességéből jelen soraimhoz mellékelem. E szerint a régi római úi még e század elején meg volt, az körülbelül a «Szarvas» csárda irányában tért el a vörösvári határban az országúttól s ettől nem messze körülbelül vele egy irányban haladt a hegyoldalon Vörösvárnak, hol a falu fölött a jelenleg úgynevezett «Dörfel» táján, — mely Vörösváron a római leletek helye s valószínűleg római telep is volt — kanyarodott Pilis-Szántó felé, innen pedig a csévi völgynek, egészen össze esvén a «régii kopott útnak» fentebb jelzett irányával. Ezen út régi neve is a közhasználatban hihetőleg a «régii kopott út» elnevezésnek felel meg, s valószínű, hogy a térkép-készítő mérnök a Tráján útja elnevezéssel inkább annak csak római eredetét akarta jelezni. A térkép különben teljes hitelű, készült 1812-ben Halász Gedeon pest-megyei mérnök által s megye-hatóságilag ugyanazon évben lett hitelesítve.

Ez annyit keresett régi út tehát, e hiteles térkép szerint a borosjenői határból a még ma is meglevő «Zeisel-Mühle» nevű malom területén, annak felső sarka átmetszésével kanyarult a vörösvári határba. Innen a malom melletti nádason (jelenleg tóvá van alakítva) keresztül ment majdnem egyenes irányban az innen Vörösvár felé húzódó rét jobb felén levő hegyoldal szántóföldei között, az egykori Majtényi Mária-féle birtokrészig, honnan gyenge elhajlással Pilis-Szántónak. A vörösvári határt az egykori Majtényi Gábor-féle parcella Szántó felé eső végpontján hagyta el. A régi római út e szerint az eddigi vélemények ellenére nem követte a jelenlegi országút irányát, sőt ettől ellenkező oldalon s irányban haladt Pilis-Szántónak, a jelenlegi országúttól több mint egy kilometer távolságra. E régi térkép egyszersmind megfejtí azon eddig homályos kérdést is, hogy miféle római út nyomai lehettek azok? melyeket b. e. Rómer Flóris az ürömi s boros-jenei határban fedezett fel. Mert a térképen még a boros-jenei határból jelzett római út részlete kétségtelenné teszi azt, hogy ez út vezetett arra, s így az ott lelt nyomok voltak az Aquincumból Bregetióba vezető útnak még fennmaradt nyomai.

Az «Ulpius Trajanusnak Sicambriába vezető régi posta útja» elnevezéssel a térképet készítő mérnök inkább annak római voltát akarta bizonyítani, s közhasználatban valószínű, hogy a «régii kopott út» elnevezése maradt fenn.

Vásárhelyi Géza.

IV. LEHÓCZKY TIVADAR AZ ORMÓDI ARANYKINC SRŐL. *Nagyberesztó*, vagy miként most magyarosítva nevezik, *Ormód*, huszonöt házból álló orosz község, Munkáctól mintegy 12 kilométernyire, fekszik Szentmiklóstól a Latorczán túl 504 méter magasan a Somos (*Derenova*) nevű hegy délkeleti völgyében a beresztói Gyil nevű nagy hegy alatt, terjedelmes lomberdőségtől körülvéve annyira, hogy csak a falu körül elterülő lejtős szántóföldek vannak irtott helyen, míg körötte mértföldekre nyulnak el az erdők. Természetes, hogy hajdan még vadabb lehetett e táj s így csodálatos, hogy az őskorban a latorczai fővölgyön túl e rejtekben is tartózkodtak emberek; feltenni sem lehetvén, hogy e meredek völgy csupán átjáróul szolgált volna a Kelet felé eső vidékekre. Igaz, hogy Szentmiklós nevű helységtől felfelé a galicziai határhegyekig nyúló fővölgyben mindenhol, úgymint Szuszkón, Szolyván, Szaszókán, Pudolócson, Tisován, Lázárpatakon és Kanován találtak bronzkori tárgyakkal telt agyagedények, *Szolyván* ezenkívül bronzal együtt aranykarika és *Kanován* szintén elhagyatott völgyben bronzcsákányok s karpereczek közt cserépbögrében 32 darab átfúrt aranygolyócska és kis aranykarika; de ezen oly nagy mennyiségben előforduló bronzművek mind a fővölgy mentében feküdvén, egyszersmind kijelölik az útírányt, melyet azon kori nomádul élő emberek követtek. Az említett Somos (*Derenova*) hegyen különben már 1832. évben mosott ki a záporosó hat bronzkardot, mint azt «Beregmegye Monographiája» című művem I. kötete 93. lapján bővebben leírtam, melyeket a grófi tulajdonos Bécsbe vitetett; de hogy itt valaha merő aranykincs került volna elő, arról még nem értesültem, s kérdéses, vajjon azon a negyedik századból eredő aranytárgyak, melyek most a Somos-hegy alatt napfényre jöttek, összefüggésben vannak-e a fentebb említett bronzkori tárgyakkal, melyek Beregmegyében mindenhol oly sűrűn találhatnak. Folyó évi június hó 19-én történt, hogy mennyiben az idei gyakori esőzések a Beresztó felé vezető hegyi utat nagyon megrongálták, a község előljárósága elrendelte, hogy minden házból egy munkás álljon ki az út megigazítására, így a falutól lefelé tartva egyengették az utat az igen keskeny völgyben, a hegylejtő aljáról s útszéléről földet hányván s teregetvén a kimosott résekre. A mint így lefelé haladva mintegy négyszáz lépésnyire a falutól és kétszáz lépésnyire a temetőtől az utat egyengették, a kapával felhányt földben fényes tárgyat (egy római füles aranyérmét) pillantott meg az egyik pór, ki azt felemelvén s megszemlélvén, sárgarézből készült pipafedélnek deklarálta s bőrtáskájába veté; de csakhamar újabb és újabb ily tárgyak kerülvén elő, a munkások közt jelenvolt helybeli izraelita és malombérlő aranyoknak ismerte fel azokat s lőn erre kapkodás, annyira, hogy a zsidó kezéből erőszakkal kiűték a felvett érmet s mindenki igyekezett valamihez jutni, annál inkább, mert az aranyok közt egy ily lánc és egyéb tárgy is került elő, melyet szakgatni kezdtek. Felkutatták azután a lelhelyet, de minden további eredmény nélkül. Másnap a munkácsi csendőrség arra vetődvén s a leletről értesülvén, felhívására a lakosok átadák a lelt tárgyakat, melyeket később itt Munkácson a csendőrségi laktanyában s másnap a szolgabírói hivatalban alaposan megszemlélni alkalmam volt. Az ekkép összeszedett tárgyak közt volt a 23 darab római negyedik századbeli érme közül: 1. egy 214 gr. súlyú, 5¹/₂ cm. hosszú, 3³/₄ cm. széles és 1¹/₂ cm. vastag aranyból olvasztott rög; 2. egy másik hasonló

rög, $2\frac{1}{2}$ cm. széles, $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú és $1\frac{1}{2}$ cm. vastag. E halovány színű rögök talán római ékszerek olvadékából keletkeztek. 3. Egy $23\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 2 cm.-nyi sodronykarikáról lelógó fél centiméternyi széles 8 alakú szemekből álló, kettős vékony sodronyból készült láncz; 4. egy 1 cm. hosszú és $\frac{3}{4}$ cm. átmérőjű irón-alakú aranyhengernek töredéke; 5. egy $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú töredéke egy vastagabb három sodronyból készült csatt vagy fibula töredéke, mely, mint látszik, erőszakkal tépetett szét. A három sodrony közül kettő síma, a harmadik reczés. 6. Egy $1\frac{3}{4}$ cm.-nyi lánczszemnek töredéke.

E hat tárgynak súlya, mint értesültem, $430\frac{1}{2}$ gr. Feltehető, hogy ezeken kívül még több tárgy is lehetett ott s a négy utóbbi tárgy csupán megcsonkított részei az egésznek. A megkerült 23 római érem közt felismertem a következő császárokat: Diocletianus, Constantius, Maximinus, Magnentius, Licinius, Constantinus jun., Constans, Valentinianus, Valens, Julianus. Három példányon oly kopott a fölrirat, hogy nem bírtam a császár nevét kibetűzni. Ez érmekből nyolcz füllel lévén ellátva, öt pedig át lévén lyukasztva, míg négynek a füle letörtvén, ez arra mutat, hogy az e tájon a negyedik században élt barbár népek a római forgalmi pénzeket ékszerekül használták. Ily vonalzott lemezzel ellátott római érmek különben megyénk más tájain is fordultak már elő, Munkács táján is, a mint gyűjteményemben levő példányokból is kitűnik. Más ékszerek azonban római érmekkel együtt még nem igen találtattak s így e lelet e tekintetben érdekes.

Én a helyszínt most megtekintvén, úgy találtam, hogy lehetetlen, miszerint a kincs eredetileg ez alig tíz lépésnyi széles völgy fenekén, melyen most az Egereskéről vezető hegyi út húzódik, rejtetett volna el, de az valószínűen a felette emelkedő *Bombujka* nevű, most szántóföldekül szolgáló hegy lejtőjéről mosatott egykor le; az út másik szélén egy 15 méter mély partú Bresztó nevű hegyipatak csergedez, melybe szintén lemoshatott e kincsből valamit az itt gyakori záporosó, a minthogy földréteg lecsuszamlásainak friss nyoma e tájon a hegylejtőn most is látható. A patakon túl közvetlenül emelkedik a *Nersók* nevezetű hegy, mely déli lejtőjét képezi a Somos hegynek.

Ottlétemben beszélték a lakosok, hogy már egy év előtt talált volna itt Hankovics Iván nevű gazdának kis fia egy ily rögöt, de azt a háziak értéktelen tárgynak tekintvén, azzal a gyermekek játszadoztak, míg az nyomtalanul elveszett. A mostani lelet alkalmából visszaemlékeztek arra s keresték is, de nyomára nem akadhettek. Azt is hallám, hogy egy arra menő szomszéd bélfalvai asszony nemrég ez úton szintén aranyérmét talált volna. Valószínű tehát, hogy az elrejtett kincs eredetileg nagyobb lehetett, s hogy e szerint nagy kár annak elkalódása, mert ily a korra nézve biztos adatot nyújtó lelet csak ritkán fordul elő hazánk felső vidékein.

Munkács, 1891 június 25.

U. i. A munkácsi szolgabíróság a kincs lelhelyén ásatást tétetvén, utólag még egy Constantinus jun.-féle füles arany került elő, tehát a 24. Ezenfelül találtatott még egy beolvasztott aranyrög, mely 2 cm. hosszú, $1\frac{2}{3}$ cm. széles és $\frac{3}{4}$ cm. magas. Innen ered egy Munkácson látott Magnentius féle arany (25.).

Munkács, 1891 június 30.

Lehóczky Tivadar.

V. MIHALIK JÓZSEF, A BESZTERCZEBÁNYAI ÖTVÖSÖK PECSÉTJE 1598-ból. A koralakú s 34 millimeter átmérővel bíró pecsét kerületét páros harántpálcákkal megszakított gyöngykör szegélyezi; ezzel párhuzamosan a másik apróbb gyöngyökből alakított kör, melyek közt a nagy latin betűkből álló következő körirat foglal helyet:

: SIGIL : AVRIFABRORVM : CIVITATIS : NOVOSOLY : 1598 :

A legenda tanúsága szerint tehát e pecsét 1598 óta a beszterczebányai ötvösök pecsétje volt. A pecsét belső mezeje legnagyobbbrészt hasonlít a selmeczbányai ötvösök és festők 1630-ki pecsétjéhez, melyet az Arch. Értesítő mult évi folyamában a 92. és 93. lapokon írtam le, miután azonban e pecséten egyes apróbb részletek finomabb kidolgozásuknál fogva minutiozus pontossággal szemlélhetők, nem lesz fölösleges ennek leírása sem. A körirat kezdetén egy, a pecsét szelvényébe benyúló renaissance paizs áll, melyen két egymásra helyezett billikomból álló kettős serleg képezi a czimeralakot. A 22 mm. átmérővel bíró belső mező alul szelvényezett s ott, hol a paizs oldalai s a belső gyöngykör szabad mezőt hagynak, tehát a paizs felső szélének oldalain jobb s bal felől egy-egy szárnyas angyalfej mutatkozik, mintegy paizsörzök gyanánt. A pecsét mezején koczkázott padlójú ötvösműhelyt látunk: az előtérben háromlábú széken ül a mester, *szent Eligius* püspök, az ötvösök védszentje s az előtte álló üllön egy kupát trébel. A szék lábai alatt fogó hever. Az üllő hengeralakú törzsét kiemelkedő pont futja körül, melyen S. ELOG (ius) fölírás foglaltatik, hogy ne legyen a mitrás mester kiléte iránt semmi kétségünk. A mester öltözéke, tartása s ábrázolása olyan, mint a selmeczbányai ötvösök és festők pecsétjén, csak hogy e pecséten a mester jobb lábát nem húzza anynyira maga alá s nem támasztja a szelvény szélére, illetve a paizs tetejére, mint a selmeczbányain. A műhely háttérében munka-asztal látható, mely keretes szélű, négyszögletes s az ötvösművészetnél használatni szokott szerszámokkal van megrakva. Ezek közül fölismerhetők a fogó, gréstikkely, pöristartó szelence és két ár. Az asztalon áll továbbá egy kehely lába is, a melyhez a cuppát most trébéli a püspök.

Az asztal balfelöli szélén ott látható a nyelvalakú kiugrás és ez alatt a hulladékok felfogására szolgáló bőrkötény, épen úgy, mint a selmeczbányain. A mező tetejét végre, a püspök mitrája mögött, egy ívalakban lecsüngő növénykoszorú díszíti, melynek végeiről lebegő szalagok díszítik a pecsétnek még szabadon maradt részeit. Ez a selmeczbányairól hiányzik. Mindezek művészi tökélyvel és bámulatraméltó ügyességgel vannak a pecsétlőbe vésve, mely a selmeczbányai ötvösök és festők pecsétlőjét úgy plastikai szempontból, mint a vésés tisztaságát tekintve felülmulja. Miután e pecsét 32 évvel előbb készült, mint a már ismertett selmeczbányai, kitűnik, hogy ez utóbbiak a beszterczebányait választották maguknak mintául, melyet hogy ki készített légyen, az mindeddig ismeretlen, de annál érdekesebb kérdés. Hogy azonban nem egy mester műve a két pecsétlő, annak bizonyítéka lehet az a körülmény, hogy az utóbb készült selmecz-

A BESZTERCZEBÁNYAI
ÖTVÖSÖK PECSÉTJE.

bányai pecsétből több részlet kimaradt, mely a besztercebányain meg van. Ilyen a mester lábai mögött heverő fogó, s a növénykoszorú a lebegő szalagdíszszel; a másoló mester nem ismerte föl az angyalföket, rozettákat vésett helyettük s végül a vésnök a selmeczbányai pecséten H G betűs jelét használja, mi a besztercebányairól hiányzik. Hogy a remek pecsétet e folyóirat hasábjain ismertethetem, azt kizárólag *Schweng József* besztercebányai tanácsos úr szíves előzenyisége s szolgálatkészségének köszönhetem, miért is nem késem neki a tudomány nevében is hálás köszönetemet kifejezni.

A «*Magyarországi városok régi számadáskönyvei*» nyomán Ballagi Aladár dr. az Arch. Értesítőben — ismertetvén az említett munkát — az 1442—1450. évekből összesen nyolcz körmöczi aranyműves nevét állítja össze. E névsor folytatásául és kiegészítéséul a tanácsi jegyzőkönyvek s a «*Stadtbuch*»-ban talált adatok nyomán a következő aranyművesek eddig még ismeretlen neveit közlöm, megjegyezvén, hogy adataim élénk illusztrációjául szolgálnak egyrészt Körmöczbánya e kori kifejlett ötvös iparára, másrészt pedig arra nézve, miszerint e czég tagjai itt is nagy s előkelő szerepet játszottak a városok municipális életében s mint megválasztott tanácsosok, városi bírák (sőt egy esetben mint uradalmi felügyelő) stb. nagy befolyásra tesznek szert. Az 1491. évben kezdett tanácsi jegyzőkönyvben említettnek: 1521. *Mayster Cristoff goltschmid*. (Fol. 231). 1529—1535. *Laurentius aurifaber*. Említett években városi tanácsos. (Fol. 110—146). 1531. *Nikol* (= Miklós) *goltschmid*. (Fol. 123). — Az 1426-ik évből származó *Stadtbuch*-ban találatnak: 1577—1586. *Weber György aurifaber*, ki az 1577. évben városi tanácsosnak, 1581-ben pedig vár-, illetve rendőri kapitánynak megválasztatván, élt és működött, mint ilyen, 1586. évi november hó 11-én bekövetkezett haláláig. (Fol. 92—119). 1580. *Leiner Wolfgang aurifaber*. Említett évben megválasztatik városi tanácsosnak, de e tisztséget nem fogadja el. (Fol. 99). 1597—1616. *Mickerauer Boldizsár aurifaber*, 1597. évi ápril hó 9-én városi tanácsosnak megválasztatván, e minőségben élethossziglan, t. i. 1616 márczius hó 13-ig működött. Mint városi bíró szerepelt 1600-ban és a háji uradalom felügyelőjévé megválasztatott 1610. évben s míg élt, jó sikerrel vezette ezen uradalom ügyeit. A városi kültanács tagjává lett 1596 márcz. 11-én. (Fol. 163—216). 1606—1628. *Raffl György aurifaber*, előkelő bányabirtokos, megválasztatott a városi kültanács tagjává 1606. és a beltanács tagjává 1612. február 20-án. A tanácsnokok sorában maradt egészen az 1628-ik évig. Vajjon meghalt-e akkor, vagy csak kilépett a belső tanácsból, nem tudatik. (Fol. 191—243). 1612—1644. *Maschko Jakab aurifaber*, 1612 február 20-án lett a kültanács tagjává és 1616. évi szeptember hó 19-én tanácsosnak megválasztva. Városi bírónak választották e kedvelt férfit az 1622, 1623, 1625, 1626, 1628, 1631, 1632, 1633 és 1638. években. Meghalt 1644. február hó 4-én. (Fol. 208—268). 1625—1634. *Hörl Illés aurifaber* előfordul 1625 február hó 10-től egészen 1634-ig a városi kültanács tagjainak névsorában. (Fol. 237—255). 1633—1649. *Geisetzter János aurifaber* megválasztatott az előbbivel együtt a városi kültanácsba s 1633. évben városi tanácsosnak. Mint olyan működött egészen az 1649 szeptember hó 22-én hirtelen bekövetkezett haláláig.

Nagy-Szóllós.

Mihalik József.

IRODALOM.

Dr. HOERNES DIE URGESCHICHTE DES MENSCHEN nach dem heutigen Stande der Wissenschaft. A. Hartleben's Verlag Bécs. XVI. és 672. ll.

A mióta e hasznos munka első hat füzetét bemutattuk* megjelent a hátra volt 14 füzet és most, a midőn az egész mű előttünk van, mondhatjuk, hogy a munka a hozzá kötött várákosásokat teljesen igazolta. Szerző a 7-ik füzetben foglalkozik azon fontos kérdéssel, vajjon mikor tűnt föl az ember először Európában és a mikor végig megyen mindazon híres leleteken, a melyek alapján az u. n. tertiär korbéli ember létezését be akarták bizonyítani, igen helyesen arra az eredményre jut, hogy ezen leletek ősi kora nem áll minden kétely fölött. A harmadik fejezet 4. részét egészen a palæolith kornak szenteli. Kimutatja, hogy az emberi civilizáció első korában mindenütt a kő volt a primär anyag, melyből az emberek szerszámaikat és fegyvereiket készítették és kivált a sílexnek, tűzkőnek, jutott nagy kulturális fontosság. Végig megyen azon lelhelyeken, hol Európában e kor maradványai legjelentékenyebb számmal maradtak* reánk, bőven szól a franciaországi, a belgiumi, németországi és angliai síkföldi telepekről és ős barlangokról és élénk képet nyújt az ember akkori állati kortársairól is; végül behatóan foglalkozik azon csudálatos karczolati rajzokról, melyek a dordognei barlanglakók bámulatos ügyességéről tanuskodnak.

A negyedik fejezet az újabb kőkorról szól. Ez új korszakot az előbbihez nem fűzi sem az emberi faj, sem a műveltségi eszközök folytonossága. Az őskortól nagy ür választja el az újabb kőkort és nem sikerült még sehol kielégítő támpontokat találni, melyek ez ürt áthidalnák. Mintha az eurpai emberiség újból kezdené pályafutását és mindaz kárba veszett volna, a mit az elődök erőlködéssel elsajátítottak! Az újabb kőkor legtanulságosabb és legjobbban átkutatott maradványain a dánországi tőzgeleletek és az u. n. kjökkenmőddingek (konyhahulladékok) bemutatásán kezdi szerző ezúttal elbeszélését, áttér azután a franciaországi és schweizi czölöpépítményekre és behatóan tárgyalja a nephrit és jadeit eszközök föltünésének rejtélyét, szóba hozza azután az osztrák atterseei és mondseei, valamint a laibachi tőzeg-leleteket. A szárazföldi telepek közül első sorban a barlangok részesülnek kellő figyelemben; szerző földrajzi rendben végig vezet bennünket és az aggteleki barlangot sem felejtí ki (277. l.); ennek kapcsán áttér a lengyeli nagy sáncz kőkori maradványaira (277—282). Ide fűzi azután Svédország kókorának jellemzését és áttér az újabb kőkori sírokra, melyek közt

* A. É. 1891. 273—274. ll

a megalithikus rakások bírnak legtöbb jelentőséggel. Ily óriási köemlékek csakúgy vannak Indiában, a Krimi félszigeten, a Kaukázusban, Syriában, Afrika éjszaki szélén, mint Francia- és Angolországban, Svédországban és Szibériában Valamikor azt hitték, hogy ez óriási kőépítmények ugyanegy néptől erednek, mely mintegy a civilisatió élén járva, három világrészben hagyta elterjedésének emlékeit. Szerző ezt és más hasonló feltevéseket, melyeket egyes tudósok e jelen-séghez fűznek, tárgyilagosan előhossa és nyugodtan megjegyzi, hogy egyik sem elégti ki s hogy a megalithikus emlékek kérdése még megoldásra vár.

Az ötödik fejezet a fémek culturtörténelmi szereplésének kezdeteivel foglalkozik. Az egész óvilágon végig jár és mindenütt talál adatokat egy ősi réz- vagy bronzkorra; majd segítségül veszi Schrader ismeretes nyelvtörténeti összeállítását és külön tekinti az arany, ezüst, réz, vas, ón és ólom szereplésének kezdetét Europa középső részén. Külön tárgyalja az eurpai rézkor problémáját (332—341) és arra az eredményre jut, hogy a rézkor csak az újabb kőkor végső szakaszának tekinthető, vagy pedig bevezető szakasznak a bronzmíveltségre; nem lehetett hosszú tartama, mert a réz oly anyag, mely sem a kővel sem a bronzsal nem állja ki a versenyt. Az őskori rézszerzők sorából kivesszi az ismeretes csákány-formát és azt tartja róla, hogy esetleg nemis az őskorban de talán a középkor kezdetén keletkezett. (339.)

Az igazán régi rézemlékek között kétféle formakört lehet megkülönböztetni, az egyik a kőkori formákból természetesen fejlődik és itt Europa közepén keletkezett, ezt a formakört primárnak nevezi a szerző, a második sorozat oly sajátos fegyver- és ékszereket foglal magában, melyek nem itt keletkeztek, de déli vidékekre onnan hozták mint bronztárgyakat és itt rézből utánozták. Hasonló megkülönböztetés tehető Wurmbrand gróf megfigyelése óta a bronzkori idomokra. Vannak köztük primár formák, melyekre a közvetlen szükséglet mindenütt megtanította az embereket, és vannak átszármaztatott idomok, melyeket másodlagosaknak neveznek. (341. l.)

Az őseuropai bronzcultura eredetéről szóló fejtegetés alkalmat nyújt szerzőnek, hogy a Lindenschmit-Ho-tmann-féle szűk látkörű fölfogással szembe szálljon, mely egyszerűen az etruszkoktól származtatta a bronzkori míveltséget; épúgy ellene szól a Nilsson és Rougemont-féle elméletnek, mely a phoenikiéknak tulajdonította a bronzmíveltség behozatalát. Majd arról a nézetről szól, mely az ő indogermán hazából származtatja a bronzot. Tárgyalja Chantre nézetét, mely Indiában véli hazáját meglelni és a mely Bataillard nyomán a cigányoknak juttatja a főszerepet a bronz terjesztésében. Virchow azt hiszi, hogy Középpáziából terjedtek szét a különböző áramlatok, melyek a bronzmíveltséget széjjel hordták. Egyik az uralaltáji, másik a Caspi tengertől délre vonuló, mely egyrészt a sémi, másrészt az áriai népek felé terjedt.

Ujabbán Virchow a babyloni eredet mellett foglalt állást. Sophus Müller egyik értekezésében a nála megszokott éles megfigyeléssel fejtegeti, hogy a mykenei és olympiai régiségek világosan mutatják, hogy nem Görögország a középeuropai bronzcivilisatió eredeti fészke, Müller a Kaukázust sem tekintheti kiinduló pontnak, ellenben talál rokon formákat a magyarországi és siberiai bronzemlékek közt, de nem állítja, hogy talán a Wolga és Baikaltó környékén

keresendő mindkét rokon emlékcsoport kiinduló pontja, inkább délibb vidéken keresné. Tomaszek meg is nevezi e helyet és az ő fölfogásához csatlakozik Hoernes. (355. l.) Szerintök föltehető, hogy Mesopotamiából eredt a bronz ismerete, innen kapták az irániak és innen terjedt Előázsia és Szibéria felé; Europa közepére a Fekete-tenger déli vidékén lakó, ősidők óta híres érczmivelő moschus nép révén, a Duna völgyén át juthatott; de Europa legdélibb részében már előbb és számos más úton terjedhetett.

Eleinte a bronz ismerete meglehetősen egyformán terjedhetett el Európában, de az idők folyamában különböző vidékeken különbözően fejlődött a bronzcultura és ebben fontos tényező volt az európai területek földrajzi helyzete. Olyan vidékeken, melyek messze éjszakra esnek, mint Anglia, Skandinavia, Dánia és éjszaki Németország, vagy a melyek dél felől erős hegylánczok által vannak elrekesztve mint Schweiz és Magyarország, sokáig tartó, virágzó bronzműveltség található. Más vidékeken, mint Franciaországban és a keleti Alpések egész területén a bronzműveltség rövid tartamú volt és aránylag gyorsan engedett tért a vas ismeretének és használatának, melyet e vidékeken található vasbőség is jelentékenyen előmozdított; végül fontos kereskedelmi érdekek fűződtek mindkét vidékhez. A marseillesi öböl a britanniai önkereskedés déli gócpontja volt, az Adria éjszaki szélén pedig felgyűlt a délen annyira keresett borostyánkő. Déli Franciaország és déli Ausztria tehát igen gyorsan nyílik meg az u. n. hallstatti műveltség előtt, mely e vidékeken már erősen virágzik, míg az említett szomszéd területeken a bronzcultura még javában fönáll. E rendkívül fontos észlelet Hoernesnek nagyon megkönnyíti a fémek korszakának helyes taglalását és jellemzését, melyet szerző a következő fejezetekben bőven és behatóan tárgyal. A hatodik fejezetben, rövid bevezetés után előbb a gazdag fejlődésű bronzcultúrával bíró országokról van szó, ezek közt első sorban a schweizi czölöpépítményekből előkerült tömérdek bronzleletekről, az éjszaki vidékek ezután a magyarföldi bronzkorról (405—412. ll.) értekezik. Áttérve a szegényes bronzműveltségű vidékekre, szóba kerül Spanyolország, Franciaország és Ausztria. E fejezet végén Magyarország még egyszer szerepel az ő szárazföldi czölöpös telepei miatt (terramare-k), melyek szerző véleménye szerint is a graeco-italikusoktól származnak és akkor épültek, mikor ez ázsiai nép ketté válása előtt együtt volt. Az olaszországi terramarékat már Helbig tulajdonította volt az italikusoknak. Olaszországban épügy mint nálunk a terramare-cultura az átmenetet jelzi a kőkor állapotából a bronzkorba.

Miután szerző e fényesen megírt fejezetben az európai emberiség praehistorikus műveltségét a vaskor küszöbéig vezette, szükségét látja egy futó pillantást vetni Europa régi classikus országainak és a keleti világ praehistorikus korára.

Körülbelül 1000 körül kezdődik ez ősrégi műveltségi kör hatása Europa közép és éjszaki vidékeire és ettől kezdve hatása nem szűnik meg a népvándorlás koráig. Teljesen indokolt tehát és helyes terv után jár szerző, mikor épen a hallstatti cultura tárgyalása előtt a déli műveltségeket ecseteli, melyek azt megelőzik és nagyrészt magyarázzák.

Utját Egyiptomban kezdi, hol a bronzkor a Kr. előtti xv. század körül végződött; már itt kerül szóba Egyiptom hatása, mely a mykenei és tyrinsi leletekben mutatkozott; ezután a mesopotamiai birodalmak kerülnek sorra, hol már

a legrégebb sírokban a bronz mellett vas is előfordul. Az assyr birodalom idejéből óriási vaskészleteket tartalmazó raktárt tártak föl Place ásatásai. A vas a mindennapi használat eszközeire szolgált, míg a bronzot szépsége miatt a jómóduak minden luxus-szükségletére dolgozták föl; Layard Nimrudban Assurnazirbal palotájában nagy számmal talált bronzkészítményeket, melyek mind a 90 + 10%-os bronzkeverékből állanak.

E két ősi culturvidék műveltségének terjesztői gyanánt a chetiták és phoenikiék beható figyelmet nyerneek. Ők viszik Hellas pelasg lakosságának, a dél-italiai siculusoknak, a középitaliai etruszkoknak és az ibereknek Hispaniában magastökélyű bronzkészítményeiket, szövéseiket és az egyptomi és phoenikiái üvegyárakból származó gyöngyöket.

A Középtenger keleti részének egyik jól átkutatott szigete Cyprus különös figyelmet érdemel; bár az ottani leleteket előbb Cesnola hozta ros z hirbe, mert önkéntesen össze-vissza keverte, utóbb Richter-Ohnefalsch túlmerész képzelmével.

Trója, Tyrins és Mykene megítélésében szerző azt az álláspontot foglalja el, hogy azokhoz a görögségnek nincs köze; e helyeken szerző csak a keleti műveltségnek összekeverését az éjsz. barbársággal látja. Szerző tehát p. o. Schuchhardt könyvével ellentétes állást foglal el és bizonyos becsmérő kicsinyléssel szól róla egy helyütt (479. l.), bár ő maga — igen helyesen — erősen fölhasználja, mert ez a Schuchhardt-félé munka nem pusztán «népszerűsíti» a Schliemann-féle ásatások eredményeit, hanem rendszeresen előadja és módszeresen levonja a következményeket a tényekből, a mit maga Schliemann, a nagyérdemű kutató, nem cselekedett mindig. A mykenei kort követő u. n. Dipyilonizálás a vaskor kezdetét képviseli Görögországban. Abban már a legtöbb író megegyezik, hogy ez izlés maradványai görögöktől származnak, a kik a vas használatával útközben valahol a Balkán félszigetén ismerkedtek meg.

A könyv egyik legérdekesebb és legfontosabb fejezete az u. n. hallstatti műveltség tárgyalása. A görög félszigeten az olympiai legrégebb bronzemlékek tartoznak a hallstatti műveltségbe és Homeros görögjei is ebben a fejlődési szakaszban állanak. A vándorgörögök az illyrek és thrákok Hoernes föltevése szerint a Herodotosnál említett sigynnektől tanulhatták a vas használatát, talán 1200 körül Kr. e.; a kaukazusi Koban felé is a Pontus környékéről jutott el a vas ismerete, úgy mint előbb ugyanonnan a bronzé. Thrakiában és Illyriában előbb ismerték a vasat mint Europa többi részében. Illyriára a legfontosabb támpont a glasináci fonsikon fönmaradt halom necropolis, mely az olympiai leletekkel sok rokon vonást mutat föl. Gazdag hallstatti emlékekben az illyrek félszigete Istria. Éjszaki Olaszországban a legjellemzőbb hallstatti izlésű sírmezők Villanova s a Benaci temető (Bologna mellett).

A régi Etruria területéről még több más fontos sírleletet is tárgyal a gondos szerző. Fontos ethnographikus kérdések merülnek föl e vidékeken arra nézve, hogy miféle népeknek tulajdonítandók a vasstilus különböző átváltozási szakaszai; nagy súlylyal bírnak e kérdésekben Helbig nézetei, melyeket szerző is követ. (557. l.) Leghatározottabban ismerhetők föl az etruszkok készítményei. Nagyön figyelemre méltó a figurákkal díszített sítulák, vedrek, törtokok s hasznók összefoglaló jellemzése. (564—572.) Gazdagon fejlődött a hallstatti

míveltség a Venetek területén, hol az Este közelében fölászott sírleletek fontosak. Innen a Duna felé haladva, az Aquilejától 50 kilométernyire eső Sta Lucia melletti nagy sírmező e kor jellemző képviselője, főntebb Watsch, St. Marein, St. Margarethen és Podsemel mellett maradtak híres necropolisok. Alsó-Ausztriában Hadersdorfban, a morva menti Stillfriedben, Gemeinlebarnban és Csehországban több helyütt találtak vegyes természetű sírmezőket, melyeknek leletei részben a hallstatti míveltséggel egykorú, részben pedig Magyarországból eredő későbbi bronzkorú idomokat tüntetnek föl. Legjobban jellemezte e sírmezőket Szombathy és a szerző is Sz. fejtegetéseit követi. Tanulságos az összeköttetésre nézve a gemeinlebarni urnatemető, melyet a bécsi muzeum számára Szombathy ásított föl és publikált.

Hazánk hallstatti lelhelyeiből a szerző csak a marzi és soprony-purgstalli temetőt ismeri, melynek ismeretes figurális edényét rajzban is bemutatja.

Külön szakasz van Hallstattnak szentelve, azon híres helynek, melyről az első európai vaskort szokás elnevezni. Érdekes a mit szerző beható tanulmány után e nevezetes helyről mond. A sókereskedésből meggazdagodott hallstatti lakók gazdag készletük egy részét Italiából, más részét az illyr partokról kapták, míg a belföldi fém- és agyagkészítmények központjait, melyek minden bizonynyal szintén léteztek, még csak ezután kell megtalálni. (622. l.) Franciaország hallstatti fejlődését, melynek székhelyei különösen az ország középső és déli részén vannak, O. Tischler és Chantre nyomán adja a szerző. Itt is szoros kapcsolatokat lehetett fölismerni Italia és a Dunától délre eső vidék idomaival.

A hallstatti ízlés kora a legtöbb vidéken a Kr. előtti évezred közepe tájáig tartott, ekkor keletkezett az a stilus, melyet egy schweizi helyről, La Tèneről neveztek el. Ez ízlés legtöbb helyütt már a történeti korszakba tartozik; a rómaiság nem nyomta el fejlődését. Virágzott mindenütt, a hol kelták laktak, tehát Europa nyugatán és közepén a Dunáig, de elterjedt más népekhez is éjszakra és keletre. Hildebrand, ki először ismerte föl e sajátserű stilust, azt vélte, hogy a massiliai görögségtől vehette eredetét. Most Hoernes azzal a meglepő föltevésel indokolja keletkezését, hogy Galliában keletkezett ugyan, de nem a görögség révén, hanem azon befolyás alapján, melyet a Középtenger nyugoti részén a phoenikiek által Kr. előtti 1000—500-ig túlsúlyra jutott phoeniko-egyptomi keverék cultura a gallusokra gyakorolt. (640. l.)

Franciaországban a La Tène ízlés egy érdekes góczpontja maradt fönn a gall Bibracte, a mai Autun közelében. Szélesebb körben Tischler által vált ismeretessé e fontos hely és szerző jellemzésében szintén Tischler előadását követi. Angolországban ez az ízlés mint late celtic ismeretes. Legtovább maradt fönn Irlandban, a hol díszítményei átmentek a középkori ornamentikába. Németországban a Rajna vidékén, Csehországban a híres Hradist Stradonice mellett, a keleti Alpesekben több helyütt, úgyszintén Magyarországon a horvát és bosnyák területen le egész Epirusig, mindenütt akadtak ez ízlés emlékei.

Ez ízlés fejlődésében Tischler szerint három korszakot különböztet meg a szerző, melyek legvilágosabban a kardokon és fibulákon mutathatók ki.

A római és népvándorlási ízlés korával szerző röviden végez, mert ezen stilusok tárgyalása külön köteteket igényelne és különben is az óskor történetén

kívül esnek. Föltevéseiből, melyekkel a népvándorlási kor művészetének keletkezése kérdését kíséri, figyelemre méltó az, hogy az ő hite és reménye szerint ugyanott fogják valaha e keverékstílus eredetét megtalálni, a hol az ő európai bronzcultura is keletkezett. (662. l.)

A könyv utolsó fejezete az európai ősnépekről szól. Ez a fejezet is úgy mint a megelőző kilencz megérdemli, hogy figyelemmel elolvassuk. Szellemes kalauz vezérel, a ki ugyan nagyon méltányolja a részletes adatokat, mert azokból épül föl a tudomány, de a ki azon fölül bír helyes tudományos módszerrel, melylyel az egyes tényekből a következtetéseket levezeti és van hatalmas képzelmi ereje, mely nagy culturképekké fűzi össze az eredményeket. Szerző ismeri az emlékeket és ismeri az irodalmat, mindkét kútforrásból bőven merít, a legtöbb problémáról önállóan is gondolkozott és hol elismert igazság, hol pedig óvatos föltevés formájában mondja ki nézetét. Bátran állítható, hogy az őskori archæologiáról eddig ez a legsikerültebb kézikönyv és igen sok hasznot várhat tőle tudományunk. Népszerűsítésére nagy hatással lesz a sok sikerült kép, mely kevésbé szakértő olvasókra is élvezhetővé teszi a néha elkerülhetlen, hosszadalmas leírásokat, bár van a képek közt olyan is, mely magát a szerzőt sem elégtette ki. Szép vonása a könyvnek az a nemes lelkesedés, mely szerzőben tárgy iránt él és a mely stílusát is oly lendületessé teszi, hogy néha majdnem dithyrambikus magaslatra emelkedik. E nemes hév jól fog hatni az olvasó közönség nagy tömegére, mely nélküle egyik-másik nehezebb fejezetnek, talán túlságosan részletekbe menő és azért fárasztó előadásába alighanem belefáradna.

Azon nagy számú olvasó érdekében, kiknek ez lesz első kézi könyvük — pedig ilyen olvasót sokat óhajtunk e jó könyvnek — azt kívántuk volna, hogy szerző a fölhasznált szakirodalmat *pontosan* idézte volna. Más kívánságunk az, hogy egy új kiadásban Oroszország irodalmát és emlékeit behatóbban értékesítse mint tette ezúttal, mert azokból rendkívül sok becses tanúságot lehet meríteni az európai őskor földterítésére. Hampel.

BUDAPEST RÉGISÉGEI a főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása, szakférfiak közreműködésével, szerkeszti Havas Sándor. III. kötet egy melléklettel, több képes táblával és számos ábrával, Budapest 1891. Kis qu. 164 ll. Budapest fővárosa Havas Sándor indítványára dicsérendő áldozatkészséggel évről-évre szokott a főváros területén megejtendő régészeti kutatásokra egy bizonyos összeget fölvenni. E mellett jut most már harmadízben arra is költség, hogy évkönyv formájában a régi Budapestre vonatkozó értekezések díszes kötetben megjelenhessenek. A mostani harmadik kötet méltóképen sorakozik a megelőzőkhez. Mint eddig, most is túlsúlyban vannak az Aquincumra vonatkozó czikkek. Hampel 1881—82-ik évi följegyzései alapján az ez években színre került római temetőket ismerteti, melyek leleteiknél fogva elég érdekesek és fontosak a régi Aquincum helyrajzának megállapítására.

Dr. Kuzsinszky Bálint értekezik a nyolczvanas években fölösött amphitheatrumról, melynek eddig csak egyik felét írta le Torma Károly. Most nem csak új felvétel alapján kapjuk az egész épület tervrajzát, de sikerült képen bemutatja értekező, hogy milyen lehetett az az amphitheatrum, mikor még ép volt. Ugyan-

csak Kuzsinszky leírja azt a két lakóházat, melyet a főváros költségén 1890 és 1891-ben ásattott föl a papföldjén. Fröhlich Róbert az aquincumi római fölíratok ismertetését kezdi. Ezúttal huszonnégyet közöl, adja mindig az eredeti szöveget, annak olvasását és a hol a szöveg tartalma igényli, magyarázatokat fűz hozzá, melyeknek, mint a közlő helyesen mondja, az a rendeltetésük, hogy a fölíratokat, a «tudományosan képzett, de római felíratokkal nem foglalkozó olvasó számára érthetőkké» tegye. E föladatnak szerző meg is felel, a nélkül, hogy kézi könyvekben könnyen megtalálható általánosságokkal terhelné meg közleményét.

A kötet elején Havas Sándor szerkesztő tollából veszünk egy érdekes elmefuttatást Budapest múltjáról és a királyi várakról Ó-Budán. Ezen cikk azt a várakozást ébreszti, hogy ezután fogjuk csak azt kapni, a mire Ó-Buda és Új-Buda helyrajza érdekében igazán szükségünk van: t. i. a királyi várak romjainak pontos fölmérését és ismertetését. Ezúttal szerző a szorosabban vagy kevésbé szorosan ide tartozó történeti és névnyomozó fejtegetésekkel kezdi cikk-sorozatát. Közismeretű a bűzgő szerkesztő lángoló hazafisága, mely ezúttal különösen a pánszláv írók ellen és a hazai írók közül azok ellen fordul, a kik a szláv írók egyik-másik állítását elfogadják. Az értekezés kiindul a régi Acinco elnevezésből, azután Attila korszakára tér át, mikor a nagy hűn király itt székelte és ő róla az ő vára Eczelburg nevet veszi föl, a mely név irodalmilag fönmarad a xvi. századig. Azután magyarázza, hogy mit kelljen Buda és mit Nova Buda alatt érteni, szerinte Buda = a mai Ó-Buda és Nova Buda = Ujlak. Mindkét városban volt vár; Budán a káptalané, mely utóbb csere által szintén királyi várrá lön és a Mátyáshegy legszélső csúcán volt a tulajdonképeni királyi vár, a régi Eczelburg helyén. Közben Buda és Pest nevének eredetét fürkészi és erősen kikel mindazok ellen, kik e két név szláv eredetét vallják, ez alkalmából adja in nuce Magyarország történetét a rómaiaktól Szent Istvánig.

Az értekezésnek legbecsesebb része az, mely a királyi vár történetét adja, kezdettől fogva 1890-ig, a mikor szerző elbúsulva fájó érzéssel kesergett Etelevár végső romjai fölött, úgy mint hajdan Marius Carthago romjain. Ekkor az egész tájról érdekes fényképi fölvételek is készültek és ugyanakkor bizonyára a fővárosi emléktár részére azon néhány faragott követ is megmentették, mely a régi épületből még megvolt. Érdeklünk ezek után az érdemdús kutató második közleményét, melyben majd e fontos helyek részletes leírását kapjuk és melyben szerző remélhetőleg az ó-budai református templom környékén fönmaradt várfalszerű maradványok magyarázatát is meg fogja adni, a hol némelyek a káptalani várat sejtik, azt tartván, hogy az ujlaki határutczában, a régi római színház térségén maig is létező házcsoport káptalani várnak nemcsak nagyon csekély, de nélküli a templomot is, azt az épületet, mely az ily káptalani székesvárnak bizonyára góczpontja volt. Midőn tehát ezúttal a szorgalmas kutató figyelmét e függő kérdésre irányozzuk, érdeklünk és bizalommal várjuk a Budapest Régiségei IV. kötetét, mert e kötetben kétségtelenül megkapjuk majd a kért fölvilágosítást.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

A NEMZETI MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA 1891. évi októbertől deczember végéig. *Batinárról* (Baranya m.) Latoschevits Jakab földbirtokos hegyen lévő szőléjéből 18 db. urnát, cserepet és cseréptöredéket kaptunk ajándékba; a hely, a honnan ezek kerültek, már előbb is mint sűrű urnatemető volt ismeretes.

Pusztá-Patakiról és Horváthiról Hontm., valamint Endrefalváról Nógrád m. Récsey Viktor hozott őskori kő és bronzrégiségeket. *Vishből* (Mármaros m.) hivatalos úton bronzkarikákat szereztünk. Sax Frigyes ev. segédlelkész Tisza-Földvállról őskori fülesbögrét hozott ajándékba. La Tène izlésű kisebb ékszereket Zalamegyéből ajándékozott Récsey Viktor. *Batinárról* (Baranya m.) 12 db. római bélyeges téglát küldött ajándékkul Schwerer János. Zala megye több helyén Récsey Viktor összegyűjtött nyolcz római kőemléket és ideajándékozta a muzeumnak.

Balaton-Szentgyörgyről antik pálczavéget bronzból kaptunk ajándékba szintén Récsey Viktor közbenjárásával.

Ó-Szönyről római kori barbár csontdomborműveket és kőből faragott bálványokat szereztünk; egészben 102 dbot, melyek közt van 7 db. szobrocska homokkőből, 5 db. szarvasagancsból és 90 db. domborművecske szarvasagancsból. A tiszai védgát mártélyi 4. szelvényében népvándorlaskori sirokra akadtak, melyekből 48 db. régiséget adtak be a munkások a gátat építő mérnökök hivatalának, honnan a n. muzeum megváltotta.

Két népvándorlaskori fülbevalót Ráposkáról (Zala m.) ajándékozott Récsey Viktor. Hivatalos úton szereztünk Segesvárról egy XVI—XVII. századi ékszerleletet, melyben volt 3 királyföldi kerek mellesat, 9 db. aranyozott ezüst övboglár, 1 db. aranyozott övvég, 1 aranyozott ezüstöv és egy bronzmozsár.

A kincstár számára azonkívül egy ezüstkupát 1588-ból, egyet 1637-ből és két királyföldi kerek mellboglárt vettünk.

A királyföldről szereztünk föliratos czimermintákat rézből az 1672, 1711, 1732, 1777. és 1790. évekből.

Vétel útján Balás Ágost nevével és 1677 évszámmal jelzett bronz-

mozsár és szintén vétel útján Erdélyből került egy díszes vasaló a mult század elejéről, valamint a szegkovács-czéh czimeres táblája 1734-ből. *Hpl.*

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT decz. hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta rendes évi közgyűlését.

Jelen voltak dr. Czobor Béla osztályelnök elnöklete alatt: dr. Forster Gyula, dr. Fröhlik Róbert, gróf Hunyady László, dr. Kuzsinszky Bálint, Huszka József, Nagy Géza, Radisics Jenő, dr. Réthy László igazgató választmányi tagok, továbbá dr. Szombathy Ignác, Halavács Gyula, Kunváry Fülöp, Visinger Mór, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 10 más hallgató.

Elnök megnyitván a gyűlést, jelenti, hogy elnökünket, Pulszky Ferenczet betegsége akadályozta a megjelenésben. A közgyűlés részvétét fejezi ki.

Ezután titkár fölolvassa a primásnak a társulathoz intézett meleg hangú levelét, melylyel az alapító tagok közé való belépését jelenti s melyet kiváló érdekénél fogva egész terjedelmében itt közlünk: «Méltóságos Elnök Úr! Boldog emlékü elődöm példáját követve, a legnagyobb örömmel lépek derék társulatuk alapító tagjai sorába. nemcsak azért, mert kitüntető figyelmükkel, primássá történt kineveztetésem alkalmából küldött szíves és lekötelező üdvözetükkel erre nékem alkalmat adni kegyeskedtek; - hanem azért is, mert mint volt tanár-ember, mélyen megvagyok győződve arról, hogy a haza múltjának minden oldalú ismerete s emlékeinek mentől tüzetesebb és pontosabb felkutatása képezi sok szenvedést kiállott hazánk jövőjének legszilárdabb és legbiztosabb létalapját. Ennélfogva ígérem és fogadom, hogy hazánk és az emberiség művelődésének múltjára irányzott tevékenységükben mindenha szerény munkatársuk akarok lenni. Pannonhalmán, 1891 deczember hó 22-én. Kiváló tisztelettel *Vaszary Kolos.*»

Ezután *Récsey Viktor* olvasta fel értekezését az «Esztergom vidéki őskori emlékekről», ezután *Sándorfi Nándor* tett jelentést «A szomolányi ásatásokról» s mutatta be az ott napfényre került leleteket.

Majd a titkár olvasta fel jelentését az 1891-ik társulati évről.

E szerint a társulat az 1891-ik évben 8 rendes, 2 zárt és egy ünnepélyes vidéki gyűlést tartott, melyeken Bartalos Gyula, Récsey Viktor, Lehóczky Tivadar, Majláth Béla, Reizner János, dr. Fröhlich Róbert, Wosinszky Mór, Darnay Kálmán, Thomka Gyula, dr. Kuzsinszky Bálint és Sándorfi Nándor tartottak tudományos értekezéseket és fölolvadásokat, melyek kapcsán a Balaton vidéki, a zalamegyei, az Esztergom vidéki, a beregszászi és Munkács vidéki, a szeged-bojártalmi, a gerjéni, a kaposvölgyi, az ó-szönyi, a galamböki, a Sümegh vidéki, a Zólyom vármegyei és a szomolányi őskori, az aquincumi római, a nagy-enyedi és a békés-csabai újabbkori, az ó-szönyi szarvasagancs dombormű-leletek; a m. n. múzeum újabb szerzeményeiből több száz darab régiség és a cyprusi bronzleletek mutattattak be.

A régészeti emlékek tanulmányozása mellett azok felkutatása is egyik fő feladata lévén a társulatnak; a folyó évben régészeti kutatásokat és ásatásokat eszközöltetett a társulat Wosinszky Mór által Gerjenben, Sándorfi Nándor által Szomolányban s Récsey Viktor által a Balaton vidékén és Esztergom környékén.

Egyik legkimagaslóbb ténye volt azonban a társulat ez évi életének a Zólyommegyébe és Zólyom városába rendezett vidéki régészeti kirándulás, ásatásokkal és ünnepélyes közgyűléssel kapcsolatban, mely valóban jelentékenyen hozzájárult ahhoz, hogy az ország azon vidékén a tudományunk iránti érdeklődés szélesebb körökben terjedjen.

A folyó évben társulatunk fennállásának 13-ik évét töltötte be. Tagjaink száma volt 400, kilépett 12, meghalt 7 s belépett 29 tag, tehát 10 taggal több, kik között kettő alapító.

Ez évben vesztettük el tagjaink közül gróf Andrassy Manót és Haynald Lajos érseket, mindkettő alapító volt, továbbá P. Szathmáry Károlyt, Hunfalvy Pált, Grünwald Bélát és Haan Lajost, kik mindannyian tudományos irodalmunkkal is foglalkoztak s például Haan a Dürer-kérdés tisztázásában maradandó emléket is hagyott maga után. A lefolyt évben összes bevételünk volt 2759 frt 70 kr. s kiadásunk 2200 frt 01 kr. A társulat széleskörű tevékenységére világot vet, hogy a titkári hivatal 1350 ügyszámot intézett el, mely 3626 póstai expeditiót kívánt. A jelentést a közgyűlés tudomásul vette.

Dr. Fröhlich Róbert a pénztárvizsgáló bizottság jelentését olvasta fel, mely szerint, minden a legnagyobb rendben találtatván, a társulat vagyona a hazai első takarékpénztárnál elhelyezett értékpapirokban 8300 frt, készpénzben 676 frt 33 kr., összesen 8976 frt 33 kr. A felmentvény Lipcsey József pénztárnoknak megadtatik. Ugyancsak dr. Fröhlich Róbert fölolvassa a jövő 1892-ik évi költségeloirányzati javaslatot, melynek alapján az 2492 frt bevétellel, 2320 frt kiadással és 172 frtnyi pénzmaradványi előirányzattal elfogadtatott.

Végül a megüresedett választmányi tagsági helyek betöltésére került a sor, mely alkalommal megválasztattak: I. Az állandó választmányba: Szilágyi Sándor. II. Az ideiglenes választmányba: *a)* Helybeli: dr. Márki Sándor; *b)* Vidékiek: Lanfranconi Enea Pozsony, Récsey Viktor Esztergom, Myskovszky Viktor Kassa.

Elnök a közgyűlés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Forster Gyula és Réthy László választmányi tagokat kérvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi január hó 26-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta meg ez évben első rendes havi ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: gróf Hunyady László, Majláth Béla, dr. Forster Gyula, dr. Pósta Béla, Nagy Géza, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Réthy László és Zsigmond Gusztáv igazgató választmányi tagok, Nyáry Sándor, dr. Könyöky József, Miletz János, Szumrák Pál, Kunvári Fülöp, Stigliczy Jenő, Lipcsey József pénztárnok, Vásárhelyi Géza, a titkár és 8 más hallgató.

Elsőnek *Pulszky Ferencz* értekezett «A zománczról s különösen annak egy fajáról, az email apjokról», bemutatva egy ily zománczos régi lánczot a m. n. múzeum régiségtárának gyűjteményéből is.

Ezután *dr. Fröhlich Róbert* tartott hosszabb szabad előadást «Acumincum

és a régi pannoniai limes» cím alatt, míg végül *Nagy Géza* olvasta föl tanulmányát «Az ősmagyar műveltségéről».

Titkár jelenti, hogy Borsodmegyéből Mező-Csáthról jelentést kapván, hogy az ottani ref. templom restaurációja alkalmával az ottani régi, a XVII. század végéről származó s magyar motívumokkal gazdagon kifestett karzatot be akarják festeni, a helyszínére utazott s meggyőződve az emlék becses voltáról, a mennyeiben-közel kétszáz különböző motívumú ornamentikával befestett deszkatablát talált ott; sürgős jelentést tett a műemlékek országos bizottságának, melynek közbejöttével a közoktatásügyi kormány az egész karzatot megvásárolta az iparművészeti múzeum számára.

Ezután a pénztárnok január havi kimutatása olvastatott fel, melyet e füzet borítékán közlünk.

Majd zárt ülés következett, melyen a többek közt *Wosinszky Mór* részére tolnamegyei kutatásaira szavaztatott meg segély.

Mintán elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. *Pósta Béla* és *Nagy Géza* választmányi tag urakat kérte föl, az ülés végét ért.

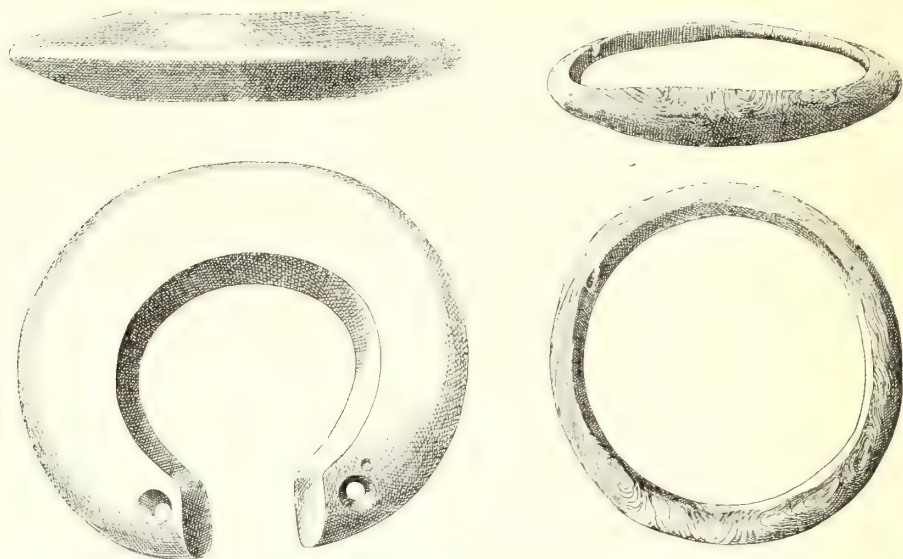
Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ALSÓ-FEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT kiadta 1891-re szóló IV. évkönyvét, melyet a társulat titkára, *Kóródi Péter* szerkesztett. A csinosan kiállított kötetből szakunkat első sorban dr. *Cserni Béla* «Apulumi maradványok» című közleménye érdekli. E címen a buzgó kutató azon ásatás eredményeit adja elé, melyek vezetése alatt az 1890/91-ik év telén az általa már részben földérintett római fürdőépületben folytak. Egy áttekintő alaprajz ismertet a most fölászott romokkal és néhány táblán a fontosabb emlékek, többnyire agyagtárgyak rajzait is veszszük. Ezek közt érdekesek egy domborműves homloktégla és két domborműves tábla töredékei, egyikén *Fortuna*, a másikon *Mercurius* volt ábrázolva. *Cserni* az ásatásokat körültekintéssel viszi és igen öröndetes, hogy az egyesület már annyira megerősödött, hogy sajátjából képes az ásatások költségeit fődözni. A társulat jövedelmét a tudomány szempontjából nem is fektetheti gyümölcsözőbb vállalatba. *Cserni* e fürdőépület után *Apulum* egyéb középületeire szándékozik figyelmét kiterjeszteni és eddigi észleletei biztos siker reményével kecsegtetnek. A társulat tagjainak száma ez idő szerint 174, alaptőkéje 1400 frt és van múzeuma, melyben 1457 drb régiséget és érmet őriznek. x.

A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRT. ÉS RÉG. MÚZEUMTÁRSULAT kiadta *Értesítőjének* 1891. évi negyedik füzetét. Ebben fontos *Milleker Bódog* közleménye, melyben 151 délmagyarországi őskori régiségleletet ismertetett *Torontál*, *Temes* és *Krassó-Szörény* megyék területéről; a közleményt négy képes tábla élénkíti, melyet olvasóink a bronzkor magyarhoni emlékeiből ismernek. Ugyane füzetben *Patzner István* közli jelentését az 1891. évi délmagyarországi ipar- és mezőgazdasági kiállítás XVI. (műrégészeti) csoportjáról, melylyel úgy anyagi, mint erkölcsi sikert ért a társulat. A társulat tagjainak száma a múlt év végén volt 215. —y.

A SZEGED-VÁROSI MUZEUM GYARAPODÁSA. A szegedi múzeum gyarapodásáról szóló legutóbbi közleményem óta* a múzeum történelmi s régészeti tárgyai kiváló mérvben gyarapodtak. Az éremtár ritkább magyar- és erdélyországi arany-, ezüst- és rézermekkel, valamint római érmekkel gyarapodott.

A régiségtár a rábéli leleteken kívül több aprósággal gyarapodott, ezek sorából felemlítem a következőket: 1. Egy bronz csatt peczekkel, melynek rajzát az Arch. Ért. XI. k. 384. lapján természetes nagyságban már közölte. A rajta levő rejtélyes fölirat jellege után ítélve, a csatt a XIV. századból ered. A pusztaszeri apátság kötörmelékei közt találták, a hol egyes kisebb tárgyakra még mindig akadnak. A leletet Csikós János pusztaszeri ispán úr szíves adományából bírjuk. 2. Egy bronz sarló, melynek mása az ispánlaki leletből közölt

SERPENTIN GYŰRŰ $\frac{1}{2}$ NAGYS. KAGYLÓS GYŰRŰ $\frac{1}{2}$ NAGYS.

A SZEGEDI MÚZEUMBAN.

változatok 12-ik száma alatt fordul elő.** A sarló elég ép, hossza 15 cmtr., pengéjének szélessége a közepén 3 cmtr. E bronz sarlót Szücs Ferencz szegedi gazda adományozta a múzeumnak, ki azt a felsőváros, Sándor-utczai 40. sz. házi telkén kertmunkálás közben találta. Szeged külterületének több pontjáról kerültek már a múzeumba bronztárgyak, de a belterületről ez az első bronz-lelet. 3. Érdekes két őskori kő- és kagyló-ékszer, mely Dús Vincze török-kanizsai községi bíró adománya útján került a városi múzeumba. A főntebbi rajzban előtüntetett két karika — miként azt a találó előadta — egy csontváznak alsó lábszár-csontján, közvetlenül a boka fölött fordult elő, és pedig olyformán, hogy az öblösebb karika felül volt, s közvetlen alatta, vagyis a talp felé a szűkebb nyi-

* Arch. Ért. 1891. XI. k. 278. 1.

** Arch. Ért. 1888. VIII. k. 19. 1.

lású volt a lábszárcsonton keresztül húzva. A felső vagyis a zárt karika 7 s fél ctmr. átmérőjű s a karika vastagsága pedig 9—11 milliméter. Ez kagylóból készült, szabályosan és egyenletesen van körülmetszve és csiszolva. Egyik lapján a kopás daczára is megmaradt a kagyló külső oldal héja, de az átellenes részen az oldalrétegeknek egész alakulásai tűnnek elő.

4. A másik karika — mint az ábrákon is látható — nyitott, s e nyílás 25 milliméternél nem tágabb. A serpentin-kőből készült és igen finoman csiszolt ezen lábperecz belső világának átmérője csak 5 ctmr., s az élben végződő ékszer vastagsága 22, szélessége pedig 28—33 milliméter közt változó. A karika két végén egy-egy átfűző lyuk látható. Ezen lyuknak rendeltetését és célját, úgy azt is, hogy a karika miért nem volt zárt és mi célra szolgált a két lyuk mellett levő 25 milliméternyi nyílás, megfejteti alig vagyunk képesek. Sőt méltán gondolkodóba ejt bennünket az a körülmény is, hogy ezt a szűk karikát miként vonhatták keresztül a lábfnön és a bokán?

Reizner János.

A TISZAFÜREDVIDÉKI RÉGÉSZETI EGYLET 1891. évi december 27-én tartotta évi rendes közgyűlését. Főtiszt. Tariczky Endre elnök üdvözölve a megjelent tagokat és vendégeket, megnyitá a gyűlést s előadta, miként a régészeti egylet újjáalakulásának 2-ik évét töltötte be. Ez idő alatt csendes munkoddással gyarapította múzeumát, ajándékozott és vett tárgyakkal. Ásatásokat az egylet ez év folyamán nem rendezett, azonban a jövő tavaszon az igari és szentimrei határban nagyobb mérvű ásatásokat fog rendezni. — Ezek rövid előadása után Miliesz Béla, titkár s múzeumőr előterjesztette a múzeumi tárgyaknak az utolsó évben történt szaporodását; e részletesen előadott kimutatás szerint az érmek szaporodtak egy év alatt 43 darabbal s most van az éremtárban 1577 darab pénz és emlékérem. A régiségek osztályában szaporulat 20 drb s van összesen 1137 drb. A vegyes tárgyak osztályában szaporulat 64 drb, van összesen 716 : a könyvtárban szaporulat 47 drb, összesen 296 drb könyv. Szaporulat a négy osztályban 174 drb ; van összesen 3730 drb tárgy. — Az érdekeltség a közönség részéről a múzeumi helyiség látogatásában s egyes tárgyak ajándékozásában ez évben is folyton nyilvánult, mely adományozások tételenként évkönyvbe vezetve vannak. A tárlatot ez évben látogatta 100 vendég, 11 év alatt 1280 látogató neve van a vendégkönyvbe bejegyezve. — A pénztári számadásból kitűnt, hogy a bevétel volt 47 frt 50 kr., a kiadás 24 frt 41 kr., készpénzmaradvány 23 frt 09 kr., tagsági díjakban kint van 6 frt 50 kr., az egylet pénzvagyona 29 frt 59 kr. A közgyűlés választmánya által már megvizsgált ezen pénztári kimutatást tudomásul vette s a pénztárnok részére a felmentvényt megadni határozta. Végül a közgyűlés köszönetet nyilvánított az elnöknek és titkárnak az egylet múzeuma gyarapítása és gondozása körül kifejtett buzgalmukért. («Tisza-Füred és Vidéke» nyomán.)

KÜLÖNFÉLÉK.

RAKOVSKY ISTVÁN. † Múlt évi decemberben ragadta ki a sors harmincz éven túl terjedő irodalmi munkásságából Pozsony városának szakavatott monographusát. Becses dolgozatok egész sora őrzi meg emlékét, melyek közt legértékesebb a pozsonyi városház története. Áldás emlékére.

A RÉGISÉGTÁR VENDÉGEI. A stockholmi múzeum öre, *dr. Bernhard Salin*, egy hetet töltött nemrég a n. múzeum régiségtárában és tanulmányozta az ő- és népvándorlaskori emlékek gazdag sorozatait. — *Dr. Guido Adler*, a prágai német egyetemen a zenetörténetének tanára, ki a bécsi nemzetközi hangszer-tárlat egyik rendezője, a n. múzeum régi hangszergyűjteményét vette szemle alá.

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA októberi ülésén a bizottság a csonka mecset biztosítását határozta el, a pestmegyei jenői régi kápolnát ajánlja a miniszter figyelmébe, a mezőtelegdi ref. templomban lelt régi fal-festmények föntartását határozta.

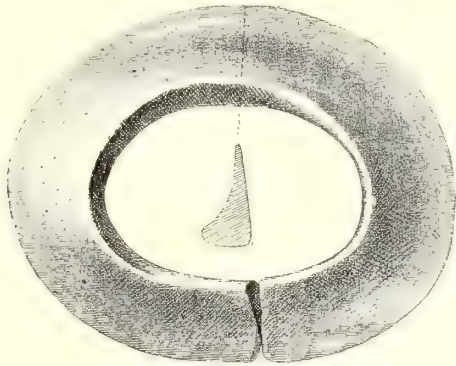
A CSANÁDMEGYEI TÖRT. ÉS RÉG. TÁRSULAT m. évi okt. 15-én Makón Lonovics József elnöklete alatt évi közgyűlését tartotta. Szentklárai Jenő Csanádmegye XVIII. századi történetéből olvasott egy részletet; Szeberényi Andor Nagylak múltjáról értekezett. Végül a társulati titkár, Czinkotszky Márton olvasta föl évi jelentését és a pénztáros és régiségtár öre terjesztették be kimutatásaikat.

A BÉKÉSMEGYEI RÉG. ÉS MÍVELŐDÉSTÖRTÉNETI EGYLET múlt évi október 18-án Szeghalmon nyilvános fölolvasással kapcsolatos vándor-gyűlést tartott.

FELSŐ-SZAKONYBAN (Sopronm.) parasztgazda kertjében két római koporsóra akadtak; fölírat nem volt rajtuk. Abban a kertben állítólag többször találtak már régiségeket, mécseseket, kardmarkolatokat (?) serlegeket stb. (Buda-pesti Hirlap, 1891 okt. 17.)

RÉZGYŰRŰ AZ ESZÉKI MŰZEUMBAN. Idoma szabálytalanul körded, belső legnagyobb átmérője 6·7 cm., legnagyobb belső átmérője keresztben 4·9 cm. Belső legnagyobb, vastagsága a nyílással szemben 1·3 cm., a szélei felé vékonyodik; legkeskenyebb a gyűrű teste a nyílásán 2·2 cm., legszélesebb ott, a hol legvastagabb 2·5 cm. A gyűrű súlya 281 grm, fölületét zöld patina borítja. Rendeltetése kétes; talán lószerszám vagy kocsi fölszerelésének képezte részét. Közöljük itt a gyűrű rajzát.

RÉGI BOLGÁR EZÜSTKUPA. Az «Arch. Ért.» múlt évi deczemberi füzetében (454—456. l.) ismertetett kupa felirata bolgár s következőképen szól: | + СІА | КУПА | СЪТВОРИ | ПАНТЬ | УТУ | И | ПОДРУЖІЯ | | ЄТО | АННА | ВЪ | ЛЪТО | ⚗РІИ | (= 7108) і (= 10) МАЯ.

Ennek a szövegnek fordítása így szól:

Ezen kupát készítette Pant Utu (Pant a keresztnév = Пантелеѣ и Utu vezetéknevnek látszik) és az ő felesége Anna 7108-ik évben (a mi. a mi időszámításunk szerint 1600-at jelent) május 10-én.

Réthy László úr igen helyesen olvasta a feliratot, csupán tévedett a számok összeadásánál, a mikor azt hitte, hogy ⚗РІИ = 7180, mert az і betűt a hónap-hoz kell venni s akkor tizet jelent és pedig itt május 10. Ez másképp nem is lehet, mert И = 8 után nem következhetik і = 10. Tehát összegük ⚗ = 7000, Р = 100, И = 8 együtt 7108. Ebből levonandó a világteremtésétől Krisztusig számított 5508, marad kerek 1600. A kupa tehát 80 évvel öregebb, mint azt Réthy László úr jelezte.

Mint a hogy fentebb mondám, a kupa felirata bolgár, de készítője román (zinzár) ember. A neve tisztán román. Úgy a keresztnév ПАНТЬ, mint még inkább a vezeték név УТУ tisztán román. Már több eddig megjelent munkámban részletesen megírtam, hogy a legtöbb ezüst, arany és filigran munkákat a Balkán félszigeten zinzárok készítették. Utoljára erről a «Hét» című lapban írtam több hosszabb cikket. Igen jó lenne egy romanistát megkérdezni, hogy ez a két szó mit jelent. Ennek a két szónak a jelentését nem ismerem. Azt csak román ember mondhatja meg. *Hogy pedig Rila helységről beszélne a kupa, az*

még épen nem áll, de sőt hogy Rila szóról itt szó sincsen, azt az előaottak után világosan láthatni. Ott nem Riláról, hanem tisztán májusról van szó.

Strausz Adolf.

EGY MÁRAMAROSMEGYEI BRONZKARD. Magánbirtokban láttam egy bronzkardot, melynek közelebbi lelőhelye ismeretlen, de annyi egészen bizonyos, hogy az máramarosmegyei származású. A világos zöld, foltos és részben lesúrolt patinájú kard egész hossza 462 mm. Ebből a pengére 365, a markolatra 97 milliméter esik. A kard a korongos, bütykös kardokhoz tartozik. Korongja elliptikus alakú, nagymérvben megrongált, a mennyiben az e helyütt találatni szokott kóralakú lyuk itt a korong szélére esik s felében hiányos is. A korong nagyobb tengelye 35, kisebb tengelye pedig 30 mm. A markolat három kiemelkedő bordával bír és azonos a *Hampel*: Bronzkori atlaszában, XXI. lap. 7. szám alatt lerajzolttal, mely szintén Máramarosból való. Kardunk pengéje a markolatba egy közepén bevert modern *vasszöggel* van megerősítve, a lelő által illesztett ekképen össze s használtatott talán vadászkesz gyanánt, a mi mellett a markolat felső részének reszelés által történt átidomítása s a penge hegyének kiélesítése is bizonyít.

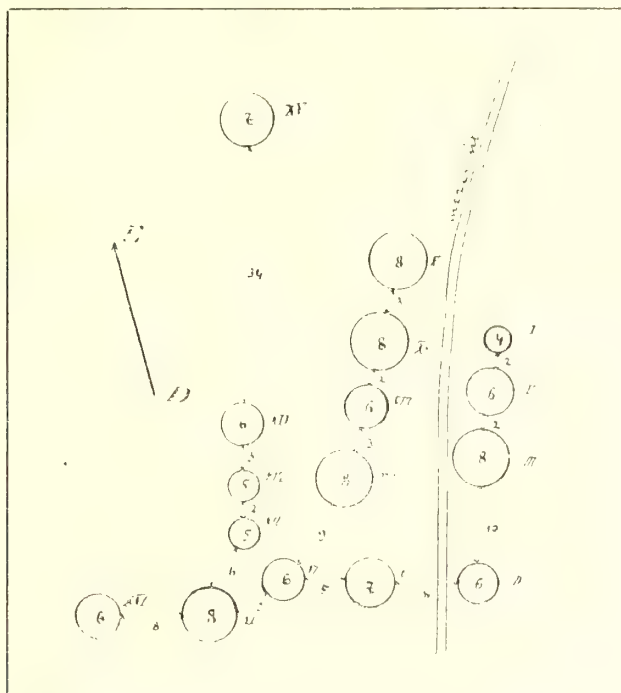
M. 7.

A KOZÁR KARD. Az Arch. Ert. 1890. évf. 297. s köv. lapján elsoroltuk azon adatokat, melyekből azt következtethettük, hogy a kelet-európai ural-altáji népek — köztük a honfoglaló magyarok — görbe kardot használtak. Ezen adatokat kiegészítjük az orosz történetírás ájja, a XI. század második felében s a XII. század elején élt Nesztor azon soraival, melyekben a kozár kard alakjáról beszél: E sörök Miklosich f. kiadásában (*Chronica Nestoris*. Bécs, 1860) a XII. fejezetet foglalják magukban és Scherer I. B. német fordítása után (Nesztor, *Altteste Jahrbücher der Russischen Geschichte*. Lipcse, 1774. 48. l.) így hangzanak: «Ezen évék után, miután ezen testvérek (t. i. a Khievet alapító Kij, Scsek és Khoriv) meghaltak, a poljánok johtalanságot szenvedtek a derevlánoktól s más szomszédos népektől és a kozárok, kik ezen hegyek közt az erdőkben laktak, rájuk támadtak s a kozárok ezt mondták: fizessetek nekünk adót. A poljánok meggondolták a dolgot és minden háztól adtak egy *kardot* (az ó-szláv szövegben: micsi). És a kozárok az adót fejedelmekhez és véneikhez vitték s így szóltak nekik: mi új adót szereztünk. Ezek pedig kérdezek: honnan? S ők feleltek: a hegyeken, az erdőkben a Dnyeper folyó mentén. Ezek ismét szóltak: mit adtak? S ők előmutattak egy *kardot* (micsi). És a kozárok vénei így szóltak: fejedelem! ez az adó nem jó; aztán így folytatták: mi olyan fegyvereket akarunk bírni, melyeknek csak *az egyik oldalukon van élük*, minő a *szablya* (az ó-szláv szövegben: reküse szabljami), ez pedig *kétélű fegyver*, tudniillik *kard* (reküzse micsi).» Ezen eseményt a 6366-ik (858) év előtt beszéli el Nesztor. Az orosz és az ural-altáji kard név szerinti megkülönböztetését egy más helyen is megtaláljuk Nesztornál. Elmondva, hogy a 6476-ik (968) évben, midőn a pecsenegek megszállják Kievet s Szvjazozsláv vajdája, Pretics, békére lép velük, azzal folytatja, hogy a pecseneg fejedelem megajándékozta Preticset lovával, *szablyájával* (szablijo) és nyilával, míg Pretics a bessenyő fejedelemnek pánczél-

ját, paizsát és *kardját* (micsi) adta. (Miklosich kiad. xxxiii. fejezet. Scherer ford. 86. l.)

ng.

AZ ÚRMEZEI URNATEMETŐ. Máramarosvármegye *Urmezó* községétől észak felé körülbelül 2 kilométernyire, a Talabor s Tisza folyók által kerített síkon, 16 apróbb-nagyobb halmocskát találunk. Ezen köralakú dombok legterjedelmesebbje 8, legkisebbje pedig 4 lépés átmérővel bír; magasságuk aránylag csekély, mert a legnagyobb is alig tesz ki 50 centimétert. Pogány Ödönné urnő volt szíves rájuk figyelmeztetni s én a mult év egyik nyári napján e halmok

egyikét, a xi. számút, fölásattam. Megjegyzem, hogy a helyszínre való megérkezésemkor a II., III., IV., VIII. és IX. sirok már szét voltak dülva s ezek egyikében néhány év előtt Baligó nagykárolyi lelkész több «gombot», mintegy 20 db. csattot és köeszközöket talált, miket magával vitt. Egyik munkásom jelenté, hogy az egyik sirban egy «zöld» karddarabot találtak, a mi nyilván bronz lehetett. Beleszámítva az általam próbaképen felásott egy sírt, összesen 6 db. táratott föl idáig, tehát 10 még érintetlen s ezek szakszerű felásatását e tavasszal fogom megejtteni.

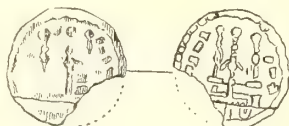
A xi. számú halom — és a többi is — kavicssal sűrűn megrakott földből van emelve. A halom tartalma szén-, hamu-réteg és számtalan edénytöredék volt, melyeken cizfráznak nyomát sem találtam. Egyik-másik darabon észrevehettem, hogy azok összetartozók, de nagyobb összefüggő darabot, vagy ép edényt nem sikerült innen szerezni. A halom kellő közepén, nagyobb s lapo-

sabb kövek által körültámogatva s egygyel befedve egy ép urna állott nyílásával fölfelé. Ez szabadkézzel durván idomított, vörösre kiegetett, fületlen egyszerű edényt képez; magassága 280, szájának átmérője 140, alapjának átmérője 116 mm. Tartalma szén és hamu közé kevert, apróra zúzott csontocskákból állott; némely csontdarab félig el volt szenesedve, másik fele érintetlen volt. A tartalom közé még több, kisebb-nagyobb kavics is volt helyezve, fém-, vagy kőeszköz teljesen hiányzott. Az urna, tartalmával együtt a szöllősi áll. polg. iskola régiségtárában van elhelyezve. A felásott halom természetéből kiderült, hogy itt a holtat helyben égették el, összeszedett hamvait urnába tették s mielőtt föléje halmot emeltek volna, az elköltözött emlékére tort ültek s az annál használt edényeket összetörvén, a halom anyagába beépítették. *M—k 7—f.*

AZ ELSŐ MAGYAR BRACTEAT. A bracteátoknak (Hohlmünzen) nevezett egylapú éremfajok, melyeknek verése a XI—XIV. századokban, különösen Németország északi tartományaihan általános divatban volt: a magyar pénzverésben csak kivételképen fordulnak elő. Eddigelé e fajú, vagy más szóval e modorban vert érmek közül a következők ismeretesek: a Ruppnál III. Bélának tulajdonított VIII. species (állvány, kettős keresztel), IX. sp. (kettős kereszt), X. sp. (hármass fej, REX BELLÆ körirattal), IX. sp. (koszorús fő, mórfo), XII. sp. (ülő király, szemben, oldalt R—B betűkkel), XIII. sp. (lovass király sólyommal), XIV. sp. (szemben álló emberi alak keresztel és gallyal kezében) s szintén III. Bélának tulajdonított faj (szembenéző fő, körötte értelmetlen jegyekkel s néhány más faj, melyek részben a Montenuovo-féle catalogusban, részben az Egger-féle numism. folyóiratban publicáltattak először. Alig kell mondanom, hogy a Ruppnál III. Bélának tulajdonított bracteát-fajok, mint előállításukból első tekintetre feltűnik, későbbi korúak, s bizonyosan IV. Béla korába tartoznak, a III-ik faj kivételével azonban, melynek előállítása inkább beillik III. Béla korába.

Ez ismert fajokhoz, most egy újjal járulunk, melyet dr. Szivák Imre úr, gyűjteményéből bocsátott rendelkezésünkre. Ez érem, mely sajnos, törött és hiányos, egy lapon van verve s hármass keresztel (Kalvária) s köriratként néhány vonáskát tüntet fel, mely előállítás I. László egyik denarfajához hasonlít. Analógiák híján nem dönthetjük el, vajjon ez éremfaj csak hibás véretnek tekinthető-e, vagy pedig a bracteát-verés első jelensége a magyar pénzverésben? Az érem tényleg csak egy (előlap) bélyeggel van verve, melyet ezért jóhiszeműleg a nálunk annyira szokatlan bracteátok közé sorozunk. A m. n. muzeum gyűjteményében egy II. Endre korába tartozó éremfajnak (leírva a temesvári tört. és rég. Értesítőben 1883. 115. l.) egy szintén egylapú verete fordul elő (itt a revers bélyeg, az avers nélkül), melyet hasonlóképen belefoglalunk bracteátaink kis csoportjába, mely az itt ismertetett I. László-félével összesen 17 különböző fajra oszlik.

r—l.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892 januárius hó 1-től 26-ig.

Alapítványi kamat 1892-re: gr. Batthyány Fe enczné, Nyári Jenő br.

Évdíjak 1889-re: Dillesz Sándor, Rostaházy Sándor, Szentkláray Jenő dr. — 1890-re: Dillesz Sándor, Huszka József, Rostaházy Sándor, Szentkláray Jenő dr., Töttössy Béla. — 1891-re: Cseley János dr., Czobor Béla dr., Dillesz Sándor, Pulszky Károly dr., Rostaházy Sándor, Töttössy Béla. — 1892-re: Ballagi Aladár dr., Bartalos Gyula, Békefi Remigiuss, Blümelhuber Ferencz, budapesti bölcsészet hallgatók segély egylete, Burchard Konrád, Buzinkay Gzula dr., Cseley János dr., Csollich Géza br., Csoma József, Czanyuga József, Dankó József, Dr. hotuszky Ferencz, Egger Dávid, Emich Gusztáv, Fellner Sándor, Szt. ferenczrendiek zárdája Budapestben, gr. Festetics-könyvtár Keszthelyen, Flesch Tivadar, Forster Gyula dr., Frivaldszky János, Görgey István, Hajnik Imre, Hantken Miksa, Havas Sándor, Hoffmann Alfréd, Hopf János, Horváth Antal, pallini Inkey László, Jurányi Lajos dr., Kandra Kabos, Karsai Albert, Kohn Sámuel dr., Koronghy Henrik, Könyöki Alajos, Krivány János, Kund Andor, Kunváry Fülöp, Kurz Vilmos, Küffer Béla, Lövy Sámuel, Madarász Viktor, Márki Sándor dr., Márkus Gyula, Melczer István, Nagy Imre, Nagy Miklós, Nagyszombati érs. főgymnasium, Nátafalussy Kónél, Palkovich Ede, pápai ref. főisk. könyvtár, Pauler Gyula dr., Peregriny János dr., Petheő Gyula dr., Pollák Manó, Pulszky Ferencz, Reissenberger Lajos dr., Rómaisz Ferencz, Rosa Imre, Schulek Frigyes, soproni megyei olvasó egylet, Szabó József dr., Szent-Iványi Zoltán, Szilágyi Sándor, Szivák Imre, Szombathy Ignác dr., Szombathy Ignáczné, Szuk Lipót, Szumrák Pál, Teleki Ede gr., Tichtl János, Vancsó Gyula, Vanke József, Vásárhelyi Géza, Vécsey József br., Vécsey Józsefné br., Vígázó Sándor, Villányi Szaniszló, Weinwurm Antal, Wisinger Mór, Wodiczka Lajos, Zsigmondy Gusztáv.

Budapest, 1892. januárius hó 26-án.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári kimutatása 1891. évi deczember hó 23-tól 1892. évi januárius hó 31-ig.

Bevétel:	Kiadás:
Pénzmaradvány deczember 23-án	Értékpapír vétel
Alapítványi kamatokból	Szolgák díja
Értékpapírok kamataiból	Kisebb nyomtatványokért
Egyéb kamatokból	Vegyés költségek
Hátralékos tagsági díjából	
Folyó évi tagsági díjából	
Összesen 1198 frt 01 kr.	Kiadás összesen 157 frt 35 kr.
	Készpénz 1040 « 66 «
	Együtt 1198 frt 01 kr.

V a g y o n :

Értékpapírok	8400 frt — kr.
Készpénz	1040 « 66 «
Be nem fizetett alapítványok	300 « — «
Összesen	9740 frt 66 kr.

Budapest, 1892. januárius hó 31-én.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Kérjük t. tagjainkat, hogy mindennemű társulati és régészeti ügyekben a társ-titkár, dr. Szendrei János-hoz (lakik Budavár, Tárnok-utca, Ország S. háza) forduljanak.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1892. évben a következő: február 23-án, márcz. 26-án, április 26-án, szept. 27-én, október 25-én, november 29-én, deczember 27-én, a hó utolsó keddjén, a M. T. Akadémia palotájában (I. em. ú. n. kis terem) este 5 órakor.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESETŐ XII. kötete (1892) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ivnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és deczember 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Lipcsey József rég. társ. pénztárnokhoz (Andrássy-ut, Iparmúzeum) küldendők. — A lap szellemi részét illető köz emények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Múzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

Az «Archæologiai Értesítő» régibb évfolyamai a titkári hivatalnál fél áron megrendelhetők. A portó a rendelőt terheli.

Dr. BALLAGI ALADÁR «Kecskeméthy W. Péter Ötvöskönyve» című művéből egy példány ugyanott 80 kr-jával megrendelhető.

Archaeologiai Értesítő — Indicateur archéologique

publié par l'Académie hongroise sous la rédaction de M. JOSEPH HAMPÉL.

Cinq livraisons par an; prix du volume | Nouvelle série, XII. volume, 1. livraison
6 florins = 12 francs. | du 15 février 1892.

TABLE DES MATIÈRES.

Pages

Dr. VALENTIN KUZSINSZKY. Mouvements archéologiques à Rome pendant les derniers quinze ans (1876—1890). I. article, cinq vignettes	1—18
Vignette: Boucle d'oreille, des IX—XI. siècles au musée national	18
ADALBERT KÖVÉR. Sur l'email à fil d'argent du moyen âge, deux vignettes et deux planches	18—33
Vignettes: Bijoux du XVI. siècle trouvés à Drégely-Palánk (c. de Hont)	33
ROBERT FRÖHLICH. La contrée d'Acumincum et la frontière ancienne de la Pannonie. Premier article	34—44
Dr. DOMASZEVSKY. Deux diplomes militaires inédits; quatre facsimilés	44—48
Dr. IGNACE GOLDZIHER. Les antiquités de la presqu'île Sinaï	48—58
VIKTOR RÉCSEY. Monuments de Zalavár, deux planches	58—68
ALEXANDRE DE FARKAS. Trouvailles de l'âge de la pierre polie de Szegvár	69—70
LADISLAS DÖMÖTÖR. Trouvaille de l'âge de bronze à Brád (c. de Arad) 7 vignettes	70
GÉZA DE VÁSÁRHELYI. Traces de la voie romaine d'Aquincum à Bregetio, une carte topographique	71—74
THÉODORE DE LEHÓCZKY. Le trésor de Ormód (c. de Bereg)	75—76
JOSEPH MIHALIK. Sceau des orfèvres de Besztercebánya, une vignette	77—78
<i>Littérature</i> : Dr. Hoernes Die Urgeschichte des Menschen rec. par Hampel. — Budapest Régiségei (Antiquités de Budapest) rec. par If.	84—85
<i>Musées, sociétés</i> : Acquisitions du musée national hongrois octobre—décembre 1891. — Société arch. de Hongrie séances de décembre et de janvier. — Société hist. et arch. du comté de Alsó-Fehér. — Musée du Sud de Hongrie. — Musée de la ville de Szeged par Jean Reizner, vignette. — Société arch. de Tisza-Füred	86—91
<i>Notices</i> : Etienne de Rakóvszky †. — Savants étrangers au musée nat. — Commission pour la conservation des monuments historiques. — Société arch. du comté de Csanád. — Société arch. du comté de Békés. — Trouvaille de l'époque romaine à Felső-Szakony (comté de Soprony). — Anneau de cuivre du musée de Eszék. — Goblet ancien à inscription bulgare par Adolphe Strausz. — Épée préh. de bronze au comté de Marmaros. — L'épée des Khasares. — Cimetière à urnes de Urmező (c. de Marmaros). — Le premier bractéat hongrois, une vignette	92—96

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

CASTALDIRA VONATKOZÓ EMLÉKÉREM.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1892.

TARTALOM.

I. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Archæologiai mozgalmak Rómában az utolsó tizenöt év (1876—1890) alatt. Második, befejező közlemény. Két ábrával	97—114. l.
II. FRÖHLICH RÓBERT. Acumincum vidéke és a régi pannoniai limes. Második közlemény	115—128. l.
Ábra: Római föliratos téglá Szamos-Ujvárból.	128. l.
III. Dr. SZENDREI JÁNOS. Magyar viseletképek czímeres leveleinkben. Második, befejező közlemény. Öt képes táblával	129—150. l.
Ábra: Solymár, dombornú xv. századi mázas kályhacserépen Nadabról (Arad m.)	150. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. Ifj. KUBINYI MIKLÓS. Krasznahorkai bronzlelet. Képes táblával és két ábrával	151—161. l.	II. REIZNER JÁNOS. A szeged-röszkei sírleletek. Két képes táblával	161—168. l.
		III. F. R. Római feliratos téglá Szamos-Ujvárról	169—170. l.

LEVELEZÉS.

I. Dr. JÓSA ANDRÁS. A karászi sírmezőről. Három ábrával	171—173. l.	II. TÉGLÁS ISTVÁN. A segesvári kincsről	173—174. l.
---	-------------	---	-------------

IRODALOM.

I. JEDLICKA PÁL. Kis kárpáti emlékek Éleskőttől Vágújhelyig, ism. <i>Száraz Antal</i>	175. l.	III. JANITSCHKEK. Gesichte der deutschen Malerei, ism. <i>Irméi Ferencz</i>	177. l.
II. Dr. GERÉB JÓZSEF. A görög vallás és művészet, ism. <i>x. y.</i>	176. l.	IV. RADIMSKY. Die präh. Fundstätten, ihre Erforschung und Behandlung. <i>ab.</i>	183. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. Idősb Doboczky Ignác †	184. l.	V. A n. múzeum éremtárának 1891. évi gyarapodása. <i>Réthy L.</i>	187. l.
II. Az orsz. rég. társulat februárius havi gyűlése. <i>Dr. Szendrei János</i>	184. l.	VI. A hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve	190. l.
III. Az orsz. rég. társulat márczius havi ülése. <i>Dr. Szendrei János</i>	185. l.	VII. Római kori ezüstláncz. Ábrával	191. l.
IV. A n. múzeum régiségtárának gyarapodása az 1892. évi első negyedben. <i>Hpl.</i>	186. l.	VIII. Castaldira vonatkozó emlékérem. Ábrával	191. l.
		IX. Arch. congressusok	192. l.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnnyomása vagy fordítása tilos.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr. Előfizetni lehet a m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatalában.

Kérjük t. tagjainkat, hogy mindennemű társulati és régészeti ügyekben a társítkár, dr. *Szendrei János*-hoz (lakik Budavár, Tárnok-utcza, Ország S. háza) forduljanak.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1892. évben a következő: április 26-án, szept. 27-én, október 25-én, november 29-én, december 27-én, a hó utolsó keddjén, a M. T. Akadémia palotájában (I. em. ú. n. kis terem) este 5 óraker.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESÍTŐ XII. kötete (1892) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ivnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és december 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Lipcsey József rég. társ. pénztárnokhoz (Andrássy-ut, Iparmúzeum) küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Múzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

HAMPEL JÓZSEF «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című művének II-ik kötete a jövő hó folyamán megjelenik és meg fog küldetni mindazon t. tagjainknak, a kik folyó évi tagdíjait megfizették.

ARCHÆOLOGIAI MOZGALMAK RÓMÁBAN AZ UTOLSÓ TIZENÖT ÉV (1876—1890) ALATT.

(MÁSODIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)

Elég a bevezetésben elmondottakra utalnom, hogy megértsük a leletek amaz átláthatatlan számát, melyek Róma keleti részén, a *Quirinalis*, *Viminalis* és *Esquilinus* halmain s azok környékén az utóbbi időkben napfényt láttak. Még fontosabb azonban, hogy a legrégebb időktől kezdve Róma fejlődésének minden korszakára világot vetnek.

Azon korból, mely a *respublicát* megelőzte, a legjelentékenyebb emlékek a sírok.* Legrégibbek a tufatalajba vágott sírkamrák, melyekre a mai niveau alatt 4—5 m. mélységben akadtak. A következő rétegben, 1—2 m. mélyen, szintén a talajba beásva, kőből készült hamuládák és sarkophagok fordultak elő. Mindezek etrusk gyártmányú tárgyakat tartalmaztak. Egyesek a *serviusi falon* jóval belül feküdtek, így azok, melyek a *via Merulanában*, a *villa Caserta* sarkán feltűntek, attól 120 méternyire esnek. A sírok harmadik, még későbbi fajtát az ú. n. *capellaccio-ból* épült kamrák képviselik, melyek oldalai immár vakolva és festve vannak. Ezek nagy része minden valószínűség szerint már a köztársaság idejéből való.

A *serviusi fal* felépítése óta a temetkezés római szokás szerint már csak azon kívül történhetett. Idővel azonban itt is mindinkább korlátoztatott. *Mæcenás* a régi sírmezők helyén, a *porta Viminalis* és *Esquilina* között az első, nagyobbszerű kertet alapította. Példáját követték Róma más nagyjai. A *via Prænestina* bal oldalán, *Aurelianus* fala közelében terültek el a *horti Pallantiani*, a *viæ Prænestina* és *Labicana* között pedig a *horti Torquatiani* és *Plautiani*. De ezek a kertek sem állhattak fenn sokáig, legalább nem eredeti kiterjedésökben. A *serviusi* erődítéssel együtt áldozatul estek a város terjeszkedésének, mely a lakosság meglepő gyarapodásával a császárkorban karöltve járt. Mint az ásások megmutatták, alig van hely a keleti magaslatokon, mely teljesen szabadon volna utcanyomoktól.

* M. St. de Rossi, *Necropoli arcaica romana e parte di essa scoperta presso S. Martino ai Monti*. Bull. com. 1885, p. 39. — H. Dressel, *La supellettile dell' antichissima necropoli Esquilina*. Ann. d. Inst. 1879, p. 253. 1880, p. 265, 1882, p. 5.

Hogy az ide tartozó leletek * közül néhány jelentékenyebbet föl-
említsek, a Quirinalison, a mai via Venti Settembre mentén vonuló
alla Semita kövezetére a Palazzo reale és a Quattro fontane között
2·15 m. a mai utcaszint alatt akadtak. A porta Collinából északnak
kiágazó *via Salaria* 150 m. hosszban borult ki a mai via di porta Salaria
alatt. Hasonlóképp meglették a *via Nomentana* kövezetét mintegy 60 m.
hosszúságban. A monte della Giustizia lebontása alkalmával a vasuti
állomás mögött constatáltatott a *porta Viminalis* s mintegy 7 helyen
azon út (*vicus longus?*), mely azon keresztül az Aurelianus-féle fal
beépített kapujáig vezetett. Egy másik, ugyancsak a porta Viminalis
felé tartó út nyomai a piazza di Termini és a via principe Umberto
sarkán kerültek elő.

Az esquilinusi sáncz kapuit egymással párhuzamos utcák kötötték
össze úgy azon belül, mint kívül. Egy ilyen utca 108 m. hosszban
tűnt fel az árok külső szélén az aggertől 54 m. távolságban. Maga az
árok cserepekkel találtatott megtöltve s rajtuk egészen a sáncz oldaláig
építve magánházak emelkedtek, köztük egy ismeretlen *collegii calcarien-*
sium scholae nevű épület romjai kerültek napfényre. Tudvalevőleg a
serviusi bástya már Horatius (Lat. I, 8. 15) idejében sétahelyül szolgált.

A köztársaság s a császárok korában a rómaiak halottaikat leg-
kivált a város kapuiból kivezető országutak mentén temették el. A merre
ezek mentek, mindenütt sírok maradványaival találkozunk. Igy különö-
sen gazdag sírleletekre bukkantak az utóbbi években a vigna Buona-
parte telkén a porta Salaria-n belül; a Pisok sírja volt, pompás sarko-
phagokat rejtve magában.** A via Salaria és Pinciana közt több, apró
helyiségből álló columbarium lett ismeretessé. A fülkék mindegyikében
még ott állott az *olla*, de a hamvak a földön szét voltak szórva. Feliratok-
ban azért nem volt hiány. Ugyanezen tájon az egykori Bertone-féle telken
egy egészen travertinkoczkákból épült sír a republica végéről találtatott.
Félig mesterségesen lévén lerontva, a talaj emelkedése következtében
újabb épületek emelkedtek tetején, jórészt szintén sírok. Figyelemre-
méltóbb a Luciliusok nagyszerű mausoleuma,*** mely ugyancsak e telken
borult ki. Homlokzatán az Augustus korabeli felirat Lucilius Pætusról
és nővéréről Lucilia Polliáról emlékszik meg. A felirattal ellentétes
oldalon van a kapu, mely a négyszögű sírkamrába vezet le.

A via Nomentana mentén, főleg a villa Patrizi telke volt gazdag
sírleletekben. A columbariumok mellett főleg egy tufatömbökből épült
sír érdemel említést. A kamra padozatát egyszerű mozaik fedte.

A via Tiburtina melléki sírok közül egyedül a Campo Verano-ban

* A *Notizie degli scavi* majd minden füzete hoz ilyenekről értesítést.

** V. ö. Otto Richter, *Topographie von Rom*. Müller, Handbuch III. p. 900.

*** L. Bull. com. 1886. p. 226.

talált sírkamráról* emlékszem meg. Boltozata teljesen épen maradt fenn s stuccoval van díszítve. Ugyancsak ép a kapu is, vaspántokkal biztosított ólomlemez képezi.

Végül nem hagyhatom szó nélkül egy bizonyos M. Octavius libertusainak fényes síremlékét,** mely a Wolkonski-Campanari villa bejárata előtt (a Lateran mellett) az egykori via Labicana oldalán fölfedeztetett.

Legnehezebb számot adni a nyilvános és magánépületek romjairól, melyek Róma szóban forgó részén napvilágot láttak. Oly számosak és sokfélék. A legjelentékenyebbek a következők:

Több helyütt kerültek elő épületmaradványok, melyekről a szakértők azt hiszik, hogy az Esquilinuson elterült s fönnebb megemlített nagyszabású kertek valamelyikéhez tartoztak. Így állítólag Mæcenas kertjeinek részét képezte a Gallienus arcusa (Porta Esquilina) közelében felfedezett 7 m. hosszú és 5 m. széles terem, melynek padlója épúgy, mint a levezető lépcsők, márványlapokkal vannak kirakva. További odartartozó épületmaradványok tüntek fel a via Merulanaban, melyek annyiban érdekesek, hogy IV. századbéli épületek alapjául szolgálnak. A horti Lamiani maradványaival két helyen találkozunk. Egy helyütt a legjobb opus reticulatum szerkezetű falakból álló néhány szoba, a másik helyen (Piazza Dante közelében) pedig egy nympheum része a szökőkúttal lett ismeretessé. A mi a horti Liciniani-t illeti, a viale princ. Margherita és via Manzoni sarkán egy 1175 m. átmérőjű exedrara bukkantak, melyről az a föltevés, hogy ama kertek maradványa.

A késő császárkor nyilvános épületei között főleg Diocletianus és Constantinus thermái azok, melyekről röviden meg kell emlékeznünk. Az előbbiekből főleg a piazza Termini rendezése alkalmával került elő több tekintélyes falrom, melyek azoknak a XVI. században lebontott külfalához tartoztak. A Constantinus-féle thermák szempontjából a via Quirinale és a via Nazionale szabályozása bizonyult leggyümölcsözőbbnek. Figyelemreméltó részei borultak ki a via Mazarino szélesbítésénél is, nevezetesen egy nagy cella caldaria hypocaustuma bekormozott téglapillérekkel s egy apsis melegvezető csövekkel.

Közelebbről meg nem határozható korból való középületre vallanak a Via Tasso építésénél, a Scala santa közelében lelt maradványok. Tekintélyes hosszúságu, erős fallal van dolgunk, melyet fülkék díszítenek; mindegyik fülke előtt egy-egy márványtalapzat és fogadalmi oltárkő állott. A feliratok az *equites singulares*-ekre s lakásukra vonatkoznak.***

A sacralis emlékek köréből két nevezeteseb jelenség merült föl. A s. Martino ai Monti utczában a *Lares compitales* sacelluma került

* U. o. 1886. p. 206.

** U. o. 1888, p. 398.

*** Lanciani, Gli alloggiamenti degli equites singulares, u. o. p. 137.

napfényre, a másik lelet a Via venti Settembre-ben fordult elő. Mészkölapokkal fedett nagy térség, a mely 2 lépcsőfokkal fekszik mélyebben a régi alta Semita kövezeténél. Az areát *cippi terminales* határolták. Közepütt egy másfél méter magas oltár travertinmagva emelkedett. Lanciani (Bull. com. 1889, p. 333) két régebben lelt feliratra támaszkodva, a Nero-féle tűzvész (65 Kr. u.) alkalmából emelt egyik fogadalmi oltár maradványait véli benne felismerni.

A magánházak maradványainak minden sokasága daczára, melyekre főleg a keleti halmokon lépten nyomon akadnak, nem nyílt még alkalom, hogy egy rómovárosi polgári ház teljes beosztásával megismerkedjünk. A napfényre került romok legfőlebb az egyes házak nagyszerűségét sejtetik. Vajmi ritkán sikerül azt is megtudnunk, kinek a házával van dolgunk. Ezen szerencsés esetek közé tartozik T. Avidius Quietus háza,¹ melynek *nymphæuma* és *cryptoporticusa* a Via Nazionale építésekor előtűnt. Egy másik terjedelmes ház M. Nummius Albinusé² volt. A Palazzo della Guerra alapozásánál talált terjedelmes romjai közt van egy helyiség, mely, miként a későbbi vakolat alól kiborult Mithras-áldozat megmutatta, eredetileg a Mithras-cultus céljaira szolgált.

Meg nem határozható a következő két épület tulajdonosainak neve; mégsem hagyhatom szó nélkül őket, mert romjaik minden más romok között a legérdekesebbek. Az egyiknek, helyenkint 8 m. magas falaira a Teatro Costanzi építésénél akadtak.³ A *peristylium* tetejét téglaoszlopok tartották, melyeket színes stucco fedett. A szomszédságban volt a házi *lararium*, melyben Jupiter szobra állott. A többi leletek közül főleg a Museo delle Terme-ben őrzött Hermaphrodita érdemel említést. A másik ház⁴ romjai között, melyekre a via dello Statuto folytatólagos kiépítésénél bukkantak, ugyancsak a *lararium* az, továbbá a vele szomszédos földalatti *mithracum*, melyek a ház legérdekesebb részeit képezték. Az *ædicula* alakjára épült szentély a *peristylium* hátfalához támaszkodik. Eredetileg márványlapokkal volt *incrustálva*, a boltozat vörös, a stucco színes. A főfülke hátterében Fortuna-Isis szobra állott, a két oldalt levő 3—3 mellékfülkében pedig Jupiter Serapis, Diana, Venus, Hercules, Mars és Ariadne (?). A lejárás a *mithræumba* egy, a *sacrarium* jobboldala mellé épült csarnokból történt; 16 lépcső vezet le a kis négyszögű cellába. A Mithras-áldozat relieffe a bejáratnál balra, magasan, a falba erősített két consolon foglalt helyet. Lent, a helyiség közepén áldozó oltár emelkedett.

¹ Notizie degli scavi, I. p. 173. II. p. 387.

² Capanarri, Di un mitreo pertinente alla casa de' Nummi, Bull. com. 1886, p. 17.

³ Notizie, III. p. 204.

⁴ Visconti, Del larario e del mitreo, scoperti nell' Esquilino presso la chiesa di S. Martino ai Monti. Bull. com. 1885, p. 27. Lanciani, Larario della via dello Statuto. Not. d. scavi 1885, p. 67 és 154.

Hátra van még Róma hét halma közül a *Caelius* és az *Aventinus*. Mindkettővel a lehető legrövidebben végezhetünk.

A *Caelius*ról lévén szó, megemlítem, hogy a közte és a *Palatinus* között menő közönségesen *via triumphalis*nak nevezett út mintegy 250 m. hosszban 4 méterre a mai utcaszint alatt kborult. Közelében, a botanikus kert bejárata előtt pedig egy Augustus kora előtti csatornára akadtak, melynek méretei egyedül a *cloaca maximáé*val hasonlíthatók össze. Belvilága 3 m., magassága 4'9 m. Ivét csak 5 nagy ékkő alkotta.

Magán a *Caelius*on az ásatások majdnem kivétel nélkül magánházak romjait derítették fel. Különösen jutalmazók voltak e részben azok, melyeknek színhelyéül az egykori villa Casali szolgált. Egyebek közt megtalálták itt Cibele és Attis *dendrophorjainak* házát,* az egyetlen emléket Rómában, mely eddig a *phryg cultus* e fajta híveinek egyesületére világot vet. Tulajdonképen csak egy teremről lehet szó, mely mint a mozaikpadozat feliratóból kitűnik, az ú. n. *Ilariana basilica* előszobája volt. A padozat figurális díszé symbolikus jelentőséggel bír. Egy lándzsával átszúrt koszorúra, melyen bagoly ül, különféle állatok támadnak. A leletek közül figyelemre legméltóbb az egyik fal mellett még *in situ* lelt tiszteleti basis. *Manlius Poblícus Hilarus* gyöngykereskedő tiszteletére állította a *collegium dendrophorum Matris deum Magnae Ideae et Attis*. A statuából csak a fej került meg.

A mi az *Aventinust* illeti, a kevés leletnek, mely itt napvilágot látott, kevés topographiai jelentősége van. Ilyen azon útrész, melynek kövezete a máltai *prioratus* temploma előtt előkerült, továbbá a s. *Prisca* közelében talált márványburkolatu *apsis*, nyilván valamely fürdő része; padozata alatt ugyanis *hypocaustum* terül el s a fal oldalán melegvezető csövek tapadnak.

Azon városrészek között, melyek a *Tiberis* mentén elterülő síkságokat ellepték, a legrégebb a *Forum*, *Palatinus*, *Circus maximus*, *Aventinus* és *Capitolium* közé zárt negyed. A *Tiberis* mentén ez az egyetlen rész, melyet *Servius* fala a megerősített városhoz csatolt. Két piacz feküdt itt egymás mellett; a *Velabrum* és a *forum Boarium*, eredetileg Róma kereskedelmi életének legfontosabb góczpontjai. A város terjeszkedése innen mindkét irányban a *Tiberis* mentén rohamos léptekkel haladt előre. A *porta Trigeminatól* délnek eső *Tiberis*-part lett a tengeren érkező árúk rakodó helyévé. Szomszédságában leginkább az óriási magtárak sora emelkedett. A *horrea Agrippina* és *Germanicana* még a *forum Boariumon* feküdtek. Nem lehetetlen, hogy a *S. Maria in Cosmedia* templom közelében előkerült tekintélyes fal-

* Bull. com. 1890, p. 18-25.

romok¹ egymásra illesztett tufaquaderek, e magtárakhoz tartoztak. A tulajdonképeni rakodó (*emporium*) az Aventinus délnyugoti sarkán kezdődött. Az 1883-ki talajszabályozás alkalmával még egyszer, egész kiterjedésében kiborult. Az area kövezetétől már megfosztva s teljesen felásva találtatott.² Mintegy 600 m. hosszban a partról le a folyóba vezető lépcsőfokok constatatáltak. Az emporium mögött lelt romok mind terjedelmes raktárépületekre vallanak. Arra feküdtek a *horrea Galbiana* is, mint azt egyebek közt Ser. Sulpicius Galba consulnak (144 Kr. e.) sírja bizonyítja, a melyre más épületmaradványok közt bukkan-
tak. A horrea megnagyobbításával egyszerűen beépítették.³

Sokkal nagyobb arányú és egészen más jellegű volt a város terjeszkedése éjszakknak, a porta Carmentalis-on túl a *campus Martius* felé. Természetes kiinduló pontjául a *forum holitorium* szolgált. Szomszéd-ságában már a decemvirek idejében tekintélyes városnegyed képződött: a plebs székhelye, mely különös lendületet nyert, midőn 221-ben Kr. e. a *ludi plebei* számára a *circus Flaminius* felépült. Az első, ki a Marsmezőn építkezett, Pompeius volt. Főleg azonban Cæsarnak és Augustusnak köszönhetette a Marsmező azt a fényét, melynek bámulatával nem tud betelni Strabo (V. 3, 8). A maradványok, melyek eddig a IX. régióban napfényt láttak, majdnem kizárólag középületekre vonatkoznak.

Lebontatván a piazza Montanara és a vicolo della Bufola közti házak, egy magányos pillér került elő, mely a forum holitorium porticusához tartozónak bizonyult. Az oszlopcsarnok további maradványai a szomszédos házakban láthatók. A ghetto lebontása az Augustus által emelt *porticus Octaviac* eddig nem ismert részeit⁴ hozta napfényre. A via Nazionale mentén Gesù és s. Andrea della Valle templomai között a campus Martius középületeinek maradványai tűntek fel, melyek a circus Flaminius-szal és Pompeius porticusával voltak határosak. Közelebbi értelmezések azonban kétes. A Julius Cæsar által épített márvány *saepta* sem tűntek el nyomtalanul. A Corso mentén a piazza Venezián oszlopokból és pillérekből álló hétsoros csarnok borult ki. A Nero-Alexanderféle thermáknak némi maradványára, egy geometrikus rajzu mozaikpadozatra a s. Luigi de' Francesi templom oldalán akadtak.

Különös említést érdemel az a változás, melyet 1881-ben a kormány rendeletére a Pantheon⁵ és környéke szenvedett. A házak eltüntetésével, melyek a Pantheon hátához voltak odaépítve, Agrippa thermáinak egy része ismét napvilágot látott. A Pantheon előtt pedig több

¹ Not. d. scavi 1885, p. 527.

² U. o. 1886, p. 22.

³ Bull. d. Inst. 1886, p. 62.

⁴ Gatti, Scoperta dei portici di Ottavia, Bull. com. 1888, p. 132.

⁵ Lanciani, Il Pantheon e le terme di Agrippa, Not. d. scavi 1881, p. 255, 1882, p. 340 két táblával. — H. Dressel, Mattoni timbrati nel Pantheon di Agrippa, Bull. d. Inst. 1885, p. 69.

helyütt az area travertin burkolatára bukkantak. A mi magát a templomot illeti, eltekintve a Bernini által tetejére épített két torony lebontásától, kitűnt, hogy a külfalakban csak Hadrianus-féle bélyegekkal ellátott téglák fordulnak elő. Úgy kell lenni, hogy e császár a külfalat, mely ma 5'26 m. vastag, egész terjedelmében megerősítette.

Agrippa egy másik nevezetes alkotása a Marsmezőn Neptunus basilicája volt. Tekintélyes maradványai a Dogana di Terra nevű börze-épületbe beépítettek. Legújabbban azonban ezek is újra kiszabadítottak: nevezetesen constatáltatott teljes pontossággal az oldaloszlopok száma s hogy a feljáró lépcsőzet a via Lata felé fordult.

A IX. regio egyik vicusának nevével és fekvésével ismertet meg egy fogadalmi oltárkő,* mely 1888-ban az új Ponte Garibaldihoz vezető via Arenula rendezése alkalmával *in situ* napfényre került. A *vicus Aesclati* előljárói (maGIS TRI VICI ÆSCLETI ANNI VIII) emelték Augustus tiszteletére. Az előlapot áldozati jelenet, a két oldallapot egy-egy Lar, a hátlapot pedig *corona lemniscata* díszítik.

A VII. regio csak közigazgatásilag képezett önálló városnegyed. Topographiailag joggal a Campus Martius folytatásának tekinthetjük. Nagy részét a *campus Agrippæ* foglalta el: porticusokkal körülzárt térség, mely valószínűleg hasonló czélokra épült, mint a Marsmező.** 1885-ben a piazza Sciarra-n számos cipolinoszlop, továbbá egy nagy épület, mely északon az *aqua Virgo* ívsoraival határos, került napfényre; mindkettő a campus Agrippæ-t környező épületek részeit képezte. Egy másik nevezetes leletre a mai főpostaépület táján akadtak 1886-ban Keleti granitból való óriási oszlopok, melyekben nem ok nélkül Aurelianus Naptemplomának*** maradványait vélük felismerni.

A VII. regiohoz tartozott a *mons Pincius* is, mely főleg a rajta elterült pompás kertekről volt nevezetes. A villa Ludovisi lebontásánál terjedelmes, császárkori épületmaradványok, köztük egy a porta Pinciana felé vezető oszlopsarnoknak nyomai fedeztetek fel. Meglehet, hogy

AUGUSTUS TISZTELETÉRE EMELT OLTÁR.

* Ch. Huelsen, Jahresbericht über neue Funde und Forschungen zur Topographie der Stadt Rom. 1887—1889. Mittheilungen d. Arch. Inst. 1889, p. 265.

** Borsari, I portici della regione VII. Bull. com. 1887, p. 147.

*** Bull. com. 1886, p. 81.

Lucullus kertjeinek romjaival van dolgunk. Alaposabban vagyunk tájékozva Sallustius kertjeinek fekvéséről, melyekről a Notitia ugyan a VI. regio leírásánál emlékezik meg, de a melyek java része a VII. regioba átnyúlt. A Pincio és a Quirinalis közt fekvő mélyedésben, a Spithöver villa helyén ráakadtak a *Venus hortorum Sallustianorum* alépitményére,* a via venti Settembre mentén pedig, a palazzo delle Finanze alapozásánál ugyane kertek egyik tökéletes fentartású piscinájára. Két, legalább 50 m. hosszú és 2·20 m. széles galeria zárja körül, melyeket pillérek sora választ el egymástól. Az épen maradt keresztboltozatok magassága mintegy 4 m.

A Rómából kiinduló összes országutakat síremlékek szegélyezték. A mi azokat illeti, a melyek a via Lata folytatását képező via Flaminia mentén emelkedtek, különösen figyelemre méltók azon maradványok,** melyek a porta del Popolo két tornyának lebontásánál napfényre kerültek. A tornyok építéséhez ugyanis első sorban a még fennálló antik sírok anyagát használtatta fel IV. Sixtus pápa.

A meglelt építészeti és felirati részletek három különböző sír rekonstruálását teszik lehetővé. Az első Cæcilia Metella síremlékéhez hasonlóan köralakú volt. A másik kettőt négyszögű felépitmények alkották. Mint a feliratokból kitűnt, az egyik egy bizonyos L. Nonius Aspirenatus-é volt, a másik pedig Publius Aelius Gutta Calpurnianus-é, a híres, Hadrianus korabeli auriga-é. Ez utóbbi sír alépitményét három oldalon száguldó quadrigák domborművei ékesítették, melyekből 12 töredék került meg.

A Tiberis szabályozása egészen újabb keletű, csak befejezése után remélhetjük az ezen alkalommal napfényre került és kerülendő gazdag leletek teljes áttekintését. Egyelőre be kell érünk azon adatok ismeretével, melyek publicálását az olasz szakközegek jónak látták. Ezek közül mindenek előtt említést érdemelnek a *pons Agrippæ* romjai, melyekre a pons Aurelius fölött néhány méternyi távolságra akadtak.

A mi a jobb partot illeti, állandó összeköttetésbe a balparttal csak azóta jutott, a mióta kőhíd vezetett át. De mint az újabb ásatások bebizonyították, a jobb partnak legalább részleges felfalazása évszázadokkal megelőzte azt az időt, a melyre a pons Aemilius építése esik. A forum Boarium-mal szemben előkerült falazat quader-szerkezete ugyanis minden részében a serviusi faléhoz hasonló.

Mint minden folyammelléki városrész, a *trans Tiberim* is csakhamar a kereskedelem számára foglaltatott le. A campus Martius-szal szemben mindenütt raktárak nyomaira bukkantak. Különösen gazdag volt azonban leletekben a villa Farnesina területe.*** Így napfényre kerültek ott egy

* Notizie d. scavi X. 814.

** Bull. com. IX. 174—179.

*** Notizie d. scavi III. 206, V. 123.

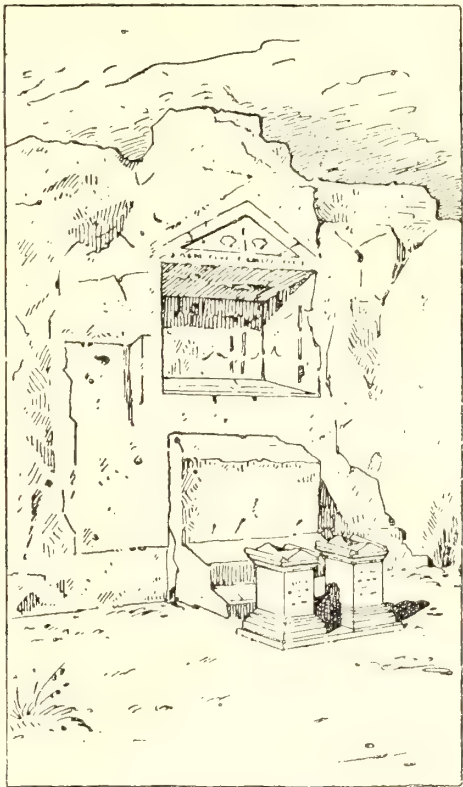
a 102. évből Kr. u. való feliratból constatált *cellae vinariae nova et Arruntiana*, továbbá nagy pinczehelyiségek, melyek fölött egy oszlopokkal díszített udvar terült el, végül egy Augustus korabeli lakóház, melynek falfestményei és stuccodisztményei e nembn Róma legérdekesebb emlékeit képezik.

Már a város falán kívül, több száz lépésnyire a porta Portese-től került napfényre a rajzban bemutatott Sanctuarium.* A négyszögű fülke a tuffba van vágva, hasonlókép az orom, melyet két scyphus közé helyezett buzogány díszít, alatta e felirat olvasható *L. Domitius Permissus fecit*. A fülke előtt téglából épült áldozati asztal két lépcsőfokkal emelkedik s ez előtt két oltár áll, mindegyike e felirattal *Imperio Herculi sacru (m) L. Domitius Permissus*.

II.

Ismertetésem *muscographiai* része még kevésbé terjedhet ki a részletekre, mint azt a megelőző fejezetben lehetségesnek tartottam. A leletek száma, melyek a fönnebb vázolt ásatások alkalmával napfényre kerültek, oly rengeteg, hogy maga az elhelyezésök évek óta folytonos gondokra ad okot. A kérdés még ma sincs megoldva. A néhány év előtt alapított múzeum a porta del Popolo-n kívül fekvő *villa di papa Giulio* épületében, továbbá a Diocletianus thermáiban az imént megnyilt *musco nazionale*, mindenestre sokat javítottak a helyzeten.

Mindkettőben azonban csak a kormány tulajdonát képező régiségek nyertek elhelyezést. Már pedig ezek legcsekélyebb része származik Rómából, nevezetesen az, a mit a forumi és palatinusi ásatások, továbbá a Tiberis szabályozása hozott felszínre. Túlnyomó többségüket a vidék szolgáltatta. Ellenben mindaz, a mi Rómában a város közönségét megilleti s ilyen mindama régiség, melyeket a város terjeszkedésének, a számtalan út- és csatornaépítésnek köszönhetünk, ez időszerint még mindig csak

RÓMAI SANCTUARIUM.

(Rómában, a porta Portesen kívül lették.)

* Ch Huelsen, Jahresbericht stb. 1889—1890. Mittheilungen. 1891, p. 149.

ideiglenes helyet talált. A *Tabularium*, az Esquilinuson feltárt *odeum*, a *botanikus kert* mind telve vannak régiségekkel: csak kevés, mindenestre a legjelentékenyebb emlék juthatott méltó felállításához a Capitoliumon, a *Conservatorok palotájában*. Ily körülmények között nem csoda, ha még a Róma-városi szakemberek sem bírnak teljes áttekintést a felhalmozott anyagról. A másik ok, mely főkép az egyes gyűjtemények általános jellemzésével vagy legfőlebb a nevezetesebb emlékek leírásával kényszerít beérnünk, a feldolgozás természetében rejlik, mely megkívánja a leleteknek rajzban való bemutatását, a miről pedig e helyütt szó sem lehet. Lássuk mindenekelőtt az állami gyűjteményeket.

A *papa Giulio-féle muzeum** alapításánál az volt a cél, hogy Róma környékének, főleg Latiumnak mindama emlékeit egy helyre gyűjtsék, a melyek a római uralmat megelőző korból valók. Közvetlen indító okul rá az 1886 óta megindított *falerii* (ma Civita Castellana) ásatások szolgáltak, melyeknek gazdag sírleletei a Kircher-féle múzeumban nem voltak elhelyezhetők. A szóban forgó múzeum még ma is e leleteknek köszönheti jelentőségét.

Az emelet 3 nagy termét töltik be s felállításuk, mely Barnabei F. tanár utasítása szerint történt, minden tekintetben mintaszerűnek nevezhető. Minden egyes sír tartalma együtt látható. A sírokat folyószámok jelölik s lehetőleg úgy vannak rendezve, hogy a chronologiai fejlődésről fogalmat nyújtsanak.

Az I. terem foglalja magában a legrégebb síremlékeket, melyek legnagyobb részén semminemű görög befolyás nem észlelhető. Egy szabadon álló asztaltárlóban találjuk a legprimitívebb 6 sír emlékeit. Az apró csészék és bögrék szabad kézzel készültek, máz nélküliek és símák. A falak oldalán felállított tárlók, melyek 47 sír tartalmával ismertetnek meg, azon sorrendben, a mint egymásután következnek, mind fejlettebb és fejlettebb formákat mutatnak be. Az 1. tárló agyagedényei között már több áttört lábú csészét és edénytartót pillantunk meg, melyeket zig-zug-, svastika- és mæander-karcsolatok díszítenek. Két edénytartón a középső részből két-két bütyök ugrik elő, melyekre apró edények vannak függesztve. Mindezen edények szürkés-fekete színűek. A táblákra erősített bronzok között sajátos módon egy helyütt sem hiányzik a nyílhegy kőből; különben spirálások, borotvák, fibulák, karikák s egy-egy üvegyöngy láthatók. Kivétel nélkül korongon készültek a 2. tárló edényei s mázzal vannak bevonva, még pedig részben feketék s geometrikus alakú karcsolatok díszítik, részben színesek. Ez utóbbiakon a zig-zug-, svastika- és mæanderdíszítmények vagy világossárgák s téglavörös alagra vannak festve vagy megfordítva áll a

* V. ö. E. Petersen, Funde. Mittheilungen 1891, 226—229

dolog. Valamennyinek közös vonása azonban, hogy az edény körül párhuzamos sávokat alkotnak. A formák is változatosabbak. Még szembe-tűnőbb a haladás a 3. tárló edényein. Az egyik csőrös szájú korsón négy lábú állat (ló?) karcolata tűnik szembe. A 4. tárlóban már 3 kratterrel találkozunk, melyekben méltán a görög kraterek ősfarmáját vélik felismerni. A fogantyúk tetejéről állatfejek néznek le az edény belsejébe. A 6. tárló határozott görög formákat mutat be; a diszítés keleti befolyásról tanúskodik. Innen kezdve az állati motívumok a túlnyomók, melyek zónaszerű elrendezésben jelennek meg. A mi a bronztárgyakat illeti, a 3. tárló tábláin karikák, spirálisok, fésűk, borotvák s főleg az ú. n. csónakfibulák sora ötlik szembe, mely utóbbiak közül az egyiknek nyergét bronzhuzalra fűzött borostyángyöngyök képezik, a másikat pedig borostyánberakás diszíti. A 4. tárlótól kezdve feltűnik a vas s egyre nagyobb tért foglal el. A legjelentékenyebb bronztárgyak a terem közepén álló üvegszekrényben vannak felállítva. Említést érdemelnek: egy bronzlemezről, nyeregtetejű ház alakjára készült urna (?). Az oldal-lapok négyzetű mezőkre vannak osztva, az osztási vonalakat trébelt pontsorok tüntetik fel. Továbbá két tripus, szintén bronzlemezről valók. Mindegyik egy-egy trébelt lemezről összenietolt edényt tart. Végül két balteus-rész, dudorok és finoman vésett geometrikus diszitmények ékesítik. Ugyanitt vannak az aranytárgyak, többnyire rövid spirálisok, melyek a hajfodrok összefoglalására szolgáltak.

A II. terem faltárlóiban egybegyűjtött XLIX—CVII sírt a görög festett vázák jellemzik. Minden sír egy nagy vázát tartalmaz, mely körül néhány kisebb csésze, bögre s elvéve bronztárgyak találtak. Az első tárlókban (11—13) természetesen csak fekete alakokkal diszített edényekkel találkozunk. A 14. tárlóban már a vörös alakok is fellépnek, azon túl kizárólag ez utóbbiak láthatók. Nem kevésbé éles ellentétben áll e sírok bronztartalma az előbbi teremben látottakéhoz képest. Kandelaberek, melyek tetejét ember- és állatalakok koronázzák, tükrök vésett jelenetekkel, választékos formájú edények, strigilisek képezik a bronzok túlnyomó részét. Az aranytárgyakat (gyöngyök, fülön-függők) egytől-egyig filigran és granulirmunka jellemzi.

A III. teremben kiállított tárgyak szemlátomást kevés változatos-ságot mutatnak. A 23—38. sz. tárlókban látható edények a görög vázák italiai utánzásait képviselik, melyek nemcsak forma s a rajz finomsága szempontjából, hanem technikára is messze hátramaradnak mintaképeik mögött. Az önállóság terén határozott lépést mindössze az A. és B. szekrényekben kiállított amphorák árulnak el. Az alakos jelenetek el-tűnnek az edények felületéről, helyöket egyszerű palmetták és spirálisok foglalják el, de ezek nincsenek festve, hanem kidomborodnak, továbbá, a mi az előbbieken hiányzott, a fogantyúk alját plastikus állatalakok

diszítik. A 30. szekrény edényeinek felületét meg éppen egész relief-jelenetek fedik.

Maguknak a síroknak mineműségéről, nemkülönben azok situációjáról terjedelmes felvételek és alaprajzok (Notizie, 1887, X. tábla) nyújtanak kellő felvilágosítást.

A III. teremből egy kis szobába lépünk. Egy Todiban talált sír arany- és bronztárgyait találjuk itt, melyek épúgy művészi kivitelök, mint belbecsük miatt egyaránt figyelemre méltók. Aranyból való: két nyakék; az egyiknél a zsinórfonatokról egy ovalis keretbe foglalt achát csüng, kétfelől pedig egy-egy bulla Medusa fővel, a másiknak csüngőit apró amphorák képezik. Továbbá két meglepő nagyságú fülönfüggő, egy gyűrű forgó achátkövel, 21 kerek trébelt lemez s 40 ugyanolyan keresztalakú, melyek ruhadísznek voltak felvarrva. A bronztárgyak közül megemlítendő egy csésze, melynek fogantyúját meztelen satyr képezi, egy kandelaber, melynek szára egy satyr hátából nő ki s egy korsó.

Az utolsó szobában Falerii két templomának (az egyik Juno Curetesé volt) építészeti és figurális terracottái vannak egybegyűjtve.

Hasonló emlékekkel találkozunk földszint is a bejáratától balra eső helyiségben. Egy 1885-ben Alatriában felfedett templom (Mittheilungen, 1889, 126. l.) újra összeillesztett burkolatrészei töltik be, melyeket elégségesnek tartottak, hogy magát a templomot eredeti nagyságában ismét felépítsék. Az udvarban jobbra pillantjuk meg ez érdekes kísérletet, melynek színpompája bizonyára nem téveszti el hatását. Szerkezete görög amphiprostylos, a részletek etrusk ízlésűek.

Végül nem épen érdektelen a bejáratától jobbra eső szobában látható sír Gabiiból sem. Egy hatalmas fatörzset vájtak ki e célra, melynek odújába rejtették el a halottat a vele adott tárgyakkal.

A *musco delle Terme** a római emlékek számára van fentartva. Az emeleten levő része ez idő szerint magában foglalja a legbecsesebb emlékeket, melyek egyáltalán a kormány birtokába jutottak.

A Tiberis jobb partján a Farnesina-féle ásatások alkalmával 1880-ban napfényre került sír tartalma (Notizie 1880, 127. l.) tölti be az első szoba legnagyobb részét. Berendezéséről teljesen kielégítő képet nyújt a falon függő aquarell. A sírkamra falaiba négyszögű és félkörű fiülkék voltak vájva, a hol az urnák állottak. Összesen 8 urnára akadtak. Kettő sima falu, öblös hasú edényalakú, egyikén e felirat MINA-TLÆ-POLLÆ olvasható; más kettő hengeralakú, melyek felületét bukraniokról lógó festonok diszítik; a többiek négyszögűek. Ez utóbbiak egyikén a két oldalt corinthisz oszlopok közé foglalt album *ossa A. Crispini Caepionis* feliratot tartalmazza.

* V. ö. Petersen, Funde. U. o. 237—239. — Helbig, Die öffentlichen Sammlungen klassischer Alterthümer in Rom II. 196—207.

A II. teremben látható több bronzszoborrészlet mellett ott találjuk a gyűjtemény két legbecesebb e nemű emlékét: a via Nazionale-n fekvő Teatro Drammatico építése alkalmával 1884-ben talált bronzszobrokat (Antike Denkmäler I. 4. és 5. Lanciani, Ancient Rome cím-lapja előtt és 303. l.), melyek eredetileg Constantinus thermáinak díszítésére szolgáltak.

Az egyik ökölvívót ábrázol, ez iránt nincs semmi kétség. Az életnagyságú alak ülő helyzetben a küzdelem fáradalmait látszik kipihenni. Felső teste előre hajlik, karjai térdein nyugosznak. Fején, mely kissé jobbra fordul, a megvívott küzdelem szembeötlő nyomokat hagyott hátra. Füléi a kapott ökölcsapásoktól megdagadtak, karczolások éktelenítik el, melyek vércseppjeit a szobrász hasonló naturalisztikus felfogással juttatta kifejezésre.

Egyébként az arcz a szemgolyóktól megfosztott szemüregeivel s nyitott szájával elijesztő hatású. A két kezet az ökölvíváshoz megkívánt készülék (*caestus*) fedi, hogy egyrészt a karokat védje, másrészt a csapások hatását fokozza.

A másik, szintén életnagyságú bronzszoborban Helbig hadvezért lát, ki a csata küzdelmei előtt vagy azok után rövid időre megpihen. A szobor formái és schemája azonban inkább athletára vallanak. Mintegy 30 évesnek látszó, erőteljes férfialak áll előttünk, magasra emelt baljával lándzsára támaszkodik, jobbjá háta alsó részén nyugszik. A test súlya a jobb lábra nehezedik, míg a bal kissé keresett módon csak újjaival érinti a földet. A naturalistikus felfogásról, mely egyébként az egész szobrot jellemzi, az is tanúskodik, hogy a szakált és bajuszt vésett vonalak jelzik. A mellkas alsó részén látható karczolatok jelentése még mindig kétséges.

A III. terem legjelesebb darabja Dionysos bronzszobra (Notizie, 1885. 342. l.), melyet 1885-ben az új Ponte Garibaldi és a Farnesina között a Tiberisből kihalásztak. A még gyermekkorú isten álló helyzetben van ábrázolva, baljában thyrsost tart, jobbjá is az újjak tartása után következtetve valami symbolomot, nyilván a kétfülű kantharost fogta. Az arcz kifejezése, nemkülönben a test formái a művész némi elfogultságáról tesznek tanúságot, mely az emberi test beható ismeretének hiányában leli magyarázatát. Különösen tanulságos azonban lát-nunk e szobron, mi módon nyilvánult a színhatás az antik fémtechnikában. A diadem sugárszerű díszítménye felváltva ezüstből és rézből, a szemek fehér márványból készültek. A hiányzó szemgolyók is valószínűleg valamely sötétebb anyagból valók voltak. Az ajkak vörös rézzel vannak bevonva, ugyanezen anyag képezi a mellbimbókat.

Ott látjuk még ugyane teremben Tiberius (?) természetes nagyságú fejét (Notizie 1884, 309. l.), egy dupla fejű bacchikus hermát, egy

fogadalmi kezet s több szoborrészletet, melyek mind bronzból valók s a Tiberisből kerültek elő.

A IV. terembe lépve, felette érdekes és becses márványszoborral (Antike Denkmäler I. 56.) állunk szemközt. Subiacoban, Nero villájában találták. A kivitel oly finom, hogy minden valószínűség szerint eredeti görög alkotással van dolgunk, mely Nagy Sándor idejéből látszik származni. Sajnos, hogy értelmezése e mai napig sem sikerült. Feltűnő karcsú ifjút látunk magunk előtt, ki bal térdére roskadva, mindkét kezét előre nyújtja. Csak a karok felső részei vannak meg. A szoborral egyidejűleg s ugyanazon helyen találtak ugyan egy bal kezet, de még eddig nem találkozott senki, a ki azt a szoborral kapcsolatba hozhatta volna. Különben, ha ez sikerülne is, a kézen látható attributum annyira bizonytalan, hogy a szobor magyarázatánál cserben hagy. Nagy baj, hogy a fej is hiányzik.

E terem egy másik márványszobra Dionysost ábrázolja. 1881-ben a villa Hadriana romjai között akadtak reá (Notizie, 1881, 105—106. l.). A test tartása, nemkülönben a haj elrendezése Polykleitos Doryphorosára emlékeztetnek. Dionysosra vall azonban a mellet takaró nebris, úgy szintén a test képzése, mely minden részében puha idomokra törekedett. A hiányzó jobb kéz bizonyára a kantharost fogta. Az eredeti bronzból volt, mint ez a haj, továbbá a szemek kidolgozásából kitetszik. A másoló mindössze a márványszobroknál szokásos fatörzszsel járult hozzá.

A többi emlék, mely e teremben még látható, csekélyebb jelentőségű, ilyen egyebek közt a via Porteseről való 7 portraitherma is. Legvégül, egy kis szobába zárva találjuk a Teatro Costanzi építése alkalmával 1879-ben talált hermaphrodita szobrát. Ugyanazon typus ismétlése, mint a Borghese-féle s a flórenczi, mindössze fentartása jobb.

Az utolsó helyiség, melyen át a kijáráthoz jutunk, tartalmazza a Farnesina helyén felfedett lakóház stuccodiszítményeit. Két szoba mennyezetének maradványairól van szó, melyek jelenleg újra összeállítva, fogalmat nyújtanak, mennyi ízlés és a kivitel mekkora finomsága nyilvánult az antik szobadecoratio e nemében. A négyszögű mezőket, melyekre a mennyezetek osztva voltak, tájképek és bacchikus jelenetek töltik meg (Monumenti inediti, suppl. T. 32—36).

A múzeum másik része* sokkal újabb keletű. A mult év tavaszán még javában folyt a rendezés munkája, úgy hogy csak különös engedélyvel tanulmányozhattam. A Michel Angelo által tervezett kolostorudvar (chiostro) 100 m. hosszú oszlopcsarnokaiban rendezték be. A nyugoti és északi oldalon az oszlopközöket befalazták s csak egyes

* Tudtommal eddig csak hírlapi ismertetések jelentek meg róla.

ablaknyílásokat hagytak meg, a melyeken át a cryptoporticus világosságát kapja. Legtovábbra haladtak volt elő a felállítással ezen elzárt helyen, a tárgyak áttekintése itt okozott tehát legkevesebb fáradságot.

A szobrászati emlékek, melyek egytől-egyig márványból valók, a folyosók közepén felállított talapzatokon helyezték el. A nyugoti folyosó déli végén lépve be, szembetűnik 5 fej, melyek az első talapzaton foglalnak helyet; a középső Jupiteré vagy Hadesé, a többiek közül egy Augustust, egy Nerot és egy Senecat ábrázolja. Odább haladva, főleg a következő emlékek vonják magukra figyelmünket:

Venus szobra; feje s a lábak térden alul hiányzanak. Testét hosszú ing fedi, mely bal vállán össze van kapcsolva, a jobbról pedig lecsúszott, úgy hogy jobb melle szabad. A ruha azonban oly finom, hogy a test idomai világosan előtűnnek. Jobb kezével köpenyét készül vállára húzni, a mint azt Venus victrix szobrain van alkalmunk látni.

Antik áldozó oltáron Juno kolossalis szobra. Ennek is a feje hiányzik, továbbá a jobb kéz, mely a kormánypálczát fogja s a bal, mely valószínűleg csészét tartott. Egyébként ugyanaz a típus, melyet a Vatican Barberini-féle Juno-jában csodálhatunk.

Pallas Athene archaikus szobra (Notizie 1886. 123. l.). A jobb vállán összegombolt ægis rézsút fedi a mellet. A bal kéz valószínűleg a sisakot tartotta, a jobb pedig a lábaihoz támasztott paizson pihent. A Tiberisből halászták ki.

Archaistikus Venusfej a Palatinusról.

Ugyanonnan Septimius Severus kétszeres életnagyságú feje.

Az északi zárt folyosóban említést érdemelnek:

Giallo antico oszlopdobon Bacchus szobrocskája. Mint csecsemő van ábrázolva, kit nevelőatyjának keze tart. Mindkét karja és lábai csonkák.

Athleta feje; Apoxyomenoséhoz rokon típus.

Aesculapius egy harmad nagyságú alakja, tipikus álló helyzetében.

Barbar feje. Jellemző a kúpidomú sapka rajta.

Liber és Libera dupla hermája. Kivitele archaistikus jellegű.

Pallas Athene szép feje. A sisak, melyet kosfő díszít, fölül csonka.

Díszes áldozóoltár, melyet *Decurionum decreto P. Aelius Trophimus aug. l. proc. prov. Cretae lib. Syneros et Trophimus et Aelianus filii* készítették. Az istenek nevei a bal oldallapon olvasható *votum Silvano* kivételével csonkák.

Diszítésül a sarkokon kiemelkedő kosfők szolgálnak, melyekről virágfüzerek és szalagok lógnak. Az előlap reliefjét három alak képezi, az egyik Venus, kinek jobb vállán Amor incselkedik, a másik meztelen alak nyilván valamely császárt ábrázol, a harmadik Mercurius lehet. A két oldallapot egy-egy biga, melyeket amorettek környékeznek,

diszíti. A hátlap alsó részén ott látjuk a farkast, a mint egy barlangban Romulust és Remust szoptatja, fön­n a sziklákon sas ül, tőle jobbra két pásztoralak. Ezen oltár Ostiából való, \nemkülönben

Vespasianus kétszeres nagyságú feje is, mely mögötte fel van állítva. A folyosó vége felé érve, megjegyzésre méltók még:

Két kolossalis fej. Ifjakat ábrázolnak. A haját, a szemöldököket s az egyiken a bajuszt apró vésett vonalak jelzik.

Két fél életnagyságú női alak görög szabású ruházatban. S leg­végül Septimius Severus mellszobra; pánczél és köpeny fedi a mellet.

Azon emlékek sorában, melyek az oldalfalakat fedik, kétségkívül első helyen állanak a falfestmények (Monum. ined. d. Inst. XI. 41—48 t. XII. 17—34 t.), melyek a Farnesina kertjében felfedett előkelő ház romjaiból kerültek elő, a honnan az emeleten látott stuccoreliefek is valók. Egyes, az eredeti falnagyságoknak megfelelő keretekbe foglalva úgyszólván a nyugoti folyosó egész baloldalát elborítják. A helyiségek fekvéséről és egymáshoz való viszonyáról, melyeknek diszítésére szol­gáltak, egy alaprajz tájékoztat.

Főleg 3 helyiség falfestményei érdemlik meg a csodálatot, melyet úgy kivitelök finomsága, mint színpompájok kelt. A fekete alapszínűek terjedelmes, hosszúkás teremből valók. A friesen törvényszéki jelenetek sorozatával találkozunk. Vörösre voltak a két hálószoba falai festve. Mindegyik szobát egy nagyobb s több kisebb kép diszítette. Feltűnő azonban, hogy e képek stilusa elütő egymástól. Így a IV. század (Kr. e. modorára vall az egyik szoba nagy képe, melyen az ülő női alak valószínűleg Aphrodite, a kinek egy lábújjahegyein álló leány valamit nyújt. Ellenben a szokásos hellenistikus irányt képviseli ugyane szoba egy másik képe, mely egy menyasszonyt ábrázol, ki fejére húzott köpenyben ül az ágyon, oldalán a vőlegényt, ki rábeszéli, hallgassa meg. Ugyanezt az ellentétet találjuk a másik hálószoba képei közt is. Egyébként a decoratív részletek az ú. n. kandelaberstil jellemző vonásait mutatják, a mint az a császári kor kezdetén kifejlődött.

Szemben e falfestmények sorozatával az ablakok alatt több mo­zaik-kép foglal helyet. Négy quadro circusbéli aurigákat ábrázol lovaik­kal. Mindegyik más-más színű tunicát hord, a négy circusi pártnak megfelelően fehéret, kéket, vöröset és zöldet (Notizie 1881, 149—156.).

A további keretekben ott látjuk Ganymedest, a mint a sas a magasba viszi; Clio, Polymnia s más múzsák álló alakjait, bikaszörnyön lovagló Amort, virágokkal diszített férfi és női fejeket stb.

A cryptoporticus éjszaki szárnyának oldalfalait feliratok lepik el. Alant a székpádon különböző urnák, áldozati oltárok s egyéb köemlé­kek helyeztetek el.

A mi a chiostró másik két nyitott oszlopfolyosóját illeti, azok a

kevésbé jelentékeny szobrászati műveknek s a különböző feliratos emlékeknek vannak fentartva. Az előbbieket ugyancsak egyes magában álló talapatokon helyeztetnek el, a feliratok pedig befalaztatnak. A sarkophagok, nagyobb építészeti részletek és a cippusok a szabadban, a folyosókkal párhuzamosan futó sorokban felállítva nyernek elhelyezést.

Régiségekkel vannak megtöltve a felső helyiségek is, melyek az udvart négyfelől körülveszik. Teljesen rendetlenül, halomra öntve fekszenek ott a különböző agyag-, fém- és csonttárgyak, szóval mindaz, a mit a római kisipar produkált.

A városi hatóság, mint említettem, a jelentékenyebb emlékeket a Conservatorok palotájában állíttatta fel. Már 1876-ban panaszkodtak helyszűke miatt. Azért ma is ugyanazok az állapotok, mint akkor voltak. Csak úgy segíthettek tehát magukon, hogy a legcsekélyebb helyet felhasználták s ma szobor szobor hátán szorong. Az újabb szerzemények sorában, melyek a nyolczszögű teremben helyet találtak, leginkább a következők* emelendők ki:

Genius szobra (Bull. com. X. 173—179. 1.). A bal válláról lelógó ægis Juppiter geniusára látszik utalni. Baljában bőségszarút tart, melynek megfelelőleg a restaurator a jobb kézbe nem ok nélkül paterát tett. Az Esquilinuson, a via Labicana mentén találták.

Párducz és vadkan küzdelme (Bull. com. XII. 258. 1.). A leterített párducz a vadkan nyakába harap. A küzdelem kimenetele nem lehet kétséges. A párducz ügyessége győz a vadkan gyámoltalan erején.

Két római magistratus kolosszális szobrai (Bull. com. XI. 17. 1.). 1879-ben a viale principessa Margherita mentén a Minerva Medica egyik fülkéjében befalazva találtak. Azon pillanatban vannak ábrázolva, a midőn mint a circusi játékok rendezői egy kendőt (*mappa*) készülnek a pályára dobni, hogy ezzel a futamok megkezdéséhez a jelt megadják. Az egyik fiatalabb, a másik öregebb. A ruházat épúgy, mint a stilus, világosan mutatják, hogy IV. századbéli alkotásokkal van dolgunk.

Relief, mely Hephaistos műhelyét mutatja be (Bull. com. 1878, X. t.). A mester és segédei, a kyklopok, Achilles pajzsát kovácsolják. A sisak és a lábvérték már készen a földön hevernek. A jelenetet egyfelől Pallas, másfelől Hera nézik.

Cheiron feje (Mon dell' Inst. XII. 1; Ann. 1884, 50—74. 1.). A piazza Vittorio Emanuele-n lelték. Minden valószínűség szerint ama ismert szoborcsoportozat részét képezte, mely Cheiront Achillest a zenében oktatta ábrázolta. Az eredeti a Sæpta-ban állott. Valamelyik másolatától való a capitoliumi fej. Az arcz vonásai erőt, de egyúttal komolyságot és jóságot fejeznek ki. A haj kidolgozása a pergamumi

* V. ö. Helbig, Die öffentlichen Sammlungen I. 430—457.

barbartypusokat juttatja eszünkbe, világos jeléül, hogy a sæpta eredetije hellenistikus alkotás volt.

Marsyas szobra (Bull. com. 1880, XVII—XX. t. 198—206. l.). Egy fatörzsre feszítve várja Marsyas a büntetést, melyet Apolloval szemben tanúsított vakmerőségeért megérdemlett. Alakja valóságos mestermű, a mi az anatómiai pontosságot illeti. Hogy a megfeszült erek még inkább kifejezésre jussanak, a szobrot a vörösés erezetű phryg paonazetoból készítették. Stilus dolgában Marsyas ezen előállításával sokkal fejlettebb, mint az Uffizik köszörűse, mely két alak az eredeti compositióban egymás mellé volt állítva.

Kutya serpentinből (Bull. com. 1880, XX. t. 207. l.). Mæcenas auditoriumának tájékaról való. Kétségkívül volt párja, melylyel együtt valamely bejárat előtt fel volt állítva.

Fiatal pásztor alakja (Bull. com. 1887, II. t. 25—28. l.). Parisnak tekinthetjük, ki nyáját őrzi. Legalább a phryg sipka reá vall. Pedumára támaszkodva, keresztbe tett lábakkal áll, arczán a merengés kifejezése ül. A földön egy marha alakja nyugszik.

Agg halász, kinek szobrát 1880-ban találták Rómában (Bull. com. 1880, 287. l.). A hellenistikus művészet egyik legsikerültebb genreszerű alkotásával van benne dolgunk. Az attributumok a restaurator kezétől erednek.

Dióval játszó fiú alakja (Bull. com. 1882. XI. t. 55—62. l.). Azon pillanatban van előállítva, a mint egy diót készül elvetni, hogy vele egy másikat eltaláljon.

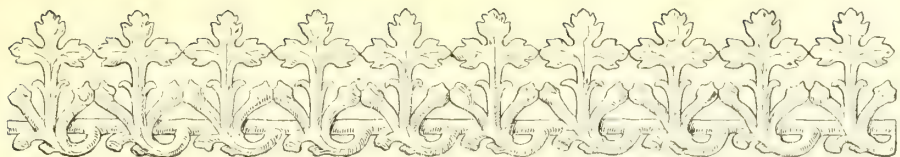
Gaius Julius Helius cipész síremléke (Bull. com. 1887. III. t. 52—56.). A fej distinguált jellege inkább előkelő embert mutat. Az oromban két kaptafa díszlik. A stilus és felirat a Flaviusok korának művét sejtetik ezen emléekben.

Archaikus görög relief töredéke (Bull. com. 1883. XIV. t. 205—213.). Valószínűleg sírlap (*stèle*) része. A megmaradt alak a halott rokona vagy szolgálója, ki gyermeket vagy ékszereket tartva áll a halottnak hiányzó ülő alakja előtt.

A felsorolt emlékek a gyűjteménynek csak igen csekély részét alkotják, mindenesetre azonban a javából valók. A többi hely, a hová Róma városa a maga újabb leleteit elhelyezi, alig tekinthető másnak raktárnál. Magától értetődik, hogy ezeken csak a kevésbé jelentékeny tárgyakat őrzi. Ismertetésöknek csak akkor lehet értelme, ha összpontosítva, megfelelő helyiségekben fognak felállítatni s könnyebben lesznek hozzáférhetők, mint most. Mint hírlik, Róma közönsége a Cæliuson készül új muzeumot építeni.

Budapest, 1891. deczember havában.

Dr. Kuzsinszky Balint.

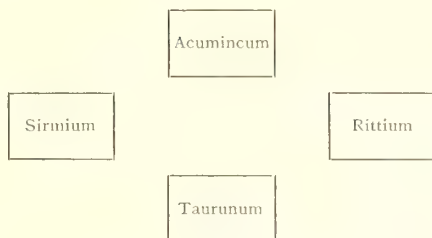

ACUMINCUM VIDÉKE ÉS A RÉGI PANNONIAI LIMES.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

Mindezekből az derül ki, hogy Ptolemæos tévedett, midőn Acumincum mellé azt jegyezte oda, hogy «λεγίων», csak az a kérdés, hogy miképen magyarázzuk ezen tévedést; egyszerű *lapsus calami*-nak tekintsük-e, mely arra vihető vissza, hogy Acumincumot összetévesztette Aquincummal, vagy másképen értelmezzük e tévedést?

Azt hiszem, legkönnyebben és legbiztosabban jutunk a dolog nyitjára, ha tekintetbe vesszük azt, hogy miképen készült Ptolemæos saját előadása szerint a «geographia». Tudva van, hogy a geographus adatainak legnagyobb részét a különben ismeretlen Marinus művéből vette, és pedig annyira követte ennek nyomdokait, hogy Ptolemæos műve Marinus műve harmadik kiadásának új kidolgozása. Az is tudva van, hogy Marinus művében a szöveg nem volt úgy kidolgozva, mint Ptolemæosnál, hanem úgy, mint a Tabula Peutingeriana, térképekből állott, melyeknek stadiumokban kifejezett távolsági méreteit Ptolemæos, elég hibásan, szélességi és hosszúsági fokokkal fejezte ki. Ha ezt tekintetbe vévén, akár a ptolemæosi kéziratokhoz csatolt térképeket tekintjük, akár a geographus adatai segítségével Acumincum vidékét rekonstruáljuk, akkor a következő positiókat találjuk:

azaz *Taurunum*-hoz egyenesen éjszak felé esik *Acumincum*, hozzá éjszakkelennek *Rittium*, éjszaknyugatnak *Sirmium*. Meg kell azonban jegyezni, hogy a ptolemæosi térképeken a köz az egyes helységek között igen szűk volt és így a Marinus-féle térképeken sem lehetett nagy, annál kevésbbé, mivel a helységek nevei egészen ki voltak írva. Ennek következtében alig maradt hely arra, hogy a «λεγίων» odaférjen —

mondjuk *Acumincum* neve mellé — s tegyük fel, hogy az a név alá került, Acumincum és Sirmium közé; akkor Ptolemæos ezt a «λεγιων»-t épen úgy *Sirmium*-ra mint *Acumincum*-ra vonatkoztathatta. De tudva azt, hogy több legióbeli felirat Sirmiumban találtatott, Acumincumban pedig semmi, feltehetjük azt is, hogy a «λεγιων» eredetileg is, Marinus szerint Sirmiumra vonatkozott, nem pedig Acumincumra s miután a két név közé volt írva, Ptolemæos tévedésből ez utóbbival hozta kapcsolatba s így jutott ez legióhoz, habár soha semmi nyoma nem létezett ottan. Hogy Ptolemæos tévedése ekként magyarázható, azt mutatja egy egészen azonos eset, szintén Pannónia területén. Felső-Pannonia egyik legiója, a *XIII. Gemina* Carnuntumban volt elhelyezve, Ptolemæos szerint pedig a legközelebbi dunaparti helységben, *Flexum*-ban. Itt is ugyanaz történt, hogy a «λεγιων» a két helység neve közé volt írva, és Ptolemæos a keletihez számította, holott a nyugatira vonatkozott, épen úgy mint Sirmium és Acumincumnál.

Azt hiszem, a most felhozottak elegendők Ptolemæos tévedésének magyarázatára és helyreigazítására is. Annyi igaz, hogy a geographus nem tévesztette össze *Aquincum*-ot *Acumincum*-mal, de ép oly bizonyosnak tartható, hogy a *legio* táborhelye Sirmium volt.

E mellett tanuskodnak azon katonai bélyegek is, melyeket valóban szerencsés véletlen következtében Mitroviczán találtam a piacon, a Wiegenfeld-féle kereskedés előtt és a hozzá tartozó udvarban. Ezek a következők:

1. CVC azaz *c(ohors) VC(allaecorum)* és
2. CVF azaz *c(ohors) VF(lavia?)*

E bélyegek nem bizonyítják ugyan azt, hogy ennek a két cohorsnak tábora, ha nem is egyszerre, de egymás után Sirmiumnál volt, de igenis azt bizonyítják, hogy Sirmium táborral bírt. Mert tudva van, hogy a cohorsok bélyegei nemcsak ott fordulnak elő, hol az illető csapatok állomásoztak, hanem sok más helyen is. A legiók bélyegei viszont mindazon cohorsok táboraiban találtattak, melyek a legióhoz tartoznak, vagy mint szokták mondani, annak segédcsapatjai voltak, a cohorsok bélyegei pedig első sorban azon legio táborában fordulnak elő, melyhez be voltak osztva, s így ha tömegesen fordulnak elő, bizonyítékai annak, hogy az illető hely táborhely, a mit azonban ritkán kell bizonyítani. A fentnevezett két cohors is ezek alapján, az én nézetem szerint, szintén a sirmiumi legióhoz volt beosztva és azért találtattak is Sirmiumban.

Mindkét bélyegből több példányt találtam a nevezett helyen, s mind egymással tökéletesen egyeznek, mind ugyanazon typussal bírnak és egy időből valók. Értem ezt akként, hogy csak a *c(ohors) VC(allaecorum)* bélyegei egymással egyenlők, hanem ezeknek két első betűje, a

C és V a másik cohors bélyegein lévőekkel azonosak. Mindkettő továbbá mélyített, a mi régebbi időre, legkésőbb a második század idejére vall, valószínű, hogy még régebbiek.

Miután a sirmiumi táborhely idejének meghatározására is kell figyelmet fordítanunk, szükséges a nevezett két cohorsra vonatkozó más adatokat is felhasználni.

A *c(ohors) V C(allaccorum) et Luc(iensium)*, — ez a teljes neve a II. számú katonai diplomán, mely a 60-ik évből való Kr. u., — említetik más hat cohorssal együtt következőképen: . . . *peditib(us) et equitib(us), qui milit(ant) in coh(ortibus) VII, quae appellantur I Astur(um) et Callaccor(um), et I Hispanor(um) et I Alpinor(um) et I Lusitanor(um) et II Alpinor(um) et II Hisp(anorum) et V Luciens(ium) et Callaccor(um) et sunt in Illyrico sub L. Salvidieno Salviano Rufo . . . equiti Iantumaro Andedunis f. Varciano etc.*

Az itt megnevezett cohorsok közül az *I Alpinorum*, a *I Lusitanorum*, a *II Hispanorum* és a *V Callaecarum et Luciensium* előfordul a XII. számú diplomán is (85. Kr. u.) több más csapattal együtt s az van mondva róluk: *et sunt in Pannonia sub L. Funisulano Vettoniano*, s ebből kitűnik, hogy még Nero alatt megtartotta Pannonia régi nevét, *Illyricum*, t. i. *inferius* (Dalmatia, mint tudva van, *Illyricum superius*-nak neveztetett). Látni való továbbá, hogy a mi cohorsunk már a 60-ik év előtt állomásozott Pannoniában, de hogy hány éve volt már itt, mikor veterán katonái elbocsáttattak, azt teljes biztossággal ugyan nem lehet megállapítani, de megközelítőleg, azt hiszem, lehet. A *cohors II Hisp(anorum)*, melyhez *Iantumarus* tartozott, ép úgy mint a *I Asturum et Callaecorum*, a *I Hispanorum*, a *I Lusitanorum* és a *V Luciensium et Gallaccorum*, mint a nevek mutatja, Hispaniából eredt és csak azon sikeres hadjáratok után állítottak fel, melyeket Augustus Kr. e. 26 és 25-ben ott viselt és nagyon valószínű, hogy e cohorsok Illyricumban már Tiberius alatt alkalmaztattak. Akárhogy van a dolog, az bizonyos, hogy a *II Hisp.* az oklevél kelte előtt legalább 25 évvel már Illyricumban volt, mert a veterán *Iantumarus* nemzetségre nézve *Varcianus* volt, azaz a délpannoniai törzsek egyikéhez tartozott. Az pedig tudva lévő dolog, hogy a cohorsok ujoncaikat rendszeren onnan kapták, a hol állomásoztak, nem pedig eredeti hazájukból. Miután nagyon valószínű, hogy a nevezett hispaniai cohorsok együtt lettek áttéve Pannoniába, feltehetjük azt is, hogy a *cohors V Callaccorum* is talán már Augustus idejében, de biztosan Tiberius alatt jött a Száva vidékére.

A másik cohorsról csak keveset mondhatunk. Bélyegei eddig tudtommal máshol nem fordulnak elő, de egyéb emlékei sem, sőt az ember kétségbe vonná azon olvasás helyességét, melyet feljebb megkísérletünk, ha biztosan nem tudnók, hogy pusztán csak *Flavia* melléknévvvel

bíró cohors létezett.* Hogy e cohors a Flaviusok egyike által állíttatott fel, azt meg sem kell említeni, s így ama bélyeg is csak ezen uralkodók egyike vagy másika alatt, esetleg talán valamivel későbbben készült.

Úgy látszik, hogy Pannonia két részre való osztása idejében a *coh. V. Call.* Pannonia superiorba lett áttéve; a XXXIX. sz. diploma szerint 154-ben már ezen provinciában volt és pedig, mint a feliratokból tudjuk, *Crumerum*-ban (Nyerges-Ujfalú).**

Azt az időt már csak azért is nagyon valószínűnek tartjuk, mivel épen az első század vége felé, Domitianus alatt, a Duna vonalát Carnuntumtól Taurunumig már megszállották a rómaiak és így több csapat is kellett egyáltalában ennek elfoglalásához, másrészt a Száva megszünt limes lenni s ekként innen a csapatokat elrendelte a római kormány. Ez az utóbbi bizonyos; az elébbi állításunk mellett azon körülmény tanuskodik, hogy a 60-ik évben csak hét pannoniai (illyricumi) cohorsból bocsáttatnak el római katonák, nyilván azért, mert nem is volt sok cohors azon időben Illyricumban, 85-ben a XII. diploma szerint már hat ala és tizenöt cohorsból bocsáttatnak el, természetesen azért, mert a Duna vonala sokkal több csapatot vett igénybe. Ennél fogva csaknem egészen bizonyosnak tartom, hogy 85-ben már nem a Száva, hanem a Duna mellett Ny.-Ujfaluban táborozott a *coh. V. Call.* és hogy midőn Pannonia két részre oszlott, «*Pannonia superior*» seregéhez csatoltatott.

A mi két bélyegünk tehát valószínűleg 80—90 Kr. u. készült, s így feltehetjük, hogy Sirmium még ekkor római táborhely volt.

Most már azon kérdés fejtendő meg, vajon mikor vitetett el innen a legio, illetőleg mikor szünt meg táborhely lenni. Ha azon álláspontra helyezkednénk, hogy míg itt volt a tábor, addig nem lehetett Sirmium *colonia Flavia*, akkor igen egyszerű volna a kérdés megoldása: azt mondanók, hogy Domitianus, a ki esetleg a Flavia nevet adta Sirmiumnak, a tábort is egyuttal elvitte onnan. Másrészt, ha azt veszszük tekintetbe, hogy Ptolemæos a második század közepe táján írt, akkor a mellett kellene nyilatkoznunk, hogy a geographus idejében még Sirmiumban tartózkodott a legió, mondjuk a *II. adiutrix*.

Ezen utóbbi felfogáshoz csatlakozik Mommsen is,** természetesen azon eltéréssel, hogy Acumincumot tartja táborhelynek. A magam részéről Ptolemæos adatának csak annyiban tulajdoníthatnék fontosságot, a mennyiben azt bizonyítja, hogy még a *geographia* elkészülése előtt, — mennyivel, azt nem tudhatjuk, — az Al-Duna vidékén legio táborozott; de arra épen nem lehet adni semmit, hogy Ptolemæos még az ő idejére

* L. Forcellini — de Vit *cohors* a. és C. I. L. III. 6334. Orelli 2153.

** C. I. L. III. 3662.

*** i. h.

is vonatkoztatja Marinus adatait, más szóval, semmi esetre sem bizonyítja az ő adata azt, hogy az ő korában a legio még az Al-Duna vidékén volt. De van egy másik ok, mely a mellett szól, hogy még a Duna vonalának megszállása után is, tehát Domitianus halála után is, a legio Sirmiumban maradt, habár a cohorsok és alak, melyekről feljebb szólottam, a folyó partján helyezkedtek el, s ezen ok a dák háború. Mint láttuk, már száz évvel ezelőtt Augustus a Szávát a dák háború miatt szállotta meg és igen természetes, hogy Domitianus, valamint Nerva s különösen pedig Traianus az Italia felé és Italiával való közlekedés ezen legrövidebb útját még akkor is különös védelemben részesítették, mikor ez a folyó már nem volt a limes s ennél fogva a csapatokat mellőle mind a Dunaparthoz kellett volna áthelyezni. De van egy positiv bizonyíték is arra nézve, hogy a *legio II adiutrix*, miután Domitianus dák háborúiban részt vett, a császár halála után is Sirmiumban volt s ez a feljebb idézett sirmiumi feliratban olvasható: *T. Cominius T. f(ilius) Volt(inia tribu), Severus, Vienna; (centurio) leg(ionis) II adiutric(is), donus donatus ab imp(eratore) Caesare Aug(usto) bello Dacico, torquibus, armillis, phaleris, corona vallari; vixit ann(is) XXXXV. T. Caesernius Macedo proc(urator) Aug(usti), her(es) ex test(amento) p(osuit).** — Azon imperator, kinek neve el van hallgatva, mint már Ljubich felismerte, Domitianus, s elhallgatni a nevét csakis halála után lehetett és kellett, különben ki lett volna írva és későbbben kitörülve. Továbbá T. Cominius mint centurio, tehát szolgálatban halt meg, és pedig a legiotáborában; ezt annál inkább van jogunk feltenni, mivel máskülönben azon körülmény megemlézését is várhatnók, mely őt halálakor a tábortól távol tartotta.

Ha ezen feliratból az tűnik ki, hogy a legio II. adi még az első század végén Sirmiumban volt, akkor önként következik ebből, hogy Traianus dák háborúiban is részt vett. Ezt különben egy itáliai feliratból is tudjuk, melyben ezeket olvassuk:

T. Auridio P. f(ilio) Nicephero primipilo leg. II adiut(ricis), in bello contra Dacos ab invictissimo imp(eratore) nostro Traiano feliciter patrato castrensi corona donato etc.**

A háború befejezése után visszatért a legió Pannoniába, de hogy Sirmiumba-e vagy Aquincumba lett-e rendelve, arról ezen rövid értekezés keretén belül nem lehet szó. —

Ezen hosszú kitérés után visszatérhetünk oda, a honnan kiindultunk, hogy t. i. nem Acumincum, hanem Sirmium volt az első században a római táborhely ezen a vidéken. *Ennél fogva a római limest nem*

* Viestnik, XII, 1. 1

** Orelli 3048.

a *Duna, hanem a Száva képeste*. Miután pedig ezen limes kérdése igen fontos, szükségesnek találjuk ezzel tüzetesen foglalkozni.

Augustus ugyanis első illyricumi hadjárata alkalmából a Száván túl nem ment, sőt, midőn Segestica elfoglalásához készült, a segestanoknak kijelentette, hogy neki szüksége van városokra a dákok ellen indítandó háború esetére.¹ Hasonlóképen fogja fel e dolgot Strabo is, ki úgy mint Appianus, nyilván Augustus emlékiratait használta forrásokul; szerinte is Segestica alkalmas kiinduló pont a dákok elleni háborúba,² és pedig azért, mert több hajózható folyó összefolyásánál fekszik és uralja az utat befelé és felfelé Naupartus irányában. Ez eléggé bizonyítja, hogy Augustusnak nem is volt szándéka a Száván túl foglalást tenni és tényleg nem is tett, sőt a midőn Segestica elfoglalása után közvetlenül ide 25 cohorsból álló (a szám egy kissé gyanús!) őrséget helyezett el, ezzel meg is jelölte Pannonia, illetőleg akkor csak Illyricum határát, kijelölte határvonalnak a Szávát. Erre annál nagyobb súlyt kell fektetni, mivel ez a római szokásnak megfelelt, annak t. i., mely szerint az elfoglalt területet limes és castellumok által biztosítják közvetlenül a foglalás után. Így tett Drusus is (Augustus mostoha fia, Germanicus atyja), a ki a Rajna jobb partján elfoglalt területet ekként erősítette meg s ilyen volt a limes Germanicus és tartozékai, továbbá a vallum Hadriani és Antonini Britanniában, a későbbi limes Pannonicus stb. Továbbá a régi íróknál legkisebb nyoma sincsen annak, hogy Augustus idejében Sisciához éjszakra római tábor épült volna, de annak van, hogy a római uralom az egész Szávára kiterjedt. Azt tudjuk ugyanis, hogy 6-ban Kr. u., midőn a nagy pannon-dalmát lázadás kitört, a nevezett folyó alsó folyásánál Sirmium már a rómaiak kezében volt, mert a breukok legelőször ezt támadták meg, a nélkül, hogy képesek lettek volna elfoglalni,³ a várost Cæcina Severus, Moesia helytartója mentette meg. Azt ugyan nem mondja egy író sem, hogy valamint Sisciában úgy Sirmiumban is volt őrség, de az annyira természetes következménye a római hódításnak, hogy őrség nélkül ilyen előre tolt helyet nem is képzelhetünk. Mommsen ugyan azt hiszi, hogy Sirmium védelme inkább Moesia, mint Illyricum helytartójára volt bízva⁴ és abban az esetben, melyet most említettünk, csakugyan így volt. De ez rendkívüli eset is volt, mert akkor Illyricum őrsége nagyjából távol volt Illyricumtól a Maroboduus ellen indítandó háborúra rendelve s így Sirmiumnak rendes helyőrsége is megfogyott, úgy hogy Moesia helytartója kénytelen volt azt az illyricumi helységet megvédeni. De más

¹ App. III.

² Str. VII, 5, 2.

³ Dio C. 55, 29.

⁴ i. h.

rendes körülmények között Sirmium maga is védhette volna magát, mert — mint feljebb láttuk — ennek is volt táborhelye.

Hozzá vehetjük még azt is, hogy a fentemlített pannon-dalmát háború alatt is Siscia volt Tiberiusnak főhadiszállása, a hol roppant seregét összegyűjtötte,¹ s a Száva mellett levő két tábor együttvéve csak azt bizonyítja, hogy e folyó képezte Illyricum limesét éjszak felé. Ellenben a Száva és Dráva közötti vidéken semmi nyoma sincs annak, hogy a Dráva valaha limes gyanánt szolgált volna, kivéve Pettau vidékét, a hol, mint tudva van, Vespasianusig a *legio XIII gemina* táborozott. Pettau fekvéséből különben azt következtethetjük, hogy a limes vonala vagy Zágráb vidékén kanyarodott éjszak felé Pettaunak, vagy — a mi valószínűbb — a későbbi irányt követve, nyugat felé nagyot kerülve, jutott Pettauig. Valamint ezen táborhelyet mint olyant ismerjük, habár csak rövid ideig volt itt a legio székhelye, épen úgy ismernénk más tábort is a Dráva mellett, ha t. i. Pettaun kívül lett volna.

Van azonban több dolog, mely, mint látszik, határozottan ellenkezik a mi nézetünkkel, s ezekkel kötelességünk tüzetesen foglalkozni, hogy azzal ne vádoljanak, hogy hallgatással mellőzzük az ellenünk szóló érveket.

A legelső és talán legfontosabb hely, mely Illyricum határára vonatkozik, a *Monum. Ancy.*-ban olvasható:² *Pannoniorum gentes qua[s] ante me principem populi Romani exercitus nunquam ad[i]t, devictas per Ti. [Ne]ronem, qui tum erat privignus et legatus meus, imperio populi Romani s[ub]ie[ci] protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Dan[u]i.*

Tiberiusnak ezen hadjáratai, mint Mommsen³ megjegyzi, Kr. előtti 12—9. évekre esnek, tehát nem azon nagy pannon lázadás leveretéséről van szó, mely Tiberius erejét annyira igénybe vette Kr. u. 6—10. Zippel, a ki ezen helyre hivatkozik,⁴ maga beismeri, hogy itt nem annyira Illyricum dunai határának megemlítése fontos, mert a Dunának a Dráva és Száva torkolatai közötti részről is lehet itt szó, — mint inkább azon körülmény, hogy az összes pannoniai hadjáratok között, melyek Augustus alatt viseltettek, csak Tiberiusnak első pannoniai hadjárata említettik, s ennek oka, Zippel szerint csak az lehet, hogy ezen hadjárat által a birodalom határai kibővítettek. Mommsen is hasonlóan nyilatkozik, hogy t. i. a *Monum. Ancy.* szavai kevés jelentőségűek Pannonia, illetőleg Illyricum határait nézve.⁵ Nagyobb súlyt fektet Zippel arra, hogy Augustus azt állítja, hogy Tiberius oly pannon törzseket vetett alá, melyekhez ő előtte római sereg nem jutott;

¹ Vell. Pat. II. 113.

² 5. 44—47.

³ *Mon. Anc.* 129. 1

⁴ 299 k. 1.

⁵ *C. I. L.* III 415 1.

miután pedig tudjuk és pedig Augustus saját feljegyzéseiből (App. III. 22.), hogy a rómaiak már Augustus hadjárata előtt kétszer kísérelték meg Siscia elfoglalását, nem lehet más pannon törzsekről szó, mint azokról, melyek a Drávához éjszakra a Dunáig laktak. Az első dolog, hogy Illyricum határai a Dunáig kiterjesztettek, mindenesetre inkább megfontolásra méltó, mint a hogyan azt Zippel gondolja s erről még lejjebb fogunk is szólni; de az utóbbi érvének, hogy csakis a Dráván túli pannon törzsekről lehet szó, a melyeket Tiberius alávetett, az épen nem nyom semmit a latban, mert Augustus úgy sem ment túl a Száván s ha Tiberius csak az iasokat és — mondjuk — még a skordiskokat is legyőzte, pedig ezek a Drávához délre laktak, már akkor is azt mondhatta Augustus, hogy *Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi Romani exercitus nunquam adit, devictas imperio populi Romani subieci*. Hogy mily keveset jelentenek e szavak, azt mutatják a Monum. Ancyr. következő sorai: *Citr[a] quod [D]a[cor]u[m tr]an[s]gressus exercitus me[s] a[u]spi[cis] vict[us] profligatusque [est, et] pos[ita] tran[s] Dan[uv]ium ductus ex[er]citus me[u]s Da[cor]um gentes im[per]ia populi Romani perferre cogit*. Hogy ebben is milyen hiábavaló dicsekvés van, az abból kitűnik, hogy Cæcina Severus Moesia helytartója Kr. u. 6-ban kénytelen volt a pannon háború színhelyét odahagyni és tartományába visszasietni, mivel a dákok, kiket Augustus engedelmességre szorított, a Dunán át Moesiába törtek,* sőt már 10-ben Kr. e. a Duna jegén át betörték Pannoniába.*** Hogy mit jelenthetnek különben e szavak *imperio populi Romani subieci*, arról még lejjebb fogunk szólni.

Különben maga Zippel is beismeri, hogy a történetírók adatai nagyobbrészt nem engednek arra következtetni, hogy meddig terjedtek Tiberius hódításai. Ebben tökéletesen igaza is van, különösen a főforrásra, Diona nézve, mert ezen írónál sehol sincs új hódításokról szó, hanem valamennyi helyen, melyet Zippel idéz,*** a pannonok *lázasadásáról* van szó; 13-ban Kr. küldi Augustus Agrippát rendkívüli teljhatalommal *εις την Παννονίαν πολεμησειούσαν* (Dio 54, 28); 12-ben Agrippa halála után ismét a pannonok ellen, *τότε δὲ τελευταίως* (Agrippa) *ἐπανέστησαν* (Dio 54, 31); az első alkalommal a pannonok nem mertek semmit sem tenni, most pedig, miután tényleg fellázadtak, Tiberius sokat pusztítva és az embereket sokat zaklatva (*κακώσας*), *ἐχέριωσατο*. Zippel szerint ezen hadjáratban tett Tiberius új hódításokat: Dio ezt nem mondja és szávaiból csak annyit lehet kimagyarázni, hogy engedelmességre szorította; mert ezen kitétel: *ἐχέριωσατο* épen nem magyarázható új hódításokra. Miután továbbá maga Zippel beismeri, hogy Dio több adatait

* C. Dio 55, 30.

** C. D. 36, 2.

*** 302—304. l.

épen nem lehet arra magyarázni, hogy Tiberius Illyricum területét kibővítette, úgy egyáltalában nincs jogunk ezen író szavaiból hódításokra következtetni.

Ugyancsak Zippel Rufus breviariumjából idézi a 7. és 8. fejezetet és különösen arra utal, hogy ezen író szerint *«limes inter Romanos ac barbaros ab Augusta Vindelicum per Noricum, Pannonias ac Moesiam est constitutus* és pedig Augustus idejében. Hogy egy későbbi kortól való írónak szavai az őt megelőző időre nézve oly nagy súlylyal bírjanak, a minőt Zippel nekik tulajdonít, azt más nem fogja elhinni; hiszen Rufus arról nem bírt tudomással, hogy meddig terjedt Illyricum limese Augustus alatt, különben nem állítaná, hogy Augustus alatt a marcomannok és quadok Valeriából kiűzettek, a hol egyáltalában soha sem tartózkodtak. Zippel csak önmagához következetes, ha Rufusnak ezen hihetetlen adatát is igazolni törekszik.¹

Nagy súlyt fektet Zippel² arra is, hogy abban a kis földrajzi tankönyvben, mely *«Dimensuratio provinciarum»*-nak neveztetik és Agrippa irataiból lett kivonatolva, Pannonia határa gyanánt a Danuvius említettik: *«Illyricum, Pannonia ab orienti flumine Drino (t. i. finiuntur) ab occidente desertis, in quibus habitant Boi et Carni, a septentrione flumine Danuvio, a meridie mari Hadriatico»*. Hogy ezen *dimensuratio* nem Agrippa műveiből, hanem ezeknek kivonataiból lett kivonva, azt Riese mutatta ki,³ s így inkább valószínű, hogy a későbbi kivonatoló hozta be a Dunát határfolyónak s ez kitűnik Pliniusból, ki a Dunát meg sem említi kivonatában,⁴ pedig az ő idejében már csakugyan ez a folyó volt a határ. Ama *dimensuratio*-ba még ezenfelül azon feltűnő hiba is csúszott volna be, ha csakugyan Agrippától eredne, hogy Pannonia már mint provincia meg van nevezve, holott, mint feljebb láttuk, még 60 Kr. u. Illyricumnak neveztetik s egyáltalában míg Agrippa élt, külön provincia nem is volt.

A legfontosabb és igazán döntő érv, ha csakugyan annak kellene elismerni, az volna, melyet Zippel könyve végén (312. l.) felhoz, hogy t. i. a IX. számú katonai diploma, melyben Teutomus fia, Veturius, Pannoniából való lovas nyer elbocsáttatást Kr. u. 74-ben Sikátorban (Veszprém m.) találtatott. Zippel szerint a lelhely maga is bizonyítja, hogy vagy Claudius vagy Vespasianus alatt már Sikátor vidéke a római birodalomhoz tartozott; azon esetre, ha az illető veteranus pénzül kapta ki végkielégítését, visszatért az illető hazájába, ha pedig földekben, akkor ezen földeknek a birodalom határain belül kellett lenni. Ez utóbbi

¹ 305. k. l.

² 300. l.

³ Geogr. Lat. min. XVII. k. l.

⁴ III 150.

feltevés egészen helyes és azt bizonyítaná, hogy 74-ben már az egész dunántúli vidék a római birodalomhoz tartozott, a mit eddig senki sem vont kétségbe; az is igaz, hogy a veteránok rendszeren vissza szoktak térni hazájukba; de hogy erre nézve kényszer forgott volna fel, azt nem lehet állítani, és így Veturius is pénzével esetleg oda ment, a hova neki tetszett; aligha ment vissza hazájába, mikor Sikátoron megtelepedett, mert az ő idejében a rómaiásodás éppen a Bakony vidékén aligha volt annyira elterjedve, hogy egy barbar nevű apának — Teutomus — a fia római nevet vett volna fel, a Veturius nevet.

Zippelnek érvelései tehát, ha egyenként, ha összesen tekintjük, nem bizonyítják azt, hogy a római uralom Augustus alatt már a Dráván inneni részekre is kiterjedt volna és legfeljebb azt lehetne megengedni, a mit Mommsen is állít, hogy a Dráva folyóig terjedt. Van is egynehány fontos dolog, mely ezen felfogás mellett szól, — de csak látszólagosan. Ezek a következők:

A pannon-dalmát lázadás alkalmából a harcz nemcsak a Szávához délre, hanem e folyó éjszaki partvidékén is folyik. Mindjárt a háború elején a breukok megtámadják Sirmiumot és az ebben lévő rómaiakat, de Cæcina Severus Moesia helytartója, sietett a város felmentésére és meg is verte a breukokat a Dráva körül.¹ A háború további folyamában a breukok, kikhez a sebesült dalmát Bato is csatlakozott, az *Alma* hegységet foglalták el; ez pedig Sirmiumhoz közel volt és Probus idejében a katonák által szőlőkkel lett beültetve.² Későbbben ugyanezen Cæcina Severus a volcæusi mocsarak mellett táborozott, s ezek, mint tudva van, a mai Vinkovce közelében voltak; továbbá bizonyosnak tarthatjuk, hogy a mons Claudius is, a melyre a lázadó pannonok menekültek,³ a Dráva és Száva közötti vidéken keresendő;⁴ s végtére a *Bathinus* folyó, mely körül Tiberius a pannonokat végképen tönkre verte,⁵ mint Goos és Hirschfeld gondolják, a Varasd közelében a Drávával egyesülő Bednya folyó.⁶

Mindezen földrajzi adatok arra engednek következtetni, hogy Augustus korában a Dráva és Száva közötti terület szintén Pannoniához számított, illetőleg első sorban Illyricummal egyesített. Ezen egyesítés meg is történt, de nem olyanformán, hogy a római limes a Drávát érte volna — Pettau vidékét kivéve — hanem egész másképen. A skordkok, kikről tudva van, hogy alsó Pannonia déli részén, tehát a mai Szlavóniában le voltak telepedve, a Fruska Gora vidékén, a Kr. előtti

¹ Dio C. 55, 29.

² Eutrop. 9, 17. Vopisc. Prob. 18.

³ Vell. Paterc. II. 112.

⁴ Plin. III. 148.

⁵ Vell. Paterc. II. 114.

⁶ Arch. f. sieb. Lk. 1876, 453. I. Hermes 25, 360. I.

12-ik évben, mikor a pannonok Agrippa halála után lázongtak, mint ezeknek szomszédai a rómaiak szövetségében állottak és ezeknek a harczban nagy szolgálatokat tettek¹ és későbbben is, mikor a nagy dalmát-pannon lázadás Italiát rémületbe ejtette, szintén voltak a rómaiaknak szövetségeseik azon a vidéken, s míg Tiberius Messalinussal Sisciában tartózkodott, e szövetségeseik területére ütöttek be a lázadók és elpártolásra kényszerítették.² Nem szükséges e helyen bőven fejtegetni, hogy mi jelentősége volt a rómaiaknál a «szövetség»-nek; elég lesz arra utalni, hogy éppen a nevezett háborúban Rhoemetalkes thrák király, mint a rómaiak szövetségese, tetemes hadierővel, különösen lovassággal támogatta a rómaiakat,³ a mint hogy az ilyen névszerinti szövetségeseik, mint tényleges hűbéresek éppen úgy alá voltak vetve a rómaiaknak, mint a névszerinti alattvalók⁴ s különösen hadi szolgálatra voltak kötelezve, kivált a principatus alatt.⁵ Magától értetődik, hogy e szövetséges viszony kizárt tökéletesen az alattvalóit s éppen oly világos, hogy a *limes Pannonicus* nem foglalhatta magában a szövetségeseik területeit, a melyeken római tábor nem létezhetett, kivéve a háború ideje alatt.⁶ Ebből magyarázhatók meg a Száva vidékén folyó harczok is; a folyó táboraival együtt képezte a limest, de az ehhez éjszakra lévő terület lakói, mint a skordiskok és más név szerint meg nem említett szövetségeseik nem tehettek kifogást az ellen, hogy a harcz az ő földjükön folyik; sőt úgy látszik, éppen azzal kezdték meg azt a breukok, hogy a skordiskokat, a rómaiak szövetségeseit támadták meg, a rómaiak pedig kénytelenek voltak ugyanazon területen folytatni a harczot, a melyen kitört. De különben is a boszniai völgyekbe úgy is csak a Száva vidékéről lehet jutni, és azért is tartották a rómaiak a Sirmium és Siscia vidéket megszállva.

Ebből a szempontból magyarázhatók a Monum. Ancyr. fennidézett szavai is, hogy t. i. Augustus Illyricum határait a Dunáig kiterjesztette. Valamint Thrakiában Rhoemetalkes Moesia helytartójának, Cæcina Severusnak volt alárendelve, úgy az Illyricumhoz tartozó Horvát-Szlavonország Illyricum helytartója hatásköréhez számíttatott s miután a skordiskok a Fruska-Gorán, tehát a Dunáig laktak, mondhatta Augustus némi nagyítással, hogy Illyricum határát egészen a Dunáig előretolta.

A Száva melletti limes, miután a fentebbiekben megmagyaráztuk, hogy miért nem terjedhetett ezen túl a birodalom területe, igen ter-

¹ C. Dio 54, 31.

² U. o. 55, 30: καὶ τοῦ Τιβερίου τοῦ τε Μεσσαλίνου ἐν Σισκίᾳ ἐγγχρονισάντων, τὴν τε συμμαχίᾳ αὐτῶν ἐπέδραμον καὶ συγγούς προσαπέτησαν.

³ C. Dio 55, 30. Vell. Paterc. II. 112.

⁴ V. ö. Mommsen R. St. R. III. 663. kk II

⁵ Mommsen u. o. 679 l.

⁶ U. a. u. o. 690 l.

mészertesnek látszik és mindaddig nem kellett ezen változtatni, míg a későbbi Pannonia Illyricumhoz tartozott; de a mint ebből két provincia lett (Kr. u. 10 táján) és Pannoniának déli határa, mint a Corpushoz mellékelt térkép is mutatja, nagyon közel esett a Szávához, az egész Pannonia egy hosszú és keskeny területet képezett, mely csekély kiterjedésénél fogva sem érdemli meg a provincia nevét, annál kevésbé azt a három legiót, melyről még lejjebb fogunk szólni. Ekkor úgy látszik, okvetlenül előre kellett vinni Pannonia határát a Drávaig, illetőleg a Dunának Eszék és Zimony közötti szakaszáig, és pedig még Augustus alatt. Mert e princeps halálakor három legiója van Pannoniának külön, Innus Blæsus parancsnoksága alatt, az VIII Augusta, a XV Apollinaris és IX.* Ok nélkül nem történhetett az, hogy Pannoniának is épen akkora serege volt, mint Dalmatiának, s azért fel kell tennünk, hogy Pannonia nemcsak azon területre szorítkozott, mely későbbben a Szávához délen hozzátartozott és ekként, úgy látszik, arra a következtetésre jutunk, hogy mégis csak a Dráva és Száva közötti vidék is Pannoniához számított, különben nem lett volna értelme eme tartományban három legiót tartani. Erre viszont azt lehet mondani, hogy ha a Száva és Dráva vidékét le egészen Zimonyig hozzászámítjuk is Pannoniához, akkor sincs értelme a három legiónak, mert e vidéknek nem kellett, ez általában nem vett részt a lázadásban, sőt megmaradt a római szövetség mellett. A pannon-dalmát lázadás történetéből kitűnik, hogy éjszaki Illyricumban sem a segestánok, sem a skordiskok nem ragadtak fegyvert a rómaiak ellen, hanem első sorban a breukok, ezek pedig a későbbi Pannonia inferior legdélibb néptörzsét képezték, tehát a Szávához délre laktak, a mai Boszniában. Abból, hogy a skordiskok területén folytatják a harcot, nem lehet azt következtetni, hogy a Dráva és Száva között voltak letelepedve, mint Kiepert teszi,** mert ép annyi joggal azt lehetne állítani, hogy Sirmium körül tanyáztak, a hol a nagy lázadás kezdetén találkozunk velök. Valamint ezek, úgy a többi pártütő törzsek is, a mai Boszniában illetőleg Dalmatiában laktak és a veszedelmes mozgalom elfojtása után ezek miatt kellett a három legio Pannoniában, nem pedig a Dráva és Száva közének védelmére; és ha szorosán és pontosan vesszük Strabo és Appianus Pannoniára vonatkozó adatait és nem tekintjük azt, hogy mi volt későbbben Pannonia terjedelme, akkor is ugyanazon eredményre jutunk. A nevezett írók, kik épen ezen pontban Augustus emlékiratai után indultak, a későbbi Dalmatiának törzseit számítják a pannon törzsekhez*** s miután e törzsek lakhelyét legalább

* Tac. Ann. I 30

** Atlas antiquus tab. XI

*** Str. VII 5, 3. App. Ill. 22.

megközelítőleg meghatározhatjuk,¹ ismerjük Pannonia területét is és pedig azon kiterjedésben, a mint azt Augustus maga körvonalozta.

E szerint az akkori Pannonia a mai Boszniát és Herczegovínát foglalta magában, tehát oly törzsek lakhelyéül szolgált, melyek még leveretésök után veszélyesekké válhattak. Ezek miatt volt kénytelen Augustus három legiót Pannoniában elhelyezni s ezek közül Tiberius rendelte el onnan a VIII Augusta-t, a mikor már a pannonok a római uralmat megszokták, úgy hogy Tacitus szerint ezen princeps alatt két legio védte a Duna partját Pannoniában,² a mi azonban, mint tudva van, épen nem jelenti azt, hogy e legiók a folyó partját megszállották; Claudius alatt 50-ben Kr. u. még nincsen legio e folyó partján, mert e princeps Vannius elűzetése után megparancsolja Pannonia akkori helytartójának, Palpellius Histernek, hogy egy legióval és a provinciában szedett segédcsoportokkal szállja meg a folyót; e parancs teljesen felesleges lett volna, ha már Tiberius alatt egy legio már a folyó mellett táborozott volna.

Maga Zippel szintén nem tagadhatja, hogy a Pannonia terjedelmére vonatkozó adatok Strabónál és Appianusnál Augustus emlékirataiból származnak, de a helyett, hogy e fontos adatokat kellően méltatná, megelégszik avval, hogy felemlíti,³ és a pannon törzsek lakhelyét meghatározza, sőt egyenesen azt mondja, hogy reá nézve nagyobb értékkel bír az, a mit az első századbéli «Pannonia» alatt értettek. Hivatkozik Velleius Paterculusra, a ki Maroboduus birodalmát körvonalozván, azt mondja, hogy *habet «Pannoniam ad dextram»* s e szerint azt akarja mondani ez az író, hogy Pannonia azon része, mely a markomann birodalomhoz jobb kéz felé terült el, természetesen csak a Duna partvidéke lehet. A mit Zippel természetesnek tart, azt mások aligha tartják annak. Pannonia akkor is jobbra esik Maroboduus birodalmához, ha nem is a Duna, hanem a Száva határolja azt. Van azonban ugyancsak Velleiusnál egy másik adat, mely határozottan a mi felfogásunk mellett szól; azt mondja Tiberiusról, hogy *«Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias»*.⁴ Itt a skordiskokat külön megnevezi Pannonia mellett, épen úgy, mint a vindelikokat Rætia mellett, s ez jele annak, hogy mindkét esetben eredetileg külön álló területről van szó, daczára annak, hogy Vindelicia később Rætiával egyesítettett, a skordiskok pedig Pannoniához csatoltattak, azzal a különbséggel, hogy Vindelicia és Rætia azonnal a foglalás után egy procurator alatt egyesítettett, a skordiskok

¹ L. «A pannonok földje és népe» című értekezésemet. Egyet. Phil. Közlöny V. k.

² Ann. IV, 5;

³ 309. k. l.

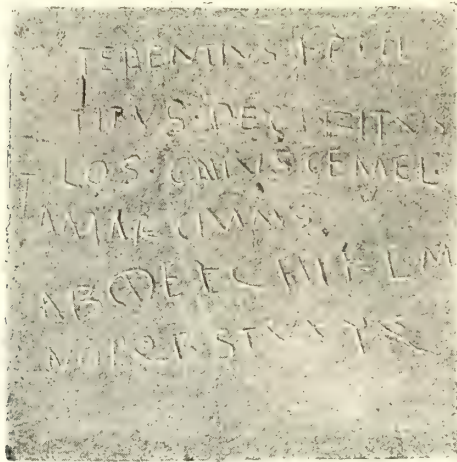
⁴ II. 39.

pedig, mivel a rómaiak szövetségesei voltak, csak későbbben veszítették el tökéletesen függetlenségüket. Ezen különböző eljárás okait is könnyű felismerni; Rætiát Drusus foglalta el 15-ben Kr. erőhatalommal, a vindelikokat meg Tiberius verté meg,* s már ennél fogva szó sem lehetett arról, hogy a vindelikok a rómaiak «szövetségesei» lehettek volna; a skordiskokról nem szól a történetírás, még azt sem említi meg, hogy Sirmiumot hogyan foglalták el a rómaiak, s biztos jele annak, hogy itt a római támadást a skordiskok részéről a megadás előzte meg, a minek következménye a szövetség lett s így méltán megemlíthette Velleius külön e népet Pannonia mellett, daczára annak, hogy későbben Pannoniához csatoltatott.

Hogy mikor és mi okból változott Pannonia határa, arról talán még más alkalommal fogunk szólni.

Fröhlich Róbert.

* Strabo VII. 1, 5

RÓMAI FŐLIRATOS TÉGLA SZAMOS-UJVÁRBÓL.
(Magyarázataát lásd a 169—170. lapokon.)

MAGYAR VISELETKÉPEK CZIMERES LEVELEINKBEN.*

48—49. *Szigeti Poncz István* címere, adományozta Báthory Gábor erdélyi fejedelem, 1612 július hó 30-án, Gyulafehérvártt kelt oklevelében. A paizs kék mezejében magyar vitéz áll, vörös dolmányban, arany gombokkal, melyek sűrűn egymás mellé vannak rakva, arany zsinór-övvel, melyről a szokott formájú magyaros kard hüvelye lóg le. Nadrágja meggyszín, csizmája sárga. A vitéz jobbjaiban kivont kardot villogtat. Fején jellemző keskeny karimájú, alacsony fekete nemez kalap van, minőt az alföldön ma is széltében viselnek. A sisakoromdíz, ugyanezen harcos térdig ábrázolt növekvő alakja, ki balját csípőjére támasztja s jobbjaiban zöld ágat tart, melyen sólyom ül. Valószínű, hogy ez alakban is egy fejedelmi solymár costumját birjuk, a mi annál valószínűbb, mert a fiatal sólymokat tényleg előbb zöld faágakról röptették, mielőtt a léczre s a kézre reá szoktak volna.¹

50—51. *Szentgyörgyi Bakach Sándor* címere, vele együtt Bakach Wolfgangnak is adományozva. Az érdemek között felemlítették, hogy Sándor a szentgyörgyvölgyi várban, Benedek pedig mint a gyulafehérvári vár kapitánya, harcoltak sikeresen a török ellen. Még korábban I. Sándor a mohácsi csatában vitézkedett, a mennyiben a csata hevében Bánffy János nádort saját lova átengedésével mentette meg. Az armálist, mely 1622 augusztus 15-én Bécsben kelt, adományozta II. Ferdinánd király. Maga a címerkép egyike legérdekesebb costum képeinknek, jóllehet, a classikus heraldika szempontjából kifogás alá esik. Azt a jelenetet ábrázolja, a mint Bakach Sándor a menekülő Bánffy nádort lovára segíti. A nádor lova az előtérben döglötten terül el. A nádort pedig Bakach épen a saját lovára segíti. Mindaketten a XVI. s XVII. századbeli könnyű magyar lovasság vagy huszárság ruhájába vannak öltözve, melynek jellemző részei az elől feltolható orrvédővel ellátott könnyű huszár sisak, minőt fentebb a gráci fegyvermúzeumból említettünk volt, továbbá a könnyű pánczéling s a gyengén görbült magyaros kard. Ezenfelül mindkét alak hosszúszerű sarkantyús, sárga csizmát visel. A nádor a pánczéling felett mell-vértet visel, mely alól még a dolmány kilátszik. A vért a tisztek ruházatához tartozott. Bakachnál látjuk, hogy a pánczéling még a derékon alul is leér. Jellemző még, hogy a nádor sisakcsúcsán

* Második befejező közlemény. Az első közlemény megjelent az Arch. Ért. 1891. évi 385—409. l.

¹ Országos Levéltár. Neo. Reg. Fasc. 1864. Nro 103.

van a tollbokréta, míg Bakach sisakján az orrvédő helyén van betűzve. Mindez a különböző rangfokozatok megkülönböztetése volt. A sisakoromdiszben egy ily vitéz még pontosabban rajzolt növekvő alakját látjuk, melyen különösen a mellvért, a sisak s a jobb kezében felemelve tartott egyenes pánczélszűrő kard, mint a könnyű lovasságnak e korban szintén egyik legszokottabb fegyvere vannak teljesen híven ábrázolva. Ez alak mindenesetre magát I. Bakach Sándort kívánja ábrázolni. Az egész címerkép a miniatür festészet szempontjából is figyelmet érdemel.*

52. *Pinczés Pál* címere, adományoztatott 1622-ben II. Ferdinánd király által. A címerszerző, mint ötven lovas vitéz kapitánya, a Bethlen-féle fölkelésben s a vallási háborúk alatt a csehek ellen vitézkedett. A címer sisakoromdisze egy derékig páncélba öltözött vitéz növekvő alakja, ki jobbjában két szárnyú zöld színű lobogót tart, balját pedig, a zászló egyik szárnyát is fölfogva, csipőjére támasztja. A sisak az ismert magyaros forma, rák formájú, fültakaróval. A mellvért egészen rákpánczél, mely középen éllel bír, mint a mily példányok a 30 éves vallási háborúk idejéből a bécsi fegyvergyűjteményben is láthatók. Ez alatt pánczéling van, mely a karokat fedi s derékon alul csipkézett formában kilátszik. Ez alakban bizonyára egy azon korbéli lovas kapitány hű costümjének rajzát bírjuk.** Sok tekintetben hasonló ehez a Rákóczy György erdélyi fejedelem által, Gyulafehérvártt 1648 márczius hó 23-án, gyulafehérvári *Szilágyi János* és markosfalvi *Kocsis Gáspár* számára adományozott címeralak; azonban azon különbséggel, hogy itt a vitéz levágott török fejet tart. Leírása: Scutum videlicet militare caelestini coloris, in cuius campo sive area corona aurea est collocata, ex qua homo dimidius cataphractus altera ensem euaginatum sanguine tinctum, altera caput Turcicum crine tenus arreptum tenere visitur.***

53. *Bokor Kaposi István* címere, adományozta II. Ferdinánd király 1628 nov. 26-án Bécsben kelt oklevelében. A címeralak érdekes leírása következő: Scutum videlicet militare erectum, rubri coloris, fundum illius viridi campo occupante, in quo, integer. Vir juvenili forma conspicuus, diuaticatis pedibus, erecte stare, et flauis cothurnis calceatus, ac albis caligis, vesteque coerulea sive tunica amictus, et candido cingulo præcinctus, capite quoque nigro pileo *hungarico* tecto etc. Az alak kék dolmányba öltözött, derekán arany zsinór-övvel s a dolmányon sűrűn felrakott arany gombokkal. Nadrágja fehér, csizmája sárga. Egyik kezében szőlőágot s a másikban nyílveaszó-csomót tart. Legérdekesebb fejjén a fekete nemez főveg, kucsma- vagy sapkaszerű alakjával. A leírás maga magyarnak mondja e viseletet. Még a csizmára vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy a szár felső részének olyan vágása, mint azt ezen képünkön is látjuk, hogy t. i. középen elől magasabb s kétoldalt le van kanyarítva, a szár legmagasabb pontján pedig elől szőr rózsa, gomb, sőt nem ritkán bojt van fölvarrva, szintén specialis magyar typus, a mennyiben azt egyebütt nem igen találjuk. A német csizma szára felül egyenesen, illetőleg kereken vágott, a spanyol csizma

* M. N. Múzeumi Levéltár.

** Nemességkérő folyamodvány, szerző gyűjteményében. Ld. még «Turul» 1888. évf. Melléklet.)

*** Országos Levéltár. Kolos m. c. Arm. K. Nro 46.

felül szintén kerek, bő és lecsüngő, nem ritkán hátul fölhasított s szíjjal ellátott, hogy fölcsatolható legyen.¹

54. *Kozta István*, Mátyás és Jónás armálisa, adományozta Brandenburgi Katalin, Kolozsvártrt 1630 április hó 16-án kelt oklevelében. A czímeralak leírása következő: Scutum videlicet militare caelestini coloris in cuius fundo sive area homo integer rubeo sagó seu habitu militari breviori amictus, sagittantis instar, impositam sagittam arcum trahere visitur. Az érdekes alak egy, a xvi. századi harcokban még Erdélyben szerepelt nyilazó darabontot ábrázol. Hogy katonai ruházattal van dolgunk, azt a czímerleírás is mondja. Az attila, mely testét fedi, vörös, alacsony gallérja van s derekát zöld színű szövet öv szorítja, alul két oldalt fel van hasítva, hogy a kilépést könnyítse. Nadrágja zöld, csizmája sárga. Fején sárga prémes, vörös zacskós süveg van. Épen azon pillanatban van ábrázolva, a mint keziját czélozva elpattantja.² A leírásban, azt hiszem, a «sagó» szó a katonai ruházatának megjelölésére hibásan van használva, mert az kurta mentét, zekét jelent, míg itt egy hosszú öltönyt nyel van dolgunk. Annyiban helyes, hogy tényleg e szó katonai öltönyt jelent. Innen a latin mondás is: Ad saga ire: Hadba állani. Különböztetve átvitt értelemben még a cserge és szokmány ruha nevekre is használtatik. Mindkét szó túlnyomólag Erdélyben volt divatos.³

55. *Bonczidai Péter* armálisa, adományozta Rákóczy György erdélyi fejedelem, Gyulafehérvártrt 1631 augusztus hó 9-én kelt oklevelében.⁴ A czímerszerző tardosi pap, úgylátszik, mint udvari lelkész szerzett érdemeket. A czímeralakban kétségtelenül ő maga van ábrázolva, így tehát abban a xvii. század első feléből egy erdélyi református pap öltözetének hiteles képét birjuk. A német és hollandi egyetemek divatjának befolyása rajta kétségtelen. Erre mutat a széles, fehér prémmel végig szegélyezett s két oldalt az újaknak felhasított hosszú, fekete mente s az oldalt odafestett magas tetejű, széles karimájú ú. n. német vaskalap. Belső öltözete szürke, hosszúkás dolmány, derekán övvel. Jobbjában nyitott könyvet tart s bajját felemelve, szónoklatát kíséri. Hazánkban különösen érdekesek a református papság öltözetei, mert míg a katolikus klerus kanonszerűleg előirt s az egész világ katolikus egyházaiban egyforma öltözetet visel, addig református papságunk megtartja a nemzeti viseletet a mai napig úgy Magyarországon, mint főleg Erdélyben. Van azonban egy időszak, mint említém is, midőn a német és hollandi egyetemen tanult fiatal papok az ott szokásos viseletet meghonosítják; azonban ez csak átmenet, mert a nemzeti irány újból általános lesz. Általában a református papok hazánkban a reformáció idején alacsony tetejű, kerek kalapot viseltek, ennek kis karimáját három oldalról fekete zsinórral akasztották fel a kalap tetején levő gombhoz. Később fekete posztósüveget is hordtak, mely téli időben fekete bárányprémmel volt bevonva. Ezt *sinkónak* nevezték. A sinkó viselete a debreczeni tógátusok és diákok között fenntartotta magát egészen a múlt század végéig. A papok pedig hovatovább megkedvelték a magas tetejű, kicsi, kerek karimájú kemény kalapot. Ez volt az a bizonyos *vaskalap*, melyet

¹ Országos Levéltár. Neo. Reg. Fasc. 1023. Nro 1.

² Országos Levéltár. Kolos m. conv. Arm. Lad. 61. K. Nro 13.

³ Ambrosii Calepini Dictionarium undecim lingvarum Basileæ. 1598.

⁴ Országos Levéltár. Erdélyi főkormányásék. Prod. perek. 4045. 805.

különösen századunk első felében nagyon kedveltek a református papok. Vannak azonban közöttük, a kik még ma is viselik. A szakáll és bajusz a magyar ref. papoknál a szatmári békéig (1711) divatozott; borotvált arczú ref. papot azonban most már ismét csak elvétve találunk. Az 1667-iki kanon szerint hajokat sem volt szabad rövidre nyírni, hanem vállig érő, hosszú haját kellett viselniök. A parókák használatát csak a kopaszoknak engedték meg. Felső ruhájuk színe fekete és sötétkék. A debreczeni 1630-iki zsinódus a zöld és vasszínű tóga viselését megtiltotta. A tóga a paláستtal különben minden időben funkcionális öltönye volt a ref. papnak. A reformáció korában szokásos viseletük volt a magyar reformátoroknak a térden felül érő, rövid nadrág és a hosszú szárú fekete posztó harisnya. Ezt a nadrágot *pulidernék*, a harisnyát pedig *salavárinak* nevezték. A salavárok sarut hordtak, melyet — körülbelül orra formájáról — boczika-orrúnak hívtak. Voltak azonban, kik hosszú szárú csizmát is viseltek. Mellényük hosszú volt. Erre felül jött a dolmány, mely rendesen derékig ért. A dolmányon eleinte széles posztó-összetartók voltak, később ezeket szőrgombok váltották fel. Derekon fekete szőrből készült öv volt. Ez azonban már 1680 táján kezdett kimenni a divatból. Télen úgynevezett *subát* viseltek, egy bő öltönyt, melynek újja helyén hasítékok voltak, s azokon át a dolmány újját dugták ki. A suba többnyire fekete bárány prémes, vagy róka torkos volt. Érdekes, hogy az 1762-ik évi superint. konstituczióban a suba alján való prémezés, mint «haszontalan vesztegetés», eltiltatik. A német módos viseletet a most említett konstituczió eltiltja, — úgymond — «mindentől nem telhetik, hogy olyanban járhasson, mesterembert sem kap, hogy azt elkészítse és többnyire csak maguk mutogatására vagy az a lelkipásztornak. Innen esik meg, hogy sokan fele német, fele magyar ruhában járnak, czudaron, mely farsangosokat illet s botránkozással vagy az a lelkipásztornak. Innen esik meg, hogy sokan fele német, fele magyar ruhában járnak, czudaron, mely farsangosokat illet s botránkozással vagy az a lelkipásztornak.» Ezentúl Magyarországon a hosszú magyar dolmány s általában a magyaros öltözet divatozott a ref. papoknál, míg nem azt újra, bár rövid időre, megszakította József császár azon rendelete, hogy a nép előtt jó példával járjanak elől a német ruha viselésében. Sorozatunkban több papi costumképet mutatunk be, azért tartottuk szükségesnek e kérdéssel kissé bővebben foglalkozni.

56. Homoród-szentmártoni *Kovács Lőrincz* címere. Adományozta Rákóczy György erdélyi fejedelem, 1631 november hó 15-én Megyesen kelt oklevelében. A címer leírása következő: scutum videlicet militare, cœlestini coloris, in cuius campo sive area, homo integer amictu rubeo indutus, equo candido insidens dextra manu ensem uagina nudum sanguine conspersum, sinistra uero hastam militarem velis dependentibus erectum tenere conspicitur stb. A vörös kantárrzattal s meggyszínű takaróval szerszámozott vágató fehér lovon vitéz ül, kinek ruházata vörös dolmány arany gombokkal, zsinór-övvel, fekete nadrág, sárga csizma, lilaszínű galléros hosszú köpönyeg s fején fekete prém-főveg. Jobbjában egyenes pallos-szerű kardot s baljában vörös, lobogós zászlós kopját tart. A nyereg kápájába pisztoly van dugva. Ez alakon a főveg szokatlanabb formája s különösen a köpönyeg érdekes, melyet sorozatunkban ezúttal először látunk.*

57. *Kornhaim Gergely* armálisa, adományozta II. Ferdinánd király 1635

* Országos Levéltár. Gyulafehérvári kápt. arm. Lad. 55. Nro 59.

48.

52.

49.

51.

55.

57.

54.

53.

56.

59.

58.

50.

60.

márczius hó 29-én Bécsben kelt oklevelében, a fő czímerszerzőn kívül még neje-nek, Zimmermann Annának és fiainak: György, Zsigmond, Balázs és Pálnak részére. Erdemeit a harcztéren, majd mint hadi írnok és mint török követ szerezte s feltűnő, hogy mindamellettt czímere inkább a földművelésre vonatkozik. A sisak-oromdíszen egy hajadon fővel ábrázolt szöke férfi növekvő alakja van ábrázolva, zöld dolmányban, arany gombokkal, kihajtott kis gallérral és kézellő hajtókával. Jobbjában szőlőfürtöt s baljában vállán búzakévét tart. Az arcz maga annyira pontosan s egyénítve volt megfestve, hogy kétségtelen, hogy az a czímernyerő hű arczképe. Ezt a czélzatot mutatja azon körülmény is, hogy a czíméralak aránytalanul, csaknem ötszörte oly nagy, mint e korban az armálisok czíméralakjai lenni szoktak, minek az volt a czélja, hogy nagyobb alakban az arcz gondosabban kidolgozható legyen. Fájdalom, mindezt kicsinyített rajzunk nem adhatja vissza. Kár, hogy a czímerfestő nevét is nem tudjuk, mert a czímerkép mint miniatür is kiváló műbecscsel bír.*

58. Jelen dolgozatunk elején említettük volt s már néhány példát is mutatunk reá, hogy az armálisok igen sok esetben nemcsak a czíméralakok miatt, hanem a czímer keretében, vagy czímertartók gyanánt alkalmazott rajzok és alakok által is nagy becsüekké válhatnak reánk nézve costumtani szempontból. Leggyakoribb eset, hogy ilyen módon a czímert adományozó király arczképével vagy alakjával találkozunk. Így *Ausser János* armálisán, mely egyszersmind neje, Granin Anna és Mihály és János nevű fiai számára is szól s melyet II. Ferdinánd király 1635-ben Sopronban január hó 8-án kelt oklevelében adományozott, maga II. Ferdinánd király van hadi jelvények között lefestve, teljes római császári ornátusban. A király teljes sín-pánczélatba van öltözve, oldalán egyenes német karddal, melynek keresztmarkolata van. A pánczélat fölé van borítva a hímzett királyi palást, míg jobbjában kormánypálczát és baljában orszálgalmát tart. Fedetlen feje babérkoszorúval van övezve. E kép az összes egykorú metszeteknek teljesen megfelel s egyik legjobb képe Ferdinándnak. Ez is igazolja, hogy a czímerképek festői ha arczképre fektettek súlyt, még oly kis alakban is tudtak portraít hűséggel festeni.**

59. *Kovács Márton* czímere, adományozta III. Ferdinánd király 1637 decz. 15-én Pozsonyban kelt oklevelében. A paizsban fehér lovon vágató lovas van, kezében zászlós kopjával. A sisak-oromdíz egy hajdú növekvő alakja. Dolmánya vörös, minden gomb nélkül, derekán fehér öv van, kezében a szokott magyarlengyel formájú kardot villogtat. Fején felgyúrt karimájú, könnyű fekete kalap van, mely mellett két hosszú toll leng. E kalapviselet különösen jellemző akkori hajdúinkra.***

60. *Baczó Márton* czímere, adományozta III. Ferdinánd király Bécsben 1642. július hó 21-én kelt oklevelében. Az érdekes czímerleírás az armális szövegében a következő: Scutum videlicet militare erectum celestini coloris, fundum illius uiridi campo occupante, in quo juvenis toto corpore tunica et chlamide rubri coloris *hungaricis* indutus ac pedum utroque flauis cothurnis conspicuus

* Országos Levéltár. Neo. Reg. Fasc. 1451. Nro 8.

** Országos Levéltár. Neo. Reg. Fasc. 1861. Nro 15.

*** M. N. Múzeumi Levéltár.

erecte stare ; e collo quidem frameam pensilem auream manibus uero clauam ad sinistrum brachy sinum compositio locatam similiter auream gestare visitur. E czímerképben is van némi arczképszerűség. A hajadonfövel ábrázolt ifjú, valószínűleg egy nemes apród. Ruházata sajtáságos szabású mente, mely a vállakat is takaró háromszögletű gallérral bír. A hosszú mente vörös, csizmái sárgák. Oldalán a szokott magyar kard lóg, míg jobbában gömbölyű fejű gerezdes buzogányt tart. Jellemző, hogy az ifjú csizmáján sarkantyú nincsen. Hasonló galléros costümmel a Haller codexben találkozunk. Általában az egész viselet Erdélyre utal.¹

61. *Zabreczky László* czímere, adományozta 1646 október hó 29-én Pozsonyban kelt oklevelében III. Ferdinánd király. Maga a czímer, a heraldikai hanyatlás bélyegét viseli magán, a mennyiben egész képet ábrázol. Annyival fontosabb azonban reánk nézve costümtani szempontból. A paizs kék mezejében, zöld dombon egy vadász áll. Ruházata vörös dolmány, aranyozott öv, kék nadrág, sárga csizmák. Fején fekete prémes süveg van. A vadász a szemközti sziklán álló zergére lő. A puská a lövés pillanatában van megfestve, a mint a gyúlyuknál a löpor füsttel vett lobbot, mint a kovás puskáknál.²

62. Szászsebesi *Bogdány Miklós* és *Roska Athanáz* czímere, adományozta Rákóczy György erdélyi fejedelem 1647 április hó 28-án Szebenben kelt oklevelében. A czímer alak sötét kék, hosszú dolmányt visel, vörös színű lehajtott kis gallérral és kezén vörös hajtókával, nadrágja vörös, csizmája sárga, sajtáságos kucsmaszerű nemez kalapja fekete, öve vörös, jobb kezében botot visel. Mint a czímerverszők neveiből is látjuk, örmények. A czímerképben egy xvii-ik századbeli örmény kereskedő costümképét bírjuk.³ Körülbelül ebbe a csoportba tartozik a kassai *Dicső Péter* czímere is, melyet 1659 október hó 3-án Pozsonyban kelt oklevelében Leopold adományozott. E czímerkép leírása a következő : Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris fundum illius viridi latepatenti campo occupante, in quo integer vir *Hungarico* adornatus vestitu, prouecte ætatis, manum sinistra lumbis iniecta, dextra autem baculum tenentur, directe stare cernitur. Az alak ruházata vörös dolmány, megyszín nadrág, sárga csizmák, arany színóros öv, a dolmányon arany gombok. Jobbját csipőjére támasztja, feje hajadon s baljában hosszú pálcát tart. Miután kardja nincs s pálcát visel, kétségtelen, hogy szintén a polgári rendből való.⁴

63. 64. *Lienpach János Gottfried* armálisa, adományozta III. Ferdinánd király 1649 ápril hó 29-én Pozsonyban kelt oklevelében. Ezúttal ismét a czímer kíséretében, czímertartók gyanánt festett alakokat mutatunk be. Hadtörténelmi kutatásainkból eléggé ösmeretesek, hogy különösen a Ferdinándok alatt mily mértékben ki volt téve hadszervezetünk az idegen befolyásnak, hogy a német csapatokon kívül mennyi olasz és spanyol nyert alkalmazást különösen a tüzérségnél, a värerődítéseknél és utászoknál. Czímeres levelünk mellékdíszítményei között czímertartók gyanánt, fegyver tropheáktól körülveve két ily katona van

¹ Orsz. Lev. tá. Kolos. mon. conv. Arm. diversæ lad 70.

² U o. Táblai oszt. 3. 3397.

³ M. N. Muzeumi ltár.

⁴ Orsz. Lev. tá. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 58. D. 13.

lefestve, az egyik egy ágyún ülő olasz tüzér, egyik kezében a szokásos ágyú tisztítóval s a másikban három ágú lándzszerű fegyverrel. Ruházata áll rák módra készült mellvértből, mely alól az öltöny vörösen öltöztetett ujjai bújnak ki, lábain fekete csattos cipő, zöld harisnya és vörös nadrág van. Fején saját-ságos formájú, felgyúrt s elöl behasított karimájú zöld színű sapkát visel. A másik alak egy spanyol gránátos vagy muskétás. Öltözete vörös kurta nadrág, oldalán vékony arany zsinórral: lábszárán kék harisnya s tölcéses, legyúrt szárú sárga sarkantyús csizma, kurta zekéje sárga, öve zöld. Újjain széles hajtóka; nyakán a jellemző nagy fehér gallér, fején magas tetejű, felhajtott karimájú tollas kalap. E két alakban akkori hadseregünk jellemző két fegyvernemének hű képét bírjuk.¹

65. *Lähner*, vagy *Löhner János* címere, adományozta III. Ferdinánd király 1650 július hó 23-án Bécsben kelt oklevelében. Mint az előzőben, ebben is a királyi csapatok egyik idegen nemzetiségű alakjának öltözetével ösmerkedünk meg, melyet a címer-leírás német habitusnak mond. A címeralak térden felül vízben álló alak, melynek ruházata vörös hosszú rokk, arany gombokkal, felhajtott fehér kézellővel és fehér gallérral, fején felgyúrt karimájú nagy németkalap van. Balját csipőjére támasztja s jobbában égő gránátot tart. Az elől szétnyitott kabáton belül inge látszik. E rajzban, bizonyára német gránátosaink egyikét látjuk magunk előtt.²

66. *Hausmansperghi Hausman János* címere, adományozta III. Ferdinánd király Bécsben 1652 január hó 20-án kelt oklevelében. Az armálist 25 éven át Szlavoniában teljesített katonai szolgálatáért nyeri. A sisakoromdíszben egy hajadonfővel, vállaira omló hosszú hajjal ábrázolt, egészen pánczélos lovag növekvő alakja látható. A sínpánczélszalag színe sötét kék, derékon alul a mellvért alul azonban körül kilátszik a pánczélíng alsó része. Jobbjában kivont egyenes német kardot tart. Válláról mellén keresztül vetve s csipőjén csokorra kötve vörös selyem szalagot visel. Ezen időben a magasabb lovassági tisztek jelvénye. Így látjuk, e megkülönböztető vörös selyem díszszel még az 1686-iki budai ostrom idejéből fönmaradt összes metszeteinken és képeinken is ábrázolva a magasabb tiszteket és vezéreket.³

67. *Flóra*, máskép hidas *Virág János* címere, adományozta Rákóczy György erdélyi fejedelem a radnóti várban 1655 május hó 25-én kelt oklevelében, rajta kívül Teodor, Péter és Simon nevű fiai számára is. A címeralak, vörös kantárvatú fekete lovon vágató, ősz szakálú vitéz, hosszú dolmánya vörös, fején fekete szőrmével szegett vörös zacskós süveget visel, elöl boglárral. Oldalán, aranyozott pántokkal ellátott, fekete tokú pánczéliszűrőt visel, a kardot jobb-
jában kivonva villogtatja. A lófarka aranyzsinórral van befonva.⁴

68. *Szeömpczey Ferencz* címere, adományozta 1657 május hó 30-án Bécsben kelt oklevelében I. Leopold. A címeralak vörös kantárvatú fekete lovon ülő vitéz. Ruházata vörös dolmány, fehér nadrág, sárga csizma, fején vörös süveg fekete prémmel, mellé tűzve két fekete kerecsen toll. Jobbjában tartott pánczél

¹ M. N. Muzeumi Itár.

² M. N. Muzeumi Itár.

³ Orsz. Lev. tá. Neo Reg. Fasc. 1451. No 3.

⁴ U. o. Erdélyi főkörmányszék. 1722. 827.

62.

66.

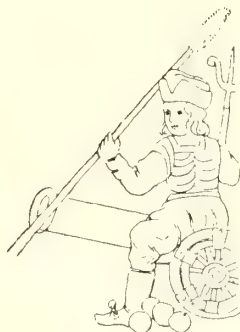
65.

64.

74.

63.

67.

61.

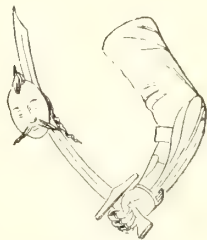
68.

70.

69.

71.

MAGYAR VISELETKÉPEK CZÍMERES LEVELEKEN A XVII. SZÁZADBÓL.

szúróján török fej van felszúrva, melyen fehér turbán van. Feltűnő itt, hogy míg a vitéz oldalán kardot visel, addig jobbjában is egy másik kivont kardot tart. Ennek magyarázata az, hogy a XVI-ik század végén s a XVII-ik század első felében a könnyű lovasok a gyengén görbült vágásra szánt magyar kard mellett a másik oldalon többnyire a nyeregbe föl csatolva pánczélszúrót is viseltek, hogy szúrásra s esetleg vérttel bíró ellenséggel szemben is használhassák.¹ A haj, szakál és bajusz viseletre vonatkozólag eddigi képeinken általában azt tapasztaltuk, hogy a magyar vitézek fiatalabb korukban rövidere vágott haját s kifent bajuszt, de szakált nem viseltek. Idősebb korukban, hajukat vállokig hagyták nőni s körszakált viseltek. Részben a most bemutatotthoz, részben pedig a 46-ik számú rajzhoz hasonlít az a lovas vitéz, mely gyulafehérvári *Szabó Gergely*, *Mészáros Mihály* és *János*, valamint *Kádár Mártonnak* hadi érdemekért közösen s Bethlen Gábor erdélyi fejedelemnek Fogaras várában 1629 január hó 12-én kelt oklevelében adományozott címerében foglaltatik. E címer leírása következő: Scutum videlicet militare cœlestini coloris in cuius campo sive area miles totus ferro indutus, equo sub rufo insidere dextra hastam duobus velis insignitum capiti turcico transfixam tenere visitur. A sárga lovon vágató lovas öltözete kék nadrág, sárga csizma, felső testén rák mellvért, sisakja magyar forma orr védővel. Oldalán kard, jobbjában zászlós kopján török fej felszúrva. A zászló két szárnya vörös, a nyeregtakaró arany zsinóros vörös posztó, a török fején a turbán vörös fez köré csavart lilaszín szövet.²

69. *Rácz Mihály, János és László* címere, adományozta Rákóczy György fejedelem, Gyulafehérvártt 1658 április hó 15-én kelt oklevelében. A címer alak sárga lovon ülő vitéz. Ruházata vörös dolmány, sárga csizma sarkantyúval, fején vörös süveg van fekete prémmel. Oldalán fekete hüvelyben pánczélszúró van. A ló nyereg takarója megyszínű. A vitéz jobbjában kivont kardot villogtat. E rajzon világosan látszik, hogy a pánczélszúró a nyereghez van csatolva.³

70. *Vayvoda Sándor* címere, adományozta I. Leopold 1659 október hó 14-én Pozsonyban kelt oklevelében, vele együtt nejének, Jamrich Dorottyának és János, István és Dorottya nevű gyermekeinek. A címerpaizsban egy magyar vitéz áll jobbjában kivont magyar kardot tartva. Ruházata vörös dolmány, arany gombokkal, derekán kék övvel, megyszín nadrágban, sárga csizmában, fején vörös süveg van róka prémmel. A vitéz fekete körszakált visel. A címer leírás az alakot *magyar katonának* mondja.⁴

71. *Biró János* címere, adományozta I. Leopold 1662 augusztus hó 19-én a pozsonyi várban kelt oklevelében, vele együtt Mátyás, András, Tamás és Jakab részére. A címer sisakorom-díszében egy kart látunk, mely kezében kivont kardot tart, melyre török fej van felszúrva. A kar vörösön van ruházva s reá a kar alsó részén egy sín pánczél fölcsatolva. Pontosán meg van rajzolva a kar belső részén a szíjzat is, melylyel a pánczél oda van csatolva. A kézben a szokott formájú magyar kardot látjuk, melynek legtisztább típusa a m. n. múzeum

¹ M. N. Muzeumi levjár.

² Orsz. Levjár. Gyulafehérvári kápt. Arm. Lad. 5. No. 19.

³ U. o. Erdélyi főkormánysszék. J. 15

⁴ U. o. Táblai oszt. 39. 234.

Szobieszky-féle kardja.¹ A kardot villogtató kar különben czimereink sisakorom-díszében általános typus, mely számtalan esetben előfordúl, de épen azért különösen a magyar kard formáit illetőleg igen sok példával szolgál nekünk. Ilyen például a *Török Péter* czimere, melyet Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1621 nov. hó 20-án Homorodon kelt oklevelében adományozott. Itt a kard ugyanaz, mint az előbbeninél.²

Ilyen még *Jákó Balázs* czimere, Mihály, István, János és Bálint fiait is illetőleg, melyet II. Ferdinánd király 1622 május hó 23-án Sopronban kelt oklevelében adományozott. A czímerben, kék mezőben, zöld halmon három levágott, lilaturbános török fej van, mely felett vörösen ruházott kar magyar kardot villogtat. A karra itt is sáncpánczél van fölcsatolva, mely a pánczélkeztyűvel összefügg.³

Hasonlóan pontosan rajzolt magyaros kard-typus látható váradgyai *Szegedi István* czímerében, melyet 1623 július hó 29-én kelt oklevelében Bethlen Gábor fejedelem adományozott, a czímerszerző hadi érdemeit jutalmazandó. A kard hegyére felszúrva itt is aranyhímzésű bogláros turbánba öltözött törökfej látható.⁴

A fentebb említett Szobieszky-féle kard pontos másai láthatók még *Tóth László* czímerében, melyet 1647 június hó 14-én Pozsonyban kelt oklevelében III. Ferdinánd király adományozott,⁵ valamint *Bakay István* czímerében, melyet 1655 május hó 12-én, szintén Pozsonyban kelt oklevelében ugyancsak III. Ferdinánd adományozott.⁶

72. *Giróczy Mihály* czimere, vele együtt nejének, Szeleczeny Mártának, továbbá leányainak: Máriának és Borbálának is adományozva, I. Leopold királynak Bécsben, 1666 márczius hó 27-én kelt oklevelében.⁷ A czímerkép vágató fekete ló, felszerszámozva arany kantázzattal, piros nyereggel s fekete tokban a nyereg kápájába akasztott gyengén görbült magyaros karddal. A nyereghez hátul puzdra van akasztva, kéziíjjal és nyílveszszöökkel. Alighanem egy zsákmányul ejtett török lóval van dolgunk. Az ajándéku elővezetett török lovak, legalább rendszerint, így vannak felszerszámozva.⁸

73. *Makai András* czimere, melyet földesurának, nagybányai Szikszay Györgynek kérésére Megyesen, 1669 november hó 10-én kelt oklevelében Apafy Mihály erdélyi fejedelem adományozott. A czímeralak egy lovon ülő vitéz. A paripa sárga-vörös kantázzattal, a nyeregtakaró meggyszín. A vitéz dolmánya vörös, nadragja zöld, csizmája sárga, süvege meggyszín, fekete prémmel szegve, — az egésznek sajtáságos főkötő alakja van. Oldalán fekete hüvelyben magyaros kardot hord, mellén fekete szíjzat keresztveződik, jobbjobban zászlós kopját visel, melyen a lobogó arany és vörös csikozatú.⁹ A könnyű lovasság és huszárság a XVII. század elejétől

¹ Orsz. Lev. tár. Neo. Reg. Fasc. 101, N. 15.

² M. N. Muzeumi Itár.

³ Orsz. Lev. tár. Táblai oszt. 43. 28. sz.

⁴ U. o. Kolos monost. konv. Arm. diversæ. Lad 70

⁵ Orsz. Lev. tár Neo. Reg. Fasc. 902. Nr. 2.

⁶ Orsz. Lev. tár Neo. Reg. Fasc. 946. Nr. 25.

⁷ Orsz. Lev. tár Neo. Reg. Fasc. 902. Nr. 8.

⁸ Happeio Everhardo: Schatzkammer. Hamburg 1688. 24. 1

⁹ Orsz. Lev. tár. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 62. Nr. 10.

kezdve általában ily viseletet hord, melynek legérdekesebb része a zászlós kopja. *Ortelius* csataképein több esetben találkozunk az ily alakok rajzaival.

74. *Liest* vagy *Liestenberger János* címerlevele. Fentebb már szólottunk arról, Ferdinánd király arczképeinek kapcsán, hogy szokásban volt királyaink arczképeit az armálisok díszéül a címer mellé rajzolni, s hogy e képek azután mint portrait-képek s mint costum-képek is egyaránt fontosak. Különösen gyakran alkalmaztatott ez eljárás I. Leopold címerlevelein. Ezek egyikén, melyet 1669 márczius hó 24-én Bécsben keltezve, a fentebb említett Liestenbergernek adományozott, mint mellékdíszitmény van alkalmazva magának Leopoldnak arczképe. Leopoldról, a török háborúk idejéből feltűnő sok metszet és kép maradt fenn. Ezek legkitűnőbbjeivel is összevetve, képünk egyike Leopold legsikerültebb s leg-hívebb arczképeinek. A kép a miniatür-festészet XVII. századbeli legkiválóbb mestereinek egyikére vall, melyen egyúttal a kor spanyolos ruházatát és érdekes hajviseletét tanulmányozhatjuk.*

75. *Gál Mihály, Jákó János* és *György*, valamint *Bagyoni Pap János* címere, adományozta hadi érdeméért Apafy Mihály erdélyi fejedelem, 1670 febr. hó 26-án Gyulafehérvártt kelt oklevelében. A címer érdekes leírása a következő: Scutum videlicet militare caelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer, amictu rubeo indutus, albo equo insidens phaleris exculto exuviis Pardalisci exornatus, dextram sclopetum explosum, sinistra vero manibus frenum equi tenere visitur. A címerkép vágatató lovas vitéz. A ló színe fehér. A vitéz egész öltözete, még csizmája is vörös, dolmányán arany gombokkal s csizmáján zsinór-szegélyzettel. Baljában párduczbőrrel bevont paizsot tart, míg jobbában pisztolyt süt el. Fején fekete prémes vörös csalma van, hármás arany fogóval.**

76. *Illésy György* címere, vele együtt nejének, Tóth Erzsébetnek s fiainak: István, Mátyás és Gáspárnak is adományozva, I. Leopoldnak 1670 szeptember hó 20-án Bécsben kelt oklevelében. A címerkép vágatató lovas. A ló fehér, aranyos kantáرزattal, nyeregtakarója vörös. A vitéz felső teste sodrony-pánczélingbe öltözött, nadrágja vörös, csizmája sárga, oldalán a szokott magyaros formájú kard csüng, jobbában előre szegezett vörös zászlós kopját, s bal karján könnyű kerek paizsot tart. Érdekes még hegyes és orrvédővel ellátott sisakja, melynek nyaktakarója még sodronypánczél. Az egész fegyverzet jellege a perzsa és tatár vegyü-léke. Az egész alakban a XVII. század legelejéről való huszárságunk egyik nemé-nek képét birjuk. A kerek, könnyű paizsot e fegyvernemnél a tűzfegyverek rohamos fejlődése szorította ki.***

77. Kolozsvári *Ménasághi Mihály*, János és András címere, adományozta Apafy Mihály fejedelem Szamosújvártt, 1670 szeptember hó 13-án kelt okleve-lében. A címeralak lovas vitéz. A ló sötét pej, a vitéz dolmánya fekete, ezüst gombokkal, nadrágja kék, csizmája vörös szattyán, derekán kék szövet-öv van, kucsmája vörös, fekete prémmel s három szál fekete tollal, mellén vörös szij meggy keresztül. A ló takarója meggy szín, a nyeregkapába pisztolytok lóg. A vitéz

* M. N. Muzeumi Levéltár.

** Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 60. Fasc. J. Nr. 5.

*** Orsz. Levéltár. Táblái oszt. 3. 3171.

75.

82.

73.

72.

81.

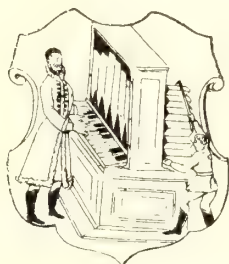
76.

80.

78.

79.

77.

84.

83.

85.

86.

magasra emelt kardján török fej van felszúrva. A kard a szokott magyaros típus.¹

78. Lemhényi *Kádár István*, Ferencz és *Jósa István* címere, adományozta Apafy Mihály fejedelem 1672 december hó 5-én Gyulafehérvártt kelt oklevelében. A címerleírás következő: Scutum videlicet militare cœlestini coloris in cuius campo, sive area homo quidam integer viridi veste indutus, dextram manu extensam ensem evaginatum sursum porrectum, sinistra vero caput Turcicum comætenus tenere conspicitur. A címerkép egy magyar hajdú, zöld színű kurta dolmányban, elül arany sujtás gombkötőkkel. Derekán hatszoros vörös zsinór-öv van ezüst gombokkal. A zöld nadrágon arany vitézkötés díszlik, a vörös csizmán szintén arany zsinór van sarkantyúval, a kard arany, pántozott hüvelye fekete. A kucsma magas, sárga prém, melyből a zöld színű tarsoly egészen a vállig lóg le, mellette pedig három kis toll díszlik. A kucsma s különösen a jobb kézben tartott kard késői formájából ítélve, hajlandó vagyok azt hinni, hogy e kép a címerlevélbe annak kelte után sokkal később festetett s így abban tulajdonképeni egy Mária Terézia korabeli hajdú costumképét birjuk.² Általában xvii. századi viseletünkre vonatkozólag az itt bemutatott képek mellett jellemzőnek tartom még a bécsi cs. és kir. könyvtár két egykorú rézmetszetét, az egyikét a zacskós süveggel 1672-ből s a másikat, mely Nádasdy Tamást akarja ábrázolni, Zrinyi-féle keskeny karimájú kalppal és buzogánnyal kezében.³

79. Dombói *Székely János* címere. Czímerszerző iklódi Tholdalagi András kántora és orgona-, valamint hárfajátszó mestere volt. Ugy ezen művészeteért, valamint szép énekeért nyerte nemességét. A tiszta heraldika szempontjából sok kifogásunk lehet a címer ellen, melyben a templom karzatáról egész jelenet van megörökítve, de e mellett viszont costumtanunk szempontjából nagybecsűnek kell azt tartanunk. Magát a címerlevelet fogarasi várában 1684 márczius hó 4-én Apafy Mihály fejedelem adja ki. A címerképben az orgona előtt látjuk állani magát Székely János kántor és orgonista uramat. Ruházata hosszú, lilaszín mente, vagy dolmány, mely köröskörül szürke prémmel van szegélyezve, nadrágja sötétszürke, csizmája fekete. A szent helyhez méltóan feje fedetlen. Kezével az orgonán játszik és énekelni látszik. Az orgona túlsó oldalán a fehér posztó ruhás, fekete csizmás egyházi a fujtatót húzza.⁴

80—81. Posegai *Rácz Simon* címere, adományozta 1697 április hó 2-án, Bécsben kelt oklevelében I. Leopold. A paizs kék mezejében fehér lovon vágató vörös ruhás, kaczagányos vitéz látható, kezében kivont karddal.

A sisakorom-díszben ugyan e vitéz növekvő alakja látható. Dolmánya vörös, lehajtott gallérral, arany gombokkal és zsinórzattal, süvege vörös, róka prémmel, mellén párducz kaczagány van keresztül vetve, akként, hogy a párducz feje bal vállára esik. Jobbjában vágott végű magyar kardot villogtat.⁵

¹ Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. M. Nr. 15.

² Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 61. K. 44.

³ Rómer Flóris: Magyar viseletképek stb. Arch. Közl. VIII. k. 199—202. II. — Ortelius Redivivus. Nürnberg 1665. I. k. 112. I. és II. k. 280 I.

⁴ Orsz. Levéltár. Erd. főkormszék. J. 14. sz.

⁵ Orsz. Levéltár. Erd. főkormszék. fűg. Prod. perek. 5328. 812.

82. *Zoltán Pál* és neje *Lévai Anna* címere, adományozta 1697 május hó 25-én Bécsben kelt oklevelében I. Leopold.

A czímer sisakorom diszében egy pánczélos vitéz növekvő alakja látható, jobbjában kivont karddal és bal karján vörös bélésű kerek paizszsal. A vitéz, a vallon lovasság jól rajzolt costum-képe.¹

83. Csíkszeredai *Szebeni János* címere, adományozta I. Leopold 1699 márczius hó 28-án, Bécsben kelt oklevelében, a tudomány terén szerzett érdemekért.

A czímer leírása következő: Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris, cujus fundum cespes viridis occupat, super quo integer Homo, rubeo amictu, choturnis flavis, ab humero vero cataphracturam indutus, capite galea tecta, glodioque accinctus erectus stare, dextraque manu clavam comprehensam sursum tenere conspicitur.

A czímer alak egy álló vitéz, kinek vörös dolmányára mellvért van felöltve, sisakja magyaros, elől föltolt orrvédővel. Nadrágja vörös, csizmája sárga, jobbjában kivont kardot tart, míg balját kard hüvelyén nyugtatja.

Ismét egy példa, hogy a czímerkép nem mindig egyezik meg a leírással. A leírás ugyanis itt buzogányt említ, míg annak a képen nyoma nincs.²

84. Kerelőszentpáli *Bornemíssa György*, András, Imre, János és Mihály címere, adományozta I. Leopold, 1699 április hó 3-án Bécsben kelt oklevelében.

A czímer alak egy álló vitéz, hosszú arany gombos és zsinóros dolmányban, csizmája sárga, derekán arany zsinór öv, süvege vörös, róka prémmel, oldalán a jellemző magyar kard, mely a válon keresztül vetett, fekete zsinóron lóg alá, jobbjában vörös ezüst színű lobogós, kopjás zászlót tart, baljában pedig egy szétnyitott águ ollót.³

85. *Szombathelyi György* armálisa, adományozta I. Leopold 1700 február 8-án Bécsben kelt oklevelében. A czímer alak, melyet a leírás latin szövege «*vir Hungarusnak*» mond, egy derékig ábrázolt férfi, hosszú egybe szabott és csak derekán megkötött ruhában, mely az orosz kozák viseletre emlékeztet. A ruha színe vörös, hasonlóképp a süveg is, mely utóbbi feketén prémezett. Egyik kezében kéziíjjat, s a másikban három nyilvesszőt tart.

Az alakban minden bizonynyal valamely régibb reminiscentia van kifejezve, mert a nyíl használata a XVI. század elején jóformán megszűnik.

Még 1541-ből birunk egy csataképet, melyen a magyarok nyilaznak.⁴

Lehet azonban, hogy czímerképünk egyszerűen egy török-tatár képe akar lenni.⁵

86. Hatolykai *Matis Kovács Mihály*, *Hilibi János* és *Balog István* címere, adományozta 1700 márczius hó 16-án Bécsben kelt oklevelében I. Leopold.

A czímer leírása következő: Scutum videlicet militare caelestini coloris, erectum in cujus campo Homo integer, calceis pallidis, caligis rubris, tunicam

¹ Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 69. Z. Nr. 5.

² Orsz. Levéltár. Gyulafehérvári conv. Arm. Lad. 53. Nr. 37.

³ Orsz. Levéltár. Erd. főkormszék. J. 13.

⁴ Rómer Flóris: Magyar viseletképek a bécsi cs. kir. könyvtárban. Arch. Közl. VII. k. 1871. 199—202. II.

⁵ M. N. Muzeumi Levéltár.

viridi, cingulo, et pileo pariter rubris indutus, dextram gladium, sinistram vero manu, caput Turcicum, a corpore, quod pedibus in subjecto gramine calcat, resectum tenens stare visitur.

A czímer alak egy magyar katona, amint egy török fejét levágja. Dolmánya világos zöld, derekán vörös övvel, nadrágja vörös, csizmája sárga, süvegje vörös, róka prémmel, vállán keresztül vetett aranyozott szíjon egyik oldalán vörös táska, túlsó oldalán pedig aranyozott pántokkal ékített fekete kardhüvely lóg. Egyik kezében a szokott magyar kard, a másikban a levágott török fej.

A földön heverő török holtteste vörös kaftánba öltözött, kezében kard, mellette a földön kézij és puzdra nyilvesszőkkel.*

87. *Tompos János* és *Kelemen* armálisa, adományozta I. Leopold, Bécsben 1702 szeptember hó 5-én kelt oklevelében.

A czímer leírása: Scutum videlicet militare cœlestini coloris erectum, cujus fundum monticulus virens occupat, super quo Homo integer totus rubris vestibus indutus, atque una sagitta læthaliter in pectore transfixus, exanguis stare conspicitur.

A czímeralak gyalog magyar vitéz. Dolmánya vörös, apró arany gombokkal, derekán arany zsinór öv, nadrágja szintén vörös, csizmája sárga, fején fekete prémes vörös süveg, oldalán magyaros kard lóg, mellébe nyíl van furódva, s a seb helyén vér ömlik ki. Arcza bajuszos magyar típusu.**

88. *Pacher Kristóf Főzsef* armálisa, adományozta 1702 aug. 22-én Bécsben kelt oklevelében I. Leopold. Gyakori Leopold, III. Károly és Mária Terézia armálisain, hogy a czímer mellett czímertartókul heroldok festetnek, minek magyarázata az, hogy általában ők a czímerek felügyelői.

A heroldok intézménye s egyenruházatuk hazánkban százados fejlődésen ment által s costumtanunk egyik érdekes fejezetét képezi.

Említett armálisunk heroldja egyikével ösmertet meg e magyar herold öltözeteknek. Természetesen ez öltözet fő jellemvonása a kor divatjához mérten francia, ilyen a hajviselet, a kis cipők és szűk fekete harisnyák, a fehér nyakkendő s bodros csipeuj. Az öltözet fő darabja azonban a kurta ujjú czímerfelvető (Wappenrock, tabard), mely aranynyal átszőtt sárga öltöny, közepén magyarországnak s körülötte a társországoknak reá himzett czímereivel. Ez alul kilátszik az alsó öltöny bő fekete ujja, az alak jobbában aranyozott heroldpálczát tart.

Különben 1560-ból is ösmerünk egy magyar heroldot ábrázoló metszetet s a bécsi cs. kir. kincstárban őriztetik egy xvii. századbéli magyar herold egyenruha.***

89. *Csipkés András*, Albert és János armálisa, adományozta I. Leopold, 1702 november hó 25-én Bécsben kelt oklevelében.

A czímer leírása következő: Scutum videlicet militare, cœlestini coloris erectum in cujus campo sive area homo eques, militariter indutus orantem ipsum erectis manibus Turcam hastam transfigere visitur.

Czímereképünkben az utolsó török háborúk egyik élénk harczi jelenete tárul elénk.

* Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. M. Nr. 12.

** Orsz. Levéltár. Gyulafehérv. kápt. Arm. 4. sz.

*** M. N. Muzeumi Levéltár. Lásd még báró Nyáry Albert: Heraldika 162. l.

Magára a czímerre nézve jellemző, hogy az egy vörösén damaszkolt tojásdad alakú keretbe van foglalva, úgy hogy az a heraldikai czímer semmi kellékével nem bír, a mennyiben sem paizsba foglalva, sem oromdíszszel ellátva nincsen s oldal foszladékai is hiányoznak. Valóban az egész inkább egy képnek tekintendő.

90.

89.

91.

88.

87.

89.

96.

93.

94.

95.

MAGYAR VISELETKÉPEK CZÍMERES LEVELEKEN A XVIII. SZÁZADBÓL.

Vágtató fehér lovon magyar vitézt, vagy mind a leírás mondja, katonát látunk, amint zászlós lándzsájával egy törököt leszúr.

A ló kantárzata kék, nyereg takarója ugyanolyan színű, arany szegélyzettel. A vitéz egész ruházata vörös, dolmányt visel, mely csak egyik oldalán bír apró arany gombkötőkkel, fent lehajtott kis arany gallérja van, magyar nadrágja sárga

csizmákba végződik, vörös süvege róka prémes, haja hosszú, bajusz viselete magyaros.

Bal oldalán kardot visel, jobb kezében zászlós lándsát hord, melynek lobo-gója vörös arany. Jellemző, hogy a lándsá végén a gomb meg van.

A hanyatló félben levő török, kezeit összekulcsolja. Hosszú kék kaftánt visel, arany zsinór övvel, bő lelógó ujjáiból rózsaszín bélés látszik. Nadrágja magyar forma kék szövet, csizmája sárga; ezen felül vörös fez köré csavart rózsaszín turbánt visel, oldalán fekete hüvelyű magyaros kard lóg, melynek fogantyúján oroszlán fő van.¹

90. *Csató János* címere, adományozta III. Károly király 1715 augusztus hó 29-én Bécsben kelt oklevelében.

Leírása a következő: Scutum videlicet militare rubicundi coloris erectum, cujus fundum monticulus virens occupat. Super quo homo integer, cœruleo indutus amictu, gladioque ad latus appenso, dextra manu resectum hostis caput capillotenus tenere visitur.

A címerkép kék dolmányba öltözött gyalog vitéz. A dolmány arany szegélyzetű s derekán vörös zsinór öv van, nadrágja kék, csizmája sárga, fején kék tarsolyos fekete prémes süveg van. Oldalán magyaros kard lóg s baljában levágott török fejet tart.²

Csaknem teljesen hasonló *Boncz Andrásnak* 1698 február hó 21-én Bécsben I. Leopold által adományozott címere. A különbség csak annyi, hogy itt a dolmány vörös, a nadrág és a süveg pedig meggyszín. Jellemző, hogy itt a címeralakot a leírás *magyar katonának* mondja.³

91. *Benedek*, máskép *Szerémi János* és neje, Győri Éva címere, adományozta III. Károly király 1717 április hó 6-án Bécsben kelt oklevelében.

A címeralak egy födetlen fővel álló magyar ifjú. Ruházata egészen vörös, csizma helyett azonban fekete kis cipőket visel, dolmánya kurta s arany gombkötőkkel, valamint aranyzsinór övvel díszített, a dolmánynak alacsony gallérja van, ujjain nincsenek hajtókák, hanem csak aranyzsinórral vannak szegve. Jobbjában szöllőfürtöt s baljában három buzakalászt tart.⁴

92. Szőcsi és kézdivásárhelyi *Szöts István* címere, vele együtt neje, Hankó Erzsébet és gyermekeik számára, adományozta 1721 május hó 20-án Bécsben kelt oklevelében III. Károly király. A címer-leírás következő: Scutum videlicet militare cœlestini coloris, in quo homo quidam integræ staturæ, rubro vestitu cothurnis, et cingulo flavis indutus dextram calamum scriptorium, sinistram vero manibus librum apertum tenere, scribenti similis visitur.

A címeralak szétvetett lábakkal szembe álló magyar férfi, kinek egész öltözte vörös. Dolmányán aranyozott öve van, süvege vörös, róka prémmel, csizmája sárga, kezében tollat és könyvet tart mintha írna. Jellemző, hogy fegyvert nem visel, jele ez annak, hogy polgárt akar ábrázolni, a minthogy a címerszerző csakugyan kézdi-vásárhelyi polgár és előljáró volt.⁵

¹ Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 58. C. Nr. 10.

² Orsz. Levéltár. Gyulafehérv. kápt. Arm. Nr. 12.

³ M. N. Muzeumi Levéltár.

⁴ Orsz. Levéltár. Erd. főkörmészék. J. 26.

⁵ Orsz. Levéltár. Gyulafehérv. kápt. Arm. Lad. 54. Nr. 47.

93. *Pap* máskép *Mari János* címere, adományozta III. Károly király 1727 december hó 20-án Bécsben kelt oklevelében.

Leírása a következő: Scutum videlicet militare caelestini coloris erectum, in quo homo quidam staturam integram flavoque decenter indutus amictu, et terram versus velut ex obviis florum ramusculis, alba lilia collecturus indinatus esse conspicitur.

A címeralak itt is egy az előbbenihez hasonló polgár, czegei Vas Lászlónak balázsházi birtokához tartozó jobbágya.

Az egész alak aransárga színű ruhába van öltözve, derekán övvel, csizmája sárga, fején prémes süveg; lehajolva fehér liliomot szed.*

94. *Vizi Dávid* armálisa, vele együtt Péter és István nevű testvérei, valamint Sándor Pál, Sándor Zsuzsánna, Biró Sándor, Sándor Klára és Imecs Mózes és fiai Antal és Ferencz részére adományozva.

Leírása a következő: Scutum videlicet militare erectum caelestini coloris, quod in basi solum cespite virens, et parte in dextra virum clamide, et tunica viridi, rubris cingulo, et caligis, flavisque choturnis indutum, et capite pileo pariter viridi tectum, ac framea a loris pendente accinctum, super praedito solo stantem, manuque sinistra librum apertum super mensa in altera scuti parte locata positum tangentem dextra vero calamum scriptorium tenentem representat.

A címert 1742 aug. hó 4-én Bécsben kelt oklevelében Mária Terézia királynő adományozta. A fő címerszerző előbb irnok, utóbb láposi harminczados volt.

A címeralak magyar polgár fegyver nélkül, kurta s aranyozott övvel összeszorított s alul prémezett dolmánya felett elől szétnyitott s köröskörül prémezett szintén kurta zöld színű dolmányt visel, mely utóbbi öltönydarab jellemző a Mária Terézia korára nézve. Süvege zöld hajtókás, sárga prémmel. Csizmája sárga. Az alak egyik kezét nyitott könyvön tartja, a másik kezében pedig tollat tart.**

95. *Drágos János* gyulafehérvári postamester armálisa, vele együtt a turnai *Löffler* családnak és tordai *Ivaskó Miklósnak* is adományozva. E két utóbbi család macedoniai, görög eredetű kereskedő. Az utóbbi pedig már a görög királytól külön is bir nemességgel.

A címer leírása: Scutum videlicet militare erectum aureum, cujus fundo prassino, equus phaleratus, colore spadix, et superstrato ephippio, caelestini coloris dorsuali ornatu, totumque quasi incedens insistere cernitur, cui insidet vir, habitu Hungarico, tunicam scilicet viridis, caligis rubri ac cothurnis flavi coloris indutus, ferream thorace pectus, et casside caput tectus, ensequere recurvo, sinistro e' latere pendulo armatus, que lavam equum moderari, dextram vero clepsydrum, cui tortuosus coluber capite eminens circum volvitur attollere conspicitur.

Adományozta 1742 augusztus hó 4-én Bécsben kelt oklevelében Mária

* Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. Div. Lad. 71.

** Orsz. Levéltár. Kolos. mon. conv. Arm. Lad. 68.

Terézia királynő. A címeralak sárga lovon ülő dragonyos, kinek ruházatát a leírás magyar viseletnek mondja. A ló nyeregtakarója kék, arannyal szegve, a kápába kék pisztolyok, benne pisztoly. A vitéz nadrágja vörös, csizmája sárga, dolmánya zöld, mellén aranszegélyzetű vértet visel, fején magyaros sisak van, oldalán a kor szokott kézvédővel ellátott markolatú kardja. Jobbjában felemelve homokórát tart, mely körül kigyó tekerődzik.*

96. *Zorkovich Miklós* címere, adományozta 1790 november hó 27-én Bécsben kelt oklevelében II. Leopold.

Leírása: Scutum videlicet militare erectum quadripartitum priore, ac posteriore sui parte cæruleum in quo super tricoli basim scuti occupante *miles Hungarus* amictu rubeo auro reducto nodato, et fibulato indutus, syndone ad lumbos æque aureo cinctus ac flavis cothurnis calceatus, capite vero *pileo hungarico* nigro cristis, seu plumis exornato tectus, dextra manum frameam evaginatum adpugnam stringens, sinistra vero ramusculum olivæ tenens prominere visitur etc.

A címeralak hű képe azon magyaros katonai viseletnek, mely Mária Teréziától kezdve a hét éves háborúkon át, majd II. József, II. Leopold s Ferencz alatt a francia háborúk s insurrection át egészen századunk harminczas éveiiig fönntartotta magát.

Az egész alak vörös ruhába öltözött. A nadrág vitézkötéssel borított, a kurta dolmány felett elől nyitott kurta mente van, fekete prém szegélyzettel, elől arany gombokkal és gombkötőkkel, derekán zsinór öv, oldalán kard lóg, jobbjoban magát a kardot villogtatja, melynek formájára nézve érdekes, hogy míg a régi magyar kard gyenge görbületét megtartotta, addig úgy látszik külföldi példák után, átvette a praktikus kézvédőt, mely a kézfejet az eddigi kereszt pántnál sokkal jobban megvédi. A vitéz baljában olaj ágat tart, arcának typusa magyaros, kis fekete bajusz és borotválkozott áll. Fején magas fekete prém kucsma, melyet a leírás magyar süvegnek mond, mellette fehér szőr forgó. Az egész alakot a leírás világosan magyar katonának mondja.**

És ezzel befejeztük azon képsorozat ösmertetését, melyet a főváros levéltáraiból összeválogatott címeres levelekből négy század viseletképeiről mutattunk be.

A tanulságokat, következtetéseket, melyeknek mindezek alapul szolgálhatnak, jó részben már jelen dolgozatunk elején levontuk volt.

A mily változatos az utolsó négy század alatt köztörténetünk, a mint megjelenni látjuk ott a nyugot és kelet legkülönbözőbb hadi népeit, a mint a hadászat s a fegyverzet megváltozása, előbb az olasz, majd a török és a német befolyást juttatja nemzeti viseletünkkel szemben is érvényre, akként és úgy változik a tarka caleidoskop képe is, melyet ezuttal század meghaladó costüm-képünkben bemutatni szerencsénk volt.

* Orsz. Levéltár. Gyulafehérv. konv. Arm. Lad. 52. Nr. 33.

** Orsz. Levéltár. Neo. Reg. Fasc. 1884. Nr. 26.

Mégis, ha mindezek között keresnők azokat a formákat, melyek a leghosszabb idő óta s a legmaradandóbb hatással voltak nemzeti viseletünkre, úgy azt hiszem bátran mutathatunk a keletre.

És ennek némi illusztrálásául még hat képet mutatok itt be, me-

1.

2.

3.

4.

5.

6.

TÖRÖK VISELETKÉPEK A XVI. SZÁZADBÓL.

(Everhardo Happelio «Schatzkammer» című, Hamburgban 1688-ban megjelent műve után.)

lyek XVI. századbéli török viseleteket ábrázolnak s Happelnek 1688-ban megjelent Schatzkammer című munkájából vannak véve.

Az öt első török harcosokat mutat be, még pedig azok legkiválóbb csapataiból, a janicsárok, csauszok és asapi-k csapatából, a hatodik kép pedig a reisz effendit a főkancellárt ábrázolja.

Azt hiszem mindannyiokra elég egy tekintetet vetnünk, hogy a fegyverzetben, a kardban, kopjában, paizsban, sisakban, buzogány- és csákányfokosban, a pánczélingben, mente-dolmányban stb. saját azonkori viseletünk alkatrészeire ösmerjünk.

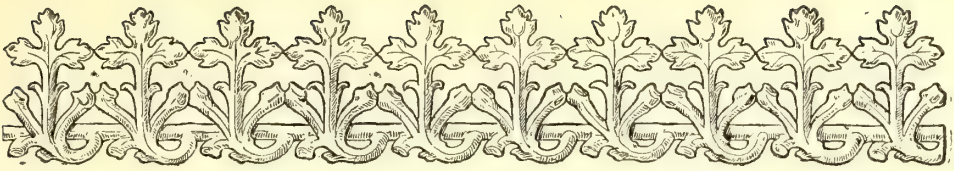
Mindezeket figyelembe véve, kétségtelennek látszik, hogy az a viselet, mely hazánkban a XV. a XVIII. századig úgy a hadi mint polgári életben divott, Ázsiában Samarkandtól kezdve, európai Oroszországon, Lengyelországon s hazánkon át Konstantinápolyig, illetőleg a fekete-tenger partjáig divatban volt, hogy azonban nemzeti általános viseletté főleg hazánkban fejlődött, mely — eltekintve a rövid szünetet, melyet a XVIII. század czopf korában tartott, — alföldi népünk viseletében s a díszmagyar ruhában a mai napig is mint nemzeti viselet tartotta fenn magát.

Dr. Szendrei Fános.

SOLYMÁR, DOMBORMŰ XV. SZÁZADI MÁZAS KÁLYHACSERÉPEN NADABRÓL (ARAD M.)

A nemzeti múzeumban; átmérője 22 cm

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

KRASZNAHORKAI BRONZ-LELET.

Nem az Andrásy grófok büszke szikla fészkeről van szó, hanem az *árva-megyei* szerény tót faluról, mely e megye központjában Árva-Váraljától három, Thurdossin mezővárosától alig egy nyolczad mértföld távolságra, az *Árva*-folyó és a nagyszombat-krakkói állami út mentén fekszik. A «gyönyörű erdő», melytől a kis falú nevét kölcsönzé, mint annyi más hazai erdő, régen elpusztult; de a hegy hol az egykor díszlett, ma is — *lucus a non lucendo* — «Hórka» nevet visel.* Ezen, a falútól nyugatra eső meredek hegy dél felőli oldalát ma kitűnő mészkőben bővelkedő kavicsbányák foglalják el s egy ily kavics-gödörben találtatott — múlt évi június hó 27-én — a *kincs*, melyet e helyütt ismertetni szándékom.

Azonban — mielőtt ezt tennem — legyen szabad még egyszer visszatérnem a kis falúra, melynek neve az őskori lelhelyek között nem ma kerül először napirendre.

Már 1885-ben, midőn az országos régészeti társulat közgyűlésén az «*árva-megyei régészeti emlékek*»-ről értekezve,** magán-gyűjteményeim kiválóbb tárgyai között, az 1876-iki budapesti nemzetközi congressus alkalmával első ízben kiállított, pompás s a maga nemében eddig páratlan bronz-diadémot is bemutattam, világosan megjegyeztem, hogy az, valamint a hozzátartozó két váltetekercs, a nemzeti muzeum régiségtárában őrzött bronz fibulával együtt, *árva-megyei Krasznahorka* és *Medvedze* határán még a 40-es években ugyancsak kavics-ásás közben s teljesen véletlenül találtatott.*** Valamint akkor, úgy most is csak a gondviselés őrködött az értékes kincs felett, hogy az el nem züllött. A szerencsés találó, *Gresch János*, krasznahorkai földműves — természetesen — még csak sejtelemmel sem bírt a lelet értékéről; mindamellett azonban a sajátóság kinézésű, soha nem látott tárgyakat gondosan összegyűjtötte, egy kosárban haza vitte s ott egy nyitott kamarába helyezte.

Boldog, boldogtalan szabadon léphetett a kis kamarába; kiki kénye-kedve szerint ránczsgálhatta az össze-vissza kúszált drótokat, sőt — ha úgy tetszett — vihetett is belőlük. És csakugyan! A tárgyak lehorzolt és törött helyei szép sárga színt mutattak: hátha aranyból valók? Így terjedt el a lelet híre a

* «*Kraszna hórka*» magyarul szó szerint «gyönyörű kis erdőt» jelent

** Az értekezést lásd az Orsz. Régészeti Társulat 1885-iki évkönyvében 97. l.

*** Hampelnél «A Bronzkor Emlékei» című műben (XXVIII. és XL. T.) úgy a diadém mint a fibula egyszerűen «Medvedzei» leletként van megnevezve.

szomszéd Thurdossin mezővárosában is, s dr. Kux Adolf tiszteletbeli megyei főorvos volt az első, aki rá tette kezeit a kincsre, nem hogy azt a maga számára megtartsa, de hogy az enyészettől megmentse s megszerzésében segítségemre legyen. Köszönöm is ezen tisztelt férfinak önzetlen fáradozását, melyért hálámon kívül egyebet úgy sem adhatok. A mint a leletről értesültem, rögtön kirándultam a helyszínére, Krasznahorka falúba. Szénagyűjtés ideje lévén, üresen állottak a házak; Gresch uram is távol volt, de udvarában nyitva állott a kamara, mely a kincset rejtette s én is a tulajdonos leánya vagy menyje kíséretében szabadon beléphettem. Nagy és rendkívül kellemes meglepetés várt itt reám: egy telidedteli kosár a legszebb bronz-tárgyakkal, a melyeneket csak valaha láttam. Időközben *Gresch János* is megérkezett, valamint — öröömre — *Wjecha Péter*, thurdossini lelkész kíséretében *dr. Kux Adolf* orvos, kit tervezett kirándulásom felől még az előző napon táviratilag értesítettem. Ezeknek társaságában, kísérve a falú apraja-nagyja által, most a helyszínére siettem, hol a Gresch által megjelölt helyen négy munkással, rögtön hozzá láttam az ásatáshoz. A lelhely semmi feltűnő jelleget nem visel. A már mondott «Hörka» (ejtsd: Huorka) nevű hegy déli lejtőjén számos félkör alakú bevágás látható ama kőbányák, a melyekből a krasznahorkaiak az országút kavicsolására szolgáló mészkövet nyerik. Egy ily kiválás közepe táján találta Gresch egy rakáson a tárgyakat, melyeknek fekhelyét teljes biztossággal jelölte meg.

A jámbor földmíves előadását csaknem szószertint jegyeztem fel, legyen tehát szabad neki magának átadnom a szót. «Midőn — úgy mond — a kérdéses napon (1891. jun. 27.) a kavics-ásáshoz fogtam, alig fél láb mélységben egy meglehetősen szabályos koczka alakú, fekete színű rög akadt a kezembe. Súlya azonnal nagy-nak látszott, de azt hívéim, hogy csak kő, félre dobtam. Azonban csakhamar még egy másik, az előbbihez csaknem teljesen hasonló göröngy akadt a kezembe, melyet már most jobban megvizsgálva, úgy látszott, hogy öntött vas: a miért azt, a már korábban talált és eldobott röggel együtt félre tettem. Tovább ásva, két afféle ösztöke került a felszínre, a melyet ide s tova még ma is használnak a földmívesek. Midőn ezen két rozsdás tárgyat fölvettem, a kavics között még valami zöldes tárgy vonta magára figyelmemet. Hogy jobban lássak, félre gördítettem néhány mészkövet, s ime úgy látszott, mintha egy egész kígyófészek volna a kövek között. Első pillanatban ijedtemben félre ugrottam, s csak később mertem ismét a rejtélyes tárgy felé vágni s látva, hogy az nem mozdul, csákányommal lassacskán kihúzni a kígyónak vélt zöldes tekerceseket és karikákat. — Hány efféle tekerceset és karikát ástam volt ki ezen a helyen s milyen sorrendben kerültek elő, azt most hirtelen nem tudnám megmondani, annyi azonban bizonyos, hogy eredetileg több volt, mint a mennyi ma van belőlök. Az emberek, mint egy csudát, úgy jöttek bámulni a tárgyakat s szinte lehetetlen volt megakadályoztatnom, hogy egyet-mást szét ne hordjanak. — Azt hívéim, hogy e helyütt még több efféle tárgy van elrejtve, később még tovább is ástam, sőt a már kiásott helyet is még egyszer szorgosan átkutattam, de semmit nem találhattam.»

E tekintetben — fájdalom — én sem voltam szerencsésebb. A korábban kiásott kőtörmelék eltakarítása után a gödröt négy-öt méter szélességben még

mintegy fél méterre kimélyítettem, de ismét és folyton csak az ezen egész hegyoldalt jellemző szabálytalanul össze-vissza hányt kisebb-nagyobb mészkövek kerültek napfényre, a nélkül, hogy azoknak elrendezéséből az emberi kéz nyomaira csak távolról is következtetést lehetett volna vonni. Mintegy három órai fárasztó munka után tehát a további meddő kutatásokat e helyütt beszüntettem.

Még javában folyt a munka, midőn a kíváncsi nézők száma egy görnyedező agg emberrel szaporodott. Egy ideig hallgatva nézte a munkát; midőn azonban kissé lankadni kezdő munkásaim ösztönzéseül elmondtam, hogy évek előtt a medvedzei határon is kavics-ásás közben találtak egy, a jelenlegihez hasonló feletet, akkor az agg is megszólalt, mondván, hogy ő tudja, mert akkor jelen volt, csak kár, hogy a tárgyak elvesztek.

Képzeltetni örömet ezen kijelentés felett. Annyi hasztalan kérdezősködés, utánjárás után, valahára mégis találtam hát egy embert, aki közvetlen tudomással bir ezen dolog felől. Rögtön vallasni is kezdém a jó öreget, aki agg kora daczára igen élénk emlékező tehetséget tanúsított s rögtön késznek is nyilatkozott, hogy az innen alig három puskalövésnyi távolságra fekvő helyre elvezet.

Az aggastyánt *Luczky Istvánnak* hívják, 72 éves, krasznahorkai. — Első kérdésem az volt, megismerné e tárgyakat, ha most látná? s midőn erre határozott «igen»-nel válaszolt, rögtön elővettem rajz-tömbömet s emlékezetemből lerajzoltam a gyűjteményemben őrzött diadémot, a váltekerceset, és a nemzeti múzeum pompás fibuláját. — A két előbbi tárgyra, félreismerhetlen örömmel, rögtön reá ismert emberünk; de a fibulára — talán mert nem elég híven rajzoltam — nem tudott emlékezni. — További kérdésekre: volt-e a leletekben a lerajzoltakon kívül több tárgy is, azt mondá, hogy arra határozottan emlékszik, hogy két afféle, teljesen hasonló tárgy volt, mint az, a melyet én koronának nevezek. — Az időpontot illetőleg csak arra emlékszik Luczky: hogy «az oroszok előtt» volt,* midőn a tárgyakat kiásták, a mi teljesen egyezik az őskori tárgyak első birtokosa *Wárzély János*, medvedzei földbirtokos és nyug. kir. járásbírónak, a lelet idejére vonatkozó korábban közlött adataival.

Ezzel a benevolizatiót befejezván, Luczky István vezetése mellett az egész társaság megindult, azon közel eső, de jóval feljebb fekvő várromhoz hasonló mészkő szirthoz, mely Krasznahorka és Medvedze község határán, egy szántóföldek által környezett kopár domb közepén emelkedik. Vezetőnk tétovázás nélkül a szikla éjszakkéleti oldalára mutatott annak tövében egy behorpadt, gypes helyet, hol a kérdéses tárgyak állítólag kiásattak; minélfogva az ásatást is legelőbb ezen a helyen eszközöltem. Azonban itt is csak apró mészkő-törmelék került a felszínre s a két öl hosszú elég mély árok, melyet a horpadás szélétől a szikla felé ásattam, semmi feltűnőt nem mutatott. Később aztán még több helyen is eszközöltem próba-ásatást, azonban szintén eredménytelenül.

A nyizsnafalvi «Osztrazsicza» nevű** pogánykori erőd közelségét Krasznahor-

* Tudniillik 1848 előtt.

** «Osztrazsicza» magyarul körülbelül annyit jelent, mint őrszemmel, strázsával ellátott hely, mely a körül fekvő vidék felett őrködik. A Krasznahorkával szintén határos, kettős föld-sánczczal kerített hegy tetején 1875-ben ásatásokat eszközöltem, melyek azonban igen durva cserép-töredékeken kívül egyebet nem eredményeztek. — Lásd fentebb idézett értekezésemet a Rég. Társ. 1885-iki Évkönyvében.

kához mind a két értékes lelet meghatározásánál igen fontos tényezőnek tartom. Ezen bevezetés után, áttérek a krasznahorkai lelet ismertetésére, utoljára hagyván ezen lelethez fűzött combinationomat s annak bizonyítását, hogy a 40-es években talált rendkívül becses tárgyak a most találtaknak édes testvérei, melyeket alig lehet egymástól elválasztani.

Követve Gresch János előadását, legyen szabad mindenek előtt a vastárgyakat bemutatnom és pedig : 1. két darab vasrög (1. ábra), mely csaknem teljesen egyenlő, hosszúka, szabálytalan koczka alakú, egyenként 2 kiló súlyú, érdes felületű, a rozsa által csak kevésbé megtámadott, helyenkét likacsos, 5—6 cm. magas, 10 cm. hosszú, 8.5 cm. széles. (1. sz. ábra.)

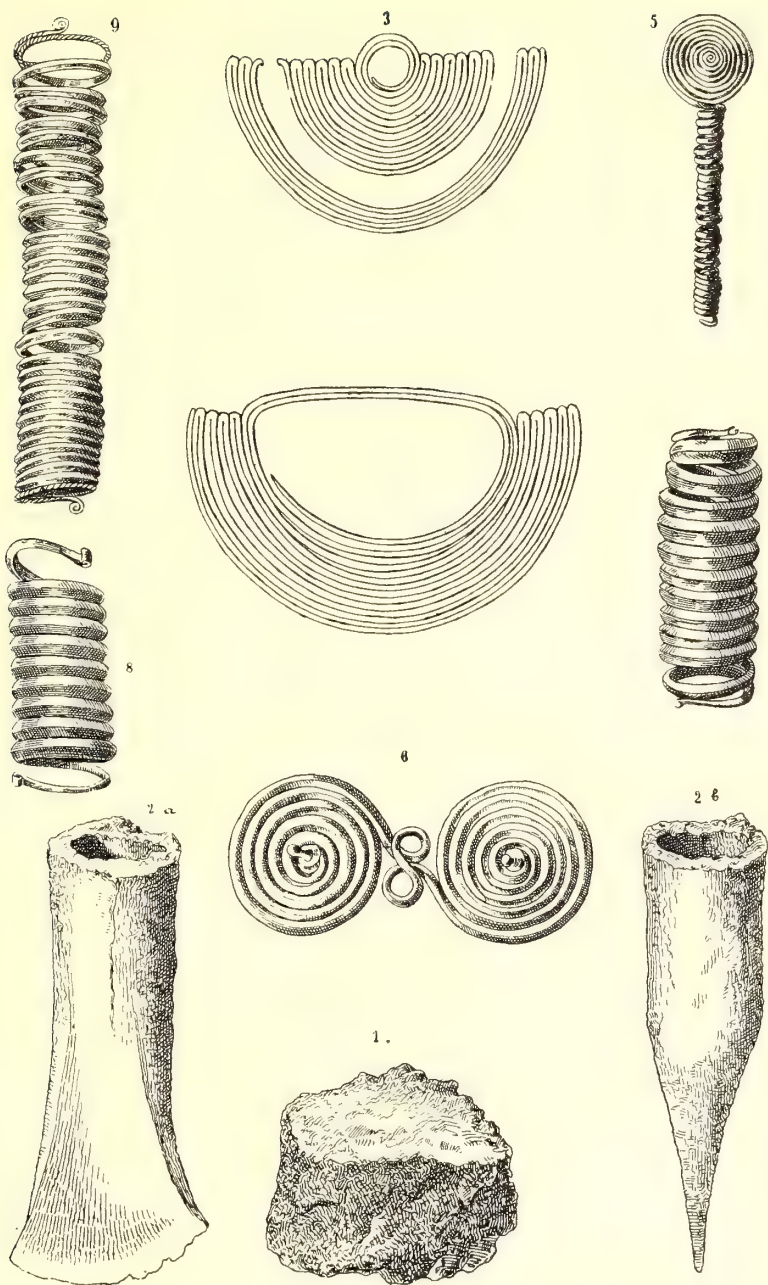
Tekintve az ércz, öntvényhez hasonló üvegesedett felületét, s tudva azt, hogy a vasércz mint színvas csak igen ritkán fordul elő, kezdetben azt hívém, meteor-vassal van dolgom. Szakértők egyértelmű véleménye szerint azonban a rög, minden kétségen kívül földi érczekből van előállítva, minélfogva a czélba vett vegytani, különösen pedig a szokásos csiszolási- és sav maratási próbák is feleslegesnek látszottak.* A vas-rögök azon oldalai, melyek a lelhelyen előforduló mészkő-törmelékkel közvetlen érintkezésbe jöttek, mészburokkal borítvák. Tán ennek köszönhető, hogy a rozsa rontó befolyása a rögökön kevésbé látható.

2. Két, egymáshoz hasonló a rozsa által erősen megtámadott vas *szekercze* (kelt, tokos-véső). Ezek közül a *nagyobbik* (2. a és 2. b sz. ábra) hossza : 17 cm., felső eliptikus kerületének átmérője 4 és 4.5 cm., éle (kiegészítve) 8 cm. A nyélre való ugyancsak eliptikus lyuk átmérője 2 és 3 cm., mélysége 7 cm. A *kisebbik* szekercze egész hossza 14.5 cm., felső kerületének átmérője 4 és 4.3 cm., éle 6.3 cm. A nyélre való lyuk átmérője 3 és 3.5 cm., mélysége 6 cm. Mindkét szekercze felső részének kerülete 14 cm. Érdekesnek tartom megjegyezni, hogy a kisebbik szekercze oldalán, ott hol az az él felé szűkülni kezd, rozsdával áttört durva szövetnek nyomai látszanak. A fonálnak távolsága egymástól 2 mm. A nagyobbik szekerczén pedig a tok nyílásában a fanyél rostja látható.

Következnek a *bronz* tárgyak, ú. m. :

1. Két egyenlő *dísztárgy* hengerded, 5 mm. vastag bronz-huzalból (3. sz. ábra). Mindkettőből egy kis rész hiányzik ; de a tárgyak mindamellet teljes biztossággal meghatározhatók. A fél-tarcsa alakú tárgy, annak felső vízszintes vonalától félkör alakban húszszor visszahajlított és szorosan egymáshoz illesztett, középen kétszer körülfutó kerek csigavonalban végződő, összesen tehát huszonkét huzalsorból áll. Vagy ha megfordítjuk a dolgot, — a mint valószínű is, hogy a dísztárgy készült, — akkor azt mondhatnók, hogy az éles hegybe végződő huzal előbb csigavonalban kétszer körülfutva karikát képez, melynek felső része kiáll, alsó része körül pedig a huzal a karika átmérője irányában jobbról balról tízszer visszahajlik s ekkép húsz (a karikára hajlított két sort is ide számítva 22), szorosan egymáshoz illesztett félkörű huzalsort képez. A dísztárgy egész szélessége 24 cm., magassága 14 cm., a belső karika átmérője pedig 3.5 cm. Patinája sötét zöld.

* A bécsi cs. k. természettani múzeum régészeti osztályának öre : dr. Szombaty J. úr oly szíves volt a rögöt az ottani mineralógusok által megvizsgáltatni, a miért e helyütt is szíves köszönetet mondok a tudós férfinak.

KRASZNAHORKAI BRONZLELET.
 (Ifjabb Kubinyi Miklós rajza szerint.)

Hogy a dísztárgy, úgy a mint ábránkon látható — ha a hiányzó négy huzalsort is oda képzeljük — teljes, az semmi kétséget sem szenved; mert a huzal mindkét vége ép és patinával borított.

A tárgy rendeltetését illetőleg azt hiszem, hogy az, valamint a következő pont alatt leírt két hasonló tárgy, melldíszül szolgált.

2. Két egyenlő *dísztárgy* 6 mm. vastag bronz-huzalból (4. sz. ábra). Mint az előbbiek, úgy ezen dísztárgyak is félkör alakban visszahajlított huzalból készítvék, azzal a különbséggel, hogy ezeknél az éles hegybe végződő 4 mm.-ig vékonyuló huzal a tárgy közepén két sorban sokkal tágabb körívét fut be. Ezen fölül lelapított körív szabályos alsó feléhez csatlakoznak a tizszer visszahajlított huzalsorok. A dísztárgyak egész szélessége 31 cm., magassága 19 cm. A közepén látható nyílás szélessége 19 cm., magassága 11 cm. Anyaguk, patinájuk az előző pontban leírt dísztárgyakéhoz teljesen hasonló; rendeltetésök is — véleményem szerint — ugyanaz.

Fájdalom, hogy ezen tárgyak sem kerültek teljesen ép állapotban a birtokomba. Az ábránkon látható dísztárgy, ott hol a huzal visszahajlik, két helyen is el van törve; a másiknak pedig négy külső huzalsora hiányzik. Általában, ahogy ezek a tárgyak össze-vissza voltak kuszálva, csuda, hogy még nagyobb kárt nem szenvedtek, s hogy eredeti alakjokat visszanyerhették, minek végzésére csakugyan kutató türelme kellett. A huzal hiányzó részeit még később is szorgosan kutattam a község lakosainál, de már csak egy 30 cm. hosszú, patinával borított sodronytöredéket és egy 3/4 cm.-nyi fényesre csiszolt huzal-darabkát sikerült találnom.

3. Két, *korongos bronz-tekercs* (5. ábra). A 3/6 cm. átmérőjű korong, 1-től 2 mm.-ig erősödő huzalból készült, mely tíz sorban egymás köré hajlítva, az utolsó fordulatonál, 24-szer körülfutó 12 mm. vastag hengerded tekercsbe megy át. A huzal, mely a korongtól kezdve 3 mm.-ig vastagodik belülről, lapos, s a végén hegyes. Patinája sötét zöld. A tárgy rendeltetését illetőleg, azt hiszem, hogy az ruha-díszül, sőt — ha feltehető, hogy a tekercs egy zsinórnak a hüvelyé* — akkor lehetséges, hogy kapsúl is szolgált. Egymással szembe állítva, a két tárgy csakugyan azt a benyomást teszi, mintha afféle mentekötő lett volna.

4. Egy nagy *tekerceses fibula* négyrétű, vastag bronz-huzalból (6. sz. ábra). A 28 cm. hosszú, pompás dísztárgy két egyenlő, 12/5 cm. átmérőjű, sodrony-tekercsből áll, melyek a megszakítás nélkül egymásba átfutó huzal elhajlítása által, középen egy 8-as alakú csokorral vannak összekötve. A korong közepéből alig 4 mm. vastagságban kiinduló huzal, hatszor körülfutva mindinkább erősödik, ép az összekötő csokorig, hol 1 cm. vastagságot elérve, a másik korong külső körétől ennek közepéig alig észrevehetőleg ismét elvékonyul. Mindkét korong közepéből egy 3 cm. átmérőjű, talppal ellátott, 4 cm. magas dudor, vagy szeg nő ki, mely 1/5 átmérőjű gombban végződik. Ezen szeg talpának nyújtványja a huzal-korong első gyűrűjén van átdugva s a korong alsó oldalán — sajátságos módon — *vaspántokkal* megerősítve. Kiemelőndőnek véltem ezt, mert magyarázatául szolgálhat annak, hogy a fibula tüje és a kapocs melyen az megerősített, hiányzanak.

* V. ö. Dr. Hoernes Móríc: «Grabhügelfunde von Glasinatz in Bosnien» című értekezését. — Mittheilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien. — 1889. évf. 135. kk. 1.

Valószínű ugyanis, hogy a tű, nem mint az efféle fibuláknál közönségesen látható, a tekercs közepéből a huzal folytatásaként indult ki, hanem külön volt a vaspánthoz erősítve, mely utóbbit a rozsdá megemésztvén, a tű — még ha különben bronzból lett volna is — könnyen elveszhetett.

A fibula ebben az *alakban* úgy nálunk, mint Közép-Európa más vidékein elég gyakran fordul elő, de ebben a *nagyságban* eddig — tudtommal — még nem találtatott sehol. A hazai leletek közül úgy alak, mint nagyság tekintetében legközelebb esik hozzá az erdélyi múzeumban őrzött alsó-fehérmegyei két rendbeli fibula a portusi telepről,* mindkettő azonban közel egy harmaddal kisebb a krasznahorkai fibulánál. Alakját tekintve, a krasznahorkai fibula azon fibulacsoporthoz tartozik, melyet Montelius *görög*-nek nevez, mert leginkább Görögországban s Olaszországnak görögök által korán lakott déli vidékein taláztatik.

A hiányzó tű kivételével a fibula különben teljesen ép s a lelet többi tárgyait jellemző fényes sötétzöld patinával borított.

5. Két egymáshoz teljesen hasonló *kartekercs*, háromrétű bronzsodronyból *A nagyobbik*, 18 cm. hosszú kartekercsen (7. sz. ábra) a 12-szer körülfutó, közepén 1·5 cm. széles sodrony, a tárgy mindkét vége felé a három szélső fordulattól kezdve 0·5 cm.-ig szűkül, az utolsó felfordulatnál hengerdedé válik s a végén, hol a sodrony 1 cm. hosszúságra ismét ellapul 3 mm.-re kör alakban vissza van hajlítva. A tekercs egész átmérője 7·5 cm. körülete 23 cm. *A kisebbik*, 14·5 cm. hosszú kartekercs (8. ábra) az előbbitől csupán abban különbözik, hogy a közepén 1 cm. széles sodrony csak 11-szer fut körül. Egész átmérője 6·5 cm., körülete 21 cm. Patinája mindkettőnek helyenként horrsolt.

6. Egy 34 cm. hosszú *kartekercs* (9. ábra) 8 mm. széles, közepén kissé kiálló, szűk bordával ellátott bronz-szalagból, mely a tárgy mindkét végén másfel fordulatra hengerded, csavarszerűen vont sodronyba megy át s a hegyén egy 1 cm. átmérőjű, előre álló csigatekercsben végződik. A kartekercs legnagyobb átmérője 8·5 cm., kerülete 27 cm. Legkisebb átmérője 7 cm., kerülete 23·5 cm. Patinája érdes, zöld színű.

7. Két egyenlő, egyik oldalán nyitott *karika* (Torques) vastag csavarszerű bronz huzalból (lásd ide mellékelt ábráját). A közepén 1·5 cm. átmérőjű huzal, mindkét vége felé 8 mm.-ig vékonyul, majd ellapítva 1·3 cm.-ig szélesbedő szalagba megy át, mely a végén kör alakban van visszahajlítva. A teljesen ép karikák legnagyobb átmérője 20 cm., kerületek 61 cm. Patinájok sötétzöld. A tárgyak szalagszerűen ellapított végét kívülről hullámszerű pontozott vonal, visszahajlított részét halbordaszerű vonalak díszítik.

Az analogiákat keresve, hazánk leletei közt megtaláljuk azt a sajó-gömöri leletben,** azzal a különbséggel, hogy ennél a bronz-huzal nincsen csavarszerűen idomítva.

A külföldön talált hasonló tárgyak közül legyen szabad itt a Görz melletti Sta.-Luciában talált, bár sokkal kisebb, de az enyémhez hasonló kissé sérült nyakéket említenem, mely a bécsi csász. régészeti múzeumban, a hallstadti csoporthoz

* Hampel: A Bronzkor Emlékei Magyarhonban. XLII. J. 2.

** Hampel: A Bronzkor Emlékei. CXVI. T. 21. sz. ábra. Itt egyszerűen «Karika» elnevezés alatt fordul elő.

tartozó tárgyak között őriztetik. Legújában Csehországban is találtak hasonló karikákat, nevezetesen 1887-ben, *Ploscha* helység közelében. A tudós *Woldrich* ezen tárgyról értekezve,* azon nézetének ad kifejezést, hogy ezen, valamint a birtokában lévő ugyanazon vidéken talált hasonló karikák lószerszám díszül szolgáltak. Részemről — a nélkül, hogy a biztosan el nem dönthető kérdés vitatásába bocsátkoznám, — azon véleményt bátorkodom kockáztatni, hogy a karikák hajszorítóul, *fejdiszül* szolgáltak. Igaz ugyan, hogy a túlságosan súlyos, éles bordájú bronztárgy nem valami kényelmes viselet lehetett. De ha feltehető, hogy az ezen vidéken lakott emberek a bronzkorszakban sem jártak hajadon fővel, akkor könnyen elképzelhető, hogy a tárgy a bőr vagy nemez-süveg megerősítésére használtott.

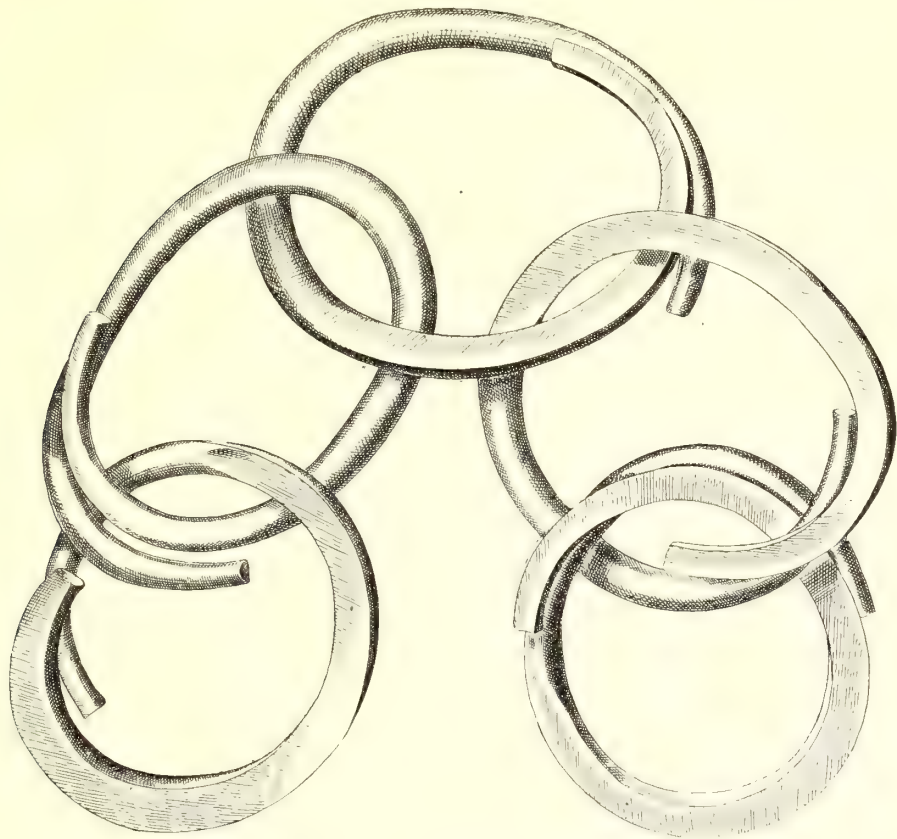
BRONZTORQUES A KRASZNAHORKAI LELETBŐL.

8. Öt nyitott karika, 13 mm. vastag, mindkét végén 5—7 mm.-ig vékonyuló hengerded bronz-huzalból. A karikák egyik (alsó) része, a tárgy közepétől kezdve végig, laposra van csiszolva, úgy hogy a karika legvastagabb része a legvékonyabbal egy sík vonalba esik, míg a hengerdeden maradó felső rész 3—4 mm.-nyi közt hagyva, félkörben szabadon hajlik a karika alsó része fölé, mi által lehetővé válik a karikákat láncszerűen egymásba akasztani (az ide mellékelt ábrán). A karikák kissé nyújtott (hosszukás) alakja csakugyan arra a feltevésre jogosít, hogy láncszemekkel van dolgunk; csakhogy ez esetben mi czélja lehetne annak, hogy a

* *Beiträge zur Urgeschichte Böhmens* von Joh. N. Woldrich. — Mittheilungen d. Anthrop. Ges. in Wien. XIX. köt. 84. 1.

karikák alsó részei laposra csiszolvák? Nem valószínűbb-e, hogy ez azért történt, hogy a karikák egy sík lapra illeszthetők legyenek? Mind oly kérdések, a melyekre nehez volna határozott választ adni. Annyi bizonyos, hogy a karikák a lelet fel-találása alkalmával nem voltak egymásba illesztve, s hogy a barnás-zöld patinával borított teljesen ép karikákon az elkoptatás nyoma sem látszik.

- A karikák *külső* kerülete, az egymásra hajlitott részekkel együtt négynél

ÖT BRONZKARIKA A KRASZNAHORKAI LELETBŐL.

csaknem ugyanaz, 48—49 cm. egynél pedig 40 cm. A belső nyílás kerülete 27—31 cm. között váltakozik. Egészben véve a krasznahorkai leletet — a jelen értekezés bevezető részeiben elmondottak után — a *kincs-leletek* közé (Depot-Fund.) sorolhatjuk.

A helylyel ahol találtattot, nem látszik vonatkozásban lenni. Lakhelyül a meredek part szintoly alkalmatlan, mint temetkezési helyül a kevésbé összefüggő kavicsdús talaj; minélfogva tanácsosnak látszik ezen, valamint ama másik krasznahorkai kincset azon helylyel összeköttetésbe hozni, melyről állítható, hogy az egykor őskori települ szolgált s ez: a «Horká»-val általellenben fekvő «Osztrazsicza» nevű kettős földéánczczal védett hegy s annak környéke, hol a sűrűen elszórt őskori cserpek biztos nyomokul szolgálhatnak a további kutatásokra

A legújabb krasznahorkai leletet kiválóan érdekessé és fontossá teszi, hogy a bronzokkal vas-tárgyak, sőt vas-rögök is találtak, ami Árvában az első eset. Kutatásaim közben csak egy izben találtattott a felső-kubini urna temető helyén egy bronz-pántok közé szorított törött vas-szeg, csakhogy ezt a mennyiben a szántóföld felszínétől alig fél lábnyi mélységben találtattott, semmikép sem mer-ném összeköttetésbe hozni a sokkal mélyebben fekvő hamvedrekkel, melyekben *kizárólag* csakis bronz-tárgyak találtak. Egy másik vas darab, az időközben irodalmi hirre vergődött lóhere idomú nagy-bisztereczi vas kapocs,* mely az általam kiásott pogánykori arany- és ezüst-érmek közelében találtak, figyelembe még kevésbé jöhet, mert e helyütt viszont eddig bronz-tárgyak nem találtak.

Figyelemmel vizsgálva a két egyenlő vas-rögöt, alig lehet kétségünk az iránt, hogy mindkettő egy és ugyanazon primitív olvasztó-kemenczéből került ki s később kovácsolás által nyerte mostani kockához hasonló alakját. Bizonyítja ezt a két tárgy egyenlően hullámos, helyenként likacsos és üvegesedett felülete, mely előre is kizárja a feltevést, hogy a rögök egy nagyobb rúd feldarabolásából eredhetnének. A kérdés, valjon a kohó, melyből a bronz-rögök kikerültek, Árvában volt-e, vagy egyebütt, magában véve igen érdekes lehet, de annak eldöntésénél, hogy a krasznahorkai őskori ember a vasat a bronzsal együtt használta, a mit leletünk kétségtelenül bizonyít, — teljesen közönyös. A bronzok, mint a vas-tárgyak messze vidékről ide hozathattak, de lehettek az ide való ipar termékei is, a mit részemről — felső-kubini leleteimre támaszkodva — valószínűbbnek tartanék. Mindkét esetben bizonyosnak látszik, hogy akkor, midőn e tárgyak készültek, a vas a használható, a bronz pedig a dísz-tárgyak, ékszerek előállítására fordítottattott.

Ha a krasznahorkai legújabb bronzlelet, ama másik (krasznahorka-medvedzei) bronzlelet tárgyaival, ú. m. : a nemzeti múzeumban őrzött óriási bronz-fibulával és a birtokomban levő pompás diadémával és izülék-tekercekkel összehasonlítjuk, akkor pillanatig sem lehet kétségünk, hogy e tárgyak egy és ugyanazon korból valók, sőt hogy tán ugyanazon műhelyből kerültek ki. Erre volt az anyag, a patina színe, de főleg a technika, az a nagyfokú ügyesség a bronz-huzal alakításában és kezelésében. Valjon a bronz-műhely itt, vagy egy távolabb eső vidéken volt-e? oly kérdés, melyre nehéz volna határozott választ adni. Azonban legyen szabad itt is felsőkubini ásatásaimra hivatkoznom, azon nagy kiterjedésű bronzkori urna-temetőre, hol a kiásott öntőminták egész sorozata határozottan arra vall, hogy a bronzipar itt honos volt; legyen szabad továbbá utalnom a közel eső *Komjátánán, Liptó-Szent-Mártonban* és éjszaki Magyarország más kárpátalji lelhelyein talált bronz-kardokra, melyek úgy alak, mint díszítés tekintetében az Európa más vidékein talált bronz-kardoktól lényegesen különböző jelleget viselnek magukon.

A régészeti kutatásokra Árvamegyében, még igen tág tér nyílik. A Krasznahorkával határos Nyizsna falú mellett emelkedő «Osztrazsicza» nevű erődített hely, melyről futólag már fentebb is megemlékeztem, még szinte érintetlen,

* Dr. Ingvald Undset: De nordiske Kloverbald-formede Spaender. Christiania 1891. — V. ö. e tárgyra vonatkozó közleményemet. Arch. Ért. 1891. évf. 164. és kk. 1.

valamint az ehhez közel eső *Podbjel* községbeli «Bjela» nevű hegy, 1876-ban eszközlött próba ásatásaim mindkét helyütt csak őskori cserepeket hoztak napfényre, azonban semmi kétség benne, hogy az eszközlendő kutatások e helyütt, fentebbi állításom igazolásául újabb biztos támpontokat fognak szolgáltatni. Nem mellőzhetem hallgatással e helyütt végül még a krasznahorka-medvedzei határon kiemelkedő dolomit-sziklát sem, melynek tövében a 40-es években ama híres bronzleltre akadtak. E szikla éjszaki oldalán ugyanis egy nyílás látható, mely most csaknem szízig törmelékkel van telve, mely azonban egykor — öreg emberek állítása szerint — barlangszerű üregbe vezetett. Minthogy a nyílás, a mint ma látható, befelé szűkül, részemről alig hiszem, hogy a «barlang» emberi tanyául szolgálhatott volna. Mind a mellett feltett szándékom, hogy a törmelékot onnan legközelebb eltakarítatom. A dolomit-szirt e helyütt kitűnő kovákkal tarkázott, ki tudja, nem szolgált-e egykor bányául a kőkorszakbeli embernek, kinek nyomaira Árvában eddig még nem lehetett akadni.

Ifj. Kubinyi Miklós.

A SZEGED-RÖSZKEI SÍRLELETEK.

Szeged határában a várostól mintegy 8 kilométernyi távra, délfelé a Tisza partján terül el a *Röszke* nevű kertészség, mely az utóbbi időkben mind jobban benépesedett, s ma már egy kisebb falúnak is bátran beillenek. Ezen kertészség neve a régi oklevelekben gyakrabban előfordul. Így a Magy. Tört. Tár. IX. kötetének 56-ik lapján közölt 1439-ik évi oklevél szerint Rezke possessio seu villa mint Erzsébet királyné birtoka említetik. Röszke azonban már a népvándorlási korban, de sőt az azt megelőzte időkben és már telephely volt, a Tisza árterében kiemelkedő természetes magas partokon minden időben emberek, — különféle népek laktak, mit az 1885-ik évben napfényre került röszkei leletek kétségen kívül bizonyítanak.

Ezen leletekről az Arch. Értesítőben többször tétetett említés, a nélkül, hogy azok bemutatva és tüzetesen ismertetve lettek volna.*

A sövényháza-szegedi ármentesítő társulat 1885-ik évben Szent-Mihály teleki-röszkei vonalát midőn kiépítette, és a Röszkén keresztül vonuló Sárosvölgy nevű ért keresztül töltötte, az említett ért partján a kubikosok több sírra bukkantak, s az egyes sírokban különféle régiségeket, agyag- és bronz-eszközöket stb. találtak.

A munkálatokat vezető mérnök csak későn értesült mindezekekről, a midőn a sírhelyek anyag gödrei teljesen kihordva lőnek, az egyes csontvázak széthányattak s a tárgyak összekeveredtek és részben megrongáltattak, az agyagedények pedig szétördelve és cserép darabjai szanaszét hányva lőnek.

Még utólagosan sem lehetett megállapítani, hogy a kibányázott kubikgödörben hány külön sír volt, a sírboltban a csontvázaknak minő elhelyezése

* Arch. Ért. 1885. év. 149. l. és 1888. év. 239. l. stb.

volt, azok a férfi vagy nő nemre utalnak-e, a különféle eszközök és tárgyak a csontvázak körül minő rendben fordultak elő. A koponyák is összezúzódtak, azok alkatát és jellegét sem lehetett megállapítani. Igen valószínű, hogy a kézrekerült lelet is csonka, s abból sok alkatrész hiányzik, elkallódott.

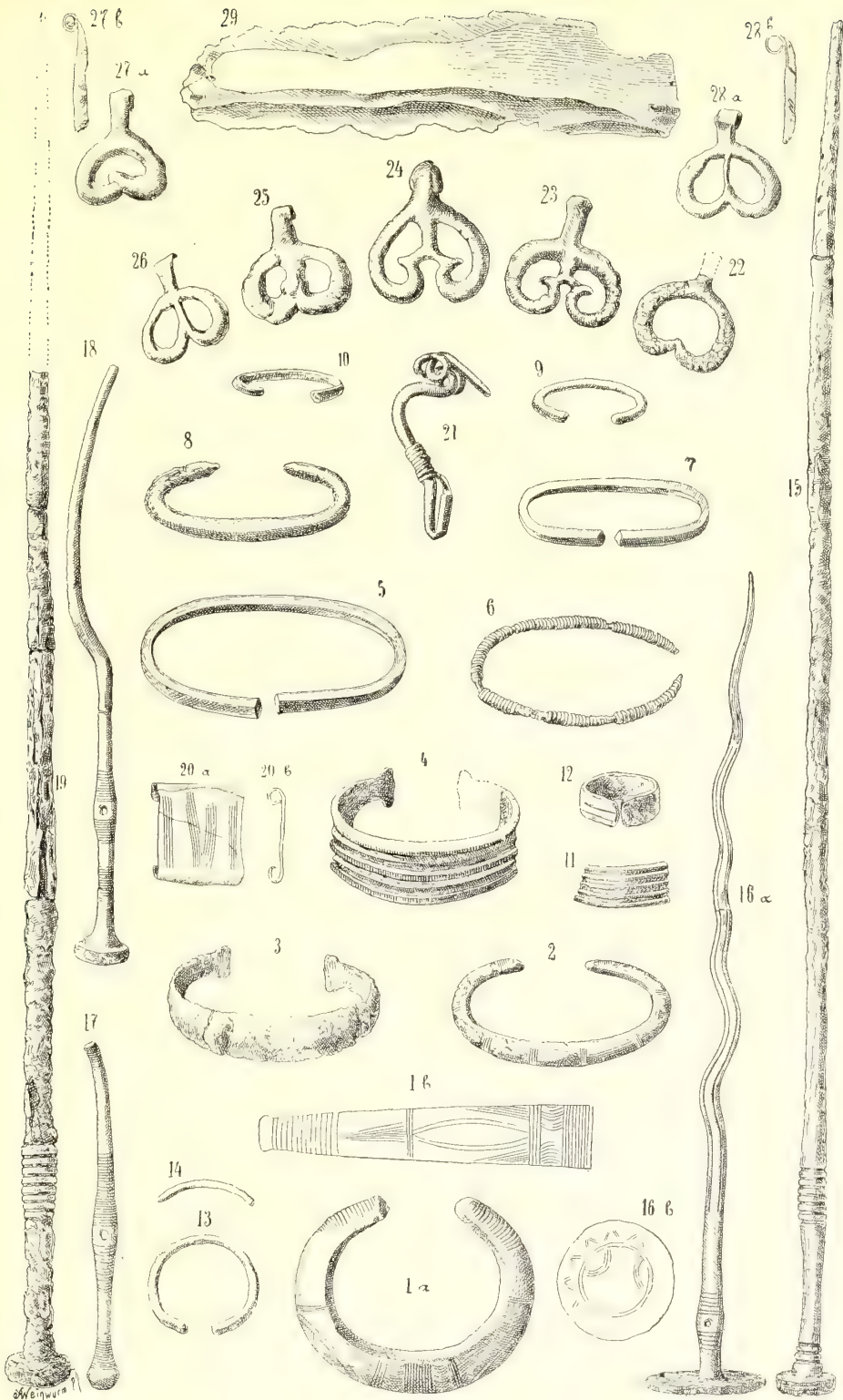
Így a röszkői leletek tudományos értéke felettébb nagy kárt szenvedtek, ámbar analogia és egybevetés útján az egyes tárgyak rendeltetését megállapítani mégis sikerül.

Röszkén a Sárosvölgy partján feltárt sírokból kikerült agyag-edények többnyire összezúzódtak. Rendkívül vastag, nagy arányú és durva égetett edények voltak ezek. Nagyon kevésen látszott a korongon való készülésnek a nyoma, a görbületek többnyire esetlenek. Két kisebb agyag-edény mégis épen maradt. Ezek felülről két oldalt egy-egy füllel vannak ellátva. Ivó pohár alakúak, az egyik egy literes, a másik mintegy $\frac{3}{4}$ literes ürtartalmú. Egyiken sincs semmi-féle ékítmény, s mindkettő szabadkézileg készült. Agyagból készült több rendbeli háló súly és orsó cserép is fordult elő, ugyanolyanok, mint a minőket a sövényházi és rábői leletekből ismerünk. Ezen kívül néhány darab csillámpala kőzetre és három kő eszközre is akadtak. Ezek közül az egyik egy veres színbe játszó simított serpentin kővéssőnek töredéke, a másik kettő pedig kova (silex) penge. Ezek közül az egyik darab Kállay Albert főispán birtokába jutott, a másik példány rajzát az I. táblán 29. számmal jelölt ábra tünteti fel. A lapjával kissé iv alakúra hasadt ezen példány 14 cm. hosszú és 35 mm. széles. Éle még ma is meglehetősen ép.

A lelet többi tárgyai bronzok. És pedig 7 tű, részint ép, részint törött és csonka állapotban. Ezeket a 15, 16, 17, 18, 19. sz. rajzok tüntetik fel. A legelőbb érintett 39 cm. hosszú, s eredeti hosszúságából mindenesetre hiányzik valamennyi. A 16. számúnak hossza 23 cm. Csaknem mind eltérő egymástól. Egyiknek (17. sz.) feje egy alig észrevehető kis gömb, a másik már jóval kiszélesedett vastag körlapot képez (15, 18, 19), s a 16-ik számúnak feje vagyis körlapja már 35 mm. átmérővel bír, mely körlapon egyúttal a 16. *δ*) sz. ábrán feltüntetett diszitmény is látható. E bronz-tűk némelyike a fejhez közel eső részen kiseded átfűző lyukkal van ellátva. Ez a lyuk egyiknél közelebb, másiknál távolabb esik a fejtől, illetőleg a gömb és körlaptól. Némelyik tű egészen egyenes, a másik ellenben kigyózó vonalú.

Ezekhez a tűkhöz hasonlóak a többi közt a torontálmegyei tamásfalvi leletben előfordulók (*Hampel*: Bronzkor Emlékei CXXVII), mint a mely lelettel a röszkőiek egyébként is több hasonlatosságot tüntetnek fel. De ezenkívül a röszkői bronz-tűk egynémelyike hasonlít a sajógömöri (Arch. Ért. 1886. év 15, 18. l.) és a lajta-ujfalusi (Arch. Ért. 1889. év 231. l.) leletekben előfordulókhöz.

A lelet legkiválóbb tárgyai azonban a szíjból készült övre alkalmazott bronzlemezekék, és az ezekről, illetőleg az övről lelógó csüggők. Az elsőnek ábrája a 20-ik szám alatt, az utóbbiakké pedig a 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28. sz. ábrákon látható. A 20-ik számú ábrán feltüntetett övlemezből csakis a rajzban bemutatott egyetlen példány maradt fenn, a mi egymagában eléggé igazolja, hogy a röszkői lelet nem teljes, s az öv többi lemezei és illetőleg több övnek lemezei hiányoznak. Ellenben az övről lelógó csüngők száma összesen 20-ra rug. De e

A SZEGED-RÖSKEI SÍRLELETEK. I. TÁBLA.

20 darab csüngő összesen mintegy öt változatot képvisel, tehát nem alaptalan az a föltevésünk, hogy a csüngők ezen változatai öt külön övön fordulhattak elő.

Ez öv és annak összeállítása teljesen az ercsi leletben (Bronzkor Emlékei XCIII.) előforduló öv és csüngők rendszerével egyező, ámbár a röszei öv csüngői csinosabbak, sem mint az ercsiek, a melytől még abban is eltérnek, hogy a röszei leletben a csüngőket tartó hengerded tekercskéknek semmi nyoma. A 27. *b)* és 28. *b)* sz. ábrákból kitetszik, hogy e csüngők a karikaszerű ráhajtással lehettek az öv lemezeit tartó szijhoz vagy valamely karikához függesztve. Ezen övcsüngők belföldi eredetűek. Az alsó-kubini öntő minták között (Arch. Ért. 1883. év 284. l.) ugyanis előfordul a rajzunkon 22. és 27. sz. ábránkon elötüntetett csüngőkhöz hasonló ékszerek öntő mintája. A röszei övcsüngők motívumai előfordulnak még a többi közt a dunapentelei (?) lőszerszám diszitmények között is. (Arch. Ért. 1883. év 73. l. 9. 10. sz.)

Az övdíszén kívül a röszei leletből még összesen 17 bronz-karperecz is fennmaradt részint ép állapotban, részint törötten és csak egyes töredékben. Ezek különféle nagyságúak és formájúak s jellemző alakjaik 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. ábrákon van feltüntetve. Ezek közül az 1. számú tömör és súlyos bronz-karperecz csak 21 mm. nyilással bír. A nyilásnál elvékonyodó két vég rovátkos díszítésű, s a kör külső lapján levő többi díszítés rajzát az 1. *b)* sz. ábra tünteti fel. Ugyanily díszítésű karpereczet ismerünk a rákospalotai (A. É. 1881. é. V. tábla), a sajógömöri (A. É. 1886. é. 15. l.) stb. leletekből. A 2. számú karperecz külső lapja véges-végig keresztbe rovátkolt díszítéssel van ellátva, a milyen a többi közt a csabrendeki leletben is fordult elő. (Arch. Ért. 1890. év 242. l. 3. sz.) Az 5-ik számú, valamint a 7-ik is nem szabályos köralakú, hanem lapított, elliptikus formájú. Az előbbeniből egy pár, az utóbbiból pedig egy teljes és egy töredék példány maradt fenn. Az utóbbinak átmérője csak 45 és 32 mm., tehát csak gyermek kézen viselhető karperecz volt. Az előbbeni azonban feltűnőleg nagy és bő, mert a kerület átmérője 70 és 40 mm. Mindkettőnek nyitott végpontja nem kör, hanem négyszög alakú metszvényt mutat.

A többi karpereczek közös jellege, hogy szélesebb, de nem igen vastag lapjaik a tág nyílás felé keskenyednek s ott egy kidudorodó fejben végződnek. Ezeket a 3.4 és 11. sz. ábra tünteti fel. De az e fajta karpereczek közül is az egyiknek külső lapja egészen sima és minden díszítés nélküli, ellenben a másik a karperecz hosszában párhuzamosan végig futó mély bevágásokkal van díszítve, mint a milyen s a mihez némileg hasonló karperecz a rákospalotai (Arch. Ért. 1880. év VI. tábla) leletben fordul elő. De legérdekesebb a röszei karpereczeknek az a változata, melyet a 6-ik ábra tüntet fel. Itt a karperecz egy másik vékonyabb bronz-sodronnyal egész végig körül van tekerve. E példányból a leletben mindössze is csak egy darab maradt fenn.

Még egy kisebb bronz nyitott karika gyűrű (12. sz. ábra) és öt közönséges karika (9, 10, 13. és 14. sz. ábra), egy fibula töredék és egy meglehetősen ép fibula (21. sz. ábra), valamint két csat tartozik a lelethez, mely utóbbiaknak rajzát a táblán fel nem találjuk. Ezen csatok közül az egyik egészen ép s rajta az aranyozásnak a nyoma több helyen észlelhető.

A SZEGED-RÖSZKEI SÍRLELETEK. II. TÁBLA.

A röszei leletnek egyik részét tehát ezekben bemutattuk és csak ismételve sajnálhatjuk, hogy a lelet körülményeivel ismerősek nem vagyunk. De kevéssel az után, a hogy e leletek napfényre kerültek, Röszkén a töltés építkezés alkalmából egy újabb leletre bukkantak, a hol a tudományos észlelések szempontjából is már az eredmény kedvezőbb volt.

A Sárosvölgy partjától nem igen távol a szegedi kegyesrendi ház birtoka mellett a töltés építéséhez kimélyített kubik gödrök fenekén egész határozottsággal kivehető sírhelyek mutatkoztak. A mint erről értesítést nyertem, a kubik gödör további kibányászása félbe maradt és a sírhelyek kiásása és a sírok felbontása személyes vezetésem alatt 1885-ik évi márczius hó 20-án végrehajtatott. Az ásatásoknál jelen volt dr. Török Aurél egyetemi tanár is, ki a leleteket, illetőleg a csontvázakat antropologiai szempontból tüzetesen megvizsgálta, meghatározta és a csontvázakat az országos antropologiai múzeumban leendő megőrzésre át is vette.

Két nagy kubik gödörben voltak a sírok és pedig egyikben csak egy, a másikon pedig három. De ezek nem sorban, hanem egymástól távol, szanaszét feküdtek. Alig 20 cm. földet kelle már csak eltakarítani, s feltárultak az eltemetettek csontvázai, melyek mind fejjel délnyugat felé fordultan s rendesen kinyújtóztatott állapotban feküdtek. Az első kubik gödörben levő egyetlen sírban a halott csontváza közép termetű és közép korú férfié volt. A halott lábánál egy korongon készült, de minden díszítés nélküli 16 cm. magas füles volt, ép olyan, mint a minőt az őthalmi leletről közölt táblán a 16. sz. a. előtüntetve látunk. (Arch. Ért. 1880. LIII. tábla.) A sírban semmi más nem volt.

A másik kubik gödörben felbontott első sírban ugyancsak egy közép korú és közép termetű férfi csontváz volt. Itt is csak egy füles bögrét találtunk, mely az előbbihez némileg hasonlít. Ezen sincs semmi ornamentika. A másik két sírban 20—25 éves korú és feltűnően lapos arcú egy-egy ifjú női csontváz feküdt. Egyiknél a felső lábszár csontok között egy csecsemő csontvázat is meglehetősen állapotban találtuk. Az agyag-edények a láb körül itt sem hiányoztak, s a két női sírban csésze alakú, korongon készült, szép kivitelű, de minden díszítés nélküli három edény fordult elő. Az egyik 9 cm. magas, öblének átmérője pedig 10 cm. A második 8 cm. magas, öblének átmérője 7 cm. Ez a talpazat felé tölcser alakulag mindinkább keskenyedik. A harmadik a legkisebb. Ez csak 4¹/₂ cm. magas, s az öblének átmérője 5¹/₂ cm. Ezeken túl még két agyag tárgy volt azon női sírban, a hol egyúttal a csecsemő csontváza is előfordult. Az egyik egy parányi kis füles bögre, igazi gyermek játék. A másik egy 4 cm. hosszú s 3¹/₂ cm. átmérőjű agyag henger, mely dereka körül homorúan kimetszve van. Ez is hihetőleg gurigázó gyermekjáték lehetett. A női sírokban még a következő bronz-ékszerek és egyéb tárgyak fordultak elő. Két bronz karperecz, minden díszítés nélküli keskeny lemezből. (II. tábl. 9, 10. sz.) Egy teljesen ép sodronyozott fibula (14. sz. ábra), mely igen hasonlít az őthalmi leletek közt előfordulóhoz. (Arch. Ért. 1880. é. LII táb. 8. ábra.) Találtunk még egy másik fibulát is, melynek tője letörött, de azért talán a lelet egyik legérdekesebb tárgya. (7. a), b) és 5. ábra) A fibula nyulacsakát ábrázol. A nyúl fején, derekán és tomporán mélyebb kigödrözés látható; ebben zománcz volt, mely idővel kikopott vagy kihullott.

Hat darab részint ép, részint töredezett gömbszelvény (homorú körlap) is volt a női sírokban, melyek két oldalt átfűző lyukacsokkal vannak ellátva (15, 16. ábra), így tehát a ruhára felvarrt ékességek lehettek. Ugyan ilyen forma gombokat ismerünk a többi közt a rákos-palotai és a tamásfalvai leletekből, ámbar ez utóbbiaknál a hátlapon fület találunk. Egy kisebb fejcs bronz karika gyűrűre is akadunk, mely sajnos, megrongálódott (13. *a*), *b*) ábra). Tüzetes vizsgálat után a gyűrű fejen s illetőleg körlapon betűk és alakok nyomai észlelhetők, de a réz élegülés a kibetűzést teljesen lehetetlenné teszi. Két homlokcsont vagy halánték karikát is találtunk. A réz rozsdá méga a koponya egész környékét is átjárta, s a homlokcsonton karikák nyoma határozottan meglátszott. E karikák (1. *a*) és 1. *b*) ábra) horgosvégűk, minők hazai leletekben gyakoriak.

A két női csontváz nyaka körül ezenkívül temérdek gyöngy volt. Még ma is 128 darab van fenn, noha a lelet napfényre jövele után több partából és borostyánból való kisebb fajta és vékonyabb gyöngyszem egészen szétmállott. A gyöngyök mindenféle alakban és nagyságban előfordulnak (19. sz. ábra). Van közöttük krétából való s henger alakú nagyobb és közép nagyságú. Van kagylóból készült s kettős gomba fejet ábrázoló nagyobb s közép és egész kicsiny nagyságú gyöngy. Vannak kisebb fajta kerek, négyszögű stb. pasta gyöngyök. Vannak közép és kisebb fajta borostyán karikák. Vannak szív és körte alakú változatok; vannak négy és hat szögű hasábos úgynevezett phöníciai üveg gyöngyök kék és vörös színben. És még több mindenféle és fajta gyöngy után a ritkaságkép előforduló drágakő-gyöngyöket kell megemlítenem. Calcedonból és karneol kőből a röszei leletben több darab van. Mindegyik négy vagy hat oldalú hasábként, sarkaikon lecsapva, igen szépen vannak köszörülve.

A csecsemővel eltemetett női sírban előfordult tárgyak között ezen kívül még két bronz edénykéről kell megemlékeznünk. Az egyik egy palaczk idomú edényke volt. Talpa, azaz alsó részének átmérője 4 cm., magassága pedig mintegy 8—9 cm. palaczk alakú volt, mely felső részén egy csövecskében végződött. E cső átmérője 11 mm. Sajnos, hogy ez edényke a pusztára érintésre összeomlott. Maradványának alsó részét a 2. ábrának alsó fele, felső részét pedig a 17. sz. ábra tünteti fel; ez utóbbi azonban megfordítva képzelendő. A másik edényke egy sodrony fogantyús nyitott tégely-féle volt. Ennek az alja is 4 cm. átmérőjű volt (a 2. sz. ábra felső része, de megfordítottan képzelendő). Magassága mintegy 5—6 cm. lehetett, s az edényke felső része nyitott volt. A nyílás egyezett a fenék átmérőjével. Ez edénykének fogantyúja volt a 8. sz. ábrán elötüntetett ív alakú sodrony, mely még az eltemetés alkalmával szakadhatott ki az edény széléből. A 6. sz. ábra az edény felső szélén volt, s ebbe volt a sodrony-fogantyú beleillesztve. A többször emlegetett öthalmi leletből is ismerünk egy épen ilyen sodrony-fogantyút (Arch. Ért. 1880. LII. 2.). A 3, 4, 12. sz. ábrák az edényke egyes töredékeit tüntetik fel.

A leletet végül egy római ezüst császár-érem egészíti ki, mely az egyik női sírban fordult elő. Nem a kézben, sem a szájban, hanem a derék körül fordult elő ez érem, melynek elő és hátlapja egyaránt oly kopott, hopott, hogy a köriratot leolvasni teljesen lehetetlen. Az előlapon levő kép talán M. Aurelius császár érmére hagy következtetni. Az érem oly annyira kopott, hogy az jó

darabig forgalomban lehetett, a midőn az a sírba került. Így a röszkei lelet korát talán a Kr. u. 2-ik századra helyezhetjük.

Ezekben a röszkei lelet ismertetését kimerítettük; de ez alkalommal a röszkeivel rokon, s ugyancsak az 1885-ik év tavaszán Szeged határában napfényre került egy másik leletről kell még megemlékeznünk, a melyről az Arch. Értesítő 1885. évi 280. lapján is némi ismertetésre akadunk. Szegedtől északnyugat felé, a szikhalmi csongrádi országúttól balra, a várostól 2 kilométernyi távolra, közvetlenül a körtöltés mellett épült fel az 1885-ik év tavaszán a katonai lőporraktár, a melynek területét a körtöltésen belül eső földekről feltöltötték. A kigödörzött földek egykoron szőlővel és gyümölcs fákkal voltak beültetve, s a kubik gödrökkel mintegy méter mélységre hatoltak le. Mint utóbb kiderült, a munkások több agyag-edényre akadtak, melyeket ügyetlenségből vagy szándékosan összetűztak, s a cserép darabok a gödrök fenekén szerte szét hányva heverték.

A mint e dologról értesültem, a helyszínére rándultam, s ápril 20-án s 21-én a már kitisztítva levő kubik gödrökben, — hol a földkiemelési munkálatok befejezve valának, — a temetkezési helyeknek látszó pontokon az ásatásokat megindítottam.

Az első kubik gödörben két sírhely volt. Mindkettőben azonban a csontok már egy rakásra összehányva voltak, tehát e sírt vagy legutóbb, vagy talán már korábban is felbontották. Mindkét sírgödör észak és dél felé nyúló irányt tüntetett fel. Egy harmadik helyen tűzpadokra akadtunk, hol igen sok cserép töredék, csont és pörnye volt felhalmozva. A második kubik gödörben egy sírt hasonlóképp már kiürítettnek találtam. Még a csontok is hiányoztak, de a sír fenekén egy durva mívú kis bögre mégis megmaradt. E sírpadhoz közel ismét egy tűzpad nyomait találtuk ép oly körülmények közt, mint az előbbinél. A harmadik kubik gödörben összesen tíz helyett történt tovább ásás. Több hely csak fa ültetés alkalmából ásott gödör nyomának bizonyult. Egy helyen 3 méter hosszú, 1 méter széles és a már elhordott földrétegen túl 70 cm. mélyre lehatoló pernyés gödörre találtunk, melyben törött cserepeken, állatcsontokon kívül temérdek kagyló fordult elő. A valóságos sírhelyek is már mind megbolygatva voltak s a csontok halmazban feküdtek. Csakis egyetlen sír volt érintetlen, hol a csontváz fejjel délnyugatnak s lábbal északkeletnek feküdt. E csontvázon csakis egy sodrony fibula volt, mely a röszkeinek szakasztott mása. A lábánál egy nagyobb csésze féle ép edényt találtunk. Korongon készült, minden díszítés nélküli szép kivitelű edény, mely a röszkei leletnél előforduló egyik ilyen edénnyel hajszálla egyez. Ezek szerint a szegedi lőpor raktár mellett levő régi «makkos házi» földekről előkerült leleteket a röszkeiekkel egykorúaknak kell tekintenünk.

Reizner János.

RÓMAI FELIRATOS TÉGLA SZAMOS-ÚJVÁRBÓL.

1890-ben, szeptember havában, midőn a római tábor mellett lévő malom-árok gátja kijavítottatott, Ostyán Kristóf úr, városi főjegyző, a római fürdő helyén feliratos téglát talált, melynek hossza 27·2, széle (a beküldött pacskolat után itélve) 20 és vastagsága 4·5 cm. E téglának pacskolatát és fényképét beküldötte Ornstein József úr, nyug. áll. cs. és kir. őrnagy, a ki ugyanezen táborhelyen a nevezett évben ásátásokat eszközölt s ezeknek eredményét a táborhely térrajzával együtt nem régen közzé tette.¹

A téglán lévő felirat valószínűleg valami kihegyezett fadarabbal, melynek vége azonban kissé el volt koptatva, íratott a téglára ennek égettetése előtt, s az égetés után egészen tisztán megmaradván, könnyen olvasható, különösen a második része, a 4. és 5. sor, mely nem egyéb, mint római abc, a melyből legjobban megítélhető az írás jellege. Az írás általában véve ugyan a *scriptura monumentalis*-hoz hasonlít, mely közönségesen a feliratokon használtatik, de több betű már közelebb áll a *scriptura vulgaris*-hoz,² úgy, hogy helyesebben ez utóbbihoz számíthatjuk e felirat betűit, annál is inkább, mivel egyetlen egy betűnek sincsen meg a szabályos függőleges állása. Említésre méltó továbbá az A, melynek a keresztvonala hiányzik, az F, melynek felső szára nem vízszintes, a G, melynek kampója nagyon le van húzva, az R, melynek utolsó szára majdnem vízszintesen áll, az Y, melynek alsó szára túlságos nagy, stb.

Épen azért, mivel az írás jellege nem az, a mely közönségesen a feliratoknál előfordul, nem szabad a most felsorolt eltérésekből az írás korára következtetnünk; egészen pontosan úgy sem lehetne meghatározni, ha *scriptura monumentalis*sal volna is dolgunk, de *scriptura vulgaris*sal még kevésbé. Csakis annyit mondhatunk, hogy a K és az R formája inkább a harmadik századra viendők vissza, mint a másodikra és ugyanaz áll a B-re nézve is.³

A felirat így szól:

TERENTIVS FEGEL	azaz:	Terentius Fegel(lius),
TITVS · DECI · BITVS		Titus De[c]i(anus), Bitus
LOS · GNIV GEMEL:		Los(cus?), Cn[e]iu[s] ? Gemel(lius)
T ^Λ M A R C I N A V S		Ta(..?) Marci[an]us.
A B C D E F G H I K L M		a b c d e f g h i k l m
N O P Q R S T V X Y Σ		n o p q r s t u v x y z

Az első név e szerint *Terentius Fegel(lius)*; Fegellius ezen alakban nem fordul elő, tudtommal, sehol, de még *Fecel(lius)* sem; de van *Figellius*⁴ és így fel kell tennünk, hogy a téglán is Fegellius áll Figellius helyett, habár e hangtani átmenetet az első szótagban nem tudom analog esetekben kimutatni.

¹ L. Arch.-epigr. Mittheil. XIV. 166. kk. II. — V. ö. Neugebauer, Dacien 231. k. I. — Goos, Chronik der arch. Funde Siebenbürgens, 117. I.

² Hübner, Exempla scripturæ XLVI. I. és 1153. és köv. szám

³ V. ö. Hübner LV, LX és LXV. I.

⁴ Inscr. R. Neap. 5266, 5278.

A második név *Titus Decianus* lehet; habár *Degi(anus)*-nak van írva, nem lehet semmi kétség az iránt, hogy G áll C helyett, mert *Degi*-n kezdődő név nincsen. Egészen biztosra nem vehetjük, hogy *De[c]i* úgy egészítendő ki, mint javasoltuk; meglehet, hogy *Decidianus* vagy *Decimianus* volt az illetőnek neve.

A harmadik nevet *Bitus Los(cus)*-nak olvasom; *Bitus* áll *Vitus* helyett,¹ *Los(cus)* pedig előfordul egy feliraton,² de lehet, hogy *Los(sa)* olvasandó, annál is inkább, mivel e név az egyik daciai viaszta-blán előfordul.³

A negyedik névben csak a cognomen olvasása bizonyos, t. i. *Gemel(tius)*, esetleg *Gemel(lianus)* vagy *Gemel(linus)*; annál kétesebb a nomen: G N I V. Kiegészíthetjük ugyan *Cn[e]iu[s]*-ra, de ez prænomen, nem nomen, pedig a III. században a prænomen csaknem egészen kiment a használatból és így a második nevet is, ha nem volna teljesen kiírva: *Titus*, inkább *Titius*-nak szeretném olvasni. De a G N I V másképp is egészíthető ki, és pedig *Cniv(a)* ra, és így megkapnók annak a gót királynak a nevét, a ki Decius császárt legyőzte⁴ és különös véletlen volna, hogy körülbelül az időben, mikor a gót király uralkodott, annak neve egy római téglán mint nomen fordul elő.

Az utolsó névnel az írója bizonyosan tévedésből írt *Marcinaus*-t *Marcianus* helyett, és még hozzá az **M** betűt megfordítva. Nehéz azonban meghatározni, hogy mit akart azzal a két betűvel, mely a sor felett állva, a Marcianust megelőzi, a T A betűkkel. A többi nevek után itélve, ezek valami noment akarunk jelenteni, p. o. *Tadius*, *Tampius*, *Tappius*, *Tarius*-t stb., s ezt nagyon valószínűnek tartom.

Ezek szerint a feliratos téglá négy első sora öt embernek a nevét tartalmazza, de semmi esetre a téglavetőben dolgozó rabszolgák nevei azok, mivel ilyeneknek rendesen és szabály szerint csak *egy* neve lehetett; vajjon római polgárok reáfanyarodtak-e ilyen lealázó munkára, azt sem határozottan állítani, sem tagadni nem merem, mert Caracalla után minden szabad ember egyszersmind római polgár is volt, s így volt bizonyosan közöttük elég szegény ember, a ki esetleg napszámban kereste kenyerét. Valószínűbb azonban, hogy mind az, a k e neveket írta, mindazok, kiknek neveit a téglán olvashatjuk, katonák voltak és pedig azért, mivel a szamos-újvári táborhoz tartozó fürdő katonai épület volt és így valószínűen katonák készítették a hozzá való téglát, ezek pedig az ott állomásozó *ala II. Pannoniorum*-hoz tartoztak.⁵

A nevek előtt az első sorban még egy T látszik; azt hiszem, először a téglá szélén akarta az illető kezdeni az írást, már meg is volt a *Terentius* első betűje, mikor meggondolta magát és beljebb újra kezdte. Továbbá az első és második sor kezdőbetűi között van egy I-nek látszó húzás, a mely szintén nem tartozik a nevekhez.

A felirat két utolsó sora nem szorul magyarázatra.

F. R.

¹ L. De Vit Onom. e szó a

² C. I. L. III. 3039

³ U. o. 931. 1

⁴ Jordanes Get. 18.

⁵ C. I. L. 1633, 3.

LEVELEZÉS.

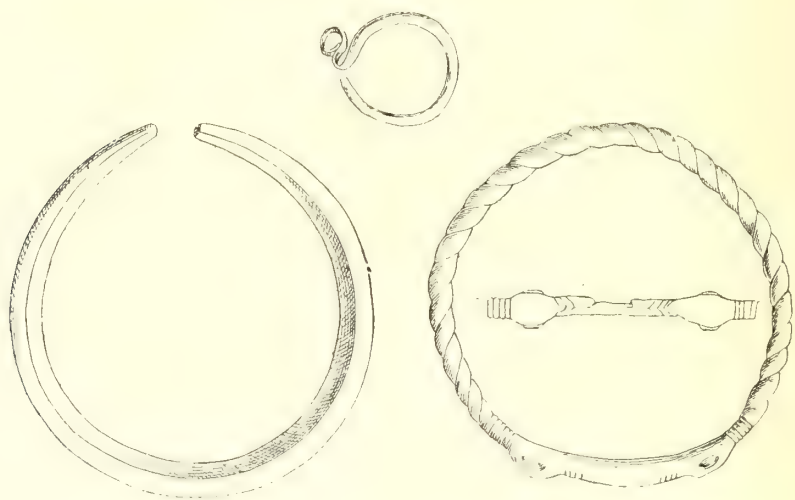
I. Dr. JÓSA ANDRÁS A KARÁSZI SÍRMEZŐRŐL. (Szabolcs m.)
Márky Elek barátom karászi birtokán talált Péter és Szent István-féle érmet adott át nekem, melyeknek értéke a lelet körülményeiben rejlik. A Péter-féle érmet, melynek körirata egyik lapon PETRUS REX, a másik lapon PANNONIA, egy Sack-féle eke által kivetett koponya fogai között találták.

A sírmező Márky Elek úr birtokán Karász községtől északkeletre 2 kilométernyire, a tanyától délnyugatra, mintegy 300 lépésnyire a Zánóczky domb és Vecse kut lapos közt északról délre nyúló, több száz lépés hosszú, 2—3 méter magas keletre és nyugatra lejtő, a környezethez hasonló talajminőségű emelkedésen fekszik. Ezen mintegy 20 hold területű emelkedésnek közepe táján 3—4 hold területről került néhány érem, melyeket többnyire a tanyabeli gyermekek hánytak el. Egy Szent László-féle denár (Rupp VI. species), egy kis csüngő mellkereszttel Fülöp Jenő bérlő úr által a nemzeti múzeumnak küldetett fel. A kereszt hossza 5·3 cm. szélessége 3 ctm. Anyaga bronz. Egyenlő szárú. Előlapján ráforrasztott Krisztus-alakkal, melynek bő ruhája van. Lábai nem látszanak. Kezei kereken és nem szögben hajlanak, arcza ovalis, melyet egy domború egyenes vonal oszt ketté. A kereszt hátlapján egy kisebb kereszt. Ezenkívül felkületett egy tekerceses végű hajgyűrű (átmérője 3 cm.) egy koponya fülnyílása mellett. Ez egy 2 milliméter vastag hengerded és úgy látszik, hogy bronz huzalból készült szorosan záródó, de össze nem forrasztott 2·3 ctm. átmérőjű karika, a huzalnak egyik vége tompa, másik vége 4 milliméter szélesre kalapált. Ezen ellapított vég S alakulag vissza, azután ismét előre kunkorodott.

Ilyen karikák a IV-től XIVik századig terjedő időszakból származó sírokban találtak. A karika tehát magában a karászi sírmező korát meg nem állapítja. Az itt talált érmek Sz. István, Péter és Sz. Lászlótól származnak. A temető tehát 1000-tól 1095-ig népesedett be, tekintve a temető nagy terjedelmét nem is egy pár év alatt. Hogy vajjon 1000 előtt vagy 1095 után temetkeztek-e ide, tekintve a sírmező nagy terjedelmét, valószínű; de ezen kérdést csak a további ásatások, melyek Márky barátom szivességéből kilátásban vannak, fogják eldönteni.

Öt sírt bontottunk meg, melyek az eke által még bolygatva nem lettek. A két elsőnél a sorrend keresésével felhagytunk, mivel úgy látszott, hogy az eke azon tájékon már több csontot vetett fel. A sírmező északi végén, északról déli irányban néhány öl hosszú árkot huzattunk és három csontvázat felfedve meggyőződünk, hogy a hullák egymástól két méter távolságra eső sírokba temették. A tetemek 40—50 cm. mélységben találtak, fővel nyugatra, lábbal keletre, hanyatt fekvő kinyújtóztatott helyzetben, a karok a törzsszel pár-

huzamosan helyezve. Koporsónak vagy más sírkibélelésnek, vagy tapasztott sírfeneknek semmi nyoma. A bordák, a kéz- és lábfejek, a csigolyák (egy csontváz kivételével, melynek pár lágyékcsigolyája még kiemelhető volt), bélcsontok már mindeniknél annyira el voltak enyészve, hogy azoknak még helye sem volt megkülönböztethető a környező homokföldtől. A koponyák, — bár a föld súlyától kisebb-nagyobb mértékben összenyomva, — és a nagyobb szárcsontok elég épek voltak, de a leggyengébb mozdítási kísérletre szétmállottak. Négy koponyát úgy mentettünk meg a teljes széthullástól, hogy részben a környező földdel emeltük ki nagy gonddal és a tanyai padra helyeztük száradás végett. Reménylem, hogy a fej méreteit talán megközelítőleg lehetséges lesz megállapítani. Annnyit állíthatok, hogy brachycephalok, — azaz rövid fejűek — és orthognatikusok — egyenes, nem előrenyúló arcz-élűek — voltak.

A csontvázak hosszát nem állapítottuk meg, a mi bajos is lett volna, mivel a lábak teljesen el voltak enyészve. Egy csontváznak a czombcsontja az ízületfejcstől a külső condylus végéig 45 cm. volt, a sípcsont végéig, a bokaizületig pedig 81 cm. Egy másiknál ezen méret csak 73 cm. volt. Egy csontváz bal alkarján, közvetlen a kézfeizület felett egy szép világos malachytzöld, fényes patinájú (nemes rozsva) nyitott végű bronz karpereczre akadtunk. Átmérője 7.5 cm. Letompított négyszögű huzalból készült. Egyik éle befelé áll. A huzal vastagsága a közepén 7, a két végén 3 milliméternyire vékonyul. Ujhelyi Aladár úr néhány hét előtt ugyanezen sírmező más részéről még két teljesen hasonló karpereczet kerített, melyek csak abban különböznek az itt találttól, hogy patinájuk nem olyan szép, többnyire lekopott és inkább sötétzöld. Ujhelyi barátom egyiket nekem, másikat dr. Farkas Balázsnak ajándékozta.

Egy másik csontváz jobb alkarjának alsó végén egy hasonló átmérőjű, de előrehaladottabb ízlésre valló világoszöld, de kevésbé fénylő patinájú bronz karpereczet leltünk. (A fülbevaló, melynek törött párja is megkerült, ugyaninnen való.) Ezen karperecz teljesen zárt, s úgy néz ki, mintha két vékonyabb 13-szor

egymás körül sodrott huzalból volna készülve. Ez azonban saok úgy látszik, mert tulajdonképen öntött darab. A sodrotnak látszó huzalmak vastagsága 5 mm. A karperecz kerülete 22·5 cm., ebből azonban csak 16 cm. sodrott kinézésű. Innen egymással szembe néző, két kiülő szemű kígyófejé alakul át, a kígyónyakakon öt harántirányú rovással. A kígyófejek — háromszögű hasábbá — mintegy madárcsőrre vékonyodnak és minden határvonal nélkül összeforrasztvák. Ezen csőr alakú részlet, mely a karperecz záródását képezi, 2·5 cm. hosszú.

A csontvázakra 40—50—60 cm. mélységben bukkantunk. Az először megásott sír felett a vetés felületén egy obsidián kőmagnak gesztenye mekkoraságú töredékét találtam. Cseréptöredékre vagy pláne edényekre nem akadunk. Az általunk kiásott koponyák fogai között érem nem találtatott, pedig Fülep úr, ki szavahihető művelt egyén, határozottan állítja, hogy két koponyánál ezen körülmény előfordult. Megközelítő becslés szerint ezen sírmezőben pár százan temetkeztek. — Nyiregyháza, 1891. évi október 2-án. *Dr. Jóna András.*

II. TÉGLÁS ISTVÁN. SEGESVÁRI KINC SRÖL. Segesváron, hol a sajátágos dült állású falakkal, magas és kiülő födelekkel s homlokzatukon cifra deszka erkélyekkel épült régi magas házak közül az utóbbi időben néhány vagy teljesen lebontatott vagy átalakított, gyakran fordulnak elő figyelemre méltó régi tárgyak. Folyó év ápril havában a felső város tornyos kapuja mellett a hajdani rendőrház és a Simonis-féle ház lebontása közben egy kemencze falából 53 kisebb és 12 nagyobb ezüst pénz — mindannyi a xv—xvi. századból származó — került elő. Ugyanazon épületből érdekes régi vasalások és egy díszített vasajtó is látható a városház előszobájában. A mult nyár folytán meg a jelenleg ág. evang., de hajdan dominikánusok temploma mellett egy régi ház falában goth stylű csinos vállíves ablakkeretekre bukkantak. A ház tulajdonosa sietett házát goth stylban javíttatni ki. Róth nevű mészáros háza javítása közben néhány száz darab régi ezüst pénzt talált. Szélesebbkörű érdeklődést keltett a segesvári állami elemi iskola részére megvásárolt régi házak lebontása folytán szeptember 18-án a Kessler-féle ház földszinti boltíve és emeleti padozata közötti porondtöltelékben talált két fazék tartalma. Az egyik fazék, mázolatlan edény, minőt a korondiak készítenek, épen maradt; ebben a szász népviselethez tartozó régi ezüst ékszerek voltak rejtve. A második fazékra véletlenségből, vagy talán akarattal egy napszamos téglát dobott; a fazék széttörött s tartalma a boltív alatt felhalmozódott törmelék közé omlott alá, honnan a napszamosok egy részét gyorsan elkapkodták és széthordták, Leonhardt építész csak annyit menthetett meg, a mennyit kalapjával gyorsan befödhetett és fölmérhetett. Így maradt meg 977 drb különféle nagyságú és vastagságú ezüstpénz, meg egy I. Mátyás király idejéből való Szt. László arany. Az ezüstök között sok a lengyel eredetű; vannak halpénzszerű kis denárok 1556-, 1557-, 1571-, 1576-, 1583-ból, továbbá Bethlen G. fejedelem ezüst garasai és I. Leopold-féle pénzek stb. A munkások kezei között eltűnt pénz mennyiségét legkevesebb 200 drbra lehet számítani. Ugyanott találtak egy rézmoszarat is, mely 10·5 cm. magas, felső részén 11·6 cm. alsó részén 9·0 cm. átmérőjű; ütő botja 22·2 cm. hosszú s fogantyúja virágbimbót ábrázol. Az egész vastagon van zöld rozsdával borítva.

Az épen maradt korondi fazékban volt egy női öv aranyozott ezüst boglárokkal és ezüst csattokkal, kilencz boglár, három drb szász női ezüst melltü (Hefteln), egy ezüst csatt, továbbá papírba és rongyba csomagolva 5 drb arany-péNZ. A lelet legérdekesebb tárgya az egyik melltü, mely díszítéséből ítélve, még a reformáció előtti korban készült. — A Patrel vagy Hefteln nevű női ékszer régebben a városiak is — ma már azonban csak a falusi szász leányok viselik az ünnepi felsőjüket mellökön összefogó lánczra erősítve. Ezen terjedelmes és súlyos ékszer többnyire kör, vagy hatszirmú rozetta-idommal bír. A bogláros övek és a bogláros hajtúk is ma már csak a jobb módú pórszásznőkön láthatók egy-egy nagyobb ünnepély alkalmával. A segesvári lelet három melltüje közül az egyik igen díszes. Hasonlít felfordított kis kerek tányérhoz, melynek átmérője 11.5 cm. Ferdén álló szélé keretet képez, azon kék zománcz nyomai láthatók; e keretnek hat darab jókora nagyságú (8—10 millim.) malachit, vagy drágakő utánzatok által egyenlően szétosztott talajáról szépen összehajló stylisált levelek közül kúpos csigaházak emelkednek; 4 ily csigaház képez egy-egy csoportot, melynek közepén egy-egy négyszirmú virág díszleg, szirmai kék zománczcal borítvák, porzói helyét meg egy ezüst gyöngy foglalja el; a virágtól felfelé és lefelé is egy hamis rubin vagy türkisz van befoglalva. — A lapos középrész alsó és felső szélén egy darab kék üveg, oldalt meg egy szabálytalan türkisz által határolt téren négy támoszlop emelkedik. A támoszlopok mindegyikén egy-egy szent szobor, az oszlop talpánál 4 szirmú virág, a támpillérek közötti területen goth stylű díszes baldachin alatt egy-egy szent asszony szobra, köztük Mária karján a kis Jézussal látható. Minden egyes baldachinról sodronymíves száron négyszirmú virág hajlik a szent nők szobrai elé. A virágok közepébe kis türkisz van foglalva. A tü hátsó részén az akasztó horogra nyomva megtaláljuk a készítő jegyét is, mely H. G. F. betűkből alakított monogram.

A másik két melltü egyszerűbb; az egyik 11.8 cm. átmérőjű; ferdén álló keretén a tért hat torzfo osztja egyenlő részekre, s e részek mindegyikét féldombor lomb és szárnyas alakokból alakított dísz tölti be. A melltü közép részén a szentek szobrai és a drága kőzet helyett nyolcz félgömb dudorodik körülövezve a középrészen kimagasló és felnyitható boglárt. Két-két félgömb közötti tért egy-egy stylizált három levélből alakított s közepén ezüst gyöngygyel összefogott virág tölti be.

A harmadik melltü az előbb említettel csaknem azonos; ez 108 cm. átmérőjű. Mindháromnak anyaga ezüst s mind a három meg van aranyozva.

Azon boglártúk, melyek Mária és a szentek szobraival vannak ékítve, a reformáció előtti időből származnak, utóbb a protestáns szászok már többé nem a szentek szobraival, hanem félgömbökkel, boglárokkal, torzfokkal és lombokkal díszítették ékszereiket. A segesvári lelet legékesebb melltüjének készitési ideje a reformáció előtti időre esik, míg a másik két melltü, valamint a bogláros övek domborművű csattjaikkal és a boglárosok a reformáció utáni időből erednek. A két fazék kincset és a rézmozsarat egykori tulajdonosa zavaros időkben rejthette el.

Segesvár, 1891. szept. 28.

Téglás István.

IRODALOM.

JEDLICKSA PÁL. KIS-KÁRPÁTI EMLEKEK ELESKÖTŐL VÁGÚJHELYIG. II. köt. 1891. 8-r. 590 lap. E «hely- és művelődéstörténeti tanulmány-ban», miként a szerző nevezi, számos becses adatot kapunk egészen 39 helyről, melyek a Kis-Kárpátok felső régiójába esnek. Nem földadatunk e folyóiratban a mű általános értékét megállapítani, de a magunk szempontjából is dicsérhetjük szerzőt szorgalmáért, melylyel az archæologiai tényekre is figyelemmel volt. Igaz, hogy szerző nem szakember e téren és azért adatai az utjában talált emlékekről nem elég kimerítőek és nem is mindig megbízhatók, de bizonyos, hogy könyve minden archæologusnak, a ki azt a vidéket ezután be fogja járni, hasznos útmutatóul szolgálhat és kétségtelen haszna, hogy mindenütt, a hol szerző régi leltárakat talált és kivált a hol a plébániáknál régi följegyzések vannak, azokat szorgalmasan kiírta és így az archæologusok és műtörténészek érdekében is oly derék munkát végzett, mely őket a szerző ítéletének fogyatkozásaiért kárpótolja. Annak bizonyítékául, minő gazdag anyagot lehet ezen sokszor igen száraz és fárasztó gyűjteményes adattárból kiböngészni, álljon itt egy kis «kalászat». Nádason (Pozsony m.) van egy «ördög barázdája» nevű sáncz, ez lehet az őskorból származó erődítés. Más az őskorba vágó adatot nem találunk. Annál több a középkorra, még több a legutóbbi századokra szóló adat. Szó van a csejthei, jókeői és éleskői várakról; a nádasi, alsó-korompai s erdőházi kastélyokról, a Mednyánszky-féle rakoviczi és a gr. Révay-féle nagy-kosztolányi házról. Középkori templomok vagy ilyenekből egyes részletek vannak: Strázsán, Verbón, Nagy-Kosztolányban, Nádason, Csejthén, Vittenczen és Vágújhelyen. A xvii—xviii. századokból állanak templomok Lopassón, Nizsnán, Vittenczen, Podolán és Nahácon. Figyelemre méltó oltárok vannak Csejthén, Verbón és Vágújhelyen. Podolán xv. századi, Nádason xvi. századi harang van. A vágújhelyi templom ötvösműveiről közöl szerző egy 1755. évi leltárt, csak az kár, hogy ennek alapján nem lehet tudni, hogy a felsorolt emlékek minő korbeliek. A vittenczi alsó templomban a legbecsesebb ötvösmű egy xvi. századi kehely csúcsíves motívumokkal és szerző szerint hazánk legszebb renaissance-kori emlékei közé tartozik a dejthei (Nyitra m.) templom úrmutatója. Szerző figyelme kiterjed a képekre is, sőt e képeken néha a donatorok öltözetét is, mint érdekes mozzanatokat emeli ki, csak az kár, hogy le nem írja, a mit leginkább az 1645-ik évi nizsnai kép leírásánál sajnálunk. A vittenczi kastélynak 1698-ik évi leírása szerint bőrkárpitos szobát említ és a sztrázsai templomban egy xviii. századi bőrcasula vonta

magára a szemlélő figyelmét. A vittenczi templom leírásánál említi azt a xvi. századi domború himzésű casulát, melyet innen a boldogult Simor primás Esztergomba vitetett és a csejthei templomban kilencz czéh-zászlót látott, melynek legrégibbje a xvii. század elejéről való. Keszele községének xvi. századi pecsétlőjét közli és a vittenczi plébánia könyvtárából említi egy 1600-ik évi Békési-féle miniatürokkal diszitett könyvet. Végül, hogy az újabb időben annyira fölkapott, sőt talán művészi érdemeiken túl becsült «habánereket» is említsük, azon szaktársaink figyelmét, a kik ez anabaptista agyagművesek alkotásaival rokonszenveznek, ideiktatunk a szorgalmas Jedlicska művéből néhány reájuk vonatkozó adatot. Dejhén Adler Imre korszékészítő anabaptista 1689-ben telepedett meg s e mesterség századokon át e családnál maradt fenn, úgyannyira, hogy mai nap is e család egyik tagja készít habaner korszékat. Jókeön is több anabaptista család foglalkozott korszékészítéssel és talán legérdekesebb, hogy egy 1698-ik évi leltár szerint a vittenczi kastély ebédlőjének pohárszéke teli volt anabaptista művekkel, míg egy 1789. évi leltár szerint már a holicsei gyártmányok szoritották ki azokat.

Száraz Antal.

Dr. GERÉB JÓZSEF. A GÖRÖG VALLÁS ÉS MŰVÉSZET. Segéd-könyv az irodalmi és művelődés-történeti tanításhoz. Budapest 1891. Az Eggenberger-féle könyvkereskedés kiadása. E kézi könyvből a második, mintegy 50 lapra terjedő rész érdekel bennünket közelebről. Nehéz volt ily szűk téren, melyen még meglehetősen sok képnek is el kell férnie, adni a görög művészet fejlődési menetét; még nehezebb azt vi. iskolás deákokkal megértetni. Azt hisszük azonban, hogy szerző kísérlete lehetőségig sikerült. Baj, hogy itt-ott elavult könyvek után indult, így a «hősi korszak» jellemzésénél, a hol még mindig az «Atreidák kincstára»-ról van szó, de nincs szó a tiryinsi palotáról és azt olvassuk, hogy «régi fejedelmek palotáiból semmi maradványunk». Az sem áll többé, hogy «hőskori» templomot nem ismerünk, a mint nem áll, hogy a görög művészet «legrégibb emlékei» mind elpusztultak, mert igen sok emlék maradt, mely messze túl megyen Peisistratos korán. A hetedik és hatodik századi szobrászat jellemzésében (86.) a fa- és érc-szobrászat mellett a rendkívül fontos agyagplastikát sem szabad kifelejteni. A Parthenon domborműves zophorosának adott magyarázata nem helyes; az istenek nincsenek a «menetbe bele vonva» és a szakállas pap nem «hajtja össze» a köpenyét, de ellenkezőleg, a fiú hozta s a pap most széjjel veszi.

A Parthenont a törökök puszkaporos raktárnak, nem pedig templomnak használták. A tudósok már húsz év óta nem hiszik, hogy a Zeus Otricoli Pheidias Zeusát utánozza. Ezeket s hasonló apróbb botlásokat könnyű lesz a második kiadásban helyrehozni. Az előadás egyszerű és világos. Csak néha zavarja a helyes egymásutánt az olyan eljárás, hogy valamely művész jellemzésébe belefog a szerző, abba hagyja s utóbb ismét fölveszi a fonalat, mint a hogy Polykleitossal teszi (89., 92. l.), másutt kezd a Parthenonról szólni s közben ott hagyja azt és szól az Erechtheionról (95. l.) vagy felsorolja Skopas és Praxiteles egy néhány művét és utóbb mintha még nem szólt volna róluk, új bekezdésben bemutatja őket «három művész nevéhez fűződik e korszakban a szobrászat önálló fejlődése

stb.» Ezek apró fogyatkozások az előadás compositiójában, melyek új kiadásban könnyen mellőzhetők. Együttal a régi nevek formáiban több következetesség volna ajánlható. P. o. nem szólnék görög műtörténetben milói Venusről, a mikor más helyütt Delphi helyett Delphoit és Thebæ helyett Thebait olvasunk, Athenæ helyett pedig mindenütt a németes Athén van használva.

A szakkifejezések legtöbbször jók, csak az ily erőltetett kifejezésektől kellene tartózkodni, mint: «oromzati szoborcsoportozatok» mert «orom» és «csoport» teljesen kielégítő szavak, a fríz szót zophoros helyett nem használnám, az nálunk, legalább az antik művészet történetében még nem nyert polgárjogot, mert egyszerűbb az antik zophoros szót megtartani mint németet tenni helyébe, a hogy kénytelenek vagyunk megtartani a metop és triglyphon elnevezését. — A metopot nem «alacsony» de magas domborművekkel szokás diszíteni, lapos (nem «alacsony») domborművekkel a zophorost szokták ékíteni és e szokásnak jó lett volna megadni az okát. A képek legtöbb esetben kielégítőek, néha nagyon kicsinyek és egymással nincsenek természetes arányban, a miért jó volna minden kép mellé oda tenni az eredeti tárgy méretét.

Egészben, az itt szóba hozott csekélyebb kifogásaink daczára, a kis kalauz bizton meg fogja hozni hatását, különösen ha maguk a tanár urak is foglalkoznak egy kicsit az antik művészettel és szabad idejükben szorgalmasan fölkeresik a n. muzeum gazdag gipszgyűjteményét, hol az antik szobrászat legszebb alkotásainak történeti sorrendben fölállított másolatai a látogatóknak sok gyönyörűséget okoznak.

xy.

GESCHICHTE DER DEUTSCHEN MALEREI, Von Janitschek, Professor der Universität Strassburg. Mit Textillustrationen, Tafeln und Farbendruck. Berlin, Grote'sche Verlagsbuchhandlung.

A Grote-czég nagy műtörténeti vállalatának ez a harmadik kötete. Tartalmazza a német festészet történetét, kezdve a legősibb rudimentumoknál. A szerző, Janitschek, a részletező szorgalom pontosságával végezte feladatát, mely a németnek kiváló tulajdona. E tekintetben azt lehetne mondani, hogy részlettanulmányai túlszárnyalják az olvasó, vagy legalább némely olvasó figyelmét. Ez a vállalat a német művészet fejlődésének népszerűsítése akar lenni és ilyen szempont alig bírja meg az összes codexek bemutatását vidékek és korok szerint.

Természetes, hogy a német festészet legtöbb százada a festett könyvekben keresendő a Karolingoktól kezdve. Mert a fal- és táblafestészet későbbi fejlemények. De a festett könyvek részletes bemutatása — egy népszerű műben — hálátlan feladat. A legtöbb olvasó kevés ily művet látott. A legtöbb olvasóban nehéz a színtelen reproductiok által kellő érdekeltséget ébreszteni a miniatürek iránt, melyeknek legfőbb bájja a színezésben van. A miniatürekben a szín oly lényeges, hogy mi minden színtelen reproductiót perhorreskálunk, mert megfosztja az érdekes műveket leglényegesebb szépségüktől. Janitschek műve pedig jórészt ily reproductiókkal és azok összehasonlításaival bővelkedik.

A középkor leginkább a bibliákat, jogi könyveket és krónikákat szerette illusztrálni, mert a nép kedélyéhez ezek szóltak legjobban. Azonban a könyvfestés művészetében fényesebb szerep jutott a francziáknak, semmint a németeknek. Hogy a franczia miniatürefestészetnek hatása volt a németre, azt már a szerző sem hallgathatja el, különösen ott, hol az udvari költőket illusztrálták, a kik hosszú időn át kedvencz olvasmányát képezték az előkelő világnak. A franczia befolyás először egy dalos kéziratban mutatkozik, mely 1280 táján készült Konstantztól nem messze.

A falfestészet kezdetei Németországban formátlanok. A míg a román építészet divatozott, ez fallapjaival elég tért nyitott a festészetnek. Azért e kornak

szép díszítései is vannak. Így elég, ha említjük a braunschweigi domot. De a gothika már kiszorította a falfestészetet a templomból. A mi ennek fenmaradt emlékeit illeti, leginkább előtérben áll a Rajnavidék, Csehország és a délnémet vidék egész az olasz határokig.

Ámde a középkor vége felé már szünni kezd a fal- és könyvfestés és előtérbe lép a táblafestészet. A biblia és legenda hősei, kik a gót egyházak falairól leszorultak, megjelennek az ablakok izzó színpompájában, vagy a faragott oltáron. A táblafestészet föllendüléséből a xiv. század vége felé Németország egy vidéke sincs kizárva. De a festővidéken mégis Prága, Nürnberg és Köln játszotta a főszerepet. Prágában és Kölnben hírnévre tesznek szert a mesterek is, kik nevezetes helyi iskolákat alapítanak.

Mindamellettt a viszonyok nem voltak Németországban a legkedvezőbbek a festészetre nézve. Olaszországban és Németalföldön a fejedelmek, polgárság és nemesség nagyban pártfogolta a művészetet. De a német földön a fejedelmek, a nemesség keveset törődött vele. A viszonyok sokban a magyar állapotokhoz hasonlítottak. A német nemes is csak a bort és vadászatot kultiválta. A városok dicséretes kivételt képeztek. Aeneas Sylvius írja 1458-ban, hogy Németország sohasem fejtett ki annyi pompát mint akkor és kiemeli a pompás templomokat, tornyokat, városházákat, ólomfedeles épületeket. Magasztalással halmozza Mainzot, Wormsot, Speiert, Baselt, Bernt és Strassburgot. Némely ház szerinte olyan szép, hogy bármely király ellakhatnék benne. Augsбург fölülmúlja gazdagságban a világ minden városát. Bécs palotáit és templomait pedig még Olaszország is megbámulhatja. Machiavelli később szintén elismeri a német városok gazdagságát, de hozzá teszi, hogy e gazdagság csak onnan ered, mivel a német nem épít nagyszerű palotákat, nem szeret butorra, ruhára költeni, hanem megelégszik a jó asztallal és meleg kályhával. Ez az ítélet sem helyes, mert a német ruházatban, ékszerekben, butorzatban nagy fényűzést fejtett ki. Csakhogy magasabb művészi ideáljai nem igen voltak. A festőket csupán a vallásos alapítványok foglalkoztatták. Janitschek a falfestészet megszűntében a formaérzék elsekélyesedését látja és a képzelem forrásai is kifáradtak volna, ha ki nem fejlődik a fa- és rézmetszés, mely lehetővé tette, hogy a művész szabadon követhesse alkotó tehetségét és kölcsönös érintkezésben maradjon a nép kedélyvilágával, melynek számára a fa- és rézmetszetek készültek.

A német festőiskolák közül a kölni a legrégebb. Csak utána léptek föl más vidékeken is mesterek, kik Kölnnel versenyre keltek. A szerző sorra követi vidékek szerint a német festészeti irányokat és főbb műveikben részletesen ismerteti Lochenert, a liesborni mestert, Mosert, Schongauert, Schüchlint, Zeitblomot, az idősebb Holbeint, Herlint, Wohlgemuthot, a müncheni és salzburgi iskolát, a tiroli Pachert, a sléziai iskolát.

Midőn a szerző a xv. század német festészetét mint egy magában álló stadiumot letárgyalja és befejezi, arra az eredményre jut, hogy ez a festészet korántsem volt egységes. A festők azon cél felé törekedtek, hogy az eszményi alakítás helyébe a természet utánzását emeljék, de e cél felé különböző utakat követtek. Ehhez járult még az, hogy az anatómiában, távlatban a művészek még tapogatóztak. Csupán ezeknek a kellő mérlegelésével válik érthetővé, miként alkotott ama kor egymás mellett annyi nyerszet és magasztosat, annyi sikertelent és szerencsétlen nem csupán az iskolákban, hanem egy és ugyanazon mester különböző műveiben is. Áma kor műveiben mindenütt érezzük az élet melegét. Így aztán számtalan jelével találkozunk a kedélyvilág erőteljes és mely megnyilatkozásának. De az egyes naív vonások mellett megnyilatkozik a német otrombaság és nyersség is, melyet a művész a nyilvános és iparoséletből hozott magával. Szóval a xv. század német festője még szűk korlátok között mozgott. A szellemi élet egy sokkal frissebb mozgalmára volt szükség, indult legyen az ki akár a bibliából, akár az antik klasszikusokból, hogy e korlátok leomoljanak, a hagyomány hatalma elenyésszen. Csak így válhatott a mesteremberből művész.

Ez a változás végbement Dürerben. Őt követte az ifjabb Holbein. Az ő műveik a német művészet legnagyobb alkotásai.

A ki egy feltétlen érvényű szépségeszményben hisz, kiált fel lelkesedésében Janitschek, csak az érezheti igazán a különbséget a régebbi művek és az ő művek között.

Egy fényes korszaknak azonban már a kezdetei is érdekesek ; így a különféle német vidékek iskolái, melyek Dürer és Holbein művészetéhez vezettek. A kezdetlegesebb iskolák közül minket különösen érdekelnek olyanok, melyekből országos képtárunk is bír műveket. Azért itt mindenekelőtt Lochnert, a kölni mestert említjük, kit rendesen csak Meister Stefannak neveznek. Már maga Dürer is bámulattal adózott neki. E mester műhelyéből (mert a mester és tanítványai együtt dolgoztak) való országos képtárunkban a 123-ik számú kép, mely a Madonnát ábrázolja. Balkezén Jézust tartja, jobb kezében pedig tintatartót. Keze csuklójára a tollszártartó van akasztva. Mögöttük hat zenélő angyal látható. A művet Ipolyi ajándékozta és Pulszky Károly definiálta. Mintázás, redőzet és színezés mind e mesterre vallanak. Mindamellett Janitschek nem sorolta fel a Lochner művek között. Hasonlókép elmulasztja fölemlíteni képtárunk legszebb Cranach-képét, a 133. számút, mely szent Katalin eljegyzését ábrázolja. A középen ül Mária ; jobbával a térdein álló gyermek Jézus derekát fogja át, baljával pedig szőlőfürtöt kínál neki. Jézus az előtte ülő szent Katalin ujjára gyűrűt húz. Katalin mögött szent Margitot látjuk. A kép jobb szélén szent Borbála térdelve imádkozik. Mögötte magyarországi szent Erzsébet áll rózsákkal telt kosarat tartva baljában. A háttérben jobbra épületek koronázta meredek dombokat veszünk észre. Balra a felhőt példázó fekete háttér felett hét angyal van. A mű a mester jegyével is el van látva. Hogy a szerző e műről tudomást nem vesz, annál furcsább, mert Cranach vallásos tárgyú művei közül egyiket sem találkozzunk annyi bájjal, mint az említett képen. A nála megszokott keménységek és szögletességek itt a minimumra vannak redukálva. Képtárunk többi Cranach-művét már említi a szerző, nevezetesen a csábítási jeleneteket, Herodias leányát, a házasságtörő nőt. Szent Katalin eljegyzésén kívül képtárunkban ugyanis Cranach még a következő művekkel van képviselve. *A három csapás.* A kép felső részén serafok között látjuk az Urat, a ki egy íjból ellövi a három csapásnak : a háborúnak, a pestisnek és az éhínségnek nyilait a népre, melyet a pápa, bibornok, érsek, püspök, a király, három polgár, két nő és egy gyermek képviselnek. Ezeket Mária palástjával takarva védi. Az üdvözítő a keresztfán térdelve könyörög érettük az Urhoz. *A fajtalan agg.* Egy galambösz agg, fiatal nőt ölel, ez pedig az öreget meglopja. E képet Cranach 1522-ben festette és jegyével is ellátta. *Herodias,* ki egy ablak előtt áll, melyen keresztül meredek hegyekre látunk. Kezében tálon tartja szent János fejét. Ismét egy *fajtalan agg,* ki leányt ölelget és simogat, mialatt ez őt meglopja, *A fajtalan vén asszony.* Párkány előtt mosolygó fogatlan vén asszony szerelmes tekintetet vetve áll egy fiatal emberrel, kinek kezébe aranyokat olvas, minek fejében ez őt átöleli. Ezen a képen is látható a mester jegye. *Krisztus síratása,* a mester műhelyéből. A földre terített lepedőn fekszik Krisztus holtteste ; evangelista szent János a hóna alatt megfogva fölemeli, a fájdalmas szűz pedig nyakát átöleli. Mellette a három Mária egyike térdel, másika pedig imádkozva áll. A harmadik Krisztus balkezét tartja, míg Magdolna a jobb kezét csókolja. A kép balsarkában egy szent püspök áll, jobb sarkában pedig egy nő-szent, ki jobbában háromszöget tart. A főcsoport mögött áll arimathiai szent József és Nikodemus. Hátul emelkedik a három kereszt, melyek közül a két szélsőn a latrok még függenek. *Madonna,* a mester műhelyéből. Mária ül és balkezével szőlőfürtöt kínál a térdein álló Jézusnak. A kép jegyezve van. *Egy férfi képe,* a mester egyik tanítványától. *Herodias,* kezeiben tálat tart, melyen szent János feje fekszik. *A házasságtörő nő,* a középen áll Krisztus, jobbával a házasságtörő nőre mutatva, kinek karját balkezével megfogta. Előtte a kép bal szélén van az asszony férje kövel kezében. Mögötte négy farizeus van. A mester jegyével 1532-ből.

Az ulmi iskolából nevezetesek Schuchlin és Zeitblom művei, melyeket képtárunk bír. A festők alá is jegyezték nevöket, csakhogy az előbbi itt Schuleinnek nevezi magát. A mückenhauseni oltár szárnyai ezek, a melyeknek tárgya : Mária halála, szentek környezetében. Schuchlin Wohlgemuthoz hasonlítva, már alaposabb s komolyabb művész. Női alakjai már egyénitve vannak. A redő-kezelésben minden kortársát fölülmúlta.

Képtárunk egy keresztrefeszítési jelenetében Pulszky Károly a liesborni mester modorára ismert, a ki szintén a xv. század második felében élt.

Dürrtől, fájdalom, csak egy művet bír képtárunk, egy férfi arcképet.

A német művészet virágkorából még említendő képtárunk két kis arc-képe, melyek Hirschvogeltől származnak. Ámbár jegyezve vannak, és az arcképek feltűnően egyeznek Hirschvogel metszeteinek modorával, Pulszky Károly mégis e pontban megcsillagozta nagy lelkiismeretességgel készült katalógusát. Sub iudice lis est.

Wormsi Woensam (1528—1561) modorát tükrözteti vissza képtárunk 159. száma is, egy kalvária jelenet, jelentékeny kép sok alakkal, melyet Janitschek elég helytelenül hagyott figyelmen kívül. Annál inkább kiterjeszkedhetett volna rá, minthogy a művésztől kevés számú kép maradt fenn. Woensam inkább rajzokat szolgáltatott fametszetes könyvek számára, mint a legtöbb német művész, mint maga Dürer is.

Hazai műtörténetünknek, mint tudjuk, vonatkozása van Dürer tanító-mesteréhez, Wohlgemuthhoz is. Wohlgemuth Nürnbergben született és ott is állított fel egy műhelyt, hol csaknem mint mesterember, legényeivel közösen dolgozott. E telepen egyformán üzték a festészetet, fametszést és faragást. Segédei a mester modorát elsajátították és másfelé is elterjesztették. Így találkozzunk Wohlgemuth-féle művekkel a szepesváraljai templomban. Ilyen a kassai főoltárképsorozat, mely most az országos képtárban látható.

Dürer és Holbein mellett művészi egyenrangúságot tulajdonít a szerző Grünewald Mátyásnak, ki ama kornak *festői* elemét képviselte. Életéről alig tudunk valamit. Sandrart azt írja róla, hogy Mainzban tartózkodott, visszavonult mélabús életet élt. Az újabb kutatás sem mutatott fel e művész életét illetőleg nagyobb eredményeket. Valószínűleg Aschaffenburgban született és ott is működött. De ha Grünewaldról mint emberről keveset tudunk is, annál imponálóbb módon mutatkozik benne a művész alakja. Kitűnő mester volt a lelki élet feltűntetésében, de méginkább művészi eszközeiben, melyeket alakjainak megalkotásánál alkalmazásba hozott. Ezek az eszközök tisztán kolorisztikus természetűek és Janitschek a művészt egyenesen Correggio mellé állítja. Ezt a hasonlatot azonban Janitschek már csak Sandrarttól vette át, kinek természetesen a Clair-obscur szolgáltatott rá alkalmat, mely Grünewaldnál először jelenik meg. Az olasz művész rajzának bájjával azonban nehéz versenyezni. Fájdalom, a művésznek Mainzban létezett műveit a harmincz éves háborúban a svédek elrabolták és azóta e művek eltűntek.

Ha Grünewald életét oly sűrű homály fűdi és közvetlen tanítványai nem voltak is, jelentékeny befolyása mégis érezhető lett a felső Rajnán, a sváb földön és Bajorországban; leginkább mutatkozik pedig az elszázi Grünnél és a bajor Altdorfennél.

A szerző itt kiterjeszkedik ama műtörténelmi vitára is, melyet az úgynevezett «Pseudo-Grünewald» kérdés idézett elő. A vita ugyanis egy ismeretlen művész körül forog, a ki Grünewaldhoz hasonlólag, Brandenburgi Albert, mainzi választó fejedelem számára dolgozott. Vítás képeit nem lehet könnyen definiálni, mert egyformán mutatnak vonatkozásokat Cranachhoz és Grünewaldhoz. Ezt a festőt nevezik Pseudo-Grünewaldnak. De miután egy Aschaffenburgi Simon nevű mester volt a nevezett fejedelem udvari festője, úgy látszik, hogy ez a Pseudo-Grünewald senki más, mint Aschaffenburgi Simon. Ez a Pseudo-Grünewald-kérdés még sok vitára fog alkalmat adni és egynémely szaktudóst dicensé tenni. Egészen a rechthaberisch fejeknek való alkalmatlóság. Különben az Aschaffenburgi Simonnak tulajdonított művek a Passavant és Waagennél még úgy szerepelnek, mint Grünewald művei. De már Woermann és Scheibler Crnach fiatalkori műveinek deklarálják azokat. A mi szerzőnket illeti, ő tisztességes távolban tartja magát a kérdéstől és ez becületére válik. Egy tudós, ki nem dönt hatalomszóval, mindig imponál. Szerző hasonló regisztráló állást foglal el a Holbein drezdai madonnája fölött támadt vitával szemben is. Mint tudva van, a drezdai képtár ez egyik gyöngye egész 1873-ig úgy szerepelt mint Holbein eredeti műve. De létezett egy egészen hasonló darmstadti madonna is, mely az említett évben a drezdai Holbein kiállításra került. Itt gondos összehasonlítások és heves viták után a darmstadti madonnának ítélték oda az eredetiséget, míg a drezdai példányt kitűnően megfestett hollandi utánzatnak nyilvánították a tizenhetedik századból. De még azután is akadtak kételkedők. De ezek is elhallgattak,

a mióta a darmstadti képet Münchenben restaurálták (1888). A restaurálás csupán abból állott, hogy a képről levették a firneiszt és egyes helyek ráfestését. Itt hozzá teendő a theoretikusok egy diadala. T. i. mindazok a gyanítások, melyeket ők a festőkkel szemben, kik a drezdai képet tartották eredetinek, kimondtak, utólag bebizonyultak.

A szerző természetesen Dürer és Holbeinban ünnepli a német művészet legnagyobb diadalait. Már Holbein atyja maga is az úttörők közé tartozik. Ekkor már a németeknél is elterjedt a hit, hogy az új széptani ideal olasz földön keresendő. Valamint Burgmair, úgy Holbein is hitte ezt, de a természet iránti érzéke erősebb volt, hogysesem ez a hit megérthető volna neki, a mint megártott követőinek. Ha az arcképben nem köti is magát szolgálailag az eredetihez, hanem Rafaelhez hasonlóan a minta és maga között távolságot keres, ez az arcképfestészetben annál inkább előnyére szolgál, mert ennek feladata elválasztani az esetlegest a lényegestől. Ezt Holbeinnak nem kellett az olaszoktól tanulnia, hanem ez a naivul gyakorolt elv oly közel hozta őt az olasz arcképfestőkhez, a mint az egy német festőnél csak lehetséges volt. Egész jól lehet látni az utat, melyet megfest, az ő historiai vázlataiból és tanulmányaiból. Eleinte úgy tetszett neki, mintha a tizenötödik század kifejezési formái a monumentalis festészetben is alkalmazhatók lennének. Így jutottak a falképre a parasztok karikatúrái. De később nagyobb egyszerűsége törekedett a jellemzésben, még nem stylizált ugyan, de már jobban koncentrált. Második angolországi tartózkodásának ideje alatt a formák nemességében már az olaszokhoz közeledett. És ez által formai szépségben felülmulta Dürert, ki kevésbé tudott idealizálni. De azért hiba volna azt hinni, hogy Holbein ott vette fel a fonalat, a hol Dürer elhagyta, hogy ő lett volna az első, ki a középkori formákat először győzte volna le. Az új korszakot már Dürer megkezdte 1506-ban Ádám és Éva festményeivel. Csak hogy Dürer a reformot saját erejéből azaz a természet alapos megismeréséből igyekezett megvalósítani, míg Holbein már fogékony lett az olaszok szépségeszménye irányában. A képzelem gazdagságára nézve Dürer messze felülmulta Holbeint. Jellemző, hogy Holbein az ő bibliai illusztrációiban a meglévőből indul ki és azt átalakítja, míg Dürer bármire nyul is, új alakvilágnak ad életet. Dürer bensőleg telve volt alakokkal. És erőteljesebb is mint Holbein. Olyan alakokat teremtett, melyek a benső élettől csak úgy duzzadoznak. Az apostolok megteremtésére Holbein nem lett volna képes. Ellenben Holbein Dürernél ismét nagyobb a drámai pathosban. Mint kolorista is felülmúlja Dürert, ki csak utolsó műveiben tudott a tizenötödik század kolorista hagyományából kiemelkedni, a ki tehát képeit csak színekkel bevonta. Emberi és művészi értelemben tehát azt lehet mondani, hogy Holbein egyenletesebb, Dürer mélyebb természet volt. Mikor Holbein megérett, nem voltak több küzdelmei. A mit akart, arra képes is volt. Dürer ellenben folytonos fejlődésben volt. A szerző végítélete az, hogy Holbein a nagyobbik festő, de Dürer művészeti hatása mélyebb, le egész a német népszellem gyökeréig, a melynek Dürer és Göthe művei a legerősebb tápszereit képezik.

Mi azt hiszszük, hogy a Dürer-kultusz Németországban túlságos hullámokat ver. Úgy vannak a németek azzal a kultusszal, mint a Göthe-kultusszal és egyáltalán minden kultusszal. Maholnap az egész német nép föl lesz oszolva Göthe-egyletekre, Göthe-folyóiratokkal. Van ebben az istenítésben valami visszaszászító, mert ökvetlen megalázza azt, a ki gyakorolja és pedig a saját szemeiben és a hódolat tárgyát kiveszi rendes emberi méreteiből. Dürerben nézetünk szerint a festőt nem illetheti ama feltétlen bámulat, melylyel neki adóznak. Az ő művészi értéke réz- és fametszeteiben van. Ott nyilvánul a német kedély melegsége, költészete. Midőn ezt Dürer metszeteiben kifejezésre hozta, oly eszköz volt a kezeiben, melylyel pompásan tudott bánni. De ugyanebben a kézben az ecset már nem tette azt a szolgálatot. Egyes festményei, pl. Ádám és Éva is, nem sorozhatók egy Tizian művei mellé. Tizian mellett csak még mindig a középkor kezdetleges szögletességét képviselik. Müncheni apostolaiban sem látjuk azt a nagyságot mely Michel Angelo Sixtina-alakjaiban nyilvánul és nem hiszszük, hogy pl. a bécsi csász. képtárban levő Mindenszentek képe azt a korlátlan élvezetet nyújtaná, melyet a német műtörténet hivatalosan előír. És még túlzóbbnak találjuk a német műtörténelmet Cranach műveivel szemben.

Az igazság tulajdonképen az, hogy a német szellemben nem lüktet oly

hatalmasan a festői ér, mint pl. az olaszban vagy spanyolban. A hol továbbá föltétlen erővel nyilvánul a művészi hajlam, azon nemzet kebelében nem is támadhat ikonoklaszta mozgalom. Mily pompás az olasz renaissance, mily vonzerőt gyakorolnak főbb művei még ma is. És még a rákövetkezett hanyatlásban is mily gazdag és érdekes! Összehasonlítható-e vele a Dürer után következett hanyatló korszak, mely a tizenhatodik században olasz, a tizenhetedikben németalföldi, a tizennyolczadikban francia befolyás alatt áll. Maga Janitschek is a virtuozok és akademikusok korának nevezi ezt Németországban. «A virtuozok a német festészetben még a tizenhetedik század második felén túl is tartják magukat; az elmúlt virágzó korszak kitűnő technikai hagyományait még soká megtartják; játszva győzik le a technikai nehézségeket, így pl. mesterek a távlatban; rajzuk biztos, de már nem beható, festési modoruk utánoz minden idegen iskolát és csaknem mindig erős decoratív hatást tud elérni. Mindent nyújtanak, csak az élet energiáját nem, mert ez csak a művészi lélek mélyéből fakadhat föl. A virtuozok még szoros összefüggésben vannak a polgársággal, az akademikusok tulajdonképen udvari festők. A legjelesebb német képtárak alapját már a tizenhatodik században vetik meg (Bécs, Drezda, München), az első akadémiák a tizenhetedik század végén és a tizennyolczadik elején jönnek létre. Az irány, melyet követtek, alapítójoktól és a tanítóktól függött, a kik Németalföldről, Olaszországból, a divat hatalmánál fogva pedig különösen Franciaországból hívtak be.» A különféle modoroknak ez elsajátítása leginkább meg van testesítve Dietrich Ernőben, kit e tulajdonsága miatt amerikai szajkónak neveztek el. Leginkább utánozta Rembrandtot, de hozzájárulnak még Berghem, Ostade, Pœlemburg, van der Neer, van der Werff, a németek közül Elsheimer, Roos, az olaszok közül Rosa Salvator, a spanyolok közül Murillo, a francziák közül pedig Watteau. A ki ennyiféle modort utánoz, az maga nem szerezhet egyéni modort. Dietrich az anyagban sem volt válogatós. Kész volt bármit megfesteni: arkadiai tájat vagy tengeri vihart, hajnali és alkonyati világítást vagy tűzvészt, társasjeleneteket és csatát, bibliai és legendai tárgyat, modern lovasokat vagy ókori historiákat (Belizar), konyha és pinze interieuröket, isteneket és istennőket, nimfákat, bachansnöket, pásztorleányokat, zsidókat és foghúzókat.

Ez a mester képtárunkban két műve által is képviselve van; mindkettő tájkép, különösen Rosa Salvator modorában festve. Hasonlókép képviselve van a Roos család, mely az állatfestésben dominált, de csaknem jobban kitűnt rézkarcaizai, semmint ecsetje által.

Egyáltalán a német festészet hanyatlási korában főbb mestereitől birunk egy-egy képet, ezek: Brand, Seybold, Denner, Sandrart, Oelenhainz, Quadal, Jüger, Gran, Pfeiler, Kaufmann Angelika, Grundmann, Querfurt, Weirrotter, Unterberger, Mengs Rafael, Schinnagel és végül Kupetzky, kit hazánk számára reklamáltunk, mivel véletlenül Pozsony mellett született, de hiába. E reklamatíókat jó lesz beszüntetni, ép úgy mint Dürernél történt, ki csakugyan a német géniuszt megtestesült kifejezése. Miért nem reklamáljuk Oeser Frigyes, a lipcsei akadémiái igazgatót (1717—1799), ki Pozsonyban született és a ki annyiban figyelemre méltó szerepet játszott, hogy hatással volt Winckelmannra.

Mindamellettsajnálatosnak tartjuk, hogy országos képtárunk nem bír Kupetzkytől magyar arczképet.

Mányokitől ki szintén német lett, semmiféle művel sem birunk. E magyar születésű festőtől szintén nem volna lehetetlen csere útján képhez jutni, hogy legalább egy példányban képviselve legyen nálunk. Mányokit különben szerzőnk feltűnően ignorálja és inkább tanítványát, Thielét dicséri.

A virtuozok és akademikusok után a legújabb német festészetet tárgyalja a szerző, kettős kiindulásában, a klassicisták és a nazarenusok küzdelmében. A klasszikus, antikizáló irány, Göthe csillaga alatt jutott tekintélyre. Képviselték Gencki, Preller, Rottmann, Carstens stb. Ezzel szemben, ellentétül fejlődött a nazarenusok iránya, mely az Olympot, az antikot ignorálta és a középkort, a nemzeti hősokeket kultiválta. Azért ez irány mindenekelőtt katolikus és vallásos volt és összefüggő tünemény gyanánt tekintendő az irodalmi romanticismussal. Azért mondá Schlegel Frigyes, a német művésznek vagy nincs karaktere, vagy a középkori mesterek karakterével kell bírnia, azaz becsületesnek, alaposnak, mély kedélyűnek, a mellett gyermekdednek és egy kissé ügyetlennek kell lennie. Ennek

a művészeti ideálnak természetesen már nem feleltek meg az olasz művészet nagy mesterei. Schlegel kimondta, hogy Rafael, Tizian, Corregio, Michel Angelo, Giulioval kezdődik a művészet romlása. Átérzés és lelkesedés valódi forrásai a művészi alkotásnak. A klassicisták a klasszikus Rómát keresték és körötte a nagy természetet, a nazarenusok, a keresztény Rómát vallási emlékeivel. Az utóbbiak élén a lübecki Overbeck állott.

Az újabb festők műveinek fejtegetésével bezárja művét Janitschek. Mi azonban nem osztozhatunk a szerző magasfokú lelkesedésében, a midőn a német művészet ez újabb törekvéseit tárgyalja. Mi nem látunk Kaulbachban sem nagyságot, sem eredetiséget. És a többi festő nagy légióját is sok tekintetben jellemzi az akadémiai studium és conventionalismus. Az újabb német festők közt kettő van olyan, kit a szerző lelkesedése megillet: Schwind és Menzel. Az olyan művek, minő az utóbbitól «A császár elutazása a hadsereghez 1870-ben», megrázó történelmi hatást gyakorolnak a nézőre. Schwind illusztrált regéiben pedig a német népkedély poesise ismét megnyilatkozott.

Janitschek szép műve végén hadat izen a német kathedra-æsthetikának és az egyéni szabadságot hirdeti a művészetben. Mint helyesen mondja, nem az irány élteti a művészt, hanem tudása, alakítóképesége.

Irmei Ferencz.

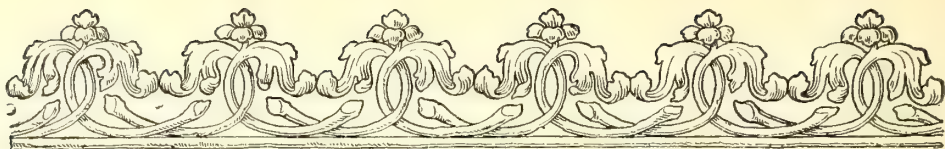
V. RADIMSKY. DIE PRÆHISTORISCHEN FUNDSTÄTTEN, IHRE ERFORSCHUNG UND BEHANDLUNG mit besonderer Rücksicht auf Bosnien und die Hercegovina sowie auf das österreichisch-ungarische Fundgebiet. Kiadta a bosnyák kormány; egy képes táblával és 337 ábrával. 1891. Nagy 8 r. 184 ll.

A bosnyák országos kormány az archæológiának igen nagy hasznot tett azáltal, hogy ezt a kézi könyvet német és bosnyák nyelven kiadta; mert ezen-tül minden tisztviselő Boszniában és Hercegovinában, a kinek e könyvet hivatalból megküldték, vigyázni fog az előforduló régiségekre és remélhető, hogy a serajewoi muzeum, mely az eddigi, Glasináczon folytatott ásátások által is oly nagy jelentőségre tett szert, még inkább fog európai fontosságra emelkedni. A megszállott tartományok eddig is már a Balkán vidék legjobban ismert archæologiai területét képezik és az ottani leletek a bronzkori s még inkább a hallstatti izlés kérdésre nagyon becses fölvilágosításokat nyújtottak.

Radimsky föladatát helyesen fogta fel. Ő neki laikusok számára kalauzt kellett írnia, melyben oktatja őket arra, hogy minők a præhistorikus régiségek, de munkájának leginkább az ad a szakirodalomban értéket, hogy a nyolcz csoportban tárgyalt præhistorikus emlékek mindegyik osztályánál gondosan közli a megszállott tartományokban eddig színrekerült emlékeket és lelőhelyeket. Fokozza e közlemények jelentőségét az a sok rajz, mely a fontosabb emlékeket híven szemünk elé állítja. Leginkább ezen tömérdek jó illusztráció fogja e munkának szélesb körökben is megadni nagy hasznavehetőségét és így nagy előnye lesz a német kormány által kiadott hasonló kalauz, a «Merkbuch» fölött. Igen helyes volt a mű végén recipéket adni a régiségek megóvására.

Ajánljuk hazai olvasóinknak is e hasznos kézikönyvet és őszintén sajnáljuk, hogy ez idő szerint, a mióta Römer Műrégészeti Kalauza elfogyott és elavult, nekünk magyar nyelven nincs ily könyvünk.

ab.

KÜLÖNFÉLÉK.

IDŐSB DOBÓCZKY ISTVÁN † kitünő érmészünk és e folyóiratnak sok éven át hű munkatársa, számos tisztelője nagy szomorúságára, ez évi április hó 5-ikén hunyt el. Emlékét megörökítik jeles értekezései és egy ritka becsű éremgyűjtemény, sok évi kitartó fáradozás gyümölcse, melyet a n. muzeum őriz. Áldás és béke drága hamvaira!

Hampel.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, folyó évi február hó 23-án d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében rendkívüli közgyűlést tartott, melyet azon körülmény tett szükségessé, hogy a pesti hazai első takarékpénztár az üzleti szokásnak megfelelőleg a társulat vagyonára vonatkozó évi vagyonmérleget, csak e hóban mutatván be, miután a múlt év végén tartott közgyűlésen e miatt az bemutatható nem volt, most kellett e célból rendkívüli közgyűlést egybehívni. Jelen voltak: Pulszky Ferencz elnöktele alatt gróf Hunyady László, dr. Czobor Béla, Zsigmondy Gusztáv, dr. Fröhlich Róbert, Majláth Béla, dr. Márki Sándor, dr. Réthy László, dr. Nagy Géza, Huszka József választmányi tagok, továbbá György Aladár, dr. Könyöki Alajos, Vásárhelyi Géza, Kunvári Fülöp, Reiner Zsigmond, Lipcsey József pénztárnok és 10 más hallgató.

Dr. Fröhlich Róbert a pénztárvizsgáló bizottság nevében először is jelenti, hogy a kör vagyonát képező 8400 frt értékű értékpapirokat a hazai első takarékpénztár helyiségében megvizsgálták és azt rendben találták, bemutatja továbbá a társulat 1891-ik évi vagyonmérlegét, a mely a következő:

Mérleg az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat vagyonáról, 1891. december 31-én.

Vagyon:		Teher:	
Értékpapírok	8400 frt — kr.	Tőke alapítvány	8700 frt — kr.
Pénzkészlet a házi pénztárban	221 « 65 «	Üzlet-eredmény 1891. év végén	1183 « 71 «
Alapítványi követelés	300 « — «		
Tagdíj hátralékok	620 « — «		
Folyószámla követelés a pesti hazai első takarékpénztárnál	273 « 06 «		
Takarék betét	69 « — «		
Összesen	9883 frt 71 kr.	Összesen	9883 frt 71 kr.

Dr. Szendrei János
titkár.

Lipcsey József
pénztárnok.

Megvizsgáltatt és rendben találtatt:

Zsigmondy Gusztáv
számvizsgáló b. elnök.

Dr. Fröhlich Róbert
számvizsgáló tag.

A közgyűlés a vagyonmérleget tudomásúl veszi.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök érdekes fejtegetések kíséretében mutatja be a m. n. múzeum legújabb szerzeményei közül középamerikai régi agyagműveket és szöveteket.

Titkár fölolvassa *Reizner János*nak a szeged-röszkei leletekre vonatkozó értekezését, melyet e folyóirat közöl.

Ugyancsak titkár tett jelentést a folyó ügyekről, majd a pénztárnok február havi pénztári kimutatása olvastatott fel, melynek tudomásul vétele után a jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök által dr. Réthy László és Nagy Géza urak kéretvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, folyó évi márczius hó 29-én d. u. 5 órakor tartotta a M. Tud. Akadémia heti ülés-termében ezúttal harmadik ülését.

Jelen voltak: *Pulszky Ferencz* elnöklete alatt gróf Hunyady László, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv, dr. Boncz Ödön, dr. Czobor Béla, dr. Fröhlich Róbert, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Réthy László, dr. Posta Béla, dr. Márki Sándor, Nagy Géza, Huszka József választmányi tagok, továbbá dr. Forster Gyula, dr. Szivák Imre, Szumrák Pál, dr. Szombathy Ignác, Miletz János, dr. Nyáry Sándor, dr. Könyöki Alajos, Kunvári Fülöp, Vásárhelyi Géza, Halavács Gyula, Dobossffy Ferencz, Lipcsey József pénztárnok és 8 más hallgató.

Dr. *Hampel József*, a honalapítási kor (ix. és x-ik század) emlékei cím alatt tartott hosszabb szabad előadást, melynek végeztével *Pulszky Ferencz* tett arra nézve reflexiókat.

Titkár jelentése folyamán első sorban megemlékezik *Fraknoi Vilmos* püspök s akadémiai alelnök s társulatunk örökös választmányi tagjának nagy-szerű hazafias alapítványáról egy római magyar tudományos intézetet illetőleg, melyben egy régész számára is volna hely. Méltatva ez alapítványnak tudományunkra való nagy jelentőségét, indítványozza, hogy a nagylelkű alapítóhoz Rómába társulatunk is üdvözlő és köszönő iratot intézzen. Elfogadtatván, annak fogantatásával az elnökség bizatik meg.

Titkár jelenti továbbá, hogy *Hampel J.* «A bronzkor emlékei Magyar-honban» című társulati kiadvány II. kötetének szedése erősen folyik s májusra mindenesetre megjelenik.

Végül bejelenti, hogy *Dobossffy Ferencz* 100 frttal a társulat alapító tagjai sorába lépett.

Ezután a pénztárnok márczius havi kimutatása olvastatott fel, melyet e füzet borítékán közlünk.

A jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Czobor Béla és dr. Kuzsinszky Bálint választmányi tagok kéretvén föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁNAK GYARAPODÁSA AZ 1892. ÉVI ELSŐ NEGYEDBEN. Szenteshatári őstelepről (Csongrádm.) származó őskori obsidian- és kovaeszközöket, cseréptöredékeket őskori edényfüleket, csont- és vastárgyat küldött ajándékba Farkas Sándor Szentesről.

Ugyancsak Farkas Sándor ajándékozott egy bronzkori lándsacsúcsot, egy kjs antik karpereczet és fibulát, valamint egy agyagbögret. E tárgyakat Szentes város különböző pontjain lelték. Ugyanaz Szentes-Hékédről származó két karpereczet küldött ajándékba.

A Csepelszigetről (Pestm.) származik egy csészés fejű őskori bronztű, melyet Kemény József, muz. kapus ajándékozott az intézetnek.

Szévizről (Zalam.) lepényszerű fémrögöt ajándékozott Dr. Pethő Gyula közbenjárásával Koller István, melyet csatorna-ásáskor találtak ; csak közelebbi vegyi vizsgálat döntheti el majd, hogy tiszta rézből való-e vagy bronzból.

Regöl vidékéről (Tolnam.) származó sok apró régiséget szereztünk, melyeket parasztok az ottani tőzgeből gyűjtöttek össze. Ezek : pálczás véső, bronzöv tagja, fibulák ezüsből és bronzból, ezüst csüngők és gyöngyök finom sodronydíszszel, lánczok. Más alkalommal ugyanonnan bronzövet s üvegyöngyöket szereztünk.

Csejthe vára közelében (Nyitra) lelt ép vaskori fibulát bronzból ajándékozott Reviczky Bertalan csejthei plébános.

Jelentékeny gyarapodást ért két ízben azon barbár emlékek száma, melyek Ó-Szönyön egy antik korbéli templom közelében kerültek elé ; ezek homokkőből készült szobrocskák és csontból meg szarvasagancsból készült domborműves faragványok, melyeknek archæologiai jelentőségök még nincs megállapítva.

A n. múzeum f. évi márczius 7-ikén a híres krasznai aranyrudak egyik csoportjára nézve, mely a n. múzeum és gr. Mikes János közös tulajdonát képezte, megegyezésre jutott, melynek értelmében a régiségtár már régebben nála volt két példányt megtarthatott és harmadikúl ketté vágott példányt kapott ugyan, de a melyen a pénzverdei bélyegek eltérő összeállításban fordulnak elé, úgy hogy a három múzeumi rudacskán az ísmert valamennyi bélyegváltozat megvan.

Komárom vidékéről Probus császár aranyával együtt lelt antik aranykarikát kereskedő útján szereztünk.

Fejérmegyéből kereskedő útján 7 antik bronzedényt, szűrőt s üstöket szerzett a múzeum.

Bulkeszről (Bácsmegyében) Hoffmann György ajándéka gyanánt kapott az intézet három hengerded idomú agyagurnát, melyet 1891. decemberben két más hasonló urna közelében leltek 60 cm.-nyi mélységben, a másik kettő darabokra tört.

A n. múzeum régiségtára megbízásából az elmúlt október hóban Farkas Sándor szép sikerrel folytatta a mártélyi (Csongrádm.) népvándorlaskori temető ásátását ; összesen 12 sírt ásatott föl, melyekben voltak érdekes arany, bronz vas és egyéb jellemző régiségek.

Kereskedőtől szerzett az intézet egy xvii. századi női övet, mely erdélyi munka és mesterbélyeggel van ellátva.

Hatvanban lelt 4 db. fehéres agyagú korsót, mely középkorinak látszik, ajándékozott Deutsch Ignác és fia; a korsókat a nevezett czég gyártelepén emberkoponyákkal és csontokkal lelték oly helyen, hol régente valószínűleg kút volt.

Kerek ónmedaillont, egyik lapján öntött domborművel, mely xvii. századi németalföldi kocsmái jelenetet ábrázol, kapott a múzeum ajándékba Schönwald Lipóttól.

Szabadon (à jour) foglalt zománczczal ékített néhány xviii. századi láncszemet ajándékozott a régiségosztálynak Pulszky Ferencz.

Az 1848/49-ik évi kegyeleti emlékek sorozata számára ajándékba kapta a N. M. Spelletich Bódog Szabadka város kormánybiztosának fényképét és tábiori övét, Skublics Jenőné szül. Spelletich Paula asszonyságtól.

Szintén a kegyeleti emlékek közé kell sorolnunk két olajfestésű arczképet, mely most a régiségosztály irodáját ékíti. Egyik Rómer Flórist a másik Ebenhöch Ferencz kanonokot, a győri gyűjtőt ábrázolja, mindkettő mint hagyaték szállott a n. múzeumra, mely azt kegyelettel őrizni fogja. *Hpl.*

A M. N. MUZEUM ÉREMTÁRÁNAK 1891. ÉVI GYARAPODÁSA.

Éremtárunk a múlt 1891. év folyamán számra és minőségre nézve egyaránt jelentékeny gyarapodást mutat. A hazafias közönség szívesen keresi fel ajándékaival nemzeti intézetünket, a hatóságok pedig a leletek szigorúbb ellenőrzésével és pontos beszolgáltatásával sok kincset mentenek meg szaktudományunknak. Hogy a múlt évi leletforgalomról, illetve osztályunk munkásságáról képet nyújtsunk, a beküldött s osztályunk által feldolgozott leleteket soroljuk fel: 1. Apagyi lelet (Szabolcsm.) 82 db.; 2. beládi l. (Barsm.) 751 db.; 3. csereszeg-tomaji l. (Zalam.) 3851 db.; 4. drauczi l. (Aradm.) 50 db.; 5. józsefházi l. (Szathmárm.) 145 db.; 6. konyári l. (Biharm.) 826 db.; 7. mező-teremi (Szathmárm.) 56 db.; 8. mohács-szigeti (Baranyam.) 26 db.; 9. nyir-csabolyi (Szathmárm.) 35 db.; 10. peterdi l. (Veszprémm.) 5368 db.; 11. segesvári l. (Nagy-Küküllőm.) 982 db.; 12. szebényi l. (Baranyam.) 14 db.; 13. szennai l. (Nógrádm.) 250 db.; 14. talpasi (Aradm.) 1803 db.; 15. vadasdi l. (Maros-Tordam.) 150 db.

Osztályunk e szerint a múlt évben tizenöt leletet dolgozott fel, melyek összesen 14,389 dbot tartalmaztak. Ezekből 638 dbot tartottunk meg.

A mi a szaporulatot illeti, ez csoportok szerint részletesen a következő:

a) *Antik érmek.* Ajándék útján *Marossy* János tatatóvárosi gyógyszerésztől egy dyrrachiumi autonom, egy Caracalla-féle thráciai s egy Elagabalus-féle thessalonikai bronzérmét kaptunk (Ih. Ó-Szőny), *Semsey* Andortól és dr. *Fejérfataky* Lászlótól Antoninus Pius egy-egy ezüst dénárát, *Szöke* Mihálytól (Falu-hidvég, Somogym.) Hadrianus, *Klich* Istvántól (Ó-Buda) Domitianus nagy bronz érmét, *Klein* Izidortól (Vác) Alexander Severus ezüst dénárát; kisebb római rézérmeket ajándékoztak: *Póloskey* Ádám (Baranya-Jenő) 6 dbot, *Udvarlaky* Géza cs. és kir. lovaskapitány 8 dbot, *Löwinger* Zsigmond 3 dbot.

Vétel útján szereztünk: 12 barbár potin érmét oxydált állapotban; Szolnok-Dobokamegye főispáni hivatala útján egy Szász-Fellakon talált barbár

tetradrachmát; 44 apollóniai ezüst dénárt (Békés-Gyuláról) 1 dbot Drauczról (Aradm.). A vadasdi leletből 49 db. contremarquirozott családi érmet, egy Nagy-Constantin korabeli barbaricus előállítású aranyat, II. Constantinus, Valens, Arcadius, Justinianus, Heraklius (Her. Const. és Heracleonassal) egy-egy aranyát; Bölcs Leo és IV. Romanus ezüst érmét, továbbá 3 más római rézpénzt.

b) *Magyar* éremgyűjteményünk gyarapításához járultak: Dr. *Bleuer* Miksa a szabolicsmegyei takarékpénztár vezérigazgatója Salamon egy ezüst denárával, *Strassburger* Ferencz 4 árpádkori kisebb denárral, *Bubics* Zsigmond kassai püspök IV. Béla és V. István rézpénzével, *Friedmann* Livius alkenyeri járásbíró 9 db. Zsigmond-féle denárral (Rupp III species), *Rajzinger* József egy egész (a pusztateremi) lelettel, mely I. Ulászló és V. László érmeinek 56 változatát tartalmazta, *Viszlay* Gyula mártélyi tanító V. László fillérével. Habsburgkori érmeiket ajándékoztak: a m. k. *Igazságügyminiszterium* 5 dbot, *Reisz* József 1 dbot (Rudolf denárainak egykorú hamisítványa), *Jency Szabó* Árpád galanthai kéményseprősegéd 6 dbot, *Viszlay* Gyula, Dr. Pósta Béla 1—1 dbot, *Tóth* András géplakatos pedig egy I. Ferencz-féle 1800. évi B jegyű (Körmöczbánya) 6 kros rézpénzt hozott be, melyet Galacznál a Dunából fogtak ki.

Magyar érmeink zömét egyes vételek s a leletekből való kiválogatás és beváltás útján szereztük. Egy magángyűjtőtől 317 db. árpád- és vegyeskori ezüstérmét vásároltunk, melyek részben nagybecsű új fajok (leírásuk az Arch. Értesítőben jelent meg), részben kiválogatott variánsok; az *apagyi* leletből 82 db. Salamon-féle dénárt (sok új változat) szereztünk; magánkézből vásároltunk egy Kálmán (IX sp.) s egy II. István-féle (III sp.) csegelyt. A vegyeskorból 114 db. Róbert Károly és I. Lajos-féle denárt (utóbbi XXII spec., szerencsenfejes typus, 82 változatban), 17 db. I. Lajos-féle XXI sp. (elh. Hainburg), 34 db. Zsigmond és Albert-féle denár (lh. Szerémm.)

Vegyes- és habsburgkori aranyakat: I. Lajostól 3, Máriától 6, Zsigmondtól 15, I. Ulászlótól 7, V. Lászlótól 3, Hunyady Mátyástól 15, II. Ulászlótól 2, Izabella és János Zsigmondtól 1, I. Ferdinándtól 2, Rudolftól 2, II. Ferdinándtól 1, III. Ferdinándtól 1, III. Károlytól 1 dbot, továbbá Lotharingiai Ferencz róm. ném. császárnak N—B és C—A (Nagy-Bánya, Nagy-Szeben) jegyű 1749, 1756, 1765. évi ritkább aranyait. Ez aranyérmek egy részéhez a mohács-szigeti és nyír-csaholyi leletekből jutottunk. Kisebb éremfajok (garasok, denárok): a cseszreg-tomaji leletből 158 db. Hunyady Mátyás, I. Ferdinánd-féle denár (utolsó évszám 1527); 3 db. I. Ferd. (I. Szenna), Rudolf 1581. évi körmöczbányai vas-tag denára (piéfort); egyéb szerzemény 9 db. különböző magyar garas és denár.

Az *erdélyi* csoport szaporulata: Báthory Zsigmond két aranya s egy talléra; a talpasi leletből kiválogatott 35 db. erdélyi garas és denár.

c) *Külföldi* érmeink csoportjaiban első helyen az általunk szakszerűen gyűjtött délszlávok és oláhok jönnek számba. Ez éremcsoportjainkat vétel útján a következőkkel gyarapítottuk. Egy bécsi kereskedőczég útján szereztük meg *Ujlaky* Miklós bosnyák király ritka denárfajának új változatát «*PATRĀ-REGNI*» körirattal (lh. Arbesbach, Zwettl mellett Felső-Ausztriában): *Rezván* István moldvai hoszpodárnak ritka 3-as garasát. (Leírása: Arch. Ért. 1887. 245. I.

14. ábra.) Stefan Dusán szerb czár 3, Lázár 1 és Brankovics György deszpota 33 ezüstpénzét.

A külföldi csoportba tartozó egyéb szerzeményeinkhez járultak: *Strassburger* Ferencz és dr. *Berkovics* Jakab 1—1 frizachival; *Büchler* Gyula füleki kereskedő Rudolf 1593. évi tallérával, *Tolnay* Emma, *Jeney Szabó Árpád*, *Goll* János 4 db. kisebb osztrák éremmel, *Klein* Izidor (Czegléd), *Oláh* Lajos és *Kis Pál* Mózes (Mindszent) egy-egy lengyel 3-as garassal, *Pongrácz* Lajos Hontmegye nyug. alispánja 2 francia s 1 angol hannoverai nagyobb ezüstéremmel; *Budavári* Kalazanti József piarista atya pedig egy $7\frac{2}{10}$ arany súlyú (1796, 96 lira) genuai aranyat hagyományozott intézetünknek, melyet *Budavári* János pilis-keresztii plébános adott át.

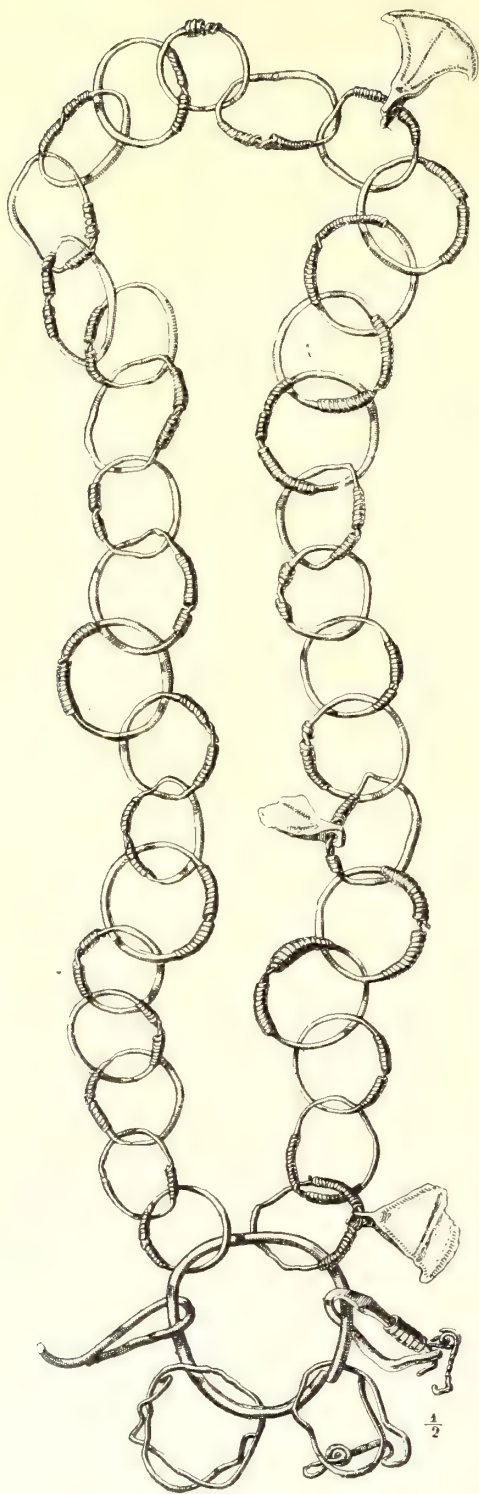
Vétel útján szerzett külföldi érmek: a cserszeg-tomaji leletből 9 db. bécsi fillér és más apró osztrák érem, a beládiból 12 db. lengyel garas, a szebényiből 4 tallér, a segesváriból 35 lengyel garas, a talpasiból 40 lengyel, schweidniczi és kurlandi garas, 2 németalföldi s 1 szamanida arany, 6 más lengyel és német kisebb éremfaj s a bécsi cs. k. pénzverő 1890. évi veretei: 4 és 1 császári arany, 20 és 10 frankos arany, 2 és 1 ezüst forint.

d) *Emlékérmek*. Szuk Lipót zenedei tanártól a budapesti nemzeti zenede 50 éves jubileumának nagy bronz emlékérme, *Löfkovics* Artur és Társától (Debreczen) I. Ferencz József király debreczeni látogatása emlékérme (1890. szept. 12), *Wartha* Vincze műegyetemi tanártól, a Magy. orsz. Kárpát-Egyesület budapesti osztályának bronz emlékérme (magy. amateur fotogr. kiállítás), dr. *Hampel* Józseftől a deési tűzoltó-egylet zászlófelavatása s a zágrábi orsz. kiállítás emlékérmei (4 db.); *Pongrácz* Lajos alispántól az országos nőipar-kiállítás emlékérme Koburg Fülöpné hercegasszony mellképével; *Péchy* Elemér vall. és közokt. min. fogalmazótól Luther Márton nagy öntött vas emlékérme; a m. kir. *államvasútak* igazgatóságától a Nürnberg-Fürth városok közt megnyitott vasút (1835) bronz emlékérme, *Jeney Szabó Árpádtól* egy mária-zelli ólom kegyérem, *Szuk* Lipót és *Nuber* Károly Ferencztől 19 db. szlapon és horvátországi számoló bárcza.

Szerzemények: báró Redern Menyhért 1598. évi nagyváradai ezüst ovál emlékérme. Előlap: Szembenéző szakállas bajuszos férfi mellkép, vérttel és széles fodros gallérral; felirat: MELCHIOR VON — REDERN FRYHERR. Hátlapon 12 soros felirat: Anno 1598. | den 28. Sept. ist | mein liebster | Herr sambt. 2000 | Man. in der Vestvng | G. Wardein von 130,000 | Tvrcken und Tattern | belegert vnd dvrch Got | tes Hvlf widervmb den | 3 Novemb. erlediget | worden. Gott | sey Lob. | Más vételeink 2 ezüst kegyérem és 45 különböző hazai emlékérme és bárcza.

e) *Papírpénzek*. *Kalmár* Gábor (Budapest) az osztrák nemzeti bank 1848. évi 2 forintosát, *Seraphin Gelat* (Amerikából) 3 peru-limai papírpénzt ajándékoztak. Vétel útján szereztünk egy 1849. évi magyar (eddig ismeretlen) szükségpénzt, melyet *Mád* község adott ki. A kis zöldes papirosra, vékony keretben nyomtatott utalvány szövege: 2 azaz két krajczáros ezüstben, aprópénz szűke miatt Mádon forgalomba tétetik. Jul. 17-dikén 1849 s bankóval mindenkor beváltatik.

R. L.

RÓMAI KORBELI EZÜSTLÁNCZ.

A HUNYADMEGYEI TÖRTENELMI RÉGÉSZETI TÁRSULAT ez évben bocsátá közre Évkönyvét és munkába véteti a várhelyi amphithæatrum kitakarását. Az anyagi erők elégtelensége a társulat nagy élénkséggel megindított munkásságát is zibbasztani kezdi. Legutóbb a dévai várhegyet díszítő középkori vár megmentését is felvéve teendői közé.

A társulat a dévai várromok gondozásával áldozatot hoz a köznek s a kincstárra teljesen improductiv terület díjtalan átengedése a hazai multnak egyik előkelő emlékét biztosítaná a végleges elpusztulástól. A társulat legutóbbi felolvasó ülésein a római régészet mellett kiterjeszté figyelmét a præhistoriára is s Téglás Gábor a sztrigyczacsali bronzleletről tartott előadást; dr. Solyom Fekete Ferencz a megyei őscaládok levéltárait kutatva, újabb adalékokkal járult a hunyadmegyei magyarság történetéhez. A megye ethnologiai viszonyait Kolumban Sámuel tanítóképezdei tanár vette újabban vizsgálat alá s *Lozsád* magyar község magyarságának szokásait, nyelvjárását világítá meg pár felolvasással. Mailand Oszkár a román népnyelvi emlékek és mythologiai adalékok mellett a Dévára telepedett csángók népdalait gyűjti s legutóbb a csángók mysteriumait mutatta be. Heuning Rudolf főreálisk. tanár, classica-philologiai tanulmányokat olvasott fel. Gróf Kuun Géza társulati elnök, Döbrentey Gábor írói jellemrajzát a maros-németi levéltárban őrzött levelezés és naplók munkáján alapba véve, készülő kötetéből pár részletet mutatott be az őszi ülések alatt. A társulatról Király Pál, Fehértemplomba költözött munkásunk sem feledkezett meg s úgy a múzeumot, mint a társulati Évkönyvet becses külödeményekkel gyarapítá. T. G.

RÓMAI KORBELI EZÜSTLÁNCZ. Rékásról (Temes m.) 1878. évben június 15-én a községen átfutó s azomszédos magaslatokról lefolyó víz bevezetésére szolgáló árokban, ennek az országtúttól balra eső egyik utczában lévő részében, mely a község északi részében van, a nevezett árokkitisztítása közben mintegy 30 cmnyi mélységben a fekete agyagban közel 100 darab római ezüstérmét találtak, mely utóbbiak a római uralom 218—251 éveig Elegalabustól Deciusig terjedő időszakból származnak, ez érmeikkel együtt volt egy 80 cm. hosszú és ezüstpől van készítve; áll 39 egymásba fűzött kisebb-nagyobb karikákból, melyeknek két végső példánya a legnagyobb karikán csüng; e nagyobb karikán csüng azonkívül négy más eredeti idomából kiforgatott sodronykarika és három kisebb karikáról lecsüngő tárgy és egy-egy ezüst lemezke, de a háromból csak egy ép, a többi csonka; a csüngő lemez idoma hajlított, oldala háromszög idomával bir s szélén, valamint a közepén zigzeges vonaldíszékíti. A karikák a római korból hazánkban

CASTALDIRA VONATKOZÓ EMLÉKÉREM.

sűrűn fönmaradt karika-typust képviselik, melynél jellemző, hogy a végek tekerszerűen vannak egymásra illesztve. A láncz súlya $6\frac{1}{2}$ lat. (Tört. és Rég. Értesítő VII. köt. 43. l.)

CASTALDIRA VONATKOZÓ EMLÉKÉREM. A n. múzeum legutóbb egy 44 cm.-nyi átmérőjű emlékérmét szerzett meg, mely a Castaldi érmészetét érdekes módon egészíti ki. Az ismert hadvezér neve nem fordul ugyan elő rajta, de a hátlati TRANSILVANIA · CAPTA fölirat egyforma volta és az előállítás hasonlatossága azon emlékérem hátlapjával (Weszerle G. VII. 2.), melynek előlapját Castaldi arc képe díszíti, alig enged kétséget az iránt, hogy az érmének ezen oldalát is Castaldi tiszteletére készítette ugyanazon ANIB. jelzésű művész, kinek műveit ismerjük.* Az előállítás itt is meztelen női alakot mutat, mely folyó mellett tájkép közepette ül és fölemelt baljában koronát tart. Ezúttal azonban a nő fején sisak van és nem fáklyát fog jobbjaival, de vezéri pálczát;

* Armand Les médailleurs italiens, II. kiadás (I. 175) azt hiszi, hogy Annibale Borgognone da Trento volt a művész neve, a ki 1550 körül dolgozott és kitől három Castaldira készített emlékérmét sorol föl a szerző; ehhez mint negyedik járul az, melyet az Arch. Értesítőben korábban leírtunk és mint ötödik hozzájárul a mostani példány.

az alak mögött álló tropæum s a tájkép is mutat változatosságot. A művész tehát nem ismételte magát teljesen, de alig lehet az iránt kétség, hogy a compositio mindkét változata ugyanegy kéz műve; bár meg kell engednünk azt, hogy a jelen példányon a dombormű kivitele nem mérközhetik az említett analogiával, talán azért nem, mert az öntése hiányos és csiszolása nincs befejezve. Valószínű, hogy e hanyag kivitel nem Annibalet terheli, hanem azt az egyént, a ki az ő domborművét hozzákapcsolta ahhoz az előlaphoz, melynek társaságában most látjuk. A IVSTITIA · PACEM · COPIAM · PAX · ATTVLIT köriratú dombormű, mely jóval gondosabb kivittel készült, nem Annibale műve és nem ő kapcsolta össze a Transilvania capta köriratú hátlappal, hanem talán készítője Melon. vagy Milon, XIII. Gergely pápa udvari művésze, a ki Armand szerint (I. 264.) 1571 és 1579 között dolgozott. Ez a csinos symbolikus csoportú dombormű ez időből való és legelőször XIII. Gergely pápa egyik emlékérmének hátlapja gyanánt vált ismeretessé, a hol valószínűleg helyén volt, míg kapcsolatban az Erdély meghódítására készült jelenettel, nem lehet helyes értelme. Vajjon ez összekapcsolás Melontól ered-e vagy sem, azt nem tudjuk. *Hpl.*

ARCH. CONGRESSUSOK. Három archæologiai congressusról van tudomásunk, mely az idei augusztus hó folyamán meg fog tartatni. *Moszkvában* aug. 1-étől 8-ikáig tartja a nemzetközi anthropologiai és ősrégészeti congressus (mely 1876-ban Budapesten székelt) az ő üléseit. A tagdíj 20 francs = 8 rubel; jelenkezni lehet a moszkvai rendező bizottságnál vagy a budapesti orosz consulatesnál. A gyülekezet öt osztályban fogja munkáját végezni, ezek: 1. Geologia és palæontologia az ő emberrel való vonatkozásaikban. 2. Ősrégészet általában. 3. Halmok és sánczok. 4. Anthropologia. 5. Őskori néprajz. A rendező bizottság kiadott tervrajzában igéri, hogy lesz régészeti kiállítás és fontos az a szándéka, hogy az egész orosz ősrégészeti irodalmat fogja összegyűjteni. A congressus kiadványai francia nyelven készülnek. — Ugyancsak augusztusban gyülekeznek *Ulmban* a német anthropologusok és ősrégészek. E vándorgyűlések annyiban öltének nemzetközi jelleget, hogy más nemzetbeli szakemberek is föl szokták keresni. Jelentkezni lehet Ulmban a gyűlést előkészítő bizottságnál. — A belga történeti és archæologiai szövetkezet szintén szétküldte ez idei gyűlésnek tervrajzát. E szerint az idén *Antwerpen* a gyűlés székhelye, tart augusztus 10-től 14-ikéig. Három osztálya lesz: præhistorikus, történeti és archæologiai, jelenkezni kell a főtítkárnál, neve M. le baron de Vinck, Anvers Avenue des Arts 139. *ab.*

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMEŒYEI.

Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892 februárius hó 1-től februárius 23-áig.

Alapítványi kamat 1892-re: Radvánszky Béla br.

Évadj 1885-re: Fejérvataky László dr. — *1891-re:* Szmrecsányi Pál, Thomka Gyula. — *1892-re:* aradi áll. főreáliskola, Berkovits Zsigmond, Boleszny Antal, Boncz Ödön dr., Börzsönyi Arnold, brassói ev. gymnasium, Brenner János, Budintján János, Burján Pál, id. Conlegner Károly, Csipkay István dr., Darnay Kálmán, Demjanovich Emil, dévai m. kir. áll. főreálisk. önképző köre, Dillesz Sándor, Dobóczky Ignác, esztergomi főegyházmegeyi könyvtár, Gerecze Péter dr., Gregersen Nils, György Aladár, Hampel József dr., Hampel Józsefné, Hradsky József, Hunyady László gr., ifj. Húsvéth István, Ivánfi Ede, Kálóczy Lajos, Kammerer Ernő dr., Kovács Ferencz, körmöcbányai áll. főreáliskola, Kubinyi Miklós, Ledniczky Ipoly, Lipcsey József, Ludaics Miksa, Majer Mór, Mailáth Béla, Molnár Ferencz, mosonmegeyi rég. és tört. egyeslet, Nagy Iván, Nagy László, Németh Imre, Némethy Lajos dr., Nieritt Vilmos, nyiregyházai kaszinó-egyeslet, Pálffy Sándor, Réffy Endre, Réthy Károly, Salamon Ferencz, Serák Károly, Schwerer János, Sperlágh József, Stech Lajos, ifj. Storno Ferencz, Szalay Péter, szatmári kir. kath. főgymn., Szikorszkyne Zsolnay Julia, Szmrecsányi Pál, Sztánkay Kálmán, Sztáray Antal gr., Sztáray Antalné gr., Tallay Nándor, Tarnóczy Gusztáv, Téglás István, tiszafüredi régészeti egyeslet, Tóth Lőrincz dr., Török Aurél dr., Vágner József, Zichy Jenő gr.

Budapest, 1892. februárius hó 23-án.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892. februárius hó 23-tól márczius hó 29-éig.

Évadjak 1889-re: Benka Pál, Pásztor József. — *1890-re:* Benka Pál. — *1891-re:* Benka Pál, Schönherr Gyula dr., Stigliczy Jenő. — *1892-re:* alsófehérmegyei tört. és rég. egyeslet, Bertalanffy Gyula, Besztercebánya sz. kir. város, Buuyitay Vincze, Csipkay Károly, Dedek Crescens Lajos, Deininger Imre, Foltin János, Fröhlich Róbert dr., Goldberger Imre, Graber Károly dr., Gyulai Rudolf, hődmező-vásárhelyi ev. ref. főgymnasium, kassai kir. jogakad. könyvtár, Keciczky Lajos, Kíller Frigyes, nemeskéri Kiss Pál, komáromi kath. főgymn., Könyöki József, Kuliffay Adolf, Matunák Mihály, Melhárd Gyula, Meissl Ferencz, Mihály István, Milleker Bódog, Nyáry Gyula br., Országh Lajos, Pór Antal, Pulszky Garibaldi, Radvánszky György dr., Roszner Ervin br., Sándorfi Nándor, Strasser Győző dr., Szöllőssy Oszkár, Teutsch György Dániel dr., Thallóczy Lajos dr., Thaly Kálmán, Torma Zsófia, Varga Ferencz, Végh Adorján, Wosinszky Mór, Zólyom sz. kir. város, Zuckermannl Izor, Zsilinszky Mihály.

Budapest, 1892. márczius hó 29-én.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári kimutatása 1892. februárius hó 23-tól 1892. márczius hó 29-éig.

Bevétel:	Kiadás:
Pénzmaradvány februárius	Tisztviselők tiszteletdíja... 50 frt — kr.
hó 23-áról ... 1099 frt 71 kr.	Vegyes költségek... 34 „ 87 „
Hátralékos tagsági díjakból 30 „ — „	Kiadás összesen ... 84 frt 87 kr.
Folyó évi tagsági díjakból 220 „ — „	Készpénz ... 1264 „ 84 „
Összesen 1349 frt 71 kr.	Együtt ... 1349 frt 71 kr.

V a g y o n :

Értékpapírok...	8400 frt — kr.
Készpénz ...	1264 „ 84 „
Be nem fizetett alapítványok ...	300 „ — „
Hátralékos tagdíjak ...	505 „ — „
Összesen ...	10469 frt 84 kr.

Budapest, 1892. évi márczius hó 29-én.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Archaeologiai Értesítő — Indicateur archéologique

publié par l'Académie hongroise sous la rédaction de M. JOSEPH HAMPEL.

Cinq livraisons par an ; prix du volume | Nouvelles série, XII. volume, 2. livraison
6 florins = 12 francs. | du 15 avril 1892.

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages
Dr. VALENTIN KUZSINSZKY. Mouvements archéologiques à Rome pendant les derniers quinze ans (1876—1890) II. article, deux vignettes	97—114
ROBERT FRÖHLICH. La contrée d'Acumincum et la frontière ancienne de la Pannonie. II. article	115—128
Vignette : Inscription sur une brique romaine de Szamos-Ujvár	128
Dr. JEAN SZENDREI. Costumes nationaux hongrois dans les anciennes lettres de noblesse, 5 planches	129—150
Vignette : Fauconnier du xv. siècle, relief sur un carreau de pôle	150
NIKOLAS DE KUBINYI. Trouvaille de l'âge de bronze de Krasznahorka (comté de Árva), deux planches, deux vignettes	151—161
JEAN REIZNER. Tombeaux de Szeged-Röszke (c. de Csongrád), deux planches	161—168
F. R. Inscription sur une brique romaine de Szamos-Ujvár	169—170
Dr. ANDREAS JÓSA. Cimetière de Karász (c. de Szabolcs), trois vignettes	171—173
ETIENNE TÉGLÁS. Le trésor de Segesvár	173—174
<i>Littérature</i> : Paul Jedlicska Monuments des Petits-Kárpáthes rec. Antoine Száraz. — Joseph Geréb La religion et l'art grecque. — Janitschek Geschichte der deutschen Malerei rec. François Irmei. — Radimsky Die präh. Fundstätten ihre Erforschung und Behandlung	175—189
<i>Notices</i> : Ignace de Dobóczy l'ainé †. — Séances de février et de mars de la société arch. hongroise. — Acquisitions du musée nat. dans le premier quartier de 1892. — Réthy : acquisitions numismatiques du musée nat. en 1891. — Annuaire de la société arch. du comté de Hunyad. — Chaîne en argent de l'époque romaine. — Médaille au mémoire de Castaldi. — Congrès internationaux archéologiques en 1892	192

XII. KÖTET. 3. SZÁM. UJ FOLYAM.

1892 JUNIUS 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ^{ÉS} EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

SZENT MÁRTON. ÁTTÖRT CSAT A XIV. (?) SZÁZADBAN.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1892.

TARTALOM.

Kárász Leó. Az acheni magyar kápolna ötvösművei. Két képes táblával 193—204. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. Dr. JÓSA ANDRÁS. Őskori telep Rakamaz és Timás községek között 205—207. l.
 II. Dr. SÖTÉR ÁGOST. Mosony-Szolnok és mosony-jeselhofi bronzkori leletek. Öt képes táblával 207—212. l.
 III. WOSINSZKY MÓR. Gerjeni ásatások 1891-ben 212—220. l.
 IV. BELLA LAJOS. Ujabb purgstalli leletek. (6 ábrával) Sopron m. 221—226. l.
 V. Dr. KÖNYÖKY ALAJOS. Selypi leletek. (Nógrád m.) Két táblával 227—235. l.
 VI. REIZNER JÁNOS. Ásatások Csengelein Csongrád m. Két ábrával 235—240. l.
 VII. K—R B—A. Magyar díszöltönyök a fraknói kincstárból. (Három képes táblával) 240—243. l.
 Ábra: Tükörtök elefántcsontból; középkori dombormű a n. muzeumban 243. l.

LEVELÉZÉS.

- I. FARKAS SÁNDOR. Szentes és Csongrád vidéki leletekről 244. l.
 II. SÁNDORFI NÁNDOR. A csejthei östelepről 245. l.
 Ábra: Szent Márton. (Áttört művű csat a III. LEHÓCZKY TIVADAR. Ungmezei leletek 245. l.
 IV. VÁSÁRHELYI GÉZA. Tinnyei éremleletről 252. l.
 XIV. (?) századból a n. muzeumban 253. l.

IRODALOM.

- I. MÁRKI SÁNDOR. Arad vármegye és Arad szab. kir. város története ism. *Százraz Antal*. Egy táblával és két ábrával 254. l.
 II. MAJLÁTH BÉLA. Liptómege törzsköcs családjainak története 1526-ig. I. Rész ism. *mp.* 260. l.
 III. KIRÁLY PÁL. Gyulafehérvár története. I. köt. ism. *f. l.* 262. l.
 IV. ORTVAY TIVADAR. Pozsony város története. I. köt. ism. *K. B.* 264. l.
 Ábra: Keresztke és karika a karászi sírmezőről a n. muzeumban 274. l.
 V. GLASNIK 1891. I. köt. ism. Dr. *Holdinka Antal* 266. l.
 VI. Történelmi és Régészeti Értesítő 1892. I. füzet ism. *ab.* 269. l.
 VII. Schliemann ásatásai Schuchhardtól ford. *Oreg János* 269. l.
 VIII. LÜTZOW. Geschichte des deutschen Kupferstiches und Holzschnittes ism. *Irmei Ferencz* 270. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Dr. SZENDREI JÁNOS. Az orsz. rég. társulat április havi ülése 275. l.
 II. A m. tört. társulat 25 éves jubileuma 275. l.
 III. Kalauz a m. n. muzeum érem- és régiségosztályában 276. l.
 IV. A vallás- és közoktatásügyi miniszterium jelentése a n. muzeum érem- és régiségosztályáról 1891-ben 276. l.
 V. A sopronmegyei rég. társulat 1891. évi kutatásai. *Bella Lajos* 280. l.
 VI. A sopronmegyei rég. társulat második évkönyve *ab.* 284. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. A n. muzeumi régiségosztály vendégei 285. l.
 II. A m. tud. Akadémia arch. bizottságának 1891. évi munkássága 285. l.
 III. A műemlékek orsz. bizottságának 1891. évi működése 286. l.
 IV. A honfoglalási kor emlékei *H.* 287. l.
 V. Éremleletek 287. l.
 VI. Egyetemi pályakérdés 287. l.
 VII. Akadémiai jutalomtételek 287. l.
 VIII. A komárom-vármegyei és komárom városi tört. és rég. egyeslet *x. y.* 287. l.
 IX. A korponai csizmadia-czéh pecsétlője 1631-zől. *Mihalik József* 288. l.
 X. Nógrádvármegyei muzeum-egyeslet Balassa-Gyarmaton. *Wagner István* 288. l.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnnyomása vagy fordítása tilos.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr. Előfizetni lehet a m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatalában.

HAMPEL JÓZSEF «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című művének II-ik kötete ezen hó folyamán megjelenik és meg fog küldetni mindazon t. tagjainknak, a kik folyó évi tagdíjajukat megfizették.

AZ AACHENI MAGYAR KÁPOLNA ÖTVÖSMŰVEL.

Régi idők óta volt az aacheni templom európai hírvű búcsújáró hely, hová hazánkból s a szomszédos vidékekről is sok ezren vonultak minden hét esztendőben az istenfelő zarándokok.*

Szomszédaink közül a keleti áramlatban Csehország volt legerősebben képviselve és csehei kedvéért IV. Károly király 1364-ben az aacheni templomban külön oltárt alapított, mely cseh oltár néven mai nap is fönáll. Alighanem egyidejűleg ez oltárral építtette a hatalmas magyar király hazánkból oda zarándoklók számára a magyar kápolnát, alapítványokkal látván el két magyar pap fön tartására és fölszerelvén a szükséges egyházi szerekkel.** 1367-ben a kápolna kész és Henrik pilisi apát, az építés vezetője, az egyházi és világi hatóságokkal az alapítványi okmányt is rendbe hozta volt. Mindezekről maga az apát adott egy 1367-ből fönmaradt okmányban hírt. Az okmányban a szerelvényi tárgyakat is fölsorolva találjuk, melyekkel a király bőkezűsége a kápolnát örök időkre megajándékozta. Az egyházi szerekből itt első sorban az ötvösművek érdekelnek bennünket, melyeknek 1367-ik évi leltára következő: (assignavimus «duos calices deauratos, duas ampullas deauratas et alias duas ampullas argenteas, duo candelabra argentea, tres monstrantias cum reliquiis sanctorum Stephani, Ladislai et Henrici regum Hungariæ; duas tabulas cum argento coopertas, unum librum Missalem»*** Ismeretes, hogy Nagy Lajos 1381-ben újra menesztett Aachenba egy megbizottat. Ulrik pilisi apát járt ott ekkor s ez is lajstromba vette az aacheni kápolna szerelvényeit. Fölemlíti a négy ampullát, két kelyhet, két gyertyatartót, három ereklyetartót és két képet,

* Lásd: Kettel Gesch. Mitth. über die Heiligthümer der Stiftskirche zu Aachen. 1874. 189 s k. II.

** Az aacheni magyar alapítványról és a pilisi apátok kiküldetéséről ez ügyben lásd Békefi Remig A pilisi apátság története 1891. 163 s k. II.

*** Fejér, Cod. dipl. T. IX. V. IV. N. XXXVI.

valamint egy misekönyvet, s ezekhez az első fölszerelés óta hozzájárult két egyházi palást («kellő diszű»), «reperimus . . . . duas cappas chorales cum decenti decoratu», miként az eredetiben olvassuk. Idők folyamában a régi magyar kápolna megszűnt létezni, helyébe a múlt században újat építettek; II. József tilalma következtében a tömeges zarándoklások is megszűntek, a magyar kincsek közül az egyházi ruhák és hasonlók elkallódtak és szétfoslottak, csak az ötvösművek közül élte túl egynehány az idők viszontagságát. Ma is minden magyar ember őket az aacheni székestemplom kincstárában könnyen fölismeri, mert Nagy Lajos magyar és lengyel czimerei ékítik.

E meghatározó jelvények után ítélve megmaradt a régi magyar kápolna ötvöskészletéből a két gyertyatartó, két ereklyemutató, két kisebb lengyel czímer, két kisebb magyar czímer, két díszes nagy magyar czímer és két kép helyett manap hármat őriz a kincstár.¹ Elveszett tehát a két aranyozott kehely és a misemondó könyv. A harmadik ereklyemutatót Reumont abban az ereklyetartóban véli fölismerhetni, melyben most Krisztus övéből való ereklyét őriznek;² Kessel pedig hajlandó azt az ereklyetartót a Nagy Lajos-féle készletből származtatni, melyben most Szent István, Szent Imre és az Orsolyaszüzek ereklyéi foglalvák.³ Azonban ezek egyikén sincs Nagy Lajos czímere és azért az ő alapításához való hozzátartozásuk sem valószínű. Hogyha szabadna a bécsi keresztidomu ereklyetartó részletesebb történetének ismerete nélkül ennek származásáról véleményt mondani, inkább ezt lehetne az aacheni magyar kincsből származtatni, daczára annak, hogy rajta látjuk az alsó-ausztriai czímert, mely későbbi toldás lehet.⁴

Bock az említett kisebb czímerekről azt vélte, hogy ezek voltak a «cappæ chorales cum decenti decoratu» tartozékai.⁵ Nincs az sem kizárva, hogy a misekönyv négy sarkát ékítették. Határozott véleményt azonban már azért sem lehet hovátartozásukról nyilvánítani, mert hátuk síma és erősítésük módja, melyből rendeltetésükre következtetést lehetne vonni, már nem ismerhető föl.

¹ Ennyit küldött 1884-ben az aacheni káptalan a budapesti tört. ötvöskiállításra s ugyan e kiállítás lajstromában olvasható részletes leírásuk.

² Reumont, Die ungarischen Metallwerke im Aachener Münsterschatz. Zeitschrift des Aachener Gesch. Ver. 1881. III. 123. l.

³ Kessel i. h. 94—98 l.

⁴ Leirva az ötvöskiállítási lajstrom. II, terem III. szekrény 34—36. l. 2. száma alatt.

⁵ Bock, Pfalzkapelle II. 73. és 74. l.; Bock csak kettőt említ.

A három kép eredeti állapotán annyiban történt változás, a mennyiben magukat a képeket átfestették és a kép körüli tért borító ezüstlemezen a mustrák és címerek megtartották ugyan régi alakjukat, de a zománcz rajtuk újított. Nem dönthető el, hogy a három képből melyik az a kettő, a mely a XIV. századi inventariumok tanúságának megfelelőleg 1367-ben már létezett. Van két egyforma: Mária a kisdeddal, és egy eltérő: Mária koronáztatása. Nagy Lajos eredetileg alighanem két különbözőt alapított s e föltevés szerint tehát az egyik Mária a kisdeddal később járult volna a másik két predellaképhez.

A régi lajstromok nem említik föl azt a két díszes, architektonikus tagokkal keretelt magyar zománczos címerképet, mely ez időszerint is az aacheni kincs legszebb XIV. századi remekei közé tartozik. Bock mellesatoknak mondja (monilia) és ilyenekkel az aacheni kanonokok mai nap is diszítik köpenyegüket a mell táján. Erre a célra ugyan ezek a címerek kicsit nagyok, átmérőjük 22 cm., de idomuknál fogva ily fajta használat nincs kizárva. Ez ékszerekről értekezve utalt Hampel a rajtuk levő német föliratra és azt a lehetőséget vitatta, hogy a két címer az aacheni magyar kápolna misekönyve borítékának közepét ékíthette.¹

Mai napság természetesen nem lehet a kérdésben végkép dönteni, de egy biztosnak látszik, hogy a két címerképnek nem volt önálló rendeltetése, miként az Ötvösművesség Remekeinek szerzői hitték,² mert, eltekintve attól, hogy a címereknek nem szokott önálló rendeltetésük lenni, maguk a félhold idomú perczek a legendás keretben mutatják, hogy valami más tárgyra reá voltak erősítve. Mikor e jeles ötvösművekről az A. É.-ben utoljára szó volt, függőben maradt egyik-másik részletüknek magyarázata.³ Rejtély volt a nagy címer fölötti bal fülkében látható sisakdísz. Azóta Altenburger L. úr, budapesti heraldikus, megfejtette a rejtélyt. Alig lehet szerinte a koronás és szarvakkal diszített őrszakállú emberfej más, mint Dobrin lengyel herczegség címeralakja, mely lengyelországi pecséteken többször látható.⁴ Csakhogy e megoldás nyomán újabb kérdés merül föl, az, vajjon e címer-

¹ A. É. 1888. VIII. Ötvösművek Nagy Lajos korából és az erdélyi ötvösiskola 193—208. Ugyanott látható a két címer képe is.

² II. k. 82. 1.

³ A. É. 1888. VIII. 195. 1.

⁴ Vossberg. Siegel des Mittelalters von Polen, Lithauen, Schlesien, Pommern und Preussen. Berlin 1854. a 7—13. táblákon.

alak a mellette lévő Anjou struczczal együtt ugyanegy személyre vonatkozik-e vagy másra. Ezt a lehetőséget azon föltevés kapcsán nyilvánították, hogy a vasevő strucz ezúttal talán nem is királyi személyre vonatkozik, hanem Beszterczét jelzi, mely Nagy Lajosnak köszönhette e címeralak használatának jogát.*

Ennek azonban ellentmond Dr. Fejérpataky László, a ki arra utal, hogy a strucz-alak sisakdísz gyanánt jelenkezik, a városok pedig a xiv. században sisakos címerekkel nem éltek, azért is valószínűbbnek véli, hogy úgy a strucz-alak, mint a dobrini tartományi címer ugyanegy Anjou királyi családbeli egyénre vonatkozhatik s ez lehetne Kázmér lengyel király nővére, Erzsébet, Róbert Károly neje. Dr. Csánki Dezső szíves közlése szerint idősb Erzsébet királyné pecsétei az orsz. levéltárban egyszer sem tüntetik föl Dobrin tartomány címerét és ez ismét gyöngitené az Erzsébet királynéra vonatkozó föltevést. A lengyel heraldikusokra vár tehát ezután annak a kérdésnek eldöntése : N. Lajost vagy Erzsébetet illeti-e a dobrini címer használata és éltek-e ők véle más alkalommal, miként, vagy az egyik vagy a másik élt vele a jelen esetben?

Lehet, hogy e kérdés eldöntése is hozzá fog járulni azon műtörténeti szempontból elég jelentékeny problema megoldásához, melyet az aacheni magyar ötvöskincs tekintetében többször érintettek, t. i. hogy mikor készült e kincs és ki készítette. Azt már tudjuk, hogy Bock, Reumont, az 1884. évi ötvösműtörténeti kiállítás lajstromának készítője, az Ötvösművesség Remekeinek írói és mások, a kik Bock pontosságában megbíztak, tévedtek, mikor azt hitték, hogy ez ötvösművek a rajtuk jelenkező sas miatt akkor készültek, mikor N. Lajos már tényleg lengyel király volt, tehát 1370 után. Mindannyian elmulasztották megtekinteni az Ulrich apát 1367. évi jelentését, mely szerint e kincsek legkésőbbben 1367-ben már Aachenben a magyar kápolnában voltak. Tehát Nagy Lajos, a miben középkori föltevés szerint semmi bökkenő, jogigényét a lengyel trónusra a lengyel sas használatával már évekkal előbb jelezte és a sast azokra az ötvösművekre is reátétette, melyekkel 1367-ben alapítványi kápolnáját felszerelte. Hogyha fölteszszük, hogy a kápolna építése 1364 táján indult meg, akkor a szerelvények közül azok, melyek külön ebből az alkalomból készültek, a hatvanas évekből valók.

* A. É. 1888. VIII. 196. Besztercze városára gondolt a cikk szerzője.

A származást illetőleg ismeretes, hogy Bock hajlandó volt azokat a sienai Simon unokájának, Péter fiának tulajdonítani. Azonban Reumont (i. h.) még 1881-ben kimutatta, hogy ez állítás és egyáltalában Péter «ötvös fia» a levegőben lebeg. Hozzáteszszük, hogy egyáltalában nem azt a benyomást nyerjük a 13 ötvösműről, mintha azok megrendelésre *egy* művész műhelyéből kerültek volna ki. Más kéztől eredhet a gyertyatartók és ereklyemutatók csoportja és más készíthette a képes táblákat. A mi a négy kisebb címert illeti, már az Ötvösművesség Remekeinek írói vették észre, hogy ezek maguk közt nem vágnak össze és vannak rajtuk oly technikai különbségek, melyek különböző kezekre engednek következtetni.*

Végül magára álló csoportot képez a két nagy országczímer, melyet az előbb felsorolt művekkel épen nem lehet egy szempont alá foglalni, mert nagy művészi tehetségre valló remekművek, a mit az előbbi csoportokhoz számított tárgyakról nem mondhatunk. Hogyha Reumont azt hiszi, hogy e jó, de nem épen rendkívüli alkotások magyarországi eredetének magyarázatára szükséges az Anjouknak Olaszországgal való szoros kapcsolatát idézni, a mi annyit jelentene, hogy azok csak bevándorolt olasz mesterek műhelyeiből kerülhettek ki, akkor e fölfogásból csak az tűnik ki, hogy a híres történetíró nem is sejti, hogy hazánkban az ötvösség már a XIII. században oly jelentékeny magaslaton állott, mely a külföldi segítséget még jóval jelesebb ötvösművek létesítésére is fölöslegessé tette. Igaz ugyan, a mit Reumont az azon századokból hazánkban fönmaradt ötvösművek gyér voltáról mond, de akadnak hazánkban más XIV. századi emlékek is, melyek (kivéve a versenytársak nélkül álló két nagy aacheni magyar címert: az Aachenben őrzött magyar kincsekkel a versenyt kiállják. Ilyen mindenekelőtt a nyitrai figurális evangelis-terium, a bőnyi és a márpodai, valamint a szepesiglói kelyhek.

E hasonkorú emlékek az ország különböző vidékein bizonyítanak annyit az aacheni magyar kincs zömének eredetére nézve, hogy *nem kényszerülünk* azokat idegen művészekről származtatni, bár megengedjük, hogy akadátnak köztük olaszos izlésűek. Talán a gyertyatartók és az ereklyemutatók ilyenek; mert fölirataik csakugyan még félig román izlésűek. Bock az építészeti rész-

* A francia kiadásban I. k. 24 l. «certaines différences dans la teinte des émaux et dans le dessin des cimiers nous font croire qu' ils n'ont pas été exécutés par le même orfèvre».

letekben is olasz architektúrára valló vonásokat vél fölismerhetni; de e benyomását nem írta körül pontosabban és azért nem világos előttünk, hogy melyek az építészeti tagokon az olaszos jellemvonások. E részben tehát még hátra van a szorosabb stilistikus összehasonlítás xiv. századi olaszföldi rokon ötvösművekkel.

A két nagy dísz-czímer keletkezése tekintetében valamivel előbbre vagyunk. Hampel főnérintett értekezésében valószínűvé tette, hogy két jeles hazai művészszel, a híres kolozsvári testvérpárral hozhatók kapcsolatba. Szerinte nem véletlenség, hogy Erdély védszentje, szent László, foglalja el a három szent király között a középső főhelyet; maga ez a körülmény is erdélyi ötvösségre utalna, melynek akkortájt Kolozsvár egyik góczpontja és melynek Márton és György testvérek oly kimagasló mesterei voltak, hogy két váradí püspök és a cseh király is meghívták, nagy művészi föladatokat bizván reájuk. A címerek körül futó német-szász dialektusban szerkesztett fölírat is a kolozsvári szászságra utal és ha közelebbről vizsgáljuk az ékszereket, egyéb jellemző vonásokat is találunk rajtuk, melyek mintegy az erdélyi iskola tradícióinak élére helyezik. Ily alárendelt, de nem csekély jelentőségű ornamentális részletek rajtuk azok az alig szembetűnő rovátkolt sodronytekercsek, melyek a legendás keret pereczeinek külső szélei körül elhelyezve, ügyesen takarják a görbe és egyenes vonalak összetalálkozását és nyilván annak a helyesen érzett szükségletnek felelnek meg, hogy e pontokon az esetleg kellemetlenül ható szögleteket borítsák. A spirális alkalmazása e helyütt talán csak ügyes ötletnek veendő, de ha közelkorú ugyancsak erdélyi ötvösművön is alkalmazva látjuk, akkor már merészség nélkül iskolai sajátosságának tekinthetjük. Megleljük a nagydisznódi szentségmutatón, a hol a tekercsek szereplése már inkább szembetűnő, mert az üvegházat kétfelől őrző angyalok ily összekapcsolt spirálisokon térdepelnek. E szentségmutató egészben rokon idomot mutat a két aacheni magyar ereklyetartóéval, formájuk a szorosan vett csúcsíves idom korát megelőzi és keletkezését helyesen Zsigmond korára, a xiv. század első harmadára teszik. A művész a két angyal alakjában valóságos kis szobrászati remekket teremtett és ezzel tanúságot tesz, hogy az iskola, melynek körében nevelkedett, szobrászati alakításokban jeleskedett. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, mely ha talán nem is Kolozsvárott és nem is az iskolaalapító kolozsvári mesterek fölügyelete, de bizo-

nyára az ő közvetlen hatásuk alatt nőtt nagyra. Az építészeti részletek kezelése is emlékeztet az aacheni czímerek architektúrájára; miként ezeknél tornyokon és bástyákon nyugszik az alkotás zöme, úgy az ereklyemutató talapzatát is torony képezi, támpillérekkel, áttört ablakokkal és orommal diszítve. És az úrmutató hárfázó sirenája is, nem tárgyánál fogva ugyan, de mint ügyesen alkalmazott figurális helytöltelék emlékezetünkbe idézi a czímerek melletti tornyokból kibúvó emberkéket, melyek az architektonikus tagozást oly sikeresen élénkítik. A nagydisznódi ereklyetartón a stílus tagjait ugyanazon élénk, áttetsző szép kék zománcz borítja, mely az aacheni czímereken s egyéb erdélyi műveken ezután is oly kedvesen hat a fényes aranyos környezetben s e zománczos háttérben ismét német legenda szintén minusculás barátbetűkben mint amott, ugyancsak Máriával kapcsolja össze az úristent, a mely összekapcsolás a xv. századbeli erdélyi ötvösművek legendáin oly gyakori és jellemző.

Miként az ereklyetartók vagy úrmutatók közt kimagaslik a nagydisznódi, úgy kiválik a középkori kelyhek sokaságából a híres Sűky-féle kehely, melyet egykor, mint Czobor Béla a körirat helyes megfejtésével kimutatta, Sűky gyulafejérvári kanonok, az erdélyi székesegyház számára készített.* A kehely alig sok évvel utóbb készülhetett, mint a nagydisznódi ereklyemutató. Nem tudjuk, hogy a maga korában volt-e a Királyhágón túl kehely, mely vele szépségre versenyzett, de azt elismerik a hozzáértők, hogy ez idő szerint sem ott, sem a Királyhágón innen keletkezett xv. századi kelyhek közt nem ismerünk példányt, mely művészi és technikai tökély dolgában utólérné. Ha egy gyulafejérvári kanonok a xv. század első felében szűkebb hazájában ily remekművet bír létesíttetni, akkor oly magas véleményt kell táplálnunk e kor s e vidék ötvössége iránt, mely semmivel sem csekélyebb mint az, melylyel külföldi írók egyéb egykorú európai ötvösségi góczpontokról vannak. E kehely többször volt közzétéve és a szakértők körében eddig is méltányolták, de a műtörténetben még nem nyerte azt a helyet, melyet mint egy nagyratörő ötvösiskola tipikus remeke érdemel. Adjuk itt képét, mely hozzávető fogalmat nyújt a jeles alkotásról és kérjük olvasóinkat, hogy gondolják melléje az aacheni czímerképeket. Mindenki első tekintetre föl fogja ismerni

* Lásd a kehely pontos leírását Egyházműv. Lapok II. 1881. 180—184. 246—250, 278—281.

e három remekmű közt az iskolai kapcsolatot. Építészeti és plasztikai részletek sűrű és izléses alkalmazása, összeköttetésük zománcz- és sodronyos ékítésekkel, ezen eljárások egyesítése ép oly dúsgazdag hatást keltenek a Sűky kehelynél, mint a hogy hasonló részletek gazdag halmozása hat az aacheni két clenodiumon. Hogy ha azután közelebről is tekintjük az ívek hajlását, a toronykák idomát, a keresztvirágok alakítását, meglepetéssel fogjuk látni, hogy mennyire híven járt a gyulafejérvári kehely mestere a kolozsvári iskola nyomdokaiban. Igaz, hogy a Sűky kehelyen oly jelenséggel is találkozunk, mely e remekművet még inkább helyi specialitássá teszi, mint a minők az aacheni czímerek. Megvan rajta a sodronyos zománcz, mely e szerint valószínűleg a két kolozsvári mester első működési szakát követő időszakban léphetett föl. Ipolyi a Győrött létező Szent László hermát szokta volt e technika legrégebb példánya gyanánt méltányolni, mely a Nagy Lajos utáni időből, Zsigmond uralma korából való. Mások a nyitrai evangelisterium zománczait tekintik időrendben előbbrevalóknak. Még nem lehet végleg eldönteni, melyik fölfogás a helyes, de szembetűnő, hogy a sodronyzománcz már e két korai zománczmű mindegyikén más-más jelleget mutat; a nyitrai emlék a magyarországi zománcz-stilust képviseli, a Szent László herma a legkorábbi erdélyi modort és így ez az erdélyvidéki zománczgyakorlat fejlődésében közepett állana az aacheni czimerképek és a Sűky-féle kehely között. Az új zománczgyakorlat mellett azonban a valamivel régibb vésett aljú zománcztechnika sem veszett ki az erdélyi műhelyek körében és nem rég utalt rá Kövér B., hogy erdélyi ötvöseink is alkalmazták a xiv. században a lapos domborművek fölé rakott átlátszó zománcz gyakorlatát, mire a márpodi kehely szolgálhat például.*

Azonban, a mennyire áttekintésünk lehet az erdélyi ötvösiszolák középkori működéséről, általános jellemvonásul nem a színhatásokra való törekvést látjuk túlsúlyban; azok mindig csak másodrangú járulékok gyanánt csatlakoznak azon leginkább szembetűnő sajátságához, hogy a csúcsíves izlés szelleméhez híven technikus formákra helyezik a főszűlyt és csak ezekkel kapcsolatosan szeretik a figurális díszeket alkalmazni. Nehéz volna eldönteni vajjon inkább a kolozsvári nagy művészek által adott impulsusok

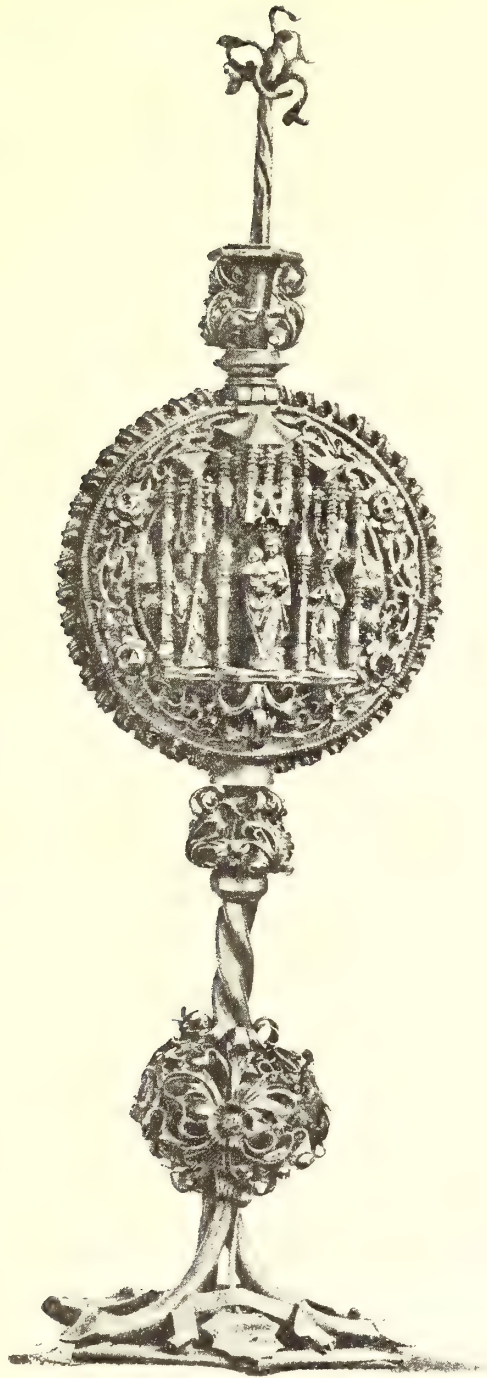
* A. É. 1892. XII. 23.

A SÚKY-FÉLE KEHELY AZ ESZTERGOMI SZÉKESEGYHÁZ KINCSTÁRÁBAN.

követését kell-e ezen jelenségben fölismerni, avagy az erdélyi ötvösök közt túlnyomó többségben lévő szász atyafiak népjelleme jut-e benne érvényre.

Valószínű, hogy mindkét tényező teremtette meg e speciális jellemvonást, mely a xiv. századtól a xvi. század elejéig az erdélyi ötvösműhelyek tradícióiban fönmarad. Minő állandó, minő megállapított plastikus és építészeti formákhoz szító ez a hagyomány különösen némely gyakoribb emléksorozatokban, arra alig idézhetnénk találóbb tanúságot, mint a minőt a középkorból meglehetősen számmal fönmaradt erdélyi monilék, az ott régóta ú. n. Heftel nevű mellboglárok áttekintése nyújt. Ez ékszer Erdélyben valószínűleg már kezdettől fogva sem készült kizárólag egyházi czelokra; formája első idejétől kezdve ugyanaz marad. Alapja a hatos lob, melyen három egymásmellé helyezett csúcsíves fülke emelkedik, mindegyik fülkében egy-egy szent áll. A megmaradt példányokon rendszerint női szenteket látunk talán azért, mert világi használatban nők éltek velök. Ki ne látta volna azokat a díszes, három fülkés monilékat, melyeket a n. múzeum kincstára oly díszes példányokban őriz és ki ne ismerné föl azt a rokonságot, mely ezeket a legszebb létező ily monile idomú ötvösművekhez, az aacheni címeres ékszerekhez fűzi. Nem megyünk állításainkban odáig, hogy az erdélyi középkori mellesatok idoma a Nagy Lajos aacheni két ékszerére megyen vissza, mint első mintájára. Ezt az állítást azért nem lehetne bebizonyítani, mert legalább is félszázados idő választja el az ismert erdélyi monilék legkorábbi datálható példányát az aacheni címeres ékszerektől és azért nem is mutathatók ki nyomról-nyomra azok az átalakulások, melyeken ama hattagú keretbe helyezett, fölül fülkés és tornyos ékszer idoma lassan-lassan keresztül ment, míg belőle a xv. századi redukált, egyszerűbb, nem fejedelmi rendeltetésű, de közönséges használatra szánt mellboglár typusa keletkezett. De ha köztük nem is állapíthatunk meg közvetlen származási viszonyt, félreismerhetlen a compositióban a stilistikus rokonság. A redukált idom megtartja mintájából a lényeges alkatrészeket, ellenben elhagyja az alkalmi compositióból mindazt, a minek csak ott volt kellő indokolása: a címereket, a címertartókat és a majdnem túlgazdag architecturát. Hogy ha az aacheni két clenodiumból elképzeljük e művészi gazdag alkatrészeket, megmarad a rendesen hat kihajlással bíró keret és a három fülke, a mely formához

CSÓKTÁBLA 1506-BÓL. BESZTERCZEI BALÁZS MESTER MŰVE.

azután négy vagy öt művésznemzedék híven ragaszkodik és készíti országszerte akkor is, a mikor a csúcsíves stilus többi országaiban a rokon monile formával fölhagytak. A megszokott idomhoz való szívós ragaszkodást megmagyarázza annak közkelendősége, hogy előkelő polgári hölgyek ékítették magukat vele és a századok folyamán a divat a nép szélesebb rétegeire is átment. Az ily népdívatok pedig gyakran még az egyházi dívatokat is túl szokták élni, sőt ezeknél még állandóbbak abban a tekintetben, hogy kedvencz ékszereknél nemcsak rokon, de azonos idomokat követelnek és tartanak fön hosszú nemzedékek során.

Az utolsó művésznemzedék, mely a hármasszent-fülkéjű monilet egyházi czelokra készítette, a reformatió bekövetkezését közvetlenül megelőző korban élhetett. Alighanem ebből az utolsó időszakból való a legtöbb példány, melyet ismerünk, a mit nem annyira stilistikus sajátságok alapján állíthatunk, de azért, mert rajtuk többször művészek jelző-bélyegeire akadunk, ilyenek pedig a xvi. század kezdete előtt nem igen dívnak. E végső korbéli legszebb példányok közé való az, melyet beszterczei Balázs (Blasius de Bistritz) készített 1506-ban és melyet b. Révay Ferencz nagylelkűségéből a n. múzeum őriz. A monile ezúttal osculum pacis, csóktábla szerepét játsza. Egyik oldala majdnem a rendes mellkapocs formáját mutatja, másik szétváló oldala gyöngyház-faragvánnyal van ékítve, ennek belső üregében volt az ereklye; a széjjelválás helyén keresztül megyen az élet fáját jelképező szár, melynek tövében lengő mondatszalg őrizte meg a mester nevét és korát. Adjuk itt a jeles Balázs mester művének képét. Másfél század választja el az ő korát a kolozsvári nagymesterek alkotásaitól, és mégis minő közel jár hozzájuk! Lehet-e az aacheni két czimeres clenodium erdélyi eredete mellett erősebb érvet idézni, mint Balázs mester remekét? *Kárász Leó.*

LÁBIDOMU ANTIK BRONZMÉCSSES.

Lelték Tisza-Kürthön (Borsod m.) a «Bundaszárítón»; az eredetinek hosszátmérője 16.2 cm.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ŐSKORI TELEP RAKAMAZ ÉS TIMÁR KÖZSÉGEK KÖZÖTT.

Ismeretes, hogy a szeszélyes Tisza ma nem mindenütt azon mederben hömpölygeti vizét, hol hajdan folyt. Az ilyen — a mostani Tiszától gyakran pár kilométernyire eső — kanyarokat a nép holt Tiszának, legtöbbször azonban Morotvának nevezi. Nyáron vagy mocsarakat képez, vagy kiszárad, de a tavaszi gyakran nagy áradások alkalmával hatalmas folyókat képez és több lépésnyi szélességben ontja le a kettőtől tíz méternyi magasságú partokat. Azon Morotva részlet, melyről szóllani akarok, a legközelebbi Tiszaparttól 1 kilométernyire, a tokaji hidtől 4 kilométernyire észak-keletre, Rakamaztól északra 3, Timártól délre egy kilométer távolságra esik. Hogy mennyit mosott el a víz századok alatt a jelenleg mintegy 3 méter magas partból, meghatározni nem tudom. Az omlás hatszáz lépés hosszúságban mutat mintegy két méter magas kulturéteget. Ugy ezen televényes, valamint az alatta fekvő sárga agyag száraz állapotban oly kemény, hogy csak csákánnyal ontható. Az 1888-ki tavaszi árvíz után Szelóczky Géza rakamazi gyógyszerész és buzgó régiséggyűjtő és Fábry Károly főbíró úr társaságában az omlást megtekintettem és a lent elterülő megszáradt iszap felületén szeker számra menő cserépdarabokat találtunk. Ezekből sok díszítéssel ellátott példányokat szedtünk fel, melyek közül az előttem érdekesebbeknek látszókat lefényképeztem. Rövid idő alatt több százra menő obsidián és kova szilánkokat, nyílhegyeket, obsidián és kova késtörödékeket gyűjtöttünk, továbbá egy végén átfúrt, nyelvalakú, szarúköből készült kis amulettet vagy fenő kövecskét, két kővésőt, egy bronzfűrész végét, két népvándorláskori csattot, melyeknek egyikéről a peczek hiányzik, egy bronz halhorog töredéket, egy hengerded bronz sodronyból készült gyűrűt, egy agyag gyöngyöt, számos orsógömböt, melyeknek egyike spirál díszítéssel van ellátva, egy mogyorónyi kristály tiszta üvegdarabot, egy kaurit (cyprea moneta). Ezen kívül találtuk egy öntökemenczének előrészét agyagból, melynek ledomborított peremje ép, hátulsó része azonban le van törve és miután azt meg nem találtuk, nem tudni hogy nézett ki. Hossza 27 cm., hátulsó része 28 cm. széles. A 8,5 cm. hosszú orrát egy öt lyukkal ellátott fal választja el a hátulsó résztől. Ezen lyukakon a hátsó részből az előrészbe vezető, convergáló az orr felé kissé keskenyedő 1,5 cm. mély és 2 cm. széles hornyolatok vonulnak a megolvadt ércz levezetésére. A lyukak az ércz megolvadásáig valószínűleg be voltak tapasztva, mint az manapság is

történik. A készülék lábakon állott. Két magasabb lábat is megtaláltunk, melyek minden valószínűség szerint a hátsó részhez tartoztak. Körülötte emberfej és ökölnyi nagyságú és nagy mennyiségű alaktalan égetett agyagtömbök hevertek. A megtalált töredék peremének épségéből és a körül fekvő égetett agyag darabokból azt merem következtetni, hogy az érczolvasztás az olvasztó edény körül rakott tűz által és a lelhelyen történt. Salakot is találtam körülötte, de abban sem rezet, sem vasat nem tudtam vegyileg kimutatni. A porrá tört darabot sósavval, azután egy részletet ammoniummal, más részletet kénköneggel kezeltem, de sem kék színt, sem csapadékot nem nyertem.

A temérdek cserép darab közül csak három ép edényke került. Egy kis fületlen, jó gyurmából, nem korongon készült, vastag falazatú sárgás-veres, diszítés nélküli, jól égetett, sima felületű csupor. Egy kaszafenőkö-tartó tülök-höz hasonló, 10 cm. hosszú, peremjéhez közel két szemben álló lyukkal ellátott, kívül valami veres festékkel, valószínűleg miniummal bekent, agyagból durván készült, jól égetett, rücskös felületű ivó edény, mindkettő birtokomban van, és egy letört fülű, nem korongon készült, fenekén pezsgős üveg módjára begyűrt kis szilke, Bajnok Justinián honvédszázados úrnál Miskolczon.

A három méter magas omlós partnak két méter vastag felső televényes rétegeből sűrűn kandikálnak elő a cseréptöredékek, olyanok, mint a milyeneket az omlás aljában találni.

Vannak közöttük olyanok, melyek az úgynevezett kőkorszakra (vastag, rosszul gyűrt és égetett, nem korongon készült, legfeljebb újj benyomatokkal diszített); bronzkorszakra (korongon készült, díszes csücsökkel, kacskaringós, párhuzamos, vagy zeg-zúgos karczolatokkal ékített) és római befolyásra, vagy legalább vaskorszakra valló (graphit és szénrajzzal ellátott) cseréptöredékek. Kővéső, bronzfűrés, népvándorlaskori bronzcsat! Hogy illik ez össze!? Legelőször is arra gondolunk, hogy ezen helyen az említett különböző korszakokban élő emberek egymás felé telepedtek. Alól véljük találni a kőkorszaki, középen a bronzkorszaki és legfelől a vaskorszaki nyomokat. Csakhogy ez a Rakamaz és Timár közötti partomlásban nem így van ám. Itt ezen rétegezést nem találjuk. Gyakran felül vannak a kőkorszaki és alól a vaskorszaki maradványok, vagy fordítva.

Ezen cserép darabokkal és más hulladékokkal tömött, tehát csakis szemétdombnak használt televényes rétegben szinte a történelem előtti korból származó sírok vannak elhelyezve, nem egyenlő távolságban egymástól és nem is egy sorvonásban.

Csak egyet ástunk fel, de a csontok már annyira el voltak porladozva, hogy egy darabban csontváz-részleteket kiemelni nem sikerült. Ezen csontváz kuczorodott helyzetben arcczal lefelé, háttal felfelé fekvé találtatott minden egyéb lelet nélkül. A sírok keresztmetszete nem egyforma. Némelyik lefelé keskenyedik, míg a másik lefelé szélesedik. Régi időben bolygatott sírra is akadtunk és azt, hogy bolygatva volt, onnan következtetem, hogy például találtam az omlás homlokán egy kéznek csontvázat, melynek részei természetes helyzetben feküdtek, de az alkar, melynek azzal összefüggeni kellett volna, található nem volt, hanem a kéz körül koponya és más csontrészek feküdtek.

A partomás felett elterülő szántóföldeken igen sok kagyló (*unio pictorum*) hever, nem a víz által oda hordva, hanem emberek által felhalmozva. Nehány lépésnyire ezen omlás szelétől került azon arany torques, mely 1890. évben a nemzeti múzeumba jutott, és a mely kincs Szelóczky barátom ébersége nélkül most valami külföldi gyűjteményt ékesítene. (Rajzát lásd Arch. Ért. 1890. 86.).

Nyiregyháza, 1892 február 16-án.

Dr. Jóna András.

MOSONY-SZOLNOK ÉS MOSONY-JESSEHOFI BRONZ KORI LELETEK.

Az 1887. évi szept. hó 28-ikán magánúton értesülvén, hogy a mosony-szolnoki határban fekvő és a m.-óvári főhercegi urodalomhoz tartozó úgynevezett Haidehof pusztán gözekével történt szántás alkalmával edény- és bronzdarabok kerültek felszínre, melyeket az urodalmi tisztartó Mayer József úr vett gondozás alá, azonnal kérvényt intéztem az urodalmi igazgatósághoz próbaásatás engedélyezéseért, mit Rohrer Ferencz urodalmi igazgató úrtól, ki az egyletet törekvéseiben mindenkor készségesen támogatja, még az nap megnyervén, nevezett tisztartó úrhoz rándultam, ki is a lelhelyet megmutatván, másnap tizennyolcz munkással az ásatást megkezdtem. Hét árkot huzattam egymástól két lábnyi távolságban a láb szélességben egész az ösföldig, melyben már semmi keverék észlelhető nem volt; az ekként talált tárgyakat ezennel bemutatom:

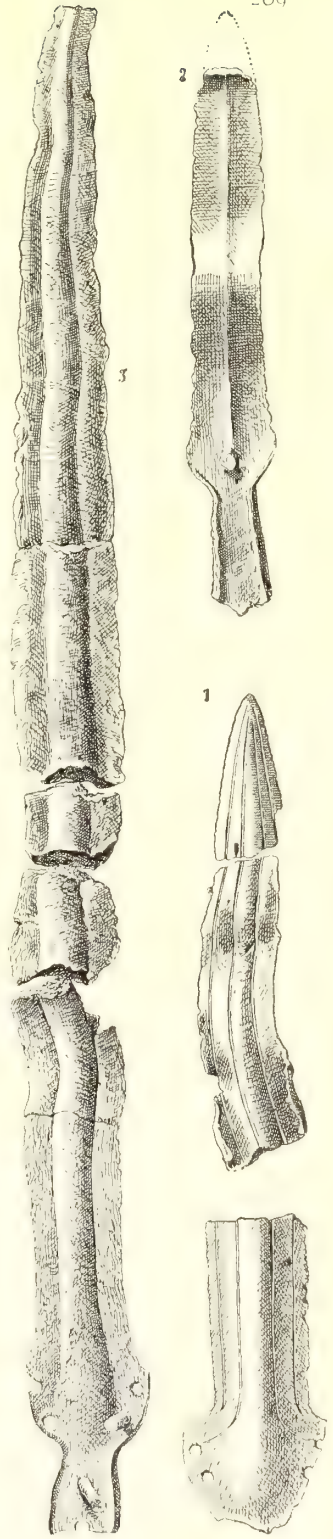
I. Agyag bögrék. (I. tábla): a) Egyfüles nyers csiszolt bögre, fenékátmérője 4 cm., kerülete 32 cm., magassága 7 cm., öblönyátmérő meg nem határozható. (I. tábla, 1. ábra). b) Egyfüles nyers csiszolt bögre, fenékátmérője 6 cm., kerülete 45 cm., magassága 11 cm., öblönyátmérője 15 cm. (I. tábla, 2. ábra). c) Egyfüles nyers bögre fenékátmérője 5 cm., kerülete 52 cm., magassága 13 cm., öblönyátmérője meg nem határozható. (I. tábla, 3. ábra). — *II. Bronz tárgyak.* (I—III. tábla): d) Lándzsacsúcs köpüstül 15 cm. hosszú, 3 cm. széles. (I. tábla, 4. ábra). e) Keskeny véső, köpüs, 16 cm. hosszú, 1 cm. széles. (I. tábla, 10. ábra). f) és g) Két csúcsos bronz lemeztok $1\frac{1}{2}$ cm. átmérővel (I. tábla, 12. ábra). h) Egy tekercs fibula 6 cm. hosszú (I. tábla, 7. ábra). i) Egy tekercs fibula 11 cm. hosszú, csonka (I. tábla, 8. ábra). j) Egy tű gömbös és rovátkolt fejjel 13 cm. hosszú (I. tábla, 9. ábra). k) Két keskeny véső 9 cm. hosszú (I. tábla, 5. és 6. ábra). l) Egy négy darabra törött 43 cm. hosszú kardpenge (II. tábla, 3. ábra). m) Egy hajlott és eltörött kardpenge töredékei (II. tábla, 1. ábra). n) Egy tör pengéje, csúcsa letört (II. tábla, 2. ábra). o) 28 darab ismeretlen bronz tárgy töredéke (III. tábla,

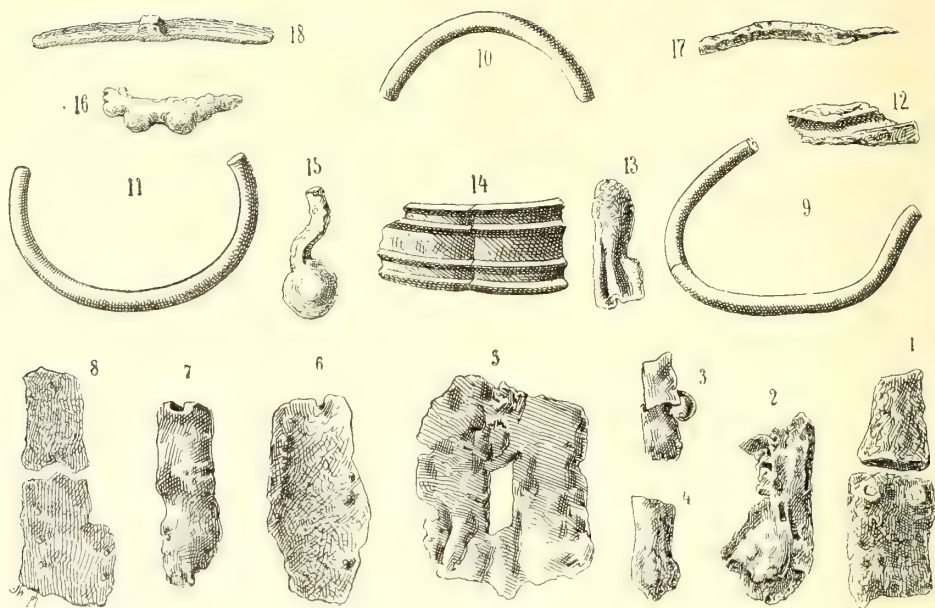
MOSONY-SZOLNOKI LELET. I. TÁBLA.

1—18. ábra). — *III. Csont tárgy:* p) Egy ismeretlen bronz tárgy csont fogantyúja (I. tábla, 11. ábra). q) 16 darab emberi fog. Az egylet anyagi ereje csakis próbaátást engedvén meg, habár a lelhely közelében két kisebb földdomborúság észlelhető, az ásatást e helyütt beszünttettem, bronzkori lelhely konstatálására szorítkozván.

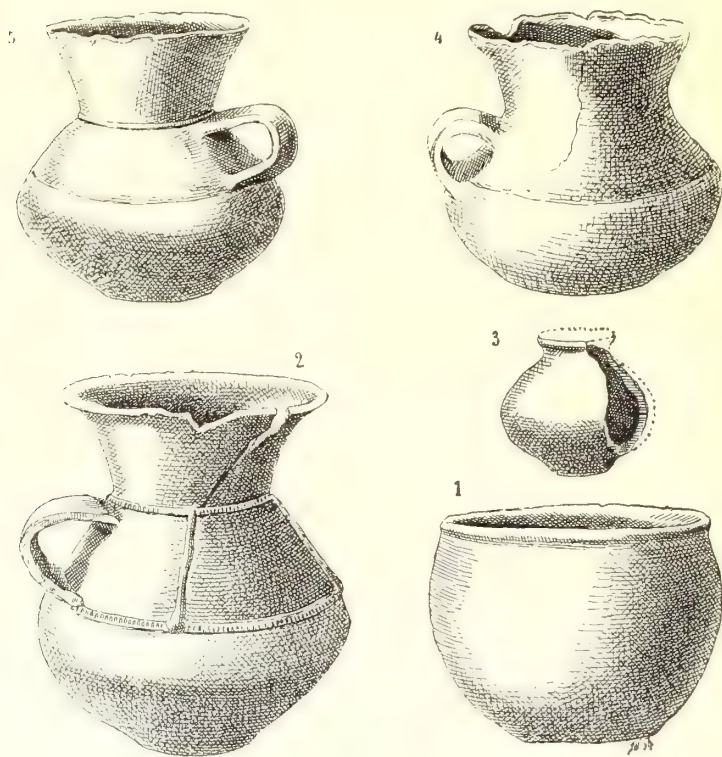
Ezután átrándultam munkásaimmal ugyanazon határban fekvő urodalmi Jessehofi pusztára és kutatás alá vettem a lelhelyet, hol az urodalmi téglavetőök sírra akadva, a fentnevezett urodalmi igazgató úr birtokába került leletekre akadtak; a rendelkezésre álló néhány óra alatt egy sírhelyre akadtam, azonban a teljesen elkorhadt csontozaton kívül mit sem leltem. — Az urodalmi igazgató úr birtokában levő jessehofi leleteket ismertetés céljából átengedni sziveskedvén a következőkben mutatom be. — *I. Agyag bögrék.* (IV. tábla): a) Egyfüles nyers agyag bögre egy a fogantyú alsó részéből kifutó reczés és úgy függélyes domboru vonallal díszítve; feneke 5 cm. széles, legszélesb kerülete 36 cm., magassága 13 cm., öblönye 13 cm. átmérővel. (IV. tábla, 2. ábra). b) Egy hasonló idomu nyers bögre, fenékátmérője 3 cm., legnagyobb kerülete 31 cm., magassága 10 cm., öblönye 8 cm. átmérővel (IV. tábla, 5. ábra). c) Egyfüles nyers agyag bögre, fenékátmérője 4 cm., legnagyobb kerülete 33 cm., magassága 10 cm., öblönyátmérő 9 cm. (IV. tábla, 4. ábra). d) Nyers agyag csésze 5 cm., fenékátmérő, kerülete 35 cm., öblönye 35 cm., magassága 9 cm. (IV. tábla, 1. ábra). e) Egy kis csiszolt bögre, fenékátmérője 1½ cm., kerülete 17 cm., magassága 5 cm. (IV. tábla, 3. ábra). — *II. Bronz tárgyak.* (V. tábla): d) Közepén 1 cm. vastag, két vége felé vékonyodó bronz kargyűrű. (V. tábla, 1. ábra). e) Egy 7 cm. hosszú fibula tű (V. tábla, 2. ábra). f) és g) 12 drb. csont tokocska, a melyek a 23 drb. bronz spirálisokkal, nyak- vagy karéket képeztek (V. tábla, 3—20. ábra). Mindkét lelhely úgy mint a megye

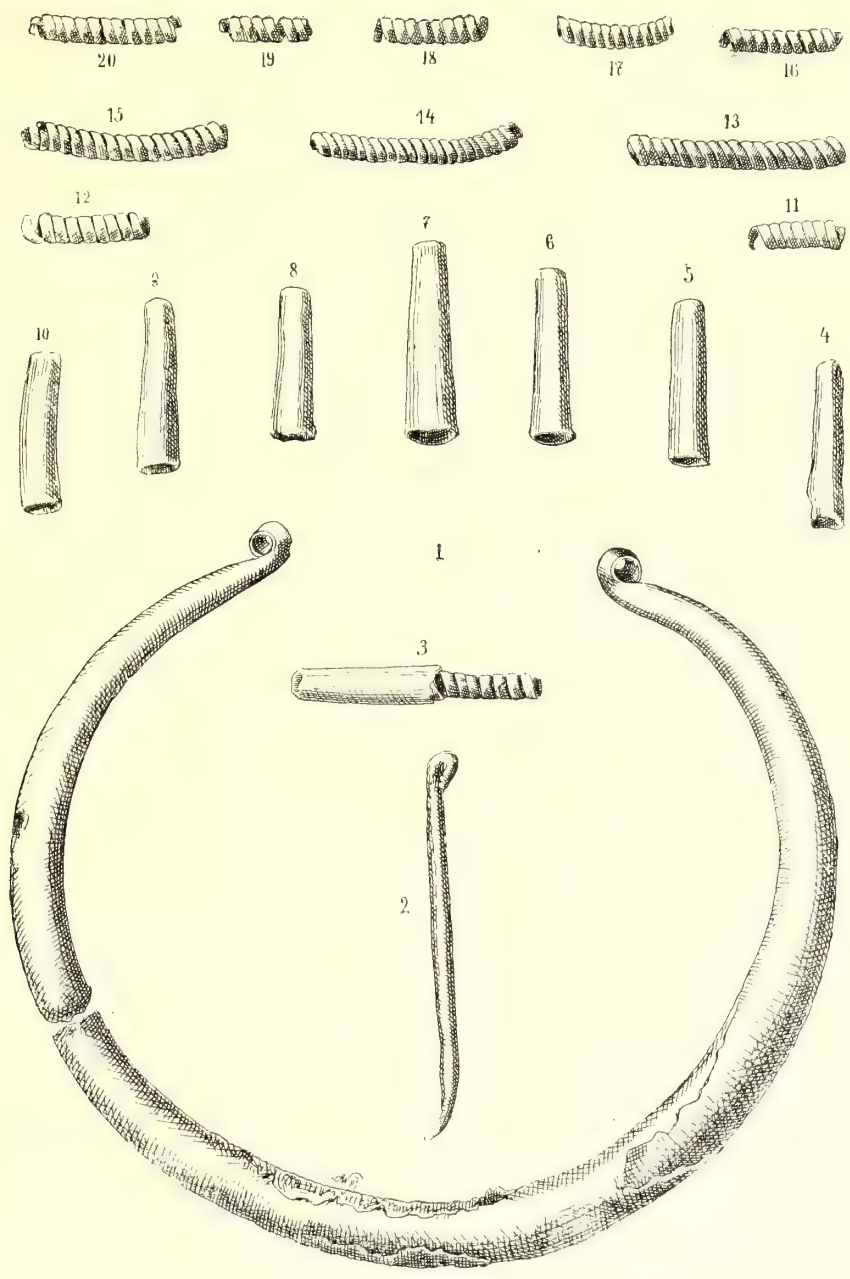
MOSONY-SZOLNOKI LELET.
II. TÁBLA.

MOSONY-SZOLNOKI LELET III. TÁBLA.

MOSONY-JESSEHOFI LELET IV. TÁBLA.

MOSONY-JESSEHOFI LELET V. TÁBLA.

területén az egyleti működés rövid ideje alatt konstatáltatott számtalan lelhely rendszeres ásatásra vár, mit azonban az egylet anyagi támogatás hiányában eszközölni képtelen lévén, a legérdekesb és a régészeti tudomány szempontjából esetleg kincscsel felérő emlékeinket, sajnos, továbbra is az enyészet pusztítja vagy az anyaföld óvja.

M.-Óvár, 1892. január 25-én.

Dr. Sötér Ágost,

a mosonymegyei tört. és régészeti egylet elnöke.

GERJENI ÁSATÁSOK 1891-BEN.

Bernrieder József földbirtokos úrnak Gerjen község (Tolnam.) határában fekvő Várad nevű majorjában, — hol már 1890-ben ásatam s a leleteket az «Arch. Értesítő» XI. kötet 4. számában közöltem — 1891 október 5-én ismét megkezdtem az ásatásokat.

Miután tavaly a birkaakoltól kelet felé eső részt forgattuk át, most a nyugati oldalon kezdtük meg az ásatást. Az épületektől körülbelül egy lépés távolságban s azok hosszában egy 10 méter hosszú árkot vonattam, ezekről a tavaszi ásatások folytatásában adok számot.

A VII. árokban 90 cm. mélyen egy felnőttnak hanyatt nyújtott csontvázára s mellette egy egészen picziny gyermeknek nagyon elkorhadt csontjaira akadtunk. A felnőttnak feje nyugati irányban feküdt, egymáshoz szorított lábai pedig kelet felé nyúlottak. A test közepe táján, bal oldalon egy szabad kézzel nagyon kezdetlegesen idomított s száján négy ellentett oldalán csatornázott peremű edényt, a nyak körül egy egyszerű agyaggyöngyöt, lábánál egy retek alakú, felfelé kanyarodó peremű, korongon készült s hullámvonallal díszített edényt találtunk. A halott alatt s körülötte igen sok szenesedett makk, szárnyas állatnak csontjai s ugyanolyan apró lyukacsos anyagnak darabkái heverték, minőket a lengyeli telep lakásaiban találtam s a szakszerű vizsgálat strontiumot constatált azokban. E csücskös edény ugyanazon systemára készült, mint a tavaly ugyanezen telepen lelt kétsücskű bronzkorszaki edények,* melyekben szintén szenesedett makkot találtam. Eddig még ilyen edény népvándorlaskori sírban soha sem fordult elő. Nagyon fontosnak tartom ez esetet arra, hogy mennyire óvatosnak kell lennünk az edények technikájából vont következtéseinkkel. Nemcsak hogy egyugyanazon sírban találunk itt lehető legprimitivebben szabad kézzel idomított edényt korongon készült edényekkel, hanem ha e csücskös peremű edényeket hasonlítjuk össze egymással, úgy a bronzkoriakon nagyon tökéletes technikát s igen izlésteljes díszítést találunk, míg e népvándorlaskori csücskös peremű edény a lehető legprimitivebb s minden díszítést nélkülöz.

Ugyanazon mélységben az árok középső részén: kiégett vesszők nyomait

* V. ö. «Arch. Értesítő» 1891. XI. köt. 4. szám, 1., 2., 3. ábra.

feltüntető, keményre égett tűzpad darabok ; nagyon sok vastag edénytöredék ; szénpor között egy nagy rakás édesvízi kagyló ; sok állati csontdarab ; két munkált szarvasagancs ; egy iszapolt agyagból készült szürke színű, kúp alakú, talpon álló tálnak töredéke, melyen mélyített díszítéseket találunk és pedig oldalfalán három egyenes vonal végére helyezett pontot, talpán pedig négy, párhuzamosan körülfutó vonalat.

145 cm. mélységben az árok északi végén : állati csontdarabok ; patak-kavics ; egy körülfaragott hegyes szarvasagancs ; sok édesvízi kagyló s edénytöredék, ez utóbbiak között kidomborodó bordákkal díszített darabok s több félhold alakú edényfül (ansa lunata).

VIII. árok. Az előbbeni árokkal párhuzamosan, egy méterrel odább ismét egy 10 méter hosszú árkot kezdtünk, melyben már 50 cm. mélységtől kezdve találtunk félhold alakú edényfüleket, vastag edénytöredékeket, állati csontokat s fogakat, egy igen nagy munkálatlan szarvasagancsot. — 112 cm. mélyen egy lesározott s keményre égetett tűzhely következett, melyen szénhamu s állati csontok között, szalmatövekkel kevert agyagtuskók, kötőrmelékkal kevert nagyon durva edénytöredékek, két agyagpyramis, kifelé kanyarodó peremű, fekete fényes tálnak fele része, mészbetétes edénytöredékek, egy kiélesített vadkanagyar szilánkjá, egy csontból készült csiszoló eszköz, néhány halcsont s egy mindkét végén hegyesre faragott csonteszköz találtatott. Az árokban különböző ponton s különböző mélységben akadtunk tűznek nyomára, néha csak vörösre égett a föld, néha pedig lesározott tűzhely volt, de az eddigi mélységet elég laza fekete humusréteg töltötte ki. — 115 cm. mélyen egy nyugat-keleti irányban hanyatt nyújtott helyzetű gyermekcsontvázra s mellette egy kutyacsontvázra akadtunk. Körülötte feltört nagy állati csontok, madárcsont s széndarabkák, egy lapos agancseszköz, egy krétabetétes edénynek (egyenes vonalak végére alkalmazott pontokkal díszített) füle, a lábánál pedig egy szabadkézzel igen durván idomított henger alakú s pereme alatt kissé szűkebb edény találtatott. Mindenesetre feltűnő, hogy népvándorláskori sirban krétabetétes edény találtatott, de ez csak véletlenül kerülhetett a csontváz mellé akkor, midőn a sokkal régebb kornak maradványait rejtő talajban a sírreget ásták. Ez különben, mint alantabb látni fogjuk, többszörösen ismétlődik e sírmezőben. Az előbbeni csontváz alatt 136 cm. mélyen ismét egy nyugot-keleti irányban hanyatt nyújtott helyzetben fekvő csontváz, mely a medenczecsont tövében két lába közé szorított egy henger alakú durva edényt, más melléklete különben nem volt. Ugyanezen árok másik végében 162 cm. mélyen ismét egy nyugot-keleti irányban nyújtott helyzetben fekvő csontváz. Itt a hosszénegyszög alakú sírgödör helyét tisztán ki lehetett venni. A sírgödört ugyanis még a fekete korhanyrétegbe ásták, de szürke-fehér iszapréteggel töltötték ki. A csontváz mellett rozsdás vasdarabok (valószínűleg késpengének töredékei), széndarabok s szárnyas állatnak csontjai találtattak. Volt ugyan a csontváz körül több edénytöredék és pedig : egy szürke színű s pereme alatt piciny bütyökkel díszített ; egy sűrű rovátkokkal díszített s kerekre tördelt darab ; s két fényesre simított s mészbetéttel díszített töredék, az egyik sárgásbarna, a másik fekete színű. De ezek egyike sem tartozhatik a népvándorláskori csontváz mellékletéhez.

IX. árok. Hogy a csontvázak közül egyet se hagyjunk ki, megváltoztattuk az árok irányát és pedig észak-déli irányban vontuk ezentúl azokat, hogy keresztezzük a kivétel nélkül nyugot-keleti irányban fekvő csontvázakat. Ezen árokban már 60 cm. mélyen egy őrlőkőre s közvetlenül mellette egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő, de minden melléklet nélküli csontvázra akadunk. Az árok különböző pontján következő tárgyak találtak: 60 cm. mélyen egy nagy tűzhely, körülötte mészbetétes edénydarabok s egy félhold alakú edényfűl (ansa lunata), egy golyó alakú edénykének fele része, egy csónak alakú edény egyik oldalán füllel. 70 cm. mélyen egy munkálatlan nagy szarvasagancs. 80 cm. mélyen egy tűzhely, körülötte néhány patakkavics, sok állati csontdarab, egy őrlőkő s egy vastag végén simára fűrészelt szarvasagancs. 90 cm. mélyen egy feketére égett agyaglepénynek töredéke. 240 cm. mélyen egy lesározott s keményre égett nagy tűzhely, melyet arasznyi magasságban feketére égett temérdek édesvízi kagyló borított. 250 cm. mélyen a szürke színű érintetlen őstalajra akadunk.

X. észak-déli irányban vont árokban 70 cm. mélyen egy fiatal egyénnek vékony koponyája s porladozó oldalbordái találtak. Ezek minden melléklet nélkül egy sártapaszos tűzhelyen feküdtek s altestének csontjai hiányoztak. 90 cm. mélyen egy szép nagy őrlőkövet s ugyanez alatt 160 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontvázat találtak. Körülötte sok széndarab, fejénél egy rakás szenesedett makk, s ágyékánál egy bronzból készült egészen ép szíjvég volt. Ez utóbbi két, a tövénél szeggel egymáshoz erősített (9 cm. hosszú s 2 cm. széles) bronzlemezről s azokat összetartó vékony keretből áll. A lemezek egyike nagyon ritka díszítéssel bír. Ugyanis mindkét szélén egész hosszában római egyeseket s azok között háromszögeket találunk beverve. 170 cm. mélyen egy fiatal nőnek csontváza. Feje trepanált, egyik oldalborfájára egy bronz pityke tapad, mely valószínűleg ruhájáról ered. A csontváz körül sok halszállka, állati csontdarabok s füle tövénél két bronz fülbevaló találtak. Ez utóbbiak prismaticus bronzsodronyból készült nyitott karikák, melyekre egy meghajlított bronzszeg s picziny bronzkarika segítségével egy irisált világoskék üvegkláris erősített. Nyaka táján volt még egy elrozsdásodott vassodrony-nak darabja s egy *aranyozott* bronz csövecskének töredéke. Találtak még e sírűregben egy fényesre simított bronzkori edénytöredéket, melynek belső részén egy bronzdarabka tapad. E hosszú árok partján a fekete korhanyréteg között hullámvonal alakban, arasznyi vastagságban sárgás színű földréteg húzódik, mint ezt a Terramare telepeken észlelhetjük s e hullámszerű földréteget vágják keresztül a sírgödör ásása alkalmával.

XI. árok. 20 cm. mélyen, egy hosszukás csiszolt kőszeköz; egyik végén mindkét oldalról laposra faragott s nagy lyukkal átfúrt agancsoszeköz találtak. 75 cm. mélyen újjbenyomásokkal díszített vastag s igen nagy edények töredékei s egy hegyesre csiszolt agancs darab. Valamivel odább 65 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz, melynek baloldali medence csontjánál egy henger alakú, igen durva edényke s egy fanyélbe s fahüvelybe illesztett 21 cm. hosszú egyélű egyenes vastör találtak. A faszek a rozsdá között tisztán kivehetők. Ismét odább 95 cm. mélyen egy lesározott s keményre

égett nagy tűzhely, melyen halszállkákat, állati csontokat, patakkavicsokat, 22 cm. vastag rétegben hamú között temérdek édesvízi kagylót s három kis füles bögrét találtunk. Mind a három egyforma s a bronzkori edények ismert alakjához tartozik, t. i. öblös részük összetett csontkakúp alakú s felső részük tölcser alakú tágas szájjal bír. Felületük fényesre simított s kettő ezek közül mészbetéttel díszített. 125 cm. mélységben egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Feltűnő volt, hogy koponyája a lába végénél, feje helyén pedig széNDARABKÁK feküdtek. Ágyéka táján több apró, elrozsdásodott vasdarab, két ezüst szíjvég, hat négyszögletű ezüst lemez s az utóbbiakhoz tartozó három ezüst keret találatott. Az egyik szíjvég két 11·5 cm. hosszú s nem egészen 3 cm. széles ezüst lemezből s ezeket minden oldalról összefoglaló vékony ezüstkeretből áll. A két ezüstlemez s azok között a szíjat még egy picziny ezüstszeg tartotta össze. Mindkét lemez egyenlően S alakú szalagfonással díszített. A szalagok mindkét szélét csipkézett kerékkel vésték. A másik szíjvég csak 2·7 cm. hosszú s 1·4 cm. széles. Ez nem vált széjjel s benne van még a szíjat odaerősítő szeg is. Ezen is szalagfonást ábrázol a díszítés, de az előbbenitől kissé eltérő alakban. A négyszögletű ezüstlemezek a hozzátartozó kerettel az öv ékítésére szolgálhattak. Ezek díszítése is szalagfonás, csakhogy derékszögben érintik egymást a csipkézett szegélyű szalagok. A nagy és kis szíjvégnek, valamint a négyszögű lemezeknek hasonmását feltaláljuk ugyanilyen alakban és díszítéssel a keszthelyi sírmezőben is.* Volt még e sírban egy mészbetétes edénynek töredéke s egy mindkét végén hegyesre csiszolt csonteszköz, de ezek a sír fenekén a kemény talajba voltak ékelve s nem tarozhatnak a sírmelléklethez. Ezen árok partjában is a fekete korhanyrétegben 40—48 cm. vastag szürkéfehér színű földréteg vonul vízszintesen 8 méter hosszúságban. E fehéres földrétegben, melyet a sírgödörrel meg-meg szakítottak, itt-ott vörösre égett foltok is találhatók.

A XII. árokban 15 cm. mélyen egy késsel körülfaragott szarvasagancs; 65 cm. mélyen egy munkált dämvad agancsa s egy hegyesre csiszolt agancseszköz találatott. 72 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő gyermekcsontvázra akadtunk minden melléklet nélkül. Ugyanezen mélységben 3 méterrel odább egy villa alakú fűrészelt agancsdarab s egy agancsból készült 19 cm. hosszú baltatok találatott. Ez utóbbinak alakja annyiban feltűnő, hogy a nyél számára készült nagy lyuk közelebb esik azon végéhez, melybe a csiszolt kőbaltát illesztették s a másik jóval vastagabb vége, két oldalról ék alakúra csiszolt. Valamivel odább ismét egy gyermek-csontváz a rendes nyugot-keleti irányban minden melléklet nélkül. 90 cm. mélyen egy lesározott s keményre égett tűzhely, körülötte egy golyó alakú edényke, mely három oldalán kidomborodó függőleges bordával a negyedik oldalán pedig füllel bír; egy körülfaragott agancsdarab, egy nagy őrlőkő, egy átfúrt agyagpyramis s számos edénytöredék találatott. 95 cm. mélyen egy lesározott s keményre égett tűzhelyen egy nyugot-keleti irányban nyujtott csontváz feküdt, de a csontokon az égésnek legcsekélyebb nyoma sem látszott. Körülötte sok madár-csont, lábánál pedig egy kúp alakú orsógomb találatott, mely párhuzamosan körülfutó mélyedésekkel

* Dr. Lipp Vilmos «A keszthelyi sírmezők» 38., 50., 51. ábra.

diszítettett. 135 cm. mélyen egy keményre égett sártapaszos tűzhely, körülötte egy összetett kúp alakú s tágas szájú edényke, egy a közepén magas tövissel ellátott edényfödő, egy mészbetétes edénykének fele része, melynek diszítésében még az eredeti fehér anyag tapad, igen sok halszálka és egy nagyon különös s ismeretlen rendeltetésű csonteszköz találtatott. Hossza 15 centimeter, vastagsága 1'5 centimeter. Egész felülete fényesre simított, egyik vége letörött, de az, úgy látszik, hogy az eszköznek csak jelentéktelen csúcsa volt. Függőleges irányban két nagyobb lyukkal, keresztben pedig három kisebb lyukkal törték át ez eszközt. E kisebb lyukak szélei simára koptak, úgy hogy valószínűleg a hegedű fejéhez hasonlóan csapok mozogtak azokban. Ezen talánszerű eszköz eddig egyedül áll. Tavaly is találtunk már ugyanezen telepen egy ilyen példányt, csak sajnos, hogy az a munkások keze között elkallódott 110 cm. mélyen egy kettős sír volt, melyben egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontvázat s egy picziny gyermeknek nagyon korhadt csontjait találtuk. Lába végénél két edény állott. Az egyik 22 cm. magas, 47 cm. körfogatú, öble tojásdad alakú s felül 5 cm. átmérőjű szűk nyakkal bír. Agyagja iszapolt s korongon készült. Korong és fésű segélyével előállított párhuzamos vonalak három csoportban diszítik az edény felső felét. A másik edény henger alakú (magassága 12 cm., átmérője 9 cm.), agyagja kötörmelékkal kevert, szabad kézzel a legidomtalanabbul készült s pereme ujjbenyomásokkal kicsipkézett. E két, oly különböző technikájú edény egy nagyobb rakás madárcsont és szenesedett makk között állott. Madárcsontokat s egyéb állati csontokat találtunk még az egész test körül elszórtan. Ujján egy bronzlemezből készült gyűrű volt. Egész hosszában egy mély barázda vonul s mindkét vége egymásra hajlott. Valla táján aranyozott bronzlemezkeknek apró darabjait s egy igen csinos bronzcsatot találtunk. Ez utóbbinak tövét növényornamentum ékíti s hat lyukkal van áttörve. Az egész darab, a csat nyelvét kivéve, öntés által készült. Medenczecsontja mellett egy kissé hajlott pengéjű, egyélű vaskés volt, melynek fogantyuja fanyélbe volt eredetileg illesztve. A korhadt fának nyoma még meglátszott. Hossza a nyéllal együtt 14 cm. Valamivel odább 110 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Lábánál a szabadkézzel idomított szokásos henger alakú vastag edényt s ágyékánál egy nagyon elrozsdásodott egyélű vaskésnek töredékét találtuk. E tulajdonképeni sírmellékleten kívül a halott ágyékánál egy egészen ép, golyó alakú s tágas szájú bronzkori edényke s egy másik fényes felületű bronzkori edénytöredék volt, közvetlenül a csontváz állat pedig egy fekete fényes s mészbetéttel diszített (szintén bronzkori) edénytöredék érintette. E bronzkori edény s töredékek bizonyára sírásás alkalmával kerültek felszínre s ismét visszahányattak az üregbe.

A XIII. árokban már 27 cm. mélyen égett földrétegre akadtunk, melyben egy átfúrt agyagpyramis, sok igen vastag edénytöredék s egy munkálatlan szarvasagancs hevert. 80 cm. mélyen egy őrlőkő, egy félhold alakú edényfűl (ansa lunata), egy pereme alatt kettős bütyökkel diszített edénytöredék, egy bütykös tetejű edényfödő, egy körülfaragott szarvasagancs s egy nagyon ritka s ismeretlen rendeltetésű csonteszköz találtatott. Utóbbi 6'4 cm. hosszú, egyik vége igen hegyes, a másik végén villa alakúan kettős csúcscsal bír. Vastag végén

csékély mélységig ki van vájva s azonfelül még keresztben picziny lyukkal átlukasztott. Lehetséges, hogy szövésnél vagy horgolásnál használták. Hogy lándzsacsúcs lett volna, azt kizárja a tömör résznek átlukasztása. Hasonló eszközök eddig még nem ismerem. 151 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Lábánál a szokásos durva készítésű, henger alakú edény, a másik oldalán pedig egy tojásdad alakú s szűk nyakú edény állott. Ez utóbbi azonban a munkások vigyázatlansága folytán egészen összetört. A csontváznak két alsó lábszára között egy hajlított pengéjű kis vaskést találtunk. 160 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz, melynél a lábához helyezett szokásos durva henger alakú edényen kívül semmi más mellékletet nem találtunk. Valamivel odább 180 cm. mélyen ismét egy nyújtott helyzetű hanyatt fekvő csontváz. Lábánál a szokásos, durva henger alakú edény állott s vállánál egy 22 cm. hosszú egyelű vastört találtunk. Ez utóbbinak nyele és hüvelye is fából készült, melynek sejtjei a vasrozsdához tapadnak.

A XIV. árokban 52 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Koponyáját köröskörül vörösre égett föld vette körül, de magán a koponyán nem látszott az égésnek semmi nyoma. Nagyon feltűnő volt, hogy szája erősen kítátott. Mindkét füle tövén függő volt. Ezek prizmatikus sodronyból kerekre hajlított gyűrűk, melyekre egy meghajlított bronzszeg s apró bronzkarika segítségével egy-egy üvegklárist erősítettek. Az egyikről ez üvegkláris letört. Az egyik függő karikájának átmérője 1'6 cm., a másiké 2'4 cm. Közvetlenül fejét érintette egy fényes felületű s mészbetéttel díszített edénytöredék. 80 cm. mélyen, vörösre égett föld között széndarabkákat, 2 őrlőkövet, egy csiszolt lapos kőbaltát, több patakkavicsot, két kihegyesített s körülfaragott agancsdarabot, egy pálcza alakú nyújtványnyal ellátott edényfület (ansa cornuta) egy fényes felületű mészbetétes edény töredékét, egy fényes felületű golyó alakú s tágas szájú ép edénykét s számos edénytöredéket találtunk. E töredékek között van egy igen csinosan díszített tálnak darabja, mely picziny bütyke körül mélyített s pontokból alakított félkörökkel, valamint pontokból alakított körökkel s egyenes vonalakkal díszített. Az összes díszítés csak csekélyen van benyomva s nem volt mésszel kítöltve. 130 cm. mélyen nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Mindkét füle táján igen szép függőket találtunk, melyek a nemesvölgyi sírmezőben gyakrabban előforduló alakokhoz tartoznak. Mindkettő más-más alakú s nagyságú. Az egyiknek gyűrűjén két gomb van s egy hosszabb bronzsodrony végére egy tojásdad alakú üveggyöngyöt forrasztottak. A másik függő gyűrűjéhez vízszintesen egy forgatható bronzlemezt erősítettek, melynek mindkét végére üveggyöngyöt fűztek, úgy hogy e forgatható bronzlemezen az egyik gyöngy lefelé lógott, a másik végén levő gyöngy pedig a gyűrűbe befelé irányul s a fülczimpát érintette. A gyöngyöket tartó bronzrúd két gomb közé van erősítve, úgy hogy foroghat ugyan, de nem csuszhat a gyűrűn odább. Van azonfelül még a gyűrű felső részén is ugyanilyen gomb. Találtunk még e csontváz vállánál egy nagy agyaggyöngyöt a lába végénél pedig egy szabadkézzel idomított s három picziny bütyökkel díszített edényt. Alakra nézve csak annyiban tér el az eddigi szokásos henger alakú edényektől,

hogy pereme alatt kissé behorpasztott nyaka van s feneke is kissé szűkebb középső testénél. Nagyon fontos ez edény azért, mert a piciny bűtykök a neolithkor végének voltak kedvencz díszítései, de népvándorláskori edényeken eddig még soha sem fordultak elő. Valamivel odább 134 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz, mely habár nem volt megbolygatva, semmi melléklettel sem birt.

XV. árokban 30 cm. mélyen egy többszörösen faragott nagy szarvas-agancs. 60 cm. mélyen egy golyó alakú s tágas szájú bronzkori edényke. 80 cm. mélyen egy agancseszköz találtatott. 90 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban fekvő nyujtott csontváza akadtunk, mely körül egy rakáson sok madáracsont s azonfelül halszállkák s feltört nagy állati csontok találtattak. Közvetlenül a halott feje fölött egy vastag edénytöredék feküdt, melynek belső feléből egy vastag csücsös nyujtvány emelkedik ki. Ilyent különben már a tavalyi ásatások alkalmával is találtunk. A szóban levő halott mellett volt még egy golyó alakú, tágas szájú bronzkori edényke, s egy ugyanilyenek töredéke. Midőn e sírban talált összes edények és töredékek a bronzkori keramikához tartoznak, a helyi körülmények tekintetbe vétele nélkül ki hinné, hogy népvándorláskori sírral van dolgunk? 108 cm. mélyen, hamú és széndarabkák között egy golyó alakú, tágas szájú bronzkori edény. Valamivel odább 150 cm. mélyen, vastag ágak nyomait feltüntető, szalmatőrekkkel kevert sártapaszos tűzhely, mely körül sok hamú és szén között következő tárgyak találtattak: egy őrlőkö; néhány lapos patakkavics; tövénél lefűrészelt bos priscus szarva; egy vadkanagyar; egy átlukasztott nagy agyagpyramis; egy eredetileg alacsony talpon állott vastag agyaglepény, minőket már a tavalyi ásatások alkalmával találtunk; két fényesre simított óriási edény töredékben. Az egyiknek pereme a trombita végéhez hasonlóan erősen kifelé hajlik; a másiknak pereme csipkézett s igen szép mészbetétes díszítéssel bír. E tűzhelyen — mint már a tavalyi ásatások alkalmával is előfordult — egy rakáson sok elporladt meszet találtunk.

A XVI. árokban 35 cm. mélyen egy simára fűrészelt agancsdarab; egy agancsból készült szép lándzsacsücs, mely azonban nincsen a tövénél átlukasztva; agancsból készült két csiszoló eszköz s egy madárkoponya. Valamivel odább 43 cm. mélyen egy golyó alakú, tágas szájú, bronzkori edényke s egy többszörösen fűrészelt agancsdarab. 75 cm. mélyen, több ponton elszórtan: egy csónak alakú edénynek fele része, minőt e telepen már ismételten találtunk; egy fényes felületű, golyó alakú, bronzkori edényke; egy agancsból készült baltatok. Középső részébe a nyél számára nagy lyukat fúrtak, egyik vége mélyen kivájt s ebbe csiszolt kőbalta illet, a másik vége pedig széles éllel bír. 110 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő csontváz. Mindkét füle tövén két, alakra és nagyságra egészen egyenlő, szép bronzfüggő. Ezek teljesen azonosak a nemesvölgyi sírmező legtöbb függőjével. Karikája prizmatikus vastag sodrony, melynek felső részét egy, alsó részét pedig két, sötétkék üvegyöngy ékíti és pedig úgy, hogy az egyik a karikán belül, a másik pedig a karikán kívül van. E kettős gyöngytől jobbra és balra egyenlő távolságban a karikán bűtyköt találunk s a bűtykök egyike a karika végére esik. A csontváz alsó állkapczája a patinától zöldre festett s találtunk is ott ugyanott két, 4 cm. átmérőjű kerek

bronzlemez, melyek mindegyikén egy kapcsolra hajlított bronzszeg van s ezek egymásba voltak kapcsolva, úgy hogy ezek kétségtelenül összetartoztak s a csüngő ékszernek két oldalát képezték. Mindkettőnek díszítését egyszerre préselték, úgy hogy ugyanazon díszítési motívum az egyik korongon homorúan, a másikon domborúan jelentkezik. A koncentrikusan alkalmazott díszítési motívum gyöngy sorokból s trapezekből áll. Ez a sírmezőnek legérdekesebb s legritkább darabja közé tartozik. A csontváz egyik ujjá mellett egy sima, nyitott bronz karikát, s egy kerek picziny bronz boglárt találtunk, melyet egy középső s körben kivert dudorokkal ékítettek. Ugyanílyenek többszörösen fordultak elő a keszthelyi sírmezőben. A másik kezének egyik ujján egy lapos lemezből készült bronzgyűrű volt. A medencze-csontnál néhány nagyon elrozsdásodott vasdarab, egy korongon készült s hullám-vonalakkal díszített edény (munkaközben apró darabokra törött) és a körül egy rakáson madárcsontok s halszálkák találtak. A sír fenekén a föld vörösre égett. Valamivel odább 85 cm. mélységben egy nyugot-keleti irányban hanyatt fekvő gyermek-csontváz, mely két egyenlő, vékony s picziny függővel bírt. A prizmatikus sodronyból készült karikára (valószínűleg a többi függő mintájára) eredetileg még gyöngyöt erősítettek, mely azonban letört s nem is találtak meg. 103 cm. mélyen a rendes irányban s nyújtott helyzetben ismét egy nagyon korhadt gyermek-csontváz, melynek feje alatt s az egész sír hosszában széndarabok s vesszőfonásra tapasztott tűzpad darabok heverték, de tulajdonképeni sírmelléklettel nem bírt. Közvetlenül a csontvázon egy szemcsés agyagú s fényesre simított felületű, bronzkori cserépdarabot találtunk. Valamivel odább 110 cm. mélyen egy nyugot-keleti irányban s nyújtott helyzetben fekvő csontváz, melynek egyik fülén egy kerek sodronyból készült (3 cm. átmérőjű) nagy bronzfüggőt találtunk. A karika egyik oldalán kettős bütyök van s azok között volt eredetileg a lecsüngő gyöngy, de ez elveszett róla. A melle táján egy rendkívül nagy hálnak 5 cm. átmérőjű gerinczsontja, melyről a szálkák letördeltek. Közvetlenül a csontvázat egy fényes, fekete színű mészbetétes edénytöredék érintette. 145 cm. mélyen a rendes irányban és helyzetben egy felnőttnek csontváza, melynek koponyáján krajczár nagyságú lyuk volt, a koponya a testtől elváltan kissé odább s nyugotnak fordulva feküdt. Lába végénél a rendes henger alakú durva edényre s a körül egy rakáson sok madárcsont akadunk. Feltűnő volt, hogy e madárcsontok között találtunk egy szürke színű, fényes felületű bronzkori edénytöredéket. Ugyanazon mélységben valamivel odább a rendes irányban és helyzetben ismét egy felnőttnek csontváza. Medencze-csontjának jobb oldalán egy eredetileg fahüvelybe helyezett egyélű hosszú vas-kés s lába végénél egy rakáson sok madárcsont találtak. A sír fenekén széndarabok között egy fényes, fekete színű, bronzkori cserépdarab hevert.

A XVII. ároknak felsőbb rétegében különböző helyen elszórtan, következő tárgyak találtak: egy golyó alakú, pengehasogató kő; két őrlőkőnek fele része; 9 különbözően faragott és fűrészelt agancság; 3 *Bos priscus* szarva; sok felhasogatott állati csont; két golyó alakú s tágas szájú bronzkori edényke; sok vastag és vékony falazatú, fényesre simított felületű edénytöredék, melyek legnagyobb része mészbetéttel ékített. 75 cm. mélyen a rendes irányban s hely-

zetben egy kis gyermeknek csontváza, mely semmiféle melléklettel sem bírt, teste körül azonban fényesre simított felületű, bronzkori edénytöredékek hevertek. Egy méter mélységben a rendes irányban és helyzetben egymás mellett két felnőttnek csontvázára akadunk. Az egyiknek lábánál a szokásos henger alakú durva edényt találtuk, de semmi más melléklete nem volt, ágyékánál azonban egy fényesre simított felületű bronzkori edénytöredék s egy edényfűl hevert. A másik csontváznak két fületővén két egészen sima s nyitott bronzkarikából álló függőt s egyik ujján egy sima, zárt bronzgyűrűt találtunk. 145 cm. mélyen egy sártapaszos s keményre égett nagy tűzhelyre akadunk, melyen szén, hamú s elporladt mész között egy golyó alakú s tágas szájú ép edénykét, egy körülfaragott vastag agancsdarabot s egy bos priscus szarvat találtunk. Egészen a tűzhelynek niveaujában csak 67 cméterrel odább találtunk egy rendes irányú s helyzetű csontvázat, melynek semmiféle sírmelléklete sem volt. 150 cm. mélyben a rendes irányban s helyzetben egy felnőtt csontváza, melynek, az ágyékánál fekvő vas csaton kívül szintén nem volt más melléklete. Valamivel odább 170 cm. mélyen a rendes irányban s helyzetben csontváz, egyik fülén csinos nagy fülbevaló. A prizmatikus bronzsodronyból készült karikának egyik vége bütykös. A karikán kettős bütyök között forgatható bronzlemezt találunk, melynek mindkét végére sötétszínű üveggyöngyöt erősítettek. Testén egy fényes felületű bronzkori edénytöredék hevert. Ismét odább 185 cm. mélyen a rendes helyzetben s irányban csontváz, melynek ágyékánál néhány igen picziny bronzpitykét, három hosszénégyszögű bronzlemezt, egy tojásdad alakú nagy vas csatot s egy 17 cm. hosszú, egyélű, egyenes vas tört találtunk. Ez utóbbi fahüvelyben volt, mert mindkét oldalán a rozsdához korhadtt falemezek tapadnak. A vascsat annyiban érdekes, mert rozsdája között durva vászondarabkák maradtak fenn. A hosszénégyszög alakú bronzlemezek valószínűleg az övet diszítették, mert göröcsövileg vizsgálva, hátulsó részükön bőrsejtek vehetők ki. A lemezek hossza 3,5 cm., szélessége 2 cm., széle behajlított s négy sarkán, valamint a közepén, lapos fejű bronzszegekkel erősítették az övhöz.

A fentebbiekből látjuk, hogy annyiban fontos e hely, mert két egymástól nagyon távol eső korszaknak maradványait rejti magában. Az egész nagy domb Terramare telep, melyet később a népvándorlási korszakban egész terjedelmében temetőnek használtak. Terramare telepeink ritkák s ezekről szakszerű ásatások útján vajmi kevés leletünk van. Innét azonban e korból már több ritka darabot, sőt eddig egyedül álló részleteket találtunk.

A népvándorláskori sírmező nem gazdagította ugyan eddigi hasonkorú leleteinket fontosabb különlegességgel, de ha tárgyban nem is, a lelet körülményeiben több fontos adatot nyertünk. Fontos lehet azonban e sírmező annyiban, mert míg a legtöbb népvándorláskori sírmezőnkben nagyon sok a feldúlt s kirabolt sír, addig itt, hol oly mélyen találjuk a sírokat, eddig még egyetlen feldúlt sírra sem akadunk s valószínű, hogy érintetlen az egész nagy sírmező.

Kétszeresen fontos levén e telep, visszatérek ide még a jövő évben is, s az ásatások végleges befejezésére halasztom az eredménynek megvitátását.

Apar, 1891. Deczember havában.

Wosinsky Mor.

UJABB PURGSTALLI LELETEK.

(SOPRONY M.)

A múlt nyár július hava második és augusztus első felében dr. Hoernes Rudolf gráci egyetemi tanár úrral együtt a bécsi anthr. társulat költségén mind a Purgstallon, mind a Varis hegyen több ásást eszközöltünk, melyek néhány tanulságos tárggyal gazdagították prähistorikus ismereteink körét.

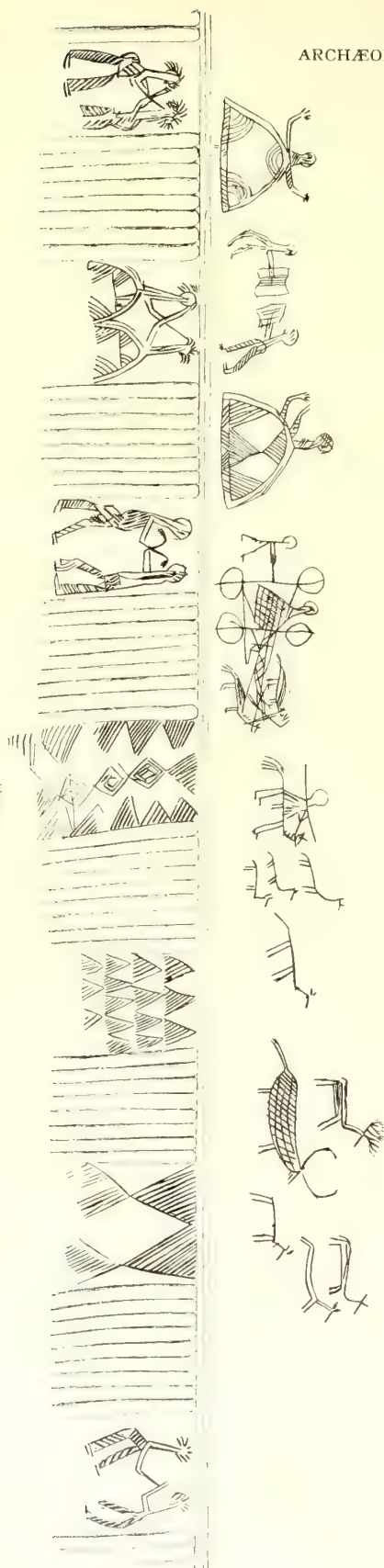
1. ábra.

E tárgyakról említett tanár úr a bécsi anthr. társulat m. évi decz. hó 15-én tartott ülésén értekezett,* mely alkalommal érdekes eszmecsere indult meg dr. Neumann Vilmos egyet. tanár, dr. Hoernes Mór és Szombathy József, muz. custos között. Minthogy utóbbi ezekről, de kiválóan az 1890. évben lelt Varis-hegyi urnáról** a német anthr. társulatnak Danczkában m. évi augusztusban tartott kongresszusán megemlékezett,** és ezzel a szakvilág figyelmét leleteinkre ráfordította, melyeknek nagy jelentősége kétségbevonhatatlan, kötelességemnek

* Mittheil. d. A. G. in W. Bd. XXI. Nov. u. Dec.

** L. Arch. Ért. XI. köt. 2. és 3. szám.

*** Correspondenz Blatt der d. Ges. f. Anthr. etc. 1892. 14—19.

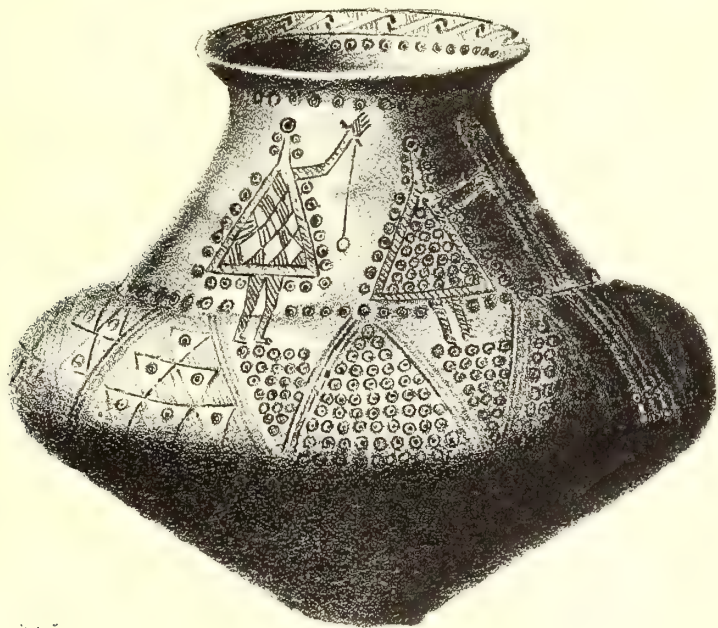
vallom, ámbár jelentésemmel már csak utána sántikálok a közzétetteknek, hogy e leletekről hazai szakköreinknek beszámoljak, annyival is inkább, minthogy erős hitem, hogy Pannonia több vidéke dicsekedhetik hasonló korú telepekkel — elég rá mutatnom a híres Lengyelre — melyeknek átkutatása a præhistorikának fölötté érdekében áll. Ásatási naplójegyzetek közlésének mellőzésével bemutatom első helyen a purgstalli urnatemető 28. számú halmában talált figurális díszítésű urnát.* Miként az I. ábrából kitetszik, 8,5 cm. magas, üreges talpon nyugszik. Hirtelenül öblösödik, legnagyobb átmérője 62 cm. Nyaka felé szelidebben szűkül össze és szája szélessége, beletudván a vízszintesen kiálló perémet is, 29,5 cm. A nyak tagolását mind a has, mind a száj felé párhuzamosan körülfutó szélesebb barázdák jelölik. Ezeknek legalsójától hét helyen 8—9 keskenyebb párhuzamos vonásból álló barázdacsoportok vonódnak merőlegesen az öblös derékon át lefelé; az ezek képezte hét közön négy helyütt arcczal szemben álló párokat látunk (I. 2. ábra), melyek közül a jobb szélről álló két első pár hajba kapó alakokat tüntet föl; a második pár alighanem némbereket ábrázol, a szoknyaféle ruhából legalább ezekre következtethetünk. A nyak széles mezején számos alakot találunk, melyeket három csoportba foglalhatunk össze. A jobbról levő első csoport, két nagyobb, a sajátzerű szoknyából következtetve, némberek alakját tünteti föl, melyek közül a szélső arcczal a néző felé, a másik pedig jobbra, a kettejük közt szemben álló, húros szerszámot pengető két emberke felé fordul. E csoporttól balra kétfogatú kocsin ülő alakot látunk, mely után meztelen alak halad, kezével a kocsi hátulján kiálló rudat fogván. Azután következik a harmadik

* A halmok fekvése végett I. az Arch. Értesítő XI. 315. lapján közzétett tervrajzot.

csoport, mely alkalmasint vadászjelenetet ábrázol. A lóháton ülő vadász dárda-félét tart kezében, előtte négy állat (kopó?), ezektől balra megint öt állat, melyek közül az egyik szarvast ábrázol. Az edény széles, vízszintes perémmel végződik, melynek karimáját váltakozva harántos rovások díszítik.

A szomszédos 27. sz. halomból került egy másik figurális díszítésű urna (3. ábra), mely már jobban emlékeztet a varishegyire. Fenekének átmérője szintén csak 13 cm., míg szája a perémmel együtt csak egy cm.-rel nagyobb (27.5 cm.); magassága azonban 4 cm.-rel (42 cm.), öblösödése pedig 8 cm.-rel (56.5 cm.) nagyobb.

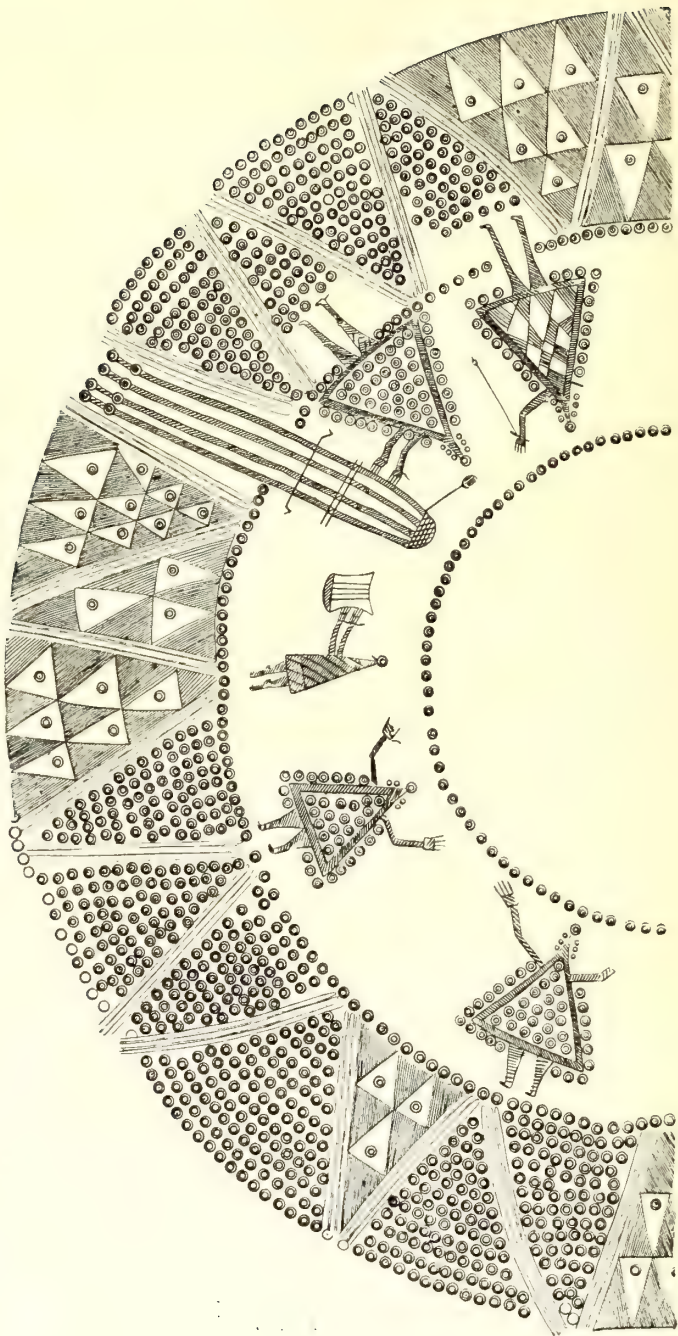
Öblös derekát széles szalag fogja körül, melyet zig-zegben állított, részint vonalzott, részint párhuzamos sorokba rendezett kétkörös, középpontos díszí-

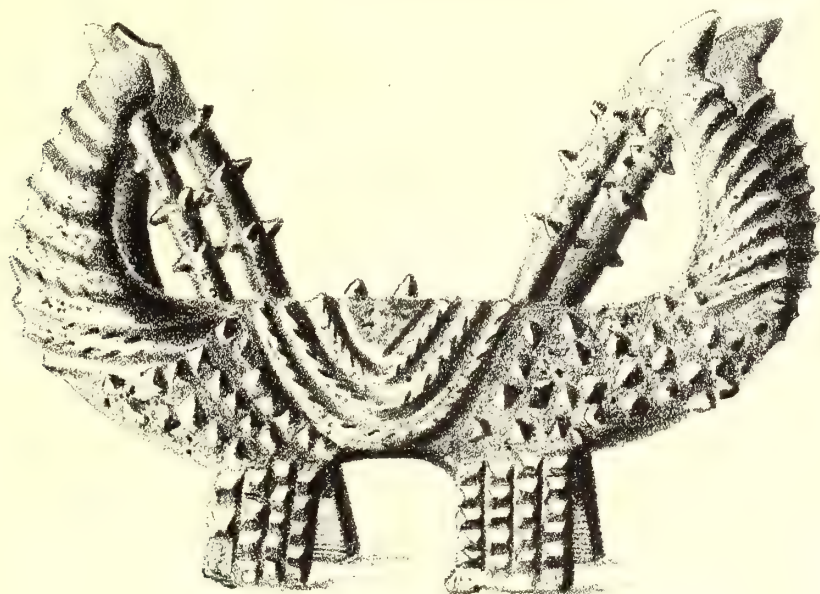
3. ábra.

téssel kitöltött háromszögek alkotnak. A barázdás háromszögekben kisebb sima háromszögű mezőket látunk, melyek egy-egy központi kördíszítéssel ékesítvék. A schema jobbról-balra menve a következő: $2a + 4b + 3a + 4b + 1a + 2b$. A nyak mezejét ennél is, miképpen a varishegyinél, a derék és száj felé központi körökből álló gyűrű határolja; csakhogy a szóban forgónál az alsó gyűrű három helyen megszakad, helyet engedvén a nyak mezején levő ábrának. Itt összesen öt emberi alakot látunk. Ha ezeknek rajzát egybevetjük a varishegyi urnáival, azonnal szembeötlik a különbség; mert míg ezeknél a test derekát is jelölve látjuk, addig ezen jelölés a purgstallinál teljesen hiányzik; a ruházat ábrázolásánál is szembeszökő a különbség, ott vonalzott sávok, itt két alak kivételével központi körökkel díszített háromszögek jelölik a ruhát. De feltűnő a megegyezés a női alakoknál abban, hogy két oldalt a nyaktól kisebb karikákat látunk, melyek egymásba csüngő gyűrűket ábrázolnak. E föl-

4 ábra

tevésben megerősít dr. Naue Gyula levélbeli értesítése, melylyel tudtomra adá, hogy a Felső-Pfalzban, hallstatt-korbelti női csontvázaknál két oldalt a fejtől 3—3 egymásba csüngő bronzkarikácskakat talált. Hogy ilyent eddigelé még nem leltem a soproni tumulusokban, ennek magyarázatát azon körülményben találom, hogy a hullát minden ruhástul égették el, s ezen hamvasztásnál a gyöngö gyűrűcskék összeolvadhattak. Lássuk az alakokat egyenként (4. ábra). A jobbról álló nagy alak kinyújtott kezében fonalat tart, melynek végén orsó-pörgettyü (?) csüng alá. Ruhája koczkaféle sávokat tüntet fel. A szomszédalak balra nyújtja ki kezét egy eredeti alkotmány felé, mely négy hosszú szalagból áll, mindegyiknek alsó végén két-két gömbbel, ezek fönt egy többsorosán összetákoltt kupolába futnak össze, melyből az alak hegyén egy kar nyúlik ki, a végén gömbalakú testtel. A négy szalagon keresztül három vonal fut, melyek

5. ábra.

közül a legelső kajmókkal végződik. Mit ábrázol ezen alkotmány? A bécsi tudósok azt tartják, hogy szövőszék. De én nem tudom elgondolni, hogy ez a hosszú jószág, mely minden egyéb, csak nem kezes, erre a célra szolgált volna.

Hátha a vonalokkal ábrázoló præhistorikus gerencsér putrit avagy sátrat akart vázolni? A négy szalag mindmennyi alul lezövekeltt szarúfa vagy kötél, hol a kötést a két-két központi kör jelöli; keresztül azokon az összekötő léczek vagy kötelek és az egésznek tetejében öt sor gerenda avagy koczkás szövet, honnan zászló leng alá?

Az edény peremét, úgy mint a varishegyin, mæander vagy futó kutya cifrázza; a száj belső szélén pedig kisebb központos körökből alkotott gyűrű fut körül. Ugyane halomból került ki az alább ábrázolt, négy talpon álló cifra fölületű bálvány, (5. ábra) melynek 6—7 cm. vastag testéből két-két nyak ágaskodik fölfelé kicsit hátraszegett fejekkel, melyek ferdén álló, bütykös pálczikával

támaszkodnak a derékra. Ezen alak újabb bizonyíték arra, (mint ezt már az Arch. Ért. lapjain kifejtém), hogy ezen alkotmányokkal szemben le kell tennünk a «holdidom» nézetéről; ebben a nézetemben megerősít a múlt esztendőben feltárt varishegyi tumulusból előkerült, szintén négy lábön nyugvó alak, mely kutyafejekkel végződik. Megvan tehát már három állat: a bika, kos és kutya alakja, mindmegannyi az ember háztartásában nagy szerepet játszó állat. A szóban forgó alak fejei meg nem határozhatók. Az egésznek hossza 30 cm., magassága 21·5 cm., dereka 11 cm. magas. Állott pedig ezen alak az alábbi díszes tálban (6. ábra). Ez 5 cm. magas és 17 cm. átmérőjű üreges talpon nyugszik. Teljes magassága 19 cm., legnagyobb átmérője 47·5 cm. Színe barnás-vörös; 3 cm. széles pereme 5 kiterjesztett szárnyú madár meg 5 magas talpú piczi csoszi rátapasztott alakját tünteti föl; bütykös és sujtásos egyéb diszítése a legczifrább edényeink közé helyezi e tálat.

6. ábra.

A számos egyéb edényen, még számosabb különböző fajtájú és nagyságú üveggyöngyön, három aranytű töredéken meg egy finoman rovatolt bronz nyakperecen kívül, egy fibulára bukkantam, melyet a legnagyobb óvatosság mellett sem tudtam fölszedni. Annyira át volt oxydálva, hogy a leggyöngédebb érintésre is széjjel mállott. Kettős lapos bronz sodronyból készült, félivalakú nyergét párhuzamosan futó két drót képezé, melyek közül az egyik a tuskfogó kajmot, másika pedig a tekerceses tengelyű tuskét alkotá.

Ilyen vezető fémtárgy lelése nagyban megkönnyítené a kor pontos meghatározását. Maguk a figurális urnák erre nézve kevésbé megbízhatók; mert ezeknél első sorban eldöntendő volna az a kérdés, vajjon eredeti termékek-e, vagy pedig csak utánzások? Ez utóbbi esetben meg kellene határoznunk, hogy az eredeti minta honnan került. Ezt pedig ma teljes határozottsággal eldöntünk még nem lehet. Bizonyos az, hogy az újabb hallstatti kort jellemző figurális diszítésű bronz sítalák és agyag edények tanúságot tesznek arról, hogy az Alpokat körülalakó népek élénk összeköttetésben állottak nemcsak egymással, hanem a balkáni és appenini félszigetet lakó népekkel is, kiknek előrehaladt kulturája módosítólag folyt be a halstatti kor műveltség állapotaira.

Kedves kötelességet teljesíték, mikor a bécsi anthropologiai társulatnak hálás köszönetemet nyilvánítom azon készségért, melylyel a soproni leletekről való duczokat átengedte.

Bella Lajos.

SELYPI LELETEK.

NÓGRÁD M.

A selypi pusztán, Hatvantól 12 kilométerre északkeletnek, a Zagyvához közel, újabban czukorgyár épült. E terjedelmes építkezés nagyobb földmunkával járt, mely alkalommal a régészetnek is kijutott az osztályrésze, minthogy különböző időszakokból származó lelettárgyakat forgatott ki itt az ásó. Első sorban egy nagyobb, egységes leletről legyen szabad említést tennem, mely a magyar pogánykorból való. A gyár részére épített mészkemence alapozása közben, a munkások egy kinyújtott helyzetben, koponyával keletnek, hanyatt fekvő emberi csontvázra bukkantak. A sírban egyéb nem volt található. A földmunkálatok folyamán, egy épületfal alapozásánál, az említett csontváztól néhány méterre észak-nyugatnak ismét, mintegy tíz emberi holttest maradványa került napfényre, mely ugyanazon helyzetben és irányban feküdt, mint az első és a csontvázak mellett sem volt sírmelléklet, miből korukat meglehetett volna határozni.

Ezen vázak, úgymint az alant leírandók, sárgásbarna, agyagos földben feküdtek. Minden sírgödör sötétebb színű anyaggal volt kitöltve, mely jelenség, az egyes sírok felismerését annyira megkönnyítette, hogy a munkások, a mint sötétebb színű földanyagra bukkantak, már is tudták, hogy sírral állanak szemben. E jelenség különben eléggé ismeretes és régészeti kutatásoknál, gyakran segítségére van a kutatónak.

A mint a gyárhoz vezető vasúti vágány építése foganatosított, közvetlenül a gyár előtt, alig egy méterre a gyeper alatt, szintén csontvázakra akadtak, melyeknek földalatti létét a felszínen semmisem árulta el, a mennyiben a sírok felett — feltárásuk idején — halom nem létezett és ha ezen sírokat valaha halom jelezte is, az a talajkultura folytán régóta eltűnt.*

Az e helyen végzett munkálatok alkalmával több emberi váz találtott, melyek közül kettő mellett a hadi paripa maradványa és külön-külön mind-egyiknél sírmellékletek feküdtek, de hogy hány sír táratott fel, azt pontosan megállapítani nem lehet, mivel a szóban forgó munkánál nem voltak figyelemmel a régészet érdekeire, mi oknál fogva csakis azon négy sír tartalmáról szólhatok, mely H. úr birtokában van, ki az ügy iránti érdeklődés folytán e négy sír feltárását szorgosan ellenőrizte és kinek lelkiismeretes helyszíni feljegyzései és pontos rajzvázlatai rendelkezésemre állottak.

Az eltemetettek déltől északnak vezető sorban 2, 4—5 méterre egymástól

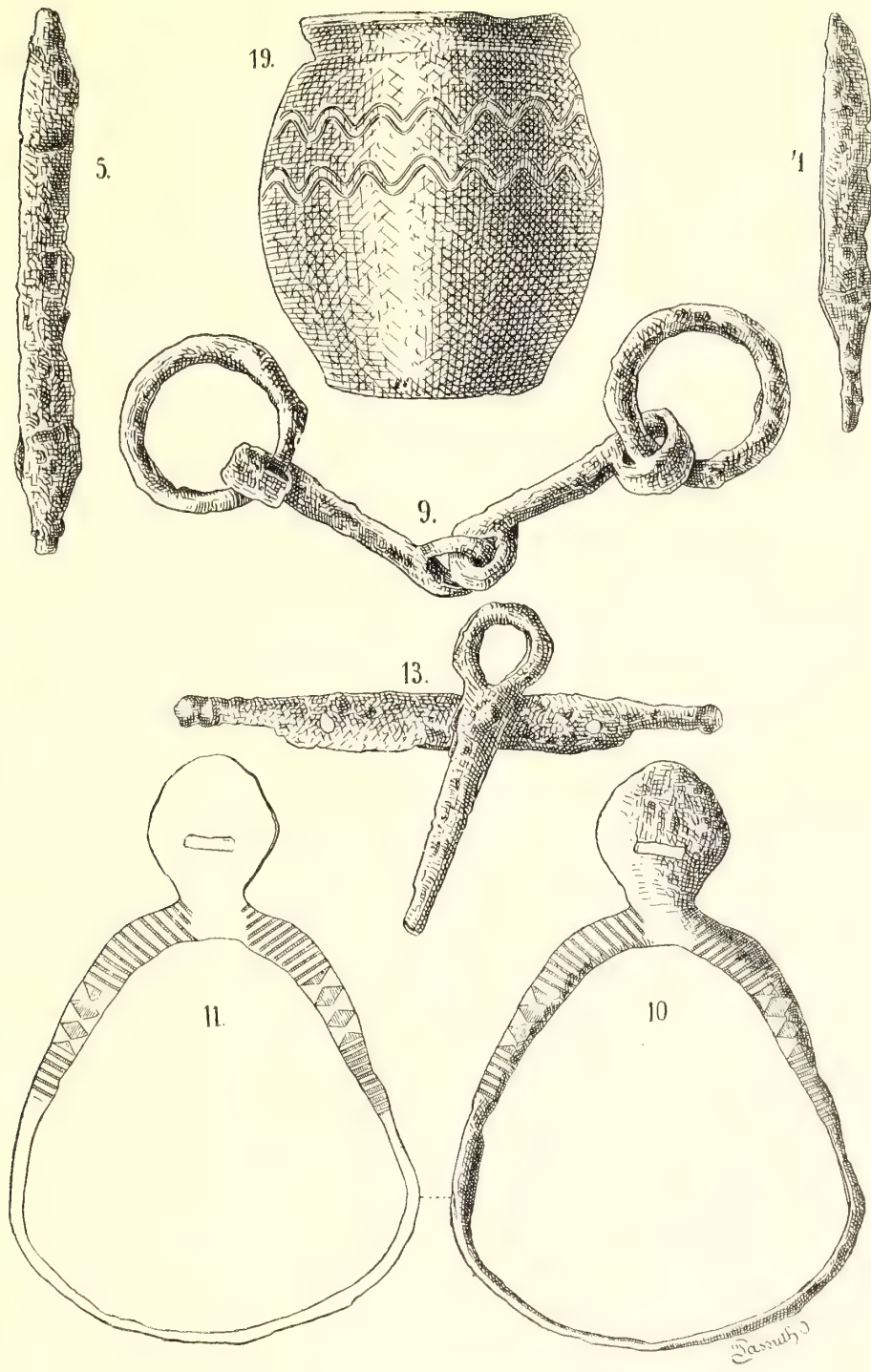
* V. ö. Benepusztai sírlelet. A Magyar tudós társ. Évkönyvei, Budán 1835, 4. II. kötet 281. és A verebi pogány sír. A Magy. Tud. Akad. Évkönyvei, Budán 1858, IX. köt. I. darabja, 16. lap

egyenesen, hanyatt, kinyújtózva, karjaikat a test oldalaihoz illesztve, fejjel nyugatnak feküdtek úgy, hogy arczczal keletfelé néztek. E halottak fekvésének iránya tehát más volt, mint azoké, melyek sírmellékletek nélkül a föld alá kerültek. Koporsónak vagy kőkerítésnek nyoma sem volt észlelhető, a csontvázak szabadon feküdtek a gödörben, melynek feneke ki lett egyengetve, de alakja nem volt szabályos derékszögű, oldalfalai pedig nem laposak és függélyesek, mi a talaj színkülönbségétől tisztán volt látható. A gödrök továbbá nem tartalmaztak sem szenet, sem követ, sem pedig edényt vagy cserepeket. A lóval elhantolt két hulla közvetlenül egymás mellett volt elhelyezve, ezektől északra, tekintve a sírmellékleteket, férfi és női sírt leltek, míg gyermekcsontvázra nem akadtak. A sírok felszereléseiből ítélve, azok nem lehettek valami gazdag egyének nyúghelyei. Az első, lóval együtt eltemetett vitéz csontvázának jobb oldalán, felső karcsontjának magasságában, három nyílcsúcs feküdt, melyek egyike köpűvel van ellátva, míg a másik kettő vesszőbe szorítható tuskéval bír. Az előbbi nyílcsúcs (1. sz. ábra) épségben maradt, 71 mm. hosszú, ebből a levélre 40 mm. esik. A levél, melynek legnagyobb szélessége 19 mm., a köpű kezdetén 11 mm.-re keskenyül; a nyélnek szánt üreg átmérője 8 mm. A nyílcsúcs levele lapos és 2 mm. vastagra van kovácsolva. A nyéltokban, a hajdan beleerősített faszár, élenyült vassal áthatott maradványai még láthatók. A második, azaz tuskéval a favesszőbe ékelt volt nyílvas (2. sz. ábra) állapota kevésbé ép, hossza most 72 mm., legnagyobb szélessége 20 mm. A harmadik nyílvas (3. sz. ábra) levelének hossza 50 mm., a levél legnagyobb szélessége 20 mm.-re fekszik hegye alatt. Tuskéjéből csak 12 mm.-nyi hosszúságú rész maradt fenn. Az utóbbi két nyílcsúcs is ép oly vastag, mint az első. A nyílcsúcsnak tok- vagy tuskéval való összeköttetése a vesszővel, úgy látszik, nem képez korkülönbséget mert a két erősítési mód egymás mellett fordul elő. Azonban alig hihető, hogy a nyílvasak különböző formája a véletlen okozata, valószínű, hogy a különböző alak különböző czélnek szolgált; míg t. i. itt kettőnek levele keskeny és hegyes, a harmadik széles és ennélfogva tompa. Széleslapú, tompahegyű nyílcsúcs pedig sohasem hatol be oly mélyre, mint a keskeny, hegyes, de biztosabban vágja ketté a végtagok izmait.

A csontváz baloldali medenczecsontja felett két vaskés feküdt. Az egyik (4. sz. ábra) egész hossza 116 mm., a penge, mely hátra felé hajlított hegyben végződik, 80 mm. és ez majdnem hegyig egyenlő, 12 mm.-nyi szélességű, vastagsága 3 mm. A nyéltüske a penge folytatását képezi. Nyelet nem találtak és valószínű, hogy az fából volt, mert csontnyél, tekintve a talált emberi és lóvázak épségét, bizonyosan fenmaradt volna. A második vaskés (5. sz. ábra) hossza 155 mm., melyből 22 mm. a nyél tuskéjére esik, a 14 mm. széles és hátán 5 mm. vastag penge, egyenes és úgy éle, mint háta, hegye felé gyengén hajlított. Fogantyúnak itt sem akadt nyoma. A kések, valamint minden az e sírokból előkerült vastárgyak, daczára annak, hogy előállítási anyaguk könnyen pusztul és hogy földrészekkel kevert, élenyült vaskéreggel, mely erősen összetartó tömeget képez, vannak bevonva, aránylag jó állapotúak.

Közel a késekhez feküdt két kis zárt ezüstgyűrű, melyek egyike igen kopott és hajdani ékítését, tekintve a rajta még észlelhető tagozási és vésési

SEIYPI LELET. I. TÁBLA.

nyomokat, csakis a másik, kopást nem mutató gyűrű segítségével lehet felismerni, mely összehasonlításból kitűnik, hogy az egyik a másiknak hasonmása. A kopott gyűrű (6. sz. ábra) belső átmérője 18 mm., szélessége 5 mm. Az ép gyűrű (7. sz. ábra) 3 mm. magasság és 4 mm. szélesség mellett 19 mm.-nyi átmérőjű.

Mindkét gyűrű kerek, belülről lapos és keresztmetszete félkört képez. Az ép gyűrűn, belső síkjához derékszög alatt, két lapocska fűt körül és háromtagú gyöngyözés által köttetik össze egymással; a gyöngyözés középső tagja, részutosan fekvő, egymással párhuzamosan futó rovátkákkal van ékítve, melyek a gyöngyözés két oldaltagján, ellenkező irányban futó rovátkákban folytatódnak és végződnek. Ugyan e tagozás nyomai, a kopott gyűrűn is észlelhetők. A 7. sz. alatt ábrázolt gyűrűn tisztán kivehető, hogy vert mű és beloldala laposra lett reszelve. Aranyozásnak, még a jó karban levő gyűrűn sincs nyoma.

Hasonló nagyságú zárt gyűrűket más e korbeli leletekből is ismerünk,* de eltekintve a verebi** és szeged-bojárhalmi aranygyűrűtől*** egyik sem olyan díszes, mint selypi gyűrűink, melyek hihetőleg ujjon való hordásra szolgáltak, erre vall úgy lapos beloldaluk (mely az ujhoz simúl), valamint anyaguk is.

A csontváz medenczében vöröses-barnára égetett, finom szemcséjű agyagból készült, a neolithkori kőgyalúk alakjára emlékeztető tárgy (8. számú ábra) találtatott.

Hossza 115 mm., fent 70 mm., lent 80 mm. széles, a felső oldal félkörű, míg alsó része, mely a kőgyalú élét képezi, inkább egyenes és azok két sarkán hajlik fel görbe vonalban; a szélek felé a tárgy vékonyul és gömbölyödik. 23 mm.-re felső széle alatt, 28 mm. távolságra egymástól, két lyukkal bír, melyek valószínűleg zsinór áthuzására szolgáltak. A két lyuk még égetése előtt lett a 20 mm. vastag agyagkészítménybe fúrva s tisztán kivehető, hogy a fúró gyanánt használt vessző, melyik oldalon nyomatott a tárgyba. Ezen agyagmű rendeltetése előttem ismeretlen.

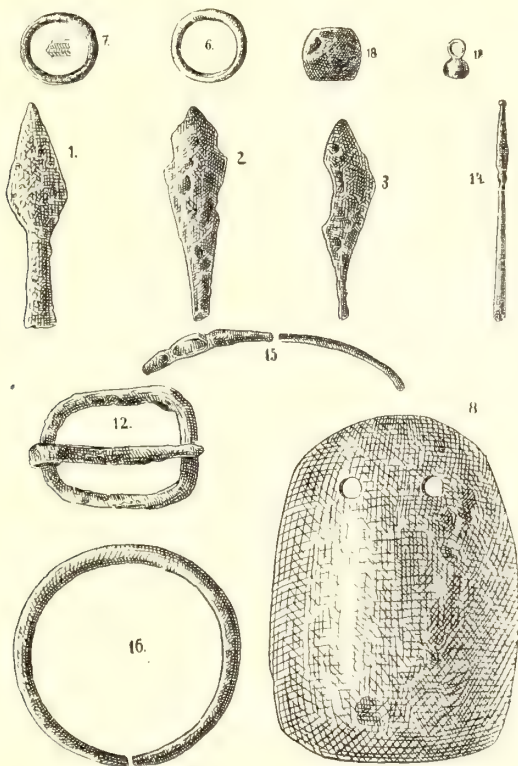
A lócsontváz koponyájával és végtagjaival, az emberi váz lábaitól mintegy 1 méternyire, megfordított fekvésben volt elhelyezve. A zabla (9. sz. ábra) a lókoponya mellett feküdt, hossza 220 mm., melyből 55 mm. az egyik és 49 mm. a másik karika átmérőjére esik; a fékező karok majdnem egyenlő hosszúak. A nagyobb karika keresztmetszete lapos és széles, a kisebbiké pedig kerek. A fékező keresztmetszete szabálytalan. Az egész gyarló mű. A lócsontváz bordái alól egyforma alakú, nagyságú és díszítésű kengyelvaspár került elő, melyek egyikének rajzát a 10. sz. ábra mutatja. Ezen vasból kovácsolt kengyelvas magassága 175 mm., legnagyobb szélessége 124 mm., 27 mm. széles, felfelé hajlított talpa felül lapos, alsó oldala hosszán, középre és két szélén kiálló borda látható. A csúcsíves formájú kengyel a talp közép bordájából fejlődik és legszélesebb része (12 mm.) derékszögben áll a talphoz. Szíjtartó lemeze lapos, a kengyelt érintő

* V. ö. p. Arch. Ért. 1885. évf. 322. l. 2 és 3. sz. ábra

** A Magy. Tud. Akadémia Évkönyvei. Budán 1858. IX. kötet I. darabja, III. tábla. 10. sz. ábra.

*** Arch. Ért. 1891. évf. 107. l. 1. és 2. sz. ábra.

részen 18 mm. szélességű, onnan meredeken, a lemez feléig, 38 mm.-re szélesbül, míg felfelé majdnem félkörben végződik; a szíj befogadására szolgáló 17 mm. hosszú nyílás a lemez közepe alatt fekszik. Érdekes e kengyelvaspáron a tulajdonképeni kengyel díszítése (II. sz. ábra) t. i. azok egyik (elő)-oldalán vékony áttört bronzfoglat van alkalmazva, melynek áttörésein a vas keresztül látszik, a foglatból kivésett idomok 1 mm. széles sávok, közepén felváltva két-két rhombussal és — a sávok és rhombusok között — közvetítő idomul, mindegyik száron két-két félrhombust, azaz háromszöget látunk. Az egész valaha igen tetszetős lehetett. A bronzfoglat a két kengyelszár élén akként van a vashoz

SELYPI LELET. II. TÁBLA.

erősítve, hogy az utóbbiba keskeny barázda vésetett, melybe a finom fogakba végződő bronzlap be van kalapálva. Ezen eljárás az ábrázolt kengyelvas jobb szarán ott, hol az anyag mélyebbre meg van marva, tisztán kivehető. A foglatot képező bronzlapot, úgy látszik, előbb rakták a kengyelre és csak odaerősítése után vésték ki abból a díszítési motívumokat, mert az utóbbiak rendszeren egymás mellé fektetve, szélig érnek és ezt csak az érczlap megfeszített állapotában tehették.

Azon ötvény, melyből e foglat, valamint a többi itt lelt rézötvényből alkotott tárgy készült, nem tulajdonképeni bronz, hanem ón helyett horganyt tartalmaz, tehát sárgaréz, melyben ólom mint járulékos alkatrész van. A két

kengyelvasat, reá tapadó földanyag borította és díszítését csak tisztítás után lehetett majdnem teljesen kivenni. E kengyelvaspár, idomára nézve hasonló az e korból származó kengyelvasakhoz,¹ szíjtartólemezükre nézve pedig az ordasi leletből valókhöz közel áll;² a szíjtartólemez ezen formája tehát hihetőleg régibb.

Közvetlenül a két kengyelvas mellett feküdt egy a mai hevedercsatokra emlékeztető 50 mm. hosszú és 37 mm. széles, tompa sarkú szíjcsat (12. sz. ábra), melynél ott, hol szöge a szíjat keresztül fúrja, a gyűrű szélesebb és laposabb, mint oldalain és hátán; a szög metszete négyzetalakú.

A második sírban, melyben az ember szintén lóval együtt volt eltemetve, úgy az utóbbi, valamint a talált mellékletek, hasonló fekvésben voltak elhelyezve, mint az első sírban. Találtatott ebben két, a 2. sz. alatti ábrához hasonló idomú tuskével ellátott nyílvas,³ továbbá az első sírból előkerült, az 5. sz. ábra alatt közöltnél valamivel hosszabb, de hasonló alakú vaskés. A 6. és 7. sz. ábra alatt közölt ezüst gyűrűhöz hasonló nagyságú csak egy találtatott, bronzból, síma felülettel és félkörű keresztmetszettel.

Kengyelvasat itt is kettőt találtak, melyek a talp és kengyel idomára, valamint nagyságára nézve megfelelnek az első sírből származóknak, de nélkülözik a leirt bronzdíszítést, szíjtartólemezük pedig négyszögalakú és úgy a pörösi,⁴ valamint a csornai leletből származó 1. sz. alatt ábrázolt kengyelvas⁵ szíjtartólemezében találják hasonmásukat. Szíjcsat kettő került elő, hasonlóak az első sírből származókhoz. A zablának (13. sz. ábra) csak fele maradt fenn, szerkezete az első sírből előkerülttel nem azonos, hanem hasonlít a pörösi, a a pilini,⁷ a neszmélyi⁸ és a galgóczi zablákhöz,⁹ valamint a csornai leletből való zablák egyikéhez.¹⁰ Fékezőkarja, melynek hossza, beleértve a karikát, 95 mm., ott, hol oldalvasához van szegecselve, lapos, különben kerekmetsetű pálcza.

A 140 mm. hosszú és 15 mm. széles, lapos oldalvas két vége, rovatkos pálczává alakul és gombbá fejlődik; lapos részének alsó és felső felén lyuk van fúrva. Hogy a két lyuk mire szolgált, azt biztosan tudni nem lehet, de tekintve a galgóczi zablának ezüstszemekkel való díszítését,¹¹ lehetséges, hogy zablánk is hasonlóan volt ékesítve.

A harmadik sírgödörben erőscsontú ember nyugodott, jobb válla mellett

1 V. ö. p. Arch. Ért. 1889 évf. 269. l. 1. és 4. sz. ábra

2 Az ordasi leletből származó kengyelvasak, az arról szóló publicatióban. Arch. Ért. XIV. k. 336. l., nincsenek ábrázolva, de lásd azokat a Magyar N. Múzeum népvándorlaskori leletei között.

3 Az itt közölt, de nem ábrázolt lelettárgyak csak oly rövid ideig állottak rendelkezésemre, hogy azokat csak vizsgálhattam.

4 Arch. Ért. VI. k. 42. l. 1. sz. ábra.

5 Arch. Ért. 1889. évf. 269. l.

6 Arch. Ért. VI. k. 42. l. 2. sz. ábra.

7 Arch. Közl. IX. k. I. füzet 1873, 15. l.

8 Lásd a M. N. Múzeum népvándorlaskori leletei között.

9 Ugyanott.

10 Arch. Ért. 1889. évf. 269. l. 7. sz. ábra.

11 Pulszky F. A magyar pogány sírleletek. M. Tud. Akad. értek. a tört. tud. kör XIV. k.

200 mm. hosszú pengéjű, 50 mm. széles és hátán 6 mm. erős egyenes vaskés volt elhelyezve, hegye le van törve és nyélnek nem akadt nyoma. A kés lapja irányában kissé meg van hajolva, de ez, úgy látszik, csak a véletlen műve. A váz hátgerinczén szépen tagozott fejű vastűnek 52 mm. hosszú felső része (14. sz. ábra) került elő. Meredeken emelkedő gula képezi a tű fejét, melynek csúcsán, ép úgy mint talpa alatt, gombja van. Középe felé a tű teste szélesbül, úgy, hogy említett hossza mellett átmérője 2 mm.-től 4 mm.-re növekszik. Csornán is találtatott egy tűnek felső része.¹ Egyéb e sírban nem volt le lehet.

A negyedik sír női sír lehetett, mert benne csak néhány ékszert, de sem fegyvert, sem szerszámot találtak. Ezen ékszertárgyak legértékesebbje egy a jobbkez középujjának csontján maradt körülbelül 2 mm. vastag aranyhuzalból készült gyűrű. Diszítése keresztbe rakott, vésett rovátkákból áll. A váz jobb oldalán, csipőmagasságban egy sodronybronzgyűrű (15. sz. ábra) találtatott; ez ép állapotban került ugyan felszínre, de a munkások ketté törték, hogy a tárgy anyagát felismerhessék. A gyűrű a fenmaradt darabból ítélve, nagyobb átmérőjű lehetett s a rajta alkalmazott domború diszítés megfelel a Reizner által 4. sz. alatt ábrázolt szeged-bojárhalmi női sírból előkerült ezüstgyűrűjének,² csak hogy a selypi gyűrűn a diszítésül alkalmazott két bütök közé egy idomszerszámmal laposra vert s közepén kiálló bordával bíró hasonló tag, még beékelve van. Reizner gyűrűjének két bütökét «már igen elkopott kígyófej»-nek tartja,³ hasonló diszítésű gyűrűtöredékünkön azonban tisztán kivehető, hogy a bütök eredetileg is síma felületűek voltak, nem mutatnak kígyófejekre következtethető részleteket és valamint a középtag bordája fenmaradt, épen úgy fenmaradtak volna a kígyófejek kiszökelő részletei (szemek stb.) is, ha a gyűrű készítője olyanokat alkotott volna, feltéve pedig, hogy a szemek be voltak vésvé, az azok körüli anyag a lesurlódástól megóvta volna. A csontváz baloldalán majdnem kerekidomú, nyitott végű, síma felületű, tömör bronzkarperecz (16. sz. ábra) feküdt, melynek átmérője 60 mm. és melynek metszete köralakú, utóbbi átmérője ott, hol legvastagabb, 5 mm., két végén pedig 3 mm. A kargyűrű majdnem egész felülete világos zöldszínű, csak gyengén tapadó szironynyal van ellepve, melyen finom, sűrűen szőtt vászon lenyomata látható, sőt fenmaradt a lenyomatot előidézett szövet néhány szála is, szirony által részben befoglalva. E rostok, mint azt a görcsövi vizsgálat bizonyítja, len- vagy kendertől erednek. Ezen sírban találtatott továbbá több egyforma apró bronzgomb (17. sz. ábra) milyenek a gazdag szeged-bojárhalmi sírból is előkerültek,⁴ csak hogy a selypiek laposabb fejűek. A gombok fejmagassága 4 mm., füleinek hossza 6 mm., öntés által készitettek és patinájuk síma, szép sötét-zöld színű. Volt e sírban végre még egy többszínű át nem látszó pasztából készült 16 mm. magas és 18 mm. átmérőjű golyóalakú gyöngyszem (18. sz. ábra), ép olyan, mint a milyeneket Nagyteremián (1) és Pilinben (3) is találtak.

Edény, illetve bögre, három került elő, de ez sem a sírgödörökből, hanem

1 Arch. Ért. 1889. évf. 266. l. 1. sz. ábra ?

2 Arch. Ért. 1891. évf. 107. l.

3 Arch. Ért. 1891. évf. 109. l.

4 Arch. Ért. 1891. évf. 107. l. 30. sz. ábra.

azok szomszédságából, alig 50 cm. re a gyep alól és földnél egyebet nem tartalmaztak. Hogy a sírgödörökben edények teljesen hiányoztak, az megegyezik Reizner a szeged-bojárhalmi síroknál szerzett tapasztalataival,* hol edény szintén elő nem került. Egymagában találtatott egy fűlnélküli nem szorgosan gyúrt finom szemcséjű agyagból, korongon készült, esetlen idomú, vastagfalú és gyenge öblü bögre (19. sz. ábra). Magassága 12 cm., öblökerülete 35 cm., talpkerülete 24 cm., a perem rövid, de erősen kihajló. Az edény erős tűzben volt és mint-hogy falainak belseje sűrű színű, míg felülete körülbelül 1 mm. mélyre vörösesbarna, nyilvánvaló, hogy teljesen ki nem égett. A bögre öblén két hullámos sáv fut körül, ezek tompa, széles, négyfogú fésűhöz hasonló szerszámmal vannak bekarcolva.** Ezen fésű fogai csak olyan hosszúak lehetek mint a sávok mélysége az edény falában, mi abból látható, hogy az egyes vonalak között is történtek gyenge karcolások, melyek a hihetőleg fából készült fésű fogainak alapja egyetlenlen voltából erednek, ez pedig hosszú fogú szerszám alkalmazásánál nem történt volna.

A másik, felületén szintén vörösesbarna színű, ugyanazon anyagból készült két bögre, hasonló idomú és méretű, de a leírtnál szorgosabb kivitelű. Ezek öblét is kettős hullámos sáv díszíti.

A három edény, úgy látszik, e korból való, nem alapítom feltevésemet azok hosszú időszakon át használatban volt idomára és díszítésére, hanem a sírok közötti lelőhelyükre és ha a 8. sz. ábra alatt közölt, egyik vitézsírból előkerült agyagkészítményt, nem kell mint véletlenül a sírba jutott és e kort megelőző időből származónak tekinteni, úgy az edények és kőgyalúidomú tárgy agyagának azonosságából, az edények és a sírmellékletek egykorúságára lehet következtetni.

A kiásott csontok egy jó karban fenmaradt koponya kivételével ott helyt eltakartattak.

A temetkezőhely kiterjedéséről biztosat nem lehet mondani, mert mint már említve volt, a sírokat nem jelezte semmi, de a kubikosok később is akadtak ilyenekre, csakhogy a munkálatok befejeztetvén, ezeket már nem bolygatták.

Érem nem találtatott, lehetetlen tehát a leletekből közvetlenül azok korát meghatározni, de hogy a magyar pogánykorból valók, azt kimutatni talán nem fog nehézségbe ütközni, ha t. i. leleteinket datált sírokból vagy azokhoz hasonlókból előkerült leletekkel összehasonlítjuk (mint ez már egyes tárgyak leírásánál meg is történt) és ezek segélyével meghatározva, bizonyára nem követünk el nagy hibát, ha a szóban forgó sírok korát a XI. vagy X. századra vezetjük vissza.

Hogy e hely már a magyar pogánykort megelőző időben lakva volt, bizonyítják azon más régibb tárgyak, melyek ugyanitt még felszínre kerültek, nevezetesen egy tipikus magyar bronzkori tokosfüles véső*** és egy igen csinos, jó

* Arch. Ert. 1891. évf. 103. l.

** V. ö. Correspondenz-Blatt d. Deutsch. Ges. f. Anthrop., Ethnolog. u. Urgesch. IX. k. 1880. Verhdlg. 74. l.

*** V. ö. Hampel, a bronzkor emlékei, XII. tábla, 8. sz. ábra.

karban levő, fényes, világoszöldszínű szironynyal bevont la Tène-kori bütykös bronzkargyűrű, melynek két vége nagyobb gombot képez; hasonló találatott a többi között Sopron mellett* is.

Dr. Könyöki Alajos.

ÁSATÁSOK CSENGELÉN.

(CSONGRÁD M.)

Szeged városának Kercset nevű pusztáján, a «Templomhegy» nevű dűlőben, talált középkori harang ismertetése alkalmából már említettem volt, hogy Szeged város legrégebb térképén, melyet 1747-ben Kaltschmidt Ábrahám készített, több helyen a térkép romokat jelez, s e romok mellé a térképező azt jegyezte föl, hogy «locus ecclesiae». A térképen az alsó határban három, a felső határban Csengele pusztán pedig két helyen van ily «locus ecclesiae» megállapítva.

A hol a térképen e templomromok megjelölve vannak, a hely színén ott egy-egy dombot találunk, melyeken semmiféle épületnyomokat nem látunk, de a dombok tetőzete kötörmellékkel van teli szórva. A nép ezeket ma is «templomhegy»-nek nevezi, s egyik másik ily templomhegyről még regélni is tudnak, hogy ott minő templom állt valaha és a templom körül milyen falvak és városok léteztek.

A csengelei két templomhegy közül az egyik mindjárt a csengelei erdő és a csengelei vasúti megálló hely közt létezik. Ennek már alig van valami nyoma is, mert az illető hely régóta gazdasági művelés alatt áll. A halmot lassanként lehordták, leszántották, a fel-felbukkant alapfalakat, kő- és tégladarabokat széthordták, hogy az eke és kapa járását ne gátolják. De azért kisebb kő- és tégladarabok még mindig bőséges számmal hevernek szerteszét. A másik templomhegy a felső csengelei járásban van, közel a majsai és a pusztaszentlászlói határszélhez. Épen észak felől mellette vezet el a majsza-csongrádi út, s ezen kívül a városi bérföldek közt vezető egy dűlő út, mely a majsza-csongrádi útba szakad, rajta megy keresztül. Ez utóbbi templomhegynél az ez évi október hó közepén ásatást eszközöltem, a melynek eredményéről a következőkben számolok be. Előre bocsájtom, hogy Csengelére vonatkozó oklevéltári bűvárlatom és pedig nemcsak a közrebocsájtott, hanem a Szeged városi levéltárban levő anyagot átvizsgálva is, igen meddő eredményű volt. Mindösszesen a következő adalékokra akadtam, a melyekből a felső csengelei templom korára, elpusztulására, falainak végképi széthordására stb. támpontot alig-alig találunk. Az adatok e következők: Mátyás király 1473-ik évi szt. Bertalan apostol ünnepén Budán kelt oklevelében Both László és Domokos testvéreknek majos-szállási (Majsza) kun kapitányoknak megengedi, hogy a halasi székhez tartozó Csólyos szállása, (Csójos pusztá) Fejértó, Mayos szállása és Kempecz (Kömpöcz pusztá) szállása pestis és háború által elnéptelenedett kun pusztákat betelepíthessék. (Szeged v. titkos levélt. 33. sz. a.) Az itt felsorolt Fejértó, Majsza, Kömpöcz és Csójos tő-

* Arch. Ért. XIV. k., XXIII. tábla, 5. sz. ábra.

szomszédjai Csengelének, tehát némileg következtetnünk lehet, hogy Csengele is osztozott az említett kun puszták sorsában, melyek egykoron mint az idézett oklevél említi, népes helyek, tehát falvak voltak, de hogy mely hadjárat alkalmából, s melyik pestis idején pusztultak el, az oklevél nem említi. Annyi azonban valószínű, hogy Mátyás király uralkodása alatt, miként a szomszédos kun puszták, úgy Csengele is valószínűleg benépesülhetett. Egy 1493-ik évi jun. 5-én kelt oklevélben Csengele (Chengele) már különösen is meg van említve. Ez oklevél a Majosszállásáról való Majossa kun nemesek közt Ellésföld, Kömpöcz, Csólyos és Asszonyszállása nevű kun birtokok osztályáról szól, hol *Chengele* mint szomszédos birtok van felemlítve. Ez oklevélben különben még a «földmíves kunok»-ról (*rurales cumani*) is szó van. (Gyárfás. A Jászkunok története III. k. 709. l.) A XVI. és XVII. században Csengelé pusztája már több ízben előfordul. Több más kun pusztának használatáért és Csengeléért Szeged ez időben a nádornak «in recognitionem dominii palatinalis» esztendőnként egy pár persiai avagy scharlat oszlopos szőnyeget volt köteles adni. Egy 1699-ik évi kamarai összeírás szerint, melyet az összes kun pusztákra nézve Pentz János Kristóf Ferencz egri kamarai prefektus, Sötér Ferencz jász-kun kerületi alkapitány és Franyó Mihály egri kanonok az egyes pusztákat bejárva és a régi templomromok megtekintésére különös súlyt fektetve, foganatosítottak, Csengelére nézve a következő érdekes feljegyzés fordul elő: «In superiori (t. i. Felső-Csengelén) seindt noch *cinige rudera von der Kirchen*, in inferiori aber *nichts zu finden*». Tehát az alsó csengelei templomhegynél, melyről előbb emlékeztem, már a XVII. század végén sem találtak semmi falakat, míg ellenben a felső csengeleinek — hol ásatásaimat eszközöltem — falaiból némely részletek még 1699-ben is fennállottak. Sőt e falak még 1747-ben is, midőn Kaltschmidt a város határát térképezte, láthatók valának. Hogy a múlt század közepén fennállt falakat mikor hordták le teljesen, semmi írott feljegyzésre sem akadtam. Egy öreg tanyai gazda ember tudott feőle annyit mondani, hogy apjától úgy hallotta, hogy azt Szeged város hatósága hordatta el, a midőn mint kegyúr Kistelek helységben templomot építtetett. Tudakoltam a kisteleki plébánián azt, ha valjon a Hist. Dom. erre nézve valami feljegyzést nem-e tartalmaz, de értesülést erre nézve maig nem nyertem. A felső csengelei templomhegy dombja a körülötte elterülő síkból mintegy harmadfél méternyire emelkedik ki; a domb központjától vett sugarak pedig 14—16 méter hosszúak. A fensík, mely eredetileg — mikor még a vastag törmelék-réteg a tetőzetet nem borította — mindenestre nagyobb s kiterjedtebb lehetett, most 12—14 méter közt változó. Mint fentebb említém, a dombon keresztül vezet a város bérföldségeinek egy dülő útja, mely út mindkét oldalról árok közé van szorítva, de az árok a dombon nem lön elkészítve, mivel a törmelék az árokásást rendkívül akadályozta. Mint-hogy a dülő úton való közlekedést huzamosb ideig megakadályozni nem lehetett, az ásatási munkálatokat olykép indítottam meg, hogy kémli árokúl a dülő út árka irányának megfelelő vonalban úgy 150 centiméter széles két átmetszést vétettem foganatba. Ezen átmetszések hossza 25—25 meter volt. A munkálat rendkívül nehezen haladt, mert úgy itt, mint a domb egyéb pontjain is a törmelék mintegy 50—80 centiméternyi vastagon borította a domb tetőzetét. Mész-

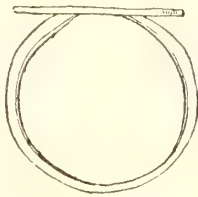

habarcs és kötörmelék a hosszú időn át egészen összeforrt és csak csákányozással lehetett a munka kezdetén haladni. A törmelék-rétegen keresztül hatolva, a munka könnyen haladt. A domb egész a sík talajig puha hordott homokból való volt. Tehát a domb nem természetes képződésű, hanem kevert, hordott földből, mesterséges úton létesült. A kelet felé eső kémlő árokban semmiféle falazatra vagy alapokra nem akadtam. Azonban két ponton megjelölt helyeken a csontvázaknak egész tömege fordult elő. Úgy az egyik, mint a másik ponton 2 méternyi mélységben külön-külön 15—20 csontváz feküdt egymáson; de valamennyi rendben, fejjel délnyugat és lábbal északkelet felé. A csontvázak között ifjak, öregek, férfiak és nők vázai fordultak elő. Egyetlen egyen sem találtunk semmiféle ékszert, eszközt, s a szorosán egymás mellett és fölött rendben fekvő csontvázak egészen magukon viselték az együttes és tömeges temetkezés rendszerét. Tehát a mi a fentebb említett 1473-ik évi oklevélben Csólyos, Fejértó és Kömpöczre nézve előadva van, hogy t. i. hadjárat és pestis által pusztultak el, Csengelére nézve is igazoltnak vehető, mert ily tömeges és együttes temetkezést csakis egy háború vagy egy pestis-járvány alkalmából lehet elképzelnünk.

A kémlő árok más pontjain egyes cserépdarabok fordultak elő, olyforma zig-zúgos és másnemű vonaldiszítéssel ékesítetten, mint a milyen diszítést a barbár korinak nevezett edényeken találunk. Itt-ott még széndarab is volt. Tehát már a népvándorlás korában ez a halom települő és esetleg temetkezési helyet képezett; s miként azt annyi esetben lehet tapasztalni, úgy itt is fenforogni látszik azon körülmény: hogy a későbbi idők telepesei ugyanazon települő és temetkezési helyeket használták fel, a hol már korábban is laktak és temetkeztek. A nyugat felé eső másik kémlő árok kitisztítása s a törmelék lehordása közben az e. pontnál jelölt helyen, hol ép egy kataszteri kőoszlopocska volt leásva, épület-alapzatokra akadtam. A merre az alapfalak huzódtak, onnan a törmeléket és földet kívül-belül elhordattam, s így az alapok egész teljességükben előtűntek. Az alapfalak hosszánegyzöget képeznek. A hosszúság 8 méter, a szélesség 6 méterre, az alapfalak vastagsága pedig fél méterre terjedt. Az alapfalak az alföldi homoktalaj alatt képződni szokott terméskövből voltak rakva. E terméskövek likacsos, meszes tartalmú képződmények, mészszivagnak (Kalktuf) vagy közönségesebben darázkőnek nevezik. Vannak e képződménynek olyan változatai is, melyek nem szivacszerűek, hanem egészen tömörek, s a melyek szépen és könnyen faraghatók. E terméskövek alapzataiból kisebb-nagyobb darabokban két sor-rakás volt. Az alsó sorban egyenetlenül hasított óriás darabok, egy méter hosszúságú kövek feküdtek. A második sor-rakás azonban már kívülről simára és egyenletesen, négyszögű szabályos koczkákra faragott kövekből állott. Tehát a második sor-rakás annak idején szabadon állt és látható volt, vagyis a domb talajszinén felül esett. Feltűnő volt előttem ama körülmény, hogy miként lehetett a puha, laza homokban is ily szilárd alapozást eszközölni. Felbontattam azért az alapfalakat is, s úgy találtam, hogy az alapfalak alatt a homoktalaj még egy félméternyi mélyre kiásva és eltávolítva lett, s e helyett ott furkózott *szikföldből* valóságos beton-alapot létesítettek. E szikföldre rakták a testes alapköveket, s ez úton biztosították a hordott, igen laza s ingatag

talajban is az épület állékonyságát. A szik beton-alapot áttörni csak a legnagyobb fáradsággal lehetett. Ezen alúl a homoktalajban ismét cserépdarabokra akadunk, ép úgy miként a nyugoti kémlő árokban, de ezenkívül néhány állatsont és széndarab is fordult elő.

Az ekként feltárt épület alapjai valósággal egy kisebb középkori templomnak, illetőleg kápolnának voltak alapjai. Csak az a sajnos, hogy a kápolna építési korát megállapítani nem lehetett. A kápolna apsisa, melynek tengelye délkeleti irányú volt, teljesen hiányzott. Lehet, hogy talán nem volt apsisa, de valószínűbb az, hogy valamikor kincskeresők ép az apsis helyét ásták ki és bontották szét az alapfalakat; még a szik beton-talajnak sem volt semmi nyoma. Értelmetlen volt előttem ama körülmény is, hogy a kápolna nem a domb közepén, hanem a fensiknek mintegy déli szélén feküdt. Azon feltevésben voltam ennél fogva, hogy a dombtetőzet keleti oldalán talán más alapfalakra is akadok. Azért a dülő úton még egy hossz- és egy kereszt kémlőárkot is vonattam, de alapfalakra sehol sem akadtam. E helyen volt az ossarium, mert mindenütt tömredék embercsont fordult elő, még pedig nem rendben, nem eredeti temetkezési módon, hanem halmazokba összehányva. Itt az ossariumban levő csontok között találtam az alábbi rajzon bemutatott ezüst pecsétgyűrűt is. A gyűrű karikája igen kezdetleges módon van a vékony körlaphoz erősítve. A karika átmérője

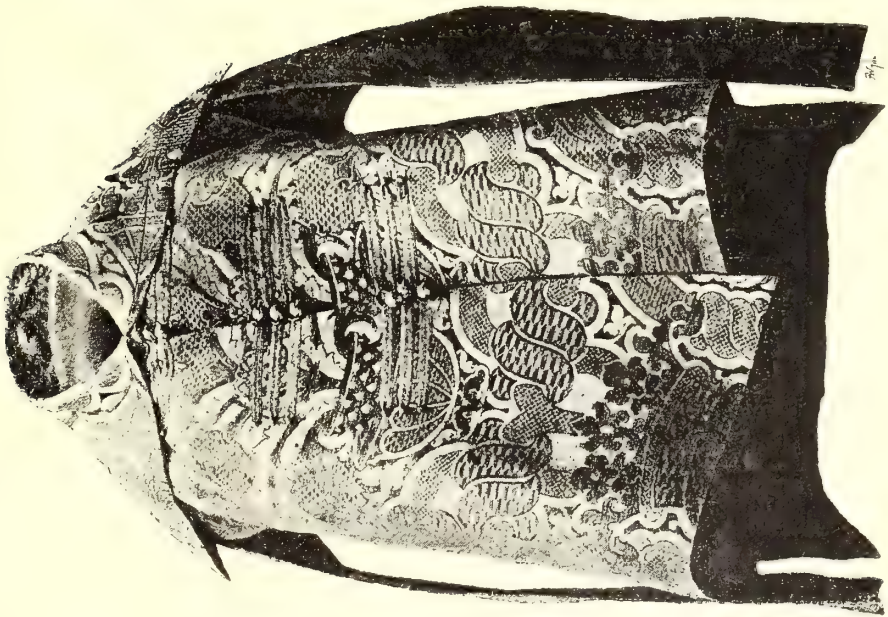
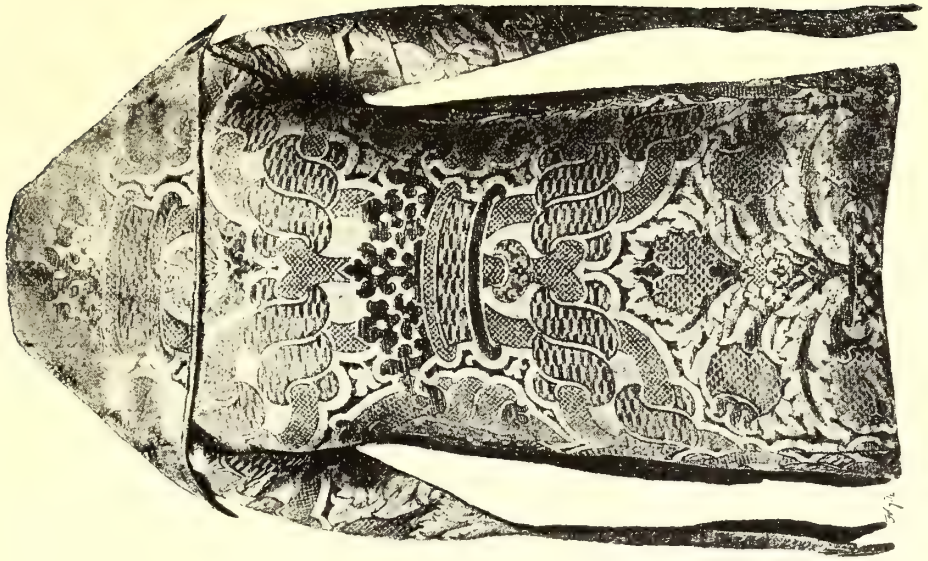

22 millimeter, a körlap átmérője is ugyanannyi s azon igen szép kivitelű körirat és czimer van bevésve. A körirat maiuscula betűkből a következő: $\ast$ MICHIAEL DIOSI. Azaz: Michael Diósy (?). A köriraton belül szemcsés körben jobbra álló és balra visszanező állatszörny (sárkány?) látható. A

pecsét korát a xv. századra tehetjük. A kápolna belső területének feltárása és kitisztítása közben a törmelék alatt széndarabok, égett csontok és igen sok rozsdátté vasdarab fordult elő, de ezek annyira elélegültek már, s oly mállottak voltak, hogy rendeltetésüket felismerni nem lehetett. Több helyen hamu is bőségben volt, mi arra enged következtetni, hogy a kápolna elpusztulása alkalmával legelsőbben is leégett. Egy kisebbszerű bronzhenger-töredék talán az aspatorium vagy más egyházi eszközből való. Találtam egy teljesen ép vörös agyagedényt is, mely nem korongon készült, esetlen formájú és kezdetleges kivitelű. De megtaláltam a kápolna két harangtöredékét is, a mi az ossariummal együtt az épületnek egyházi rendeltetését kétségen kívülé teszi.

Az egyik töredék egy kisebb harang, inkább egy nagyobb fajta csengetyű volt. Rajta az égés nyoma még ma is látszanak. A másik harangtöredék két darabba hasadt. Ez egy nagyobb harang fenmaradt részlete. E töredék arra enged következtetni, hogy a harang hosszú, karcsú alakú lehetett.

Az alapokban s a törmelék közt egyetlen tégladarabot sem találtak — a mi az alsó csengelei templomhegynél ellenkezőleg bőven előfordul. — Magunk elé képzelhetjük a xiv. században fennállt Csengele his templomocskáját, szépen faragott kockás sima kőfalaival, melyek itt-ott ornamentális részletekkel és tagozásokkal ellátva lehettek, élénk képzelhetjük kisdud tornyocskáját, a hon-

I. MÁTYÁS KIRÁLYNAK TULAJDONÍTOTT XV. SZÁZADI MAGYAR DOLMÁNY A FRAKNÓI KINCSTÁRBAN.

nan felcsendültek a harangok, melyek a kis helységet jó és rossz napokban egybegyűjtötték. Tehát ott, a hol most kiterjedt pusztaság van, a hol gulyaménes legel s a birkanyájak kolompja kong, ott egykor polgárisodás honolt, kultura volt, a mely polgárisodás és kultura a tanyákon és pusztákon habár mostanában mind több tért foglal is, még mindig nem emelkedett azon fokra, a melyen egykor a xiv. és xv. században állott.

Még csak azt kívánom megérinteni, hogy a Mátyás király fentebb idézett 1473-iki oklevelében említett pestis és hadjárat idejének megállapítására a következő adatokat vehetjük fel irányadóul.

Linzbauer «Codex Sanitario Medicinalis Hungariæ» című műve I. kötetében az 1473-ik évet megelőző időkről a következő évekről említ pestisjárványokat. 1472, 1471, 1460, de különösen az 1456—7 és 1454. évi pestis.

Ily gyakori járvány egy kisebb, minden segély nélküli helységet csakugyan elpusztíthatott, s nagyon kevés kelle már ahhoz, hogy a többit egy betörő ellenséges csapat gyilkolja és üszökdobása végezze el. Mátyás király uralkodása alatt különösen a cseh hadjárat idején a török csapatok Szabács felől több ízben betörték hazánkba. Szinte megfoghatatlan, hogy e csapatok egész Szegedig elkalandozhattak és pusztításaiknak gátja nem történt. Pedig csakis a betörő csapatok dülhették fel az egykori Csengele helységet és kis templomát, mert Szeged környékén folyt más hadviselésnek emléke a xv. század első feléről egészen ismeretlen.

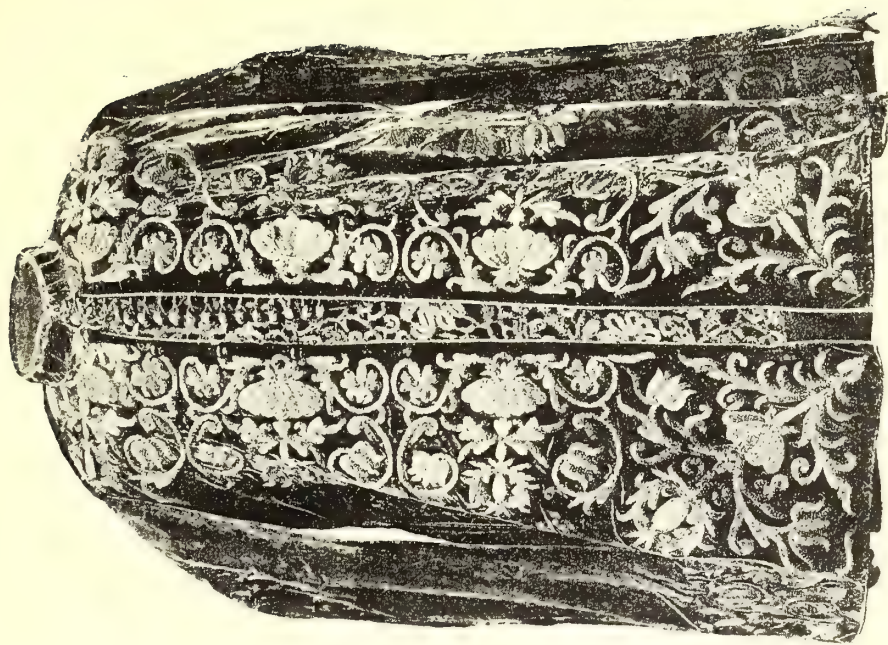
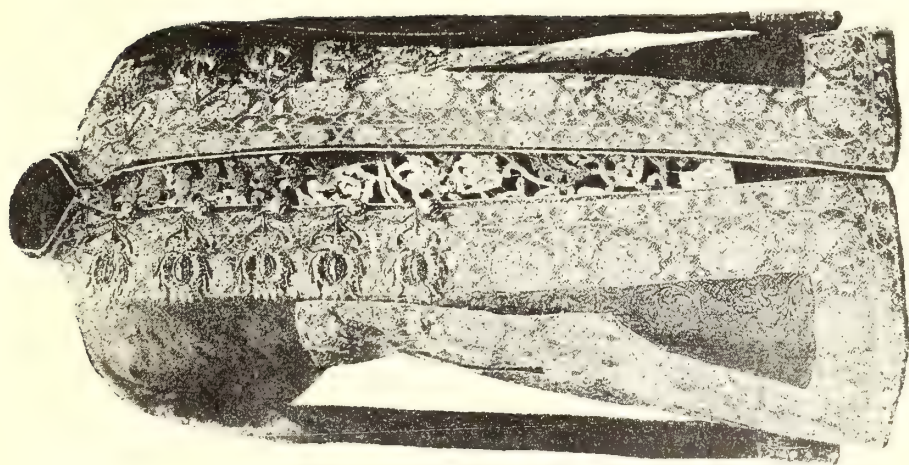
Reizner János.

MAGYAR DISZÖLTÖNYÖK A FRAKNÓI KINCSTÁRBÓL.

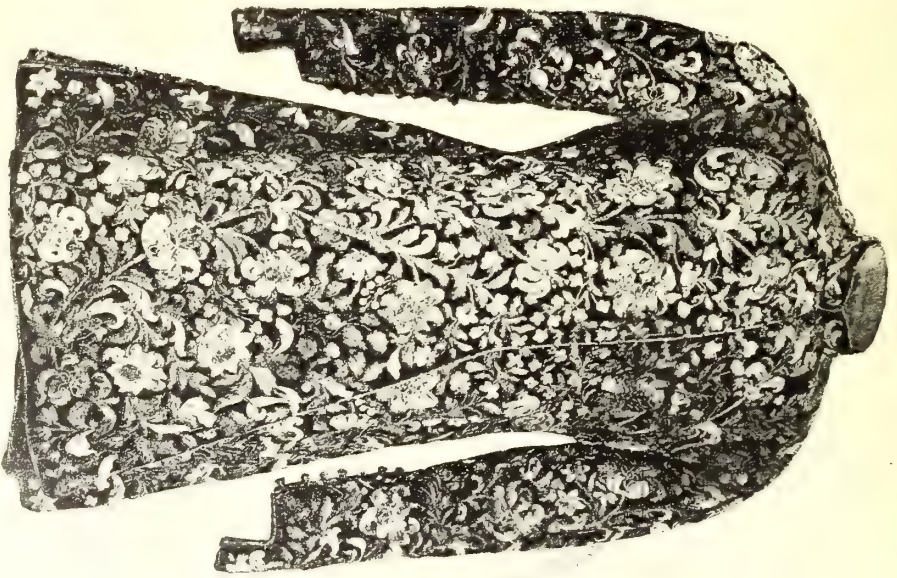
A bécsi osztrák muzeum mult évben érdekes costumkiállítást rendezett, melynek oly sikere volt, hogy az intéző körök helyén lévőknek találták, hogy annak az irodalomban is nyoma maradjon.* A kiállításban a magyar diszöltönyt néhány művészi és történeti érdekléssel bíró darab képviselte, mely a hg. Eszterházyak fraknói kincstárában élte túl az idők viszontagságait. Ezeket, Löwy jól sikerült fénynyomatai után közöljük ezúttal.

A legérdekesebb emlék egy xv. századi díszes Zeke, melyet a fraknói régi kincstári jegyzék Mátyás királytól származtat. Kelméje vörös aranybrokát, stilizált virágedényekkel és koronákkal, azon korbéli olasz eredetű készítmény. A köpeny térdig ér és szabadon csüng a testről, újjai a váll táján fölhasítvák és azon túl hosszan és laposan csüngnek alá, oly módon, miként a későbbi xvi. századi magyar öltönyöknél; ilyen dolmányt hord Zrinyi Miklós is azon a képen, melyet

* Dr. Karl Masner Costüm-Ausstellung im k. k. österreichischen Museum 1891, in Lichtdruck herausgegeben von J. Löwy. I. fűzet 1892

2. XVI. SZÁZADI DOLMÁNY A FRAKNOI KINCSÁRBAN. — 3. ESZTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR (1583—1643) DOLMÁNYA UGYANOTT.

róla Notzingi Schrenck 1566-ban készített; a szélesen visszahajtott gallér is átmegeyen a következő századba. Az aranysújtásokat és gombokat Masner későbbi toldásnak tartja, de valószínű, hogy korábbi hasonló sújtások és gombok helyét foglalták el, mert más magyar costumképeken a XV. és XVI. századból is látunk ilyeneket.*

A többi dolmányt, melyeknek képeit itt közöljük, Eszterházyak hordták. A 2-ik számú sárgás-vörös bársonyból készült, reá alkalmazott domború arany s ezüst himzéssel, a virágokat nemes gyöngyök, a kapcsokat gyémántok ékíték. Még dúsabb a 3-ik dolmány, melyet Eszterházy Miklós nádor (1582—1645) fraknoi olajfestményű képeiről ismerünk. Vörös atlaszán erősen kidomborodó súlyos arany és ezüst zsinórok látszanak, melyeket részben sajtás részben finom csipkék kötnek össze egymással. Fehérre zománczozott kezek, madarak és szívidomú keretekbe foglalt zománczos virágok a kapcsok. A 4-ik számú dolmány néhány évtizeddel fiatalabb. Hg. Eszterházy Pál nádor tulajdona volt (1635—1713), virágos aranykelméből készült, melyet a francia udvari szokás szerint részben finom csipke takar; elől jobbra-balra öt-öt domborhímzésű és nemes korállal fölékített virág, a megfelelő gombokat fekete zománcz borítja és mindegyiken vörös kövek ülnek. Az 5-ik számú dolmány világos kék bársonyból való, domború arany és ezüst himzéssel, gombjai nephritből készültek.

A bemutatott öt díszes öltöny érdekesen mutatja, mikép tartja meg a magyar dísz századokon keresztül az európai főuri divatok változásainak közepette is az ő eredeti ősi szabását, de másrészt azt is, hogy minő szabadsággal követi az uralkodó ízlést. A kelme mindenkor az európai udvaroknál más ízlésű öltönyökre használt divatos szövetekből való. Mikor a csipke kora dívik, a magyar öltöny evvel is megaluskuzik és a koronként leginkább kedvelt ékkövek vagy azok helyett zománczok és korálok a magyar dolmányon és mentén szintén jelentkeznek.

K—r B—a.

* Arch. Ért. 1891. 274. és 391. ll.

TÜKÖRTOK ELEFÁNTCSONTBÓL. KÖZÉPKORI DOMBORMŰ A N. MÚZEUMBAN.

LEVELEZÉS.

I. FARKAS SÁNDOR. SZENTES ÉS CSONGRÁDVIDÉKI LELETEKRŐL. *Szentes város Kurcza-folyó parti részén, ott hol az a Loház táján magas dombbá emelkedik, utczaí vízvezető csatornát ástak ez idén a városi utászok s itt akadtak fél méter mélységnyire a föld alatt, vastag durva edény, csont töredékek, hamú réteg között egy köpűs bronz lándsára, a melynek képes leírása sokban egyezik ahhoz, melyet Szendrei János, mint Csoma J. gyűjteményéből valót az Arch. Értesítő 1888. évi f. 344. lapján 5-ik sz. a. bemutat. Ugyan ezen városrész az, hol a fenti lelhelytől a hatvanas évek elején számtalan díszes edényke jött napfényre, mint őskori urnatemető földben rejlő ereklyéi, melyek maig is zömét képezik a csongrádi városi iskola ú. n. Kertész-féle gyűjteményének. Béla királynak névtelen jegyzője által is említett tiszai Bődi rév, a mai Szentes határában a török pusztította Bőd,* Héked ős faluk közlekedését eszközölte hajdan, melynek védelmére a hékedi oldalon Karakány (mai «Várhát»), a bődi részen a szántódi pogány vár emeltetett a népvándorlások korában s innét van az, hogy az itteni folyók zúgába épített mély s magas gátak számtalan becses ereklye lelhelye, mióta csak a földműves ekéje bolygatja ezen sáncozat. Így a múlt év őszén Karakány gátjain kívül a Veker és a Kurcza folyók természet alkotta szegében került napfényre, mint a keskeny, soros sírokba temetettek mellé rakott ereklyék. Egy durva anyagú, hiányosan égetett edényke, mely majdnem henger idomú, 12 cm. magas, felső átmérője 8, alja 6, középen 9, durva sárból alkotottak s hiányosan égetett. Gyengén kihajló szélei a benyomkodott diszítéstől csipkézett s közepe tájéka egymástól egyenlő távolban négy tompa csücsök látható, melyeknek elhelyezése haránt irányos s ezen csücsköknek közei beszúrkált diszítéssel ékes; hasonlóan széle alja s középen alul, melyek az edénykét abroncsszerűleg övezik. A zárt bronz karikácska másfél cm. átmérőjű egy mm. vastag s mintegy lapított; míg a nyílt karikácska kerülékes alakú a főtengely irányában 5 s melléktengelyeknél pedig 3 és fél cm. térszen ki; felülete sima végeinél lapított s itt-ott patinával fedett. Az ősi Bődi révtől nyugatra a kilenczesi** ártéren átkelve a szántódi ú. n. pogányvár*

* Bőd a Bő nemzetségnek, Héked pediglen a Hóka nemzetségnek állandó megtelepülést jelentő *d, éd* helynévképző alkotta Bőd s Héked helynevekké, mint p. u. Für = Füred, Kevés = Kevesd, Szeg = Szeged; míg a Karakányt a Kara nemzetsége ideiglenes megtelepülést (mint inkább védelmi pont) *ány* helynévképzővel alkotta a magyar Karakánnak, mint pl. Tömör = Tömörkény, Bók = Bökény, Tarka = Tárkány stb. helyneveket.

** Ezen ártéren futó kilencz számú értől vette nevét.

helyére jutunk; melynek egyik legerősebb pontját a Szikes és Bújó-Tisza folyó vize által táplált erek zúgja alkotta s itt a part oldalba, — vizszaggatta részen — ásott soros sírok helyei láthatók, melyeket a fekete laza televény föld töltelékek jeleznek. Ezen hely az, honnét a múlt napokban egyik csongrádi régészetet kedvelő ismerősöm egy fonott tekerceses bronz kapocscsal s egy nyílt bronz karikácskával lepett meg, melyeket a főttebb említett tárgyakkal együtt a nemz. múzeumnak volt szerencsém adományozni; felhívta egyszersmind ismerősöm figyelmem a fent jelzett helynek rendszeres kutatására, melynek megkezdését s az eredményét a jövő nyár meg fogja hozni mindenesetre.

Farkas Sándor.

II. SÁNDORFI NÁNDOR A CSEJTHEI ŐSTELEPRŐL (Nyitramegye).

Közönséges tapasztalás a felföldön, hogy a régi várak helyén őstelepek nyomaira bukkanunk. Galgóczirol a nemzeti múzeum is bir érdekes darabokat. Beczkó és Trencsénben szintén érdekes bronz- és őskori agyagtárgyakat találtak, az elpusztult nemes podhragyai vár helyén az ottani evang. lelkész igen szép bronztárgyakat lelt, s midőn a csejthei római kath. plébánosnál tiszteletemet tettem, a ki szintén szorgalmasan gyűjti a régiségeket, a csejthei vár környékéről számos őskori cserépdarabot s egy majd egészen ép urnát mutatott, melynek alakja megközelítőleg megegyez a «Bronzkor» LXXVII. 3. számú urna alakjával, azon különbséggel, hogy a csejthei, valamint az ott előforduló összes őskori cserepek is minden díszítés nélküliek. Van még egy egészen ép la Tène fibulája is, melyet a várban összehalmozódott őskori csontok szedői és elárusítóitól szerzett, — sajnos, már csak akkor, midőn annak szép patináját leráspolyták, mint rendesen, úgy itt is aranynak vélték. Sokban hasonlít ezen fibula a sopronihoz (Arch. Ért. 1890. 72. lap 3. ábra), csakhogy ennél nagyobb. Alapja 6 cm., magassága 2'04 cm. Díszítése sokkal dúsabb, alakja könnyed s a soproninál kecsesebb. Oly jól van fentartva, hogy a találó asszony több évig használta ruhakapocsnak. E fibulát tulajdonosa, főt. revisnyei Reviczky Bertalan a nemzeti múzeumnak adta át. — A plébános úrral kimentünk a várba, hogy egy kis helyi szemlét tarthassunk, s valóban azt tapasztaltam,* hogy különösen a várhegy északi oldalán lévő vízmosságok, s a vár alatt elterülő szántóföldek telve vannak őskori cserepekkal, s a felszántott föld felületén mutatkozó fekete foltok, mind konyhahulladékokból képződött dombocskák lehettek. E helyeken fordulnak elő legsűrűbben az őskori cserepek s a tűzpadok agyagdarabjai. Remélhetőleg a próbaásatás, melyet a plébános úrral alkalmas időre tervezünk, nem lesz egészen eredménytelen. Figyelemmel kísérem az őstelep környékét, ha vajjon földsánczok nyomaira bukkanhattunk volna, de ilyeneket már nem láthatni, mert részben a vár építése alkalmával elhordattak, részben pedig a földművelés által lettek feloszlatva.

Sándorfi Nándor.

III. LEHOCZKY TIVADAR. UNGMEGYEI LELETEK. Az Archæologiai Értesítő folyó évi XI. kötete 143. lapján leirtam azon bronz tárgyakat,

* V. ö. báró Mednyánszky Dénes észleleteit ugyan e helyről, Arch. Ért. 1888. 421—422. l.

melyek Ungmegye területéről kerültek gyűjteményembe. Azóta ismét következő új darabokat sikerült megszerezniem, melyeknek rövid leírása ez : Egy 17 kanyarulatú, 38 centiméter hosszú és 8 cm. átmérőjű domború huzalból készült *karvéd*, melynek vége fent csigaszerűleg tekert hatrétegű fedőt képez, melynek közepére egy $\frac{3}{4}$ cm.-nyi gomb van illesztve. Ily huzalból való egy $4\frac{1}{2}$ rétegű sodronytekercs töredék ; egy másik kisebb $1\frac{1}{2}$ rétegű s végre egy 10 cm. hosszú és 2 cm.-nyi átmérőjű 5 rétegű tekercs. A megye tótvidékéről került hozzám egy *jókora csomó bronz sodrony*, melynek huzalai $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ cm. vastagok. Ily sodronyból készült különféle karvédők, karikák, korongok, tekercsek, kapcsolótöredékek s egyéb apróságok. Űgyszintén egy 7 dekagramm súlyu, kerek huzalból formált 15 cm. átmérőjű nyílt végű *nyakperesz*, melynek közepe csavart és $\frac{2}{3}$ cm.-nyi vastag. Egy 10 cm. átmérőjű, $\frac{3}{4}$ cm. vastag sima kerek huzalból alakított bronz karika. Egy $1\frac{1}{2}$ cm. vastag, kívülről erősen rovátkolt kerek tagból álló karperecz 6 cm.-nyi töredéke, egyik meglevő vége hegyes. Egy 9 cm. magas, sima, fent kifelé álló *tokos bronz véső*; nevezetes, hogy 6 cm.-nyi mély és fent 4 cm. széles tokja üregében egy zöld rozsdával bevont $2\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 2 cm.-nyi széles faragott fadarabot találtam, egykori elkorhadt nyele maradványaul ; különben a véső tokjában a fanyélnek rostjai is jól meglátszanak oda tapadva. Egy igen szép bronz *tokos véső*, mely 12 cm. hosszú, fent a nyakán öt kiálló peremmel díszített egyenes kerek nyílásánál $3\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, közepén 3 és lent a félkerekű élnél 5 cm.-nyi széles ; fent a második vastagabb peremnél kezdődik a 2 cm.-nyi hosszú és egy cm. vastag füle, míg a tok oldalai a peremen alól $3\frac{3}{4}$ cm. hosszban kiálló félkörű lappal díszítvék. A tok ürege $6\frac{1}{2}$ cm. mély. Hasonlít a Bronzkor eml. Magyarhonban XII. táblán 11. sz. a. levőhöz. Ungmegyei *Radvány* helységéből kerültek gyűjteményembe nem régen következő érdekes bronz tárgyak : Egy 10 cm. átmérőjű, 3 cm. vastag hengerből álló *karperecz* vékonyodó nyílt végekkel ; a karika terjedelme 6 cm. hosszú és $4\frac{1}{2}$ cm. széles ; felső oldala négy helyen 3—3 kiálló peremmel díszített, míg ezek közt három helyen 3—3 borsónagyságú gömbök kiállanak. Ezen igen vastag peremnek súlya 70 dekagramm s így valóban alig feltételezhető, hogy díszül a karon való hordásra használtathatott volna. Egy $8\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű, közepén 2 cm. vastag hegyesen végződő nyílt bronz karika fele része, öntő varratai nincsenek leráspolyozva. Súlya 16 dekagramm ; hasonló a Bronzkor eml. Magyarhonban I. tábl. 4. számú ábrához. Egy 16 cm. hosszú, egyik szélén 3, közepén s a másik végén $2\frac{1}{2}$ cm. széles s kiálló peremű oldalain 1 cm. vastag lapos *karimás véső*, melynek mindkét vége éles. Súlya 18 dekagramm. Egy 14 cm. átmérőjű *bronz sarló*, mely lapos, igen széles, egyik oldalán 1 cm.-nyire kiálló peremmel, míg a másik egészen sima ; 3 cm. széles fogantyúján két perem vonul végig, melyek bevágásokkal díszítvék ; a sarló a közepén 5 cm. széles, hegyén 3. Súlya 16 dekagramm. Hasonlít a Bronzkor eml. M. XIV. táblán 6. ábrájához. Végre egy bronz *buzogány*, töredéke ; ez 6 cm. hosszú és $3\frac{1}{2}$ cm. magas, áll két négyszögű kúpalakú $2\frac{1}{2}$ cm.-nyi czüzcökből, melyeket két cm.-nyi kisebb kúpok környeznek. Súlya e töredéknek 14 dekagramm.

Munkácsról északkeletre szeliden emelkedő előhegyek kezdődnek, melyek a határszélig fokokint magasodnak ; ezen előfokú s szőlővel beültetett hegyek Kustán-

talva, Bukovinka és Kucova nevű helységek közt kisebb-nagyobb vízmosású árkokkal és völgyekkel átvannak szeldelve s helyenkint bokrokkal és fákkal benöve, mik közt ismét szántóföldek váltakoznak s felülről tekintve, a vidék fensikot képez, gyönyörű kilátással a Munkácsnál kezdődő s le az Alföldig nyúló síkságra; e tájon kezdődik azután a délkelet felé terjedő Hát nevű hegy, mely egészen a Borsova völgyéig nyúlik, míg egyik nyulványát Munkács és Fornos helység közt az úgynevezett Kishegy képezi, mely a *Szernye tó* felé ágazik ki. Mindezen magaslatokon és nyulványokon őskori telepek és sírhalmok s erődített pogányvárak találhatók, melyekben durva cserepek, formátlan agyagedények, tömérdek obsidion és kovaköszerek s helyenkint bronz tárgyak, különösen bőven bronz kardok fordulnak elő. E halmok közt és koronkint Závídfalván, Kucován s különösen a munkácsi Kishegyen eredményesen ásattam s úgy találtam, hogy azokban kizárólag köszerek foglaltatnak s fémből vagy csontból legkisebb tárgy sem fordult elő. Bronz eszközök csak véletlenül tűntek fel, így a többi közt a Podheringi völgyben a 14 bronzkard, melyek néhány év előtt a Múzeumba kerültek. Koronkint ki-kirándultam e hegyek közé s felásattam egy-egy telepet vagy sírhalmot, a nélkül, hogy a szokásos apró köszereken s nagyobbára tört edényeken kívül másra akadtam volna; így most 1891 október hó 28-kán is kimentem a Munkáctól mintegy tíz kilométernyire fekvő *Kustánfalvára*, hol már azelőtt vadászat közben egy csoport halomra akadtam s melyeknek tüzetes és bővebb megvizsgálása folyton szívemen fekdűt.

Kustánfalva orosz és sváb lakosokkal bíró helység, mely fent a hegy hátán északról délre elnyujtva fekszik; itt az északi végén, hol az út Bukovinka nevű szomszéd faluba vezet, a két legutolsó telken, t. i. Popovics István háza kertében egy igen terjedelmes és ép halom emelkedik, míg szomszédja Brjánik Iván faháza egy félig elszelt ily halomra támaszkodik, melyről a falu népe az agyagot már félig elhordta. E meredek félhalom égvényt vagy egyéb jelt nem mutat, jóllehet a gazda bemondása szerint, agyagásás közben csontok és cserepek előfordultak, melyekre azonban senki sem figyelmeztvén, elhányattak. E helytől a hegy magaslatán a bukovinkai úton haladva, 500 méter távolságban egy másik magaslat tűnik elő, mely északról délfelé nyúlik s mely *Kustánfalva* ürberi legelőterületéül szolgál; itt az úttól balra, északfelé terül el egy nyírfás fensík, melyen alig 60 méter hosszú vonalon tizenkét kisebb-nagyobb halom emelkedik rendetlenül egymás mellett csoportosítva, melyekből néhányat most feltárni kívántam. A legelső halom mintegy 20 méter átmérőjű és 5 méter magas, szép kúpalakú s úgy látszik, még egészen érintetlen. Hét napszámost rendelvéni ki, ezekkel kezdém a nagy halomba északfelől egy vájnat ásatni; mindjárt elején akadt benne egy tenyérnyi nagyságú őskori cserépdarab, de más jel nem, s így mivel beláttam, hogy e munka nagyobb erőt és időt igényel, felhagytam vele s a szomszéd kisebb, 1½ méter magas és 16 méter átmérőjű halomhoz állítam munkásaimat, kik csakhamar félig behatoltak a halomba, hol azonban egy tört urnánál, mely csontocskákat tartalmazott, egyéb nem akadt s a földfuróval tett kísérlet is eredménytelen maradt. Égvénynek, kőnek semmi nyoma sem volt. Onnan egy, az útvonaltól alig tíz méternyire fekvő, nyolcz méter átmérőjű és fél méternyi magas halomba fogtam, melyen keresztül vájat-

ván árkot, félméter mélyen égetett vörös agyagrétegre találtam, mely $\frac{3}{4}$ méter vastagon nyúlt le, ez alatt következett szén és hamú. Így feltakartam a halmot egy és fél méter mélyre és 2.00 méternyi átméretű körben, a természetes aljáig, hol tíz kisebb-nagyobb ököl nagyságú közönséges kő rendetlenül elszórva hevert; a kiásott égetett körben pedig három helyen, t. i. észak, kelet és nyugot felől az üreg oldalában üstszerűen bemélyedve félméternyi vastag égetett félkörű veres sávoly felett, mely $1\frac{1}{2}$ méternyi terjedelmű, *négy agyagurna* tűnt elő, melyek közül kettőt teljesen épen sikerült kiemelnem, míg a másik kettő, mely különben sokkal kisebb és vékonyabb falú, minden vigyázat daczára szétbomlott, darabjait azóban mind összeszedtem s alkalmilag megkísértem összeállításukat; ezekben is apró csontok fejeztek az agyagban, mely az edényeket kitölté. A nyugoti üstszerű mélyedésből kivett két urna a puszta földön, de egymás fölött állott, úgy, hogy mindkettő cseréppel be volt fedve, mely fedő, mint később a megtisztítás után meggyőződtem, egy más vastag fazéknak aljából képeztetett.

E két hamvveder teljesen egyenlő s kétségtelen, hogy egy mester által s egy agyagból szabad kézből s nem korongon készültek. Az egyik 25 cm. magas, fent a nyílásnál 19 és lent a fenekén 14 cm. átmérőjű; míg a másik 23 cm. magas, fent 21 és lent a fenekén 11 cm. átméretű. Mindkettőnek felálló síma 3 cm. magas nyaka van, mely alatt a kisebbik urnánál egy cm. vastag kötélszerűen körülfutó, 1 cm.-nyire kiálló kupokból képezett perem szolgál díszletül, azon alól a mindinkább szélesedő edény öble kezdődik, mely alja felé lokonkint keskenyedik. A kisebbik hamvvedernek a peremből három helyen kiálló két cm.-nyi magas két-két kupja képezi a füleit, míg a nagyobbikon perem nincs, hanem a nyak alatt négy helyen öt-öt kiálló kúp képezi a füleket. Az urnák tartalma volt felülről a közepéig közönséges itteni föld, azon alól pedig égetett csontdarabok. Úgy látszik, hogy eredetileg színig tölté be az edényt a belé rakott égvény, mely azonban később a bele jutott nedvesség folytán félig leszállt s így a tört fedőn át belehatolt a föld. Mellékletül sem az urnákban, sem a sírűregben jellegzetes tárgy s emlék nem találtatott, csupán egy 15 cm. hosszú és 5 cm. széles trachitkőből idomított balta-forma fokos hevert az urnák mellett, melynek oldalain hat cm.-nyi hosszúságban egy cm. mély kikopása gyaníttatja, hogy az fanyélbe illesztve egykor ütőszközül, kalapácsul, vagy fokosul használtathatott. Azonban a sírterület környékén találtam egy 6 cm. hosszú és 2 cm.-nyi széles háromélű sárga kovakő késpengét, melynek mindkét vége csonka s egyik éle fűrészszerűleg lepattogatott; úgyszintén egy 4 cm. hosszú és közepén $2\frac{1}{2}$ cm. széles fekete fényes kőből pattogatott nyilcsúcsot; ugyanott egy 25 cm. átmérőjű és 8 cm. széles, lapos trachitkőből készített kerek örlőkőnek féldarabját, melynek egyik lapja simított, míg a felülete érdes.

A felbontott sírhalom belső alakjából kitűnik, hogy a hajdan itt tanyázott emberek egyes családai temetkeztek egy-egy ily halomban, melybe az egyes tagok elhalálzásakor üstszerű gödröt vájtak, abban a hullát elhamvaszták, megégették s maradványait urnába tevén, azt az elhamvadt tűz parázs rétegére helyezték s földdel ismét befodták. A sárgás színű urnák alja és oldalai a tűztől pirosak lévén, e véleményemet támogatják.

Sokáig azon véleményben valék, hogy a neolith-kori ismeretlen emberek kizárólag magaslatokon laktak; ezt kivált Munkács vidékéről tartottam, mert a várost félkör alakban északkeleti oldalról környező szőlő- és erdős hegyeken, nemkülönben a távolabb fekvő klacsanói, kustánfalvai, kucsovai és fornosi hegyháton s különösen a munkácsi Kishegyen számos őskori halmokat s azok közelében számos neolithkori földbevált lakokat s ily telepeket találtam s kiásattam, melyekben a fémek legkisebb nyoma sem fordult elő, hanem kizárólag műszerek és fegyverek obsidian és kovaköből, valamint durva agyag-edények különféle maradékai, melyeknek gyűjteményembe került száma ezerekre megy. E hitemben támogatott azon körülmény, hogy a munkácsvidéki magaslatok alját csak nem rég is, míg a Tisza s egyéb folyók szabályozva nem voltak, gyakran borítá el a víz s így a posványok miatt a lapály kevésbé volt lakható. Annál kellemesebben meg valék később lepve, midőn újabb időben meggyőződtem, hogy a Munkács várost környező hegyek alatti lapályon épen oly kőkori telepek találtak, mint a magasabban fekvő helyeken. A feltárt kisebb-nagyobb kultur rétegekben, régi tűzhelyeken épen oly alakú agyagművekre, obsidian- és tűzkő-műeszközökre s egyéb tárgyakra akadtam, mint a kishegyi s egyéb neolithkori ősrégi tanyákon, mi azt igazolja, hogy azon korbéli emberek nem csak a hegyeken s azok lejtőin, hanem a lapályokon is tartózkodtak s hogy azon kori tanyákat azóta a vízárnyalat 1—5 méternyi magas iszap és agyagréteggel bevonta; mert ily mélységben kerültek e tájon az őskori nyomok, holott kétségtelen, hogy a Munkáctól délnyugot felé le egész az alföldig nyúló sík terület hihetetlen vastagon van áramlati anyagokkal kitöltve, minek világos bizonyosságául szolgálnak a helyenkénti kutatások. Így, hogy egyebet ne említsek, felhozom például, hogy 1882. évben a *batyui* vasúti pályaudvaron artézi kutat kezdvén az igazgatóság ásatni, 1884. évben 68 méternyi mélységből még folyvást váltakozva homok és kavicsrétegekből való anyag; 1889-ben pedig százon felüli méternyi üregből még mindig iszap és porond huzatott ki, minek következtében a további munkálattal fel is hagytak. E végtelen vastagságu hordalékban csak az ég tudhatja, mi minden rejlik, mi a régiségbűvárnak a régen múlt időkre nézve megbecsülhetetlen adatokat nyújthatna;* hát még a természettudósnak, ki megyénkben szintén hálás kutatási területre találhat, mennyiben a többi közt a munkács-beszkidí vasút építése alkalmával néhány év előtt a felsővidéki palahegyek rétegeiben megkövesült állapotban, a most kizárólag teropikus vidékeken, Ausztráliában tenyésző *Dicksonia* (protopteris) *punctata* Stbg. Sp. sűrűn kiálló mogyoró nagyságú dudorokkal a külső héján; *Kustánfalva* környékén pedig a *datolyapálmához* tartozó ágak lenyomatai talál-

* Szerzőnek a Munkács vidéki földtani viszonyokra alapított kombinációja hibás, mert a batyui furólyukban feltárt iszap-, homok- és kavicsrétegek nem a geológiailag vett jelenkor vagy a tegnap (a diluvium) képződményei, hanem öregebbek; hisz a régebbi korokban is voltak folyóvizek, melyek kavicsot, homokot raktak le ágyukban, ártereiken. A szentesi artézi kút 313 méteréből is került napfényre kavicsos homok, de olyan fossziliákkal, melyek e rétegeknek pliocén korát kétségbe nem vonhatóan bizonyítják. Nagyon jámbor, a geológiát meg nem értő óhajlás továbbá az, hogy szerző még azt hiszi, miként (nem is még a pliocénban, hanem) a miocénban, oligocénban vagy pláne az eocénban emberi műnyomokra akadhat. Hisz ezen az alapon akár a tiasz-, devon-, vagy szilur-rétegekben is lehetne reményleni paleolit-cserepeket.

tattak, melyeknek nyomait Laukán és Beregszászban is találtam, hol a ryolith-tufában a pálmának fossil-maradványai sűrűn fordulnak elő s gyűjteményemben láthatók. Mily érdekes lenne e végtelen régi időkből való *emberi* nyomokra, műmaradványokra is akadni; mi egyszersmind bizonyosságul szolgálna arra nézve is, hogy ember a harmadkorú eocen, oligocen és miocen korbeli rétegek keletkezése idején itt is már valóban létezett . . .

A munkácsi lapályon levő neolithkori nyomok felfedezésére jó alkalmat nyújtott az 1890. évben eszközölt vízszabályozás, midőn a *Kerepec* nevű patak, mely a város északkeleti oldalán a Pálhegy alatt érvén a határba, eddig dél felé folyt, most pedig számára új csatorna akkép ásott, hogy a város szántóföldein keresztül félív alakban a munkácsi vár innenső alján bevezettetett a Latorcza medrébe. Ez új csatorna 3—4 méter mély és 10—15 méter széles s így e terjedelmes föld kiemelése alkalmával több helyen tűntek elő kulturrétegek. Mindjárt a munkálat elején, a Pál nevű szőlőhegy északnyugoti szélén, az úgynevezett Rákóczy-halastó kifolyásánál a hidon alul, a csatorna mindkét oldalán a gyepes földszint alatt mintegy méternyi mélyen három *régi tűzhely* tűnt fel; itt 1890. június 27-én kutatás közben találtam igen durva, homokkal vegyített agyagból formált cserepeken kívül, obsidian késpengét, fekete kőből pattogatott nyilvesszót; egy szürke homokkőből idomított hegedű alakú *örülő követ*, mely 5¹/₂ cm. vastag, (fent 15, lentebb legtágasbb helyén 23 cm. széles és 36 cm. hosszú, egyik oldala kissé homorú, másika egészen lapos és sima; egy 19 cm. hosszú, 8—9 cm. széles és 6—7¹/₂ cm. vastag szürke trachit-kődúcot, melynek egyik oldala egészen, másika csak helyenkint csiszolt; úgy látszik, hogy kövessőt akartak belőle alakítani.

E helytől lefelé haladva, szemben az én tulajdonomat képező és Illés-féle borházakkal a csatorna mindkét lejtőin a gyepes földréteg alatt egy méternyi mélyen az agyagban három helyen feltűnnek fekete kulturrétegek, melyek 3—6 m. hosszúk, s töredezett kisebb-nagyobb kövek felett 5—15 cm. vastag rétegben vonulnak, szén és hamut tartalmazva; itt találtattott kisebb-nagyobb cserépdarabokat nem említvén, következő tárgyak: egy 8 cm. hosszú, 2 cm. széles kétélű *késpenge* trachitkőből; egy 16¹/₂ cm. hosszú, 3¹/₂ cm. széles simító kő, mely 4¹/₂ cm. magas s teteje fogantyúszerű, oly alakú, mint a kőművesek vakolást simító falapja; egy 19 cm. hosszú, 4 cm. széles és 3—4 cm. vastag henger alakú kő, közepén kopott, valószínűen fanyélben kalapácsul használtatott; egy 3 cm. hosszú, 2 cm. széles kétélű kova késpenge töredék; végén a nyélhez való megerősítésre szolgáló behorpadással; egy 4 cm. átmérőjű, 2¹/₂ cm. vastag, oldalán behorpasztott s átlukasztott *agyaggrömb*; valószínűen nyakéknek használtatott; egy kívül fekete, belül barnás, vékony, agyagból készült bögrének ¹/₃ része; ez 12 cm. hosszú és 8 cm. széles, körte alakú, lent öblös, fent szűkebb; oldalai felülről lefelé nyuló vonalakkal diszítvék. Egy kisebb szürke színű csésze alakú edény töredéke, mely 2 cm. magas és 7 cm. széles; egykor füllel volt ellátva. Egy más sötét szürke színű edény-töredék, sűrű vonalakkal diszítve. Egy 14¹/₂ cm. hosszú, közepén 3 cm. széles, négyszögű, végei felé keskenyedő csiszolt homokkő. Egy 7 cm. átmérőjű trachitkőből csiszolt golyó. Agyagedényeknek lapos és henger alakú fülei s dudorai. Egy cseréptál alja, sárgapiros színű, 1¹/₄ cm. vastag töredéken egy 8 cm. átmérőjű és 2 cm. vastag, ujjnyi benyomásokkal ékített kiálló

koszorú-féle perem van alkalmazva. Egy $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú, lent 2 cm. széles tűzkövből szépen, fűrészszerűleg pattogatott kétélű nyilcsúcs. Egy hajlott szájú barnás agyagedénynek 5 cm. hosszú töredéke. Egy 16 cm. hosszú, 4—7 cm. széles és 3—5 cm. vastag szürke kemény homokkövből csiszolt fokos-féle eszköz, mely közepén a nyéltól 5 cm.-nyire ki van koptatva. Egy $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 1 cm. széles kétélű obsidian késpenge. Mintegy száz lépésnyire lentebb találtam két méternyi terjedelmű köralaknyi tűzhelyet, durva agyagserepekkel és kőpengékkel, úgyszintén három kemény, szürke trachitkövből idomított *órló követ*, melyek felülről domborúak, alulról egészen simák és következő méretűek. Az egyik kerekalakú, 33 cm. hosszú, 28 cm. széles és 3—4 cm. vastag; a másik hosszal, cipőtalp alakú, 41 cm. hosszú, 17 cm. széles és 6 cm. vastag; végre a harmadik, mely durva, vastag kvarz szemekkel vegyített kövből alakított, 20 cm. hosszú, 17 cm. széles és 7 cm. vastag. Tovább a csatornának nyugot felé való kanyarulásánál már a *Nagymező* nevű dűlön, a Fornos helység felé vezető uton levő hidtől mintegy 150 méternyire, hol a csatorna lejtői a földcsuszamlás megakadályozása céljából tölgyfaczölöpökkel és kövekkel megerősítvék, egy hosszú fekete kulturréteg vonul el, mely helyenkint kavicsrétegen fekszik. Itt is durva cserepeket és három obsidian késpenge töredéket és tűzkövből pattogatott vakaró-féle eszközt találtam.

Tovább a vár felé forduló csatorna mentében helyenkint régi tűzhelyeket láttam s azokból cserepeken kívül kiemeltem: egy 3 cm. hosszú s ugyanoly széles háromélű hegyes nyilcsúcsot sárgás kovakövből; egy ily szilánkot, mely 3 cm. hosszú, 2 cm. széles, hegyes, kétélű; egy barna tűzkövből pattogatott 5 cm. hosszú, $4\frac{1}{2}$ cm. széles, háromszögű, igen éles és erős nyilcsúcsot; egy 3 cm. hosszú és $1\frac{3}{4}$ cm. széles, kétélű obsidián késpengét; két darab $4\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 3 cm. széles, $1\frac{1}{2}$ cm. vastag csont-féle égvényt, rátapadt fekete szénnel; egy $2\frac{1}{8}$ cm. hosszú, 2 cm. széles obsidian töredéket s egyéb apróságokat. A munkácsi pályaudvar keleti szélén, ott, hol az út Alsó-Schönborn falú felé húzódik, az út keleti árkan túl napszámosok válykot vetvén, az e végből keletkezett agyagüregben egy üstalakú régi tűzhelyet vevék észre, mely a felszíntől egy méternyire mélyen 10—15 cm. vastag félkör alakú szénrétegből áll; ebből durva agyagserepeket szedtem ki, s mellette egy $13\frac{1}{2}$ cm. hosszú, 6—9 cm. széles és $3\frac{1}{2}$ cm. vastag lapos homokkővet találtam, melynek közepén egy ferdére kiütött 2 cm.-nyi lyuk van.

De a csatornán kívüli területen is akadtam őskori nyomokra. Így a város északi részén a *felső mezőn*, a Komjánka nevű hegy alatti forrástól mintegy száz méternyire az uradalmi lapályos szántóföldön átvonuló árok nyugoti oldalán ez idén széthordatván egy halomszerű földemelkedés, annak rögei közt találtam különféle, ujjnyi vastagságú őskori cserepeket; úgy egy szürke tűzkövből pattogatott háromszélű, $5\frac{1}{2}$ cm. hosszú és 2 cm. széles nyilhegyet; melynek alsó végén a kötéhelye látszik; egy 16 cm. átmérőjű félgömbölyű, $4\frac{1}{2}$ cm. vastag, de a szélei felé vékonyodó trachitkövből faragott *órlókő* fele részét és két darab szürke tűzkő késpengét. Környékén a talajon a durva agyagszerép darabjai szét-szórva hevernek.

A Fornos felé vezető uttól balra, az őskori telepeiről nevezetes Kishegy alatt elterülő Lágys nevű dűlőbeli szántóföldön egy barnás-szürke színű kvarcit

kőből lepattogatás által idomított, de a végén csiszolt élű $10\frac{1}{2}$ cm. hosszú, $3\frac{1}{2}$ széles és 1 cm. vastag *kővéső* fordult elő, mely gyűjteményembe került. Ezen eszközt is hajdan fanyélbe csiptetve használhatták, mert 2 cm.-nyire felülről három cm.-nyi terjedelemben jól el van koptatva.

A Latorczán túl, e folyó jobb partján, az úgynevezett *Polatina* dülön szintén találtam őskori maradványok nyomaira; így a 1584. helyrajzi föld déli irányában a meredek partban mintegy $3\frac{1}{2}$ méternyi mélyen felülről és $1\frac{1}{2}$ méternyre a víz felett különféle őskori cserepeket találtam, melyek mind kézzel, korong nélkül formált edények töredékei; volt itt egy 5 cm. hosszú, $2\frac{1}{2}$ cm. széles tűzkőből pattogatott késpenge; egy ily $7\frac{1}{2}$ cm. hosszú, len 3 cm.-nyi s levélszerűleg keskenyedő, háromélű hegyes nyilcsúcs s egyéb kőszilánkok; így egy 5 cm. hosszú és 3 cm. széles, kétélű *nyilcsúcs* szürke tűzkőből, melynek lapjai fűrészszerűleg élesítvék. Ezek mellett egy ásatag őssálat, medve vagy hienna igen törékeny lábszára állott ki a partból, mely 34 cm. hosszú, felső ép csuklóján 12 cm. átmérőjű, a másik tört végén 10 cm. széles; a vastag, erős alkatú szárcsont pedig 5—8 cm. átmérőjű. E dülőben az oroszvég-lovácskai határutnál levő 1137-ik helyrajzi számú földem árokásásánál a keleti széltől 26 méternyi távolságban 35 cm. mélyen a televény föld alatt égvényre s abban két őskori cserépuhára találtam, majd tovább kutatván, $5\frac{1}{2}$ méternyi területen, több helyen égetett helyekre s azokban durva cserepekre, hamura és széndarabokra, minden egyéb melléklet nélkül, találtam.

Mindez arra mutat, hogy Munkács környékén már a legrégebb időkben laktak emberek; de nagyon feltűnő az, hogy valamint itt a lapályon, úgy a magaslatokon levő telepeken, hol kőszerek oly nagy mennyiségben talátnak, csontból, agancsból egyáltalában legkisebb eszköz sem fordul elő, holott kétségtelen, hogy e vidék akkor is erdős és így vaddús volt, s hogy rengetegjeiben a dű és hasznos vadak ezrei akkor is bőven tenyészthettek. Vagy talán a neolith korban még nem haladt volna az egyéni mivelődés annyira, hogy fán és kövön kívül mást is felhasználtak volna műeszközül.

Lehoczky Tivadar.

IV. VÁSÁRHELYI GÉZA. TINNYEI ÉREMLELETRŐL. Már több ízben volt alkalmam Tinnye és a vidékén előforduló leletekről e folyóiratban egyet-mást elmondani, — nem lesz érdektelen az olvasók előtt, ha egy itteni római régibb pénzletről közlöm jegyzeteimből az alábbiakat. Tinnye község határában az ős- és ó-kori leletek eddigelé kizárólag a Tinnye és Pilis-Csaba községek közötti területnek azon részén fordultak elő, mely a falú közelében fekvő úgynevezett «Kisvár» körül terül el, mely egy középserű halom tetejének az útra néző elején egy torony vagy kőrsánczolatnak eléggé jól föntartott földhányás nyomait mutatja. E mögött a hegy tetején még világosan kivehető, hogy az emberi kéz által van lapossá egyenlítve, nyilván valamely ott állott nagyobb épület számára, melynek ugyan mai nap legkisebb nyomai sem láthatók; de fenmaradt az e váracshoz vezető útnak nagyobb része, melynek mély útszerű, több méter mélységű nyomait a várac melletti hegyoldalban és közvetlen a várac fölött biztosan lehet követni. Míg ezen «Kisvár» hegyének elejét még

csak a múlt század végén lecsapolt tó és ingovány tette járhatlanná. E váracsból, mint öreg szavahihető emberektől s annak egykori szomszéd birtokosától hallottam, még e század elején is hordták a köveket épület anyagul. Ennek környékén fordulnak elő azon kevés kőszközök, malomkő töredékek, édesvízi kagyló héjjak, durva, nem korongon készült vastag cserép töredékek, melyek gyűjteményemben vannak és az e folyóirat mult évi számában leírt urna lelet is.

Az ily régi emlékek fenmaradására nem épen kedvező tagosítás Tinnye községében 1861-ben történt meg, mely alkalommal e «Kisvár» és környéke mint használhatlan kopár terület megmaradt községi legelőnek s így a végképi elpusztítástól egyelőre meg lett kímélve. De a váracs fölötti térség szántóföldeknek kiosztatván, az ott levő gyöp feltöretett. Egy ily törés alkalmával ugyancsak 1861-ben történt, hogy egy szántónak ekéje, a várba vezető út mellett, megakadt egy keményebb tárgyba s egy cserépdarabot, néhány ezüstpénzt vetett fel, mire a munkás a szántást abba hagyta és e helyen ázni kezdett s így egy körülbelül 1 $\frac{1}{2}$ liter nagyságú fekete cserép bögre alakú edényre akadt, a mi színig tele volt a különböző római császárok meglehetősen elkopott ezüst pénzeivel. A találó ezen leletjét egy ideig titkolgatta, midőn azonban a falubeli boltosoknak kezdte eladogatni, híre ment a kincsletnek s így jött az én tudomásomra is, de már ekkor a több százra menő pénzdarabból nem sikerült többet 24 darabnál megmenteni. Ezek jelenben is gyűjteményemben vannak, azonban sajnos, hogy egyéb leletekkel vannak összekeverve s így jelenben azok leírásánál csak az akkori jegyzeteimre szorítkozhatom, a mennyire akkor futólag azok feliratait kibetűzhettem. Ezek a következő császároktól valók: Vespasianus, Trajanus, Hadrianus, Antonius pius, M. Aurelius, Faustinasen, Lucilla, Sept. Severus, Geta. Megjegyzem még, hogy e váracs tövében néhány évvel ezelőtt árok ásás alkalmával egy római peremes téglát is találtak, mely szinte annak római eredetét bizonyítja.

Vásárhelyi Géza.

SZENT MÁRTON (ÁTTÖRT MŰVŐ CSAT A XIV. (?) SZÁZADBÓL.)

Eredetije a n. muzeumban.

IRODALOM.

MARKI SÁNDOR: ARADVÁRMEGYE ÉS ARAD SZABAD KIR. VÁROS TÖRTÉNETE. Első rész. Arad, 1892. 8-r. 564 és XIV ll. E díszes kötet, mely úgy a szerzőnek, mint a kiadónak nagy becsületére válik, czíme szerint nem tartoznék hozzánk, de tartalmához sok közünk van, mert a buzgó és lelkiismeretes szerző nem szorítkozott arra, hogy megyéjének multját illetőleg csak az okmányszerű s az irodalmi kútfőket aknázza ki, de nagy örömeinkre megszólaltatja az archæologiai emlékeket is, melyek hazánk e fontos részén a legrégebb ősidőktől a török hódítás koráig (1566) fönmaradtak. Ezért ez a becses dolgozat nemcsak a történetíróra tanulságos, hanem archæologus is bámulattal fogja tapasztalni, mennyi érdekes maradványt őrzött meg e sokat szenvedett megye napjainkig és hálával fog adózni a megyéje iránt lelkesülő monographusnak, hogy ily szeretetteljes gonddal fölkutatta és összegyűjtötte. Természetes, hogy e folyómenti vidéket a legrégebb kor óta lakták emberek és hogy az ezektől maradt emlékek mindazon stiltörténeti fejlődéseket tüntetik föl, melyekkel hazánk más vidékein is találkozunk. A kőkor folyammenti telepeiben fönmaradtak a kő és csonteszközök és fegyverek; jellemző bronzkori leletekben sincs hiány. A vaskori ízléseknek, különösen a Latène stílusnak ugyan aránylag kevés maradványát bírja szerző idézni, de annál több éremleret sorol föl, mely egyrészt a keleti Balkánvidék görögségével, másrészt Dyrrhachium és Apolloniával az Adria híres kikötő városaival való iv—iii. századbeli sűrű összeköttetéseket tanúsítják. Ezek mellett vannak ezen századokból belföldi utánzások is, melyek egyrészt valószínűleg a celtáknak, másrészt a geta-dák lakosságnak tulajdonítandók. A rómaiak korából már telepek s erődítések helyét, itt-ott még maradványokat lehetett megállapítani, a megyében látható sánczok részletes figyelmet nyernek és szerző (helyesen) tekintélyekhez csatlakozik azok megítélésében, de már Zermizirga és Ziridava városok helyfekvésében saját tapasztalásait is értékesíti. A római érmek leleteinek sora szorosán csatlakozik a dyrrhachiumiakhoz, jelöl annak, hogy a rómaiság e vidékre hatott, mielőtt még tényleg hatalma körébe vonta. A népvándorlás korába helyezi szerző a szt.-annai nagy földsánczot, az ördögárkát és számos rokon sánczművet, melyeket a magyarok utóbb gypüknek neveztek, a németek pedig «Hegin», «Hege»-nek.

Szerző hajlandónak látszik az Aradmegye régibb helynévtára alapján föl-
tétélezni, hogy erős szlávtság létezett itt az avarok idején és ők készíthették ez
árkokat és töltéseket. Sajnos, hogy ép e korból maradt a legkevesebb emlék,

vagy csak nem vették figyelembe, mert a szláv hódoltság hagyatéka fölötté szerény és nem igen szokta a gyűjtők birvágyát csábítani. Magyar vezérkori régiségeket sem idézhet szerző, bár utal arra, hogy a királyság megalapítása előtt szállotta meg a magyarság e vidéket. Hasonlókép nem maradtak emlékek a XI. és XII. századból, bár szerző behatólag bizonyítja, hogy a kereszténység Zarándban már szent István óta erős góczpontokkal, monostorokkal, főesperességgel (Zsomboly) birt, míg a tiszántúli rész a Szárazérig leginkább Szent László óta kapta egyházi alkotásait. Ez időszakot mindössze egy emlék képviselné, egy agyag talizmán bekarcolt keresztrel, mely a mai Székudvar és Pél vidékéről került a békésmegyei múzeumba. (73. l.) Nem ismerjük e valószínűleg primitív ereklyét és azért kérdezzük, hogy mi alapon lehet azt a magyar kereszténység első századaiból származtatni?

A XII. század első felében a vidéknek két góczpontja körül tömörült a kereszténység, a bizerei benczés apátság és az aradi prépostság és társas káptalan körül. Bizere a mai Glogovác helyén feküdt, az aradi káptalant világi papok részére II. Béla alapította 1135 körül. A pankotai apátság u. l. a XII. század második felében keletkezett és ugyanezen időre esik a jánoslovagok tóti (most taucez) conventjének alapítása; ez utóbbiból mai nap is állanak a taucezi határban terjedelmes romok s a hármassáncztól körített templom környékén tömérdek csontvázat találtak. Arad területén is volt a templomosoknak conventjük, valószínűleg a XIII. században keletkezett, romjai a Szabadhegy határában a ternovai dűlőben most is láthatók. Dénesmonostornak csak romjai maradtak Borosjenőn, a «Barátok rétyén». Szintén e kor alapításai közé tartozik a Makraalján Nyikád pusztán Szent-Margit egyháza, mely valószínűleg II. Béla keresztfiának, Bolesló váci püspöknek, köszöné eredetét.

A következő század elejéről való azon becses adat, hogy II. Endre neje, Jolánta, saját költségén fejeztette be és szenteltette föl 1224-ben az akkor már 80 év óta épülő aradi nagy templomot.

Külön fejezeteket szentel a szerző a megye várainak — ilyen volt 43 — városainak — Arad és Lippa és 25 mezővárosának. Külön tárgyalja ezután Aradmegye és Zarándmegye helységeit és érdekes tudnunk, hogy ugyanazon aradmegyei területen, hol ma 122 helység áll, a középkorban a helységek száma 300—400-ra tehető és 429 létezett Zaránd azon részén, mely ma Aradmegyéhez tartozik. Valószínű, hogy ezek csekélyebb lakosságú helyek voltak, mint a mai városi vagy falusi községek, de számuk mégis olyan, mely alkalmas arra, hogy szétoszlassa azt a fölfogást, melyet némely szaktársunk az Alföld középkori műveltségi állapotai iránt táplál. Legtanulságosabb azonban a 23. fejezet, melyet szerző a művészet maradványainak szentel és melynek bevezetésében joggal úgy nyilatkozik: «Nagyon felületes, de annál ismertebb állítás, hogy az Alföldnek nincsenek műrégiségei s hogy a tatár, török tisztára elpusztított minden műemléket. Mióta a kutatások ezen a téren is megindultak, mind több és több műemléket sikerül fölleveníteni; a szegény tatárokat és törököket lassankint fölmentjük a *mindent* rombolás vádjától vagy legalább vádlott társaik közé helyezzük az idők viszontagságait s az emberek szegénységét, gyakran közönyét, sőt olykor-olykor vakbuzgóságát is. Manap Aradmegyére nézve is

teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a középkorban az emlékszerű építkezés — még pedig nemcsak az egyháziak, hanem a világiak körében is — a mostaninál fejlettebb és stilszerűbb volt s hogy a művészet más ágaiban sem tapasztaljuk azt a sekélyességet, melyet az Alföld régiségeinek bírálgatásakor kimondani szokás».

Már az első Anjouk idejében 81 plébánia-templom állott a mai Arad-megye területén és más 44 faluban is kellett templomnak létezni. Néhány románstílusú templom maradványai manap is állanak; ilyenek a tamásdai, fekete-gyarmati, nagy-szeréndi, vadászi s a kovaszinczi templom. A tamásdai egyházat újabban Bunyitay, a vadászit Rómer írta le. A dénesmonostori templom két jellemző domborműves oszlopfőjét Atzél Péter ajándékozta a n. múzeumnak; szirének és halak díszítik. Magának a templomnak az idomát már csak a föld alatt lehet fölismerni. 1199. évi oklevél említi már nagy díszét; eredetileg augustinusok birhatták, a XIV. század elején plébánia-templom volt, 1502 óta romokban állott.

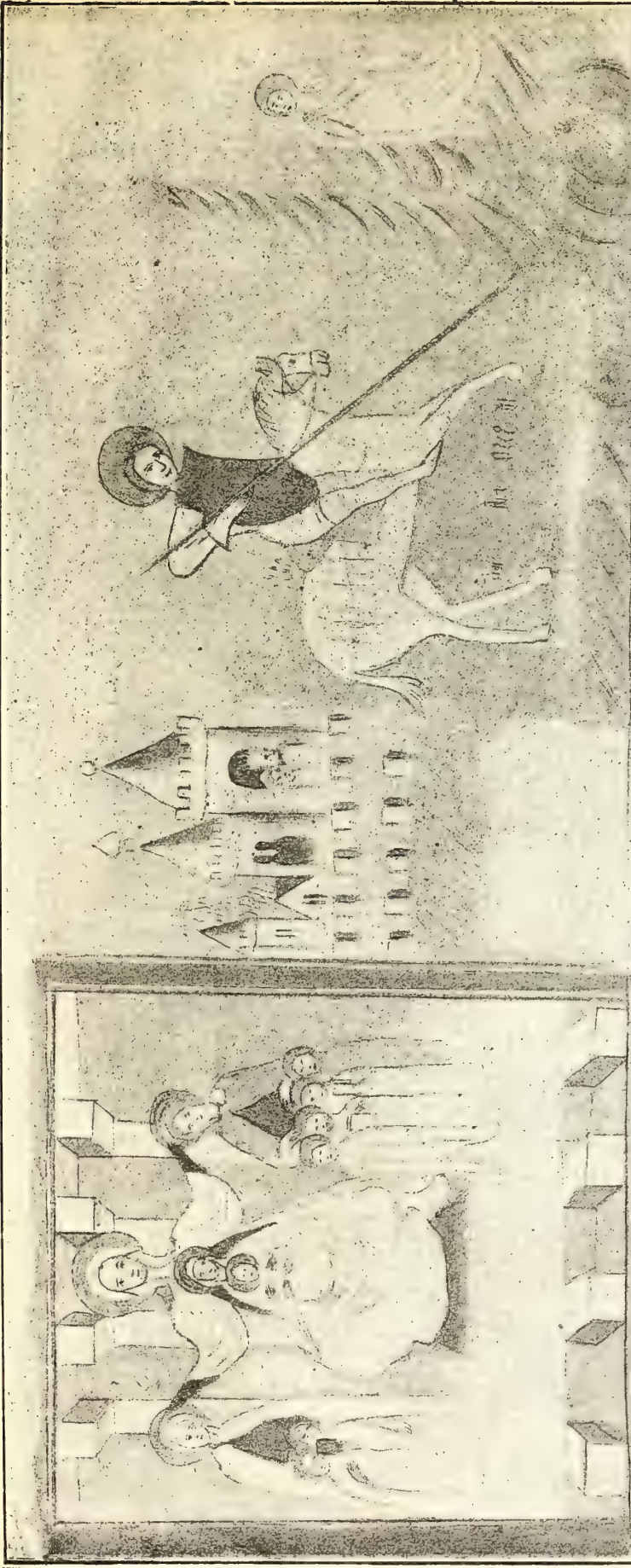
Nagy-Halmágyon egyenszerű keresztalaprájával birt bizanci ízlésű templom is létezett, az egyedüli, melyről szerzőnek Aradmegye területén tudomása van. Azt tartja, hogy a Halmágyon már a XV. században külön vajda alatt élő románok építették.

A pankotai apátsági templom, melynek romjait évekkel ezelőtt maga szerző tárta föl, átmeneti ízlésű volt; oszlopok és díszes párkánytöredékek maradtak fön, a legszebb faragott kövek még most is a helyszínén hányódnak. Hatféle téglá akadt s ezeken is állatokat ábrázoló domborműveket szemlélünk. A régi romot akkor bontották szét, mikor e század elején anyagából új plébánia-templomot építettek.

Világosan három régi templom romjai maradtak, a simándi régi templomból fönmaradt egy átmeneti ízlésű oszlopfő és Feltóton románkori templom alapjai láthatók. Az aradi prépostsági templom, melyről már föntebb tettünk említést, 1550-ig épségben állott. A főtemplom közelében állott Szent Mihály kápolnája. Arad harmadik temploma a Szent Péter egyháza, már 1241-ben pusztult el s ennek helyén épült föl a XV. század végső éveiben a Szent Péter és Pál nevére fölszentelt templom. Mai nap mindezekből csak földalatti maradványok tanúskodnak. A kovaszinczi román templomnak még egy tornya áll; 1537-ben decz. 2-ikán, János király még misét hallgatott benne. Glogovác közelében a bizerei apátsági templom romjait látjuk, egyidősnek látszik a híres ácsai, ma is álló templommal. Mai romjaiban is fölismerhető régi alaprajza, mely kerek záradékú, kereszthajóval és három hosszhajóval igen tekintélyes épületről tesz tanúságot. Itt is fölismerhető a magyarhoni román ízlés jellemző vonása, hogy a tornyok csarnokai a mellékhajók szélességével birnak. Az anyagot a templom építésére a környék szolgáltatta; faragott töredékek Glogováczon mai nap is nem egy helyen házakba beépítve találhatók.

A kalodvai pálos-zárdából csak kevés rom maradt, még a XVI. században pusztult el a kies hely, midőn a barátok Arad és Lippa eleste után (1551—52) onnan elmenekültek.

A lippai templom Róbert Károly alatt épült, Nagy Lajos fejezte be, minő-

In der Kirche zu
 Fekete-Gyarmat
 1187

Im h. Büchlein zu Ungarn bei Gyarmat von

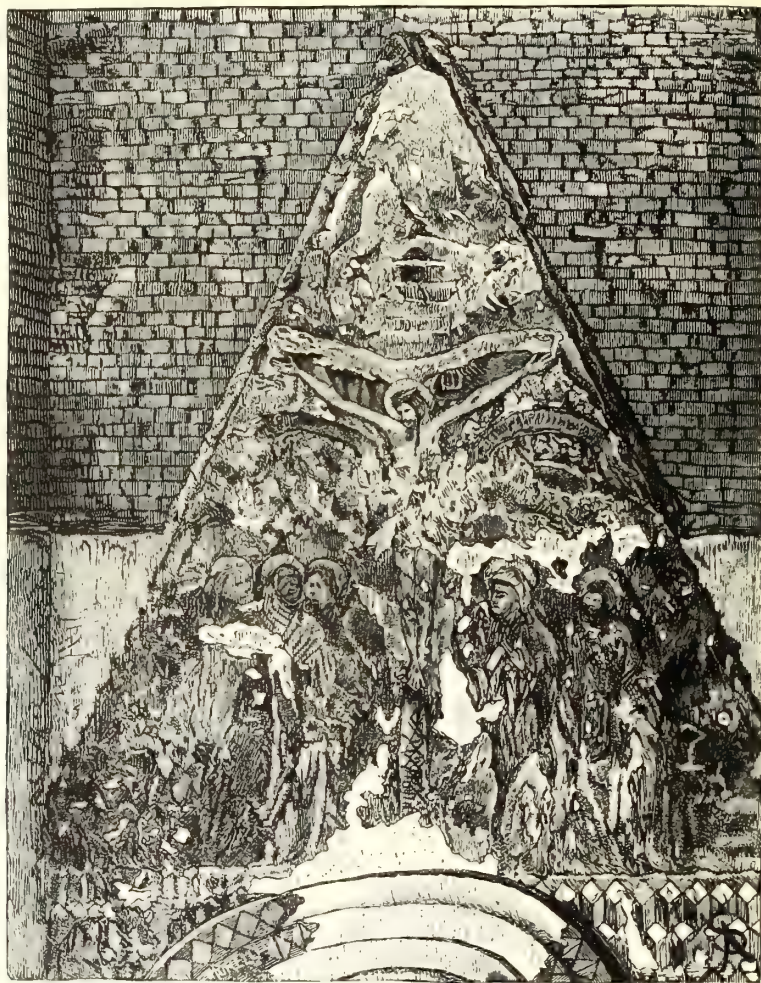
Augustin von

Johannes
 S. 1187

1187

I. ÁBRA. FRESCOKÉP MARADVÁNYAI A FEKETE-GYARMATI TEMPLOMBAN. (ARAD M.)

riták birták, az Anjouk nagy kegyelettel viselkedtek irányában. Idősb Erzsébet királyné végrendeletében nem felejtkezett meg róla, drága kövekkel és gyöngyökkel dúsán kirakott kelyhet hagyott reá. A templomot Castaldo és Aldava csász. tábornokok pusztították el, előbbi az ostrom alkalmával (1551), utóbbi az ostrom után; ezután már csak romjai maradtak reánk, maguk a minoriták

2. ÁBRA. FRESCOKÉP MARADVÁNYA A VADÁSZI TEMPLOMBAN. (ARAD M.)

elmenekültek Lippára. Néhány más egykorú templomot Lippán szintén hasonló szomorú sors ért.

A bulcsi apátsági templomból szintén csak romok maradtak fön; nyolcszögű szentélyében, mikor 1871-ben lerombolták, római téglákra akadtak; faragott kövei s egy meg nem fejtett föliratú oszlopfő az átmeneti izlésre utalnak. A romok közt századunk elején találtak egy harangot, melyet 1468-ban Domokos bulcsi apát — a fölirat szerint — Szent Mihály tiszteletére öntetett, most Temesvárott a seminarium tornyában használják.

A megye nyugati részében egykor létezett eperjesi apátság híres «Fejér egyházának» még romjai sem maradtak; ellenben Bodrogon még ott áll az átmeneti ízlésben épült «Jaksics torony» déli oldalán a Jaksicsok címere; gyalog és lovas vitéz, kivont kardjaik hegyén levágott török fővel. A hozzáépült ó. vall. bazilita barát-klastrom és templom újabb keletűek. A templom kincstárában van néhány régiebb orthodox egyházi szent edény: 1523-ból egy talpas szenteltkenyér-tartó, amphora a 12 apostol és Szent György kivert alakjai-

3. ÁBRA. KÖZÉPKORI KÁLYHACSERÉP NADABRÓL. (ARAD M.)

val, kisebb filigránkereszt kövekkel, zománczokkal és domborművekkel és egy talpas ezüst kereszt drágakövekkel, rajta miniatürefestések Jézus életéből.

Fekete-Gyarmaton románstíliú templomból maradtak faltöredékek, az északi és déli oldalon 1889-ig frescok díszeltek, akkor leszedték és bemeszeltek a helyét; Kallós Kálmán rajzai után írta le Rómer a magyarországi régi falképeket tárgyaló monographiájában 108. l.; most Márki közli ez elég szorgalmasan másolt rajzot és az ő szíveségéből idecsatolhatjuk. (1. ábra.) A balfelöli kép a Szent Metertiát ábrázolja szt. Anna Máriával s a kisdeddal. Szt. Anna kiter-

jesztett kezeit a másik két Mária fölé tartja, egyik előtt két, másik előtt négy apró szentfényű gyermek áll. E keretes képtől jobbra Szt. György lovag öli a sárkányt, a lovag xv. századi fegyverzetben van ábrázolva, balra a háttérben tornyos város ablakaiból nézik a harczot a szülők, a szent Szűz jobb felől térdepel. A kép alján érdekes föliratok pontos műtörténeti meghatározását teszik lehetővé; Vér Dénes megrendeléséből 1467-ben Dézsy Egyed festette.

Még egy frescofestményt közlünk szerző szívességéből.(2. ábra) melyet Somogyi Ágoston másolt a vadászati templom nyugoti bejárása fölötti tympanonból; a kép Krisztust a keresztfán ábrázolja a szokott környezetben; sajnos, hogy az idők viszontagsága és az emberek gondatlansága következtében a kép már alig élvezhető állapotba jutott, pedig a jobbfejta xv. századi frescoképek közé tartozhatott valamikor. A vadászati templomot hajdan szobrok is díszítették, de ezek értelmetlen vakbuzgalomnak estek áldozatul.

Az iparágak közül a fazekasság virágzott a megyében, bizonyára nemcsak Fazekasegyházán, de egyéb helyeken is készítettek cserépműveket a középkorban, a minőket sok helyről idéz a szerző. A legérdekesebb ily cserépes emlékek közé tartozik egy Nadabról származó domborműves kályhafiók, melyen naiv módon két favágó paraszt van föltüntetve bokáig érő bő ingben, az egyik sapkával, a másik kalappal fején; a fa előállításában is éppen annyi része van az ügyetlenségnek, mint a kor stilizáló törekvésének. Közöljük itt a szerző szívességéből a szerény dombormű rajzát (3. ábra); az eredetit a n. múzeum őrzi.

Nem terjeszkedünk ki itt a becses kötet többi érdekes részeire, mert túlmenénk földadatunk körén; csak a mű nyomdai kiállítását dicsérsük és a sok képes mellékletet, mely nagyban hozzájárul a munka érdekessé tételéhez. E rajzok közt van néhány pecsét és címberajza is, mely most először jelenik meg és vannak közte néhány oly leletnek ábrái, mint a vadászati és szt.-annai leleté, melyek szintén ezuttal tetetnek közzé először.

Száraz Antal.

MAJLÁTH BÉLA, LIPTÓMEGYE TÖRZSÖKÖS CSALÁDJAINAK TÖRTÉNETE 1526-ik évig, I. Rész. Budapest, 1892. qu. 101. ll. Különnyomat a Turul VIII. és IX. kötetéből. Liptómege területe még a XII. század végén, sőt a XIII. század legelején is csaknem lakatlan erdőség volt és a telepítés ez első korát Liptóvár fegyvereseinek a királyi vadászok és halászok telepeinek gyér nyomai jelzik. Legfőlebb még a templomosok kolostora vehető telepítés számba, melynek építési ideje legkorábban az 1198. évre tehető. Ily viszonyok között jelentékenyebb kultúra csak akkor indult meg e megyében, a mikor fejedelmeink a királyi birtokokat egyes érdemes családoknak adományozták. E családok révén keletkeztek azután egyes kulturális góczpontok, minők a községek és várak, és midőn Majláth Béla elismerésre méltó szorgalommal e dolgozatban a liptói családok történetére vonatkozó adatokat összegyűjtötte, hazai műtörténetünknek is jelentékeny szolgálatot tett, mert szorgalmas levéltára búvárlatai nem egy építészeti emlék keletkezésére vetettek fényt, mire annál nagyobb szükségünk van, mennél gyérebbek éppen Liptómege nézve az oklevéltári adatok, míg a fennálló emlékek leírása dolgában előbbre vagyunk. A leírók legtöbbször beírják

az emlékek stylistikus méltatásával és azon évszámi adatok följegyzésével, melyeket magukon az épületeken megleltek, de tudjuk, hogy stiltörténeti jellegek legfőlebb megközelítő korhatározásra alkalmasak, az épületeken alkalmazott évszámok pedig sokkal ritkábbak, semhogy a megye műemlékeinek chronológiáját azokból meg lehetne alkotni. Ily viszonyok között köszönettel kell venni, hogy Majláth genealogiai kutatásai közepette sem felejtkezett meg megyéje műtörténetéről és gondosan belészötte a megyei családok történetébe azon mozzanatok is, melyek e családok kulturális hatásaira fényt derítenek. Kiböngésztük az érdekesebb műtörténeti adatokat. Legtöbb templomok és kápolnák alapítására vonatkozik.

Miképp keletkezett a Szmracsányi család főhelyén a xiv. század közepén templom, arra becses fölvilágosítást nyújt a Bogomér-család 1349-ik évi október 6-ikán kelt egyezségi levél. Minthogy Zemerchen a család együttes szerzeménye s az Miklós fiának, Istvánnak jutott osztályrészül, a hol lakik s ott nincsen kőből épített templom, kívánta, hogy unokatestvérei őt a templom építésénél egyenlő részben segítsék; ezért is egyezséget kötöttek, hogy a szerint, a mint három ágra oszlnak, mindenik ág a kőműveseknek a munka harmadrészét fizesse, akkor mikor István a maga harmadrészét már teljesen kifizette. A mi pedig a faanyagot és az épületekötvet illeti, azt Miklós fia, István zemercheni és saári — mai Zsjár — jobbágyaival tartozik odafuvaroztatni; a mész elkészítését azonban István maga köteles végeztetni. Ennek következtében végzést hozott a honti főesperes vikáriusa, Miklós, hogyha Bodó fiai, a szentiványi keresztelő Szent-Jánosról címzett templomokat bővíteni, vagyha Bogomér fiai a Nádasdon levő Mária Magdolna nevű templom repedéseit javítani akarnák, akkor kölcsönösen tartoznak egymást, szintén egy-egy harmadrészben a kőfaragó munkájának fizetésében segíteni. (18. és 19. l.)

Egy más nevezetes családnak a pottornyai és csáthi Pottornyai család történetében is tud a szorgalmas kutató ily templomalapítási tényt regisztrálni. Az első tény, — így szól a szerző, — melylyel a család egyik első ősnél találkozunk, a kulturális tér egyik nevezetes momentumához vezet bennünket, melynek tudata már végképen kiveszett s magára nézve elég fontossággal bír arra, hogy Liptómegegye egyházainak keletkezési történetében a megillető helyet méltán elfoglalhassa. Ez I. Miklós fiának, Tornallyay Sándornak ténye, a ki Tornallyán Pál testvérelével még az 1331-ik évet megelőző időben neki osztályrészül jutott birtokon templomot épített, az építkezés az 1331. és 1346-iki évek között Chanád esztergomi érsek engedélyével történt meg, miről egy 1346-ik évi oklevélből értesülünk. (37. és 51. ll.)

Hasonló alapításról van szó a Palugyai család történetében. Palugyai Péter fia András az 1287—1300 közti években Kis-Palugyán Szent János apostol tiszteletére kápolnát épített és azt a boldogasszonyfalvi anyaegyházhoz csatolja; azért csatolták ezen, a Vág tulsó partján lévő messze eső egyházhoz, mert közelebb eső egyház a megye ezen vidékén akkor még nem állott. A szent-miklósi templom, mely puskalóvénnyire van a kispalugyaitól, tehát ez időben még nem volt felépítve, bár 1268 óta volt az egyháznak telke. A Kis-Palugya határából kihásított Bodafalvának sem volt még egyháza és még 1307-ben sem volt, a

mit szerző Myckovszky, Wagner és Jármayval szemben okmányilag is bizonyít. (61. és 62. II.)

Érdekesekek még azok az adatok, melyeket a füzet Liptó és Likava várára vonatkozólag tartalmaz. A Liptó személynév többszöri előfordulása XIII. századi oklevelekben alapúl, szerző azon állítása, hogy Liptó várát valószínűleg Liptó nevű egyén építtette s emlékét ugyancsak a nevérol elnevezett megye is őrzi. A vár a XII. század utolsó húsz événél aligha előbb épült. A XIV. század második felében Hongh családbeli volt a várispánság «lapicidája», a ki Szumbárral a balistariussal együtt Liptó várában lakott; ketten gondoskodtak ők a vár épségben tartásáról, a tatarozásokról s a vár felszerelésének jó karban tartásáról. Ugyanők építették fel Liptóújvárat Donch mester Churba Domonkos fia rendeltére s ez 1262-ben történt és ez érdemeikért IV. Bélától Liptó-Újvár alatt földeket kaptak adományúl. (93. és 94. II.)

A likavai várnak építése is a XIII. század második felében folyt. A Tamás mester építtette, a kinek IV. Béla egy 1261-ben kelt okmány szerint megengedte, hogy addig, míg saját birtokán tulajdon várat építtet, Liptó várában lakhassék (donec gibi in terra sua Likwa propriam arcem extruxerit). A vár építését csak 1312 táján fejezték be. (78. I.)

mp.

KIRÁLY PÁL. GYULAFEHÉRVÁR TÖRTÉNETE. Első kötet. Apulum Gyulafehérvár az ó-korban. 1892. 8-r. 432. A szorgalmas szerző bátran oda tehethe volna a díszes és vaskos kötet címlapjára «Dacia és részben Pannonia története», sőt mivel szerző a daciai tartományi székhely nagyon hiányosan fönmaradt történetének keretét a rómaiak általános állam- és magánrégiség-tanából is bőven kitöltötte, még kevésbbé illik a cím a kötet tartalmához. E széles keret jellemzésére elég például idézni azt, hogy hat fejezetet, a könyv negyedrészt, olvassuk el, mielőtt egyáltalában Apulum nevére akadunk. Igaz ugyan másrészt, hogy szerző minden irodalmi és föliratos adatot lelkiismeretesen fölhasznált, mely Apulum köz- és magánviszonyaira, polgári, katonai s vallási életére vonatkozik és szívesen elismerjük, hogy a fejezetek, melyekben e helyi mozzanatokat összefoglalja, a legtanulságosabbak s egyúttal legtöbb élvezetet nyújtanak. Bizonyára még több haszonnal olvasnók könyvét, ha történeti keretét szűkebbre szabta volna, a mit annál könnyebben tehetett volna, mert a mit a daciai és quad-markomann hadjáratokról s a mit Sarmizegethusáról és a Mithras-tiszteletről mond, az úgyis már előbb, részben többször is el volt mondva és így ezek elhagyásával tért és költséget nyert volna arra, hogy a mi ily helyrajzi tanulmányoknál legbecsesebb, mennél több hű helyrajzi fölvetelt és mennél több jelentékenyebb emlék rajzát közölje. Minden archæologus azért is élénken érzi ily mellékletek mellözését, mert sem p. o. Decebalus várait, sem a dákok fegyverzetét nem fogja senki leírás után elgondolhatni. Pedig szerző nem szorítkozik arra, hogy Fröhner és Dierauer nyomán az egész Trajanus-oszlop minden jelenetét pontosan leírja s e domborművek rajzaiból azután külön a dákok erődeit, a dákok fegyvereit és sok egyebet részletesen összeállít, de szerző reá is utal egy pár tényleg létező dák várra és említ itt-ott még fönmaradt dák fegyvereket. Minő tanulságos lett volna a még meglevő eredetiek

rajzait összehasonlítani a túlnyomólag római szobrászok képzelmeiből eredő oszlopbeli domboru képekkel!

E helyett szerző jogos kíváncsiságunkat nem elégítvén ki, sajnálatunkra azt csak fokozza:

«És valóban a déli szorosokban s azoknak vidékein, még most is, majdnem érintetlenül állanak az óriás védművek, és a leletek, különösen fegyverek, teljesen megegyezvén a Traján-oszlop domborképeivel, a gyakran beláthatatlan terjedelmű sánczolatok eredetéhez nem férhet kétség. A vöröstoronyi szoros közelében a Szeben hegységtől a Cserna-Voda völgye által elválasztott hegység minden arra való pontja meg volt erősítve. Orláth fölött a hegyet nagy földhányások veszik körül; a Dealu-Sidun hatalmas kőfalak romjai láthatók; Gális és Tiliska fölött a Kaczinás tetőt sánczok borítják; a tiliskai tetőn sánczokon kívül falmaradványok is constatálhatók stb. Hálás és gazdag eredménnyel kecsegtető kutatásokra vállalkozniék tehát a barbarok eme nagy emlékei iránt érdeklődő szakember, kinek van módja, ereje és kitartása ahhoz, hogy bejárhassa a délkeleti Felföld déli és keleti határlánczait.» Igaz, hogy fáradságos és költséges munka e dák erődítéseket végig tanulmányozni, de bizonyos, hogy egy-egy ily eredeti emlék lelkiismeretes fölvétele inkább viheti előre a tudományt, mint Fröhner úgysis ismert művének ívszámra terjedő kivonatolása.

Máskor is az a kifogásunk, hogy szerző a dákok kulturális viszonyait tanulmányozza, de nem lelőhelyeken és múzeumokban végzi tanulmányait. Fröhner munkájából látván, hogy nemes fémből készült edényekkel megterhelt lovakat visznek a dák barbarok a császár elé, azt mondja «az ötvösség tehát meghonosult közöttük», de egyúttal hozzáteszi «sajnos, hogy eddig nem merült föl egyetlen olyan lelet sem, melyről teljes biztossággal állapíthatnók meg, hogy dák eredetű». Nem kívánhatjuk, hogy szerző Apulum történetében a dák ötvösség emlékeiről véleményt mondjon, de ha említi, akkor kár volt meg nem ismertetni az olvasókat a leletekkel, melyek esetleg a dákoknak tulajdoníthatók vagy legalább itt is, mint egyéb kérdéseknél oly lelkiismeretesen teszi, pontosan az irodalomra kellett volna utálnia. A függő archæologiai kérdések ily kényelmes elintézési módját ott is követi a szerző, a hol a dák pénzek kérdését néhány szólásformával véli elintézhetni. «Ujabban dák érmekek létezését is vitatják, sőt mutogatják is, de ezek hamisítványok vagy pedig más eredetűek, bár Tocilescu erősen argumentál nagy munkájában hitelességük mellett.» Itt ismét azt kell megjegyeznünk, hogy senkisé is kívánja, hogy Apulum városának gyér adatu chronikájában mintegy töltelékül szolgáljon mindefféle ily archæologiai kérdés fölvetése, de ha mégis fölvetni kívánja, akkor vegye magának szerző azt a fáradságot, hogy a kérdéssel alaposan megismerkedjék és lehetőleg önálló nézetre is tegyen szert. Hely szűkével nem védekezhetik szerző, mert mint jeleztük, Apulumtól sokkal távolabb álló fejtegetéseknek is engedett vastkos művében bőséges tért és fölösleges részletezéssel, mely semmi újabb eredményre nem vezet, adja a 246—256-ig vert daciai pénzek leírását, melyet úgysis mindenki ismerhet.

Végül egy megjegyzéssel fejezzük be rövid ismertetésünket, mely ugyan nem archæologiai szakunk szempontjából fontos, de azon tekintetből nyom

latba, melyre szerző méltán igen nagy súlyt fektet, hogy t. i. könyvének sok magyar olvasót kíván. Megjegyzésünk az, hogy szerző különben folyékonyan olvasható művében kellemetlen a sok fölöslegesen alkalmazott idegen szó és szólam, ilyenek: combináló, stabilismus, civilizálódik (29. l.). exequált csoportok (54. l.), operáló legiók, az oszlop tableaui (73. l.), rémletes exterieur (90. l.) stb. stb.

Ezek után a magunk szempontjából már csak az a kívánságunk, hogy e kötethez kiegészítő pótkötetet csatoljon Gyulafehérvár sz. kir. városának a tudományra nagylelkűen áldozó közönsége, melyben Apulum helyfekvését, régi romjait, régi emlékeit, szobrait, domborműveit, végül köz- és magángyűjteményekben őrzött apulumi régiségeket föltüntető térképek és ábrák volnának; csak ha ez a kötet is meglesz, akkor fog igazán teljesülni szerző óhaja, akkor fogják (a mint ismerjük hazai olvasóinkat) szívesen forgatni az ő művét, előbb aligha.

f. l.

ORTVAY TIVADAR POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE, I. kötet, a legrégebb időktől az Árpádházi királyok kihalásáig. Pozsony 1892. Mint Ortvay minden művét, ezt is elismerésre méltó szorgalom jellemzi, melylyel minden, még a legparányibb adatokat is összegyűjti és korszékké tudja összefűzni. E képekhez az archæologiai emlékeket is gondosan fölhasználta szerző és azért e folyóiratnak kedves föladata a maga szempontjából a diszes kötet tartalmát méltányolni és olvasói számára értékesíteni. Az első fejezetben szerző érinti az őskorszaki műveltség kérdéseit, melyeket az akadémiában tartott előadásokban bővebben tárgyalt; szóba kerül az emberi nem fajmozgalmának ősi fészke is és szerző fejtegeti, hogy a mozgalom nem történhetett vízen, de történt szárazon és iránya délkeletről északnyugotnak ment, úgy hogy Magyarországot előbb érte, mint Európa ettől nyugotra és északra eső részeit. Hogy eddig a pozsonyi medenczében mammuthot emberrel együtt még nem találtak, ezt szinte hajlandó azon körülménynek tulajdonítani, hogy az áradmány már nagy tömegben borítja a diluviumot; az erős alluviumra a pozsonyi területen történt ásatásokból érdekes adatokat idéz szerző. Már a római idők óta is sok helyütt 2 és több méternyire nőtt meg a felső réteg, úgy hogy nem kell azon csudálkozni, hogy eddig oly igen kevés prachistorikus eszköz került elő Pozsony vidékéről. Pozsony vidékének első történeti korszakának jellemzésére néhány barbár éremre hivatkozhatik szerző, melyeket rajzban közöl, van köztük BIATEC és van NONNOS föliratú. A római uralom is hagyta nyomait Pozsonyban. Szerző fölfogása szerint a várhegyen valamikor római erődnek kellett állania s ebben szerzőnek igaza lehet, mert Carnuntum védelme igényelte a pozsonyi várhegy erődítését. Nem járulhatunk azon fölfogáshoz, hogy a népvándorláskori ékszerekben szereplő gránátok hazai eredetűek, mert hozzáértő szakértők jelentették ki, hogy azok keleti, indiai gránátok, melyek szembetűnően különböznek akár a cseh, akár a magyar gránátoktól. Ellenben igenis hivatkozhatik szerző a Kr. u. II. és III-ik századi leletekben előforduló gránátgyöngyökre, melyek már inkább belföldi eredetűek lehetnek. A római kereskedés egy más cikkére, a borostyánra méltán nagy súlyt lehet helyezni. Carnuntum és Sabaria voltak Pannoniában e kereskedés gócpontjai és a Morvavölgyén vonult a borostyánkő-kereskedők útja

északfelé. — A várhegyen biztos római nyomokat nem lehet kimutatni, de a belvárosban igen. Mikor a Lőrinczkapú-utczában álló primási bérházhoz megásták az alapot, római falakra akadtak s innen szekérszámra hordták a köveket s a római téglákat a Dunába. Bélyegek is akadtak e téglákon s érdemes volt ezek sikerült rajzait a könyvben közölni: egyikén (ATILIA)E FIRMÆ, a másikon LEG XV APO (LL inaris) olvasható. Ugyanott s ugyanakkor sírra akadtak s a sírban gyöngysort leltek. Római falakra és érmekre akadtak a Motesiczky-féle ház területén és 9 lábnyi mélységben a mai színtalaj alatt a primási bérház előtt meglették a római utat. Apróbb régiségeket leltek 2 méter mélységben a Klarissák utcájában és érmek többször akadnak csatornázáskor. Mindezekből azonban nem szabad azt következtetni, hogy itt a rómaiak korában város létezett, melynek neve a mai város nevében fönmaradt; a régi földrajzírók semmit sem tudnak római városról e helyütt és így legfőlebb az erőd környékén és ótalma alatt épült kis kereskedő-telepre szabad következtetni. Jelentékenyebb várossá csak a morva-szláv birodalom korában válik s e korban keletkezett a Wratislavia vagy Preslawspruch név és a magyar Posony is a Bresburg névnek magyaros kiejtése, illetőleg fordítása. E városalapítók a rómaiak és avarok közvetlen utódai lehettek, mert megtartották a várat régi formájában és így hagyták az utókorra. Ortvy e continuitásra igen helyesen más találó például idézi a pécsi dombon állott régi négyszögváracsot, melyet a frank időben templommá változtattak. Mindkét vár tehát a tatárjárást megelőző kővár volt. Szent István e szerint Pozsonyban kész várat talál, melyhez egyik várispánságát és megyéjét fűzi. A hegyen épült vár közelében a város is falakkal birt és e falat ott, hol legközelebb állott a várhoz, erős zömök toronnyal erősítették meg s e védő torony a Szent-Márton egyháznak lón utóbb tornya. Ez magyarázza, miért van az a sajátos, épen nem templomhoz illő idomtalan formája, mely miatt a bécsi Schmidt tanár «építészeti szörnyetegnek» nevezte.

Érdekes fejezetet szentel szerző a kereszténység kezdeteinek a Dunántúl és Felső-Magyarországon; visszautasítja azt a föltevést, hogy a római korban Pozsonynak püspöksége lett volna, ellenben valószínűvé tudja tenni, hogy a honfoglalás idején itt és Nyitrán már prépostság létezett. Előadása kiterjeszkedik a vetvári püspökség kérdésére is, melyet Német-Óvár tájékára helyez, a hol több régi templom útal korai kereszténységre és az avaroknak tulajdonított óvári nagy domb s a római alapok fölé épített gyűrű az odatelepitett avarság emlékét őrizte meg. A pozsonyi prépostság temploma eredetileg a várban állott, talán a várhegy azon lapályos terén, mely a várpalota és a katonai laktanyák közt terül el. Utóbb a városban már létező Szent Mártonról címzett kisebb templomot alakították át préposti és káptalani székesegyházzá. Ez történt a XIII. század második felében és mai napság is vannak a székesegyházon részletek, melyek e korba visszanyúlnak. Ilyenek az északi bejárat és a hajó oldal-falai és ugyan e korból való a torony is. Vajjon mikor pusztulhatott el a várbeli elhagyott prépostsági templom, azt bizton mondani nem lehet, csak annyi valószínű s e mellett tanúskodik a pozsonyi vár képe a képes chronikában, hogy a XIV. század közepe táján még állott. A pozsonyi végvár XI. századi sorsa alkalmul szolgál szerzőnek, hogy részletesen tárgyalja Henrik császár hadjáratait s

ekkor behatóan foglalkozik a római idők óta fönmaradt útakkal. A tatárjárást szintén terjedelmesen tárgyalja szerző s e helyütt összeállítja mindazokat az adatokat, melyek a tatárok fegyverzetéről s öltözetéről fönmaradtak; találó szerző fejtegetése az ezen korbéli magyarság régi modorától eltérő európai fegyverzetéről. A tatárjárás lezajlása után a város s a vár újabb erődítésekkel és egyéb építkezésekkel bővül. A cseh háború zsákmányából építi föl IV. László újra a csehek által elpusztított ferenczrendi templomot és zárdát; 1297-ben márczius 26-ikán szentelék föl az új templomot, melynek tornya még most is az egész ország legszebb csúcsíves tornya; meg van ezenkívül még az eredeti szentély s a torony mellett a hajóba vezető ajtó. Hajójának eredeti boltja az 1590-ik évi földrengés következtében dőlt be, mai boltja 1616-ban készült el. Ugyanazon évben mikor a ferencziek temploma már készen állott, történtek meg a Clarissák házának és templomának építése iránt az első intézkedések; még most is meg van a clarissák régi tornya, valószínű, hogy a XIV. század elején készült el. Mindazok a pozsonyi és pozsonyvidéki emlékek, melyekről a könyvben szó van, sikerült rajzokban vannak bemutatva és e műtörténeti érdekű képekhez földabroszok, látképek, pecsétrajzok és okmánymásolatok járulnak. Mindezek természetesen jelentékenyen hozzájárulnak azon célhoz, melyre a szerző élénk, folyékony elbeszélésével is törekszik, hogy a könyv a közönség tetszését is megnyerje úgy, a hogy komoly tartalmával a szakértőket iparkodott kielégíteni.

K. B.

GLASNIK. A bosnyák és hercegovinai muzeum közlönye. 1891. évi folyam első füzet. Örvendetes jelenség, hogy a megszállott tartományok kormánya a gyakorlati és napi kérdésekkel való foglalkozás közepette a tudományos érdekeket sem hanyagolja el és figyelmét ez érdekes múlttal bíró országok régi emlékeire is kiterjeszti. Serajevóban az egész vidékre szóló nagybecsű muzeum létesült és ebben egy osztály teljesen az ország régiségeinek van szentelve, míg más osztályba a természetieket gyűjtik. A muzeum e kettős föladatának a muzeum negyedéves folyóirata is megfelel úgy, hogy egyaránt archæologiai és természettudományi cikkeket közöl. A jelen évfolyam első füzetében is nyolcz értekezést találunk, a mely szakunk szempontjából figyelmet érdemel. Köztük van egy terjedelmesebb Radimskytól a Boszniában Szrebrenica mellett a mai Gradina falu helyén állott Domavia nevű római városról.

A nép ma is regéli, hogy Szrebrenica környékén (srebro szerbül ezüst) egykor bányák műveltettek. A történelem csak 1376-ben említi először, mint a ragusaiak telepét, kik ezüstöt, aranyat és rezet ástak a környéken. 1417-ben pénzt is vertek benne. A franciscanusoknak a város közepén állott kolostora a tartomány anyakolostora volt, mely ettől kapta «Bosna argentina» nevét. Utoljára 1686-ban említik a rend évkönyvei. A város már a XV. században hanyatlani kezdett; a XVI. században végleg megszűnt a bányaművelés. Ma egészen jelentéktelen kis városka.

1881-ben a «Bosnia» bányaegyesület ismét megkezdte a bányák művelését. Hosszabb vizsgálódás és bányászati megfigyelés alapján kitünt, hogy ezen egykor nagyterjedelmű bányatelep nemcsak a középkorban állott művelés alatt,

hanem egy ezredévvél előbb a római császárság korában is. A középkori telep Szrebrenica és Šaše környékén, a római Gradina faluban feküdt. A Gradinában eszközölt ásatások eredményei kétségtelenül megállapították a fontosságot, melylyel e hely a római korban birt s Bosznia bányászatának történetében ma is bír. Már 1882—1884-ig a bánya kinyitása után szükségessé vált némi árkok ásása közben több római korbéli tárgy került felszínre. Pénzek, egy bányász lámpás, több feliratos kő. Ezek közül kettő fontos, mert a hely ismeretére némi fényt derítettek. Az első felirata I. O. M. || ET GENIOLOCI || PRO SALVTE || MVNICIPII PO || SVERAT VSVS || ATQVE CVLTVS. A másikat fölirata szerint L. Domicio procuratori metallorum Pannoniorum et Dalmationum emelte Ducenarius M. Avrelius Rusticus. A nevezett bányatársaság e leletek után rendszeres ásatáshoz fogott, a vezetéssel Pogatschnigg főmérnököt bízva meg. Az ásatás 1884 decemberétől 1885 áprilisáig tartott. Eredményei egy épület, mely ekkor még át nem vizsgáltatott és három feliratos kő. Az egyiket Alexander Severusnak, a másikat anyjának, Julia Momæának tiszteletére emeltette MVN. DOMAV. Ekként a hely római neve, Domavia ismertté lőn. Most a bosnyák kormány vette kezébe az ügyet s a további rendszeres ásatások vezetésével 1890-ben a közlemény íróját, Radimsky bányakapitányt bízta meg. Az író törekvése az volt, hogy a római város fekvését földérintse. A mai falu egy dombháton fekszik. Az ékalakú domb két oldalán két patak folyik, s hol a domb végződik, a két patak is összeszőgellik. A domb csúcsán pár száz lépésnyire a falutól egy vár omladékai láthatók. Vele szemben, az egyik patak túlsó oldalán fekszik a római castrum. A kettő között, lenn a völgyben van a Pogatschnigg által fölfedezett épület. Ettől jobbra és balra, a két patak és a domb közötti téren több római épület nyoma. Ez lett volna az alsó város. Szerző azonban azt véli, hogy felső város is létezett, a castrummal szemben levő dombon, a vár és falu között. Itt azonban az ásatást nem folytathatták. Az alsó városból mindenekelőtt a többször említett épületet ásták ki és kutatták át. Alakja hosszukás négyszög. Hosszírányban egy fal ketté választja egy keskeny folyosóra és egy tágas teremre. A nagyobbik terem szélső falában két oldalt két kiugró, négyszögű terem van, köztük egy félkörű apsis. A termekben, melyek apró kavicscsal vannak kirakva, több faragott s két feliratos kő, több téglá és pénz találtatott. A föliratos kövek egyike már a procuratort nevezi meg, u. m. P. Flaminius Pomonal-t.

Bronztárgyak közül találtak egy lábujjat természetesnél nagyobb nagyságban, egy kézujjat és egy harmadik darabot, melynek mivolta ismeretlen. Valószínűleg egy a teremben álló bronzszoborról valók e tárgyak. Hogy szobor állott benne, abból következtethető, mert a márványalapzat megtaláltatott. Találtak ezenkívül két bronzfibulát, a III. és IV. századot jellemző alakút, egy kis tojásdad alakú karpereczet és több töredéket. Vastárgyak közül több 5 cm. hosszú, gömbölyüfejű szöget, egy kalapácsot és egy kapát, melyek igen rozsdásak. Végül találtak több olomtárgyat, jórészt töredékeket.

Az üveg igen nagy mennyiségben fordult elő, de csak töredezett állapotban. Ép tárgy egy sincs. Agyagnemű is sok van, de szintén csak darabokban, ép nincs közte. A nagy teremben van egy 3 m. hosszú, 23 m. széles és 90 cm. mély mészgödör. A pénzek legrégebb darabja Trajanus, legújabb II. Constantinus

idejéből való s ezzel az idővel összevágának a többi leletek is. A telep valószínűleg tűz által pusztult el, legalább a földön mindenütt 30 cm. mélységű hamu- és koromréteg fekszik. Annak meghatározását, minő célra szolgált az épület, szerző további kutatásaitól teszi függővé. Hogy fontos rendeltetése lehetett, mutatja az a körülmény, hogy egészen szabadon áll a tér közepén.

A talált kőkoczkák mészkőből vannak faragva. Gradina talaja agyag, kova és trachytkőzet, mészkő sehol sincsen. A rómaiaknak tehát messzebről kellett ezt szállítaniok. A gradinaczi völgyből csak egy kényelmesebb kijárat vezet, a šaškai patak mentén Podrinjébe a bjelovaci han mellett. Lehetséges, hogy a római út is erre vezetett, ezért zárták el a šaškai völgyet castrummal. A jelenleg arra vezető út mentén gyakran találunk római emlékeket, épülettörmeléket, kődarabokat. Biljacban két föliratos sírkövet is leltek. A már ismertetett föliratok egyike görög, másika latin. Loznicza mellett a Drina partján római temető van, melyben sok a sírkő. Szerző igéri, hogy ismertetni fogja őket. Lozniczával szemben a Drina szerb partján emelkedik egy mészkőhegy, meglehet, hogy innét szállították a rómaiak a köveket.

A füzet többi archæologiai közleménye közül még egyet írt a buzgó szerző. Címe : «Tuhelj városa Boszniában.» Ruvarac, a szerbek legkritikusabb történetirója a «Glasnik» egyik korábbi füzetében bonczkés alá vette azon okiratokat, melyek szerint az Ohmučević-Grgurić család állítólag Tuhelj várát Smuzea megyével Boszniában adományul kapta volna s kimutatta, hogy ezek hamisítványok. Kritikája végén hivatkozott arra is, hogy Tuhelj vára, de maga Smuzea megye is ismeretlen Boszniában. Szerző tudatja, hogy a boszniai Tuhelj patak bal partján, Tmora hegy északi nyulványán a fojnicai és serajevói kerületek határérintkezési pontján egy középkori vár maradványai találhatóak. A nép ma is Tuhelj-várnak nevezi. Tőle négy kilometynyire, Trcina falú szomszédságában fekszik Smusea nevű falú is, hihető, hogy a régi megye emlékét tartja fenn.

Egy másik kisebb dolgozat «két különös rom»-ról szintén egy középkori várral ismerteti meg az olvasót, melyből ma csak két torony áll még. A fölmenet hozzá rendkívül nehéz, mert egy erdő közepén több száz méter magas sziklán áll, melyet a nép «vörös falnak» nevez a fojnicai kerületben. A torony kőfala pusztán merednek az égnek. A közlemény írója az egyik kővön 6 betűt vett észre, de ezek is csak rá vannak karczolva, nem bevésvé. Vajjon tud-e róla a boszniai történelem valamit, alig hihető ; a nép ajkán sem él róla semmi hagyomány. Szintén egy toronyról szól egy harmadik kisebb közlemény, mely a banjalukai kerületben fekvő Obrovac falu szélén emelkedik. Hossza és szélessége 9 m., fala 5—6 ember magasságnyi. Észak-nyugoti oldalán lőrések láthatók, egyébként semmi emlék sincs, mely korát és rendeltetését elárulná. Erről már szól a monda, de a mohamedánok más történetet regélnek fölöle mint a keresztények.

Három kisebb közlemény bosnyák sírfeliratokat hoz. Egy van közöttük, mely történeti érdekű emberről, egy középkori bosnyák diplomata emlékét őrzi, ki négy uralkodó alatt 58 évet töltött közszolgalatban. A többinek, mint a legtöbb ilyfajta bosnyák föliratnak, alig van valami értéke. Tudatlan falusi paraszt kőfaragók vették gyöngé szerszámmal. Keveset olvasott barátok vagy kántorok fogalmazták templomi szókkal kevert bosnyák dialektusban. A gyarló kivitel

miatt — görbe sorok, idomtalan betűk — sokszor az értelmet is bajos kivenni. Az egyiket Jagić tanár, a hírneves szlavista is csak ügygyel-bajjal betűzte ki. A tartományi múzeum régészeti osztályának őrre, *Dr. Truhelka* röviden leírja a módját, hogy kell a fölirotokról nem enyvezett papir segélyével másolatokat venni. Ugyanő egy másik kis cikkben az 1891-i bécsi costumkiállításról ír. A kiállítás egyik legszebb terme az osztrák iparművészeti múzeum előcsarnokában föllállított bosnyák terem volt. A kiállított anyagot a bosnyák osztály különjegyzéke három csoportban ismertette. Az elsőben volt 37 darab közép Boszniából, a második 120 darabot foglalt magában, régi és világi öltönyöket, a 3-ik 40 darab ékszert és díszöltönyt. Bennünket csak a két utóbbi csoport érdekel. A costumekhoz való alakokat Maugsch bártfai gyárossal készítteté a bosnyák kormány.

Dr. Hodinka Antal.

A «TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI ÉRTESÍTŐ» 1892. I. füzetében Dr. Karácsonyi János a rohonczai monostor helyhatározását kísérli meg; szerinte a tatárjárásban szétdúlt s azóta feledésbe ment klastrom a temesmegyei Nagyfalú közelében a mai Temes- és Torontálmegye határán létezett, a legrégebb adat, melyről a szől, II. Endre korába nyul vissza; 1239-ből vagy 1240-ből való az utolsó adat; a tatárjárás után minden hallgat róla, a XIV. században pedig csak egy kis, egyszerű plébánia létezik Rahonczán, a monostor, melynek egyszer igen jelentékenynek kellett lennie, hamvaiból nem támadt föl többé. A társulati múzeum egy XVI. századi karddal gyarapodott, lelhelye Piski (Temesm.) és három antik és huszonkét újabb korszakbeli éremmel. A társulati költségvetés 1892. évre 2200 frtnyi bevételt mutat, melyből 435 frt szerzeményekre fordítandó.

ab.

SCHLIEMANN ÁSATÁSAI. Ez a címe a M. Tud. Akad. Könyvkiadó Vállalata ez évi első kötetének. Szerzője Schuchhardt Károly, a hannoveri Kestner-múzeum igazgatója, kit Brockhaus, a lipcsei kiadó arra kért föl, hogy Schliemann kutatásait Trója, Tyrins, Mikéne, Orchomenos és Ithakában, a mai tudomány világánál, tárgyias előterjesztésben ismertesse meg a művelt olvasó közönséggel. Az első kiadás 1890-ben jelent meg s 1891-ben már új kiadásra volt szükség. A mű közel 30 ívre terjed, s két arczkép (Schliemanné és nejéé) hét térkép és tervrajz (Troas, kettő a trójai várról, Argolis, a tyrinsi felső vár, a mykénei vár és Ithaka), továbbá 321 a szöveg közé nyomott ábra díszíti. Az I. fejezet Schliemann érdekes és tanulságos életrajzát, a II. Trója történetét, helyszínrajzát, a hissarliki ásátásokat, a legrégebb várost, a második városnak, a homerosi Trójának épületeit, a második város egyes leleteit, a harmadik megtelepülést, a görög-római Iliont, a skamanderi síkság sírhalmait és Trója lakóit, a III. Tyrins fekvését és történetét, Mykénéhez való viszonyát, a palotát, a várfalakat, kapukat s az egyes leleteket, a IV. a mykénei vár fekvését és erősítését, az alsó várost, a kupola-sírokat, az akna-sírokat, síremlékeket s az egyes sírok leleteit, egymáshoz való viszonyukat, az V. a mykénei palotát, az alsó városi sírokat, Amyklét, a VI. Schliemann kisebb ásátásait: Orchomenost, Ithakát írja le s végre az utolsó fejezet, mindezek alapján, igen érdekes történeti

áttekintés ad a görög hőskorról. — A magyar fordítást Öreg János, debreczeni főiskolai tanár, Lubbock őstörténelmi munkájának fordítója végezte. A magyar kiadás április hó folytában kikerült a sajtó alól s a Vállalat pártoló tagjainak azonnal megküldetett. — Új aláírók e művet a Vállalat 1890—92-ki ciklusának többi tizenegy kötetével (Badics, Barthélemy-Saint Hilaire, Dante, Heinrich Gusztáv, Paul Janet, Rambaud, Ribbek) együtt összesen 15 frtért rendelhetik meg a Magyar Tud. Akad. Főtitkári hivatalánál. (Akad. Ért.)

CARL v. LÜTZOW. GESCHICHTE DES DEUTSCHEN KUPFERSTICHES UND HOLZSCHNITTES. Mit Textillustrationen, Tafeln und Farbendrucken. Berlin, Grotosche Verlagsbuchhandlung. 1889. Jelen munka az első a német irodalomban, mely a német fa- és rézmetszés rendszeres történetét tárgyalja. És ezt természetesnek is találhatjuk. A metszetek, sokszorosított műlapok tulajdonkép az amatőröket, gyűjtőket érdeklik. Azok szükségleteinek pedig rendelkezésére áll egy terjedelmes szakirodalom, mely elég bőven kiterjeszkedik az egyes festők és metszők fejlődésére és műveikre. Azután a gyűjtők örömét kevésbé képezi a sokszorosítás fejlődésének tanulmányozása, semmint maga a gyűjtés és a gyűjtött darabok bírása. Metszetek gyűjtése pedig már rég idők óta divatban van a külföldön. Magyarországon a műkedvelés e neme még csak a jövőben fog kifejlődni. A metszetek európai piacza, katalogusok kibocsátása, árverések tartása tulajdonkép Bécsnél kezdődik, hol már Savoyai Jenő óta az aristokratia és vagyonosabb polgárság a gyűjtés e nemét megkezdték. A jelentékeny Eszterházy kézirajz- és metszet-gyűjtemény az uralkodó bécsi divat befolyása alatt jött létre. Így került e gyűjtemény hazánkba, hol az szakavatott rendezés, tisztítás és tudományos leírás alatt van. Pulszky Károly, a gyűjtemény igazgatója, azt szorgalmas gyűjtés által, magyar osztálylyal bővíté ki, mely lehetőleg magában foglaljon mindent, mit a magyar ikonographia létrehozott. És ez a magyar ikonographia sokkal terjedelmesebb és érdekesebb, semmint azt a közönyös magyar publikum, sőt mondhatni, a művelt osztály is hiszi.

Lützow, a fent czimzett munka szerzője, sokkal ismertebb műtörténelmi író, hogysen magasztaló banalitásokra szoruljon. A német művészet történetének ez a kötete legélvezetesebben van írva és illustratioi is — a metszetek természeténél fogva — legközelebb állanak az eredetiekhez, melyeket a munka reprodukál. Lehetőleg tárgyilagos, csak a biztos eredményeket sorolja föl és kerüli a vitákat, melyek e téren sok német szaktudóst hihetetlen dühbe hoztak.

T. i. ez a furor teutonicus a metszés majdnem minden fajtájának fölfedezését a német geniusznak tulajdonítja; a fa- és rézmetszésben mindenekelőtt követeli az elsőséget.

E vitának egy óriási nemzetközi irodalom képezi alapját, mely még a nyomdászat, illetve a betűszedés találmányát is elvitatja a némettől.

Ugyanis a könyvnyomdászat föltalálása szervesen összefügg a fametszéssel.

Kétségtelen, hogy a xylographia vagyis a papír-nyomatok a fából kimetszett alakokról és betűkről megelőzték a mozgó betűkkel való nyomást. Hiteles keltezésű fametszetek, minő a Szent Kristóf 1423-ból és egyéb, későbbben napfényre került képek eléggé bizonyítják a fatáblákba metszett betűk időbeli elsőbb-

ségét. Kérdés vajjon ezek voltak-e az első példányok, miket Európában véstek? Vagy voltak-e már előzményeik? Papillon főlemlít egy adatot, mely szerint a fametszés első kísérletei Ravennában történtek volna a XIII. század vége felé. Két tizenhat éves gyermek, Cunio Alberic és nővére, Izabella, metszették volna fába kis késsel «Nagy Sándor vitézi tetteit». Szülöik és barátaik, a többi közt IV. Honorius pápa egy-egy nyomtatott példányt kaptak a metszetekből. Papillon azt állítja, hogy ő egy példányra rá is akadt egy svájci tiszt könyvtárában. Csakhogy ő nem ment tovább a főlemlítésnél, nem gondolt sem a közlésre, sem avval nem törődött, hogy mi lett e képek további sorsa.

Ez adatot csak annak bizonyítására hoztuk fel, hogy az olaszok részéről is történt kísérlet: revindikálni a fametszés feltalálását. Ámde eddig hiába. A németek alaposabban formálnak erre jogczimet és komolyabb bizonyítékokkal állnak elő.

A vitás kérdésben azonban leginkább a németalföldiek vannak érdekelve, Coster Lőrincz által, kit ők a könyvnyomtatás tulajdonképeni föltalálójának tartanak. Mert igaz ugyan, hogy az öntött betűk első authenticus feltalálója Guttenberg és az ezekkel nyomtatott első művek az 1454-iki bűnbocsánati levelek és a biblia, de azért nem kevésbé igaz, hogy a nyomtatás már Guttenberg előtt ismeretes volt. Beigazolható ugyanis, hogy ő előtte már léteztek lenyomatok, részint fatáblába vésett betűkről, részint szétszedhető és újra összehelyezhető betűkről. Zell Ulrik, Guttenberg egy tanítványától tudjuk, hogy a szétszedhető betűk találmánya először a *Donat*-nyomtatványokban látott napvilágot, melyek Guttenberget megelőzték. Ezek a Donatus Aelius iv. századbéli grammatikus latin nyelvtani értekezései voltak, melyek a középkorban közkézen forogtak. Ha e nyomtatványok töredékeit szemügyre vesszük, mit veszünk észre? Azt a feltűnő tényt, hogy sajtóhiba csuszott beléjük; némely betű ugyanis fel van fordítva. Ezek a felfordított betűk kétségtelenül bizonyítják, hogy a szöveg önálló betűkről van lenyomva, mert ha a nyomtatás alapját táblába vésett betűk képezték volna, ilyen sajtóhiba nem jöhetett volna létre.

Csoda-e, ha a hollandiak nem Mainzot, hanem Harlemet tekintik a könyvnyomtatás bölcsőjének, mert itt tűntek föl először az önálló betűk, akár fából, akár érczből, olyan nyomtatványokban, melyek az említett bűnbocsánati leveleket és a bibliát megelőzték.

Az önálló betűkkel nyomott és illusztrált művek egyik legrégebbike a *Speculum humanae salvationis*, melyet Junius Adorján említ föl *Batavia* című művében. Itt határozottan ki van mondva, hogy a *Speculum* még 1442 előtt került ki Coster Janson Lőrincz műhelyéből. A *Speculum*-nak négy kiadása ismeretes, kettő hollandi, kettő latin nyelven. A hely és évszám egyikben sincs megemlítve. Vannak keltezett kiadások is és ezek közül a legrégebb 1432-ből származik. Ez reprodukálja a képeket, melyek a négy anonym kiadást díszítették; azzal a különbséggel, hogy ekkor a falapokat már ketté vágták, hogy a kisebb formatumba beleférjenek. Világos ebből, hogy ama négy kiadás megelőzte az 1483. évi kiadást. A kérdés most már csak az, megelőzte-e ez a négy kiadás Guttenberg korát is, — hasonlókép a Donátokhoz? Bír-e valószínűséggel, hogy ez a négy kiadás szintén német műhelyből került ki, mint azt a néme-

tek vitatni szeretik? midőn mind a négy ugyanazokkal a képekkel, ugyanazon brabanti papiroson és ugyanazzal a typographiai kiállítással van nyomtatva.

És a hollandi nyelvű kiadásokat nyomathatták-e másutt, mint Hollandiában? Pacile, *Essai historique et critique sur l'invention de l'imprimerie* című művében kimutatta, hogy a hollandiai *Speculum* abban az északhollandi nyelvjárásban van írva, mely a xiv. század végén és a xv. elején volt divatos. A nyomtatványokat tehát keltezni lehet a xv. század első felének közepéről.

Ehhez hozzájárul, hogy az alakok ruházatai Jó-Fülöp korából valók, hogy a rajz és a stilus Van Eyck befolyására mutatnak, és hogy jelentékeny különbség van, a könyv typographiai kiállítása és a képek szépsége között. Kétségtelen, hogy az első nyomdászati kísérletek Hollandiában mentek végbe, de a midőn Coster avagy Guttenbergnek bármely más elődje első kísérleteit tette, a művészet a rajzban Németalföldön olyan fejlettséget ért el, a minőt nem látunk sehol, Olaszországot kivéve. A hasonló német festők közül kiket lehetne Huberttel és Van Eyckkel szembeállítani? Mialatt a Rajna partján tehetségtelen festők folytatták a hagyományokat és a gothicus formákat, azalatt a brüggei iskola megalkotá a nemzeti művészetet. A xv. század kezdete óta megvolt már az újítás abban az iskolában, a melynek Van Eyck és Memling díszei. Igaz, hogy valamivel később Németország sikereket mutat fel, de ez a mozgalom csak a század második felének végén tűnik fel. Igaz, hogy eddig csupán Németország képes felmutatni a legrégebb keltezési évszámmal ellátott fametszetet. Ez a Szent Kristóf 1423-ból, a mely Lord Spencer tulajdonában van. De következik-e ebből, hogy a *Speculum*, a *Biblia Pauperum* és az *Ars Moriendi* fametszetei okvetlen későbbiek, és lehet-e azt állítani, hogy miután egy évszámmal ellátott német fametszet véletlenül fenmaradt, Németországon kívül másutt nem nyomtak semmit? A *speculum* fametszetei valóságos mesterművek a Szent-Kristóf mellett.

A német szaktudósok, kik Guttenberg dicsőségét féltik, hosszas és heves küzdelmet folytattak a francia buvárok ellen, a kik közül Delaborde legderekasabban képviseli a hollandok elsőbbségi perét. Úgy látszik, a németek mégis kénytelenek lesznek beadni a derekukat. Már Lützow is elismeri, hogy «a Szegények bibliái tulajdonkép Németalföldön láttak először napvilágot.» A harlemi Coster Lőrinczről úgy nyilatkozik, hogy «lehetséges, hogy ily nemű kísérleteket tettek Németalföldön, a nélkül azonban, hogy ez Guttenbergnek, mint a világot meghódító technika első valódi felfedezőjének dicsőségét kisebbítené.»

Áttérve a rézmetszésre, a legrégebb rézmetszeteket a németek képesek felmutatni. Mind a mellett Maso-Finiguerra 1465-ben Flórenczben egyszerre oly tökélyre emelte a rézmetszést, hogy a francziák és olaszok tulajdonkép őt tekintik a rézmetsző-technika megalapítójának. «Finiguerra valódi dicsősége, írja Delaborde, abban a haladásban áll, melyre ő a technikát emelte; a metszés kezdeteinek valódi dátuma nem az, a melyet némely régebbi rézmetszeten olvasunk, vagy gyanítunk, hanem az, a melyen a művészi tehetség először megjelenik. Ki kell mondanunk, még ha valamely szaktudós-lelkiismeret ezen meg is botránkoznék, hogy a rézmetszés valódi felfedezője Finiguerra, mert ő adta ebben először tanújelét ügyességének, a míg előzői és kortársai csak mester-

emberek voltak. Ő ugyanazon címen szerezte hírnevét, a melyen Guttenberg, a ki hasonlókép megtalálta a végső tőkély titkát.»

A mi a betű- és képnymás előzményeit illeti, egyes adatok és emlékek meglehetősen régi időkre vezetnek vissza. Igen érdekes e szempontból Rainer főherceg papyrus-gyűjteménye, mely arabs nyomtatványokat tartalmaz. Ezek imádságok, melyek famintákról vannak lenyomva — Guttenberg előtt ötszáz évvel. Ezzel együtt konstatálták, hogy az arabok már a nyolczadik században készítettek papírost.* A XII. századból kéziratok fordulnak elő, melyeknek kezdőbetűi mintákról vannak lenyomva. Ez azonban csak ritkán fordult elő és nem aknáztatott ki.

A könyvnyomtatás első stádiumának eredménye volt a tömbkönyv (block-buch), melyet metszett fatáblákról nyomtak le. E tömbkönyvek használatban voltak egész Costerig és Guttenbergig Közép-Európában. Olaszországban nem fordultak elő. Itt csupán a XVI. század elején fordul elő egy példa. Címe: *Opera nova contemplativa per ogni fidel christiano* és Velenczében nyomtatott.

Tudva van, hogy Guttenberg első művei még kézíratszámbe mentek. Az ő betűi tökéletesen hasonlítottak a kodexek írott betűihez. A könyvek illusztrálása fametszetekkel nem volt egyéb, mint folytatása a festett codexeknek. A dolog azonban nem sokáig maradt titokban. Az előkelő közönség nem tudott hamar belészokni az új találmányba. Így tudjuk, hogy az urbinói herceg egy nyomtatott könyvet sem tűrt meg könyvtárában; egy kortársa azt jegyezte meg róla, hogy a herceg «elpirult volna», ha valaki az ő festett kéziratai közt egy nyomtatott könyvet talál vala. Említettük már, hogy a legrégebb ismert fametszet szent Kristóf 1423-ból. A legrégebb német rézmetszet 1446-ból datálódik; tárgya Krisztus megostoroztatása, és a berlini metszet-gyűjtemény tulajdonát képezi. Az első mozgó betűkkel nyomott és datált könyv a mainzi breviárium 1457-ből. Pfister Albert bambergi könyvnyomtató volt az első, a ki illusztrált nyomtatványt bocsátott ki. Az első térképpel ellátott könyv Holl Lénárd Cosmographiája 1482-ből. Az első tájkép és építészeti rajz Bierer Tamás sváb krónikájában, és Terentius Eumachusában lép fel, melyeket Dinkmuth nyomtatott Ulmban, 1486-ban.

A németek első könyveik kezdetleges fametszeteit szerették kiszínezni. Ma már e színezés szerint megkülönböztetik az egyes stylcsoportokat. Így az ulmi és augsburgi képekben föllelhető a sváb festőiskola élénk színezése. A nürnbergi metszetek színezése már nem oly erőteljes: a carmoisin barnába megy át, a sárga szín gyöngye ockersárgává változik. Az alsó-rajnai metszetek színei gyöngédek és féltonusban vannak tartva. A színezés fejlődése is észlelhető. A legrégebb lapok, melyeknek rajza csupán körrajzból áll, egyforma tonusban vannak leborítva, az árnyalás, fokozás tehát hiányzik. Később ez is előáll, különösen a redőzetben.

Különös, hogy az olaszok ősnymtatványaik fametszeteit egyáltalán ki nem festették. Mi ebben a fejlődöttebb ízlést és tiszteletreméltó őszinteséget látjuk. Az olaszok meghagyták a sajtóterméket annak, a mik: géptermékek, sok-

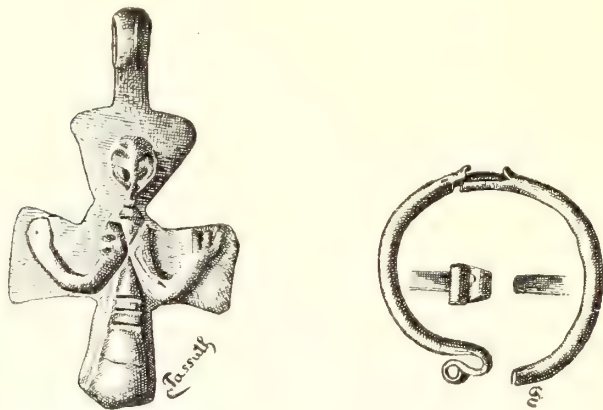
* Karabacek und Wiesner, Mittheilungen aus der Sammlung der Papyrus des Erzherzog Rainer. Wien, Band III. 1877.

szorosításnak betűben és rajzban; ők nem találtak az erős szélű fametszetek kiszínezésében művészetet.

A német fa- és rézmetszés főképviselőjének, Dürernek, Lützwow is a legmelegebb elismeréssel adózik, miután a német nemzeti géniust benne látja megtestesítve, míg Holbein már olasz befolyás alatt áll. De egyszersmint a reformatio megtestesülését is látja Dürerben. Itt azonban oly rikító ellentmondásba sodorja a szerzőt tárgyanak szeretete, melyet lehetetlen szó nélkül hagyni. Ugyanis tudvalevő tény, hogy Dürer legszebb műveit, tehát azokat, melyekben Lützwow szerint a reformatio szelleme leginkább megnyilatkozott, még Luther föllépése előtt hozta létre. 1496—98-ban készült az «Apocalypsis cum figuris», «Mária élete» 1504—5-ben, «Ádám és Éva» 1504-ben, a «Szent-háromság», «Szent Gergely miséje», «Szent Jeromos a cellában», «Szent Krisztóf» 1511-ben, «A lovag, halál és ördög» és a «Melancholia» 1513—14-ben jöttek létre. E datumok eléggé beszédesek és lerontanak minden forgalomba hozott phraseológiát. Ugyane phraseologia egyik hajtása Lützwow következő nyilatkozata: «Dürer Krisztusa a németek Krisztusa, a gondolkodó nép Krisztusa (der Christus des Denkervolkes). Ez a megnyilatkozása a német szerénységnek illő pendantja Hugo Viktor mondásának: Páris a világ agyveleje.

Ez önmegfeledkezések konstatálásával korántsem akarjuk Lützwow derék művének érdemét kisebbiteni. Sőt hangsúlyoznunk kell, hogy műve világos áttekintésénél és élvezetet nyújtó tárgyalásánál fogva «a német művészet történetének» előbbi köteteit felülmúlja, illusztrációi pedig a legérdekesebb német műlapok tökéletes utánezatai. Ennélfogva a gyűjtőknek ez a kötet különösen élvezetes.

Irmei Ferencz.

KERESZTKE ÉS KARIKA A KARÁSZI SÍRMEZŐRŐL A NEMZETI MÚZEUMBAN.

(V. ö. Arch. Ért. 1892. 171. 1.)

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi április hó 26-án d. u. 5 órakor tartotta a M. Tud. Akadémia heti üléstermében ez évben negyedik ülését. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt Hampel József, Majláth Béla, Zsigmondy Gusztáv, dr. Boncz Ödön, dr. Réthy László, Nagy Géza, dr. Pósta Béla, dr. Márki Sándor, dr. Kuzsinszky Bálint választmányi tagok ; Zichy Antal, György Aladár, Vásárhelyi Géza, dr. Könyöki Alajos, dr. Szombathy Ignác, Kunvári Fülöp, Halavács Gyula, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 10 más hallgató. Az első előadást *Pulszky Ferencz* elnök tartotta Hampel József multkori előadására reflectálva, a honfoglalás emlékeinek publicatiójánál követendő elvekről. Ezután *Boncz Ödön* vál. tag szólt a kérdéshez, kifejtve, hogy a millenium ünneplésében nagy részének kellene lenni a régészeti társulatnak is. Ünnepelje meg e nagy fontosságú tényt a társulat azáltal, hogy fordítson egy bizonyos összeget a magyar honalapítási korabeli leletek ásatására, illetőleg felkutatására, az Archæologiai Értesítő 1895-ik évi folyama pedig legyen egészen e korbéli leletek publicatiójának szentelve. A honfoglalás korabeli emlékek fölhalálása céljából kutattassanak a sírmezők és kunhalmok s különösen a hadi emlékek, a várak és földerdők stb. Mindezek foganatosítására esetleg bizottság küldessék ki. *György Aladár* szintén hosszasabban szól a kérdéshez és *Boncz* indítványát kinyomattatni kívánja.

Szendrei titkár az ásatások megejtésére azon gyakorlati módot ajánlja, hogy a megyei törvényhatóságok kéressenek föl közmunka adására az ásatásokhoz. Az ügy végleges elintézésére bizottság küldetik ki, melynek elnöke Hampel József s tagjai dr. *Boncz Ödön* és a titkár.

Ezután *Pulszky Ferencz* elnök a mártélyi (Csongrád m.) népvándorlaskori leletet mutatja be. Végül a titkár havi jelentése után a pénztárnok jelentése olvastatik fel, melyet e füzet borítékán közlünk. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Réthy László és Nagy Géza választmányi tag urakat kérvén föl, az ülés véget ért. A nyílt ülést zárt ülés követte, melyben a választmány a társulat felgyült régibb kiadványainak eladása iránt határozott.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A MAGYAR TÖRTÉNETI TÁRSULAT az elmúlt május hóban ülte meg huszonötéves főnállása jubileumát ; a hazai archæologusoknak is nagy okuk van a jeles társulat negyedszázados főnállása alkalmából hálás elismeréssel adózni azon férfiaknak, kik e hosszú időn át a történeti társulat ügyeit vezették. Mert

bármely korbeli archæologiai, műtörténeti, heraldikai vagy érmészeti problémák a társulat körében mindig a legmelegebb érdeklődésre találtak és a társulat folyóiratai a mi tudományunknak is gazdag tárházai. A hazai közérdeklődés meleg részvétele mellett indult meg és irodalmi vállalatai folyton növekvő elismerésre találnak a nemzetnél; forró óhajunk, hogy e rokonszenv a jövőben sem apadjon, de gyarapodjék és hazánk történelmének szorgalmas munkásait folyton nagyobb föladatakra ösztönözze és képesítse.

H.

KALAUZ A M. N. MUZEUM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTÁRÁBAN.*

A gyűjtemények gyarapodása és megfelelőbb elrendezésük igénye a régiségtárban változtatásokat okozott, melyek f. évi május havában megtörténvén, a Kalauz új kiadását tették szükségessé. Az új kiadás híven tünteti föl a megtörtént változásokat. Az első teremben két alacsony kettős tárló helyét magas szekrények foglalták el, melyekből kettőt a Tiszazúg és Szentés vidéke őskorának van szentelve. Új szekrények épültek a harmadik teremben is, melyekben most egyesítve vannak a népvándorlaskori leletek és ugyanezen terem többi szekrényeiben is tetemes változások történtek azon célból, hogy a gazdagon érkezett növedék megfelelően elhelyeztessék. A fegyvertárban négy nagy kettős szekrény tár elénk újabb szerzeményeket. E szekrények helyes elrendezése leginkább Nagy Géza, hadtörténelmi segédőr, érdeme. Végül épült két kettős szekrény a kincstári teremben, melyben a látogatók szintén értékes újabb szerzeményeket fognak látni.

Így arra törekedtek, hogy az osztályban mindinkább szűkülő tért lehetőleg fölhasználják, de a mennyre a tér szűke engedi, az emléktárgyaink mégis lehető czélszerűen és csínnal állítottak föl. Végső föladatát azonban, hogy hazánk múltjának igazi emléktárává váljék a n. muzeum régiségosztálya, csak akkor fogja teljesíteni, hogyha majd lesz a n. muzeum épületében elég szabad tere terjeszkedésre — és ha a javadalom az osztály terjeszkedésével arányban növekedni fog.

A VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM ORSZÁG-GYÜLÉSI JELENTÉSE a n. muzeum érem- és régiségosztályról 1891-ben. Ugyanazzal az évről évre súlyosabbá váló panaszszal kell jelentésem e részét is kezdenem, hogy a helyszűke minden lépten-nyomon megakasztja a fejlődést, a mely körülmény annál szomorúbb, mert immár megjött volna az ideje a tervszerű tudományos ásatásoknak, melyek nélkül a gyűjtemény jelentékeny részének gyarapodása a pusztá véletlenre van bízva. Az osztály növekedése a múlt évhez arányítva nemcsak szám, de érték szerint is jelentősebb. Az *őskori gyűjtemény* gyarapodása 931 darab. A szentesi őstelepekről, a tihanyi félszigetről és egyéb — veszprémmegyei helyekről, Déméndről (Hont m.), a Szolnok-Doboka megyei Buzamező vidékéről érdekes őskori leletekkel gazdagodott a gyűjtemény ajándékozás útján. Érdekes aranyeletet vásárolt a muzeum Tolnamegyéből (lehel hely Görbő); kisebb arany ékszereket Ó-Szőnyről, Szegedről és Brassóból. Az őskori rézszerszámok gyűjteménye egy óriási bányász-csákánynyal, őskori rézhoroggal és vésőkkel gazdagodott. A bronzkori régiségek 3 bronzkarddal, 10

* Nyolczalik kiadás 1.92. 4S 11

bronzkarikával, egy bronzbuzogányfővel s a pánczélcsehi őskori bronz öntőműhely maradványaival gyarapodtak nagyrészt, ajándékozás útján. Az őskor utolsó szakát az ú. n. *vaskort* fényesen képviselik a Tolnamegyében Regöly vidékén lelt arany gömbök és ezüst fibulák; ugyane korba tehető egy Erdélyből szerzett érdekes emberfejű ezüst fibula, és szintén ide tartozik a perkátaí temető néhány vas- és cserép régisége. Érdekesek e korszakból a Szerémmegyéből, Békés-Csabáról, Csúcsáról, Deákiról (Pozsony m.), Tatáról, Királyfalváról származó régisegek. — *A népvándorláskori* emlékek sorát az ismert nemesvölgyi sírmezőről 12 sír tartalma, a bölcskei népvándorlási leletek, a palánkai (Bács m.) és kassai (Baranya m.), szintén népvándorláskori sírleletek gazdagították ajándékozás útján; vétel útján pedig az Egger Dávid-féle gyűjteménynek londoni árverésén szerzett magyarországi eredetű népvándorláskori arany és drágaköves ékszer. E korszak végső-, ősmagyar pogánykori szakából valók az arany és ezüst karikák, melyek az Esztergom közelében lelt sírokból hivatalos úton kerültek a muzeumba. Legközelebb csatlakozik az esztergomi temetőhöz a xi. századi karászi (Szabolcs m.), melyből néhány régiséget és Szent László-féle pénzdarabot ajándéku kapott a muzeum. — *A hadtörténelmi* gyűjtemény egy aranyozott bronz lándzsa-csúcsal gyarapodott, melyet az Egger-féle gyűjteménynek Londonban történt árverésén szerzett a muzeum. A közös hadügyminiszteriumtól ajándékba kapott a muzeum két középkori könnyű lovassági tárcsát; a morvaországi vottaui várból pedig állítólag Zrinyi Miklós, a költő, fegyvertárából származott teljes vaskerék és négy sodronyos inget szerzett a muzeum vétel útján. Dombóvárról egy xv. századi vaskard és Vár-Palotáról állítólag a vár környékén lelt xvii. századi vaskard és fokos került vétel útján a gyűjteménybe. *Az ípartörténeti* gyűjtemény számára szereztetett egy xv. századi nagy harang Taszárról (Somogy m.), vele egykorú egy bronz mozsár, melyet gróf Zichy Jenő ajándékozott, azonkívül egy 1546. évi bronzmozsár szereztetett Feketehegyről, s egy 1760. évből származót ajándékozott gr. Zichy Jenő. Ezekhez járul még egy 1682-ik évi fölírtas vasaló és egy xvii. századbéli nagy vaslakat. *A kincstár* jelentékeny és becses emléksorozattal gazdagodott. Legjelentékenyebb egy gazdag sírlelet Nagy-Enyedről a xvi. századból. Magánygyűjteményből szereztetett egy xvi. századi szép kokuszdíós serleg. A xvii. századból valók: egy szarv-orrú szarvából faragott billikom, egy ezüst talpas, és czápás pohár ötvös-bélyeggel, s egy 1681. évi ezüst czéh-pohár. A hazai ékszerek gyűjteménye gyarapodott egy xvi. századi sírlelettel Drégelypalánkáról; igen becses egy erdélyi női öv a xvii. századból a mester jegyével; egy hasonkorú és származású bogláros öv, négy övcsat és három királyföldi mellesat, mesterjegyvel. Rácz-Szent-Péterről ajándék útján került a gyűjteménybe egy xvi. századi délvidéki ékszerlelet. Délszláv gyűrűvel, fülbevalókkal, sodronyos és filigrános gyöngyökkel és ezüst karpereczekkel, lószerszámhoz való zománcozott ékszerrel és fejtűkkel tetemesen gyarapodott ez emlékcsoport. Ajándékképpen kerültek a gyűjtemény-csoportba xvi–xviii. századi régisegek és kegyeleti tárgyak, török tálak és vásároltatott egy török rézkancsó Vár-Palotáról. *A kegyeleti emlékek tára* számára Fiáth Péterné hagyatékából József nádor nejétől származó díszes női varrószerszámot kapott a muzeum. Úgyszintén

ajándékba kapott egy csinos XVIII. századi tatai majolikatárgyat néhai Szedmárki Teréz, férj. Klimó Gézané hagyatékából. *A gipsz-másolatok* gyűjteménye részére a boroszlói muzeum elnöke két őskori szerszám-másolatot ajándékozott, dr. Dankó József pozsonyi prépost Schomberg egykori pozsonyi egyetemi alkancellár sírjáról való fölíratos táblát és Rómer kanonok 1515. évi síremlékét mintáztatta le a n. muzeum számára; Mátyás királynak Boroszlóban lévő domborműves képét a régiségosztály mintáztatta le. Az antik emlékek gipsz-öntvényeinek tára számára dr. Stein Aurél négy antik indiai dombormű mását ajándékozta és a régiségosztály Landsdown marquis gyűjteményéből négy kitűnő antik szobor másolatát szerezte meg, s végül az erdélyi muzeumban őrzött apahidai jeles aranyfibula galvanoplastikus másolatát vette meg. Az összes szerzeményekről a következő táblázat nyújt áttekintést:

Csoportok		I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	Összegezés
		Őskori tárgyak	Antik tárgyak	Népvándorláskori tárgyak	Fegyvergyűjtemény	Ékszertár	Pecsetgyűjtemény	Vegyes	
Arany	ajándék	—	—	—	—	—	—	—	—
	vétel	19	6	6	—	1	1	—	33
Ezüst	ajándék	—	—	93	—	51	—	—	144
	vétel	5	—	3	—	83	—	—	91
Réz	ajándék	1	—	—	—	7	2	9	19
	vétel	31	—	—	—	1	3	4	39
Bronz	ajándék	32	5	144	1	1	1	4	188
	vétel	66	10	69	—	1	—	—	146
Vas	ajándék	2	—	170	16	—	1	5	194
	vétel	—	1	53	11	1	1	1	68
Vegyes fém	ajándék	—	—	—	—	—	—	1	1
	vétel	—	—	—	—	—	—	1	1
Kő	ajándék	446	1	—	—	—	—	1	448
	vétel	29	1	—	—	—	—	—	30
Agyag	ajándék	251	16	49	—	—	—	5	321
	vétel	2	9	5	—	—	—	—	16
Üveg	ajándék	1	18	136	—	—	—	—	155
	vétel	17	—	68	—	—	—	—	85
Csont	ajándék	25	—	10	—	—	—	—	35
	vétel	—	161	15	—	1	—	—	177
Vegyes	ajándék	3	220	92	2	1	—	15	333
	vétel	1	1	1	—	8	—	—	11
Összegezés	ajándék	761	260	694	19	60	4	40	1838
	vétel	170	189	220	11	96	5	6	697
Végösszeg		931	449	914	30	156	9	46	2535

Ásatás következtében 635 darab vegyes tárgygal gyarapodott.

Az előző évben volt 484 db. ajándék, 831 db. vétel és 85 db. hiv. ásatásból származó régiség, együtt 1397. A szerzemények összes ára 4874 frt 86 kr. (a mult évben 3672 frt 75 kr.), az ásatások alkalmával felmerült költségek összege 33 frt 68 kr. (mult évben 86 frt 40 kr.), csere nem történt, az ajándékok értéke 456 frt 35 kr. Látogatók száma 93,978. Az éremtár a most lefolyt időszakban 887 darab forgalmi éremmel, emlék-éremmel, bárcaival és papírpénzjeggyel gyarapodott; ezek közt van 99 db. arany, 77 db. ezüst. Magánosoktól és hatóságoktól 35 ajándékot nyert az osztály, melyek darabszáma 151, s 275 frt 40 kr. értéket képviselnek. Az osztály 12 ezüstérem-leletet dolgozott fel, melyek együtt 14,646 darab érmet foglaltak magukban. Ezekből a gyűjtemény gyarapítására 410 darabot válogatott ki s váltott be 29 frt 18 kr. értékben. Ezeken kívül 57 vásárlás történt kereskedőknél s magán-éremtulajdonosoknál, 324 darab arany-, ezüst- s egyéb érem erejéig, melyek összes ára 1258 frt 75 kr-ra rüg. E vásárolt érmek közt numismatikai szempontból legérdekesebbek: Róbert Károly és Nagy Lajos ritkább érmei és Ujlaky Miklós bosnyák király ritka dénára. Cserét kettőt kötött az osztály, mely alkalommal VI. Károly egy ritka tallérát, egy II. Ferdinand-féle féltallért szerzett 13 frt értékben. A szerzemények és ajándékok táblázatos kimutatása itt látható:

Az érem megnevezése		Arany	Ezüst	Bronz és réz	Vesves	Összesen
I. Ókor	a) Görög	—	45	3	—	48
	b) Római	3	4	14	—	21
	c) Barbár	—	4	12	—	16
II. Közép- és újkor	a) Magyar és erdélyi	89	496	6	8	599
	b) Osztrák és külföldi	6	149	—	4	159
III. Emlék-érmek	Hazai és külföldi	1	12	16	—	29
IV. Bárcaik és kegy-érmek	Hazai és külföldi	—	1	11	1	13
V. Papírpénzek	Hazai és külföldi	—	—	—	2	2
Összegezés		99	711	62	15	887

Az érmek és régiségek összes gyarapodása tehát 3170 régiség és 887 érem; együtt 4057 darab. (A mult évben volt 1397 régiség, 494 érem, együtt 1891 darab.) Ebből ajándék 1989, szerzemény 2068 darab. A vételek összes értéke: a régiség-osztály rendes javadalmából régiségekre 3965 frt 69 kr., érmekre 1287 forint 93 kr., a hadtörténelmi muzeum javadalmából fegyverekre 908 frt 17 kr., együtt 6162 frt 79 kr. Ásatás alkalmával fölmerült költségek összege 33 frt 68 kr. — Csere útján szerzett tárgyak értéke 13 frt. — Az ajándékok értéke: régiségeké 256 frt 35 kr., érmeké 275 frt 40 kr., együtt 731 frt 75 kr. A szakkönyvtár növekedése a jelzett időszak alatt 116 mű (a mult évben ugyanannyi). Ebből vásárlás 29 mű 37 kötetben, csere 2 mű 2 kötetben, ajándék 32 mű 47 kötetben, füzetes munka 12, összesen 21 darabban; szakfolyóirat járt 41 (mult

évben 43), ezekből csere útján érkezett 8, ajándék útján 12, vétel útján 21. A fénykép-gyűjtemény 6 darabbal (mult évben 21), a kézirat-gyűjtemény néh. Rupp Jakab magyar numismata levelével gyarapodott. Könyvekre s folyóiratokra ez évben 1623 frt 30 krnyi (mult évben 1066 frt 18 kr.) összeg adatott ki, könyvkötésre pedig 51 frt 40 kr. (mult évben 77 frt 66 kr.). A szakkönyvtárt használta 43 szakember (a mult évben 42), a kölcsön kért könyvek száma 166 mű 198 kötetben. A tisztviselői karban egy változás történt: az újonnan szervezett hadtörténelmi múzeumi segédőri állás Nagy Géza gyakornok előléptetése által töltetett be. — A tisztviselők rendes működéséről a naplók és jegyzőkönyvek adnak számot. Az intézet kül- és belföldi rokon-intézetekkel és szakférfiakkal sűrű érintkezésben volt. A szakkönyvtár gyarapítása érdekében csereviszony állott fön a legtöbb külföldi rokon intézettel és társulattal. Az osztálynak 12 hónap alatt 122 nyitáskor 93,978 látogatója volt. Fizető vendég volt a nem nyilvános napokon 381. Az osztály tisztviselőinek tudományos működéséről irodalmi dolgozataik tanuskodnak.

A «SOPRONMEGYEI RÉGÉSZETI TÁRSULAT» 1891. ÉVI KUTATÁSAI. Tervszerű ásatások eszközlése képezvén a társulat egyik főcélját, a választmány elhatározá, hogy a megye területét szakaszonként tüzetesen bejárhatja, hogy a nyert tapasztalatok alapján állandó munkatervet kidolgozni képes legyen. A lefolyt esztendőben két ilyen szakasz került tüzetes vizsgálás alá; az első Sopron városától Ny-ra a Vulka folyó völgyéig terjed; a másik jóval nagyobb, a várostól K-re a Fertő és Hanság déli szélén Györmegye határaig terjed olyképen, hogy déli határát a Répcze illetőleg a Rába folyók jelölik; vagyis magában foglalja az egész Rábaközt. A többi szakaszok megvizsgálása a mostani év feladatát képezi. Az eszközölt kutatások eredménye szakaszonként a következő: I. Szakasz. Ez egyfelől a déli, másfelől a sopron-ebenfurti vasutak közt terül el, nyugati határát a Vulka medre jelöli. Kiindulván Sopronból a déli vasut mentén elsőben Bánfalva községét érjük. Ezen úton a Bánfalvi patak medrével párhuzamosan a pataktól K-re egy hosszú földalatti vízvezetékre akadunk, mely római eredetű; széles téglalapokból épült és egyik helyen, a Greilinger-féle kertben széles négyszögű és téglával kirakott medenczévé tágul ki. A Bánfalva északi kijárásnál elterülő földeken számos római eredetű tégl- és cseréptöredék hever szanaszét. Ezen szakasz déli határán emelkednek a Varis-hegy, Häuselberg és Purgstall ismeretes præhistorikus emlékekkel.

Bánfalvától Ny-ra Ágfalvát érjük, hol a brennbergi kőszénbányába vezető szárnyvonal könyökében ismét számos római épületmaradványra akadunk, míg a helység fölött D-en emelkedő *Hausberg* szőlői præhistorikus cserepekben bővelkednek. Római emlékek nyomán eljutunk az odább Ny-ra fekvő Lépesfalvára majd Márczra, mely utóbbtól D-re, egy széles gerinczen dr. Hoernes Rudolf és Heger Ferencz a nyolczva-

nas évek elején 11 hallstattkorabeli tumulust tártak föl, melyeknek leletei a bécsi udvari muzeum prähistorikus osztályában egy szekrényt töltenek meg. Ismeretes ezek közül, mert kétszer volt közzétéve, egy nagy vörös urna két kar- vagy lábféle foglyával, melyek csőalakulag oldalt fölfelé nyulakodnak, hogy a karimával egy színben tenyér- vagy talp-alakú lappal végződjenek; és egy fekete kettős nyakú urna, melyet Hoernes R. tett közzé. Márcztól még odább Ny-ra Nagymartonba jutunk, hol a Vulka völgyét elértük. Ennek mentén ÉK-re haladván, Borbolya helységtől K-re nagy téglavetőket találunk, hol több ízben római épületek maradványaira bukkantak. Folytatván utunkat, Petőfalván keresztül Zemenyére érünk. Ha itt a bécsújhelyi országúton, mely a falut derékon vágja, a község nyugati kijárása elé kimegyünk, az utolsó házakon túl bal kéz felől egy homokvermet érünk, melyben a homokvevők már több ízben akadtak agyagkorsókra. Megvizsgálván a vermet, egyik szélén egy csontváz alsó karja kandikált ki a földből, melyen erős kagylóból való karperecz volt. A karperecz karimájának szélessége 2 cm. Belső nyílásának átmérői 5·8 és 6·7 cm.; olykép készült, hogy a kagyló kúpját éles eszközzel (tűzkövel?) tojásdad alakban levásták. Ugyancsak e veremből való egy csiszolt kővéső, mely a hazánkban gyakori gyaluformával bír. A véső hossza 16·3 cm.; alaplapjának szélessége az ütő végén közel 4 cm. az éle felé igen csekélyet fogy; vastagsága ugyancsak az ütő végén 2·4 cm., de ez a véső tetején már a 9-ik, alapján pedig csak a 14·5-ik cm.-nél fogyni kezd, úgy hogy voltaképen csaknem 2 cm. széles éllel végződik. A szétrombolt csontváz egyéb csontjaiból csak a koponyának egy töredékét meg az alsó állkapcsának két töredékét birtam meglegelni. Ezekből vén korra lehet következtetni. A homokvétel ellenkező oldalán mintegy 40 cm. mélységben égésnek maradványai mutatkoztak; a kitakart földből 25 megolvasztott üveggyöngyöt szedtem össze. A sűrűen előforduló cseréptöredékek szabad kézzel készült hol finomabb, hol durvább edényekből valók; díszítő mintácul vagy bütykök, vagy pontok és párhuzamos egyenesek szolgáltak. Minthogy december hava nem az az idő, melyben nagyobb munkába fogni lehetne, a bővebb kutatást jövőre halasztottuk.

Visszatérve a Vulka völgyébe és ismét rátérve ÉK-re vezető utunkra, Stodrán át Ottova községbe érünk, melynek északkeleti végén a földvétel helyén több katlanszerű putri lakást vagy táros vermet találunk, melyek telised telvék mindenféle maradványokkal. Ásatást nem eszközöltem e helyen.

A legközelebbi helység Vulka-Pordány. Ennek nyugati határát szegi keresztül a sopron-ebenfurti vasut vonala. Helybeli állomása igen érdekes helyen épült. Már 1879/1880-ban, mikor a vasut épült, tömérdek római sirokra bukkantak a munkások. Különösen gazdag volt

ezekre nézve a félszerfalui czukorgyárba vezető mellékág és a fővonal között emelkedő kavicsdomb, melyet épen kavicsa kedvéért teljesen elhordtak. A széles téglalapokból összerótt koporsókat százával találták; tartalmuk azonban nagyobb részt elkallódott. A leletek egész tömegéből csak néhány koponyát meg jelentéktelenebb apróságot tudtam megmenteni. Azonban egyes darabokból már akkor következtettem, hogy itt római kor előtti telepnek is kellett lenni. Ezen következtetés helyességét beigazolták az állomás keleti oldalán munkába vett kavicsgödörök. A kavicsot fedő televényben sok helyütt csontvázakra vagy hamvvedrekre bukkantak.

Értesülvén a leletekről, a hely színére siettem, hol csontvázat ugyan nem, de két hamvvedres sirt találtam. E sirok szerkezete a következő volt: K-felől egy igen nagy, Ny-on pedig egy jóval kisebb tál volt élére állítva, a közbenső téren állott egy nagy és egy kisebb köcsög a kettő között pedig egy magasfülű merítő pohár.

Valamennyi edény szabadkézből készült. Diszítés nélkül szükölködnek. A köcsögök — azért nevezem azoknak, mert alakjuk hasonló mostani tejes köcsögeinkhez — széles vastag alapról csekély öblösödéssel emelkednek körülbelül az edény egy harmadáig, azután innen kissé összeszűkülve egyenes szélű, magas nyakkal végződnek. Legnagyobb öblösödésük táján négy tömör bütyök áll ki vízszintesen vagy csak kicsikét rézsút hajlítva belőlök, melyeknél fogva cipelték; vagy melyek talán a hordó kötéel számára akasztóul, szolgálhattak. Az edények fala csaknem egy cm.-nyi vastagságú. Magasságuk az 50 cm. is megüti. Megjegyzem még, hogy ezeket az otromba edényeket, ha mindjárt nem is ép példányokban, de jókora töredékekben a megye különböző pontjain találtam; sok helyütt a csücskök függőleges irányban vannak a hordó kötéel számára keresztül fúrva. Korukkal még nem vagyok tisztában. A hallstattiba nem illenek bele sem alakjuk, sem bárdolatlan voltuknál fogva, még kevésbé a La Tène időbe, mely koronagon készíté formás edényeit. Nevezetes azonban azon tapasztalás, hogy a hol előfordulnak, tőszomszédjukban megkapjuk a La Tène kort is. Így találtam ezt a Sopron melletti Bécsi dombon; így a csinos La Tène edényeiről híres Ordód-Baboton, így Rába-Pordányban is, tehát egymástól nagy távolságra eső helyeken. Így volt ez Vulka-Pordányban is; mert kérdésemre, hogy a csontvázak mellett találtak-e edényeket is, a kavicskotró munkások egész garmadáját mutatták az összetörött La Tène koru edényeknek. Ez a tény csaknem arra a föltevésre ragadja az embert, hogy az újabb hallstatti és La Tène kor közé egy közbeeső, átmenő kort tételezzünk föl, melyben a hallstattihoz viszonyítva mintegy visszaesés mutatkozik. Több megfigyelés meghozza majd e kérdés megoldását.

A vulkapordányi munkásoktól beszereztem vagy egy tuczat bronzkarperesztet, melyeket a csontvázakról szedtek le. Egyiken hatot is találtak. Ezek aránylag vékonyak és vagy egészen simák, vagy csak kevésbé rovátkás díszítésűek. Az egyiknél lándzsát is találtak, mely La Tène koru.

Visszatérve Vulka-Pordányból Sopron felé az első állomás Darufalva. E falu nyugati házai fölött meredeken emelkedik a mindenfelől elkülönítve álló «Taborác». A nép különböző meséket tud róla (ördögbarlangok, fehérasszony meséje); fölkapaszkodván tetejére a legépebb földvárban vagyunk. Négy oldalról sánczok fogják be, melyek közül különösen a déli válik ki nagy méreteivel. A bekerített talaj hosszúkás négyszögalakú, mely Ny-ról K-felé menedékesen, keleti legszélső oldalán azonban egyszerre meredeken szakad alá a falu felé. Délnyugati sarkában nagy rést töretett bele a közeli major kasznárja, hogy a sáncz tövében levő kitűnő homokhoz hozzáférhessen. Ezen rés 15 m. hosszú, 10 m. széles és 7 m. mély, és igen alkalmas arra, hogy a sáncz szerkezetét tanulmányozhassuk. Első tekintetre feltűnnek a különböző tarka rétegek, melyek egymás fölött a sánczon keresztül vonulnak. De ha közelebről szemügyre vesszük, arról győződünk meg, hogy ezek nem annyira rétegek, mint inkább kisebb-nagyobb szélességű foltok, melyeknek különböző színe a tűz behatásának tulajdonítandó.

Legalól, közvetlenül a homokra rátelepül egy másfél m. vastag kulturréteg, mely azonban nem éri végét a sáncz előtti árokkal, hanem ezentul is folytatódik összefüggő tömegben odább D-re 120 m. távolságra. Ebben kisebb-nagyobb csont- és edénytöredékeket találunk, sőt kívül a sánczon, ettől mintegy 80 m.-nyire, két kővésőt is (egyik zöld másik fekete serpentin) találtam. E réteg fölött a sánczban egyes tűzhelyeket találunk karvastagságú, hosszú széndarabokkal. E tűzhelyek azonban nem esnek egy színbe; hanem némelyik valamivel fölebb, másik alább van.

Az is feltűnő, hogy e tűzhelyek inkább a sáncznak belső, semmint külső felében vannak, mely utóbbiban alig akadunk rájuk. Mind-egyik tűzfészek be van temetve homokkal, kavicscsal, melynek vörhenyeges színe mutatja, hogy az égő tűzre hintették; így ismétlődik ez több ízben. Kezdetben azt hittem, hogy megvan a megoldása az égett sánczok keletkezése annyiszor hánytorgatott kérdésének. De azon körülmény, hogy a tűzhelyek körül alig akadt cseréptöredék és ha akadt, másnemű volt a nagy kulturrétegbeliekénél, nemkülönben ama másik körülmény, hogy ezen kulturréteg messze túl a sánczon is folytatódik, még pedig csaknem 1 m. vastagságú szántóföld alatt, mely egészen ment minden néven nevezendő kultúrtárgytól, azon gondolatot érlelték meg bennem, hogy e sáncz sokkal fiatalabb eredetű, semhogy

köze volna a præhistorikához. Hátha ez a bessenyők vagy más bevándorolt nép egyik táborozó helye volt, melynek déli oldalába rakták a tüzeket, melyeket éj idején homokkal fdjtottak el?

Pénz és idő híján egyelőre a megerődített (?) helyen belül huzattam egy 12 m. hosszú és 2 m. széles kutató árkot egészen le a homokköig, melyet 1·5 m. mélységben el is értünk. Ebben tömördek cserepen csonton és vagy 20 darab kisebb-nagyobb tűzkő szilánkon kívül két kövéső töredéket és egy átfurt serpentin korongot találtunk. Átmérői 13·5 és 14 cm., vastagsága az átfuratnál 3·3 cm., innen széle felé mind vékonyabb lesz; alsó lapja igen síma és teteje is meglehetősen finoman csiszolt. A furat felső átmérője 2·4 cm., az alsó 2 cm. Talán csiszolókönek használták?

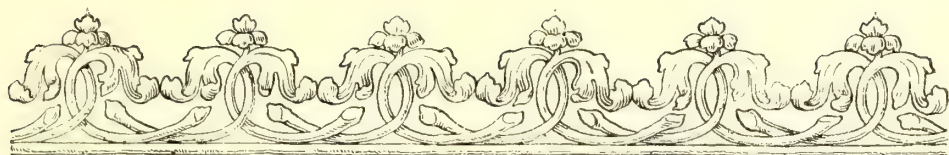
Még javában dolgozunk vala ez árokban, mikor egy öreg ember főkapaszkodott a tetőre, kitől megtudám, hogy gr. Zichy József még a porosz háború előtt ásatott velök a Taborácson, mely alkalommal mindenféle kardokat, sarkantyúkat, lánczokat és egyéb ilyen holmikat találtak. Arra, hogy csontvázakat találtak-e, tagadólag válaszolt. Azt azonban fölemlíté, hogy midőn a fent leirt rést ásták, egy halottra bukkantak, kinek feje mellé kis fazék volt téve. Olyan mennyköveket mint ezek itt, többeket is találtunk. Látni ezekből, hogy a Taborác is még elég anyagot szolgáltat további kutatásokra. A cseréptöredékek közül a szabadkézből készületeket magammal vittem. Diszítések leginkább a bütykök alkalmazását tünteti fel. Darufalvától odább K-re Sopron felé Kertes, ettől D-re pedig Somfalva községét érjük. Mindkettőnek határa római maradványokban bővelkedik. Az utóbbinak cserjésében 27 tumulus áll, melyek közül néhányat Heger Ferencz, hármat Storno Ferencz, kettőt pedig én bontattam föl. Újabb hallstattkorabeliek; tartalmukra nézve megegyeznek a purgstalliékkal. Feltűnő volt az egyikben a sok csonteszköz. Bronz nem került belőlök. Ime aránylag csekély területen, mennyi mindenféle emlék.

Soprony, 1892. januariusban.

Bella Lajos.

A SOPRONMEGYEI RÉG. TÁRSULAT második évkönyve, szerkeszti Bella Lajos főtitkár, Sopron, 1892. 8.-r. 85 l. A társulatnak kétszáznál több tagja, szerény, de biztosított tőkéje, értékes régiséggyűjteménye van és nem rég új elnököt és főtitkárt nyert, kiktől az ügy előmozdítása bizton várható. A társulat új lendületének első életjele az ügyesen szerkesztett második évkönyve, melyben hivatalos közleményeken kívül tudományos értékű czikkeket is kapunk. Megnyitja a füzetet a szerkesztő visszapillantása a társulat eddigi múltjára, azután következik három értékes közlemény: egy az ismeretes csornai leletekről, egy a Fertő körül eltűnt régi helynevekről és a sopronyi múzeumban^o őrzött néhány becses emlék ismertetése. Legbecsesebb Bella Lajos jelentése a társulati múzeum érdekében és a megye archæologiai átkutatása érdekében teljesített kirándulásairól, végül említendők a múzeumőrök és a pénztárnokok számadásai. A múzeum múlt évi gyarapodása egészben száznál több régiségre rügött, melyek közt a legkülönfélébb korok és anyagok vannak képviselve.

KÜLÖNFÉLÉK.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY VENDÉGEI. Legutóbb fél napra a római katonai diplomák összehasonlítása végett *Mommsen Tivadar* tartózkodott a n. muzeumban ; *Dr. Ehrenthal* a drezdai híres fegyvertár igazgatója két napig a muzeum hadtörténelmi osztályát tanulmányozta ; *Dr. Schuhmacher* a karlsruhei muzeum öre és *Dr. Waldemar Schmidt* kopenhágai tudós ős- és ó-kori emléksorozataink tanulmánya végett tartózkodtak az intézetben ; *Prof. Solon Ambrosoli* a milanói éremgyűjtemény igazgatója, a muzeum éremsorozatait nézte át. x. x.

A M. T. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK 1891. ÉVI MUNKÁSSÁGA. Az Archæologiai Bizottság kénytelen volt szűkebb mederben folytatni munkásságát. Azon 2500 forint, melyet a bizottság a műemlékek országos bizottságával egyetértésben a kassai székestemplom monographiájára szánt, e célra fönmaradt. A bizottság megnyerte e mű elkészítésére Czobor Béla és Steindl Imre tagjait, kik közül első a szöveg megírására, utóbbi a képek megrajzoltatására volt szives vállalkozni. Az 1891-ik évben a már eddig is e műre gyűjtött rajz és képkészlet szigorú bírálata folyt, fönmaradt a nagy monographia költségelőirányzatának megállapítása és remélhető, hogy már 1892-ben fognak a szükséges képek készülni és a szöveg megírására is az elkerülhetlen előtanulmányok megtétetni. E nagy műre előirányzott összeg miatt a bizottság kénytelen volt elhalasztani az «Archæologiai Közlemények» XVII. kötetének első füzetét, melynek számára Dunaföldvár rég. monographiája Szelle Zsigmondtól előleges bírálat után már el van fogadva. Úgy szintén ismét kedvezőbb időre maradt a közel egy évtized óta tervbe vett és előkészített magyar éremtári kiadvány, melyre az emlékszerű anyag az Árpádok korát illetőleg már össze van gyűjtve. Az adott kedvezőtlen viszonyok között a bizottság legalább egy rendes kiadványát kívánta régi magaslatán fön tartani, az Archaeologiai Értesítőt, melynek 1891-ben meg is jelent huszonötödik évfolyama szokott nagy alakban, 30 ívnyi tartalommal évi öt füzetben, melynek 950 példánya viszi meg az összes hazai szakkedvelőknek és intézeteknek, hazai archaeologusaink szorgalmából tudományunk újabb vívmányait. A folyóirat körül a múlt évben tizenöt fővárosi, 23 vidéki munkatárs csoportosult és ezekhez csatlakozott négy németországi és svájczai szakember. A folyóiratban általános hivatásánál fogva a múlt évben is egyenlő arányban részesült az ős- és ó-kor, a népvándorlási kor, a közép- és

újkor és helye jutott benne a fölrattan- és éremtannak is. Száznál több nagyobb és ötvennél több kisebb közlemény képviselte e szakokat és a közlemények kellő magyarázatára szolgált két képes melléklet, 33 egész oldalas képtábla és 190 a szövegbe iktatott ábra. A folyóirat számos példánya a külföldre is eljutván, czélszerűnek bizonyult azon szerkesztőségi intézkedés, hogy minden füzet tartalommutatója francia nyelven is közöltessék a füzetek borítékán, a mi által az érdeklődő európai szaktársaknak módot nyujtottunk, hogy nagyjából folyóiratunk tartalmával megismerkedhetnek. Még inkább szolgál e czélnek az Akadémia által segélyezett Ung. Revue, mely a folyóiratnak átalánosabb európai érdekű közleményeit fordításban szokta közölni. A bizottság föntartotta az érintkezést bel- és külföldi szaktársakkal és a legkülönfélébb történeti és archæologiai kiadványokat azzal is támogatta, hogy gazdag rajzdúc készletéből a legliberálisabb módon engedett által egyeseknek és intézeteknek dúcokat. Így az Ung. Revue, a bécsi cs. k. Centralcommission, a bécsi anthropologiai társulat, a Franklin-intézet, Aradmegye monographiájának szerkesztője, a délmagyarországi múzeum-egyesület titkára, Budapest városának «Budapest régiségei» című vállalata, a pozsonyvárosi monographia szerkesztősége és többen mások, egészben tizenöten, a bizottsági és n. múzeumi régiségosztályi dúcztárból, melyek együtt kezeltetnek, vettek igénybe egészben 233 képes ducot. Említendő végül, hogy a bizottság a n. múzeum régiségosztályával volt legszorosabb csereviszonyban, a mennyiben folyóirata számára a múlt évben is onnan vette igénybe számos múzeumi régiség ábráit és ezért a n. múzeum régiségosztályának rendelkezésére adott folyóiratából, úgy mint eddig, 40 példányt. Tagjainak sora a múlt év végén egygyel megfogyott, elvesztette Wenczel Gusztávot, legrégebbi tagját, a ki 1858-ban egyike volt a bizottság alapítóinak; a bizottság emlékéit jegyzőkönyvében is megörökítette. (Ak. Ért.)

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSE 1891-ben. A bizottság a lefolyt évben 6 rendes és 1 rendkívüli ülést tartott, melyeken a runa-brezói, demsusi, veleméri, somlyó-újlaki, vadászi, ócsai, nagyvezekényi, szepes-szombati, harinai templomok, a pozsonyi dóm északi kapujának, az iglói templom tornyának restaurálási ügye, valamint a sólymosi, véghelesi, füleki, zólyomi várak, a nagy-szalontai ú. n. csonka-torony, a deési polgári iskola történeti nevezetességű épülete, a körmöczbányai szt.-Háromság szobor, a fekete-gyarmati (Arad m.) és mező-telegdi freskók és egyéb folyó ügyek tárgyalattak. A rajzgyűjtemény számára Myskovszky Viktor lev. tag elkészíté és beküldé a bodvai román templom (Borsodm.) fölvételét hat rajzlapon, a hernádbüdi (Abaujm.) templomét egy lapon, a fricsi várkastélyét (Sárosm.) húsz lapon, a zborói templomét hét lapon és a regeczi váromét két lapon. Forberger Vilmos tanár elkészíté a löcsei szt. Jakab templom falfestményeinek színes vázlatát négy lapon; dr. Márki Sándor a fekete-gyarmati (Aradm.) ref. templom falfestményeiről cliché után fényképi fölvételeket eszközölt Bakabányán, Körmöczbányán, Garam-Szent-Benedeken, Zsámbékon és Vajda-Hunyadon. A budavári, kassai és bártfai egyházak újra építését folytatták. (A miniszterium hiv. jelentéséből.)

A HONFOGLALÁSI KOR EMLÉKEI. A m. t. Akadémia a történeti osztály és tört. bizottsága javaslatát elfogadta, mely szerint a magyar állam ezer éves fönállásának alkalmából, ez emlékezetes időpont fontosságához mért történet-tudományi munkát fog közrebocsájtani. A mű a honfoglalás korszakára vonatkozó összes kűtföket fogja átölelni és hazai archæológiánknak is jut helye benne, mert a forrásgyűjtemény a honfoglalási kor emlékeire is ki fog terjedni. Ennek következtében kérjük szaktársainkat, hogy a legközelebbi években különösen a IX—XI. századok hazai emlékeire irányozzák figyelmüket és közöljék kutatásaikat e folyóiratban, mert minden még oly parányinak látszó archæologiai adat kiegészíti e fontos korszakról való gyér ismereteinket és gyarapítja e korból fönmaradt emlékek szegényes sorát. *H.*

ÉREMLELET. Mármaros-Szigetről írja levelezőnk április hó 12-ikéről: Ma egy ház bontása alkalmával a magyar-utczában hatalmas nagy cserép korszóban hét kiló sulyú ezüstleltre akadtak. A pénzek mind penészszel voltak bevonva s csakis akkor lehetett látni, hogy nemes érczből vannak, mikor megtisztították. Egy nagy ezüstpénz II. Ferdinánd király idejéből való. Hihetőleg a többi is abból a korból maradt. De ezt majd csak akkor lehet megállapítani, ha megtisztították valamennyit. Annyi bizonyos, hogy ezüstpénz mind. A kíváncsiak, kik csakhamar körülsergelték a leletet, ugyancsak kapdosták a régi pénzeket. (Egyetértés» 1892. április 15-ki száma.)

EGYETEMI PÁLYAKÉRDÉS. A budapesti m. kir. tudományegyetem az 1891—93-ki tanévre kihirdette a következő pályakérdést: Kivátnatik az olympiai Zeus-templom pontos leírása, az építészeti és szobrászati emlékek, valamint az irodalom alapján; a fölhasznált irodalom lelkiismeretesen idézendő. Jutalma a fővárosi alapból 50 frt.

AKADÉMIAI JUTALOMTÉTELEK. A m. tud. akadémia második osztálya 1894 évi szeptember 30-ki határidővel 100 arany jutalomdíjat hirdetett ki a következő kérdésre: Adassék elő a magyar férfiviselet története, a legrégebb időktől a XVIII. század közepéig. (Rajzok a pályázatban résztvevő mű előnyére szolgálnak.) A jutalmat csak önálló becsű műnek adják ki. A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad; de ha egy esztendő alatt ki nem adja, a tulajdonjog az akadémiára száll.

A KOMÁROM-VÁRMEGYEI ÉS KOMÁROM VÁROSI TÖRTÉNETI és régészeti egylet 1891. évi jelentésében Gyulai Rudolf titkár folytatja a komárommegyei helységekhez vonatkozó becses helyrajzi összeállításait. — A társulat múzeuma a következő régiségekkel gyarapodott: 3 kőgyalu Kisbértől, 2 térdelő bronzalak Naszályról, Juno Lucina (?) márványszobra Ó-Szőnyről, 30 db. II. Lajos-denár Péterdről, komáromi hohérbárd, hét római korsó Ó-Szőnyről, két majolika-edény és egy függő vaslámpa Csákvárról, egy pléhre festett kép, egy régi ezüstgyűrű, hat római ezüst-érem Bakony-Szombathelyről és egy lándzsavég Apáthiból. Az egyesületnek volt 202 pártoló, 32 rendes és

12 alapító tagja; vagyona a 900 forintot megközelíti; régiségek vásárlására 47 frt 55 krt költött.

x. y.

A KORPONAI CSIZMADIA-CZÉH PECSÉTLŐJE 1631-BŐL. A levélkoszorúval kerített köralakú pecsét átmérője 45 mm. Kettős vonalkör közé helyezett legendája :

☉ KORPONAI · SABAT · KIRAL · VAROSNAK · CISMASIA · CIH · PECIT · 1631

A pecsétlő 30 mm. átmérőjű belső mezejében hétcúcsú, szélén kettős vonallal határolt barokstylű pajzsot látunk. Csúcsából, számra nézve összesen tizennégy voluta indul ki s tölti be a mező szabadon maradt tereit, paizstartó gyanánt pedig szárnyas angyalfő mutatkozik a pajzs felső szélénél. A mező közepét háromlábú lapos munkaasztal foglalja el, mi mellett (heraldice) balról egy háromlábú kisebb széken a mester ül testhez álló magyaros kabát s ugyanily nadrágban. Feje födetlen; baljával az asztra helyezett bőrt fogja, a görbe szabó-kést tartó jobbával pedig azt kiszabja. A munkaasztalra, kivéve a szélére helyezett kúpos, gömbvégű rézvasalót, egyebet nem találunk, de a térben lebegve egy hosszabb s egy rövidebb szárú sarú s egy kaptafa látható, a paizs felső szögleteiből pedig a csizmadiamesterséghez szükséges «lábszj» csüng. Az eredeti nyomó ezüsből van készítve. A technika gyenge, közepes. A legenda rossz magyarsága, hibás betűi, az ízléstelen paizs s annak volutái, végre a térből úgy-szólván teljesen kiszorult főalak előállítás az ismeretlen metsző ügyességét nem tünteti föl kedvező színben. A pecsétlő most a n. muzeumé.

Mihalik József.

NÓGRÁDMEGYEI MUZEUM-EGYLET MUZEUMA BALASSA-GYARMATON. Nagy Iván indítványára és támogatása mellett Balassa-Gyarmaton legutóbb muzeum-egylet létesült. Az eszmé oly gyorsan hódított, hogy néhány havi előkészület, gyűjtés után a muzeum november hó 29-én ünnepélyesen megnyitható volt. A muzeum legértékesebb része (Nagy Iván ajándéka legnagyobb részt) a mintegy 2000 darab éremből álló gyűjtemény. A köztársaság két darab éremén kívül a császárok többnyire képviselve vannak. Van itt ezen kívül majdnem minden államnak régi majd kevésbé régi érme, mintegy 20 db. bracteata. A barbár keramika is meglehetősen gyarapszik. E gyűjteményt leginkább Pintér Sándor gazdagította s egyik főtörekvés, hogy a megye keramikája lehetőleg dúsan legyen képviselve. A bronzkori leletek közül, több fibula, balta, hajtű, dísz s egy 30 cm. hosszú s kúpos végű tű (igen ritka lelet) látható. A római időkből Aelius Aelianus katonai parancsnok által atyjának s anyjának állított emlékköve (lásd C. J. L. Tom. III. Nr. 3529.) több méceses, bélyeges római fedőcserép, több egyéb tárgy, a középkorból néhány pallós, vastárgy, nyíl, az új korból is több tárgy vonja magára a figyelmet. A XVII. század végéről hat darab meglehetősen ép s atlaszra festett halotti jelentés és néhány kegyeleti tárgy. Az okmánytár legrégibb okmánya a xv. századból való a sághi convent adta ki a Piryek egyik ősenek. A könyvtár alapját Szontagh Pál (nógrádi) vetette meg, oda ajándékozván a muzeumnak 2000 kötetes könyvtárát, mihez járul Kaczkovits Lajos mintegy 1000 kötetes s az egyes adakozók ajándékából szintén mintegy 800 kötetes gyűjtemény. A pecsétgyűjteményben is találunk értékes darabokat, így magister Demetrius s még több más régi pecsétjét. A hadiszerek közül két sánczpuska, egy vaságyú, sisak, vért, régi lőfegyverek, kardok, handszárak érdemelnek említést. Az egylet legfőbb törekvése, hogy gyűjteménye részére mielőbb saját otthonot szerezzen.

Wagner István.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETÉMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892. márczius hó 29-étől április hó 26-áig.

Alapítvány: Vaszary Kolos herczegprimás 200 frt.

Évdijak 1886-ra: Fejérpataky László dr. — *1889-re:* Jeszenszky Alajos, Rudnay Béla. — *1890-re:* biharmegyei rég. és tört. egyeslet, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Rudnay Béla. — *1891-re:* biharmegyei rég. és tört. egyeslet, Bittera Kálmán, Jedlicska Pál, Jeszenszky Alajos, Rudnay Béla, Varzséji Béla dr. — *1892-re:* Abaffy Sándor, biharmegyei rég. és tört. egyeslet, Bittera Kálmán, Brach Ferencz dr., Butykay József, Drottner Pál, Giesswein Sándor dr., Gond Ignác, Jeszenszky Alajos, Ortway Tivadar dr., Rédei Miklós, Rudnay Béla, Vay Béla br., Vásárhelyi Imre dr., Verebely Imre, Weszely Alajos.

Budapest, 1892. április hó 26-án.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892 április hó 26-ától április 31-éig.

Évdijak 1886-ra: Cserébó Lajos. — *1889-re:* Leustách Lajos, Szabó Károly, Szelóczky Géza. — *1890-re:* Banczik Sámuel, Leustách Lajos. — *1892-re:* Borhy György, Csanády István, Cserhalmi József, Doby Antal, Farkas Sándor, Kovács János, Krenner József dr., Lehoczky Tivadar, Marosy János, Némedv-Varga József, Perczel Dezső, Pokorny László.

Budapest, 1892 május hó 31-én.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári kimutatása 1892. márczius hó 29-étől április hó 26-áig.

Bevétel: K i a d á s :

Pénzmaradvány márczius	Tisztviselők tiszteletdíja	100 frt — kr.
hó 29-étől	Irodai költségek	15 " — "
1264 frt 84 kr.		
Alapítványokból		
200 " — "	Kiadás összesen	115 frt — kr.
Hátralékos tagsági díjakból	Készpénz	1504 " 84 "
70 " — "	Együtt	1619 frt 84 kr.
Folyó évi tagsági díjakból		
85 " — "		
Összesen 1619 frt 84 kr.		

V a g y o n :

Értékpapírok	8400 frt — kr.
Készpénz	1619 " 84 "
Be nem fizetett alapítványok	400 " — "
Hátralékos tagdíjak	425 " — "
Összesen	10844 frt 84 kr.

Budapest, 1892. évi április hó 26-án.

Lipcsey József,
pénztárnok.

Kérjük t. tagjainkat, hogy mindennemű társulati és régészeti ügyekben a társ-titkár, dr. *Szendrei János*-hoz (lakik Budavár, Tárnok-utcza, Ország S. háza) forduljanak.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1892. évben a következő: szept. 27-én, október 25-én, november 29-én, december 27-én, a hó utolsó keddjén, a M. T. Akadémia palotájában (I. em. ú. n. kis terem) este 5 órakor.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESETŐ XII. kötete (1892) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ivnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és december 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Lipcsey József rég. társ. pénztárnokhoz (Andrássy-ut, Iparmúzeum) küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Múzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

Archaeologiai Értesítő — Indicateur archéologique

publié par l'Académie hongroise sous la rédaction de M. JOSEPH HAMPEL.

Cinq livraisons par an ; prix du volume | Nouvelle série, XII. volume, 3. livraison
6 florins = 12 francs. | du 15 juin 1892.

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages
LÉON KÁRÁSZ. Monuments de l'orfèvrerie medioévale hongroise dans le trésor metropolitain à Aix- La-Chapelle, deux planches	193—204
Vignette: Lucerne antique en bronze, trouvée à Tisza-Kürth (c. de Borsód)	204
Dr. ANDRÉE JÓSA. Station préhistorique entre Rakamaz et Timár (c. de Szabolcs)	205—207
Dr. AUGUSTE SÓTÉR. Trouvailles de l'âge du bronze de Mosony-Szolnok et de Mosony-Jessehof, 5 planches	207—212
MAURICE WOSINSZKY. Fouilles à Gerjen (c. de Tolna) faites en 1891	212—220
LOUIS BELLA. Les dernières trouvailles au Purgstall (c. de Soprony), 6 vignettes	221—226
ALOYSE KÖNYÖKI. Trouvailles de Selyp (c. de Nógrád) moyen âge ; deux planches	227—235
JEAN REIZNER. Fouilles à Csengele (c. de Csongrád) ; moyen âge une vignette	235—240
ADALBERT KÖVÉR. Costumes de parade du trésor au chateau de Fraknó trois planches	240—243
Vignette: Relief d'un couvercle de miroir en ivoire XIV. (?) siècle	243
ALEXANDRE FARKAS. Trouvailles des contrées de Szentes et de Csongrád	244
FERDINANDE SÁNDORFI. Station préh. à Csejthe (c. de Nyitra)	245
THÉODORE DE LEHÓCZKY. Trouvailles préhistoriques du comté de Ung	245
GÉZA DE VÁSÁRHELYI. Monnaies antiques trouvées à Tinnye (c. de Pest)	252
Vignette: Saint Martin relief à jour sur une boucle du XIV. (?) siècle	253
<i>Littérature</i> : Alexandre Márki Histoire de la ville et du comté de Arad une planche et deux vignettes rec. Antoine Száraz. — Adalbert de Majláth les familles originaires du c. de Liptó. — Paul Király Histoire de Gyulafehérvár. — Théodore Ortway Histoire de la ville de Pozsony. — Glasnik 1891. 1. livraison rec. Dr. Antoine Hodinka. — Tört. és Rég. Értesítő 1892. 2. livr. — Schuchhard le fouilles de Schliemann trad. par Jean Öreg. — C. v. Lützw. Geschichte des deutschen Kupferstiches und Holzschnittes rec. François Irmei	254—274
Vignettes: Petit croix et bague du cimetièrre de Kárász c. de Szabolcs	274
<i>Musées et sociétés</i> : Sotieté hongr. d'Anthropologie, séance du 26 avril. — Société d'histoire hongr. XXV-ième anniversaire. — Guide au musée nat. section archéologique. — Rapport officiel de l'an 1891 du ministère de l'instruction publique hongrois sur les progrès du musée nat. section archéol. — Société Archéologique du comté de Soprony. — Annuaire de la même société pour l'an 1892.	275—284
<i>Notices</i> : Savants étrangers au musée nat. — Rapport de la commission arch. de l'académie hongr. pour l'an 1891. — Rapport de la commission pour la conservation des monuments pour l'an 1891. — Monuments de l'âge de l'occupation de la Hongrie. — Trouvaille de monnaies a Marmaros-Sziget. — Concours arch. à l'université et à l'academie. — Société arch. de la ville et du comté de Komárom. — Sceau des cordeliers de Korpona de l'an 1631. — Société et musée arch. du comté de Nógrád	285—288

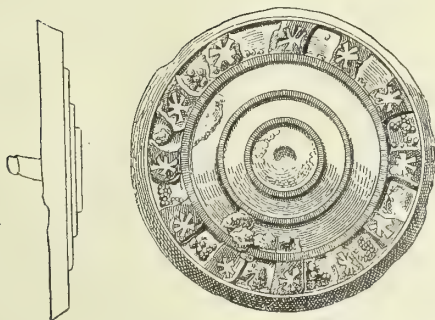
XII. KÖTET. 4. SZÁM. UJ FOLYAM. 1892 OKTÓBER 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ZOMÁNCZOS KORONG A TATAI LELETEBŐL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1892.

TARTALOM.

I. DÉCSÉNYI GYULA. A nagybányai Szent-István templom. Első közlemény három ábrával	290—298. l.
Ábra: Óskori krétabetétes edényke a veszprémi leletből	298. l.
II. NAGY GÉZA. A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében	299—315. l.
Ábra: Szent Demeter (?) Domborműves bronzlap a nagy-enyedi collégium muzeumában	315. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

I. MIHALIK JÓZSEF. A bujánházai «Bélavára» nevű őskori erőd (egy ábrával)	316—320. l.	az erdélyi egyházmegyéből (két képes táblával)	326—330. l.
II. B. L. Soproni ásások (11 ábrával)	320—326. l.	IV. Dr. ILLÉSY JÁNOS. Adatok a pozsonyi várkapolna festésének történetéhez 1563—1570.	330—335. l.
III. Dr. CZOBOR BÉLA. Két régi ötvösmű		V. Dr. KUZSINSZKY BÁLINT. Az ormódi aranykincs érmei	335—338. l.

LEVELEZÉS.

I. WOSINSZKY MÓR. A harczi (Tolna m.) földvárrol, (egy ábrával)	339—341. l.	V. SPITZER MÓR. A pozsonyi koronázási székesegyház újítási munkálatai	349. l.
II. RÉCSEY VIKTOR. Óskori emlékek Esztergom vidékéről, (17 ábrával)	342—346. l.	VI. LEHÓCZKY TIVADAR. A dankófalvai bronzleletről, (egy ábrával)	349—352. l.
III. BELLA LAJOS. Vetőházi leletekről Sopron m. (egy képes táblával)	346—347. l.	VII. Dr. JÓSA ANDRÁS. A piricsei (Szabolcs m.) bronzleletről, (egy képes táblával)	352—354. l.
IV. ORNSTEIN ÖRNAGY a szamosújvári Athene szobrocskáról, (egy ábrával)	348—349. l.		
Ábra: Zománczos korong a tatái leletből			354. l.

IRODALOM.

I. A bronzkor emlékei Magyarhonban II. rész ism. <i>F. L.</i>	355—356. l.	IV. A német cs. arch. intézet <i>Hpl</i>	358—360. l.
II. Le b. de Baye le trésor de Szilágy Somló <i>x. y.</i>	356—357. l.	V. «A hun sirok» <i>H.</i>	360. l.
III. Az ingó műemlékek <i>H. J.</i>	357—358. l.	VI. Glasnik 1891. 2. és 3. füzet ism. <i>Dr. Hodinka Antal</i>	361—367. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

I. Az orsz. rég. és embert. társulat szeptember havi ülése. <i>Dr. Szendrői János</i>	367—372. l.	III. A fejmegyeyi rég. egyesület muzeuma <i>x. y.</i>	380. l.
II. A n. muzeumi régiségtár gyarapodása <i>Hpl.</i> (3 képes táblával és 12 ábrával)	372—380. l.	IV. A somogymegyeyi rég. társulat <i>x. y.</i>	380. l.
Ábra: Középkori zománczos ostyatartó.		V. Mosonymegyeyi muzeum <i>H.</i>	380. l.
		VI. A szabolcsmegyeyi muzeum	380—381. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

I. A n. muz. régiségosztály vendégei	382. l.	IV. Egyetemi előadások	383. l.
II. Ásások Esztergomban <i>ab.</i>	382. l.	V. A régi daciai aranybányászat <i>a. b.</i>	383. l.
III. Női munkák kiállítása <i>ab.</i>	382—383. l.	VI. Nagydémi bronzlelet	383—384. l.
		VII. Római ara	384. l.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnymása vagy fordítása tilos.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr. Előfizetni lehet a m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatalában.

A NAGYBÁNYAI SZENT-ISTVÁN TEMPLOM.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Mintegy félszázaddal ezelőtt, midőn a kassai székesegyház oldala mellől — Ipolyi szavai szerint — a hazai monumentális történet első sugara lövellett elő, s Henszlmann Imre és társai fellépése megveté a magyar műrégészet alapjait, az ország északkeleti határszélén egy kis magyar bányaváros polgárságának közönye középkori építészetünk egy szép emléke felett mondta ki a halálos ítéletet.

Ekkor bontották le utolsó maradványait Nagybánya egykori nevezetes csúcsíves egyházának, a Szent-István királyról nevezett plebánia-templomnak, mely valaha századokon át hirdette a város őslakosainak magasan álló műízlését és áldozatkészségét, s az idők viszontagságai folytán pusztulásnak indulva, még romjaiban is bámulatot gerjesztett egykori nagysága iránt.

Az egyházból ma nem áll egyéb, mint a hatalmas harangtorony, a templom főkapujának maradványa s néhány dombormű töredéke. Ezeken és egy múlt századbéli gyöngö olajfestményen kívül egyik nagybányai polgártársunk műérzékének és kegyeletének köszönhetünk egy vázlatos rajzot a romokról, s a puszta véletlen őrizte meg és juttatta e sorok írójának kezébe a templom alapfalainak egy század előtt készült felvételét. Ez az egész apparatus, a mire támaszkodhatunk, ha az elpusztult műalkotást képzeletünkben újra felépítve, eredeti alakjában akarjuk magunk elé varázsolni.

A benyomás, mit ekkép nyerünk, így is hatalmas, s a pusztulás után is képes volt ébren tartani a templom iránt legjelesebb műtörténészeink figyelmét. Rómer Flóris, Henszlmann és Schulcz Ferenc 1864-ben a szatmári egyházmegye építészeti emlékeit kutatva, jelentésükben bővebben méltatják a nagybányai templom-maradványokat, s abbéli nézetüknek adnak kifejezést, hogy azok műtörténeti szempontból megérdemelnék a beható tanulmányozást.*

Sajnos, ez óhajlás évtizedeken át teljesítetlen maradt. Pedig a

* Henszlmann Imre, A szatmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. *Archæologiai Közlemények*, új f. I. k. 129. és 150. l.

maradványokat azóta újabb csapás érte s az idő vas foga lassan, de szakadatlanul folytatja pusztító munkáját. Minden további mulasztás növeli veszteségünket. És ha a tudomány hivatott művelőit más, fontosabbnak tetsző feladatok veszik igénybe, nekünk avatatlanoknak kell a tollat kezünkbe venni, hogy a szakismeretek fogyatékeit a szülőváros iránt érzett fiui kegyelet buzgalmával remélve pótolhatni, összegyűjtsük e tiszteletreméltó alkotás megmaradt emlékeit, s legalább ily módon iparkodjunk az utókor számára megmenteni azt, a mit a romokból ma még magunkénak mondhatunk.

I. Ha igaz, a mit a műtörténészek mondanak, hogy minden elpusztult műemlékkel történetkönyvünk egy-egy lapja megy veszendőbe, s minden kővel, melyet egy középkori épületről letörünk, egy-egy sorát töröljük ki történeti hagyományainknak, úgy kétszeresen mondhatjuk azt el ott, a hol a pusztulni hagyott emlék, mint a város legrégebb múltjának kőbe vésett krónikája, egyedül lett volna hivatva felvilágosításokat nyújtani alapítóinak, a város első lakosainak származásáról, beköltözésük idejéről, a város-alapításnak a mesék homályába burkolt korszakáról.

Nagybányának, a középkorban Asszonypataka (Rivulus Dominarum) néven ismert királyi városnak alapítása idejéről nincsenek biztos adataink. A vidék bányászatának eredetére kell visszavinnünk a városi élet első csiréit s ős lakosait amaz idegen eredetű — jobbára német — letelepülőkben keresnünk, kiket a Kereszthegy és a szomszédos hegyek gazdag ércztelepei vonzottak a Szatmár, Máramaros és Erdély határain elterülő bérczes, erdős területre. De a letelepülés idejét csak hozzávetőleg határozhatjuk meg. Mikor II. András 1231-ben a Bazini és Szentgyörgyi grófok őseit, Sebest és Sándort megerősíti a kékesi és fentősi erdőségek birtokában, s a két erdő határait a Gutin hegyétől a Szamos völgyéig leírja,¹ a szomszédok közt egy szóval sem tesz városunkról említést; királyi erdőségek fedték még ekkor ezt a területet, melyen később Nagybánya s a szomszédos testvér-bányaváros, Felsőbánya keletkezett.

1327-ben jön elő — Zazarbánya néven — először a város, I. Károly királynak egy csonkán megmaradt oklevelében.² Két évvel később, Asszonypataka és Felsőbánya mint közös bíró alatt élő városi hatóságok szerepelnek³ s az 1333—35. évekből származó pápai tizedlajstrom Asszonypatakáról, mint plebániával bíró helyről emlékszik meg.⁴ 1347-ből származnak Nagybánya első ismert városi szabadalmi, s

¹ Árpádkori új okmánytár XI. k. 230. s k. 1.

² Országos levéltár, Dipl. 28053. sz.

³ Wenzel Gusztáv, Magyarország bányászatának kritikai története. 408. l.

⁴ Monumenta Vaticana, Pápai tizedszedők számadásai. 355. és 371. l.

I. Lajos király ez oklevelének bevezetésében azt mondja, hogy a város *régi* kiváltságlevele tűzvész áldozatává lett.

A XIV. század első felének ez adatai régóta létező, teljesen kifejlett városi életről tanuskodnak, melynek kezdeteit hozzávetőleges számítással legalább is az előző század végső évtizedeire, sőt talán a század közepére, IV. Bélának uralkodására lehet tennünk, arra a nevezetes időszakra, mely a mongolok pusztítása után a második honalapítás nehéz feladatát végezte, s a városi intézmény felvirágoztatásával, új kulturális központok teremtésével, addig elhanyagolt távoli vidékeket is bevont a polgárosodás körébe.

Tegyük egy félszázadra a szervezkedés, a községi élet kifejlődésének lassú, de szakadatlan processusát, mely az igénytelen kis bányatelepnek királyi városaink közt nyit helyet, 's a XIII. és XIV. század közti határig érkezünk el, mint addig az időpontig, a melyben a várossá izmosodott Nagybánya polgárainak vagyonsága, kulturális igényeik kifejlése, szellemi látkörük tágulása lehetővé teszi, hogy a város főszentélyének, plebánia-templomának alapkövét lerakva, feltegyék a koronát a város-alapítás nagy munkájára.

Ez időszak a csúcsíves építészet korának kezdőéveit jelzi hazai műtörténetünkben s alább látni fogjuk, hogy a templom építkezési stíljében rejlő chronologiai adatok egészükben egybe hangzanak főttebbi föltevésünkkel.

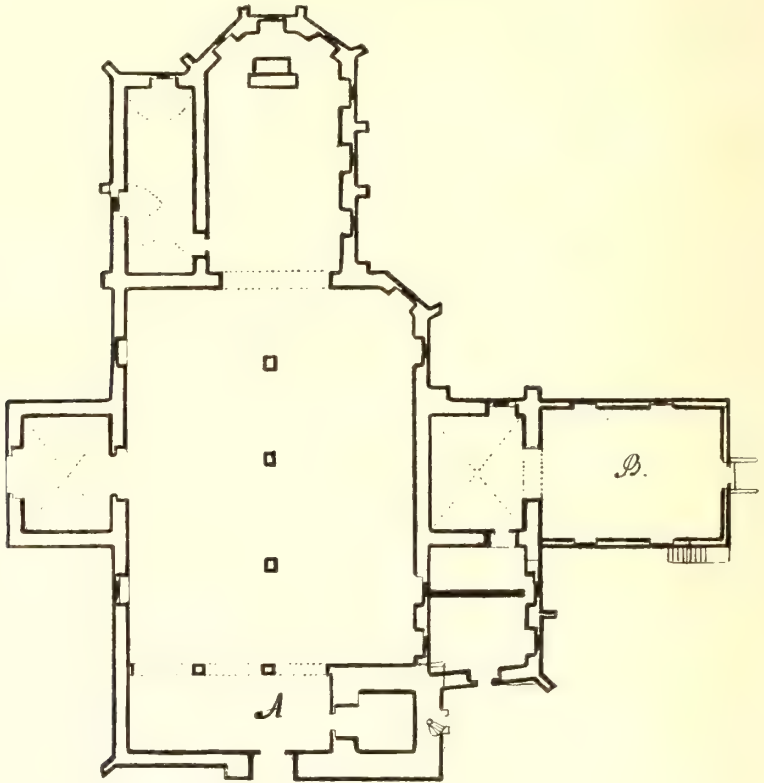
A meglehetősen nagy arányokban tervezett egyház kiépítése természetesen nem egy pár év munkája; hosszabb ideig tartott az s évtizedeken át vette igénybe a város közönségének áldozatkészségét, polgárainak, építőmestereinek munkásságát. Midőn Nagy-Lajos a város kiváltságait 1347-ben megújította, az építkezés még távol állott befejezésétől, s a király jelentékeny kedvezményeknek látta szükségét a munkálatok gyorsítására. Megengedte ennél fogva, hogy az építéshez szükséges fa és terméskő szállítására a polgárok a határaikon kívül fekvő királyi erdőségeket és nemesi birtokokat is fölkereshessék,* s azonfelül az építkezés költségeinek fedezésére nevezetes jövedelemforrást nyitott a bor és gabonátized felének, valamint a bor-behozatali illetéknek és a városi mértékek használatából folyó jövedelemnek e célra történt adományozása által.**

* Quia robora et magna ligna opere stolonum, fovearum ac domorum edificii necessaria in metis eorum inveniri non contingat, et etiam cementum pro ecclesiarum fabrica in metis eorum minime invenitur, ideo annuimus, ut robora et magna ligna pro stolonum, fovearum et domorum suarum edificii apta et necessaria, ac etiam cementum extra metas eorum, sine preiudicio aliarum possessionum nostrarum regalium, insuper etiam in possessionibus nobilium, sed in possessionibus et sylvis nostris regalibus recipiendi habeant facultatem liberam. Eredeti oklevél a városi levéltárban, Cimeliotheka, 1. sz. a. Fejér, Codex Dipl. IX/I. k. 497. s k. 1.

** Item medietas decimarum frumenti et vini ipsorum plebano, et alia medietas ad opus ecclesie tribuantur. Item census depositionis vini, census mensure et census statere plumbi ad structuram ecclesie, donec ad eius profectonem deveniatur; qua perfecta usibus communitatis perpetuo applicentur. U. o.

Az 1376-iki levél azonban már nem tesz említést a templom építése felől, s általános építkezési szükségletekkel indokolja az erdők használatának szabadságát.*

A XIII. század végén vagy a XIV. század elején megkezdett templom tehát, melyen 1347-ben még javában dolgoztak, Nagy-Lajos uralkodásának végén már egészében készen állott, annyiban legalább is, hogy át lehetett adni rendeltetésének. S a városnak Tibai Péter

A. A RÉGI TEMPLOM ALAPRAJZA. B. AZ 1769-IKI LEÉGÉS UTÁN EMELT IDEIGLENES KÁPOLNA.

plebánossal 1387-ben kötött egyezségéről az oklevél már Szent-István király templomában ** lett ünnepélyesen kiállítva.

Hogy a részletek körül ezután is tovább folyt az építkezés, az nagyon valószínű.

A templom északi és déli oldalán levő mellékkápolnák építését hihetileg a város lakosságának gyarapodása tette szükségessé, a mit a XV. század közepén a bányászat felvirágzása vont maga után.

* Városi levéltár, Cim. 2. sz. Fejér, i. m. IX/V. k. 96. s k. 1.

** *In ecclesia sancti regis Stephani in Rivulo Dominarum*, úgymond az oklevél, melyben először találjuk a templom védőszentjét megnevezve. Városi levéltár, Cim. 3. sz. Fejér, i. m. X/VIII. k. 233. s k. 1.

A maig fennálló nagy toronyról pedig a hagyomány azt tartja, hogy Hunyadi János építtette ki az 1442-iki győzelem után, melynek emlékét ezzel és a tövisi, gyulafehérvári és szentimrei templomok építésével kívánta volna megörökíteni.* Tudjuk, hogy Hunyadi 1445 óta földesura volt a városnak, melyet foglalás, majd szerződés útján szerzett meg Brankovics Györgytől.

Személyesen is megfordult itt, mint azt 1446 január 16-án bányászati ügyekben kiadott oklevele tanúsítja,** s ő tette nagybányai plebánossá jeles tollú titkárát, Vincze váradi kanonokot, a ki a nagybányai parochiát rövid idő alatt a váczai püspöki székkal cserélte fel. S a hagyományt a torony felső részének építkezési jellegén kívül nemcsak valószínűvé, hanem kétségtelenné is teszi a nagy kormányzó vallásos érzülete s az a sok kedvezés, a melylyel Nagybányát kiváltságos kedvenc városaként elhalmozta.

Ép oly bizonyos, hogy az utolsó nagyobb arányu építkezések Mátyás király idejében s részben magának a királynak bőkezűségéből eszközöltettek a templomon, a miről egy alább említendő 1468-diki feliratos emléken kívül a torony nyugati oldalába befalazott királyi címér is tanúskodik.

És így templomunk, az első szent király tiszteletét hirdetve nevében, míg keletkezését az Árpádok korának határáig viszi fel, a későbbi századok három legnagyobb alakjához, Nagy-Lajoshoz, Hunyadi Jánoshoz és Mátyás királyhoz köti virágzásai idejének legszebb emlékeit.

II. A templom a város piaczatól délre eső szabad térségen, a mai Deák Ferencz-tér közepén emelkedett, s a főtérről egyik nemcsak szellemi, de mértani központját is képezte a városnak, melynek utczái e központból sugarakként ágaztak szét minden irányba. Elhelyezésében a keletelés szabálya teljesen érvényesült, a mennyiben hossz tengelye alig pár foknyi eltérést tüntet fel észak felé napkelet irányától.

Alaprajza, a mint egy múlt századbéli építőmester fölvételében reánk maradt, tágas csúcsíves egyház képét tárja elénk,*** melynek testét a hossz tengely vonalában négy hatalmas pillér két egyenlő hajóra osztotta. A két hajóra való felosztás úgy a külföldön, mint hazánkban

* Így írja ezt, Benkő Transylvania-jára hivatkozva, Teleki József gróf, Hunyadyak kora Magyarországon. I. k. 291. l.

** Wenzel, i. m. 400. l.

*** A birtokomban levő alaprajz-fölvételt Husel János Gáspár építőmester készítette 1770—74 között. A templom alaprajzán kívül a torony és homlokzat képét tartalmazza az 1769-iki leégést követő 1770-iki restaurálás után; megvan továbbá rajta az akkori jezsuita-, most plebánia-templom, a jezsuitáknak, (kik 1774-ig laktak Nagybányán), residentiája és melléképületei alaprajz- és oldalfölvételben. Henszlmann egy másik alaprajzról tesz említést, mely a romok elhordása előtt készült és a szatmári püspökség által bocsáttatott rendelkezésére. (Arch. Közlemények i. h. 150. l.) A szatmári püspöki levéltárban ez iránt eszközölt nyomásaink azonban nem vezettek eredményre.

aránylag ritkán fordul elő; használata az átmeneti és a kora csúcsíves alkotásokat jellemzi, de azokat is csak kivételesen. Hazánkban a kör-möczbányai plebánia-templomom s a Szepességen található kéthajós templomocskák sajátos csoportján kívül alig van nagyobb jelentőségű alkotás, a melynél e szabálytalan beosztással találkozunk; s templomunk ebben a tekintetben nemcsak az északkeleti országrészben áll egy-maga, de nagy méreteivel is kiváló képviselőjeül tekinthető e kivételes műtervezetnek.

A kettős hajó különben azt bizonyítja, hogy a kik a templomot megkezdték, azoknak még a román, illetve átmeneti stíl lebegett szemek előtt s e szerint vetették meg az alapokat. Helyes úton jártunk tehát akkor, midőn a templom alapításának idejét a korai csúcsíves építkezés kezdőéveire helyeztük. Ugyanily bizonyítékokat őriztek meg számunkra a templom főkapujának maradványai. A főkapu, mely a múlt századbéli olajfestmény szerint ikerajtókra nyílt, a nyugati homlokzat közepét foglalta el, úgy hogy annak tengelye éppen összeesett a templom hossz tengelyével. Mint a maradványokból láthatjuk, dúsan tagozott falpillérek, ú. n. horonyokkal és körtealakú pálczatagokkal váltakozva, mindkét oldalon 2·64 m. hosszúságban alkották a kapuzat béléletét, mely hajlásában 45 foknyi szöveget képezett a homlokzathoz. A falpillérek tetején, a mai talajtól 1·9 m. magasságban szalagszerűleg végigfutó széles és gazdag virágornamentika helyettesíti a határozottan kidomborodó fejezeteket. Ennek állat- és emberalakjai (Illés próféta hollója, mondatszalogot tartó angyal) románkori reminiscenciákat árulnak el, míg a kapubélet tagozása, melynek gazdagságát mellékelt átmetszeti rajzunk mutatja, a XIV. század korabeli csúcsíves építkezés jellegére vall. A kapu íve a hajlásból ítélve, nyomottabb csúcsív lehetett, s tympanonját kétségkívül nagyobb szabású dombormű díszítette. A kapu felett pedig a homlokfalat mintegy 3·8 m. magas csúcsíves ablak törte át, melynek négyes, osztályú mértani művezete (Maaswerk) a múlt század közepén még épségben megvolt.

Henszlmann kiváló műtörténeti fontosságot tulajdonít e kapuzat maradványainak, s úgy elrendezésében, mint a pillérek fejein előforduló lombdíszben a kassai Szent-Mihály-kápolna befolyását véli felismerhetni, oly mértékben, a minőben azzal harmadikul csak a mármrosszigeti református templom tornyának kapubéletén találkozott.*

Tény, hogy a kassai Szent-Mihály-kápolna kapuja és a nagybányai kapuzat közt sok a hasonlatosság, ámbár a kassai sokkal kisebb arányokkal dicsekedhetik, s egészen más jelleget ad neki a fejezetek teljes hiánya. A mi pedig a kapuzatnak sajátos lombdíszét illeti, az inkább

* Arch. Közl. i. h. 129. l. és Honi Műemlékeink hivatalos osztályozása. Archæologiai Értesítő 1887. 265 l.

csak kettős csoportosításával emlékeztet a kassai kápolna oszlopainak fejezetére. A kassai fejezetdíszeknek a löhere szolgált mintaképül, míg a nagybányaiak egészen más, előttünk ismeretlen növényzetet látszanak stilizálni, s talán a templom építőmestereinek eredeti motívumaimul tekinthetők.

A főkaputól jobbra, a templom délnyugati szegletén emelkedett a ma is fennálló nagy harangtorony. A Hunyadi-torony, másként Szent-István-torony nevet viselő nevezetes épületnek lejjebb adjuk részletes leírását; itt csak annyit jegyzünk meg róla, hogy bárha majdnem teljesen be van építve a templom testébe, mégsem olvadt azzal egészen

egygyé, hanem a kapuzattal mintegy félméternyire kirúgott a homlok-rész vonalából, mi által a templom homlokzata a bevégzetlenség jellegét öltötte magára.

A toronynak az ellenkező oldalon nem felelt meg másik torony, sőt ilyennek építése nem is lehetett tervben, mert a homlokkal és a hajótest közti tér kétharmad részét a középkori templomoknál paradicsomnak nevezett előcsarnok foglalta el, mely a torony falához támaszkodó ívein széles keresztkarzatot hordott és hármass ívvel volt a két hajótól elválasztva. Így mutatja ezt az alaprajz és így találjuk a kolozsvári nagytemplomnál is, a hol a boltíves előcsarnoknak szintén a beépített jobboldali torony legalsó osztályával kell megosztzkodni a hajótest előtti területen.

A négy pillér által keresztben négy részre osztott kettős hajóhoz kelet felé tágas és hosszú szentély csatlakozott, a déli oldalon három ablakkal, és a nyolcszög három oldalából képezett záródással, melyek oldalait szintén magas csúcsíves ablakok szakíták meg. A szentély északi falából nyílt a megfelelő hosszú sekrestye, keleten egy ablak által megszakított egyenes záródással.*

Sajátságos jelleget adnak a templom alaprajzának a templom testből kereszthajó módjára erősen kiszökő kápolnák, melyek hossznegyszögű idomban, egymással szemközt egyenlő nagyságban simultak az északi és déli hajókhoz. Mindkettőnek volt ajtaja a szabadba, melyek domborművekkel díszítve, a templom mellékkapuit látszának képezni; de csak az északi kápolna volt ajtó által összekötve a templommal; a déli a templom hajója felől el volt zárva, s a közte és a torony között emelkedő másik kápolnaszerű helyiséggel állott összeköttetésben. Az utóbbi helyiség déli fala két támpillérrel és két ablakkal volt tagozva; nyugat felől kis egyenes záródású ajtaja nyílt a szabadba s belől válaszfallal két helyiségre osztva, hihetőleg a könyvtár s az egyházi szerek őrzésére szolgált.

Az oltárok közül csupán a főoltár helyét látjuk az alaprajzon feltüntetve, rendes helyén, az apsisban. A mellékoltárok közül egynek emléke maradt reánk; ez Szent-Bálintnak volt szentelve, s felállítását a XV. század végén élt Választó (Separator vagy Goldscheiter) Jakab gazdag nagybányai bányapolgár bőkezűségének köszönhette.**

* A templom sekrestyéje 1445. február 14-én említették először, midőn a város az 1347-iki kiváltságlevélről *in consistorio seu sacristia parochialis ecclesie sanctissimi regis Stephani civitatis Rywli Dominarum et Zazarbanya* közjegyzői másolatot készített. Városi levéltár, Cim. 5. sz.

** 1491. *Spectabilis dominus Jacobus Separator, montanista in Riwolo dominarum, patronus altaris sancti Valentini in ecclesia dicta R. D. fundati diem extremum vixit in festo salutaris nativitatís redemptoris nostri Jhesu Christi, in quo felix requiescat.* Ez van bejegyezve a nagy-szebeni ev. templom könyvtárának egyik ősymontatványába, melynek leírását F. Müller közli az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde új folyamában, XIV. k. 306. l.

A hajótest déli oldalfalát és kápolnáit négy támpillér és öt ablak, az északit a sekrestyével együtt négy támpillér és négy ablak tette változatossá, míg a szentélynek hat támpillér és ugyanannyi nagy ablak kellemes arányú váltakozása adta meg a csúcsíves alkotásokat oly szépen jellemző gazdag tagolatot. Az egész épület összbenyomásáról halvány fogalmat nyújthat ama vázlatos kép, melyben a már romokban heverő egyház délkeleti oldalát örökítette meg a közeli pusztulását sejtő

kegyelet.* A vázlat meglehetősen egybevág a templom alaprajzával és sok tekintetben kiegészíti azt. Figyelemre méltó az a pontosság, mellyel a szentély ablakainak a lóhere, négylevelű rózsza és orr alakjaiból összeállított mértani művét igyekszik visszaadni.

* Törökfalvi Pap Zsigmond ny. kir. járásbíró vette fel, mint fiatal ember, az 1842. év őszén e vázlatot a romokról, néhány évvel azok elhordása előtt. A befejezetlen rajzról Nagybánya város hatósága 1887-ben felszólalásomra fénykép-másolatokat készíttetett; ezt megelőzőleg könyomatban volt az közzétéve az 1877-iki nagybányai Képes Naptárban, mely a templom vázlatos történetét is közli Erdőssy János akkori r. kath. segédlelkész tollából.

Az épület méreteit hozzávetőleges számítás szerint a következő számokban állapíthatjuk meg:*

Az egész templom hossz tengelye a kapuzat külső vonalától a szentély záródásáig 50·6 méter.

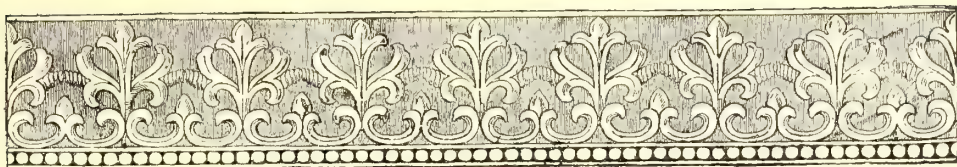
A hajótest hossza 25 m., szélessége 19 m. A szentély hossza 18 m., szélessége 10·7 m. A kereszt tengely az északi kápolna ajtajától a déli kápolna ajtajáig 36 m. A torony nyugati és keleti falainak hossza — ez már egészen pontos adat — 8·77 m., a déli és északi falaké 8·26 m. A templom falainak magassága — a torony északi és keleti oldalán levő maradványokból ítélve — 22 m. A torony magassága a fedélig 35 m. Ez arányok minden tudósításnál ékesebben szólnak egyházunk egykori nagyságáról, s nem utolsó helyet biztosítanak neki középkori műemlékeink sorában.

Décsényi Gyula.

* A kezeim közt levő alaprajz a rajta levő átszámítási kulcs szerint bécsi mértékben adja a templom méreteit; ámde a ma is fennálló toronynak tényleg 8·77 m. hosszú fala a rajzon 23 láb = 7·26 méternyinek van visszaadva. E különbség arra figyelmeztet, hogy az egyszerű pallér-mestertől származó alaprajz méreteinek csakis megközelítő értéket szabad tulajdonítanunk.

ŐSKORI KRÉTABETÉTES EDÉNYKE A VESZPRÉMI LELETBŐL.
(A n. muzeumban).

A MAGYAR POGÁNYKOR EMLÉKEI FEJÉRMEGYÉBEN.

Körülbelől huszonöt vagy huszonhat olyan leletet ismerünk, mely a magyar pogánykorból származik s ezek közt három Fejérmegye területén került napvilágra. E három lelet: a *verebi*, a *battai* és *Székesfejérvár* határában a város nyugoti részén levő *demkóhegyi* sírlelet.

Az első ősmagyar sírt, egy lovastul együtt eltemetett vitéz sírját még 1834-ben fődözték föl a pestmegyei *Bene* pusztán s 19 évvel később, 1853 május havában a tavaszi esőzéstől megrongált út javítása közben lelték meg a második pogány magyar sírt a fejérmegyei *Vereb* község határában Lovas-Berény felé, hol szintén lovastul együtt eltemetett vitéz feküdt. Ismeretes, hogy mindkét leletben átlukasztott régi pénzeket találtak, ú. m. a benepusztai I. Berengár 35—40 darab érmét «Berengarius Rex» és «Berengarius Imperator» fölirattal,* a verebiben pedig a Berengár-féle érmeken kívül** Kopasz Károly (840—877) és Együgyű Károly (884—923) császárok, III. Sergius pápa (904—911) s aztán II. Lajos császár (855—875) és I. Miklós pápa (858—867) közösen vert pénzét, együtt 12 darabot a 840-től 924-ig terjedő időszakból.

Ezen érmekkel datált két lelet szolgáltatta a kiindulási pontot a magyar pogánykorból származott leletek konstatálására s ma már több mint husz hasonló jellegű leletet ismerünk, melyek közül hétben szintén találtak ezen korbéli érmeket, ú. m.: a piliniben Kegyes Lajos császár (814—840), a neszmélyiben I. Berengár (888—924), a csornai-ban Német Lajos (840—876), I. Berengár (888—924) és Madarász Henrik (919—936), a gödöllőiben Athelstan angol-szász király (924—948) ezüst érmeit, a szeged-öthalmiban a 39. és 40-ik számú sírok közt Dukasz Mihály byzanci császár (1067—1078) aranyát, két leletben pedig a turkesztáni Szamanida-ház ezüst-pénzeit, nevezetesen a szeged-király-halmiban Izmail ben Ahmed (892—907) Balkhban 906-ban s a galgóczi

* I. Berengár mint olasz király 888-tól 924-ig, mint római császár 915-től 923-ig uralkodott.

** Összesen hét darab, és pedig 4 «Barnarius Rex», 3 pedig «Berengarius Imperator» fölirattal, az utóbbiból kettő X. János pápa (914—928) nevével is el van látva.

leletben Naszr ben Ahmed emír (913/4—942/3) Szamarkandban 918/9-ben vert érmét.*

A *verebi* sírt Végh János, verebi földbirtokos ásatta föl, ki az útcsinálók leletéről azonnal értesült s így a felásatás kellő gonddal és vigyázattal történhetett. Az ő közleményei nyomán írta le a leletet Érdy János 1859-ben, a Magy. Tud. Akad. Évkönyveiben s ebből tudjuk, hogy az ölnyi hosszú emberi csontváz a sírgödör alján feküdt lábbal keletnek, fejfel nyugotnak, miként a többi ősmagyar sírban, nevezetesen így tapasztalták Hugyajon, Nemes-Ócsán, Csorna-Csatáron, Csornán, Szeged-Bojárhalmon s legutóbb a rég. társulat székesfejérvári kirándulása alkalmával így találtunk a Demkóhegyen egy méternyi mélységben egy csontvázat mintegy öt méternyi távolságban az ősmagyar tárgyak lelhelyétől. Visszatérve a verebi sírra, a hulla jobb kezén ezüst gyűrű volt, mellén a már említett, két helyen kilyukasztott 12 darab régi pénz; baloldalán egy csomóban hat nyílcsúcsot találtak, a miből kitetszik, hogy a tegezt nem a háton viselték, mint némely képen látjuk, hanem a baloldalon a csipőre akasztva. A vitéz fölé temették — Érdy szerint — felszerszámozott paripáját, más leletek azonban, mint a pilini és szolyvai, azt mutatják, hogy a holttestet a lóra fektették oly módon, hogy a lovas és a ló feje egymás mellé esett, így találták egymás mellett a lófejet és emberkoponyát Székesfejérvárott is, míg

* Az ősmagyar leletek: a *benepusztai* 1834. (M. Tud. Társ. Évk. II. 1834. 281—296. és Pulszky F. A magyar pogány sírleletek Akad. ért. a tört. tud. kör. XIV. k. 10. sz. Budapest. 1891. 5. s köv. ll.), *verebi* 1853. (M. Tud. Akad. Évk. IX. 1859. 14—27. Pulszky id. m. 10. s köv. ll.), *galgóczi* 1869. (Arch. Ért. 1869. I. 105. — 1870. III. 117—118. — 1871. IV. 165—166. Pulszky id. m. 13.), *szolyvai* 1870. (Arch. Ért. III. 1870. 201—206. — VI. 1886. 379—380. — Pulszky id. m. 14), a *hugyajai* sírok s a *balkányi* és *tiszalóki* homokbuczkák leletei a szabolcsi múzeumban 1870. (Arch. Ért. III. 1870. 176. s köv. ll. — U. o. V. 1871. 83. l. 13—18. ábra. — Hampel J. Catalogue de l'exposition préhistorique. Budapest, 1876. 33. l. 19—24. á. — Hampel J. és Beszédés: Antiquités préhistoriques de la Hongrie. Esztergom, 1877. II. füz. XXIII. tábla. 6—21, 23—25, 31. ábra), a *pörös-horgosi* 1871. (Arch. Ért. 1872. VI. 40—43), *anarcsi* lelet, 1871 előtt (Pulszky id. m. 13.), *pilini* 1871. (Arch. Közl. IX. köt. I. füz. 15. s követk. — Hampel J. Catalogue stb. 148—151. — Hampel és Beszédés: Antiquités stb. II. füzet XXIV. tábla — Pulszky id. m. 7. l.), *battai* 1873. (Arch. Ért. XI. 97), *nagy-teremiai* 1876 (Pulszky id. m. 12), *neszmélyi* 1877. (Pulszky id. m. 15), *szeged-óthalmi* 1879. (Arch. Ért. 1880. XIV. 331—336. l. LIV. tábla), *nemes-ócsai* 1880. (Arch. Ért. 1880. XIV. köt. XL—XLIV. lap, LI. tábla és Pulszky id. m. 14), *csorna-csatári* 1878. (Arch. Ért. 1885. V. 319—323. Sopron m. rég. társ. évk. 1887. I. 42.), *monaji* (Arch. Ért. 1887. VII. 60—65.), *szentes-nagyhegyi* 1887-ből, *csornai* 1887. és 1888. (Arch. Ért. 1889. IX. 253—271.), *szeged-ásott-vagy királyhalmi* 1889. (Arch. Ért. 1891. XI. 97—102.), *szeged-bojárhalmi* 1889. (Uo. 102—114. l.), *gödöllői* (Pulszky id. m. 13.), *mogyorósi* a váci múzeumban, *erdőteleki* (görbe kard, zablá, bárd és a galgóczihoz hasonló kengyel, melyek 1876-ban kerültek a M. N. Múzeumba), egyes darabok *Homorszögről*, *Magyórl* stb. — A ker. korszakból valók a következők: a *gerendási* lelet 1879. Szt. István, Péter és Aba érmeivel (Arch. Ért. 1879. XIII. 158—159. Uo. 1880. XIV. 91. Békés m. rég. évk. 1878—79. évf.), *szécsényi* 1880. I. Endre érmével (Arch. Ért. XIV. 1880. 347.), *letenyei* (Uo. 347. l. 71—72. ábra), *szabad-battyán-scmllóhegyi* 1881. III. és IV. Béla érmével (Arch. Ért. 1882. II. 144—148), *karczagi* XIII—XIV. sz. frisatikus érmekkel (Arch. Ért. 1882. II. 148—149), *alpári* 1883. I. Endre érmével (Arch. Ért. 1884. III. 156. s köv. ll.), *orosházi* 1890. Sz. László és II. István érmével (Arch. Ért. 1890. X. 416—423.), *harátszi* 1891. (Arch. Ért. 1892. 171—173.), Szt. László dénárával és *tápió-szelei* Béla dux érmével.

Nemes-Ócsán a ló feje a vitéz jobb oldalán, Csorna-Csatóron pedig a baloldalán volt, Szeged-Bojárhalmon a láb mellett elkülönítve találtatott a csontváz, Pörös-Horgoson és Szeged Öthalmon pedig ember- és lócsontok össze voltak zavarva. A déloroszországi kurgánokban szintén találnak lóval eltemetett csontvázakat; Szkadovszkij G. L. szerint, ki hétféle temetkezési módot különböztet meg e halmokban, a ló eltemetése a vitéz mellé visszanyulik a skytha korba, de legjellemzőbb az általa 7-iknek nevezett s Antonovics V. B. és Szamokvaszov szerint a szláv epochába tartozó temetkezési módnál, midőn a lócsontvázon kívül íjj, nyílcsúcsok, nyereg- és zablamaradványok is fordulnak elő a kurgánokban.*

A pogány magyaroknál a ló felkantározva s nyergelve temettetett a vitéz mellé; a kantárszíjak s a szerszám egyéb részei ezüst és aranyozott ezüst boglárokkal voltak kirakva, a verebi sír ilyenmő boglárai szabálytalan hosszú négyszöget képeznek. A szerszámhoz tartozott még két kengyelvas, mely csaknem valamennyi ősmagyar sírban föltalálható, zabra, továbbá ezüst- és vas-csatok s aztán egy bevéselt egyszerű szalagdiszítéssel ellátott ezüst szíjvég. A vitéz koponyája ki volt lyukasztva s ezüst lemezzel befödve; Érdy csatában kapott sebnek gondolta, melyet gondos sebészi ápolás után begyógyítottak, az újabb kutatások azonban kiderítették, hogy a barbár népeknél gyakoriak az ilyenmő koponyakifurások, amulettnek használnván a kivágott koponyadarabot; hogy ez a szokás őseinknél is megvolt a pogánykorban, az «agyafurt» kifejezés mutatja s némileg sejteti velünk, kik előtt ez a szokás teljesen érthetetlen, hogy a babonás gondolkodás az ilyen trepanált embernek több okosságot, nagyobb ravaszságot tulajdonított, mint másnak.**

A *battai* ősmagyar sírt 1873-ban fedezték föl; itt is lovastul eltemetett vitézt találtak arannyal futtatott ezüst boglárkákkal, a lelet azonban elkallódott s nem maradt belőle egyéb, mint két körded alakú, közepén bemélyített s a mélyedésnél aranyozott, hátul két kis füllel ellátott boglár, melyet 1877 folyamán néh. Cs. Jelenik Elek, akkoriban régiségtári díjnok, mentett meg a M. N. Múzeum számára.

Mind a *battait*, mind a verebit fölülmulja a *székesfejérvár-demkó-hegyi* lelet, melynek tárgyai úgy alakra, mint díszítésre nézve olyan változatosságot mutatnak, minőt kevés ősmagyar leletnél tapasztalhatunk.

A demkóhegyi pogány magyar temetőből nem most kerültek először napvilágra tárgyak. Még 1878-ban találtak itt a homokos talajban mintegy másfél lábnyi mélyen egy csontvázat, arczczal lefelé fordulva, fejfelé keletnek, lábbal nyugotnak, nyakán három szál sodronyból font bronz nyakperczczel, feje körül s kezénél arannyal futtatott üveg-

* Mittheil. d. anthr. Gesellschaft in Wien. XX. k. 1890. 151., 154. l.

** *Barna Ferdinánd*: Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. (Ért. a nyelv- és széptud. köréből. VII. köt. V. k.) Budapest, 1878. 3. s. köv. 1., 52. l.

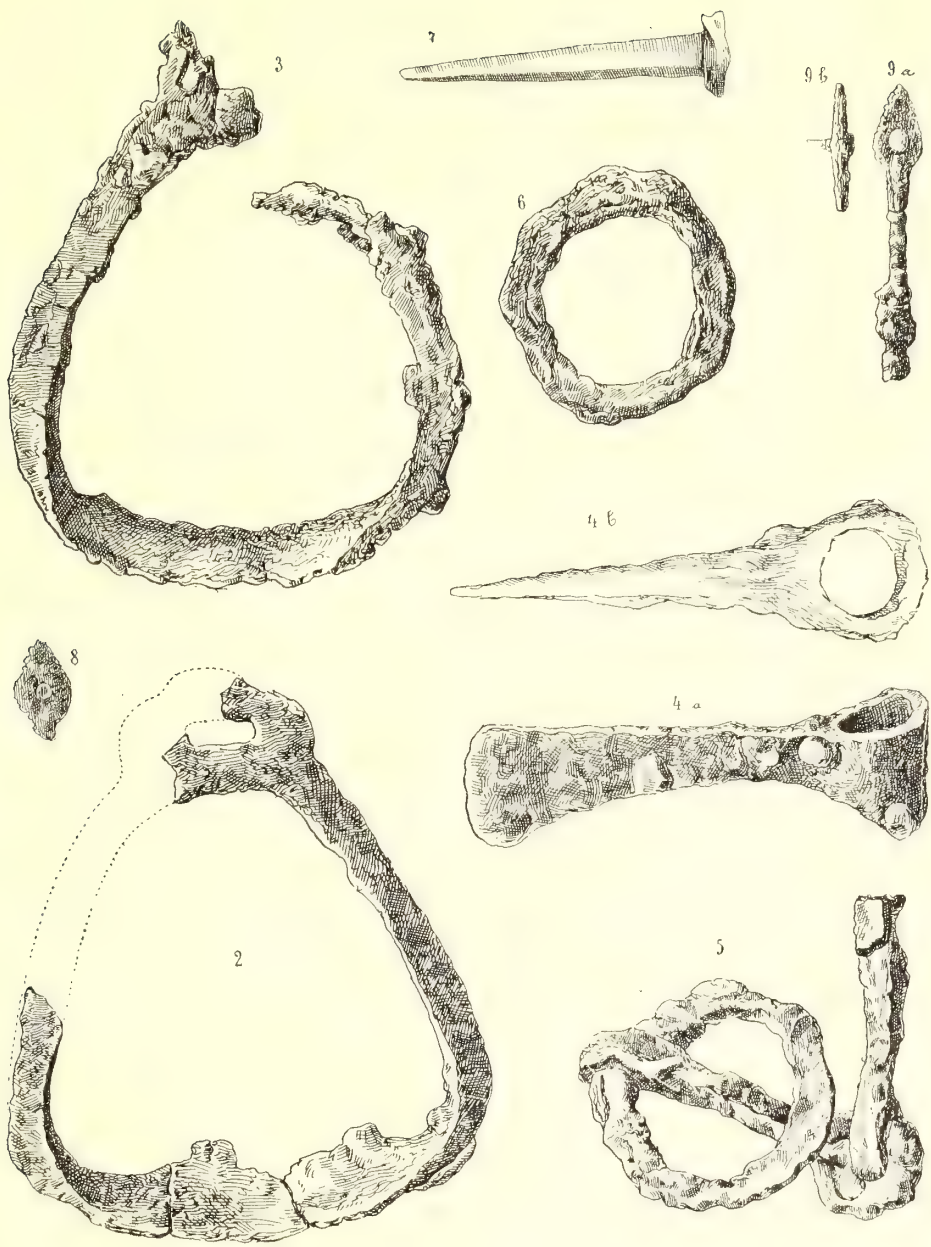
gyöngyökkel, melyekből egy példány s a nyakperez a székesfejérvári múzeum tulajdonát képezik. A tárgyakat akkoriban bronzkoriaknak vélték,* ma azonban — bár a csontváz épen megfordítva feküdt, mint az ősmagyar s köztük a jelen év folyamán ugyancsak a Demkóhegyen fölnyitott sírokban szokott — semmi kétségünk sem lehet a felett, hogy az 1878-ki sír is a magyar pogánykorból vagy legfőlebb a királyság első századából való. A bronz nyakperezhez hasonló az idén is találtak a Demkóhegyen, de találtak más ősmagyar leletben is, mint Galgócson, Nemes-Ocsán, Gerendáson és Alpáron.

A jelen év tavaszán a Demkóhegynek a Szabad-Battyán felé vezető út melletti oldalában homokhordás alkalmával a ledöntött partból négy vagy öt ősmagyar sír tárgyai kerültek napvilágra. Találtak koponyákat s egyik helyen, hol kard, kengyelvas, csákány, zabla s egyéb vasdarabok voltak együtt, lófejet is letek. A régészeti társulat közelebbi kirándulása alkalmával módomban volt magán a lelhelyen egy olyan munkásembertől kérdezősködni ezen lelet felől, ki a sírok felbontásában részt vett; arra a kérdésekre, hogy az emberkoponya és a lófej hogyan feküdtek, egész határozottan azt felelte, hogy egymás mellett voltak; a megholt vitézt tehát itt is olyanformán fektethették a lóra, miként Pilinen és Szolván. A csontváz fekvéséről azonban már zavaros választ adott, úgy hogy sem én, sem a szintén jelen levő Hattyuffy Dezső úr nem tudunk rajta eligazodni. Egy ezen sírtól mintegy 5 méternyi távolságban levő másik sír, melyet Hattyuffy úrral ásattunk fel, a temetkezés módjára is felvilágosítást nyújtott. A 154 cm. hosszú csontváz 110 cm. mélységben fejjel nyugotnak (kissé észak felé hajolva), lábbal keletnek, arczzal fölfelé nézve találtatott, tehát egészen oly módon, miként a többi ősmagyar sírban szokott előfordulni. Azonban semmiféle tárgy sem volt mellette s ebből többen, kik a csontváz kiásatásánál jelen voltak, azt következtették, hogy újabbkori.

Hogy nem újabbkori, bizonyítják a közelében levő többi sírnak a mellékletei, melyek jelenleg Székesfejérvárott Lichtneckert József úr tulajdonát képezik.

* Arch. Ért. 1878. XII. k. 158. 1.

SZÉKESFEJÉRVÁRI DEMKŐHEGYI SÍRLELET A MAGYAR POGÁNYKORBÓL.

Mindjárt a legközelebb eső sírban a lovas vitéz baloldalán találták a magyar őskor egyik legbecsesebb emlékét, egy a marokvédőn (keresztvasán) ezüst berakással diszített kardot (1. ábra, *a—c*), mely csonka állapotban is a legépebb honfoglalási kard. Mai alakjában 61 cm. hosszú, ebből a nagyon elrozsdásodott pengére 51 cm. esik, a pengén kivehetők a rátapadt fahüvely maradványai. Az egyélű penge megmaradt része egyenes, de hogy csekély görbülettel bírnia kellett, a kissé előre görbülő markolatból következtethetjük, melynek hajlatával ellenkező irányban a kardvégnek meg kellett felelni. Legérdekesebb része a 9 cm. hosszú marokvédő vagy szokottabb nevén keresztvas, mely sárgarézből készült,* közepén hosszúkás lyúkkal van ellátva, melyet a markolaton keresztül húztak s így erősítették a penge fölé, a két szára lefelé hajlik, a görbület azonban a száraknál nem egyforma, vége felé keskenyedik s mindegyik végén $1\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű gömbbel van ellátva; külső oldalán ezüst berakással van diszítve és pedig közepén a markolat irányában szabálytalan négyszögben négy gömböcskével, a száraikon kifelé hajló kettős indával.

Ez a negyedik kard, melyet a honfoglalás korából ismerünk. Teljesen hasonló hozzá, bár közel sem olyan díszes a *nemes-ócsai*, szintén előre görbülő markolattal s lefelé hajló, végein kis gömbökkel ellátott bronz marokvédővel; hegye ennek is le van törve; csonthüvelyének fennmaradt részei arra mutatnak, hogy görbének kellett lenni. A *szolyvai* ősmagyar kard darabokra tört s csak Lehoczky följegyzése után tudjuk, hogy egy-élű pengéje a földben kevés görbületet tüntetett föl,** keresztvasa különbözik a főntebbiekétől s inkább hasonlít a Kassán (Baranya m.) 1890-ben talált népvándorlaskori kard keresztvasához, rövidebb amazoknál, úgy hogy csak egy kissé megy túl a pengén s alapidoma tojásdadforma. Az *erdőteleki* kard, mely 1876-ban került a N. M. régiség-tárába, gyengén görbülő pengét képez, mely általános idomára nézve a nemesvölgyi népvándorlaskori kardhoz hasonló; hogy ez a kard — ha talán nem is épen a honfoglalás korából, de mindenesetre történelmünk első századaiból való: azt mutatja a vele talált kengyelvas, mely fülnélküli karikájával a galgóczi és rákosi kengyeltypushoz tartozik.*** Találtak kardot a *benepusztai* leletben is, de ez elkallódott, kovácskézre jutott.

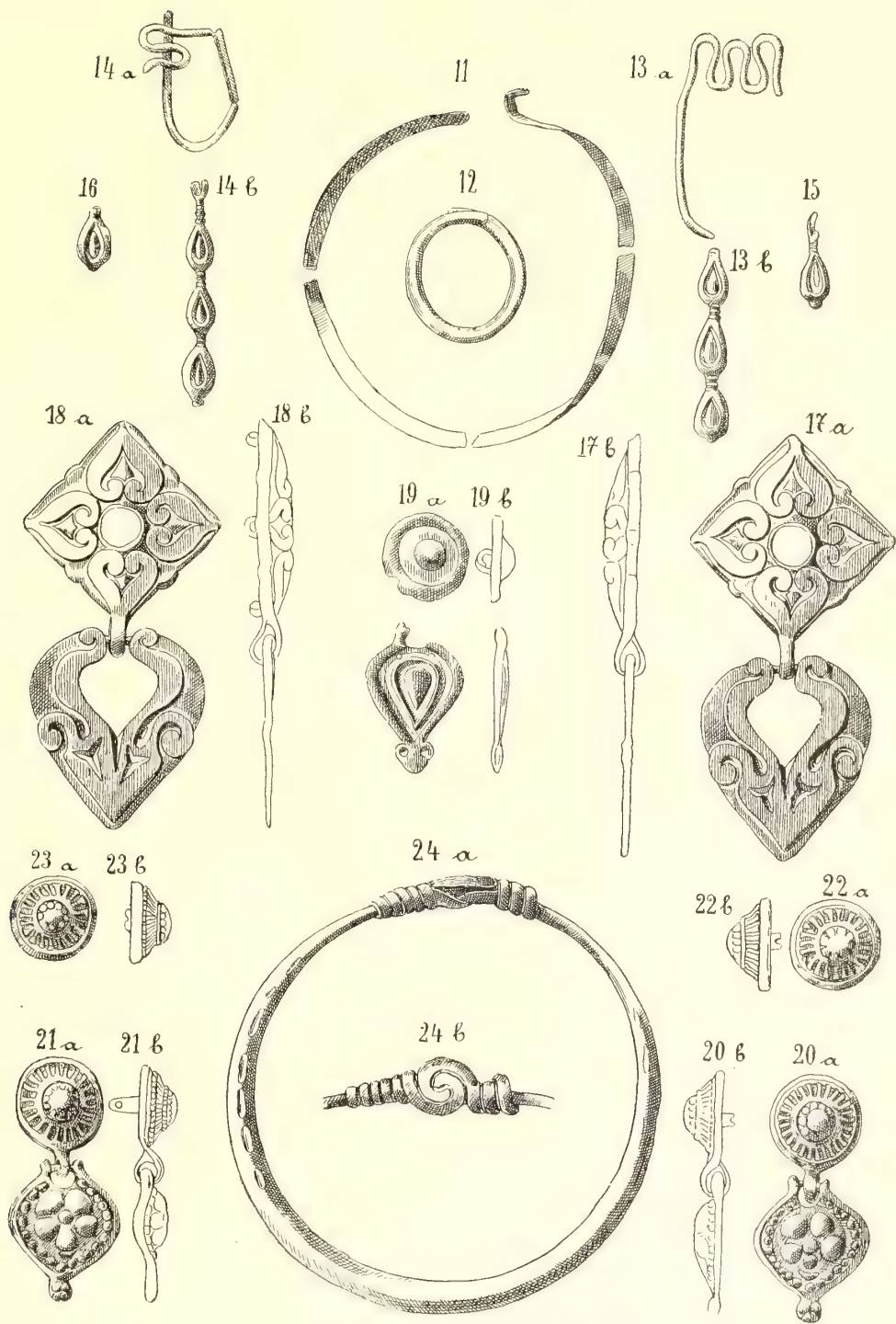
A demkóhegyi kard egyéb mellékletei: kengyelpár (2—3. sz.) a körte-idomú típusból; aztán egy 13 cm. hosszú, éle felé kiszélesedő csákány (4. *a—b*), mely az első konstatálható ősmagyar csákány; továbbá

* A régebbi magyar nyelv használta az efféle kifejezéseket: «kengyelvas rézből» s más ilyeneket.

** Arch. Ért. 1870. III. k. 204. l.

*** Arch. Ért. 1891. XI. k. 121. l.

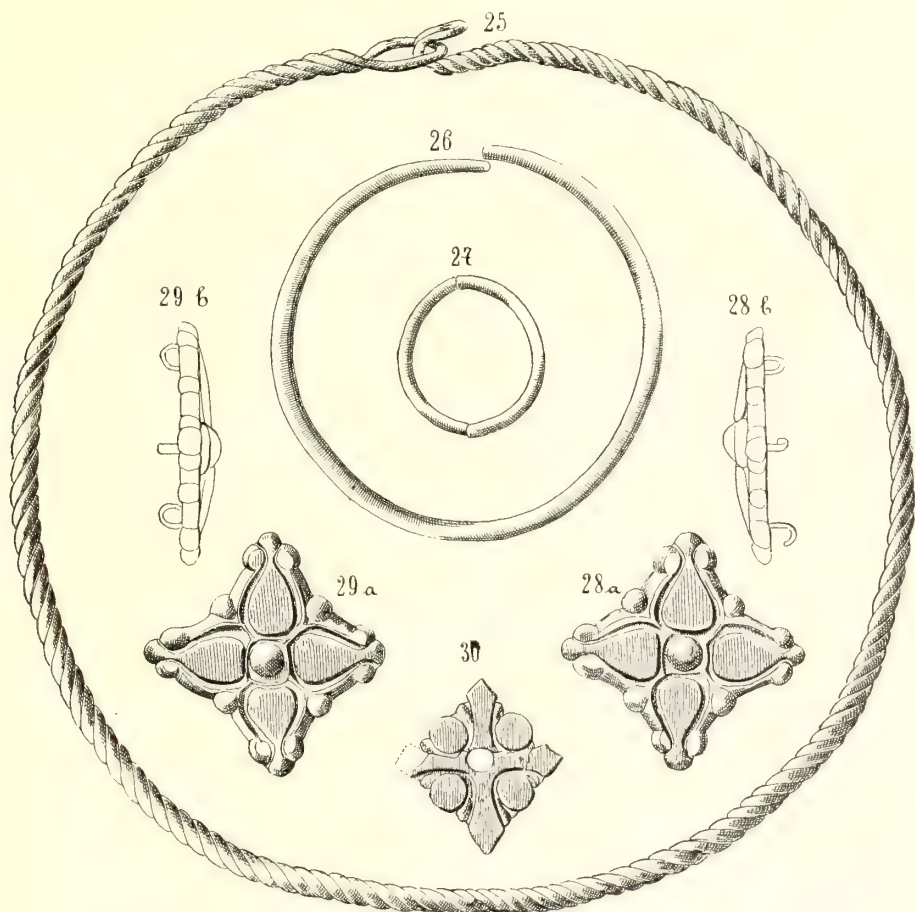

SZÉKESFEJÉRVÁRI DEMKŐHEGYI SÍRLELET A MAGYAR POGÁNYKORBÓL.

zabla (5. sz.) két pálczaszerű tagból, mindkét végén karikával, minő a legtöbb ősmagyar zabla, hasonló ugyanis a verebi, neszmélyi, szeged-öthalmi, monaji, szentes-nagyhegyi, csorna-csatári és erdőteleki s csak néhány leletben, nevezetesen a piliniben és pörösiben, valamint a neszmélyiben fordult elő egy másik típus, melynél a karikát feszítő vas, egy keresztben álló pálczaszerű tag helyettesíti; ez utóbbi típus szokott előfordulni a kora népvándorlaskori sírokban, mint Keszthelyen, Püspök-Szent-Erzsébeten stb. A demkóhegyi zablához tartozik még egy karika (6. sz.) s ugyancsak ezen sírból valók vaspántdarabok, szeg stb. (7—9. sz.).

Egy másik — úgy látszik — női sírban a következő tárgyakat találtak: négy darabra tört s egyik végén kifelé csavarodó ezüst karperecset (11. sz.), aranyozott ezüst karikát (12. sz.), a szeged-bojárhalmihoz hasonló (Arch. Ért. 1891. 107. l. 12—13.) sodronyos fülbevaló-párt rossz ezüsből, hármasszeppalakú csüngővel (13—14. *a—b*), 2 ilyen csüngő cseppet (15—16.), aztán 4 darab rossz ezüsből készült, a mélyedésnél aranyozott csüngőt (17—18. *a—b*), mely egy négyszögű és egy szív-alakú boglárából van összeállítva, a felső négyszögű boglár négyszirmú rózsát, az alsó — szívalakú boglár áttört szívalakú rozettát képez, hasonló csüngőket a szeged-bojárhalmi sírban találtak (Arch. Ért. 1891. 107. l. 21. sz.). Szintén a bojárhalmi lelet szolgáltat analogiát (U. o. 19. sz.) a csüngők egy második változatára, melyhez hasonló a gödöllői leletben is előfordul; ebből a Demkóhegyen egy példányt találtak s ezt is két darabban: külön a kerek, közepén kidomborodó, a mélyedésben aranyozott, hátul füllel ellátott lemezkét és külön a nyilván hozzátartozó szívalakú s kigyófejben végződő csüngő részt (19. *a—b*), melyben a szívídom kidomborodva ismétlődik, míg a gödöllőiben a szívídomot hármasszeppviráglevél helyettesíti. A csüngők harmadik változatából öt egészet (20—21. *a—b*) és háromnak a gombját (22—23 *a—b*) találtak; ezek is rossz ezüsből készültek, fölületükön lekopott aranyozás nyomaival; a csüngő felső része gombalakú, hátul lapos peczekkel, mely azonban csak két példányon maradt meg épen; a gomb közepe 10 szirmú rózsát képez oly módon előállítva, hogy egy nagyobb gömb körül tíz apró gömb sorakozik, a rózsza alatt a gomb rovátkolva van; egy fülről fityeg le a szabálytalan négyszög-alakú csüngőrész, mely gyöngyos keretben domborúan ötszirmú rózsát ábrázol, alján kis gombalakú s négyszirmú rózsával ékített nyulvánnyal. Ez a változat is előfordul a szeged-bojárhalmi leletben (Arch. Ért. 1891. XI. 107. l. 22. szám), csak hogy sokkal egyszerűbb, mint a demkóhegyi; a gomb-részlet analogiáit a gödöllői és anarcsi leletek mutatják. Ugyanezen sírban találtak még egy ezüst karperecset (24. *a—b*), egyik végén háromszoros, másikon hatszoros gyűrűszerű csavarodással, mely kapocsban végződik

olyanformán, hogy a karperecz két vége csigaszerű kanyarulatban egymásba illik. A karperecz római eredetűnek látszik, tulajdonosa Lichtneckert úr azonban határozottan azt állította a felhozott kételyekkel szemben, hogy a föntebb leírt tárgyakkal együtt fordult elő s csakugyan egy másik régi magyar leletben, a karásziban, szintén találtak egy, ha nem is egészen hasonló, de a föntebbire némileg emlékeztető karpereczet, mely két vékonyabb bronzsodronyból készült, vége felé

SZÉKESFEJÉRVÁRI DEMKÓHEGYI SÍRLELET A MAGYAR POGÁNYKORBÓL.

ötszörös hajlású gyűrűzettel van ellátva s egymással szembe néző kigyófejen végződik. (Arch. Ért. 1892. 172. l.)

Egy harmadik sírban a következő tárgyakat lelték: kettős sárgaréz sodronyból font nyakpereczet (25. ábra), egyik végén füffel, másikon kapocscsal ellátva, melyhez hasonlót a negyedik sírban is találtak (31. á.) s azonkívül, mint föntebb említettük, egy ilyen nyakperecz ugyanitt már 1878-ban napvilágra került, továbbá Naszr ben Ahmed emir 918—919-ki ezüst érmével Galgócson, Szt. István, Péter és Aba kirá-

lyaink denáraival Gerendáson, I. Endre érmével Alpáron s végül érem nélkül, de kétségtelen ősmagyar tárgyakkal együtt Nemes-Ócsán. Ugyanilyen nyakpereczek a permi sírokban is előfordulnak.¹ Találtak aztán egy egyszerű sárgaréz karpereczet (26. á.), kis ezüst karikát (27. á.); 2 db. rossz ezüsből készült s a szegélyeken aranyozott boglárt (28—29. *a—b*), mely négyszirmú domború rózsát képez, a rózsaszírom körvonalait követő kerettel, a szírmok kis gömbben végződnek, oldalt mindkét felől s a szírmok között a boglár szélén hasonló gömböcskével. Ezen boglárforma legközelebbi analógiáit a nagy-teremiai boglárok szolgáltatják, többféle változatban fordul elő a pilini leletben, két áttört gödöllői boglár csatlakozik ezekhez s mint Pulszky F. említi,² találtak ilyen négyszirmú rózsát Koronczón is. A négyszirmú rózsza — úgy látszik — nemcsak őseinknél volt nagyon kedvelt díszítési mód, hanem egyéb kelet-európai népeknél is; feltalálható úgy a permi leletekben,³ mint a Kaukaszban, nevezetesen az osszéték földjén a felső-kobáni temetőben⁴ s aztán egy középkori szván triptychonon,⁵ melynél a dicsfényes vitéz paizsának dudora egészen a pilinihez hasonló rózsával van díszítve. Míg az utóbbi a középkor derekáról való, a népvándorlás kezdetére megy vissza egy Permben talált domborműves ezüst csésze a Sasszanida királyok ismert vadászejelenetével; itt is látható a négyszirmú rózsza, mely a király kardjának tokját ékesíti.⁶

A demkóhegyi harmadik sír tárgyait egy négyszögű ezüst boglár (30. á.) egészíti ki; ennél a négyszirmú rózsza már keresztté változott, melynek karjai a négyszög csúcsait kötik össze, a mezőben a kereszt karjai közt egy-egy gömbbel, alul négy apró szöggel van ellátva.

A negyedik sírből való: a már említett sárgaréz nyakperecz (31. á.) egy kettős és egy egyszerű sodronyszáלבól, kampója letört, különös érdeket kölcsönöz neki, hogy reá fűzve hat agyaggyöngyöt találtak; innen való aztán két nagyobb gomb (32—33. á.), egyiken fülmaradvánnyal; továbbá 5 kisebb gomb (34—38), kerekded fejjel, hosszú füllel; egy agyaggyöngy (40. á.) s végül egy csörgő (39. *a—b*), minő Gerendáson és Szabad-Battyánban a somlóhegyi leletben is napvilágra került s melyhez hasonlók gyakran előfordulnak a felső-volgamenti szuszdali mériek s más finn-ugor népek, mint a vepszek (vesszek) s a balttengermenti inkerek temetőiben.⁷

¹ *Aspelin* I. R. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors. 1877. 153. l. 670, 674. sz.

² A magyar pogány sírleletek. (Akad. ért. a tört. tud. köréből. XIV. k. 10. sz.) Budapest, 1891. 9.

³ *Aspelin* I. R. Antiquités du Nord Finno-Ougrien. Helsingfors 1877. 158. l. 716. sz.

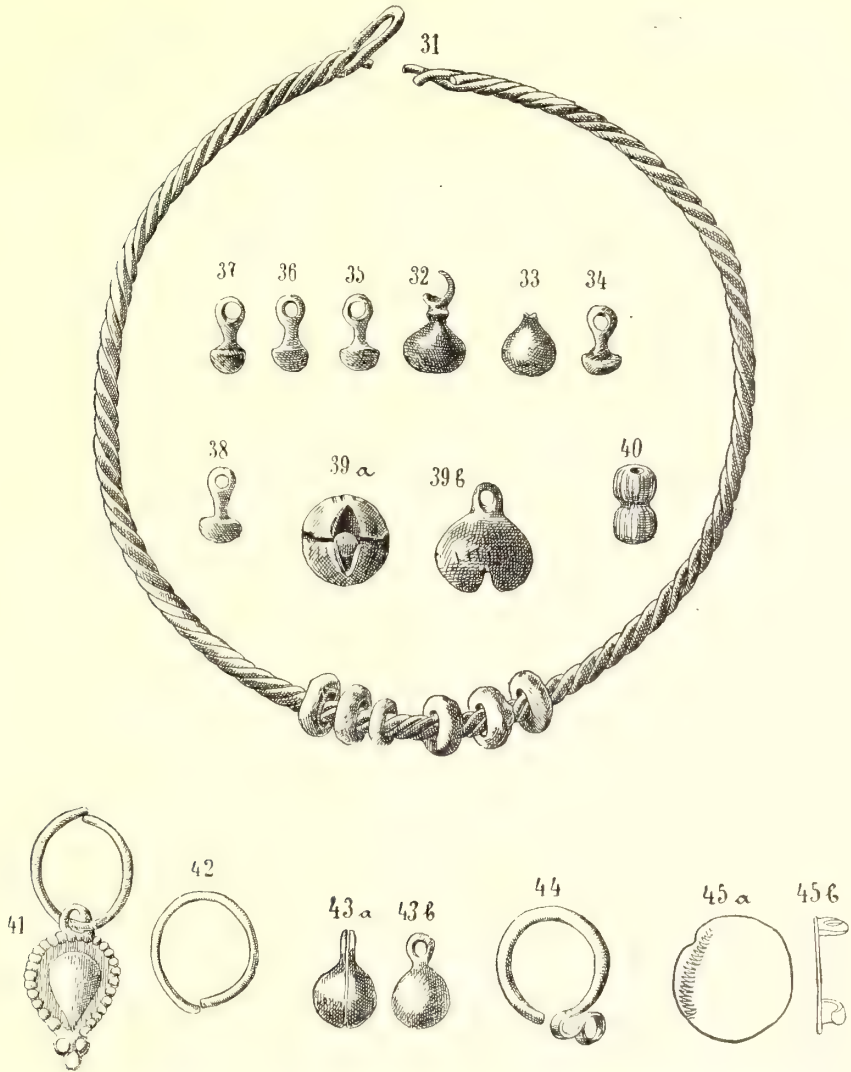
⁴ *Chantre* E. Recherches anthropol. dans le Caucase. II. k. Atlas. XXX. tábla. 20. sz.

⁵ U. o. IV. k. 74. l.

⁶ *Aspelin* id. m. 142. l. 610. sz.

⁷ *Aspelin* id. m. 219. l. 1062, 1666. sz. — 229, l. 1109. sz. — 239. l. 1178. sz.

Az ötödik sírban letek egy ezüst karikáról lóggó szívalakú csüngőt (41. ábra) gyöngysoros széllel, közepén kidomborodó szívidommal, végén kigyófejre emlékeztető, három gömböcskéből alkotott nyulvánnyal; találtak aztán egy sima ezüst karikát (42. á.), egy füles sárgaréz-

SZÉKESFEJÉRVÁRI DEMKŐHEGYI SÍRLELET A MAGYAR POGÁNYKORBÓL.

gombot (43. á.), hátsó felén két fülel ellátott korongot (45. á.) s aztán egy sárgaréz halánték-gyűrűt (44. á.) egyik végén visszafelé kanyarodó nyulvánnyal, minő a nemes-ócsai ősmagyar temetőben is előfordult, ezenkívül az I. Endre érmével datált alpári és szécsényi leletben, aztán Tápió-Szelén Béla dux, Karászon Szt. László, Orosházán Szt. László és

II. István, Szabad-Battyánban III. és IV. Béla denárával, Karczagon XII—XIV. századbéli frisatikus érmekkel s végül érmek nélkül Letenyén, Deménden és Pusztá-Gyalun.

Tüzetesen foglalkoztunk a demkóhegyi lelettel, melynek leírása ezúttal jelent meg először; összehasonlítottuk egyéb ősmagyar leleteinkkel s megemlítettük az analógiákat, melyekből kitűnt, hogy leginkább a szeged-bojárhalmi lelettel egyezik.

Ha végig tekintünk leleteink sorozatán, lehetetlen, hogy föl ne tűnjenek azon különbségek, melyek bizonyos általános közös jelleg mellett is észlelhetők pogánykori és kora keresztyén emlékeinknél. Ezekből máris konstatálható, hogy az ősmagyarság különböző kulturális hatások alatt volt s Árpád nemzete többféle, bár többé-kevésbé rokonfajta népelemekből verődött össze, melyek a VIII.—IX. század folyamán a kámamenti és baskiriai erdős vidéktől a Kaukázusig lenyúló nagy kiterjedésű pusztaságon tanyáztak, részint független törzseket képezve, részint a volgamenti két nagy állam, a bolgár és kozár kötelékébe tartozva.

Nem tartozik e cikk keretébe annak a vizsgálata, hogy miféle elemekből alakult a magyarság s azért csak egész röviden érintem, hogy emlékeink a hét nemzetségből álló uralkodó elemet hétmagyarnak (hetumoger) nevezik, a többit pedig hunn vagy kun nevezet alatt foglalják össze, egy sereg másféle elnevezés mellett, minők az «Atilla» és «Csaba» népei, «Csabamagyarok (Sobamoger)», «dentumogerek» stb., s hogy ezen többféle népségről az egykorú külföldieknek is tudomásuk volt, ők is különbséget tesznek a «fehér» és «fekete ungrok», a közép volgamenti «hét törzsű nép» (heptaradici) és a déloroszországi «ungrok», — a tulajdonképeni «turkok,» meg a hunn korszak óta ismert s az Alsó-Volga, Mæotis és Kaukázus mentén tanyázó «szabarok» (szabartoi-aszfaloj) és a kozároktól elszakadt, «holmi kabar nevű» három néptörzs között s miként az arab geographusok, — a «madsgaroknak» több vidékéről beszélnek.

Ez a magyarság pedig óriási területen volt elszéledve. Julianus még a XIII. század harminczas éveiben is talált a mai baskir földön magyarokat, kik megértették az ő magyar beszédjét s a kiknek emléke egész a mai napig fennmaradt a votják földön levő *Madjar* faluban. Viszont már a VI. század folyamán életjelt ad magáról az a magyar elem, melyet a hunn áramlat egész a Kaukázusig és az Azovi tengerig elsodort, sőt mint Jordanesből tudjuk, nyilván Attila csapataival az Al-Duna mentén is megfordult.*

* Jordanes szerint (De Getarum sive Gothorum Origine. Cap. 5) a hunok két részre oszlanak, egyik az *ultiagi-rok*bul, másik a *szavirok*bul áll. Leírja aztán röviden az *ultiagi-rok*kat s ekkor a helyett, hogy a *szavirok*ról szólna, egyszerre a *hunugurok*rul kezd beszélni,

Ez volt a magyarságnak az a része, mely a hunnokkal vegyült s a VII. század első felében Kuvrát, az «onogur-bolgárok» királyának vezérlete alatt felszabadítva magát az avar uralom alól, a bolgárokkal szövetségben alkotott államot,¹ majd pedig Kuvrát halála után legidősb fia, Batbaján alatt a Berzilia belsejéből kiköltöző kozároknak hódol meg.²

Nem csoda, ha ezek a keleteurópai nagy pusztaságon szétszórt elemek kulturális tekintetben is különböztek egymástól.

Nomádok mellett, minő a magyarság zöme volt abban az időben, állandóbb életmódhoz szokott elemek is voltak; ilyenek a volgai bolgárok földjén megtelepedett «eszegelek», «el-szekelek», azaz mondjuk magyar nevükön, a «székelyek», kiket ép ezen okból nevezett a volgamenti törökség «szekelinek», «szakulinak», vagyis székesnek, székhelylyel bírónak,³ ellentétben azon törzsekkel, melyek fel s alá barangoltak a pusztaságon legelőről-legelőre hajtva méneseiket s baromcsordáikat. Egy másik bolgárnak mondott törzset berzul vagy barzil név alatt emlegetnek az arab geographusok; ezeket árpádkori okmányaink vosiánoknak nevezik s egykori szállásaik emlékét «Varsány» nevű községeink őrizték meg.⁴

Voltak aztán e néptörzsek közt iparúzők és kereskedők is, egy nagyon kevert népelem, mely minden valószínűség szerint az ó-kori pontusmenti görög gyarmatosok, aztán iránok és zsidók,⁵ meg a barbár szkythák és szarmaták vérkereszteződéséből állt elő. A honfoglalás ideje

kikről azt mondja, hogy a becses vadbőröket tőlük hozzák (ezek tehát nyilván a Baskiriában és Káma vidékén lakozó hunugrok) s lakhelyük először Scythiában volt a Mæotis mellett (vagyis itt már a déli ágról beszél Jordanes), aztán Mœsiában, Dáciában és Thráciában (tehát azon a területen, hol Atilla halála után Irnák és testvérei telepedtek meg köztük egy alá törzsszel. L. Jordanes id. m. cap. 50), innen ismét visszatértek Scythiába a Feketetenger fölé. Hogy itt valóságos magyarokról van szó, mutatja egyebek közt az, hogy a Feketetenger melléki hunnok közt a másik nevünket is megtaláljuk, egy 520 körül élt hunn királyt ugyanis a byzanciak szerint *Muagernek* (Μουαγγέρης) neveztek. (Theophanes, Chronographia 1655-ki párisi kiad. 150. l.)

¹ Theophanes, Chronographia. U. o. 296. l. V. ö. 536. lappal.

² Theophanes. 296—298. l.

³ A «székely» név török-tatár eredetét a képzése mutatja: az *ly* ugyanis a. m. török *-li* = magy. *-as -es*. A tőszó, a *szék*, megvan a török-tatár nyelvekben is, nevezetesen a kazáni tatárban: *szäke, szäke* = pad, tatár ágy, a keleti törökben: *szak* = vidék, határ. (V. ö. *Edel-spacher A.* A székelyek eredete. Délmagyarorsz. Tört. és Rég. Értesítő. 1881. VII. k. I. füzet 14. l. — *Réthy L.* A székely név. Ethnographia. 1890. I. évf. 3. sz. 162. l. — *Tagányi K.* U. o. 5. sz. 218. s. köv. II. — *Huszka J.* Századok. 1892. 549. l.)

⁴ Említi a varsányokat 1075-ben I. Géza a garam-szent-benedeki apátság alapító-leveleiben: «Item super aruch cum illis qui wossiani dicuntur, propter divisionem fovea facta est; circuit enim idem aruch totam partem terre ex parte Woscianorum.» (Az oklevél legjobb kiadása *Knausz*-tól: Monumenta Strigoniensia. I. 58. és: A garam-melletti szent-benedeki apátság. Budapest, 1890. A föntebbi sorok a 30-ik lapon.) Ezen vosciánok szállása a mai Varsány község a Tisza mellett, nem messze Szolnoktól, a «terra Zunde» vagyis a mai Szanda szomszédságában volt.

⁵ *Tomaschek V.* szerint (Die Goten in Taurien. Bécs, 1881. 24—25. l.) a kimmer Bosporusban Pantikapaionban már Titus idejében volt a zsidóknak zsinagógájuk. A bolgár és kozár korban Phanagoria és Tamatarcha volt a zsidók egyik főpontja, de Tauriában is voltak jelentékeny számmal.

körül majd a bolgárokkal, majd a kozárokkal zavarják őket össze,¹ a mi azt mutatja, hogy nyelvileg teljesen beolvadtak ezen két népbe. Nálunk *kaliz* vagy *kaluz* néven fordultak elé az Árpádok alatt részint mint üzérkedő,² részint mint szőlőtermeléssel foglalkozó,³ részint pedig mint a király zászlaja alatt katonáskodó s még a XII. század második felében is a kozárokhöz hasonlóan zsidó vallást követő népelem,⁴ melynek nyomait rendszeren a kun-kabarokra emlékeztető hagyományokkal kapcsolatosan találjuk.⁵

A honfoglalás mindegyik népelemből juttatott Fejérmegyének.

Két fejedelmi nemzetség foglalta el ezen vidéket. Székesfejérvárot ültette fel székhelyét Árpád, míg a megye északi része Csákvár székhelylyel a Vértes mentén lefelé egész Nadapig,⁶ sőt talán Szabolcsig a hagyomány szerint az Előd és Szabolcs vezértől származott Csák nemzetségnek volt a birtoka. E fejedelmi nemzetségek mellett *Nyék* és *Jenő*,⁷ meg a már nem létező *Kér*⁷ községek nevében azon három törzs-

¹ Nesztor szerint a khvaliszok a bolgárokkal együtt Lóth leányaitól származnak (*Chronica Nestoris*. Edidit Fr. Miklosich. Bécs. 1860. 145. l. LXXIX. fej.), főntebb azonban a Kaspi-tenger nevénél, melyet «more khvaliszyszkoje» = kvaliz tengernek nevez, a kvaliz a kozárt helyettesíti. (U. o. 3. lap. IV. fejez.)

² «Institores autem regii fisci, quos hungarice *caliz* vocant.» A zobori apátság 1111-ki oklevelében. (*Fejérmél* Cod. Dipl. VII. 4. 57. egy XVII. századbeli másolat után, hol a «caliz» helyett «Calu» van. Az eredetiből fényképpel együtt közölte *Fejérpataky L.* Kálmán király oklevelei. Akad. ért. a tört. tud. köréből. XV. k. 5. sz. Budapest, 1882. 42. l.)

³ Árpádkori oklevelek szerint a «Kaluz» nevű helyeken rendszerint szőlőművelőket találunk, így 1212-ben «in valle Kualuz» négy szőlőt (Hazai Okl. VI. 8.), 1252-ben pedig a Kaluzer nevű völgyben a Bodrog mentén négy «vinitor»-nak a telkét. (Hazai Okl. VI. 69.) Maga a «szőlő» és «bor» elnevezés is arra mutat, hogy a szőlőművelést egy csuvasféle, tehát a bolgároktól vagy kozároktól származott népség honosította meg nálunk.

⁴ Kinnamosz a II. Gejza és II. Mánuel közti háborúkról szólva, a magyar király lovaságáról azt mondja, hogy «hunnokból» vagyis magyarokból s a fölük különböző vallású «chalisokbul» állt s így folytatja: Οὐνιον γάρ τὰ χριστιανῶν πρεσβενόντων, οὔτοι Μωσαικοῖς καὶ τούτοις οὐ πάντι ἀραιφένιν εἰσέτι καὶ νῦν διεξάγονται νόμοις. Alább, a Sirmiumban letelepített magyarokról, kiket közönségesen «chalisoknak» (Χαλιστους) neveznek, azt mondja, hogy vallásuk a persákkal egyezik. (Joannis Cinnami Epitome Rerum. Bonn. 1836. Lib. III. cap. 8. pag. 107. — Lib. V. cap. 16. pag. 247.)

⁵ Az említett 1212-ki oklevél szerint Kualuz völgy *Boroksa* puszta határában volt. (Haz. Okl. VI. 8.), míg az 1252-ki oklevélben említett Kaluzér völgy *Kechelpotok* szomszédságában feküdt (Haz. Okl. VI. 69.). A Boroksa megfelel a *Bruca* névnek, mely Anonymus szerint a Bojta kun vezértől származott nemzetségnek volt a neve; a zemplénmegyei *Kechelpotok* vagy Anonymus szerint *Kethelpotoc* pedig a szintén kun eredetű Kethel vezértől nyerte nevét. Egy 1248-ki oklevél a *Kadarkaluz* nemzetséget említi (Árp. Új Okl. XI. 359.); a Hunn Krónika szerint *Kádár*nak a hunnok biráját nevezték.

⁶ *Nadayg*, *Nadayp* a Csáknembeli Miklós ispán, Ugrin esztergomi érsek testvérének birtokai közt említették az 1239-ki végrendeletben. (Haz. Okl. I. 21.)

⁷ *Ker* földet az említett Csák nembeli Miklós ispán bírta s 1237-ki végrendeletében legidősb fiának, Izsáknak hagyta olyan birtokok közt említve, melyek Fejérmegye területén feküdtek, ú. m. *Keregy* föld (a mai Kerek-Szent-Tamás puszta Csákvár és Csákberény közelében), *Celum* falú (egy 1374-iki határjárás a Moha határában levő Celum vizet említi. L. Hattuyffy D. Moha község tört. vázlata Sz.-Fejérvár. 1883. 7. l.), *Vrund* föld (ma Orond puszta Csákberény mellett), *Tubogd* föld (ma Tabajd), *Vrse* föld (Örs puszta Fejér és Pilis m. szélén). (Hazai Okl. I. 16.) Ez a törzsnév különben *Quer* alakban egy sopronmegyei várjobbágy-nemzetség nevéként is előfordul (1229. Árp. Új Okl. VI. 470. — 1237. Hazai Okl. III. 2. Árp. Új Okl. VII. 44.), miként a Megyer törzs neve is föltalálható a pozsonyi várjobbágy-nemzetségek közt. (*Bartal Gy.* Commentarii. Tom. II. Mantissa, pag. III.)

nek (Neké, Jenach, Karé) is fennmaradt emléke, melyhez Fejérmegye szorosán vett magyar eleme tartozott.

Középrészét a megyének a hunn-bolgár elemek szállták meg, melyek bármily eredetűek voltak is egyébként, főntebb röviden vázolt történelmi fejlődésüknél fogva az Azovi tenger és donmelléki hunn-nemzetestbe tartoztak. Fejérmegyének ezen említett részéhez fűződnek hunn mondáink; itt volt e mondák szerint a hunnok és németek közt Pannonia birtokáért folyt harczoknak a színhelye; itt találjuk *Érd* községet, melyet a monda Etele nemzetsége nevének állít, a melyben tehát nyilván egy hunnfajta nemzetségnek az emlékét kereshetjük. Ezen hunn-bolgár elemek hagyományos emlékeiből való Keve vezér ismert mondája is, kit a krónikaírók egy kis anakronizmussal a hunn nevezet által félrevezetve, Etele kortársának tettek meg, tényleg azonban — a mennyire a monda históriai magvát kivehetjük — egy a X. század elején élt magyar törzsfőnök lehetett a hunnfajta törzsek közt, ki a 907-iki vagy a 910-ki németek elleni nagy hadjárat alatt eshetett el s Fejérmegyében a róla *Keve aszójának* (Cuue azoa) azaz Keve völgyének nevezett vaáli völgyben az országút mellett temettetett el a mai szentiványi határban s még a XIII. század elején sírja, mely fölé — mint a krónika-író mondja — «scytha szokás szerint» kőoszlopot emeltek, ismeretes volt.

Ez a «scytha szokás szerinti» temetkezési mód pedig nagyon emlékeztet a dél- és keletoroszországi sirokra, melyek fölött a csészetartó szobrokat találták. Jellemző, hogy krónikáink ezt a hunn-eredetűnek mondott Keve eltemetésénél említik, mintha csak ismerték volna Ammianus Marcellinus azon sorait, melyekben azt állítja, hogy a hunnok szobrot emelnek a halott sírja fölé. Ugyanezt mondja Rubruquis a kunokról.* Úgy látszik tehát, hogy a Keve-mondában említett «scytha-szokás szerinti» temetkezést nem a krónikaíró találta ki, hanem valósággal a hunn-bolgár elem szokásaihoz tartozott.

Nem messze Keve aszótól a középkor folyamán két olyan községet emlegetnek az oklevelek, melyek mindegyike olyan népségnek volt a szállása, melyet mint hunn-bolgár törzset ismerünk. Az egyik a «Kayasov nevű völgyben» Baracska, Rác-Szt.-Miklós, Rác-Keresztúr és Szt.-Tamás közt feküdt *Labdás-Vassány* község,** mely a vossianoknak, azaz barziloknak volt a telepe. A másik a Tárnok szomszédságában elterült *Székely* vagy *Széköly* község volt.***

Délnyugot felé az egyik kun-kabar nemzetség emlékét fenntartó

* Comani faciunt magnum tumulum super defunctum et erigunt ei statuum versa facie ad Orientem, tenentem ciphum in manu sua ante umbilicum. (Relations des voyages de Gu. de Rubruk. etc. Paris. 1839. 41.)

** Határának leírását l. egy 1347-ki okmányban. (Haz. Okl. II. 130. s. köv. ll.).

*** Zekel, Zekul, Zekwl possessio és prædium 1389—1489. okmányokban. (Csánky D. Magyarország. tört. földrajza a Hunyadiak korában. I. k. Budapest. 1890. 34. l.).

Aba község,* nem messze tőle pedig a már említett kalizok telepe, *Károlozd* község csatlakozik az egykori hunn-bolgár szállásokhoz.

Fejérmegye déli részében az Árpád-házbeli királyok alatt besenyőket találunk kezdve *Alsó-* és *Felső-Besnyőtől* s nyugotra, *Nádas-Ladánytól* és *Ságtól* egész a megye határszéleig. Az ő telepeik voltak *Perkáta, Füle, Töbörzsök, Hatvan, Hantos*, mely később mint kun szék említettik, továbbá *Bogárd, Szered-Sz.Márton, Tülge, Sadán, Őrs, Fáncs, Igar, Egres, Sár-Sz.-Miklós, Czece, Menyőd, Alap*, s aztán a mai Alsó-Szentivány felső részén állt egykori *Zedreg* község.**

A Sárvíz menti besenyők megtelepedésével Fejérmegyében bezáródott azon népmozgalom, mely a kelet-európai nomádokat a Duna völgyébe sodorta s a mely néphullámnak a magyar honfoglalás csak egyik gyűrűje volt.

Mindezen népek és törzsek — mint fentebb említettük — a részletekben ugyan eltérő, de a lényeges sajátságokban mégis egyező kulturát hoztak magukkal, melynél a kelet-európai nomádok ízlését a Szasszanidák alatt kifejtett persa kultúra befolyásolta pontusi görög reminiscenciákkal és byzanci hatással kapcsolatban s a mely különbözött a dunamenti kulturától, úgy a latin-germántól, mint a szlávtól. Mindegyik lovas nép volt, mely sokkal több gondot fordított a lova, mint saját maga fölékítésére. Azok az ezüst s többnyire arannyal futtatott boglárok, melyek az ú. n. ősmagyar leletekben szoktak előfordulni, főleg a lószerszámmra voltak erősítve s aránylag csak kis részük szolgált ruhadíszítésül, mi leginkább egyszerű kis pitykékből állott.

Pogány magyar leleteinknél szorosabb megjelölését annak, hogy melyik népelemtől valók, ma még nem vagyunk képesek. Hiszen azon ethnikus kérdések is, melyeket fentebb érintettem, ez idő szerint még korántsem tekinthetők véglegesen tisztázott eredménynek. A fejérmegyei sirokról sem állíthatjuk még, hogy akár a szorosabban vett magyar, akár azon elemtől valók, melyet hunn-bolgárnak nevezünk.

Inkább csak következtetjük, hogy az utóbbi elem, mely századokon át az Azovi tenger mentén székelt, sokkal inkább ki volt téve az irán és görög-byzanci hatásnak, mint azon törzsek, melyek az északi vidé-

* Az *Aba* nemzetség eredetére nézve hagyományaink mindkét forrása lényegben megegyezik. Mindegyik Ed és Edemen testvérektől származtatja, csakhogy Anonymus kún vezéreknek mondja ezeket, a Hunn Krónika szerint pedig Csaba fiai.

** Lásd: *Jerney J.* Keleti Utazása. I. k. Pest, 1851. 236—237. l. — *Károly J.* Fejérmegye elpusztult helységei. Zedreg. (A Fejérm. tört. és rég. egyesület 1885-iki évkönyvében. Sz.-Fejérvár, 1885. 26. s köv. ll.). — Továbbá *Sár-Szent-Miklós* előfordul egy 1343-ki okmányban «Besenew Zent Miklos in Com. Albensi iuxta fluvium Saar» néven. (Zichy Okl. II. 60.); az *alapi* besenyőkre vonatkozik egy 1432-ki oklevél («Benedictus fil. Iohannis dict. Bessenew.» Haz. Okl. II. 248.); *Perkátának* a neve besenyő, a név utórésze ugyanis megfelel a Konstantintól felsorolt besenyő várak (*Tungata, Kraknakata, Szalmakata, Szakakata* stb.) végzetének; Kuun G. szerint (Codex Cumanicus, Budapest, 1880. XXXIV. l.) a. m. török: birkat = unum murum.

ken tanyáztak. Ezeknél tehát az egyszerűbb és kezdetlegesebb, amazoknál a díszesebb és ügyesebb technikájú formák lehettek elterjedve.

Csak a jövőben leszünk képesek az ősmagyar leleteket szorosabb ethnikus különbség szerint is osztályozni s ezt is csak akkor, ha keleti Oroszországban mindazon vidékek át lesznek kutatva, hol a magyarság a honfoglalás előtti századokban tanyázott. Ma még csak egyes motívumoknál tudunk analógiákra mutatni; olyan oroszországi leletet azonban, mely szoros egyezést tüntetne fel a mi pogánykori leleteinkkel, ez idő szerint nem ismerek, s ha vannak ilyenek, egyes vidéki kisebb orosz gyűjteményekben lappanganak.

Nagy Géza.

SZENT DEMETER (?)

Domborműves bronzlap a nagyenyedi collegium múzeumában.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A BUJÁNHÁZAI «BÉLAVÁRA» NEVŰ ŐSKORI ERŐD.

Bujánháza szatmármegyei kis község Bikszádtól körülbelül 9—10 kilométernyire fekszik nyugat felé a Magurics nevű hegy keleti lejtőin. Ennek határában, a községtől negyed órányi távolságban délre, emelkedik a «*Bélavára*» nevezetű hegy, melynek viszonylagos magassága megüti a 30—60 métert. A hegy teljesen elszigetelten egy völgynek — a lekenczeinek — bejáratát mintegy eltorlaszolva feltűnést kelt meredek és sziklás oldalaival, vízszintes, majd emelkedni kezdő felületével s végre azon hatalmas földhányással, melyet a Magurics hegy felé néző nyúlványán találunk. Az archæologus szakavatott szeme azonnal megakad a *Bélavára* eme külső tulajdonságain s már magában a hegyoldal meredekségében, fekvésének elszigetelt voltában s a folyóvíznek jelenlétében megtalálja ama föltételeket, melyek e hegyet erődítésre alkalmassá tették.

A környék oláh népe, mint mindenütt, itt is regével fűzi egybe a hegy történetét s azt tartja róla, hogy azon Béla király vára állott, a ki a tatárjárás veszélyei elől ide menekült. Ezért nevezik Bélavárának. Természetes, hogy e rege regénél nem egyéb, mert a Bélavára nem történelmi, de őskori véderőmű; de hogy mégis a népies elnevezés sajátságos vonatkozása szavaiban, regéiben a régi emlékek felderítésére igen sokszor mily nagy horderejű, kiviláglik abból a körülményből is, hogy e véderőművet tisztán sajátságos neve után már őskori telepek vettem a nélkül, hogy azt előzetesen valaha láttam volna. Mert valamiképen a szlávban a nyelvi idióma az őskori földhányások, földvárak s erősségek bár napjainkig teljesen vagy nagyrészből elpusztult emlékeit a *Hrad*, *Hradok*, *Hradstye*, *Zámok*, *Zámček* s *tyn* (Malatyn, Plostyn, Budatyn) végződésű helyneveiben megőrizte úgy, hogy ily vidékeken ezen elnevezések a régészt mondhatnám kétségbevonhatlanul tájékoztatják s az őskori telepek felfedezésére rávezetik, azonképen e szóban forgó vidéken és sok máson is a «vár»-akhoz fűződő népmese s szájhagyomány nyújt támpontot a kutatónak. A hegy nevéhez kötött reményeim beteljesedtek, mert a midőn e hegyet a jelen év tavaszán színről-színre megláthattam, azon az őskori véderőművet, az emberi munka nyomait kétségbevonhatlanul megtaláltam. A «*Bélavára*» dél-északi irányban elterülő, félhold alakú hegyet alkot. Dél felé nyúló vége körülbelül 30 méterrel magasabb s lejtősebb felületű, mint északi része, mely valóságos hegyfokot alkot. A hegyet a lekenczei tágas völgyből jövő s igen lassú folyású patak határolja nyugatról, s kelet felé való folyásában a sebesvízű Riü-patakkaal egyesül, igen csekély távolságban a hegy lábától. Az egyesült patakok bő vize

aztán a hegy egész keleti aljában végig folyván, egyrészt a hegyhez való férközést korlátozó, másrészt bőséges ivó vízzel látta el az erődben lakókat, kik a hegyoldal ezen keleti meredek sziklái között bár veszélylyel, de mégis elérhették s felhasználhatták azt. A Bujánháza felől két ágban erre vezető szekérút a hegy nyugati aljában vezet tovább Ugocsamegye felé s e szekérútból visz a hegy csekélyebb lejtővel bíró oldalain fel azon két gyalogösvény is, melyeken a tetőre a legkönnyebben feljuthatunk. A véderőmű nem foglalja el a *Bélavára* egész felületét, csupán annak északi, a Maguricsra néző fokára terjed ki s a hegynek kihegyesedő fokától 130 lépésnyi hosszúságban húzódik dél felé, egy háromszögű sík felületet alkotván. E háromszög alapját egy 61 lépés hosszú, 2 méter magas s alapjában 15 lépés széles földhányás alkotja, mely valaha e háromszöget a hegy további déli részétől teljesen egész s hatalmas sáncz alakjában elválasztotta, de a vidék kincskeresői által időközben megrongáltatván, közepe táján átvágást mutat s ezenkívül még több helyen kisebb-nagyobb mértékben megbolygattatott. A kincskeresők e hasztalan munkája azonban az archæolognak tett némi szolgálatot, mert általuk feltárva lett a földhányás belseje s kiviláglott, miszerint ez vörösre kiégetett földből áll. A sík terület némi részben lejtősödik az oldalak felé; a sáncz tövéhez viszonyítván annak esését, a közepe 3, az északi vége 7, nyugati s keleti széle pedig 2—2 deciméterrel fekszik alacsonyabban. E terület képezte a mentsvár tulajdonképeni s azon területét, mely a véderőmű névvel felruházható, s melynek minden, de különösen keleti s északi oldala oly meredek sziklafalak által van határolva, hogy az azokon való feljutás, vagy az erődítménynek ezen oldalon való megostromlása úgyszólván lehetetlen, azért nem is volt szükséges azt ez oldalról külön sánczolásokkal, legfeljebb czövek sorral vagy sövény segélyével, megvédelmezni. Czövek sorral lehetett ellátva a nagy földhányás is, melynek felépítéséhez 2203 köbméter föld szükségeltetett s melynek anyaga az aljában máig is látható mély árokból került elő, mi által kettős cél éretett el az őskori ember védekezésében: földhányás alkottatott a belső vár fölött s mély árok huzatott annak tövében, mi a megközelítés akadályai növelésére nem csekély szereppel bírt, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a mai napig is 2 méter mélységű árok valamikor sokkal tetemesebb, talán még egyszer akkora mélységgel bírt.

Az árok két vége, mély bevágás alakjában a földhányás végeinél tovább folytatódott a hegy keleti s nyugati oldalain s mert ez utóbbi oldal esése csekélyebb, a bevágás nagyobb terjedelmű, mint a keleti oldalon lévő, a hol a feljuthatást a sziklás oldal igen megnehezítette. A hegy lábánál keleti irányban a nagy kiterjedésű avasi síkság kezdődik s mert e téren északkelet, kelet és dél felé mi sem zavarja a kilátást, a *Bélavára* optikai összeköttetésben állhatott az avasi síkföldet körítő hegycsúcsok s magaslatok említett égtájak felé eső (esetleg létezett) véderőműveivel s valószínű, hogy magának a lekenczei völgybejáratnak is megvédelmezésére szolgált. A telep jelenleg földművelők munkája alatt állván, az eke számtalan cserépdarabot vetett ki a kulturrétegből, mely a földhányás aljában megközelíti az egy méter vastagságot, míg a szélek felé mindinkább fogy, úgy hogy a térképünkön *D*-vel feltüntetett helyen már csak 40, *E*-nél pedig 10 centimeter. A kulturrétegnek a sánczóláson kívül sehol semmi

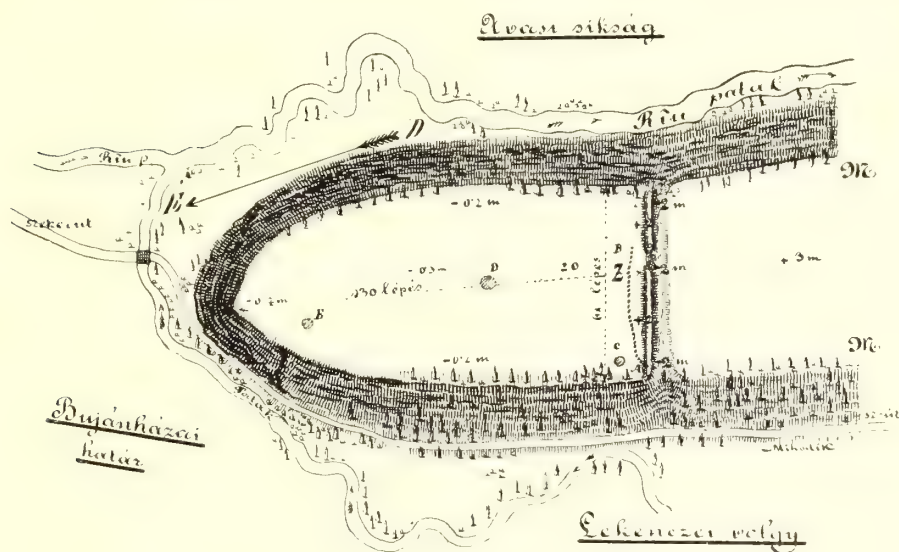
nyoma; tehát a *Bélavára* többi része huzamosabb tartózkodásúl nem szolgált az embernek, bár úgy lehet, sőt valószínű, hogy béke idején a hegy szeliden emelkedő s az erősségen kívül eső fölszínét is felhasználták az őslakók. Felásatását, Egry István úr társaságában, ez évi május havában kezdtem meg s időm-höz mérten másfél nap alatt az *A* ponttól *B*-ig vont, $1\frac{1}{2}$ méter mély s 1 méter széles kutatóárok segélyével eszközöltem. *A*-nál, alig 6 centimetryire a felszíntől rátaláltam a sötétfekete kulturtalajra, mely nagy számban tartalmazott edénytöredékeket s egy, 2·3 centimeter hosszú alapéllal bíró koczkalakú agyaggyöngyöt, mely közepén át volt fúrva és világos sárgára gyengén kiegészve. A kulturrétegben egy ponton a folyami kagylónak (*Unio*) számtalan egymásra hányt héjjára találtam, mik edénytöredékek kíséretében voltak itt konyhahulladék módjára eltemetve. A kagylók az erőd tövében, a lekenczei völgyből lefolyó csendesvízű patakából kerültek az ősember tápláléka közé; ily kagylókat most is bőségesen lehet halászni az említett patak iszapjában.

Az edények közül épet, vagy kevésbbé sértettet nem tudtam találni. A töredékek legtöbbször czifrázatlan volt s mindegyik keverve azon apró kavics szemecskékkel, a melyek a præhistorikus edények jellemzői. Sok volt e töredékek között vörös, sok barna s fekete színre kiegészve, ritkák voltak a grafitirozottak s akadt olyan is, melynek füle a föld nedvessége folytán a testtől elvált. Ezen látni lehetett a fül megerősítésének azon módját, a minőt a lengyelországi és galicziai telepeken felfedezett edények füleinél tapasztalhatni. Ugyanis a fül felső részén egyszerűen forrt össze az edénytesttel, alsó végéből azonban egy hegyes agyag-csap nyúlt ki s illett be az edény oldalának megfelelő helyén kivájt nyílásba, melyen keresztülhatolva akla módjára erősített meg természetesen még nyers agyag korában s azután kiegészve. A kulturréteg alsóbb részeiben a diszítések kizárólag az edények karimájára szorítottak. Leggyakoribb diszítési motívum a kiemelkedő vonal, mely olyanképen volt mélyedések által megszakítva, hogy az általuk előállott diszítés egy lapos négyoldalú pyramisokból összerakott lánczot képezett az edény nyaka körül. Találtatott egy, a bronzkort jellemző oly grafitirozott edénytöredék is, mely bekarcozott körrel kerített mezőből kiemelkedő kúpot képezett; ezenkívül több tekerccsdiszes és sok oly edénydarab, melyen a fül félzemlye alakú függelékeket alkotott, a minők hazánk több telepéről (rohácskai Liptóban; Ugocsamegyében: Csepe) ismeretesek. Minél inkább közeledtünk kutatóárkunkkal a *B* ponthoz, annál vékonyabb lett a kulturréteg legfelső határa, vagyis a kulturtalajon fekvő föld, mely körülmény az ásás nehézségeit csökkenté. A kulturtalaj legvastagabb részét *Z* pontnál értük el; másfél méter mélységből még tiszta hamuréteget hozott fel itt az ásó, de a mélyebbre való haladást megakadályozá a felbugygyanó víz, mely a *Bélavára* magasabb része leszűrődő vizének nyomása folytán gyülemlik e helyen össze. A kulturtalaj legfelsőbb része itt érdekes czifrázatú edénytöredéket juttatott zsákmányúl: a síma perem benyomkodott vonásokkal, az oldal pedig bekarcozott központi körökkel s ívekkel volt diszítve. Ezen edények mind vörösre voltak kiegészve, vastagságuk 0·8—1·5 centimeter.

A kulturrétegben nagy számmal hevertek jaspis, tűzkő, szarukő és oly andezit-trachyt töredékek, a melyek kagylós töréséről világosan megállapítható

volt, hogy azok nucleusokúl, nyíl s egyéb kőeszközök készítésére szolgáltak. Akadt egy tűzkövből készült, élein durván lepattogatott, csonka kőkés is, továbbá egy teljesen ép, négyszög alakú (14×3 centimeter) s egy törött, szintén négyszög alakú (5×4) csiszolt kőeszköz amphibol-tartalmú trachytból, a mit az agyagedények gyártásánál simítóul használhattak. Az erőd legérdekesebb leletét mindenesetre azon tűzkövből készített nyílhegy alkotja, melynek alakja a közéletben szivalaknak nevezett formát mutatja. Kerülete kitűnő ügyességgel van apró kagylótörés lapokkal körülpatlantva, egész nagysága 12 centimeter.

Mindezen tárgyak, kivéve a fentebb megemlített törött edénysimítót, az *A—B* kutatóárokából kerültek elő. A *D* pontban megásott föld már csak 40 centimeter vastagságban mutatta a kulturtalajt, de bőségesen adott cserépdara-

bokat, végre az *E* pontnál feltárt talaj már csak vékony, alig 10 cm. kulturréteget tüntetett fel, a miből konstatálható, hogy a védvár leginkább a földhányás aljában volt lakva, a mi védelmi s meteorologiai okokból is könnyen fölfogható.

Figyelembe véve ezen vidék közeti viszonyait s tekintve az itt talált kőeszközök anyagát, kimondhatom, hogy a Bélavára hajdani lakói szerszámaik anyagát legnagyobb részben a vidék kőzeteiből nyerék. *Felső-Falu* határában több, közöttük egy harmadfél kilogrammos darabban, rátaláltam azon vörvörös jáspisokra, a melyekből több darab nucleust leltem az erődben; az amphybol-trachyt e vidék hegyeinek alkotó kőzete, de hogy a *tűzkövet* mely vidékről szerezték a telep lakói, az előttem idáig ismeretlen dolog. A kulturréteg legalsó részeiben igen durva s cifrázatlan edénytöredékek, fentebb vékonyabbak, ügyesebben formáltak s cifrázottak, végre a legfelső részben a spirális disztítésűek fordultak elő, — valamennyien azonban szabadkézben, korong nélkül, készültek. A disztítmények

ezen modora a bronzkort jellemzi s kétségbevonhatlan ujjmutatást ad arra nézve, hogy e véderőmű az emberi civilizáció ezen korszakában lakott volt, mindamellett úgy hiszem, hogy a neolithkor embere már tanyát ütött e hegyormon, mely azután erősítettvén meg a hatalmas földsáncz és árokkal, mentvárul szolgált a vaskorszak fölléptéig. Több mint valószínű e véleményem, bár fémeszköz nem jutalmazá ez alkalommal fáradságomat, de az említett nyílhegy egyes technikája fém használatára vall, az edények leírt cifrázatai pedig annak létezését föltétlenül meghatározzák.

A telepen lelt kőeszközök, összesen 18 darab és a számtalan edénytöredék, a nagyszöllősi állami polgári iskola múzeumában őriztetnek, kivéven azon simítóeszközt, melyet Egry István úr magának tartott meg.

A telepnek általam eszközölt megásatása még csak igen csekély s alig számbavehető részét tárá föl az ősrégészet előtt, de annak egész területén való szakszerű átkutatása annyival is inkább kívánatos volna, mert az egész avasi völgykatlanban — tudtommal — ez az egyetlen præhistorikus véderőmű s éppen ezért van ez hivatva fényt vetni e vidék eddig teljesen ismeretlen præhistorikájára.

Mihalik József.

SOPRONI ÁSATÁSOK.

Ismeretes, hogy mennyire érdeklődik ő cs. és kir. fensége, Estei Ferencz Ferdinánd főherczeg a régi idők emlékei iránt. Ezen érdeklődése vezette őt a hellének klasszikus földjére, ez indította arra, hogy a kelet országait fölkeresse, hogy személyesen eszközöltessen ásatásokat ott, hol az emberiség első kulturálmái alakultak. Ásatásainak eredménye java részét teszi Konopist várában levő gyűjteményének. E gyűjtemény szaporítása személyesen vezetett ásatások útján képezi ő fensége kedves gondját.

A szaklapokból ismerte volt már ő fensége Sopron vidékének régiségi viszonyait, midőn elhatározá, hogy a város területén ásatásokat fog eszközölni. Miután a városi múzeumot szemügyre vette és a határban levő nevezetesb præhistorikus telepeket meglátogatta, kijelölé azon helyeket, melyeken kutatásokat foganatosíttatni akart. Ezek elseje volt a domonkosok soproni kertje. E kert a rendnek a Széchenyi-téren levő temploma mögött, a város délnyugoti részében terül el és végső szélével a Hosszúsor árkáig ér, melyen túl most épül be Sopron legújabb és legszebb tere, a római leleteiről ismeretes Deák-tér. Az említett kert földjét ugyancsak megásták már, azért nem igen biztató volt a remény, hogy abban valami érintetlen emléket találni lehessen; mindazonáltal a december hó derekán végrehajtott munka nyolcz sír felfödésével járt. Ezek közül négy elfödelt, négy pedig elégetett tetem

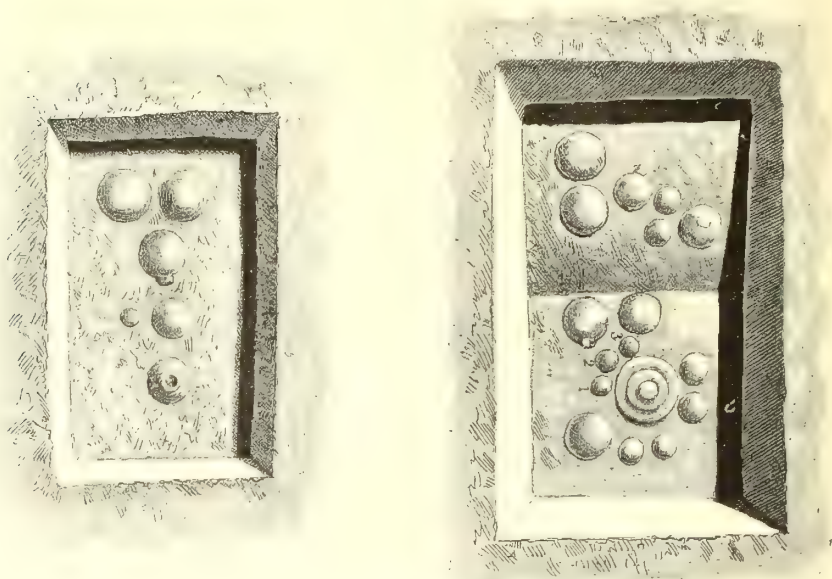

hamvait rejté magában. A régiségek kiemelésénél ő fensége, daczára a hideg, esős időnek, sajátkezüleg működött közre. A leletek közt kitűnik egy agyagból való mécses: NERI bélyeggel.

Julius hava elején ő fensége a várostól Ék-re eső Bécsidombnak a lőportornyok körüli részét jelölte ki kutatások teréül. E terület nyugati felében már 1882-ben és 1888-ban folytak nagyobb mérvű ásátások, melyek igen szép eredménynyel jártak. Jelenleg a keleti fele került kutatás alá, azonban a munka majdnem meddő vala, mert néhány tűzkő és jaspisszilánkon meg egynehány edénytöredéken kívül mitsem eredményezett.

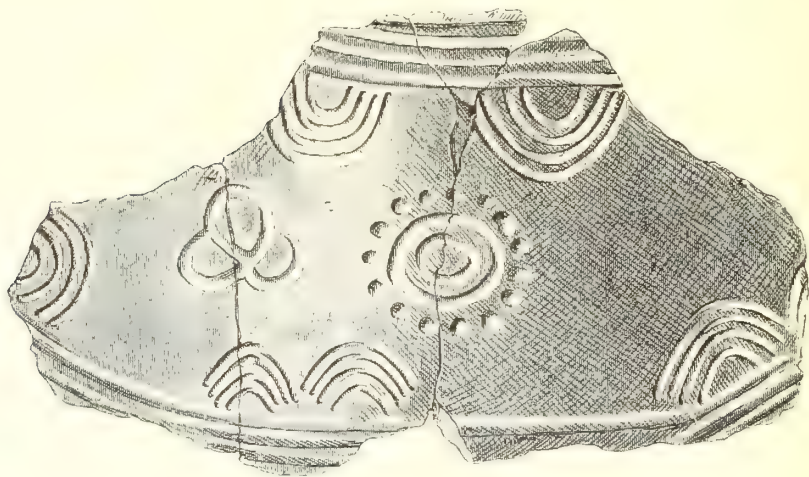
Annál kedvezőbbnek mondható a purgstalli ásátások eredménye. Itt ő fensége óhajtásához képest két kisebb és két közepes halom került föltárás alá. Az első halom gödrének méretei: K-Ny 3·5; É-D 2·8 m.; mélysége 0·80 m. Az I. számú rajz feltünteti a helyzetet. Ez kitűnő példája a normalis sírnak. K-en áll a hamvveder, beljebb egy tál, e mellett D-re egy kisebb tál; azután következik az öblödereku és széles nyílású füles edény, végül két nagy, fekete színű ú. n. nyakas urna a legtisztább hallstatti fajtából. A D-re levőt háromszögek, az északit kidudorodó bordák diszitik; mindegyikben benne a jellemző magasfülű merítő csésze. Fémnek semmi nyoma. «Szegény ember sírja!» jegyzé meg ő fensége, ki kamaraelnökével, gf. Wurmbrandt-Stuppach Leo, vezérőrnagy úrral, a legnagyobb érdeklődéssel emelé ki a száz meg száz darabra törött edényeket. A második, valamivel nagyobb halom gödrének méretei: K-Ny 5 m.; É-D 3·2 m.; mélysége 1·20 m. Miként a II. számú rajzból látható, a sírba rakott edények két csoportba válnak szét. A keleti csoport keleti szélén egymás mellett három edény állott; a kisebbek hamvvedrek, a nagyobbik feketeszínű, háromszöges díszítésű nyakas urna. É-on keretül két, füles edény állott, egyik vöröses, a másik fekete színű; Ny.-on a csoportot két nagy fekete urna zárta be. A közbenső téren egymásba állítva három ürestalpu csésze állott, melyekhez DNy-ról három gyúrmány támaszkodik. A másik csoport edényeinek sorakoztatása élénken emlékeztet az első haloméra, azzal a különbséggel, hogy a hamvveder É felől és egy kicsit K-nek áll. Ezen helyzet, valamint a pontos mérések alapján megállapított ama körülmény, hogy ezen csoport színe a keletinél 30 cm-rel magasabban fekszik, bátran följogosít azon föltevésre, hogy e halom két rendbeli temetés emlékeit zárja magában. A keleti csoport nevezeteseb tárgyainak képe alább szemlélhető. Az (I. számú) bombaalaku edény a kisebbik hamvveder, melyet ő fensége a repedések daczára egészben emelt ki. Ezen edény alakra nézve elüt a Purgstall egyéb hamvvedreitől. A 19 cm. magas és 20 cm. átmérőjű edény feneke csak 5 cm. széles; nyaka rövid; szája széle keskeny és ferdén kihajló; nyílása 10 cm.; színe vöröses

barna. Tartalma 1 orsópörgettyű (agyaggyöngy?), égetett csontok és gyantadarabok. A gyanta meggyújtva, kellemes illatot terjeszt; a nyirfából nyerték és részint a repedt vagy csorba *áldományos* edények foltozására, részint a hullágetés körül használták. A következő edény egy

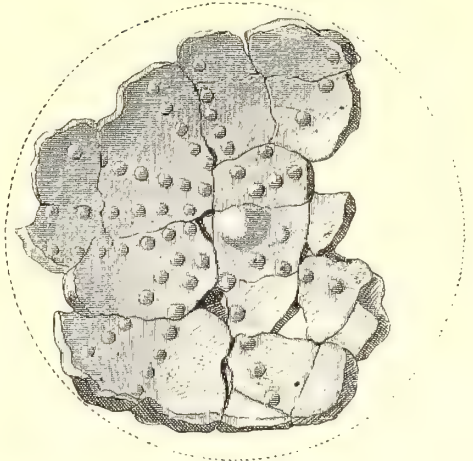
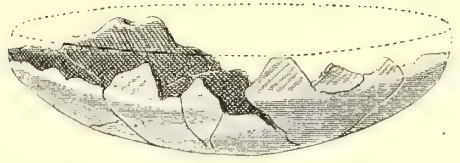
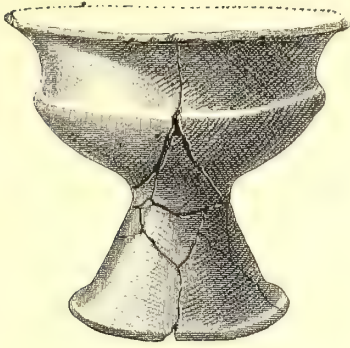

I.

II.

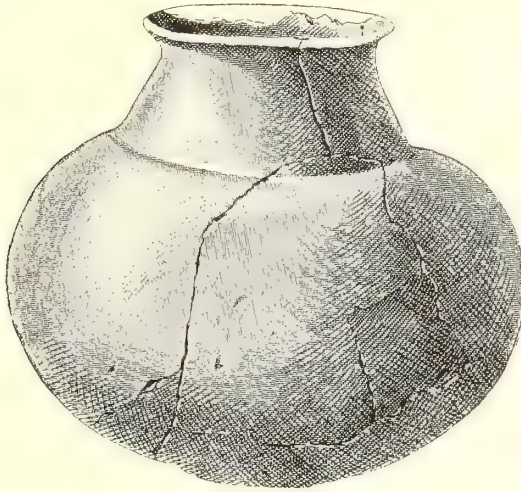

kis bögre; helyzetét a sírban az 1. szám jelöli (1. a halom képét). Fenekével rátapad egy kis karikára, melynek átmérője 5.5 cm. A bögre magassága 10.3 cm.; legnagyobb átmérője valamivel több 12 cm.-nél; szája nyílása 11 cm.; ennek széle igen keskeny és kicsit kifelé hajló.

5.

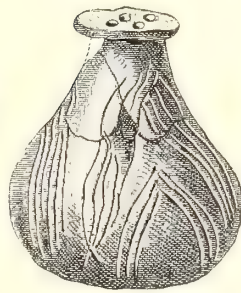
6.

1.

2.

4.

3.

Derekán, csaknem közvetlenül a nyak alatt, hat helyre egyenletesen elosztva, két vagy három tűske áll ki oldalt. A fölület pusztán maradt részét több párhuzamos vonalból képezett zig-zug szalag díszíti. A halom legérdekesebb lelete a figurális díszítésű urnácska (halomkép 2. sz.). Ezen vöröses-barna színű edény 2 cm. magas és 5·5 cm. átmérőjű üreges talpon áll, melylyel együtt egész magassága 13 cm.; legnagyobb átmérője 12 cm.; szája nyílása széleستül együtt csaknem 7 cm. A nyak és derék közötti tagozódást újjnyi széles körülfutó barázda jelöli. E barázda felső szélén kisebb rovásos háromszögek ülnek; közülök háromból a legprimitivebb módon emberi alakot formáltak. A derék öblösödő fölületén hasonlóképen rovásos háromszögek foglalnak helyet; közöttük egyik oldalt, szorosán egymás mellett két alak tűnik fel, míg valamivel odább csak egy áll magában.

Mind ez alakok primitív voltuknál fogva fölötte érdekesekek, mert igazában megmutatják azt, hogyan vergődtek föl a præhistorikus gerencserek az emberi alak ábrázolásához. A nyak mezején láthatók egyenesen a háromszögből, a díszítésnek e legszokottabb alakjából fejlődtek ki oly módon, hogy az alapra függőlegesen álló erősebb vonalat a háromszög csúcsán fölül annyira megnyújtották, hogy a háromszögben álló részszel csaknem egyenlő hosszúvá lett; ezen szabadon álló részen keresztül egy tört vonalat húztak, melylyel a karokat jelezték. Így megvoltak az emberi alak főbb körvonalai: a derék a szoknyaféle ruhával, a két oldalt szabadon elálló, könyökben meghajlított karok és a nyak, melyből azonban még nem fejlődött ki a rendesen kettős körökkel jelölt fej. Míg a nyak mezején levő alakoknál a lábak nincsenek feltüntetve, addig a derékon levőknel a szoknyából kiálló kettős törött vonalak kétségtelenül a testnek eme tagjait jelölik.

És ebben rejlik ezen kis urna jelentősége; mert az eddigi figurális purgstalli urnák rajzuk minden primitív volta ellenére is nagyobb haladásról tesznek tanúságot, sőt az egyik (1. juniusi füzet 1. és 2. ábra), melyen a vadászjelenet és a birkozók ábrázolják, tisztán mutatja, hogyan igyekszik szabadulni a præhistorikus művész a szorosán határolt geometriai alak merevségétől; míg ellenben a szóban forgó edényen az emberi alak ábrázolásának legkezdeti egy kis haladással — a lábak feltüntetésével — *együttesen* szemlélhető. Azon jelenség, hogy az alakok szélső szélét pontok kísérik, épen az alakítás eredetiségére vall, mert akárhány háromszöges díszítésű urnán láthatók a háromszögek oldalait kísérő e pontok.

Az utolsó tárgy (halomkép 3) gyerekjáték, még pedig csörgő. Fölületén esetlen vonalak szögeket képeznek dísz gyanánt. A csörgő nyílását négy helyen átfúrt kerek cserép zárta el. Zörgőül 5 kis agyag-golyócska szolgált.

A két közepes halom közül elsőnek föltárt gödre 6 m. hosszú és 5 m. széles volt. 40 cm. mélységben a munkások egyike bronztöredékekre akadt, melyek, minőségüket tekintve — egy spirális és egy vastagabb, ívformára hajlított drót — egy a halom fölhányásánál elveszett tűnek részei lehettek. Maguk az áldományos edények 1 m. mélységben két csoportban voltak elhelyezve. A csoportok keleti oldalán levő hamvvedrek egymástól 3 m-nyi távolságra estek. Ezekből befelé a szokásos edények olyképp sorakoztak, hogy középtájt már érintkeztek, vagyis elrendezésüknél fogva háromszögeket alakítottak, melyeknek alapjául a Ny-on álló nagy edények szolgáltak. Edények dolgában igen gazdagok voltak, de számukat pontosan nem lehetett megállapítani, mert egy iszonyú égiháború telezúdította vízzel az egész gödröt. Ennek az lett a gyászos következménye, hogy az amúgy is rosszul égetett edények töredékei csaknem mind szétmállottak. Legjobban sajnálta ő fensége, hogy egy agyagfigura csaknem egészen elveszett. Miként az 5. rajzból látható, ez is egyike azon alakoknak, melyek a Hallstatt időbeli, dunántúli telepeket jellemzik. Alkalmasint négy lábon állott, ezekből csak kettő lett meg; teste, mely sarjúalakúlag görbül fölfelé, kosfejekkel végződött; az egyik fele megvan. A testet mély barázdák borítják, melyek között bütykös sorok vonulnak föl a nyakhoz, melyen három ráncz fut körül. Két csészét is lehetett úgy ahogy összeállítani. Az egyik 6 cm. magas és 8 cm. átmérőjű talpon áll; egész magassága 12 cm.; átmérője a formásan meghajlított szélén 13 cm. Színe szürkésbarna; majdnem elegánsnak mondható.

A másik csésze lapos. 6. sz. Fenekét egy kis benyomás jelöli. Belső fölületét a benyomás alkotta dudorodástól sugáralakúlag kiinduló, pontokból képzett sorok díszítik.

E pontok nem egyebek, mint a bronzedényeken előforduló szögek fejének utánzásai. A mi ezeknél szükséges volt a lemezek összetartása végett, az az agyagedényeknél díszítő motivummá fejlődött. Érdekes a megfigyelés, hogy mi módon idézték elő e kidudorodó pontokat. A még puha agyagba finom tűvel mély lyukakat böktek és ezek hegyé finom agyaghártyát vontak; az edény égetésénél az üregbe szorult levegő kitégülván, az agyaghártyát felduzzasztotta, és ez által kecses pontokat képezett, hogy akár gyöngyöknek is beillenének. Ezen csésze átmérője 14 cm.; magassága 5 cm.

A jelentés teljessége kedvéért megemlítendő még az, hogy a déli csoport hamvvedrében a csontokon kívül hét cifrázott orsógomb vagy agyaggyöngy fordult elő.

Valamennyi halom közt legnagyobb a negyedik volt. Föltárt üregének méretei: K-ről Ny-ra 8 m., É-ről D-re 6.5 m.; mélysége az edényekig 1.10 m.

Benne az edények egy nagy négyszöget képeztek, melynek keleti oldala közepe előtt egészen külön állott a hamvveder; ebben csontokon kívül zománcczos üveggyöngyök is fordultak elő. Az edények többnyire nagyok és rendszerint háromszögekkel és kiálló bordákkal díszítvék. Egyiknek oldalán négy helyütt tömör foglyák állanak ki, melyek három helyen függőlegesen vannak keresztül fúrva a hordó kötelek átfűzése végett. Az egyiknek nyakán ritkább díszítés fordul elő. Álljon belőle itt egy részletének rajza. Legfeltünőbb a mustrák közül a kampós keresztalak. A kisebb tárgyak közül megemlítendő egy üreges talpon álló csaknem egészen lapos csésze; széle fűrész módjára csipkézett, közepén pedig egy csigavonal alakú díszítés látható. Egyik tálban egy 12 cm. hosszú és közepe táján 2 cm. széles vaskés pengéje feküdt; kissé lefelé görbülő hegye a hallstati típusra vall.

E halom kiaknázásánál ő fenségének, ki mindvégig nagy érdeklődéssel sajátkezüleg is órákon át vett részt a munkában, az ásatást abba kellett hagynia, mert katonai szolgálati viszonyai a hadgyakorlatokhoz szólították.

Sopron, 1892, szeptember hó 20-án.

B. L.

KÉT RÉGI ÖTVÖSMŰ AZ ERDÉLYI EGYHÁZ- MEGYÉBŐL.

A középkori ötvösség egyik főfészkeből, hazánk Királyhágontúli részéből van szerencsénk két érdekes régi ötvösművet bemutatni.

Az egyik a *korondi* (Udvarhelymegye) plébánia-templom *kelyhe* (1. ábra), melyet *Balázs Antal* plébános küldött föl Budapestre kijavítás céljából.

Ezen csinos arányu és tetszetős díszítésű tárgy, mint a talpára fűzött kis czédulából alaposan gyanítható, már megfordult egyik kiállításunkon, még pedig — ha nem csalatkozunk — az 1884. évben tartott ötvösmű-kiállításon, csak-hogy a kiváló műtárgyak halmazában kellő méltatásban nem részesült, sőt a kiadott hivatalos leíró lajstrom tárgyai között elő sem fordul. Talpa hatkarélyu, lesímuló alsó peremére külön öntött, áttört lombdíszítés van alkalmazva; a karélyok találkozási szögleteit erőteljesen modellirozott stylizált levél fűdi el. A talp álló pártája áttört lombozattal van kitöltve, melynek lehajló virágai a xv. század végén és a xvi. század első évtizedeiben készült kelyheken igen gyakran előfordulnak. A talp mezői sodronnyal keretelve, megszakítás nélkül nyulnak fel hatlapu szárrá idomultan azon kis ernyőig, mely a kehely nodusa alatt kiálló tagozatot képez. Az egyes mezők áttört lombdíszítései annyiban szegényesnek mondható, amennyiben ugyanazon mintából kerültek ki. A stylizált levelek a késő csücsíves ízlésre vallanak. E lombozatok között öt mezőben a középkor symbolismusa szerint a Szűz Máriát jelképező *unicornis* látható, míg

KORONDI (UDVARHELYMEGYEI) PLEBÁNIA-TEMPLOM KELYHE.

a hatodik mezőben mindössze annyi eltérést tapasztaltunk, hogy az ugró unicornis előtt egy papagály látható. Ezen felül minden mező lombozatának közepe táján egy csipkés négy szirmú kis virág van alkalmazva (szirmai közül kettő szétnyilva, kettő a kehely zárt bimbaját képező gombhoz simulva), melynek segítségével a külön öntött lombozatok a kehelyhez erősítvék.

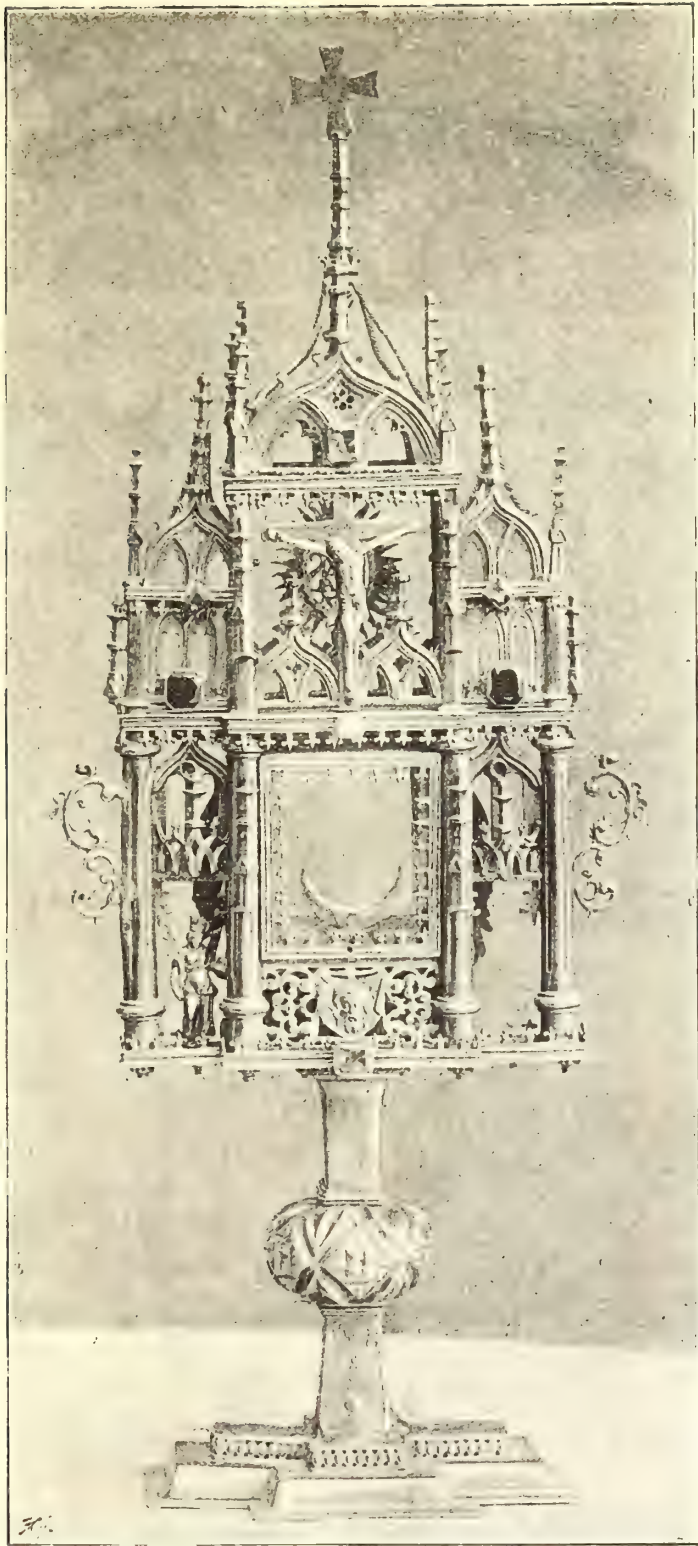
Az alsó szár fölött kiugró kis ernyőt ágművezet ékíti; a pomellum alatt és felett a hatlapu szárrészlet mindegyikét egy-egy epersem tölti ki. Maga a pomellum két hatszirmu rózsából van szerkesztve, melynek szirmait sodronykeretelésben áttört lombozat borítja. E lombozat mindegyike ötszirmu virágot ábrázol szétágazó levelek között. A pomellum rotulusai gyanánt négy levél között ülő epersem van alkalmazva, ami által a pomellum alatt és felett levő epersemek egész csoportozatot képeznek. A kehely kupájának kosarán az erőteljes áttört művű lombozaton kívül — mely a pomelluméihoz hasonló, csakhogy a virágkelyhet egy-egy apró gránát ékíti — emberi alakokat is találunk. A lombozat ötször ismétlődik és közötté négyszer egy férfi és egy nő egymással szemben, az ötödik lombozatban pedig kétszer a nő alak van ábrázolva.

A kosár erőteljes sodrony-keretelése fölött egymásba fonódó késő csúcsíves stylű virágokból szerkesztett párta képezi a befejező diszitményt. A kupa kevésbé kihajló szélű, mely alakítás gyakorlati szempontból, nem mondható előnyösnek, amennyiben a miséző papnak a sumptionál nagy elővigyázattal kell élnie. A kehely talpába belül V A L E N T I N I P R E S B I T E R I felirat van bekarcolva a XVI. század elejére valló betűkkel, arról értesítve bennünket, hogy e kehely *Balint* nevű áldozó papé volt. Az egész kehely tűzben aranyozott; itt-ott némi kis hiányokkal, melyeket a Szüts és Társa czég kiegészítettet. Méretei: magassága 0·211, talpának átmérője 0·125, a kupa átmérője 0·092—0·093 méter. Nehogy eredeti aranyozása, mely meglehetősen volt, szenvedjen, a kiegészítés a legnagyobb óvatossággal hajtattott végre. Az itt bemutatott ábra alapjául szolgáló fényképi fölvétel a kiegészítés előtt készült.

Nem kevésbé érdekes, de már valamivel későbbi időből való a másik ötvösmű, melyet 2. ábránkban mutatunk be. Ez a *csik-karczfalvai úrmutató*, melynek rövid leírása az 1884. évi ötvösmű-kiállítás lajstromában már előfordul,* csakhogy tévesen a csik-nagy-boldogasszonyi hitközség tulajdonaként van bemutatva. Ezen úrmutatót is a plebános (Rancz János) küldte be a főnebb említett czéghez kitatarozás céljából, azon kéréssel, hogy e sorok írójának utmutatása szerint történjék az ötvösmű kijavítása s esetleges kiegészítése. Hazai ötvösségünk története szempontjából ezen úrmutató annyiban bír érdekességgel, hogy kiészítési éve (1653) igazolja, miszerint a XVII. század derekán nálunk még mindig felhasználták a kéznél levő késő csúcsíves mintákból kiöntött részleteket (baldachinokat, fialákat, csúcsíves ablakokkal áttört lemezeket stb.) mint ezt úrmutatónkon elég világosan láthatjuk. A keresztalakú talp, esetlen szalagdiszítésével, a négyoldalú szár, a préselt pomellummal, mely már csak árnyéka a csúcsíves korszak erőteljes nodusainak, kivált pedig a hornyolt esetlen oszlopok jellemző oldaléitményeikkel a XVII. század gyarló kezelésére vallanak. E rész-

* V. ö. A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, 115. lap, 138. G. sz. alatt.

CSÍK-KARCZFALVAI ÚRMUTATÓ.

letekből merően elütnek a csúcsíves részletek, baldachinok, fülkék és fialák, melyek a késő korú alkotmány idomai közé ékelve a laicus előtt is feltűnnek. Az úrmutató felső része, mely a talp kereszt-idomát követő síklemez fölött emelkedik, késő liliomos pártáival s a négyszögű üvegezett hajlék mellett álló oszlopokra alkalmazott fialákkal, beosztását tekintve, elég csinosnak mondható. A kis házikó alatt alkalmazott Veronika-kendő a XVII. századi művek között nem mondható utolsó alkotásnak. A hajlék jobbján levő fülkében koronás női alak, jobbában pálmát, baljában nyitott könyvet tart; a baloldali fülke üres. Az üvegezett hajlék fölött három szakaszra osztott csúcsíves alkotmány, mint a középkori szárnyas oltárok koronája, emelkedik. A középsőben a feszületet, a két szélsőben a csúcsíves ablakok között köveket találunk alkalmazva.

Különösen sok fialát alkalmazott a mester az úrmutató felső részén, a középen állót ezenfelül még egygyel megtoldva, keresztvirága helyett egyetlen keresztet forrasztott csúcsára, egyszerű fémlemezből metszvéen ki azt. Az úrmutató hátsó oldalán, az üvegezett hajlék alatt a Veronika-kendő mögött, síma lemezre ponczczal e felirat van beverve: ECE PANIS VITE 1653. A hajlék mellett levő két síma, hengeralakú oszlop áttört diszítéssel van borítva s oldalt egy-egy szárnyas angyalfő (szárnyai az oszlop mentén föl és lefelé vannak irányozva) képezi figyelemre méltó ékítését. A feszület mögött Jézus és Mária neveinek betűiből összetett monogram sugaraktól környezve, tölti ki a felső középső mezőt. A lunula eredetileg síma volt, a talpába karczolt felirattól annyi vehető ki, hogy Ferenci Vicarius 1736-ban ujítottta meg. Méretei: magassága 0.465, talpának átmérője 0.114—0.141; a felső alkotmány talpa 0.055—0.156 széles; a lunula átmérője 0.033 méter, a szobrocška 0.045 méter magas. A kiegészítés csupán a következőkre szorítkozott: a fialák közül a hiányzók helyére újak alkalmaztattak, de ezüst színben, hogy az ujítás szembeötlő legyen; az üvegezett hajlék melletti balfülkébe a koronás női alak után öntött szobrocška állíttatott, de hátul REST betűket vésettünk be, jelezve, hogy e szobrocška új, még pedig kiegészítés. A kihullott kövek helyébe türkisek foglaltattak s a lunula — a plebános úr óhajára — apró kövekkel (2 türkisz, 2 almantin és középett egy gyémánt) rakatott ki. Az úrmutató csúcsáról az egyetlen kereszt eltávolíttatott s helyébe a fiala keresztvirága vissza lőn állítva.

Dr. Czobor Béla.

ADATOK A POZSONYI VÁRKÁPOLNA FESTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ 1563—1570.

Pozsony sz. kir. városa abban az időben, a mikor még az országgyűlések ott tartattak, a királyok ott koronáztattak s egyéb főbb állami hivatalok közt a magyar udv. kamara is ott székel, szebb napokat látott. Gyakran volt szerencséje a királyi udvarhoz. Az ilyenkor kifejtett ünnepségnek, mint ma napság is, egyik elmaradhatatlan pontja volt a fényes

isteni tisztelet. Ez a körülmény, de meg az uralkodó ház hagyományos mély vallásossága nagyon érthetővé teszi az oda irányuló törekvést, hogy a legmagasabb személyiség méltóságának és fényének megfelelő épületben imádják az uraknak urát. Bizonyosan ez készítette I. Ferdinándot arra, hogy a pozsonyi udvari kápolnát jeles szobrászok és festők műveivel minél díszesebben ékesítse. A terv valószínűleg akkor fogamzott meg benne, midőn fia megkoronáztatása végett napokig időzött a régi várfalak közt. Miksát 1563. szept. 8-án koronázták királylyá s már a következő hónap 26-án arról értesíti I. Ferdinánd a pozsonyi udv. kamarát: elhatároztuk, hogy a pozsonyi várunkban levő kápolnát kiváló művészszel kifestetjük, e munkára *Julius Licinius* vállalkozott. Egyúttal rendeli, hogy a művésznek azonnal fizessen a kamara 200 frtot.

Ferdinánd nem érthette meg a munka bevégzését, még annak kezdetén elhalálozott. Azonban fia, Miksa folytatta atyja kegyeletes szándékát; több ízben, így 1565. jan. 22-én, nov. 27-én, decz. 7-én és 10-én, 1567. aug. 1-én utasítja a kamarát, hogy a festőnek kevesebb-több összeget fizessen. A kincstár azonban nem volt mindig abban a helyzetben, hogy a türelmetlenkedő művész követeléseinek eleget tehesen. A szakadatlan háború igényei előbbvalók voltak. Úgy lehet a kamarai tanácsosok is sokallották már a munka hosszára húzódását s az apránként kiszedegetett előlegeket. Tudni kívánták: vajjon a kiutalványozott pénzért megszolgált-e? Ezért 1568 vége felé Br. Karlynggh János és Hosszutóthy György tanácsosok két olaszszal, majd ismét titokban, a művész tudta nélkül, a festészetben jártas két pozsonyi polgárral a még befejezetlen munkát megbecsültették. Az olasz becslők 1308 frtra, a pozsonyi szakértők ellenben csak 1000 frtra becsülték a mű készen levő részét. Licinius személyesen jelentkezett Bécsben s állítván, hogy feladatát teljesen befejezte, a becslések ellenében a Ferdinánddal kötött szerződésben kialakult 1500 frt kifizetését kívánta. A király ennél fogva újabb becslést rendelt el s midőn ez azért nem volt lehetséges, mert Pozsonyban nem akadtak erre alkalmas szakértők, Bécsből küldte *Albondinus Antalt*, *Mátyás szobrászt* és *Strada Jakab* régészt azzal az utasítással, hogy a kamara gondoskodjék ellátásukról, a várba való szabad ki- s bejárhatásukról s egyáltalában őket feladatukban készséggel támogassa. Abból a körülményből, hogy a becslők közt szobrász is szerepel, azt gyaníthatjuk, hogy Licinius nem csak festményekkel, hanem szoborművekkel is díszítette a kápolnát.

Hogy mi lett a becslés eredménye? adatok hiányában biztosan nem tudjuk. Úgy látszik, a harmadik bizottság sem találta érdemesnek, hogy Liciniusnak az egész összeg kifizettessék, a mi miatt a festő megbosszankodván ott hagyta az egész munkát. Legalább erre enged követheteni az, hogy a király 1570. június havában *Macciolinus Ulysses*

*Romanus*¹ olasz festőt küldte Pozsonyba a félbe maradt mű befejezése végett. Miként oldotta meg feladatát Macciolinus? nem tudjuk. Róla még csak egy okmányunk van 1570. nov. 26-ról. E szerint alig pár havi működés után a művész megbetegedett s ez állapotára való tekintettel a király 40 tallért utalványoz neki a pozsonyi pénztárból, azzal a meghagyással, hogy a kamara az erre teendő kiadásokról pontos számadást vezessen. Munkája tehát még akadt a festőnek elég; bevégezte-e vagy betegsége miatt felhagyott vele, vagy a halál elragadta? adatok hiányában meg nem állapíthatjuk.

I. *Pozsony 1563 okt. 26.* Ferdinandus etc. Reverende ac Egregij fideles nobis dilecti. Decrevimus Capellam in hac arce nostra Psoniensi, insignis cuiusdam Artificis manu depingere, quam quidem picturam Julius Licinius pictor absolvendam recepit. Itaque in initium huius operis illi ducentos florenos Rhenenses, e cameræ nostræ istius proventibus jam statim numerandos constituimus. Quare vobis firmiter mandamus, ut præfato pictori dictos ducentos florenos in rationem futuri laboris citra moram et cunctationem ulla confestim e memoratis redditibus numerari et consignari curetis. Executuri expressam nostram voluntatem. Ex Arce nostra Psoniensi die vigesima sexta octobris, anno etc. LXIII° Regnorum nostrorum Romani XXXIII. Cæterorum vero XXXVII. Ferdinandus.²

II. *Bécs 1565 jan. 22.* Maximilianus etc. Reverende ac Egregij fideles nobis dilecti. Meminisse vos credimus Divum quondam Imperatorem Dominum ac parentem nostrum charissimum piæ celebrisque memoriæ cum Julio Licinio Pictore nostro de Sacello isto Psoniensi insignibus picturis ornando pepigisse. Cui quidem vos etiam hoc nomine aliquam pecuniæ summam dedisse accepimus, quam vero is homines suos istic habeat, in eo opere continuo pergentes, oravit nos, ut sibi rursus aliquam pecuniam, qua suos sustentare queat constituere dignaremur. Quapropter vobis firmiter præcipimus ut memorato Licinio ducentos florenos in hujusce operis rationem e cameræ nostræ istius proventibus quam primum et citra moram ulla numerari et consignari curetis; facturam juxta benignam nostram mentem et voluntatem expressam. Datæ in Civitate nostra Vienna die XXII. January A^o LXV. etc.³

III. *Bécs 1565 nov. 27.* Maximilianus etc. Reverende etc. Quamquam superioribus mensibus ex mandato nostro aliquam pecuniæ summam pictori nostro Julio Licinio in rationem picturæ sacelli nostri regy arcis istius numeraveritis, tamen cum intelligamus eam summam ipsi ad perficiendum opus non sufficere. Benigne vobis mandamus, ut præfato pictori ultra prius numeratam pecuniam hoc mandato nostro sine mora trecentos florenos ex proventibus cameræ nostræ Hungariæ assignari curetis, quo ocius prædictam pecuniam absolvere queat. Executuri benignam voluntatem nostram. Datum in civitate nostra Vienna die XXVII. Novembris A^o. etc. LXV. etc.⁴

¹ Így találok *egyszer* nevét a «benig. resolut.» betűsoros mutatójában,

² Orsz. Ltár. Benig. resol. reg. ad Cameram Poson. 1563. fol. 327.

³ U. o. 1565. fol. 9.

⁴ U. o. 1565. fol. 17

IV. *Bécs 1565 decz. 7.* Maximilianus etc. Reverende etc. Mandavimus quondam vobis vigesimo septimo die proxime præteriti mensis Novembris, ut pictori nostro Julio Licinio trecentos florenos absque mora traderetis, verum cum intelligamus cum non amplius centum florenos accepisse; jam fere perfecta pictura, se quos habet istic adjuutores suos non diucius sine detrimento suo alere, neque absolvere posse, nisi plene sibi de supradictis 300 florenis satisfiat. Quocirca iterum vobis et serio committimus, ut quantum omnino fieri potest, tam mature præfato Licinio de integris trecentis florenis satisfaciatis ut et servitores suos dimittere et sumptus non necessarios rescindere queat. Executuri certam et benignam voluntatem nostram. Datum in civitate nostra Vienna die septima mensis Decembris A^o. LXV. etc.*

V. *Bécs 1565 decz. 10.* Maximilianus etc. Reverende etc. Queritur pictor noster Licinius vos mandatis nostris de solvendis sibi 300 florenis hactenus nondum satisfacisse et excusationem adferre, longe magis necessarias erogationes vobis incumbere. Cum autem dictus Licinius aulam nostram sequi debeat et absque solutione præfatæ summæ nequaquam proficisci queat. Iterum vobis et serio mandamus ut postpositis aliis erogationibus ei absque mora plene et omni modo juxta priora mandata satisfieri curetis. Executuri certam voluntatem nostram. Datum in civitate nostra Vienna die decima Decembris A^o. etc. LXV. etc.**

VI. *Pozsony 1567. aug. 1.* Maximilianus etc. Reverende etc. Institit jam denui apud nos Julius Licinius pictor, ut ei ad perficiendum in capella nostræ arcis Poseniensis picturæ opus, aliquam summam pecuniæ à camera prius acceptam addere dignemur. Etsi autem dubium sit, an eam, quam hactenus accepit pecuniam promeruit, nihilo serius tamen ei ducentos florenos, ut in opere procedere possit addendos et numerandos in futuram rationem decrevimus. Quamobrem vestræ fidelitati clementer injungimus, ut eidem pictori Licinio ducentos florenos ex cameræ nostræ Hungaricæ proventibus numerari et assignari curetis. Quo modo clementem nostram exequimini voluntatem. Datæ ex arce nostra regia Poseniensi prima die Aug. A^o. LXVII.***

VII. *Bécs 1568 okt. 7.* Maximilianus etc. Reverende etc. Cum literis vestris decima quarta die elapsi mensis currentis anni accepimus æstimationem picturæ sacelli arcis nostræ Poseniensis, quæ præsentibus viris ordinatis Joanne Libero Barone a Karlyngh et Georgio Hozzwthoty primo per duos Italos, deinde clandestine per duos civitatis Poseniensis artisque peritos cives, opere tamen adhuc imperfecto facta est, quarum ambarum partium æstimationes diversæ fuerant; prior enim in mille triginta octo, altera in mille flor. tantum accomodaverat. Cum autem opus jam sit perfectum et absolutum, Julius Licinius, pictor dicti operis sibi pro isto juxta quamdam conventionem inter dominum quondam Cæsarem Ferdinandum felicissimæ memoriæ et eum initam, videlicet mille quingentorum coronatorum satisfieri cupit, cujus tamen conventionis nulla apud cameram nostram aulicam exstat memoria, hoc autem quod a vobis istic acceptum tulit ad hoc opus perficiendum, juxta extractum missum sunt floreni mille et septua-

* U. o. 1565. fol. 179.

** U. o. 1567. fol. 186

*** U. o. 1567. fol. 113

ginta quinque. Quamobrem vobis benigne mandamus, ut dictam picturam de novo per artis peritos æstimari quamprimum curetis, nosque demum de hoc facto, quid ei amplius dandum esse putetis scripto certiores redditis. Exequimini hoc modo benignam voluntatem nostram. Datæ in civitate nostra Vienna vigesima septima die Octobris A^o etc. LXVIII. etc.¹

VIII. *Bécs 1569 márcz. 29.* Maximilianus etc. Reverende etc. Literas vestras quarta die novembris præteriti anni ad nos in negotio æstimationis picturæ sacelli arcis isthic nostræ, per Licinium pictorem confectæ datas benigne accepimés, nimirumque apud vos non essent, qui de dictæ picturæ artificio judicare possint, nobisque consulere, ut hujus operis æstimationem per alios artis peritos Licinio non advertente fieri curaremus, vestræ itaque humili censuræ atque opinioni benigne aquiescimus et cum antea inspectores et æstimatores dicto operi adhuc imperfecto, habuerimus Antonium Albondinum et Mathiam sculptorem, scitote nos jam eosdem ad hanc æstimationem elegisse eo cum mandato, cum jam operi extrema manus addita sit, ut se eo conferant illudque penitius ac accuratius inspiciant, indicent et æstiment, nosque postmodum, quid eum emensum fuisse censebunt, consilio vestro informetis. Et hæc sunt, quæ ad vestras memoratas literas nobis significandum esse duximus, nihil autem aut parum referre arbitramur, etiamsi Licinius quoque isthic adsit cum æstimatio etiam ipso nesciente nobis per vos transmitti queat. Datæ in civitate nostra Vienna, antepenultima die Marty A^o etc. LXIX. etc.²

IX. *Bécs 1569 apr. 30.* Maximilianus etc. Reverende etc. Scripsimus vobis die vigesima nona, die proxima elapsi mensis nos alteram et ultimam picturæ inspectionem et æstimationem in arce nostra Posoniensi per Julium Licinium pictorem factæ fieri decrevisse, et ad hanc priores dicti operis inspectores et æstimatores, ut pote Antonium Albondinum et Mathiam sculptorem, cum uno tertio nostro antiquario fideli nobis dilecto Jacobo Strada elegisse, qui sese præsentibus vestris vobis sistunt literis, quamobrem vobis benigne mandamus, ut ipsis quoad istic in negotio commorandum erit, necessarios suppeditetis sumptus. Executuri hoc modo benignam voluntatem nostram. Datæ in civitate nostra Vienna ultima die Aprilis A^o etc. LXIX. etc.³

X. *Bécs 1570 jun. 12.* Carolus Archidux Austriæ etc. Reverende etc. Proficiscitur ad vos præsentium exhibitor Ulysses Romanus ut picturam imperfectam in sacello isthic absolvat; quare mandamus vobis Sacratissimæ Romanorum Cæsareæ ac Regiæ Majestatis nomine benigne, ut cum in arcem isthic et sacellum introduci et animadverti curetis, quibus modis eam picturam absolvere velit. Idque vobis deinceps literis vestris signanter declaretis ad suam Majestatem, si opus esse videbitur relaturis. Executuri hoc modo benignam Majestatis Suae nostramque voluntatem. Datum Vienna die duodecima mensis Junij Anno Domini Millesimo Quingentesimo Septuagesimo.⁴

XI. *Bécsujhely 1570 szept. 1.* Carolus Archidux etc. Reverende etc. Mise-

1 U. o. 1568. fol. 183.

2 U. o. 1569. fol. 52.

3 U. o. 1569. fol. 73.

4 U. o. 1570. fol. 92.

ramus Sac. Rom. Cæs. Regiæ Majestati domino et fratri nostro charissimo formam picturam, quo pacto Ulysses Romanus oratorium Pisoniense depingere velit, quod cum Majestati Suæ placeat, remittimus vobis eam formam, Majestatis Suæ nomine benigne mandantes, ut memorato pictori injungatis, ut illam picturam incipiat et absolvat, expensas necessarias illi dantes, et concedentes quo libere in arcem istam ire et redire queat, serio autem illi indicetis, ut istum laborem tam artificiose, quam venuste et diligenter perficiat, ut causam habere possit Cæsarea Majestas eum promovendi. Literas peculiariter ad pictorem ab aula Majestatis Suæ scriptas hisce vobis transmittimus. Executuri estis præfato modo benignam Majestatis Suæ et nostram voluntatem. Datæ ex Nova Civitate ipsis calendis Septembris A° etc. LXX.*

XII. *Bécsujhely 1570 nov. 26.* Carolus Archidux etc. Reverende etc. Mandaveramus vobis superioribus literis nostris, ut Ulyssi Romano pictori, qui sacellum illud pingeret necessarios expensas tribueretis. Cum itaque nos adjecta supplicatione sua docuerit, se adversa valetudine per unum atque alterum mensem laborasse et quadraginta talleris sibi opus esse. Mandamus vobis Sac. Rom. Cæs. ac Reg. Majestatis, domini et fratris nostri charissimi nomine, ut in rationem expensarum una vice quadraginta talleros numerari et sumptus, quod illi suppeditabitur diligenter conscribi curetis, quo absoluta pictura ratio cum illo finiri queat. Executuri hoc modo benignam Majestatis Suæ et nostram voluntatem. Datæ ex Neapoli Austriæ die XXVI. mensis Novembris A° etc. LXX.**

Dr. Illéssy János.

AZ ORMÓDI ARANYKINCS ÉRMEI.

Az Arch. Értésítő már megemlékezett e leletről. Lehóczky Tivadar jelentése róla az idei folyam febr. számában olvasható. Időközben a tárgyakat hivatalosan megküldték a n. múzeumnak.

Ezek: 3 drb. rög, egy rudacska, egy láncz, egy sodrony, egy hurok és 24 drb. érem. Valamennyi tárgy aranyból készült.

Nemsokára reá a n. múzeum még egy aranyérem birtokába került, mely ugyancsak e leletről való, de kereskedő kezébe jutott.

Bár az érmek kivételével a többi tárgy kevés jelentőséggel bír, mégis fontos e lelet egyrészt a hely miatt, a hol napfényre került, másrészt a benne foglalt érmek miatt. Beregmegyében sohasem laktak a rómaiak. Miután Aurelianus császár Kr. u. 275 kivonta legióit Daciából, az a nyugoti gótok kezébe került. Az övék lehettek a szomszédos területek is.

Az érmek között legrégebb Sabina (Hadrianus neje) aranya a II. sz. első harmadából. A legújabbak I. Valentinianus (364—375.) és Valens

* U. o. 1570. fol. 175.

** U. o. 1570. fol. 202.

(364—378.) aranyai. Minthogy ezek a darabok szinte újdonszerűeknek mondhatók, minden valószínűség mellett szól, hogy még e császárok idejében került a lelet a földre. Az ormódi aranykincs e részben nem az első. A két szilágyosmlyói kincset ugyanezen időtájt rejtették el a földben. Ezt pedig csak az e tájon lakó nyugoti gótok tehették. 375 táján törtek be ugyanis a keleti gótok, a kik elől a nyugoti gótok az alsó Duna vidékére menekültek. Kincseiket abban a reményben temették a földre, hogy visszajöhetnek. Ha magukkal viszik, a római tisztviselők kapzsi kezeibe jutnak.

375-ig a nyugoti gótok a rómaiaknak hol szövetségesei, hol barátai, hol ellenségei voltak s a rómaiak a béke fejében nekik rendes adót fizettek. Ez az adó természetesen csak arany lehetett. A három rög ékszerek vagy érmek beolvasztásából keletkezett. A többi tárgy csonka. Az érmek a Sabina-féle csonka darab, továbbá Julianus, Valentinianus és Valens darabjai, tehát a legújabbak kivételével vagy át vannak lyukasztva vagy füllel ellátva. A nyugoti gótok a római aranypénzeket ékszerül, díszítésül használták.

Az ormódi leletben foglalt érmek a következők:

1. *Sabina*. Hadrianus (Kr. u. 117—138) neje. Av. SABINA AVGVSTA Mellképe jobbra. Fején diadémá, haja kontyba van fonva. Rev. Balra ülő alak körvonalai. Vesta? A körirat teljesen lekopott. Az előlapé is csak nehezen betűzhető ki. Az éremből egy szelet le van vágva. 1 darab.

2. *Marcus Aurelius* (161—180). Av. IMPMANTONINVS... Mellképe jobbra. Rev. SALVTI AVGVSTOR TRPXVIICOSIII Salus balra álló alakja. Jobbjával egy oltár körül csavarodó kigyót etet. Baljában kormánypálcza. Lyukas. A köriratok és előállítások meglehetősen kopottak Coh.₂ III. n. 560. 1 darab

3. *Diocletianus* (284—305). Av. IMPCCVALDIOCLETIANVSAVG Bab. mellképe jobbra pánczéiban és köpenyvel. Rev. IOVICONSERVATAVGG Jupiter balra áll, válláról köpenye lóg alá, jobbában villám, baljában kormánypálcza. Füles. Mindkét oldal kevésbé kopott. Coh.₂ VI. n. 220. 1 darab.

4. *Maximianus Herculeus* (285—305). Av. MAXIMIANVS PFAVG Bab. feje jobbra. Rev. HERCVLIVICTORI Hercules egy sziklán megpihenve ül s jobbra tekint. Balra buzogánya, jobbra puzdrája és íjja. Szelvényben P, a másik betű (R?) helyén át van lyukasztva. Elég jó fentartású. Coh.₂ VI. n. 303. 1 darab.

5. *U. a.* Av. IMPMAVRVALMAXIMIANVSAVG Bab. mellképe jobbra. Rev. IOVICON SERV ATORIAVGG Jupiter balra álló mezítelen alakja. Válláról a köpeny lóg le. Jobbjában villámot, baljában kormánypálczát tart. Lyukas, füle pedig letört. Közepes fentartású. 1 darab.

6. *Galerius Maximianus* (292—311). Av. IMPMAX IMIANVSAVG Bab. feje jobbra. Rev. COMES AVGG Mars mezítelenül, de sisakosan balra áll ívezettel összekötött két oszlop között. Jobbjában lándzsa, baljában paizs. A szelvényben TR. Két helyütt lyukas. Elég jó fentartású. 1 darab.

7. *Id. Licinius* (307—324). Av. LICINI VSPFAVG Bab. feje jobbra.

Rev. **PRINCIPISPRO VIDENTISSIMI** Oszlop e négy soros felirattal **SAPIENTIA**. Az oszlop tetején bagoly. Lábánál balra sisak, jobbra paizs és dárda. A szelvényben **QARL** Két helyütt is át van lyukasztva. Elég jó fentartású. 1 db. Quinár. Coh.₂ VII. n. 142.

8. *I. Constantinus* (306—337). Av. **CONSTANTI NVSPFAVG** Bab. feje jobbra. Rev. **GAVDIVMRO MANORVM** Harczos, jobbujában lándzsa, baljával vállán nyugvó trophæumot tart, bal lábával földön heverő ellenséget tapos. Lyukas, füle le van törve. 1 darab.

9. *U. a.* Av. **CONSTANTI NVSPFAVG** Bab. mellképe köpenyben és pánczéiban jobbra. Rev. **GAVDIVMRO MANORVM** A szelvényben **ALAMANNIA** Alemannia balra a földön ül bánatosan és visszatekint. Mögötte trophæum, paizs és íjj. Füle le van metszve. Közepes fentartású. 1 drb.

10. *U. a.* Av. **IMPCONSTANTI NVS PIVSFAVG** Diad. mellképe jobbra, köpenyben és pánczéiban. A sima hátlap közepén V Füles. 1 drb.

11. *U. a.* Egészben azonos az előbbivel, fül helyett azonban két ponton át van lyukasztva. 1 drb.

12. *Crispus* (317—326). Av. **DNCRISPVSNOBCAES** Bab. mellképe balra köpenyben és pánczélosan. Rev. **VICTORIACRISPICAES** Victoria szárnyasan sisakon és pánczélingen jobbra ül, térdén paizsot tart, melyre írja **VOT X** A szelvényben **SIRM** Elég jó fentartású. Füle csonka. 1 drb.

13. *Iffj. Constantinus* (317—340). Av. **FLCLCONSTAN TINVSIVNNC** Bab. feje jobbra. Rev. **GAVDIVMRO MANORVM** A szelvényben **SARMATIA** Földön balra ülő női alak, sírva tekint vissza a háta mögött emelkedő trophæumra. Füle csonka. Elég jó fentartású. 1 darab. Coh.₂ VII. n. 109.

14. *I. Constans* (333—350). Av. **CONSTANS AVGVSTVS** Diad. mellképe jobbra. Rev. **VICTORIAEDDNNAVGG** (Victoriae dominorum nostrorum augustorum duorum). Két Victoria állva koszorút tart, a melyben **VOT X MVLX** olvasható. A szelvényben **TR** 2 darab. Az egyik füles, a másiknak füle le van törve. Jó fentartásúak. Coh.₂ VII. n. 170.

15. *II. Constantius* (323—361). Av. **CONSTANTI VSAVGVSTVS** Diad. mellképe jobbra köpenyben. Rev. **VICTORIAEDDNNAVGG** Két Victoria állva koszorút tart, a melyben **VOT X MVLX** olvasható. A szelvényben **TR** Füles. Jó fentartású. 1 darab. Coh.₂ VII. n. 278.

16. *Vetranio* (350). Av. **DNVETRA NIOPFAVG** Bab. mellképe jobbra pánczélosan lándzsával és paizszal. Rev. **SALVATOR REIPUBLICAE** Vetranio balra halad, egyik kezében a labarumot tartja, másikban lándzsát. Nyomában van Victoria, ki megkoszorúzza. A szelvényben **SIS** Füles. Jó fentartású. 1 darab.

17. *Magnentius* (350—353). Av. **DNMAGNEN TIVSPFAVG** Mellképe jobbra köpenyben. Rev. **VICTORIAAVGLIBRO MANOR** Victoria és Libertas állva, együtt tartanak egy trophæumot. Victoria azonkívül pálmát, Libertas kormánypálczát fog. 2 darab. Mindkettő füles. Az egyiknek szelvényében **TR** a másikéban **SMAQ** Jó fentartásúak. Coh. VI. n. 16.

18. *Constantius Gallus* (351—354). Av. **DNCONSTANTIVSIVNNOBC** Mellképe jobbra köpenyben. Rev. **HOC SIGNO VICTORERIS** Constantius balra halad, jobbujában a labarum, baljában egy lándzsa. Nyomában van Victoria, ki

megkoszorúzza. A szelvényben * TES * Füles. Jó fentartású. 1 darab. Coh. VI. n. 10.

19. *Julianus* (361—363). Av. FLCLIVLIA NVSPPAVG Szakállas mellképe diademával jobbra, köpenyben és pánczéiban. Rev. VIRTVSEX ERCGALL Julianus sisakosan és hadi öltözetben jobbra halad, de visszatekint és jobbával barbár foglyot hurrzol, baljával pedig egy trophæumot tart. A mezőben sas, szájában koszorúval. Szelvényben KONSÆ Igen szép fentartású. 1 db. Coh. VI. n. 25.

20. *I. Valentinianus* (364—375). Av. DNVALENTINI ANVSPFAVG Diad. mellképe jobbra. Rev. RESTITVTOR REIPVBLICAE Valentinianus hadi öltözetben áll, jobbra a kezében tartott Victoriára tekint, baljával a labarumot fogja. 2 drb. Az egyiknek szelvényében SMLVG a másikban SMNC Mindkettő igen szép fentartású. Coh. VI. n. 26.

21. *Valens* (364—378). Av. DNVALEN SPFAVG Diad. mellképe jobbra. Rev. RESTITVTOR REIPVBLICAE Valens hadi öltözetben áll, jobbra a kezében tartott Victoriára tekint, baljával a labarumot fogja. 2 drb. Az egyiknek szelvényében * SIRM a másikban CONSP * Mindkettő igen szép fentartású. Coh. VI. n. 32.

Vannak ez éremsorozatban egyes darabok, melyekről néhány megjegyzést kell tennem. Az 5. számú kétségkívül Maximianus Herculeusé. Figyelemre méltó azonban, hogy az előlap körirata Cohenben (VI.₂ n. 369.) az Imp. követő C-vel bővebb. A 6. számút illetőleg az előlap körirata ép úgy jelentheti Maximianus Herculeust, mint Galerius. Cohen (VI.₂ 487—492.) teljes határozottsággal csak azokat tulajdonítja Galeriusnak, melyeken mint *cæsar* szerepel. A többi kétséges érmet inkább Herculeuséinak tartja. A mi előlapunk is Hercules pénzei közt van. A miért én mégis Galerius pénzei közé sorolom, az a hátlap, melyre nem akadtam rá Cohen könyvében Hercules érmei között, de igen is Galeriuséi között, persze más előlappal (MAXIMIANVS N. C.). V. ö. Coh. VII.₂ n. 12. A 8. sz. darabnál az az érdekes, hogy a hátlap előállítását a GAVDIVM ROMANORVM körirattal kapcsolatban Cohen művében fel nem található. A 9. számú érem annyiban tér el a Coh.₂ VII. n. 165 alatt leírt példánytól, hogy a mienken Constantinus mellképe van, holott ott csak bab. feje néz jobbra. A 12. sz. érem előlapján NOB áll, holott a Coh.₂ VII. n. 145 alatt leírt példányon NOBILISS fordul elő. A 16. sz. érem összevethető Coh. VI. n. 2. példányával. A különbség a kettő között az, hogy a mi darabunkon Vetrano mellképe babérrkoszorús és diademás, továbbá paizszal és lándzsával fölfegyverezve jelenik meg.

Dr. Kuzsinszky Bálint.

LEVELEZÉS.

I. WOSINSZKY MÓR. A HARCZI (TOLNA M.) FÖLDVÁRRÓL.

Az őskori védművek egyik ritka szépen fennmaradt alakját találjuk Harcz nevű tolnamegyei községben. Lehetséges, hogy a védmű tövében fekvő község ettől nyerte elnevezését. A Zombáról Szegszárdra vezető országúton bal oldalon, a Sió-Sárvíz völgye mentén húzódó hegygerinczen még a laikus szeme is megakad egy impozans, igen széles és mély bevágáson, melyen át gyönyörű kilátás tárul a háttérben a szemlélő elé. A hegygerinczet keresztül szakító tágas bevágás «Vaskapu» nevet visel, s ezen 30—35 méter magas, meredek partok között vezet az út most a mögötte fekvő Harcz községbe. E vaskapu választotta el a délfelé nyúló hegygerincznek védművé átalakított végét az északi fennsíktól s védte az ugyanonnét jövő támadástól. A többi oldalról mély völgy veszi körül a most is «várhegy»-nek nevezett védművet. Fennsíkja (fghi) háromszög alakú, 91 méter hosszú s 28 méter széles. E fennsíkot minden oldalról meredek lejtő s annak alján jelenleg bemetszett sánczárók veszi körül. A sánczárók a déli (cd) és nyugati oldalon 10 méter széles, a Sió-Kapos folyó felé eső keleti oldalon (kl) pedig 16 méterre szélesedik ki. A sánczárkon túl a lejtő 30 méternyire nyúlik le a kétoldali völgybe, a déli oldalán pedig csúcsban végződik a hegyfő.

Ez őskori védmű jelenleg szőlőkkel van beültetve. A sok kápálás temérdek régiséget hozhatott itt eddig napfényre. Emberemlékezet óta mindig találtak itt edényeket s régiségeket, melyekre a nép azonban nem ügyelt. Kocsi számára lehetne még most is a föld felszínén heverő bronzkori edények töredékeit összegyűjteni. A telepnek gazdagságát eléggé mutatja az is, hogy — midőn 1891 őszén legelőször voltam e sánczon, hogy méreteket s fényképi felvételt vegyek róla — nemcsak temérdek edénytöredéket, hanem favesszőkre tapasztott s keményre égett sok tűzpadkadarabot, őrlő köveket, igen nagy agyagpyramisokat, állati csontokat, sőt egészen ép mészbetétes bronzkori edényeket már a föld felszínén is találtam.

Az alantabb elősorolt leleteket részben magam szedtem a föld felszínéről, részben pedig egyik szőlőtulajdonostól szereztem. E védműről előkerült leletek között első sorban a bronzkorszakba tartozó szívalakú arany láncszemről kell megemlékeznem. E láncszem összehajlítása előtt hegyes s befelé hajlított csónakhoz hasonlít, tehát belseje üres s éles háttal bír. Középső része csak fele oly vastag, mint erősen visszahajlított mindkét vége. Mindkét végét nem egymáshoz, hanem egymás mellé szorították úgy, hogy a második láncszemnek középső

vékony részét ezek között be lehetett fűzni. Az összeszorítás által nyerte e láncszem a szív-alakot. Magyarországi leletekből összesen csak 7 ilyen darabot ismerek eddig és pedig három egymásba fűzött példány* az erdélyi múzeumban s 3 magányos példány a nemzeti múzeumban** van, valamennyi ismeretlen lelhelyről. Csakis a 7-ik példánynak lelhelyét ismerjük s ez a tószegi terramaréból került elő.*** Újabb adatot szolgáltatnak tehát a tószegivel azonos harci leletek e láncszemek kormeghatározásához.

Kőeszközökből, eltekintve a számos őrlőkőtől, három darabot bírok: egy, kőeszközök csiszolására használt, homorúan kikopott követ; egy csiszolt lapos kőbaltának töredékét s egy egészen ép, igen csinos kőbaltát. Ez utóbbi 9 cm. hosszú, henger alakú pálczához hasonlít, melynek kissé szélesebb vége két oldalról ék-alakúan csiszolt, ellentett tompa foka pedig agancstokba illett.

Edényekből öt, félig-meddig ép példányt bírok. Ezek közül az egyik gyermekjáték számára készült, nem egészen 6 cm. magas, nagyon eredeti s ritka példány. Alakja kehelykez hasonlít, tömör talpon áll s egyik oldalán piciny füllel bír. Fülén két párhuzamos vonal húzódik, pereme sűrűen rovátkolt, az alatt zegzug vonalakat s egy vízszintesen körülfutó övön sűrűen alkalmazott függőleges rovátkákat találunk. Ez összes díszítés mészszel van kitöltve. A másik négy, a bronzkori edények legközönségesebb alakjához tartozik. A perem alatt kissé összeszorult félgömbhöz hasonlítanak s egyik oldalon füllel bírnak. Kettő ezek között mészbetétes díszítésű és pedig igen egyszerű, a mennyiben csak egy igen széles s egy keskenyebb mészbetétes fehér szalag futja körül a vékony falazatú, fekete színű s fényesre simított felületű edényt. De egyik díszítés nélküli példány annyiban ritka, mert feneke négy erős bütykőn áll, alakra nézve tehát azonos a tószegi Terramaréban lelt egyik (Arch. Ért. IX. 146. l. 11. ábra) példánnyal s tele volt apróra zúzott csillámpalával. Ez egész hegyen s messze környékén különben nem találhatik kőzet.

A nagyon számos edénytöredékek között vannak ugyan ujjbenyomások s háló-alakúan keresztvonalakkal díszített darabok is, de a legtöbb mészbetétes és pedig nemcsak a vékony falazatú fekete színű kis edények, hanem az ujjnyi vastag sűrű és sárga felületű példányok is. E mészbetétes díszítésű motívumok nagyon változatosak, találunk ezek között: keskeny s széles szalagokat, párhuzamos vékony vonalakat, sűrű rovátkokat, zegzug vonalakat és pedig néha pontokkal kombinálva, V alakokat, köröket s concentricus köröket. Az egyik különösen ritka, a mennyiben egész felületét mészszel kitöltött párhuzamos vonalak ékítik. A nagy edények feltűnő széles s nagy fülekkel bírnak s ezek legtöbb példányán mészszel kitöltött széles V alakú jegyet találunk.

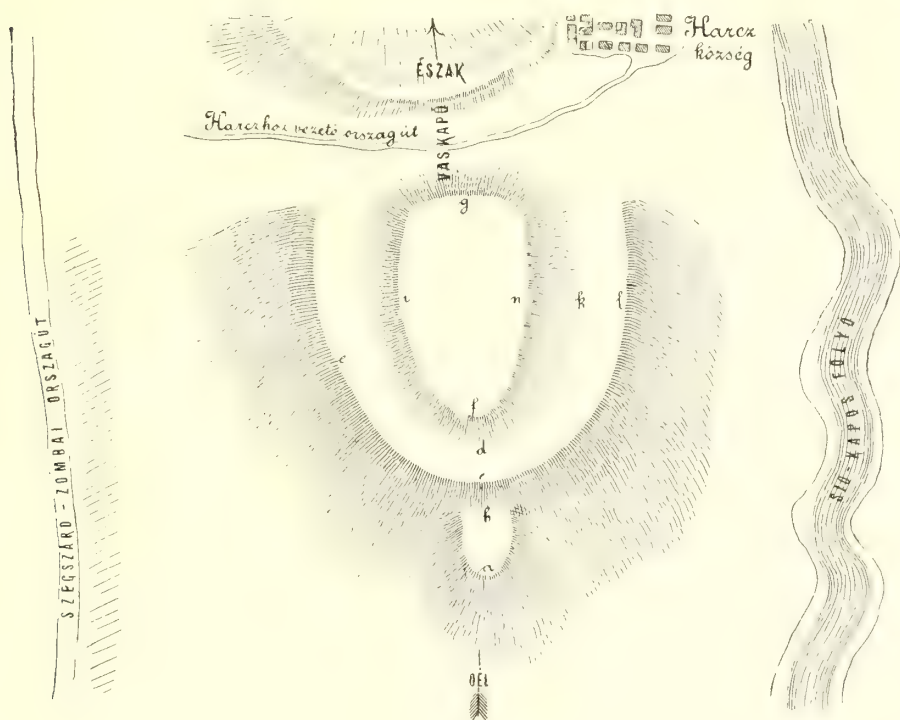
Az egész telepen oly nagy mennyiségben elszórt bronzkori keramika után következtetve, ez impozans védművet a bronzkorszak első felében élt azon nép készítette és használta, melynél még a csiszolt kőeszközök is használatban voltak. Megyei analogiát említve teljesen megegyezik a kölesdi védművek kultúrájával és korával.

* Hampel József «A bronzkor emlékei Magyarhonban» XLVII.

** Hampel József u. o. XLVIII. 4, 5, 6.

*** Dr. Posta Béla «Újabb leletek a tószegi őstelepről». Arch. Ért. 1889. IX. k. 144. 1.

Ugyanezen község határában az országút melletti «Czifra csárda» és a Sió-Kapos folyó között egy egészen magányosan álló hegycsúcs emelkedik, melyet czukorsüveghez hasonló alakja után Czukorhegynek neveznek. Déli oldala mérsékelt lejtőben nyúlik a völgy felé, a többi oldalán pedig falhoz hasonló meredek part szegélyzi s nyugati oldalán 4 méter széles sánczárók húzódnak. A hegy tulajdonképeni fensíkja (jelenleg Kuhl Márton harczi lakos tulajdona s kissé befásítva parlagon hever) nagyon csekély terjedelmű, 16 méter hosszú s 11 méter széles. Kétségtelen, hogy e magányosan álló hegykúp az őskorszak védett helyei

közé tartozik, de rendeltetése fensíkjának csekély terjedelme miatt nem lehetett lakott sáncz, hanem valószínűleg az előbb leírt s egészen közelben fekvő várhegyi telepen lakott népnek védett áldozó helye lehetett, minő megyénkben a többi között a teveli s a váraljai hegykúp volt.

Az imént leírt két, egymáshoz közel fekvő őskori védett hegy közötti lejtős hegyoldal egyes részén ugyanazon népcsoport tanyázott. A czukorhegytől a várhegyig terjedő lejtőnek partszélét vizsgálva, Doszpod Márton harczi lakos szőlőjének alsó partjában fekete korhanyréteg közé beékelve őrlőkövet, egy rakáson heverő sok édesvízi kagylót, egy silex pengét, s nagyon sok edénytöredéket találtam, melyek nagyobbrészt igen szép mészbetétes motívumokkal ékítették s a várhegyi telep edényeivel azonosak.

Wosinszky Mór.

II. RÉCSEY VIKTOR. ŐSKORI EMLÉKEK ESZTERGOM VIDÉKE-RŐL. Nem saját ásataim eredményéről szándékozom ezúttal beszámolni, de olyan emlékekről, melyeket egyes gyűjtők Esztergomban hosszú idő óta összeszedtek. Esztergomban kőkorszakra vallanak azon nagyszámú kova-szilánkok, melyeket durva edénytörédek, csigateknők és repesztett állatsontok között talált *Burány János* ügyvéd, szakavatott geologus, midőn az esztergomi régi barátok kútjánál ásott.

A nagy számmal található kővésők, balták nemcsak az Esztergomban nem fejthető serpentinből, de esztergom-vidéki terméskőből is készültek. Ily neolith-korbeltől különböző alakú és nagyságú «meny-kövek» Esztergom minden gyűjteményében találhatók. Legnagyobb részéről kimutatható, hogy Esztergomban és a közel vidéken kerültek napvilágra.

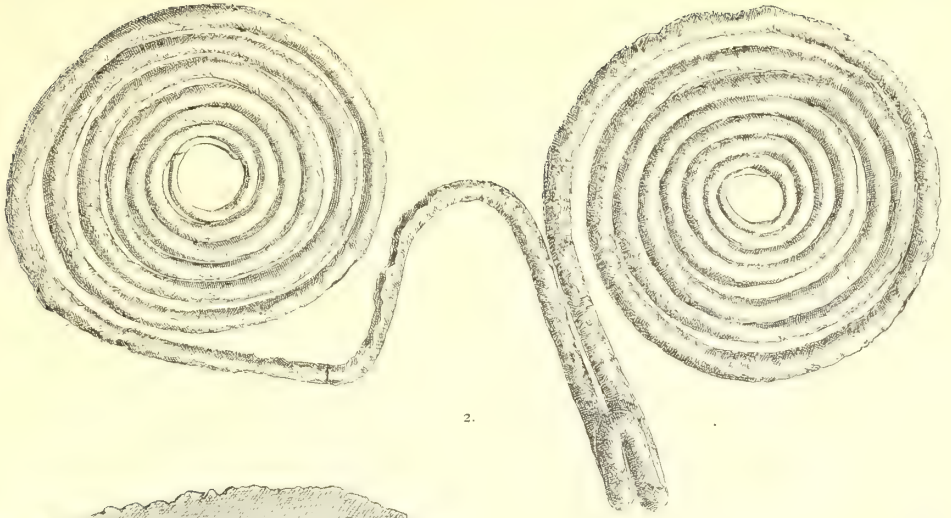
Ide tartoznak a kőből faragott orsógombok.

Érdekes egy serpentin-balta, melynek vége az első fúrásnál letörött s a második fúrásnak a felényinél nagyobb mélyedését tünteti fel csavarmenetben (Soóky Gábor vicerektor gyűjteményében). Ezen korra jellemző több igen vastag falú, csak kézzel gyúrt, szürkés, égetetlen edény bütykökkel vagy apró, lapos fülekkel, *Tokod*-ról és *Piszké*-ről (Burián János dr. urnagyűjteményében és Reviczky Géza szolgabíró ajándékából a főgymnasiumi régiségtárban). A mit külföldön Much, Gross, majd Tischler Ottó és Virchow a rézkorra nézve elfogadtak és *Pulszky Ferencz* alapvető munkájában hazánkat illetőleg ez irányban kimutatott, arra vonatkozólag Esztergomból is tudok adatokkal szolgálni. Egyike az a vörös rézből készült véső, mely még a kővésők mintájára készült (1. ábra) és a gondos tisztogatás dacára egy kis patinát mégis megőrzött (Knauz püspök gazdag gyűjteményéből). Nem kevésbé nyomós adat a rézkorra azon, övkapocsnak nevezett, pápaszem alakú, óriási dupla korongtekeres (2. ábra), mely az esztergom-megyei *Köbölkúton* került elő (dr. Körösy László tulajdona). A domahidain kívül,* Téglás Gábor mutatott be hasonlót Vladházáról Erdélyből.** Így tehát a köbölkúti vörösrez-tekeres a ritkább hazai jelenségekhez tartozik. Talán ugyanez korba tehető azon nagy öblös, vastagfalú, bütykös és részben graphitos úrnák, melyek az *esztergomi* szőlőhegy, barátút, valamint az esztergom-megyei *doroghi* és *tokodi* kőszénbánya területén kerültek elő és részint a főgymn. régiségtárban, részint a reáliskolában láthatók. Ezek nagyon idomtalan bekarcolásokkal díszítettek. — A bronz-cultura kezdetére utal egy nagyon egyszerű bronz-csésze (Knauz püspök gyűjteményében) és egy kis csengetyű-alakú, négy apró lábbal ellátott bronz tárgy (dr. Körösy L. tanáré), melyek szintén esztergomi leletek.

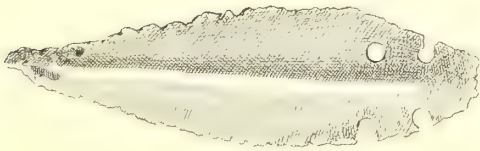
Ezen korszakba oszthatjuk azt az üres talpú, homokos, szemcsés anyagból készült, kehely-idomú edényt (3. ábra), mely a Wosinszky által nem régiben tárgyalt átlukasztott aljú őskori agyagedények sorába tartozhatik. Sokkal fejlettebb bronz-korszakot képvisel egy gyönyörű zöld-színű patinával ékeskedő, díszített karperecz (Knauz püspöknél) és egy bronz sarló (Soóky vicerektoránál). Az edénykének már ízléses geometriai alakokkal, zig-zeg vonalakkal, úgynevezett farkas-

* Pulszky F. «A rézkor Magyarországon» 33. l. 2. á. 1.

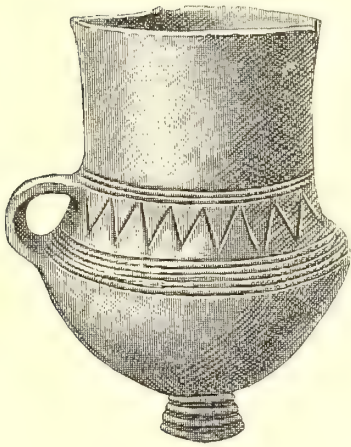
** Téglás G. «Réz kori tárgyak az erdélyi medence területéről» Arch. Ért. 1888. II. 122. l.

2.

8.

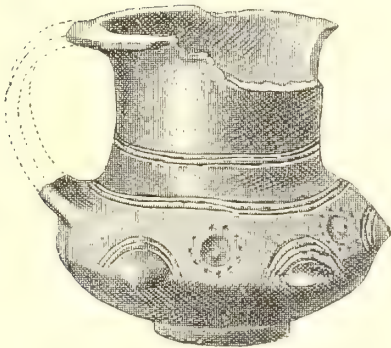
4.

1.

3.

5.

6.

fogakkal díszítvék; majd jól bemélyített kis lyukakba mészberekásokkal tarkítvák. Ilyen zig-zeges díszítményű, keskeny üres talpú edényke (4. ábra) van az esztergomi főgymnasium régiségtárában. Az 5. számú csésze bütykeinek kördíszé egy és ugyanaz egy borsod-hársányi lelettel, mely a «Bronzkor emlékei» II. kötetének címlapján látható.

Az 5. és 6. számú darabok annyira megegyeznek díszítésekben és mészbetétes ékítéseikben Wosinszky kölesdi leleteivel, hogy egy nép gyártmányainak lehetne azokat tartanunk;¹ *Tokodon* találtattak. Ezekon kívül vannak *Burián* esztergomvidéki urnagyűjteményében kettős tölcser-idomú edények, melyek a *lengyel*-ek mintáját tüntetik elénk. Az érdekesebb alakulások közé sorolhatjuk *Kruplanicz Kálmán* alispán *látatlani* és süttöi urnáit. Ez utóbbi megegyezik alakra és díszítésre nézve a Hørnes által bemutatott urnákkal Gemeinle-barnból.²

Hørnes ugyanazon tábláján van egy sekély csésze, mely a mi hetedik (7.) számú tokodi leletünkkel egyforma. Ezen korszakba való azon csuka-alakú bronz tőr (8. ábra), mely Soóky esztergomi leletei között foglal helyet. Továbbá ide sorolható e culturának gyönyörű példánya, a 9. számú urna alakjában, mely szép arányaiban és szabályos mértani díszítéseiben a kifejlettebb ízlés emlékét tárja elénk ($\frac{1}{5}$ nagyság). Lelhelye *Bajna* (Esztergom m.), honnan közvetítemsemre Gabel nyug. tisztartó a főgymn. régiségtárnak ajándékozta. Ennek alakjával tökéletesen egyező egy másik urnánk, melyet *Kéménd*-ről szereztem az esztergomi főgymn. régiségtár számára. Ez a mellette talált kisebb csészékkal a híres *bény-kéméndi* földsánczban került elő és kézzel fogható bizonyítéka annak, hogy *Bény*-ben őskori földvárral van dolgunk.

Legutoljára hagytam az *ebedi* (Esztergom m.) leletet, melyet külön csoportosítottunk. Ez azon telepen találtatott, hol két évvel ezelőtt 400 darab vastag ezüst barbár pénz került napfényre egy urnában. A jellemzetes pénzlelet egy része a nemzeti múzeumba jutott. Az itt bemutatott urna (1) szájának kerülete 21·5 cm., az egésznek magassága 13 cm. Szalagdíszítménye jellemző. Tartalma állott két bronz (2. a) karpereczből, melyek alakja bár ismeretes, díszítésük, mint a 2. b ábra feltünteteti, nem közönséges. Egy nyakláncz csinos tekerics-idomú (3) részei mellett két kigyó-alakú (4) gyűrű női halottnak emlékét keltik fel bennünk. A félholdidomú, bronz lemezből való csüngő dísz tárgyak számos példányban két különböző kivitelben fordulnak elő. Az 5. számúnak alakja szakasztott mása annak, mely a nemzeti múzeumban XXX, 252 alatt van beosztva.³ A 6. számú a *mezőberényi* leletben láthatónak oly hű utánzata, mintha egy gyárból kerültek volna ki.⁴ A 7. számú ptykék pedig a *tamásfalvi* kincsből is ismeretesek.⁵

Ezekből látszik, hogy *Ebeden* érdemes volna tovább kutatni, mert a szőlő-birtokosok szerint az egész lankás hegyoldal szolgálta ily urnatelepeket. Az

¹ Wosinszky «A kölesdi őstelep» 1889. Arch. Ért. I. 34. l.

² Hørnes Mór dr. «Urgeschichte des Menschen», 606. és 607. l. Hügelgräber von Gemeinlebern in Nieder-Oesterreich.

³ Hampel J. «A bronzkor emlékei» I. LIV. tábla, 5. szám.

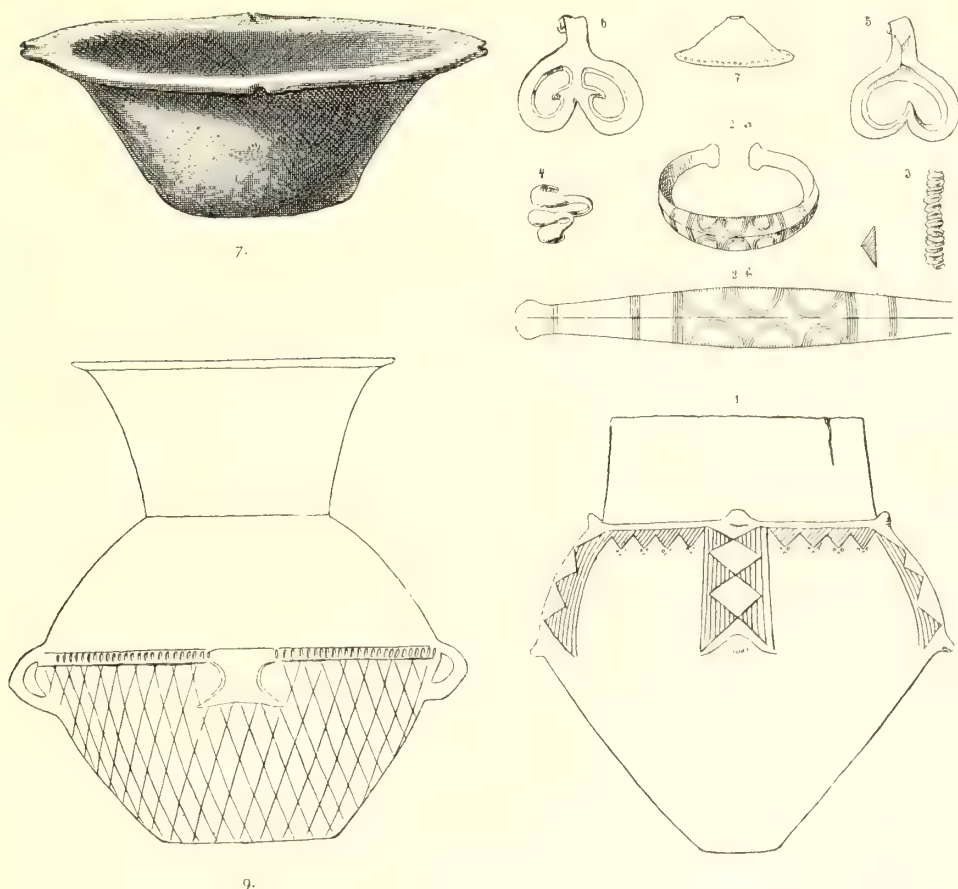
⁴ Hampel J. Id. műve II. CXXXII. tábla, 4. szám.

⁵ Hampel J. U. o. I. LV. tábla, 2. szám.

imént bemutatott *ebedi* tárgyak Brenner Ferencz fiatal esztergomi gyűjtő birtokába jutottak.

A la Tène korszakot képviseli egy szépen megtartott bronz karperecz dió-nagyságú szemekkel tagozva és kapocsra készítve. *Burány János* esztergomi ügyvéd lelete. Ugyanezen korszakból való az a négy nagy szemből álló bronz lábperesz, mely szintén esztergomi lelet és Knauz püspök tulajdona. Dr. Hærnes Mór «Urgeschichte des Menschen» című kitűnő munkájában a magyarországi

EBEDI LELET (I 7.)

őskori leleteket méltatja figyelemre. Egy állítását azonban tévesnek tartom; midőn t. i. a magyar bronz-culturát a Kárpátok aljára és Erdély hegyeire szorítja.

A ki a Dunántúlnak régészeti leleteit tanulmányozza, annak okvetlen meg kell győződnie, hogy a bronz-kultura itt is nagy mértékben divott; de talán utóbb sok veszendőbe ment.

Esztergom és vidéke is a neolith-kor és bronz-kor sok érdekes emlékét tudja felmutatni. Háttha még rendszeres, tervszerű kutatásokra lehetne időt és költséget áldozni! A bemutatott őskori emlékek Esztergommege minden tájá-

ról vannak összeszedve. Éjszak felől *Bény*-ből, *Kéménd*-ről és *Köbölkút*-ról; nyugotról *Lábatlan*-ról, *Nyerges-Ujfalu*-ról, *Süttő*-ről, *Piszké*-ről és *Ebed*-ről; délről *Tokod*-ról, *Dorogh*-ról és *Bajna*-ról; végre kelet felől *Pilis-Maróth*-ról. Ha hozzá vesszük tőzsomszédságú honti *Helembát*, *Kövesdet*, *Bélt* és a többi bronzkori lelethelyet; sokat ígérnek még az Esztergom-vidéki kutatások e tekintetben.

Esztergom, 1892. szeptember.

Récsey Viktor.

III. BELLA LAJOS. PETŐHÁZI LELETEKRŐL (SOPRONY M.) Az eszterháza-fertő szt. miklósi állomástól keletre, az Ikva jobb partján a petőházi cukorgyár telepe van. Tavaszszal a gyár és Ikva mente közötti területen tavat ástak, mely alkalommal tűzpadokra és temetőre bukkantak, hol különböző leletekre tettek szert. A neveztesbeket a mellékelt rajzok tüntetik föl. A kétélű kardok (1. és 2. sz.) határozottan La Tène jellegűek. Mindegyik penge 60 cm. hosszú; a maroknyújtvány a szögalaku, de csorba nyelvvvel együtt 55 cm. A pengék átlagos szélessége 45 cm. A pengék hegyének képződése a hosszúság 45. cm.-énél veszi kezdetét. Az 1. sz. penge ∞ alakulag volt meggörbítve, de kiegyenesítettek; ezen etetett párhuzamos vonalak nyoma látszik. A középen végigfutó gerincvonal mindkettőre jellemző. La Tène korbelt a 3. sz. vágókés is, bár hallstattiak is beválnék, de markolatának alakja, különösen pedig belső fogásának csekély volta — 7 cm. — a La Tène mellett szól. A kés teljes hossza 38 cm; ebből a markolatra 10 cm. esik; szélessége átlag 45 cm.

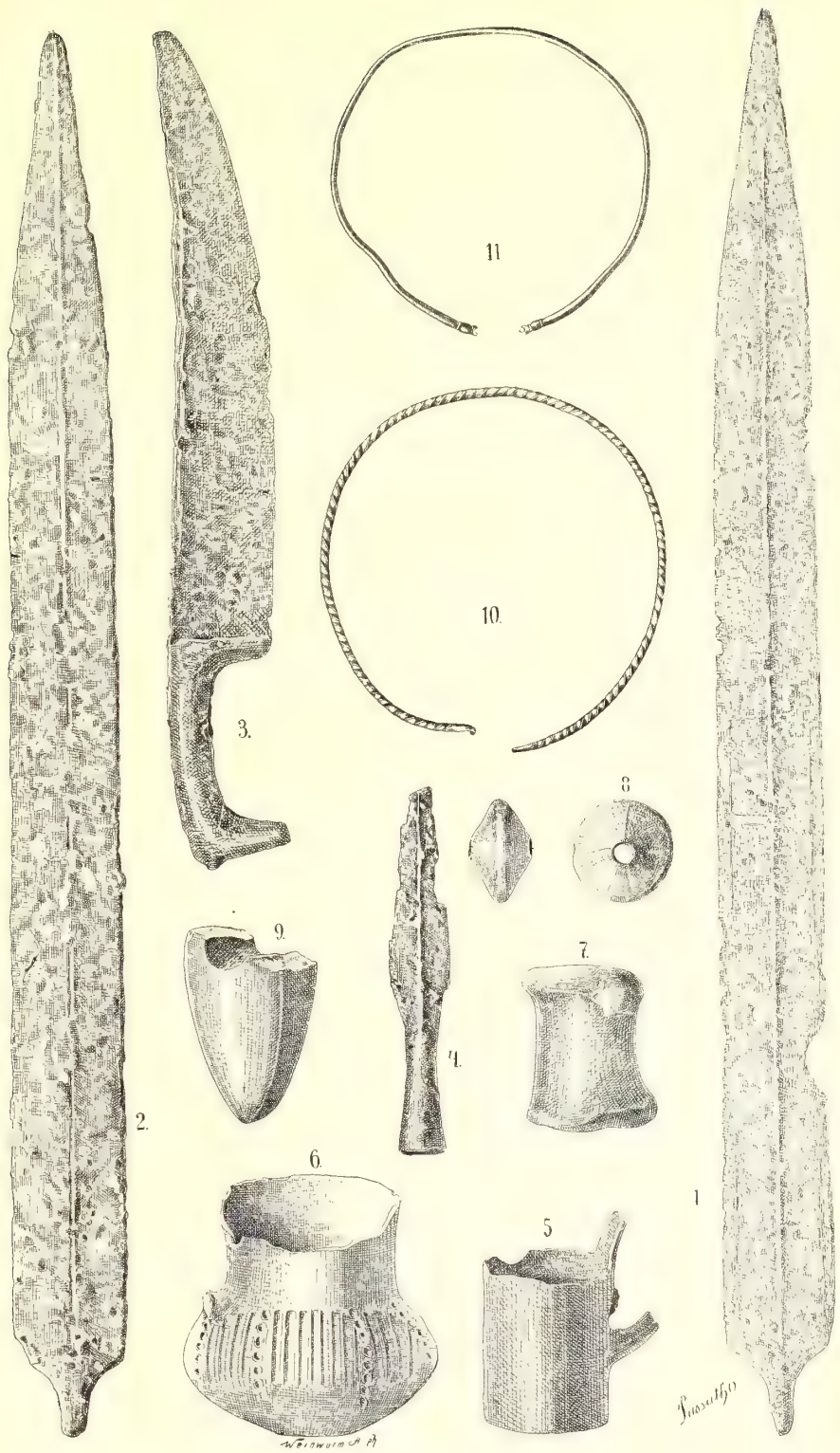
Határozottan La Tène jellegű a lándzsa (4. sz.) is, hossza 16 (17) cm., melyből a kőpüre 5 cm. esik; ennek belső nyílása 15 cm. A lándzsa legnagyobb szélessége 2.8 cm. Már a két nyakperez (10. és 11. sz.) inkább hallstatti jellegű, különösen erre a jellegre vall a 10. sz. A sodrony csavarintásának ezen módja, melyet az ábra a jobb végnél igen jól reprodukál, jellemző a soproni hallstatti-korabeli bronzsodronyoknál, akár tük, akár nyak- vagy karperezeknél. Az ötvény nem a legjobb fajtából való. Kár, hogy a kapcsolégek csorbák.

Cserepet silinga számra valót találtak vagyis inkább csináltak. A töredékek, mind meg annyian hallstatti-koriak. Egyik csontváz fejénél (elbeszélés után írom) két füles poharat találtak; szokatlan alakjuknál fogva az egyiket bemutatom az 5. sz. ábra képében; csaknem hengeralakú, a mennyiben feneké 5 cm., szája 52 cm. átmérőjű; magassága 78 cm; füle 25 cm.-re emelkedik a száj fölé. Valószínűleg merítő pohárul szolgált. A 6. sz. 12 cm. magas, füles korsó huzásos és pontozott bordákkal díszítve. A 7. sz. agyagból égetett zúzó; magassága 65 cm., lapjainak átmérője 55 cm. A 8. sz. orsógomb, egyik felén négy küllő látszik. A 9. sz. egy tarka serpentinből való átfűrt fejsze első fele; fűrásának mindkét átmérője 19 cm. Ezekon kívül találtak még egy lapos kőbalatát, néhány jaspist és tűzkövet, fűró vagy szűrő eszközül használt több szarvas és őz ágat és tömérdek egyéb csontot.

Azon körülmény, hogy egyetlenegy La Tène jellegű cserepet sem találtak, a leletek korát a hallstatti idő végére teszi, a mikor a La Tène fegyvereit kereskedés útján szerezték meg. Az emberi csontvázakat szintén széjjelszörták, egyetlenegy koponyának törött felét tudtam megmenteni.

Sopron, 1892 szept. 23-án.

Bella Lajos.

PETŐHÁZI (SOPRONY M.) LELET.

Sorsalfó

IV. ORNSTEIN ÖRNAGY A SZAMOSUJVÁRI ATHENE SZOBROCSKÁRÓL. Az ábrában közölt bronzszobrocska eredetijét ez évi július hó 21-én találták a Szamosujvár mellett levő római tábortól délre a Kis-Szamos malomárkának fölösleges vizéből képződött új ágában kavicsátatás alkalmával. A szobrocska magassága 18 cm., a négyszögű talap egész magassága 20·5 cm; a talapzat szintén bronzból való. A szobor Athénét haladó helyzetben ábrázolja bal lábbal előre lép, jobb lába hátramarad. Lábain talpas félczipő, melynek négy gombbal erősített zsinégei a lábszárig érnek, ott körülfutó peremmel végződnek s a bal lábon legföül nyelvvidomú toldalék látszik, köröskörül indaalakú vonalak díszítik. A dús redőzetű himation a mozgás következtében a bal lábon hátra nyílik, úgy, hogy ez a lába térdig födetlen; az újjnélküli chiton lecsüng a vállakról s a köldök tájékáig ér. Mellét s hátát födi az aegis, mely elöl pikkelyes, közepén a Gorgófével, szélein a tekerődző kígyókat lehet fölismerni. Nyaka födetlen, arcza balra fordul, fején sisak, mely alól a haj hátra simítva hegyes, nyak és derékhoz simuló kontyban végződik. Sisakját bagoly és tollakból álló kettős taréj ékíti. Jobbik válla és felső karja hátrább áll, míg bal válla a mozgásnak megfelelőleg előre hajol, balkeze hiányzik, ez tartotta a paizsot, mely a talapzatra, miként a forrasztás nyoma mutatja, reá volt forrasztva; jobb kezének az ökle át van lyukasztva, itt állott a lándzsa, mely alul a talapfedőben volt megerősítve.

SZAMOSUJVÁRTT TALÁLT ATHENE SZOBROCSKÁJA.

Mikor a szobrocskát kiásták, a szobrocska bal lábát a talapzattól elválasztották, szerencse, hogy nem törték el; de ezuttal eshetett meg a jobb láb kettőtörése közvetlenül a felső csizmagomb alatt, azonban szerencsére a törési lapok egymásra illettek mikor a jobb lábát a talapzatra forrasztattam. A talapzat fedő-

lemezének szélén szegecsfő látszik, mely a lemeznek a talpazathoz való erősítésére szolgált. Patináját a munkás részben lemosta. A kis remekmű a helybéli gymnasiumnak van szánva.

Szamos-Ujvár, 1892 Augusztus 1-én.

Ornstein őrnagy.

V. SPITZER MÓR. A POZSONYI KORONÁZÁSI-SZÉKESEGYHÁZ UJÍTÁSI MUNKÁLATAI már folyamatban vannak és reméljük, hogy azoknak tartama alatt régészeti szempontból érdekes és becses adatok és leletek fognak napvilágra kerülni. A munkálatok a hátulsó épületsor lebontásával és ezzel kapcsolatban a székesegyházat kerítő tér kiegyenlítésével vették kezdetüket. A tér ugyanis az idő folyamán annyira feltöltetett, hogy színvonala ma a temploménál közel egy meterrel magasabb, minek következtében a századokon keresztül lefelé vezető lépcsőkön lehetett csak a térről a templomba jutni. Az épület talapzatát befedő földréteg lehordásával kerültek napfényre az azt díszítő hornyolatok is, melyek eredetileg kétség kívül szabadon állottak és az említett feltöltések folytán lettek betemetve. Hasonló módon került mélyen a föld alá a hátsó kapuiv czífrázott kőkerete is. A székesegyházat kerítő falmaradványok jelenlegi eltávolítása által egy karcsú erkélytornyocska jutott teljes nagyságában napvilágra, melyen a jobb oldali chorus-lépcső vezet keresztül. A lehordási munkálatok még csak kezdő stádiumban vannak és így csak csekély számú leletet szolgáltatnak napvilágra; remélhető azonban, hogy a munka előrehaladásával nagyobb számúakról referálhatunk. Ásás közben nagyobb mennyiségű emberi csontra akadtak a munkások egy helyen, mely a nép nyelvén «Pestloch» néven ismeretes.

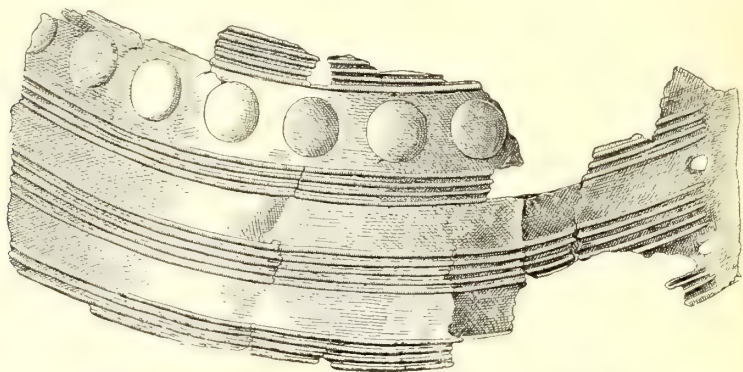
Régészeti szempontból kívánatos volna, hogy e munkálatok szigorúbb felügyelet alatt történének.

1892 szeptember havában.

Spitzer Mór.

VI. LEHÓCZKY TIVADAR. A DANKÓFALVAI BRONZLELETRŐL. *Dankófalva* ruthén helység Beregmegyében; fekszik egy a Munkáctól Galiczia felé vonuló országtutól a Latorcza völgyében *Szentmiklós* község előtt, éjszakra nyíló szűk völgyben, terjedelmes bükkös erdők közt. A szétszórt házakból álló csekély községtől mintegy három—négy kilométernyi távolságban észak felé egy *Moucsovicza* nevű mintegy 60 m. hosszú és 18 m. széles orom és körülbelül 100 méter magas, nyugat—kelet felé nyuló hegyecske emelkedik, melynek lejtőin százados lombos fák nőnek kisebb-nagyobb sziklatömbök közt, melynek legurult töredékei azon sziklának, mely századok előtt a hegyecske ormán büszkén állhatott s melyet a felette elvonult hosszú idők viharai, a folyton romboló elemi támadások széttördelvén, most mohosult romjaiban szétforgácsolva hever. Kétségtelen, hogy ezen, egykor néptelen vadonban s határtalan rengetegben emelkedő bércezen állott szikla tövében rejté el valamely sorsüldözött ősember azon teljesen ép állapotban levő bronzszereket, melyeket a véletlen most május hó 5-dikén napfényre hozott. Ugyanis azon nap a helységbeli földműves lakosok gyermekei e tájon marhát legeltetvén, az említett orom délnyugati szélén lazán fekvő kövek közt egy csomó bronzművekre akadtak,

melyeket az erről értesült lakosok a kövek elhengerítése után felszedtek s mint haszontalan ócska réztárgyakat otthon részint a gyermekeknek játéktárgyul átengedtek, részint eltördeltek s tűzben és reszelővel próbára vetvén, megrongálták. Én néhány nap mulva a leletről értesülvén, nem késtem a faluba kimenni, hol egyes lakosoktól nemcsak a lelet körülményeiről nyertem hiteles tudósítást, hanem az egyes darabok előkerítése mellett arról is meggyőződtem, hogy az itt talált darabok nem felolvasztásra vagy átöntésre szánt elhasznált ócska bronztárgyakból, hanem teljesen ép állapotban elrejtett felszerelésből állanak s hogy azok csupán most a lelet után rongáltattak meg csekély részben. Néhány helyismerő lakos és napszámossal kimentem a helyszínére is, hol a lelet helyét már jól felásva találtam, mert állításuk szerint, itt arany kincset, pénzt találni reméltek. A tárgyak, mint a találoktól itt értesültem, kőduczok közt a pusztaföldön feküdtek, úgy látszik, hogy a tavalyi záporok kimosták körülök a korhadványt. Az egyik pór megjegyze, hogy a kősziklák közt egy réz edény

BRONZÖV TÖREDÉKE A DANKÓFALVAI LELETBŐL.

látszott, melynek burka azonban a kisedés alkalmával szétfoszlott s eltoredezett. Mint később meggyőződtem, e rézburok egy övet képezett s összehengerítve lévén, edénynek látszott. A lándzsacsúcsok s néhány véső a kisebb-nagyobb karikákkal együtt mind egy csomóban feküdt. A lelet helye mintegy két méternyi körben fel lévén dülva, itt még mélyebben ásattam, körötte még tovább elhengerítettem az egymásra dült kőduczokat; az ormon és lejtőn más helyeken is tettem próba-ásatást, de legkisebb nyomra sem akadhaték. Égvénynek, cserépnak legkisebb jele sem mutatkozott s így feltehető, hogy ezen egykori vadonban, a szikla tövében rejté el hajdan valaki a bronz-felszerelést, melyből nem kis utánjárással és pénzért a felsorolandó tárgyakat tudtam megszerezni, megjegyezvén, hogy a néptanítónál maradt egy cm. hosszú lándzsa és egy karika s kétségtelenül még az egyes lakosok is elrejtettek egyet-mást; különösen hallottam említeni egy cifra boglár-félét, mely valószínűen az öv kapcsa lehetett s melyet előkerítenem nem sikerült. A birtokomba jött tárgyak közt legbecsesebb lenne az öv rézboritéka, ha számos kisebb-nagyobb részekre nem törtetett volna a papiros vékonyságú bronzlemez. Ebből néhány tenyérnyi nagyságú darabot kaptam, legtöbbje azonban csak egy-két ujjnyi széles foszlány, melyeket csonkán

összeillesztvén, egy 90 cm.-nyi hosszúságu tűszőt tudék előállítani; eredetileg azonban terjedelmesebb lehetett, mert csupán egyik vége került hozzám, melyen a letépett kapocs két szöghelye látszik. E töredékeny lemez csekély patinával bír, helyenkint most is fényes sárga, másutt pedig sötét kékes-zöld rozsdával bevont, mely utóbbi helyeken azután nagyon is törékeny. Eredetileg 10 centimeter széles volt e lemez, mely bőrtűszőnek burkálul szolgálhatott; díszletül van rajta négy 4—5 vékony vonalból álló szalag-sávoly kinyomva, melyek $1\frac{3}{4}$ — $2\frac{3}{4}$ közök után váltakoznak; a felső öt vonalas szalag után $2\frac{3}{4}$ cm. széles sima közön két centimetryni nagyságban kidomborodó gombszerű korongok vonulnak végig, mik a lemeznek élénk díszet adnak. Kár, hogy a boglárszerű kapcsa hiányzik. A *tokos véssők* közül csupán egyet tudtam megszerezni, ez is némileg kicsorbitatva. Ez egészen sima, dísz nélküli, kicsucsorodó szája 4 cm. terjedelmű és 3 cm. széles; kerülékes öble 10 cm. hosszú, éles alja félkörű és 4 cm. széles, füle betört; színe kék-zöldes. Egy 9 cm. hosszú és $1\frac{3}{4}$ cm. széles, mindkét oldalán éles, vékony *fűrészszerű* lemezlap. A hét darab lándzsa oly ép, mintha még használva sem lett volna; valamennyi díszes, a közepén kiállólág végig vonuló kettős, hármás bordával s igen éles szárnyakkal. Ugy látszik, hogy az akkori férfi nem csak védelemre, hanem támadásra is használt szuró és hajító dárdákat s azért készletben hordott magával több kisebb-nagyobb lándzsákat. Az itteniek között is a legkisebb $8\frac{1}{2}$ s a legnagyobb, bár végét a találók eltörték, még mindig 19 cm. hosszú és aránylagosan széles és súlyos. Az egyes lándzsacsúcsok következő arányuk: *A)* levélalaku, sima, $8\frac{1}{2}$ cm. hosszú, ebből esik a hegyes részre 5 cm. s a tokra $3\frac{1}{2}$ cm.; az éles szárnyak legnagyobb mérete $2\frac{1}{2}$ cm.; tokja $3\frac{1}{2}$ cm. hosszú és a nyílásnál 2 cm. átmérőjű; — ez, valamint a többi tok apró lyukkal van ellátva, hogy a rúdhoz szögezhető legyen. *B)* 13 cm. hosszú, igen finom, szép idomu lándzsacsúcs, kettős bordája erősen kiemelkedik, hegyes része 9 s vékony tokja 4 cm. széles. *C)* E 16 cm. hosszú lándzsacsúcs kettős bordával van ellátva, hanem a 10 cm. hosszú és 3 cm. széles szuró lapja is díszített. Hat cm. hosszú tokja lent $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű. *D)* E $13\frac{1}{2}$ cm. hosszú lándzsacsúcsnak a hegyét a találók eltörték s az előbbivel egyenlő lehetett; kettős díszes bordája fél centimetrynre kiáll; valamint a következők is, mely *E)* 18 cm. hosszú, miből az éles, hegyes részre 11 s a $2\frac{1}{2}$ cm. átmérőjű tokra 7 cm. esik. *F)* Ez is 18 cm. hosszú, bordája sima, de a toknál kiszögélő szárnyaira kiterjed; végre a hetedik *G)* a legnagyobb lándzsacsúcs; sajnos, hogy ennek is a végét letörték, de még így is 19 cm. hosszú; éles szárnyai a toknál körben kiszélesednek s a közepén hármás bordával el vannak látva; tokja 7 cm. hosszú és lent a nyílásnál $2\frac{1}{2}$ cm. széles. A leletben számos különféle ép *karika* találtatván, ebből is kitűnik, hogy azon kor emberei nemcsak a karon s lábakon használtak bronzból idomított perezeket, hanem kisebb karikákból alakított lánczot talán ruha kapcsául használtak, mert épen úgy, mint Kubinyi Miklós közlése szerint, árvamegyei Krasznahorkán, itt is a nagyobb karikák közt hat darab egymásra erősen hajlított végű s így apróvá, 4—5 centiméterüvé idomított, egymásba fűzött karika találtatott, melyek egy összefüggő lánczot képeznek. Ezek hengeres húzala nem vastagabb mint fél— $\frac{3}{4}$ cm.-nyi; patinájuk sötétzöldes, egyiken fejezés márványszínű foltokkal s oly kecses, mintha a legfinomabb

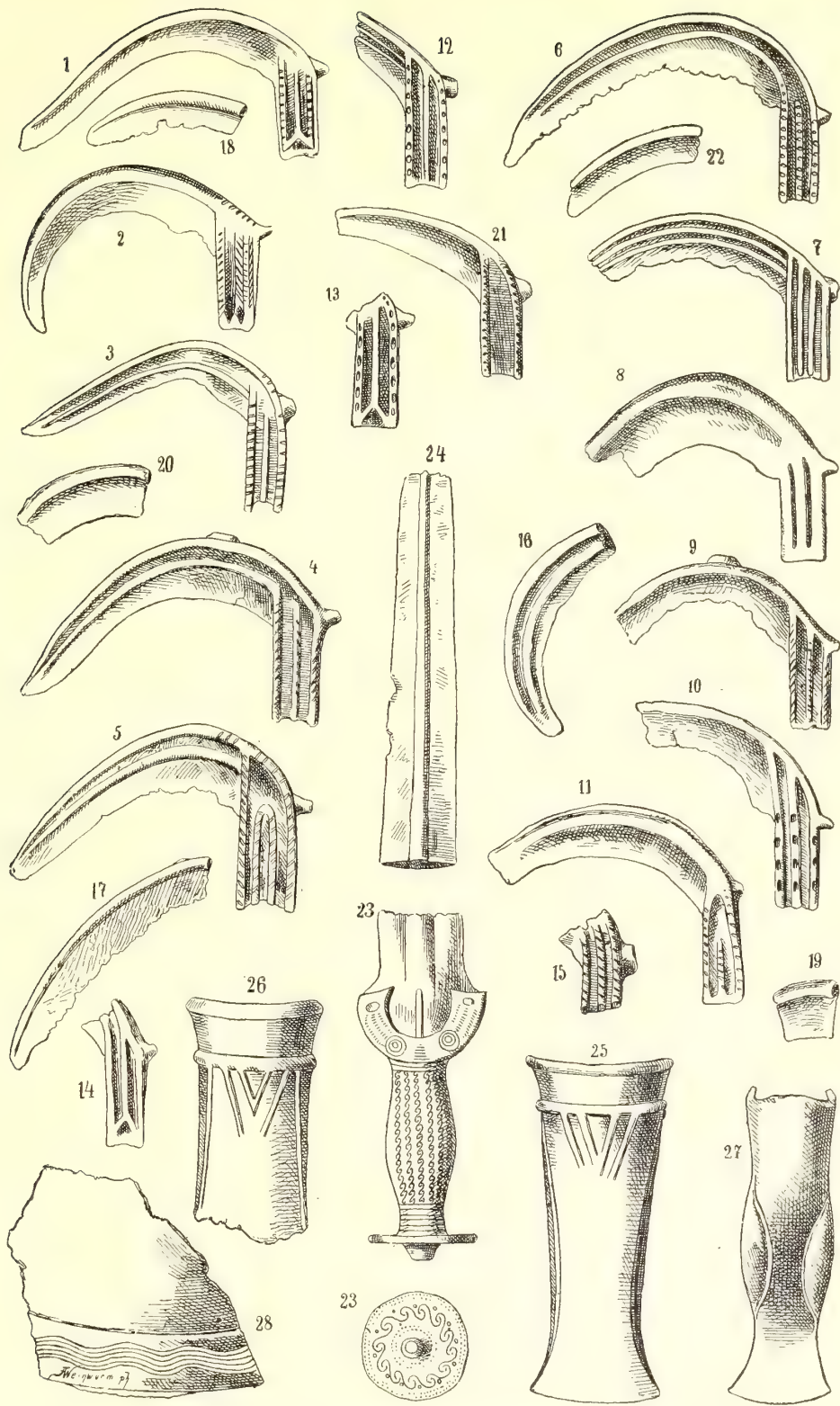
zománczcal lennének borítva. E hat karikán kívül került birtokomba még más 18 darab, melyek szintén gyönyörű kékes-zöld patinával borítvák. Köztök négy reczés s különféle czik-czakos és keresztos vonalakkal díszített, a többi azonban sima, egyszerű, nyílt, vagy egymásra hajlított végekkel. Nevezetesen öt darab $1-1\frac{1}{4}$ cm. vastag és 7—8 cm. átmérőjű. Ezek közt csak kettő díszített, tudniillik egyik reczés, a másik pedig hét cikkelyre osztva, egyenes és felváltva dűlt és keresztos vonalakkal ékített. A hat legnagyobb karika 10—11 cm. átmérőjű és sima gömbölyű huzalból készült. Az összes tárgyaknak sulya 3'35 kilogramm. E környéken eddig sem bronz, sem kőkori ereklyék nem mutatkoztak s így feltűnő e magányosan napfényre került lelet, melynek megállapítása, hogy mily módon s mily körülmények közt rejtetett el századok előtt e vadonban, vajmi kívánatos lenne, de az úgy hiszem, örökké rejtély maradand.

Munkács, 1892. májusban.

Lehoczky Tivadar.

VII. Dr. JÓSA ANDRÁS A PIRICSEI (SZABOLCS M.) BRONZ-LELETRŐL. Nyír-Báthortól délre a hét kilometer távolságban fekvő Piricse község határában, a községtől délnyugotra öt percznyi távolságban, Katz Mihály úrnak birtokán 1891. év nyarán az eke egy nagy cserépedényben akadt meg, mely az alább lerajzolt bronztárgyakat tartalmazta, és melyek a tulajdonos úr szívésségéből birtokomba jutottak. Az edény az eke által darabokra töretett, melyekből egy birtokomba került. Az edény 40—50 cm. átmérőjű lehetett, jól ki-munkált agyagból korongon készült, jó csengésű, kívül belől egyformán hamuszürke. A nálam levő darabon hat fogú fésűvel készült harántul futó hullámos szalagdíszítés vonul, mely felett és alatt egy a szalag irányával párhuzamos bekarcolás képezi a szegélyzetet. Ezen két vonalnak egymástóli távolsága 48 mm., a szalag szélessége pedig 15 mm. A lelet a következő tárgyakból áll: *Kard markolata* (23. ábra). A penge le van törve öt centimetrynre a markolattól, melynek díszítése mindkét oldalon párhuzamosan elhelyezett hat mæander szalagból áll, tizenhat fordított S alakból készítve. A hullámos vonal alól egy ponttal végződik, melyet az alatta ismétlődő hasonló kacsaringónak kezdete nem érint. A markolat tojásdad átmetszetű, a korong azonban köralakú és nincs átlyukasztva. Markolat felé néző felületén két — sugárirányban sűrűn egymás mellé sorakozó vonalából álló — köralakú díszítés látható. A hátsó lapon a csecsalakú központból kiemelkedő nyújtványt a markolaton látható nagyobb görbe vonalából alkotott szalagdíszítés köríti, melyet két, pontokból álló párhuzamos kör szegélyez. A pengét a markolat két szárnyába két-két akla (Nietnagel) erősíti. A markolathoz közelebb eső kettőt három körkörös vonal díszíti. A szárnyon az aklaközt három párhuzamos haránt vonalkából álló szalagocska tölti be. A markolat egész hossza csücsköstől-szárnyastól 12 cm. A penge szélessége 37 mm. Közepén 12 mm. széles, kissé kiemelkedő lapos taréj fut. A szárnyak között lévő félkör alakú kivágásban, ezeket túl nem haladva, a penge közép vonalán gyufa vastagságú léczecske emelkedik ki, mely a penge lapos taréjának kezdetén hirtelen elvész. *Két darab tokos baltához hasonló bronz eszköznek töredéke* (25. és 26. ábra). Mindkettő egyenlő nagyságú és alakú szerszámnak felső része, csakhogy egyiknek csupán élvége van letörve, melyről nem tudom, milyen

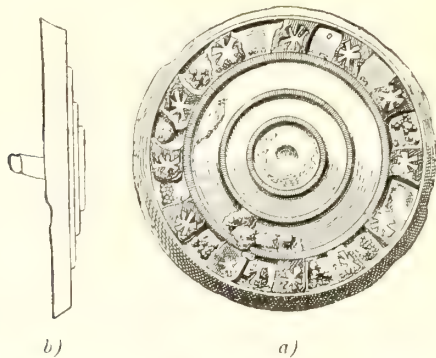

PIRICSEI (SZABOLCS M.) BRONZLELET.

hosszú volt és milyen széles; a másik derékben van ketté törve, úgy hogy ott a köpűnek alsó nyílása tátong. Ezen szerszám különbözik a fűlecskével ellátott köpűs baltától abban, hogy bár alakja azonos, de nagyobb, úgy, hogy míg Szabolcsmegye különböző helyeiről hozzám került 32 tokos balta legnagyobbikának köpűnyílása 39/30 mm., ezeké 46/35 mm. Füle nincs, nem is volt. A nyélhez úgy lettek erősítve, mint a dárdák, t. i. a köpűnyílás alatt 5 centimetryire két átellenes lyukkal van ellátva a nyélnek átszegezhetése, megrögzíthetése végett. Valószínű, hogy ezekbe is nem könyökre hajtott, hanem egyenes nyél járt, és így inkább ásó mint vágó eszköz volt. Peremje alatt 25 mm. széles hornyolat fut körül. Ez alatt 5 mm. széles domború párkány. Mindkét oldalon a széleken végig lefelé futó igen keskeny tompa élű lécz. A párkánytól két egymásba illő, egy nagyobb és egy kisebb ∇ alakú kiemelkedés. *Egy szárnyas balta* (27. ábra) váll nélkül. Élrésze a sokszori köszörüléstől már nagyon rövid, csak 3 cm., az egész pedig 12 cm. hosszú. *Kardpengének töredéke* (24. ábra), 17 cm. hosszú, alól 33, felső vége 23 mm. széles. *Hat* ép, *hat* végén csonka *sarló*, *négy* sarlónyélvég, (a nyél, mely nyilván hasított fába dugatott, más-más *czifrázattal* bir); *hat* sarlópenge-töredék (1—22. ábra). *Tíz bronzrög* vagy pogácsa, bizonyítéka annak, hogy itt öntéssel foglalkoztak. A tíz bronzrögnek összes súlya 6625 gramm. A fazék tehát összesen 38 darab bronztárgyat tartalmazott. A rögök kivételével a többi tárgyaknak rajzát ide csatolom. A leletnek talán legfontosabb része azon cserépnek töredéke (28. ábra), melyben a tárgyak találtattak, és melynek hullámos fésű-diszítése a népvándorlási korra vall. Ilyenek találtattak népvándorláskori tárgyakkal a híres — dr. Lipp Vilmos által leírt — keszthelyi temetőben.

Nyiregyháza, 1892. márczius 21.

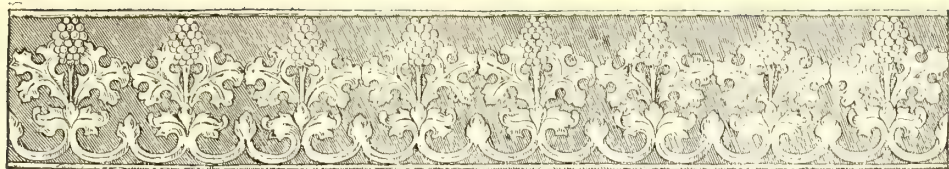
Dr. Fősa András.

ZOMÁNCOS KORONG A TATAI LELETBŐL.

Term. nagys. a) fölülről, b) oldalról

(V. ö. 378. l. 12. sz.)

IRODALOM.

A BRONZKOR EMLÉKEI MAGYARHONBAN II. RÉSZ. A LELETEK STATISZTIKÁJA. Készítette Hampel József. 1892. 8-r. 175. l. és 55 képes tábla. Az orsz. rég. és embertani társulat e kötetten folytatta azt a vállalatát, melyet 1886-ban a Bronzkor emlékei első kötetével megindított. A munka három részre volt tervezve. Az első rész 127 képes táblát tartalmazott; a mostaniban következik a leletek statisztikája és függelékül újabb 55 képes tábla; a harmadik rész ez anyag tudományos földolgozását fogja tartalmazni. A most közzétett statisztika mutatja, hogy az évről évre sok veszendőbe menő lelet daczára, minő óriási anyaggal rendelkezik szaktudományunk a bronzkort illetőleg. Hatszáznál többre megyen a jelentékenyebb leletek száma és az azokban foglalt tárgyak összesége túlhaladja a hétezeret. Az összeállítás betűrendes sort követ, mert ez leginkább könnyíti meg a tájékozást és lehetővé teszi, hogy a statisztikai leltár a kimaradt és újabban fölmerülő leletekkel mindenkor kiegészíthető legyen. Az egyes leletek leírásai a szerint, a mint azok közvetlenül az eredetiekről készültek vagy az irodalomból vannak merítve, több vagy kevesebb értékkel birnak. Legnagyobb baj, hogy a terminologia még ingadozó és ezért nem egy adat, melyet a szerkesztő kénytelen volt fölvenni, hiányos és határozatlan; sokszor, a mikor a képes táblák elegendő fölvilágosítást adtak, leginkább egyszerűen ezekre vagy az irodalomra történik hivatkozás; ellenben egyes kiváló fontosságú nagyobb leletekről kimerítő leírásokat kapunk és szerző oly-olykor a pontos leírásokon túl még e leletek érdemes méltánylására is juttat helyet.

A leltár figyelmes áttekintése azt mutatja, hogy legtöbb a lelet a felső vidékről, Erdélyből és a dunán-inneni három legdélibb megyéből, nyilván azért, mert ezekben a megyékben ügyeltek leginkább a leletekre. A felső vidéken Majláth Béla, ifj. Kubinyi Miklós és Lehóczky Tivadaré a főérdem a tudományos adatok megmentésében. Szabolcsban Dr. Jósa András tett legtöbbet, Erdélyben Ackner és Gooss voltak a legszorgalmasabb adatgyűjtők, a délvidéken pedig Milleker Bódog tett legtöbbet a bronzkori maradványok összeírása dolgában. A régibb kutatók közül b. Graffenried névével találkozunk legsűrűbben az irodalom-

ban és sok érdeme volt az ötvenes és hatvanas években az adatok összegyűjtése körül a Seidltől megkezdett és Kennertől folytatott «Chronik arch. Funde» című közleménysorozatnak, mely a bécsi akadémia által kiadott történeti kútfők gyűjteményes tárában jelent meg (Archiv. f. Ö. G.). Az emlékek leggazdagabb tárháza természetesen a n. múzeum; ezenkívül még az erdélyi múzeum és a nagyszebeni B. Bruckenthal-múzeum tartalmaznak számbavehető emléksort. A hazában létező magángyűjtemények között a leletek gazdagsága miatt Lehóczky Tivadar gyűjteményét illeti a palma. Jelentékenyek Dr. Jósa András és ifj. Kubinyi Miklós gyűjteményei, a régiebbek között fontos volt Kubinyi Ferenczé és Graffenriedé. Érdekes volt Egger Dávidé is, melyet mult évben Londonban elárvereztek, bár nagy hátrányára szolgálta, hogy a legtöbb tárgy lelőhelye bizonytalan volt. A külföldön létező gyűjtemények közül a bécsi múzeumban, a zürichiben és Evans gyűjteményében van a legtöbb magyarhoni bronzkori emlék. A kereskedés és a rézművesek évek hosszú során át tömérdek becses emléktől fosztották meg a hazát s legtöbbször a tudományt is. Reméljük, hogy a jelen mű hozzá fog járulni ahhoz, hogy ezután hazánkfiak nagyobb buzgalommal mint eddig fogják a leleteket megmenteni. Legtöbbet tehetnek vidéken lakó szaktársaink, kiket a szerző előszavában fölker, működjenek közre abban, hogy a jelen összeállítás mennél teljesebbé váljék és a harmadik kötetben közlendő pótlékban az országban még sokfelé lappangó lelet is helyet találjon; akkor azután oly teljes leletstatisztikával fogunk birni a bronzkort illetőleg, minővel a svéd és dán irodalmon kívül egy ország szakirodalma sem dicsekedhetik. Ily tökéletes munka csak az összes hazai szakférfiak vállvetett közreműködése mellett jöhet létre.

F. L.

LE BARON DE BAYE. LE TRÉSOR DE SZILÁGY SOMLÓ.

Paris. Librairie Nilsson 1892. 4-r. 17. l. négy színes táblával és nyolcz képpel a szövegben. A népvándorlási kor ízlése mindinkább foglalkoztatja az európai irodalmat és nyugoti szaktársaink lassan-lassan kezdik fölkeresni Oroszországot és hazánkat, a hol nagyobb számmal vannak emlékek, melyek e stylus eredetére adhatnak felvilágosítást, mint a nyugaton. A legfontosabb hazai kincsek közé, melyek e stylus kezdő korát megközelítik, tartozik a két szilágy-somlói lelet, azért természetes, hogy ujabban e két lelet aranytárgyai mindinkább előtérbe lépnek az irodalomban. Legutóbb de Baye báró tartott róluk előadást az académie des inscriptions ülésén és ez értekezését most többnyire sikerült képes táblák kíséretében közzétette. Hasznos munka ez a mívelt külföld szempontjából, magyar olvasók Pulszky Ferencz értekezései után nem igen tanulnak belőle ujat, mert a végeredmény, melyre szerző jut, előttünk

régóta tudva van: «les renseignements archéologiques fournis par la trouvaille de Somlyó prouvent à quel point l'étude des antiquités échelonnées sur la route de l'orient est indispensable pour comprendre et interpréter les monuments occidentaux contemporains des invasions germaniques. C'est, en effet, de l'autre côté du Danube et sur les rives de la Mer Noire qu'il faut chercher, suivant nous, le véritable point de départ de l'évolution artistique qui coïncida avec la chute de l'empire d'Occident.» Ha valaki a francia akadémia előtt e nagyfontosságú kincs tudományos tárgyalása alkalmából csak erre az eredményre jut, akkor ezzel bebizonyítja, hogy sok idézete daczára csak hiányosan ismeri a népvándorlási kérdés irodalmát, mert közismeretű tényeket új igazságok színében tüntet föl. Ez egyébként csak a mi szempontunkból némi baj, mert reményünkben, hogy tudásunk bővülni fog, csatlakoztunk, nem baj azoknak, kikhez az értekezés a maguk nyelvéen szól, mert ők belőle még mindig tanulhattak.

Egyébként soh'se reméljük idegenföldi tudósoktól, hogy ők adjanak választ oly kérdésekre, melyeknek megfejtése hazai tudományunkra tartozik.

x. y.

AZ INGÓ MŰEMLÉKEK. (Irta dr. Forster Gyula.) IV—VIII. 331—423 ll. 8-r. E névtelenül megjelenő nagy fontosságú munka három első részéhez, melyet korábban olvasóinknak bemutattunk, most hozzájárul az utolsó, mondhatjuk legfontosabb rész. Szerző az előbbi részekben hazánk s a külföld fontosabb országainak a kincsletekre vonatkozó törvényhozási és administratív rendelkezéseit behatóan tárgyalta és ez ismertetést most kiegészíti a francia, badeni, bajor, zürichi, württembergi és szászországi törvényes rendelkezések jellemzésével és pótlásul értekezik a legújabb olasz törvényről. Részletesen ismerteti a tárgyalásokat, melyek Ausztriában a kincsből az államot illető részre vonatkozó jog megszüntetése iránt folytak. Ezután szerző kimutatja, hogy e harmadrészre szóló jog fiscalis szempontból való fõntartása hazánkban sem igazolt és a kincstár ezen igényének megszüntetését javasolja, *a)* mert a kincstárnak a 150 forintot meghaladó értékkel bíró kincs egyharmadára fentartott igény jogi alapja soha el nem ismertetett; *b)* mert ez a «jog» csakis rendeleteken alapuló gyakorlat, mely ellen ismételt felszólalások történtek és csak törvényhozási úton volna megállapítható; és végül *c)* mert e gyakorlatot a harmadot nem ismerő osztrák polgári törvény behozatala megszakította és e törvénykönyv hatályának megszűnésével a gyakorlatot illetéktelenül állították vissza.

Mindezen egyenként bőven tárgyalt okok alapján szerző azt javasolja, hogy a kincs feleztessék meg, fele a találókat, fele pedig a telek tulajdonosát illesse. Továbbá, mivel a büntető törvénykönyv 366. §-a szerint a régi kincs a hatóságnak bejelentendő, a kincs a törvényhatóságok útján egyenesen a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz volna fölterjesztendő. Szerző szerint (igen helyesen) ezután is fõn kellene tartani a bejelentési kötelezettséget minden leletre, tekintet nélkül értékére. Az elõvételi jogot első sorban a n. múzeumnak kívánja szerző

biztosítani, másod- és harmadsorban a budapesti egyetemnek és a kolozsvári erdélyi múzeumnak, ezek után pedig azon vidék múzeuma részesülne belőle, a hol a kincs színre került. Az elővételi jogot gyakorló intézet a kincs belértékének fémjelzői megállapítása után, a megtartott tárgyakért rendszerint a belértéken fölül bizonyos százalékot fizetne, a mennyiben pedig a tárgy műbecse tetemesen magasabb volna, mint a belérték, akkor külön méltányos szakértői becslés volna helyén, ellenben, ha a jogosult intézetek a tárgyat meg nem tartanák, a tulajdonosok azzal szabadon rendelkezhetnének, végül még belértéssel nem bíró régiségekre, p. o. agyagtárgyakra is kivánja a szerző a bejelentési kötelezettséget kiterjeszteni. E rövid vázlatból is látható, hogy eddig irodalmunkban még senki sem foglalkozott oly behatóan a régi kincsek jogi rendezésének kérdésével és még nem olvastunk senkitől javaslatot, mely a nehéz kérdést oly igazságosan és célirányosan megoldaná és mely egyúttal a tudomány érdekeit a magánjogi igényekkel összhangba hozta volna.

Hasonlóan helyesnek és követendőnek tartjuk azt a javaslatot, melynek célja az állam, megyék, városok, káptalanok, egyházak, kir. egyh. javadalmak, állami intézetek vagy állami felügyelet alatt álló intézetek birtokában lévő művészeti vagy történelmi szempontból jelentékeny emlékek megmaradását biztosítani. E célból első sorban összeírandók az ily emlékek; az összeírt tárgyak elidegenítésére, javítására vagy helyreállítására csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter adhadna engedélyt; egy szakbizottság tanácsára állapítaná meg a miniszter, hogy a leltárba mely tárgyak veendőek föl egyenként és végül csak a törvényhozás engedelmével lehetne a lajstromba fölvetett, állami tulajdont képező tárgyakat elidegeníteni.

Szerzőnek azt az észrevételét is helyeseljük, hogy: mivel nincs kilátás, hogy a törvényhozás már legközelebb ilyfajta törvényt megalkosson, addig is, míg törvény létrejönne, rendeleti úton is meg lehetne szüntetni a kincstár igényét a leletek egy harmadára és az ingó műemlékek összeírása is rendelet alapján jöhetne létre.

A könyv utolsó fejezetében a szerző egy bírói ítélet fonákságait veszi bonczkés alá. Kimutatja a budapesti törvényszéknek a szilágy-somlói kincs dologában hozott ítéletnek helytelenségét és megczáfolja az ítéletet látszólag támogató érvek tarthatatlan voltát.

H. J.

A NÉMET CS. ARCHÆOLOGIAI INTÉZET főtitkára Dr. A. Conze június 16-dikán a berlini akadémia összes ülésén bemutatta e nagyfontosságú intézet évi jelentését. Ebből áttekintést nyerünk arról, hogy minő sokféle ágazik ezen legjelentékenyebb archæologiai szervezet működése, mely magába egyesíti a világ legkiválóbb szakembereit és akkora lendületet adott a német szaktudománynak, minővel semmi más nemzet nem dicsekedhetik. Az intézet központja Berlinben van, azonkívül az intézet egyik osztálya Rómában, a másik Atheneben székel. A központ adja ki az évkönyvet és az *Értesítőt*, az elmúlt évben az új szervezés óta már a VI. kötetet. Az «Antike Denkmäler» nagy kiadványának megjelenése ezután nem lesz időhöz kötve, előkészítették a második kötet első füzetét, tartalma igen gazdagnak ígérkezik, közzé teszik benne az

epidaurosi tholost, ó-görög szobrokat, ó-attikai festményeket és Róma látképét Heemskercktől. A római fölrattani folyóiratból (Eph. epigr.) a VII. kötet vége jelent meg és sajtó alatt van a VIII. kötet első füzeté. Megjelent «Egy Augustus korabeli házfal és mennyezet díszítése» Lessing és Mautól; legközelebb meg fog jelenni Iwanof nagy műve görögországi építményekről. Robert folytatta az antik sírládák domborműveinek nagy kiadására a tanulmányokat.*

Más nagy kiadvány az antik terracottáknak van szentelve, mely Kekulé vezetése alatt áll. E mű érdekében is több szakember bejárja a fontosabb régiséggyűjteményeket. Az etruszk hamutartó edények domborműveiről szóló nagy képes kiadásból, mely Körtére van bízva, készülöben vannak a III. kötet rész-táblái; ép úgy készülnek a másik etruszk műhöz a tükrök rajzairól a réztáblák. A porosz tábori kar tisztjei az intézet számára pontos fölvételeket készítenek Attika éjszaki részéről, Salamisról és Eleusisről. Conze maga pedig az attikai síremlékek nagy gyűjteményén dolgozik, melyből a második füzet megjelent, a harmadik füzet kiadásra készen áll. Az intézet figyelme Dél-Oroszország antik emlékeire is kiterjed, Kieseritzkyt bízta meg, hogy a síremlékek domborműveit gyűjtse. A classikai archæologia előmozdítása céljából az intézet Németország több kormányát reávette, hogy Olaszországban németországi tanárokat archæologiai tanfolyamokra küldjenek; az első ily tanfolyam 1891 évi októberben 20 résztvevővel indult meg és az idei októberben ismétlik. Ugyancsak az intézet javaslatára középtanodai tanárok részére ez évben husvétkor Drezdában és Münchenben archæologiai póttanfolyamot rendeztek. Poroszországban már ismételtelen tartottak husvétkor ily cursust Berlinben; pünkösd táján pedig Bonnban és Trierben tartják. Az intézet abban a görögországi szaktanulmányi útban is közreműködött, melyre a badeni kormány az idén philologusait küldte.

A milyen sokfelé irányult a központ figyelme, ép oly változatos volt a római és athenei intézetek eredménye. A római intézetnek főfontossága leginkább abban van, hogy az ő épületében van a világ legteljesebb arch. szakkönyvtára; kötetaineik száma 1891-ben volt 22878. Ugyanott gazdag fénykép- és kézrajz-gyűjtemény is áll a Rómába gyűlő minden nemzetbeli archæologusok rendelkezésére. Az intézet két vezetője minden héten archæologiai, illetőleg epigraphikai előadásokat tart a nagy múzeumokban, azonkívül a téli időszakban hetenként egyszer tudományos ülésre gyűlnek össze a szakemberek. Állandóan gazdagon javadalmazott évi díjt élvez az intézettől öt-öt fiatal német tudós, az idei évben ezek közt van folyóiratunknak egy derék munkatársa is: Dr. Ziehen. A római intézet külön közleményéből ez évben a VI. kötet jelenik meg. Az Olaszországba küldött német tanárok számára a helyszínén a római intézet vezetői oktattak és Mau az évenként Pompejiben tartatni szokott magyarázatait öt hallgatóval az idén is négy napon át folytatta.

Az athenei osztály újabb keletű, mint a római, a melyből az egész istituto archeologico kiindult. Csak a hetvenes évek óta létezik, mégis már tetemes hasznot hajtott a tudománynak. Közleményei a görög archæologia fő kuforrásai

* E fontos műből eddig egy kötet jelent meg, melyet az A. É. részletesen ismertett. 1891. 439—442. l.

közé tartoznak ; az idén már a XVI. kötet jelent meg. Itt is hetenként üléseznek a szakemberek és tartanak tanulmányos előadásokat, az osztály szakkönyvtára szépen gyarapodik, vezetői az antik Hellas különböző vidékeit járják be kutatások végett és tevékeny részt vesznek a tudományos ásatásokban. Fontosnak ígérkezik az ásatás, melyet az intézet egyik titkárja a régi Athene piacán rendezett és eredménydús az athenei fellegvárban lelt festett cserepek áttanulmányozása. 1891-ben az athenei intézet főtitkára utazta be az oda küldött 24 német gymn. tanárral a Peloponnesost és ugyan ő oktatta az Athenebe kirándult badeni professorokat. Látni való, hogy a jól szervezett nagyszerű intézet az elmúlt évben is hivatása magaslátán állott, megbízottjai az egész antik világ területét figyelemmel kísérték, kutattak, ásattak, gyűjtöttek, tanulmányaik eredményeit előszóval hirdették és irodalmilag folyóiratokban és állandó értékű emlékszerű publicatiókban közzétették és mindezekon kívül még tanítottak is és a tudomány népszerűsítése érdekében fáradoztak.

Hpl.

«A HUN SIROK.» A tiszafüredi rég. társulat érdemdús elnöke Tariczky Endre úr e czímen az Egyetértés aug. 31-iki számában élénk közvetlenséggel írt tárczát tesz közzé.

Érdy és Kereskényi érdi kutatásait méltányolja, melyek az általuk megállapított négyféle «jellegzet» szerint állítólag «*hun*» halmok voltak. Ezután az általa már 1872-ben kutatott tiszáörvényi halomban tett észleleteit írja le ; ott az egyik felásott sírban ugyanazt a négy «jellegzetet» lelte, mint az érdi halmoknál. Ezen az alapon hajlandó az örvényi sírt is a hunoknak tulajdonítani. Érdekes a tiszaburai sírlelet. Ott calcedonyöngy s egyenes pengéjű karddarab került elé, meg egy «római gyáratú» kis talpas pohár. Úgy látszik, hogy a tiszaburai sír épügy, mint az érdi sírok a hunok eljövetelét megelőző korból valók, épügy, mint az Alföldön számos más hasonló jellegű barbár sír.

Az örvényi határban hamverderben lelt két kis bronzfeszületke aligha nem egykorú a karászival, melyet az A. É. lapján közöltünk, a XI. századból származhatnak, mikor nálunk országszerte terjesztették az új hitet és u. l. a megtérített új keresztény magyaroknál, úgy mint más országokbéli népeknél hasonló viszonyok közt, szokássá vált a mellen hordott feszületet magával vinni a sírba.

A Karczagon 1879-ben átkutatott temetőben is sok ily keresztékét lelt a tárczairó és ezúttal érmet is találtak, mely a temető korára tájékoztató, IV. Béla-féle rézérem volt ; látni való, hogy a magyar kereszténység második századában is divott még a jelzett jámbor szokás. Másrészt igaza van cikkkíronak abban, hogy az éremletéteményezés a sírban pogány szokás fönmaradására vall.

Végül még egy érdekes megfigyelést látunk a cikkben ; egy tiszá-szöllösi pogány temető sírjából a koponya tarkója alól, mely a sír fenekén fekszik, mindig egy-egy kova-kés vagy kova nyilhegy merül fel.

A cikk, mikép látjuk, több becses és tanuságos adattal gyarapítja ismereteinket az őskorra, az antik korszakra és a kora magyar kereszténységre vonatkozókkal — csak a «*hun*» korra nem tartalmaz tanuságot — a közlemény tehát becses, de a czíme el van tévesztve.

H.

GLASNIK. A bosnyák és hercegovinai múzeum közlönye, 1891. évi folyam, második és harmadik füzet.* A 2. füzet nagyobb közleményeiből a legfontosabbak egyike a: «középkori sírok Zgošće mellett», *Stratimirović Györgytől*. Az egész Balkán-félszigeten, Szerbiában, Montenegróban, Dalmáciában igen sok a régi sírdomb, de főleg Boszniában tömegtelen. A keresztény lakosság «régi vagy görög», a törökök pedig «gyaur» síroknak nevezik. A rajtuk levő sírjeleket különfélekép hívják, ú. m. sírkövek, síremlékek, majd egyszerűen csak kőoszlopok, márványok, jelköveknek vagy emlékköveknek. Szerző mindazon alapalakokat bemutatja, melyek előfordulnak. Ezek a következők:

1. Fekvő hosszúkás kőtábla és kőoszlop. 2. Fekvő széles kőtábla. 3. Álló kőoszlop vagy gúla. 4. Álló kőtábla. 5. Kereszt többféle alakban. 6. Sarkofág alakú sírkő. Teteje majd ékvonalba fut össze, majd négy félkörben. 7. Széles kőtáblán fekvő kőoszlop egy kőből faragva. Vajjon e sírköveket a középkori Bosznia három hitfelekezetének — bogumilok, katolikusok, orthodoxok — valamelyike emelte kizárólag vagy mind a három, s vajjon az alakok megválasztása szigorúan a rang után járt, úgy, hogy a sarkofág alakú síremlékeket csak a főnemesség (vlasteli), a kőoszlopokat és táblákat a kisebb nemesség (vlasteličići), a kereszteteket a papok emelhették, — ma még el nem dönthető. Nem pedig azért, mert meg van ugyan teljes statisztikai átnézete az emlékeknek, de a részletes tanulmánynak vagyunk híjával. Mindamellett ma már bizonyos, hogy a bogumil sír elnevezés ezekre a kövekre, mint generalizáló név nem illik.

A mi a Zgošće melletti síremlékek helyét illeti, az egy régi, majdnem áthatolhatlan tövissel benőtt temető Zgošće falu mellett, a hasonnevű patak jobb partján. Van pedig négy sarkofág alakú, egy álló kőoszlop, és igen sok kisebb kőtábla és oszlop, de ezek minden díszítés és felírás nélkül valók. Van ott valami épületnek is nyoma, melyről a nép azt tartja, hogy templom volt s maga a dülő csakugyan «cokrina» templom nevet visel. Szerző leírja ezután az álló kőoszlopot, melyet valamely bugomil djedének (főpap) tart és a négy sarkofág alakú emlék legnagyobbikát. Ez utóbbi egyúttal a legdíszesebb is. Súlya majdnem 14 ezer kilogramm. Anyaga finom mészkő. A temető közelében két régi kőbánya is van. Az egyik, a «zastijena», mintegy 5 kilométernyire fekszik. Szerző szerint belőle valók a kisebb kőtáblák. Az oszlop és a sarkofág alakú kövek a mintegy 4 kilométernyi távolban fekvő «ispod kamená»-nak nevezett másik bányából származtak. A nagy kő ketté van törve. Homloklapja és északi oldala figurális domborművekkel díszített, a melyek összefüggésben vannak az eltemetett személyével. A többi lapok geometrikus faragványokkal díszítvék és déli oldalán is vannak az alsó szélén keskeny mezőben lovas alakok. A homloklap szigorúan stilizált párkány által két egyenlőtlen mezőre osztatik. Szélén, jobbról is, balról is keskenyebb indás szalag fut. A felső nagyobb mezőben közepén áttört falat látunk. A rés előtt 3 alak áll. A jobb- és balfelöli hosszú ruhába van öltözve (nők?) A fal fölött öt téglával fődött bástya (torony) emelkedik. Kapuikból több alak jó elő. Az alsó mezőben egy-egy alak által vezetett

* Az első füzet ismertetését lásd 266—269. ll

két paripa látható. Az északi (hosszúkas) oldallap szintén vízszintesen kétfelé van választva. A felső mezőben 5 lovasalak látható arczczal a homloklap felé nézve. A páncélba öltözött vitézek fejét tollas sisak fedi, jobb kezükkel zászlós kopját emelnek, balkarjukban rövid kardot tartanak. Észrevehető még három rózsza és két keskeny táblácska, melyeken egykor fölíratok voltak. Ma alig lehet két czi-rill betűt felismerni. Az alsó mező három fa által négy kisebb mezőre osztatik. Az első mezőben egy harcász fut a sikon s nyílaz egy szarvasra, mely a második mezőben menekszik. A harmadik mezőben egy vadász lándzsájával dőfi a két agár űzte vadkant. A vad fölött egy három tollas sisakpárta van kivésve. Érdekes a negyedik mező, melyben egy nyakán függő lánczczal a fához kötött oroslán látszik. Fölötte kiterjesztett szárnyú sárkány röpül, mely szájában virágot tart. Ez kétségtelen allegoria. A hátlapja és hosszúkas déli oldal geometrikus díszítésűek. A hátlap vízszintes szalaggal két egyenlőtlen részre van osztva, mint az előlap. A felső rész négy oszlop által négy egyenközényre osztatik. Az oszlopok fölül félkörrel ívezik az egyenközényeket. Ezek mindegyikében két, 6 levelű rózsza látszik. Az oszlopok átnyúlnak az alsó mezőbe is szintén felosztva azt négy kisebb mezőre, melyekben egy-egy a felsőkhöz hasonló rózsza van.

A déli oldal ugyanolyan oszlopok által, mint a hátlap öt felső és ugyanannyi alsó mezőre osztatik. Az alsó mezőben arczczal az előlapnak néző kopjás vitéz lovagol, az ötödik velök szemben jön. A felső 3 mezőben az ismert két-két 6 levelű rózsát találjuk. Az előlap melletti mezőben szintén megvan a két kör, de rózsák nélkül. A hátlap melletti mezőben 9 ágú fa látható, melynek 7 ága leveles, a többi kettőn két-két madár ül. A fa jobb és bal oldalán egy-egy heraldikai liliom van kivésve. A lovasok, szalagok és rózsák elég sikerült kivitelűek, a bástyák és a vadászat kevésbé. A művész bizonyára nem volt hozzá szokva ily nagyobb feladatok megoldásához. A szegélyek, szalagok, rózsák, vitézek, oroslán, a sárkány és az íves boltozatok román stílusú díszítmények. A vadászat és a 6 levelű rózsza, író szerint, bosnyák motívumokat árul el, mit mi nem mernénk épen kizárólag azoknak tartani. A zágrábi múzeumban van két csonttáblácska, melyek hasonló rózsákat tüntetnek föl. Egyikük Dalmáciában, Ilvar mellett, a másik Mitrovicza közelében, a Szerémségben találtatott. A középkorban a szerb templomi könyvek vignettáiban alkalmaztattak ilyen rózsák. A népművészet is faragja őket a síremlékekre. Lehet, hogy vallási jelvény volt, de jelentőségét elvesztette. Szerző azon nézetben van, hogy a kő a XIV. század második feléből való s a díszítmények után ítélve dalmata készítette. Szerintünk készíthette azt bosnyák is, ki ott Dalmáciában nyert inspiratiót.

Az álló pyramis nem oly érdekes. Díszítése sem oly gazdag. Itt is megvannak a rózsák, a szalagok, zikkakos és csavaros menetű szegélyek. Végül két halat említ, melyek szerinte is régi keresztény symbolumok. De a mellékelt fényképnymaton, mely a déli oldalt tünteti föl, tisztán kivehető a nagy kereszt. *Radimsky V.* cikkében a Mostar melletti Bišće mezőt ismerteti régiségtani szempontból. A mező egyenlőtlen oldalú háromszöget képez. Északi sarkában fekszik Mostar, a délkeletiben Blagaj, a délnyugatiban Buna telep. Nyugati oldalán foly a Narenta. Ha Mostarnál a Narenta jobb partján délnek nézünk, előttünk fekszik Jasenica falu. Határában római pénz található.

A Ciberina dülön pedig 16 középkori síremlék látható. Mindannyi faragványokkal van díszítve. Tovább menve délnek Buna mellett a Narentán régi híd nyomaira bukkanunk. A parton két hatalmas halom emelkedik. Egyiken körszanczolatot talált szerző, mely később a rómaiak által falazattal lett megerősítve. A domb alatti mezőkön gyakran találunk égetett téglákat, cserepeket. Lehetséges, hogy itt feküdt a hozzátartozó suburbium. Mostartól a Narenta bal partján délnek indulva, Mukoš hannál régi római épület alapjára találunk. A törmelék között egy korinthusi oszlopfőre is akadtak. Ortješ falu mellett két halom emelkedik, melyek még nincsenek átvizsgálva. A Buna folyóhoz érve a rajta átvetető híd előtt szintén van két halom. Valaki meg is kezdte az ásást. A 101'75 m. hosszú híd északi része nagy faragott kőkoczkákból épült. E kövek bizonynyal a római korból valók, bár a hidat kétségtelenül a törökök építették. Túl a Bunán, mielőtt az országút szétválék, ismét két halmot látunk, melyek egyikét szerző 1889-ben felásatta. 30 cm. mélységben 20 cm. vastag mészrétegre talált. A mész ököl és emberfej nagyságú rögökben állott. Egyik oldalán volt a tűzhely 2 cm. vastag hamuréteggel. Erre közönséges földréteg következett. 70 cm. mélységben ép a közepén egy kerülék alakú köépítmény került felszínre, melynek hossza 2 m. szélessége 1'3 m. volt. Ez alatt az épület alatt 150 cm. mélységben egy embercsontvázra akadt, melynek feje kelet felé volt fordítva. Nem messzire e halomtól 1888-ban egy temetőre bukkant szerző, mely több száz urnát rejtett magában. Ez az első urnákat rejtő temető Boszniában s így megérdemelné, hogy alaposabban átkutattassék. Visszatérve az útra, csakhamar szétválék. Az egyik Domanoviczába kanyarodik, a másik Hodbina hán felé tovább megyen. A kettő által képezett szögben egy gödörből kavicsot ástak. 1888-ban Jedlicska mérnöknek a kavics között cserép és égett föld tűnt szemébe. Ő erre nagyjából ásatni kezdett s csakhamar egy csontvázra talált. A többi kiásott tárgyak között említendők egy két tüvel bíró bronz fibula, egy késnyél vasból, egy dárdahegy és három szög. Szerző tovább folytatta az ásást s három sirt nyitattott fel. Az egyikben eléggé ép csontvázra akadt. A koponya dolichocephal volt. Lábainál egy cserépedénytöredék, fejénél több szög feküdt. A második sír csontváza kevésbbé épen maradt fön. Szintén hosszúkás fejét el kellett dobní. Lábainál és fejénél szintűgy szögek voltak, oldalán egy vassarló. A harmadik sírban egy gyermekcsontváz feküdt. Feje alá volt támasztva egy cseréppel s egy másikkal le volt takarva, hogy a föld össze ne zúzza az arczát. Feltűnő a sokszög a sírokban, hasonló tárgyakat ehhez a stájerországi leletekben is találtak. A Hodbina felé vezető úton folytatva a menést, ez ismét kétfelé válik, az egyik Negotin felé kitérvén. E szögletben 9 hatalmas, faragott sarkofág alakú sírkövet találunk. Hodbina hán mellett megszűnik az országút, hanem két mezei útban folytatódik tovább. A jobboldalira térve egy *Crkvina* nevű mezősegre érünk. Rajta tisztán kivehetők egy épület nyomai. A nép mondása szerint a török uralom előtt templom állott ott, melynek köveit a törökök házépítésre használták fel. Délnyugatra e mezőtől egyik táblán Aesculapius bronz szobrocskáját, egy kulcsot, egy fibulát és egy bronz pénzt talált a tábla tulajdonosa. A baloldali mezei út Rotimljén át Stolacba vezet. A Paša-patakán három íves faragott kőkoczkákból épült római híd visz keresztül. Jóval délre egy kézt

hatalmas halom fekszik, más kézt egy «Gradina» (= város) nevű præhistorikus, sánczolatall védett telep, melynek hossza 397 m. szélessége 118 m., Benne szintén több fölásatlan halom emelkedik. Visszatérve egész addig, hol a 9 sírkövet találtuk, térjünk a Negotin felé vezető útra. A név a latin «negotior, negotium» szavakkal feltűnően egyezik, nem lehetetlen tehát, hogy itt a római időben kereskedő telep létezett. E tény valószínűsége annál nagyobb, mivel mint alább látni fogjuk, nem messzire tőle négyfelé ágazott el a római út. Egy kilométernyi útat téve, a Bunica patak balpartjára érünk. A parton régi hid nyomaira akadunk. A szerte heverő kövek között szerző egy hatalmas koczkára akadt, melyen török fölírás volt olvasható. E szerint a hidat 919 (1512) Hasán, Ismail fia építtette. Valószínű, hogy helyén egykor római hid állott, mert az úton tovább menve, egyenesen a Bunához érünk, a melyen keresztül vezető hid a római korból való. A Buna és Bunica által képzett szögben, mely suhopolje (száraz rét) nevet visel, a Buna bal partján 15 sírdombra akadunk. Három fölött sírkő emelkedik, melyek ketteje sarkofág alakú, faragványokkal díszített, a harmadik egyszerű kőtábla.

A Bunica jobb partján a Kicin nevű halmon ó-kori kettős kőrsánczolat és e körül számtalan gúnyhó nyomai látszanak. A kőrsánczolata domb tetején, a gúnyhócsoport közepén fekszik. A belső sánczkör kerülete 17, a külső 73 m. A gúnyhók teljesen köralakú építmények. Falaik 1—1,5 m. vastagok. Belső kerületük 3 m. Magasságuk 50—200 cm. A kövek vakolat nélkül egymásra rakvák. Körülök töménytelen agyagedény törmelék van elhányva. Sok a cserép között a kézi malom kőtöredék is. A cserépek kétfélék. Az egyik féle gyöngén égetett, ripacsos felületű, kis edényből való. A másik jól átégetett, síma felületű, nagyobb edényből való. Szerző szerint az előbbi őskori, az utóbbi római korból származik. A Bunica felső folyása irányában haladva, a malo polje nevű mezőségre érünk. E mezőn, nem messze a patak forrásától, egy *gradine* (grad = város) nevű halom körül több római épület alapjára akadunk. Innét visszatérve a Bunához Berberovici mellett szintén több római épület nyomát találjuk. Ugyanott tömérdek római és görög pénz is fordul elő. Északra a város-tól egy halom fekszik, mely szintén fölásatlan. A Bunán a már említett római hídon átmenve Koso faluhoz érünk. Itt is van egy fölásatlan halom, de azonkívül egymás mellett sorjában áll 15 római épületnek nyomát is fölfedezhetjük. Úgy látszik utcát képeztek. A falutól északnyugatra egy török szőlőkertjében egy kőpad hever mélyen a földbe merült lábakkal. A nép azt tartja, hogy ez István herceg széke, Herczegovina alapítójáé. Az oldalán levő fölírás épen nem gyaníttatja. Ilyen pad több is van Herczegovinában. Ključban van a nép hite szerint Sandalj herceg trónja. Másik kettő van Osanicában a gör. keleti templom mellett. A falut alapító Miloradović család tulajdonát képezik. A fojnici patak balpartján Nevesinje és Gacka között, a slivjei hid mellett az úgynevezett «herceg-forrás» mellett van a negyedik, melyet a nép szintén István hercegnek tulajdonít. A Buna mentén fölfelé haladva csakhamar forrásához érünk. Itt fekszik Blagaj s rajta túl meredékes kúpon István-vára messze tekintve a a bišcei mezőre. Blagaj szó szerinti szláv fordítása a római Bona-város nevének (blago = bonum), mely már a x. században fönnállott. Visszatérve Mostarba,

mielőtt a már említett Mukos hánt elérnök, az út baloldalán három, jobboldalán szintén három halomra akadunk. Ez oldalon egy kereszt nevű körsánczolatra is akadunk. A kör átmérője 76 m., a sánczolat magassága 50 cm. — 1 m.

A bišcei mező régi emlékeinek átkutatását célzó kirándulás eredményeivel a föntiek után meg lehetünk elégedve. Az őskorból nagyszámú halmon kívül 4 körsánczolatot — male gradine, Orerac, Kičin és Križ-nél — ismertünk meg, melyek alaprajzát szerző cikkéhez mellékelte. A római korból a hadbinai urnatemető, számtalan építmény, több erősség és telep jött napfényre. A kisebb tárgyakat szerző rajzban is bemutatta, úgyszintén a hidakat. Végül meghatározza a Negotin mellett egymást keresztező s négy irányba vivő római utakat; ezzel befejezi a tanulmányos közleményt.

A füzet 7 kisebb közleménye közül egy tisztán történeti. Ipen Th. konzúl a régi Raškáról értekezik benne. A 6 régészeti tárgyú közül első helyen említendő Stratimirovic kis cikke Bobovác váráról, melyet a történelem oly gyakran emleget. Bosznia legerősebb vára volt. Már Kotrománović István székhelyéül választá. Harczba keveredvén Dušan Istvánnal, ez ostrom alá fogta. De minden erőlködése mellett sem tudta bevenni s a bensorult Erzsébetet, István leányát fogolylyá tenni. Később itt őrizték a koronát. A bosnyák oklevelek dátumában gyakran olvasható: Iratott Bobovácban a királyi várban. A törökök sem tudták bevenni fegyverrel, árulás útján jutott kezükbe s csakhamar pusztulásnak indult. Ma egy bástya áll belőle s igen kevés falomladék. Szerző bemutatja a vár alaprajzát s a bástya fényképét.

Egy másik közleményben az Alacza-džamia egyik írója Zarzycki a Fočától egy órányira a Drina balpartján fekvő Ustikolina városkát írja le, s illetve a városka szélén fekvő nevezetességét, a džamiát ismerteti. Ez sokkal jelentéktelebb a fočainál. Négyszögletű tömör építmény, kupola nélkül, 3 oldalán 4—4 arab stíliú ablak van. Előtte csarnok, oldalán minaret emelkedik, mely époly magas és szép, mint az Aladžáe. Bádoggal van fődve, szintúgy a templom is, a csarnok ellenben csak cseréppel. Építtette Turhan Emin 866 és 869 (1463—1466) évek között, s így majdnem egy századdal régiebb az Aladžánál.

Delić tanító a Trebinjétől egy órányira, Most falunál a Trebinčicán átvezető Arslán aga hidját ismerteti, fényképben is bemutatván a szép hidat. Történeti említés, fölirat nincs róla. Annál többet mesél róla a nép. Szerző a patak jobb és baloldalán található régiségeket írja le. A hid fontos voltát bizonyítja, hogy mindkét oldalán vár állott egykor. A balpartiból még áll nehány torony. A jobbparti nagyobb volt s elég épen maradt fönn. Neve Mičevác, Mičeta vajda nevééről, a ki a nép hite szerint felépíttette. Falai 1—2 m. vastagok. Északi sarkán öt bástya védte. A vár alatt fekszik a varošiste, egykor 6000 lelket számláló város, melyben azonban az emlékeknek nyoma nincs. Végül egy kis cikkben két bosnyák sírfeliratot mutat be, egy másikban a Ljubostini gör. kel. monostor mecsetjét.

A harmadik füzetben *dr. Truhelka* a srebrenicai kerületbe vezető római útról értekezik, benne Bratmactól nyomon követve annak irányát. A tabula Peutingeriana szerint a római út Sirmiumból (ma Mitrovica) Gensis-en át ad Drinum vezetett, ez állomástól pedig Argentaria-ig. Az első két részt 30 és 15,

összesen 45 km. mondja a térkép. Az ad Drina-tól Argentariáig vezető kép távolsága nincs megadva, s így nem vagyunk képesek meghatározni Argentaria fekvését. Azt láthatjuk még a fényképről, hogy Argentariából tovább vezetett az út Staned-be, összekötve ezt Bosnia nyugati városaival és Salonával. Argentariát a mai Vareš, Olovo és Srebrenica helyén szokták keresni, de minden alap nélkül ép úgy mint a hogy Gensist a mai Lješnica, ad Drinum-ot pedig a Palator hán helyére helyezik, mert Mitroviczétől Palator házig épen kétszer annyi a távolság, mint a mennyit a térkép mond, mely egyébként egészen helyes. Szerzőnek sikerült az ad Drina-Argentaria út egy részét nyomon követeve annak irányát kétséget kizárólag megállapítani. A római út, mint az ad Drinum jelzés mutatja, bizonyosan a Drina mentén haladt. Szerző az út első nyomát Bratunacnál (Ljubovlje) találta meg, hol a széles völgyet csaknem a középén metszi ketté. 2 kilométer távolban egyenközűen haladva a Drinával lefelé. Ismét mintegy 45 km. követhette a nyomot, egész Gyurgeváczig. Az első maradványokat Voljavicénél földözte fel. A többi lelet közűl egy milliarium töredékre is bukkant. Nehány kilométernyivel alább a bratunáe-skelani útvonalon dolgozó munkások ásás közben ráakadtak a régi kövezetre, s azt Bjelovac hántól mintegy 7,5 m. távolságra fölászván, az új út kövezésére használták föl. Az út 4 méter széles volt hatalmas kövekkel kirakva, két széléñ párkányzattal. Sok kövön még megvolt a kerekek mély barázdája, s ez kétségelenné teszi, hogy az út római volt. Ugyanott találtak egy római feliratos kötáblát is. Az út a Šaska patakig vezetett s átmenve rajt az említett hánnál (csárda), a nyom elveszett, mert a hán épen az útra van építve. De túl rajta ismét láthatók a nyomok s mintegy 200 m. távolság után tövisbokrok között eltűnnek. Domavijába nem vezetett be, hanem előtte ment Argentaria felé. A legközelebbi nyomok Sikirica mellett találtattak. Az említett mai útszakaszon dolgozó munkások e falu mellett töméntelen római pénzt találtak, melyek közűl a renajevói múzeum 4 drb ezüst és 866 drb rézpénzt kapott meg.

E lelhely közelében római temető van, melyben mintegy 50 tumba alakú sírkő látható. Az egyik alakokat ábrázoló domborművekkel volt díszítve. Az útnak a Drina-völgy összeszorulása miatt nyoma vész, és csak Skelannál követhető ismét. Itt két épületkövet ástak ki, de valószínű, hogy több is volna, mert a víz nagyon beiszapolta azon helyet. Nem messzire tőle római épület alapjára bukkant szerző s egy föliratos követ is talált, melyet M(oreo) Aur(elio) . . divi Leveri f(ilio) . . d(edicavit) m(unicipium) —. E felírás közelkoru a Domaviában talált Severus-félel. 50 lépéssel innen az új zsandár-kaszárnyán, egy földművelő szintén római épület romjaira akadt. A romok közűst 50 drb teljesen ép égetett téglát és töméntelen agyagcserepet szedett össze. Később ráakadt a bejáratra is, de a további ásástástól betiltották. A kaszárnyán túl ismét meglátszott az út, még pedig mintegy 600 m. szabadon látható, csak itt-ott van füvel benőve. Itt is 4 m. széles, párkányzatos s így semmi kétség, hogy ez a követett út. Egy részét föl is szedték épületkönek. Gjurgyevác mellett végkép nyoma vezett. S így bár Argentaria fekvését mégsem határozhatta szerző, az ad Drinától feléje vezető utat megtalálta.

Dr. Hodinka Antal.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ES EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi szeptember hó 22-én d. u 5 óraker a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta a nyári szünidők után első rendes havi ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnökle alatt dr. Hampel József, dr. Czobor Béla osztályelnökök, Majláth Béla, Zsigmond Gusztáv, Nagy Géza, dr. Kuzsinszky Bálint igazgató választmányi tagok, Forster Gyula, gr. Teleky Sándor, dr. Schönherr Gyula, dr. Szombathy Ignác, dr. Könyöky József, Reiner Zsigmond, Miletz János és Farkas Sándor.

Az első felolvasást *Dr. Schönherr Gyula* tartotta a nagybányai Szent-István templom maradványairól, számos érdekes rajzzal illusztrálva értekezését, melynek közlését jelen füzetünk kezdi.

Ezután *Récsey Viktornak* a Bodroghközi la Tène leletekre vonatkozó értekezését *dr. Hampel József* adta elő, bemutatva a leleteket is, valamint a nemzeti muzeum régiségtárának újabb szerzeményeit, bronzkori és római leleteket, valamint xvii. századbeli ötvös műveket.

Majd titkár tett jelentést a társulat életében a folyó évi április hó 26-án tartott utolsó ülés óta felmerült nevezetesebb eseményekről. Első sorban jelenti, hogy *Hampel József* «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című s társulati kiadványt képező művének 2-ik kötete május havában megjelent s szétküldetett mindazon tagoknak, kik ez évi tagdíjaikat megfizették.

Jelenti továbbá, hogy junius havában Nagyváradon Szent-László király szentté avatásának hétszázados és Nagyvárad városának a töröktől való visszafoglalása 200 éves emlékére országos ünnepély tartatván, ott a társulatot képviselte.

A lélekemelő ünnepélyességek maradandóbb emléke *Bunyitay Vincze* nagybecsű történelmi értekezése Várad visszafoglalásáról, melyet az ünnepélyen olvasott föl, több becses történelmi dolgozat, mely ez alkalommal jelent meg s az a drága herma, melyet *dr. Schlauch Lőrincz* nagyváradai püspök ez alkalomra közel tízezer forint költséggel *Link* budapesti ötvös által készíttetett s felszentelvén ünnepélyes körmenetben helyzetetett el a székesegyházban.

A vert és vésett s gazdagon aranyozott ezüsből készült zománczczal, drágakövek- és gyöngyökkel díszített herma, mely ötvösművességünk magas fokáról tanuskodik, szabad átdolgozása a Szent-László király mellszobrát ábrázoló s a szent király ereklyéjét magában foglaló azon xv. századbeli hermának, mely a győri székesegyház birtokában van, s mely az 1884. évi ötvöskiállítás egyik legbecsesebb

tárgya volt. Ez viszont másolata egy régibb hermának, mely a nagyváradi káptalan tulajdona volt, de a századok viharában elpusztult.

Mindenesetre fenkölt s magas historiai érzékről tanuskodó gondolat volt Szent-László hermáját ez ünnepély alkalmából mintegy vissza ajándékozni a váradi egyháznak.

Az új herma abban különbözik a régitől, hogy a győrinek fején látható s különben is újabb keletű lilimos korona helyett itt a magyar szent korona másolata van alkalmazva.

Ezután áttért a mult nyáron eszközölt régészeti kutatásainak ösmertetésére. Jelenti, hogy Zólyom vármegyében a *lipcsei várat* vizsgálta meg s hogy a *zólyomi* felső vagy ősvár alatt újabb falak fedeztettek fel, melyek a fővárral kapcsolatban egy újabb körfal, vagy erődítési részlet létezését föltételezik.

Borsod vármegyében *Mező-Csáthón* a református templomban azon régi magyar ornamentikával kifestett karzat, melyről tavaly itt a társulatban is tett jelentést, s mely azóta a n. m. vallás- és közoktatásügyi miniszterium által az orsz. iparművészeti múzeum számára megvétetett, elvitele céljából lebontatván, kitünt, hogy a templom alatt azon helyen terjedelmes kripta van. Miután a templom a xvi. század első felében épült s eredetileg katolikusoké volt s a községben a *Pothornyay, Fáy, Bors, Csicseri Orosz és Ragályi* családok temetkeztek, érdekes leleteket remélve a kriptát megásatta; de azt törmelékekkel megtöltve találták, jeléül annak, hogy a reformáció korabeli harcok alatt az illető családok halottaikat onnan elvitték. Ezután *Egerbe* rándult, honnan a *Bükk* és *Mátra* hegységben *Kandra Kabos* és *Bartalos Gyula* kíséretében beható vizsgálat alá vette azon emlékköveket, melyekről *Bartalos Gyula* egri lyceumi tanár tett a mult évben a társulatnak jelentést.*

Legelsőbben is, — ugymond — Eger határába, onnan pedig a szomolyai határba rándultunk ki, hol első sorban a «*Nyerges-követ*» néztük meg, majd a *Mészhegy* alatt levő hármassziklacsoportot vizsgáltuk meg. A hriolit és mészmárgás puha köporos kőzetbe, leginkább kúpalakú kisebb sziklakba vannak vésvé a hosszúkás négyszögletű fülkék, melyek első sorban kicsinységükkel leptek meg. A Bartalos által közlött fényképi fölvételek ugyanis sokkal nagyobb, csaknem ember nagyságú méretekre engedtek következtetni, holott az átlagos méret 50 cm. magas és 30 cm. széles, mélységük pedig 15 cm. A nyergeskő sziklacsoportjában azonban egy ember nagyságú fülkét is láttunk.

A *szomolyai* völgyben a helyet, hol ez emlékkövek előfordulnak, «kaptár-völgynek» hívják. Innen van hogy némelyek ez emlékeket kaptár-köveknek nevezték el, mintha e fülkék méhközpük befogadására szolgáltak volna, holott e vélemény az emlékek közelebbi vizsgálata teljesen tarthatatlanná teszi. Részemről őskori emlékeknek tartom, mit azon körülmény is igazol, hogy közvetlen közelükben csaknem mindenütt bőven fordulnak elő az őskori cserepek. A szomolyai völgy emlékkövei különösen gazdagok fülkékben. *Sírók* felé az «*Oroszvárat*» tekintetük meg, majd a *Rábcza völgyében* a kis és nagy Szent-völgyet, hol több ily

* Arch. Ert. 1891. 135—141. l.

fülkés emlékszikla van, míg ugyanott egy csoport már pusztulóban van. Hasonló emlékeket láttunk a *rozsnaki völgyben* is.

Sirokon a középkori várat vizsgálva, a casamáták ősi sziklabarlang lakásnak bizonyultak, itt-ott fülkés temetkezés helyével. Érdekes a vár mellett a «török-asztal» nevű szikla, melynek lapos tetején üreg van vájva az esővíz összegyűjtésére, mely azután onnan egy kis csatornán levezettetett. Ugyanott már mértföldnyi távolságból feltűnik két szikla, melyet a lakosság apácza és barátjának nevez, melyen az emberi kéz alakításának kétségtelen nyomai látszanak. Az egyikbe hátulról lépcsők vannak belevágva.

Megvizsgáltuk a *Darnóvárat*, a kis és nagyvárhegyet s *Szent-Marin* a várhegyet. Feltűnő ez utóbbinak rendszeres kúpalakja. A tetőn az ősvár helye szikladarabokból hányt kerítéssel van még ma is körülvéve. E helyen állott a középkori vár is, melynek ma már csak egy faldarabja van meg. Az egész várhegy különben nemsokára eltűnik a föld színéről, mivel kőbányának használják s már felét levágták.

E helyt csak megemlítjük a Szentmari kicsiny, de igen szép románkori templomot altemplomával, mely a műemlékek bizottságának leltárában már fel van véve.

A következő napokon *Tardra*, Borsodmegyébe folytattuk utunkat, hol a tatárdomb temérdek őskori cserepével egy nagykiterjedésű őskori telepnek bizonyult. Odaérkezésünk előtt pár nappal szakadt be e dombon egy nagy földalatti üreg nyílása, mely kétségtelenül leleteket tartalmaz, mert mindjárt az üreg nyílásánál ökölnagyságú őskori orsógomb fordult elő. Munkaerő és idő hiányában ez üreg fölkutatását az őszre kellett halasztanunk. Tard népe, mely magát ma is a tatároktól származtatja, rendkívül érdekes ethnographiailag is. E helyt csak építkezési szempontból akarom fölemlíteni azt a körülményt, hogy házaik elé az eresz folytatása gyanánt sátortetőt építenek szarufákból álló kúp-alakú vázra. Itt tanyáznak azután esténkint, itt gyűlnek össze ünnepnap s alusznak nyáron át. A régibb házak közül még mintegy 40 van Tardon ily elősátorral építve.

Tardról *Tibold-Darócz*, *Kács* és *Sály* érintésével az ez utóbbinak hátárában fekvő *latoruti várat* vizsgáltuk meg. E hely egyike legbecesebb őskori emlékeinknek az országban. A magas várhegy teteje teljesen szabályos elipszis alakú, egész kiterjedése mintegy 4 kat. hold. Teteje mintegy 1 holdnyi terület, ma is teljesen épen fennálló háromszoros sánczczal van körülvéve, melyek közül a legbelső kör, szintűgy mint a szentmari ősvárnál sziklakövekből van hányva. E hegy tetején is több egy kisebb középkori vár állott, melynek egyik őrtornya még ma is áll. E mellett azonban a várhegy teteje borítva van őskori cseréppel s a festékföldet ásó asszonyok folyton ásnak ki hamvedreket. Egy már megbolygatott hamvederben egy Nagy-Constantin-féle római kis denárt találtunk. Itt tehát az a ritkább eset fordult elő, hogy az őskori erőd háromszoros sánczain belől volt a hamveder temető.

A várhegy alatt a sályi patak kies fekvésű forrása közelében az ugynevezett «*sályi kútfontól*» az erdő rejtett helyén a «léleklyuk» nevű barlangot vizsgáltuk meg, mely egy 24 lépés hosszú fő és 10 lépés hosszú oldalágból, valamint egy előcsarnokból áll. A két ág találkozási helyénél egy 16 méter magas és

harmadfélméter széles gondosan kivágott szelelő kürtő megy fel az erdőbe. E kürtő falában a talajtól 4 méternyi magasságban van bevésve egy felirat, mely a következő betűkből áll: $\Xi O H T T \cdot N A$ a ciceró betűkön kívül előforduló két betű a «hunszkitha» abc betűihez hasonlít, de van analogiája az etruszk betűhöz is, pár hasonló betű előfordul a pfatteni (Tirol) etruszk föliraton. Végül *Cserépváralját* kerestük föl, melynek szabályos alakú ősvára, utóbb szintén középkori várhelyül szolgált, s mely már messziről megragadja figyelmünket. Itt a Bükk rengetegében találtuk a legszebb emlékköveket, három kúpalakú sziklát tetőtől talpig borítva fülkékkel. Mindezek alapján nem lehet célunk véleményt mondani ma még sem ez emlékkövek, sem a latori léleklyuk feliratának jelentőségéről, mi ez esetben csak constatáltunk, de constatáltuk azt, hogy nagyérdekű régészeti emlékekkel állunk szemben, melyek szakembereink figyelmét kiválóan megérdemlik, maga *Bartalos Gyula* pedig szolgálatot tett tudományunknak ez emlékek felkutatása és ősmertetése által. Jelenti továbbá, hogy a társulat legutóbbi ülésében a honfoglalás korabeli emlékek kutatását tűzvéni ki legközelebbi feladatul, több oldalról nyilvánult e tekintetben érdeklődés, úgy hogy a társulat jövő évi kirándulásának megtartására eddig már Bars, Pozsony és Heves vármegyék, valamint Szeged város területére van régészeti kirándulás kilátásba helyezve s majd annak idején a választmány döntésétől függ, hogy melyiket választja.

De legfontosabb eseménye volt nyári szünetünknek — úgymond — a *Székesfehérvári* kirándulás. Székesfehérvár városába és Fejér vármegyébe, mely szeptember hó 18-án kezdődött és 21-én ért végett. 18-án reggel 7 órakor Budapestről indulva 9 órakor a társulat tagjai, Pulszky Ferencz elnök betegsége által akadályoztatva levén, *Majláth Béla* elnöklété alatt, *gróf Zichy Jenő*, *Hampel József*, *dr. Czobor Béla*, *Fröhlich Róbert*, *Lanfranchi Enea*, *Wosinszky Mór*, *dr. Kuzsinszky Bálint*, *Nagy Géza* és a titkár Székesfehérvárra érkeztek. Társaságukban volt R. von *Erkert* nyug. orosz tábornok s a Kaukázus katonai és ethnographiai ismertetője. Az indóháznál a város és megye törvényhatóságának képviselői által fogadtattak, élükön *br. Fiáth Miklós* főispán és *Havranek József* polgármesterrel. A társulatot hosszabb beszéddel a polgármester fogadta, melyre részünkről *Majláth Béla* válaszolt. D. e. 11 órakor a vármegyeház nagy termében tartotta meg társulatunk ünnepi ülését, melynek is jegyzőkönyvét ezennel bemutatja: E szerint jelen voltak *br. Fiáth Miklós* főispán; *Sárközi Aurél* alispán, *Tóth Aladár* orsz. gy. képviselő, *gr. Festetics Benno* kir. tanfelügyelő, *Gánóczy Flóris* kir. tanácsos, közjegyző, *Heinrich Lajos* tiszti főügyész, *Seidel Lajos* rendőrkapitány, *Dieballa György*, *Hattyuffy Dezső*, *Lichteneckert József*, társulatunk kirándult tagjai, pár száz főnyi hallgatóság, a karzatokon pedig hölgyek és tanuló ifjúság. A főispán először is meleg hangon üdvözölte a társulatot és méltatta a régészet tudományának fontosságát. *Majláth Béla* h. elnök erre Fejér vármegye területének régészeti fontosságát említve, megnyitja az ülést és a jegyzőkönyv hitelesítésére *gr. Zichy Jenőt* és báró *Fiáth Miklós* főispánt kéri föl. Majd megkezdődvén az ülés, *Hampel József* a fejmegyei régiségekről tartott hosszabb szabad előadást, *Nagy Géza* pedig a fejmegyei magyar pogánykori sírokról értekezett. A főispán és *gróf Zichy Jenő* köszönetet nyilvánítanak mindkét értekezőnek becses dolgozatukért. Ezután titkár tette meg

jelentését kivonatossan régészeti kirándulásairól, melyekről már fentebb volt szó, miután még bemutatta *Spitzer Mór* választmányi tag üdvözlő sürgönyét, szintén méltatta Fejérmegye területének régészeti fontosságát s főleg kiemelte magának Székesfehérvár városának a hajdani koronázó és királyi temetkező városnak nagy és fényes történelmi multját.

Majd a tagválasztásra került a sor, mely alkalommal a társulat rendes tagjai sorába megválasztattak: Sárközi Aurél alispán, Tóth Aladár orsz. gy. képviselő, gróf Festetics Bennó kir. tanfelügyelő, Gánóczy Flóris kir. tanácsos közjegyző, Heinrich Lajos tiszti főügyész, Hattyuffy Dezső és Lichteneckert József, mindannyian Székesfehérvárról és Bariss Béla Galgócziól.

Miután még az az napi program megbeszéltetett, elnök, az ülést berekesztette.

Ülés után a múzeumot tekintettük meg, délután pedig a város határában levő *Demko* hegyre rándultunk ki, hol a tavasszal négy ősmagyar sír találtatott. Itt az ásatások nagyobb erővel kezdettek meg. Este ősmarkedési estély volt a «magyar király» szállodában.

19-én délelőtt a társaság újból kirándult a város határába, hol a «*Kurucz*» és «*Őrhalmon*» az ásatások már a kora reggeli órákban megkezdettek. A kurucz halom csakugyan becses lelőhelynek bizonyult. A nagy kiterjedésű halmon ugyanis keresztmetszés tétetvén, az egész hányt sziklaköböl készült kerítéssel körülvéve találtatott, a halom közepén pedig urnák voltak elhelyezve, melyeket azonban a földréteg összenyomott. Ugyanez nap folytattatott a Demko hegyen megkezdett ásatás, mely alkalommal a tavaszi sírhelyek közelében mintegy 5 méter távolságra egy csontváz találtatott, fejfel nyugotnak, lábbal keletnek, arcczal szintén keletnek fordulva, mint az ősmagyar sírok mindegyikében szokott lenni. Ettől délre egy elkorhadt koponya találtatott, mellékletek azonban nem fordultak elő.

Délután 3 órakor a főispán a társulat tiszteletére fényes ebédet adott, mely után este felé az egész társaság gr. Zichy Jenőhöz *Szt.-Iványra* utazott, hol a gróf vendégszerető s műkincsekkel megrakott kastélyába töltötte az estét.

20-án reggel tovább utazott a társaság Sárbogárd érintésével *Alsó-Szent-Iványra*, hol *Szluha István* képviselő s *Koller Károly és Tivadarnál* szálltak meg. Itt a «*Nekeresdi*» határban a nép által úgynevezett 43 kunhalmot kerestük fel, melyből 11-et megásatván, számos lelet került napvilágra. Így az első halomban egy ketté tört tál találtatott egy másikkal befödve. Az edény technikája római kori barbár munkára váll. A második halomban cseréptöredékek és vasszögek fordultak elő.

A harmadik és negyedik halomban őskori edénytöredékek fordultak elő.

Az ötödik halom volt a leggazdagabb, előkerült belőle egy tál fedővel, egy csupor fedővel, egy másik tál, benne kisebb tállal, egy bögre, egy kis pohár fedővel és végül a lelet legbecsesebb darabja, egy vasláncsacsúcs.

A 6-ik halomban egy tál és egy csupor találtatott, a 7-ikben egy orsó-gömb, a 8-ik üres volt, a 9-ik halomban, mely nem kereszt metszéssel, de rétegenként táratott fel, egy urna fedővel és egy piros mázas edény találtatott. A 10. és 11-ik halmokból jelentéktelenebb leletek jöttek napfényre.

Nevezetessége még e határnak a «*Kancza hegyben*» levő ú. n. «*Bujólik*» barlang, mely valódi kis labirintus. Egy 1811-i hiteles fölmérés szerint 30 szoba és folyosó van benne. Ma azonban annyira el van izapolva, hogy a bejáratnál levő szobában sem lehet fölállani, a második szobával összekötő folyosó pedig már oly szűk, hogy csak hason csúszva lehet benne előre haladni.

21-én *Czeczen* folytattatott a kutatás, hol azonban az ú. n. «*Égetthalom*» természetes geologiai képződésnek bizonyult. Ennek közelében a szántóföldön egy régi háznak alapfalai és régi kályhacserép darabok fordultak elő. A «*Pap földön*» őskori telep fedeztetett fel, de a melyet az eke már teljesen tönkre tett.

Ezzel a kutatások befejeztettek. Tudományunk több őstelep ismeretével lett gazdagabb s társulatunk meggyőződhetett, hogy Fejérmegye és Székesfehérvár város intelligens közönsége tudományunk iránt őszintén érdeklődik.

Miután a társulat titkárja ezen jelentését tudomásul vette, még köszönetet szavaz hivatalosan is mindazoknak, a kik kutatásait a mult nyáron támogatták: Így báró Fiáth Miklós főispán útján Fejér vármegye törvényhatóságának, Havranek József polgármester útján Székesfehérvár sz. kir. város közönségének, gróf Zichy Jenő úrnak, Szluha István képviselőnek, Hardi Antalnak, Koller Károly és Koller Tivadar uraknak, további Zsendovics József egri prépost kanonoknak és Bárdossy Mihály tardi plebánosnak.

Miután elnök az ülés jegyzőkönyvének hitelesítésére dr. Czobor Bélát és gróf Teleki Sándort kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János,
titkár.

A N. MUZEUMI RÉGISÉGTÁR GYARAPODÁSA 1892. áprilistól szeptember végeig. Dr. Prokopp Jenő *Uxmalból* Jukatanból származó obsidián nucleust, két pengét és két nyílhegyet ajándékozott az összehasonlító gyűjtemény számára.

A *Csongrád-belvárosi* neolithkori őstelepről gyűjtött régiségekkel gyarapította Farkas Sándor ur kőkori emléktárunkat. A küldeményben volt 36 drb kovanyílhegy, egy vakarókés, egy kovagömb, 4 obsidián nyílhegy, 6 obsidián penge s töredék, 6 csiszolt kővéső, egy töredék, 21 agyagedény füle, 33 cseréptöredék többnyire díszített, 2 szarvasagancs kalapácestöredéke, 3 csúcsosra köszörült szarvasagancs részlet, szarvasagancsból való markolat, 6 csontár, 1 csiszolt kővéső, 2 agyagsúly, 1 agyagbögere, 1 agyagtál töredékei, 1 agyaggyöngy és egy cserép. Ugyancsak Farkas Sándor úr ajándékozta a következő *Szentes és Csongrád* vidékén gyűjtött régiségeket: 1 csiszolt kőfejszét, 1 rézsákányt s egy tokosvésőt bronzból. *Ér-Diószegről* kőbaltát, *Gyapolyról* (Biharm.) pedig kővésőt szereztünk. Tatáról való egy őskori rézbalta és egy apró réz törhegy. Ismeretlen, de magyarhoni eredetű két rézvéső, melyet kereskedőtől vettünk; szintén vétel útján került a gyűjteménybe *Zalaegerszegen* lelt rézvéső.

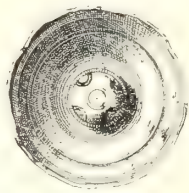
A bronzkori régiségek sorát három gyűjtélkes kincscsel és több egyes tárggyal lehetett gazdagítani. Az érdekes leleteket rajzban is bemutatjuk. Egyike a *szentesi Nagy-hegyről* származik, Farkas Sándor úr ajándéka. (I. tábla). Érdekesekek benne a bronzkalácsok, idomtalan rögök és öntés utáni maradványok, egészben 28 drb, melyekből képes táblánk a jellemzőbb idomokat föltünteti (1—12. ábrák),

I. SZENTES NAGYHEGYI BRONZLELET.

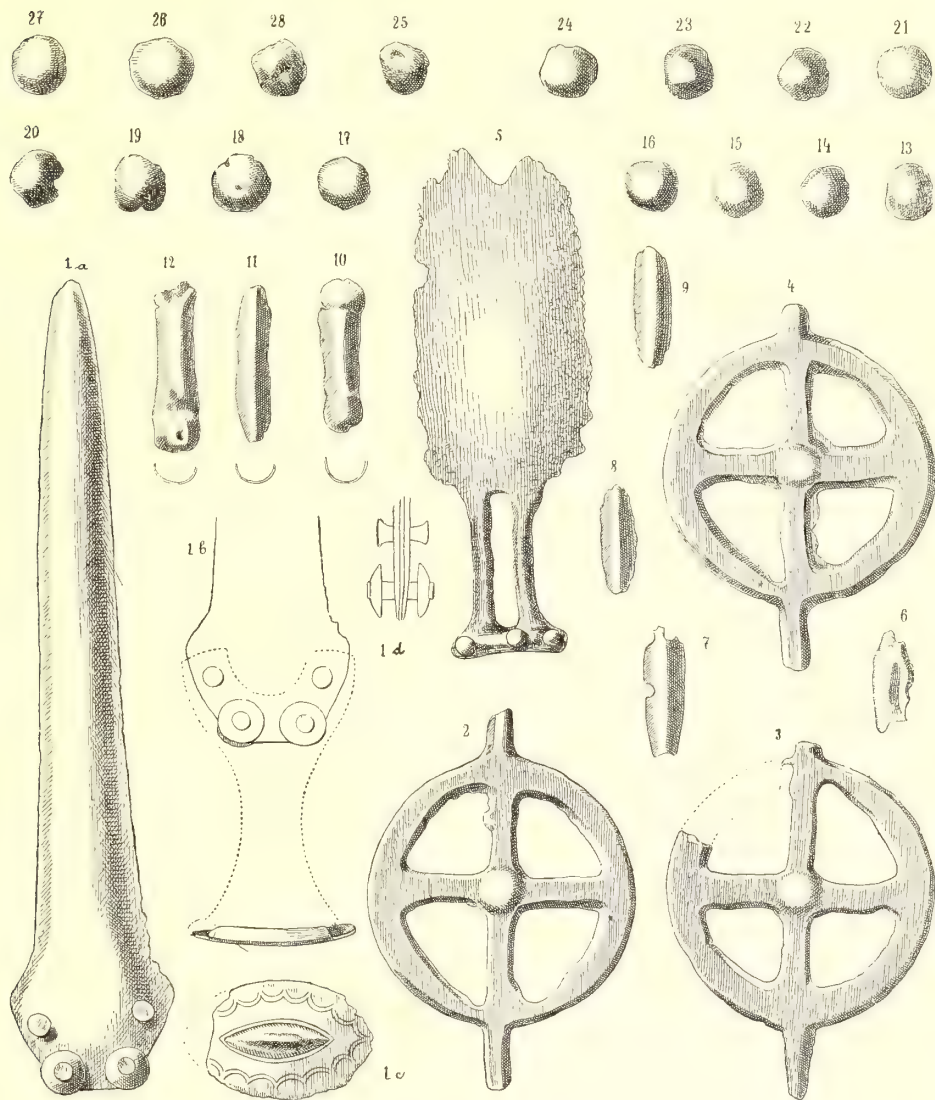
II. SOPRON-NYÉKI KARD.

ezekhez járul 17 tokosvéső, melyek legtöbbje töredékes vagy hiányosan készült (14—20, 22—26, 31—33. ábrák) és egy lándsacsúcs (21. ábra). A másik bronzlelet kereskedőtől került, a rajzban bemutatott tárgyak egy helyen, *Soprony-Nyéken* kerültek állítólag felszínre és a közös egyenlő színű patina tanuskodik ez állítás valószínűsége mellett. A lelet főtárgya egy csészés bronzkard (II. ábra), egy bronztőr pengéje, és a markolatának végét díszítő lemez, egy borotva, három karikaforma csörgődísz és 23 hosszúkás bronzpikkely. (III. tábla) Beregmegyéből a *gelényesi pusztáról* való egy bronzkincs, melylyel b. Podmaniczky Géza ajándékozta meg az intézetet; van benne 8 drb bronzrög, 5 sarlótöredék, kardnak és vésőnek töredéke, 4 nyíltvégű s 5 zárt végű bronzkarika, különböző idomú karperecz 14 ép és csonka drb. A *gyermeli* bronzkincshez tartozó vésőt és sarlótöredéket ajándékozott Vida János úr. Fellner László útbiztos *Szirákról* (Nógrádm.) 7 drb. őskori cserépedényt és átfurt szarvasagancsot küldött ajándékol. Igen súlyos tömör karpereczet állítólag *Tatáról* gazdag ékítése miatt szereztünk. (IV. ábra.) Szintén igen gazdagon van díszítve egy *Gyapolyról* (Biharm.) származó csákány. (V. ábra) *Czelnárol* (Alsó-Fejérm.) való 8 tokos bronzvéső. Ismeretlen lelhelyű egy $2\frac{1}{2}$ súlyú négyélű aranykarika, mely a budapesti régiségkereskedés útján jutott el a n. muzeumhoz.

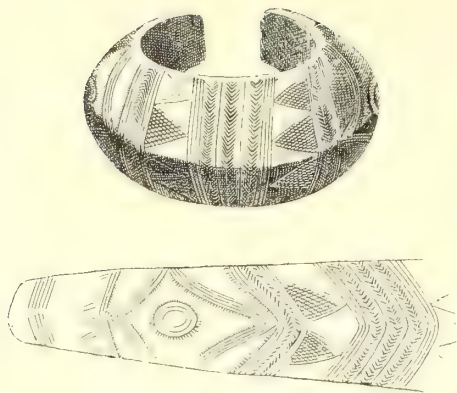
A La Tène izlést igen becses szerzemények képviselik. Gyűjtőtől szereztünk a *regölyvidéki* (Tolnam.) tőzegekből származó gazdag gyűjteményt. Van benne 924 drb. különböző nagyságú és idomú borostyángyöngy, egy aranygyöngy, ezüst fibula, 2 bronz karperecz, 3 bütykös bronzkarika, 2 drb bronzcsüngő s egy mázas és 9 egyéb cserépedény. (Ez utóbbiak ide tartozása kétes.) Vadászffy Jenő úr ajándékol küldött egy bronzövlánczot, melyet Pilis-Maróton a «Basaharcz» című dombon találtak. Bella Lajos úr a Sopronyi *Purgstallról* származó gyöngökkel kedveskedett. Fontos Bubits Zsigmond püspök ajándéka: a bodrog-közi szt.-Mária püsp. birtok homokbuczkóiban lelt sírmaradványok. Vaskard, más vaskardok négy töredéke, 6 lándsacsúcs, 6 olló, vasfibulákból való töredékek, 2 vassarkantyú, 5 kés, paizsdudor, sarló, pálcza s több egyéb határozatlan vas-tárgy. Bronzból valók: karperecz, ép és két töredék, lánczrészlete, 2 fibula, karika két pánttal, 6 agyagedény, 6 drb cserép, 4 agyagsúly, 5 agyaggyöngy, 1 kővéső, 3 kőszőrűkő, 2 drb. obsidián szilánk s egy római kis érem. E tárgyak közül a legtöbb bizonyára összetartozik, ellenben másoknak egykorúsága iránt oly kételemek támadhatnak, melyeket csak a tervbé

vett ásatások fognak esetleg eloszlatni. Valószínűleg a La Tène izlés korából való egy 146 grammnyi súlyú aranykarperecz. Eredeti idomából kiforgatott alakját mutatja a VI. sz. ábra, mely mellé régi alakját föltüntető körrajzot tettünk. A La Tène stilus késői pannoniai idomait mutatja a Kr. után II. század-

III. SOPRON-NYÉKI BRONZLELET.

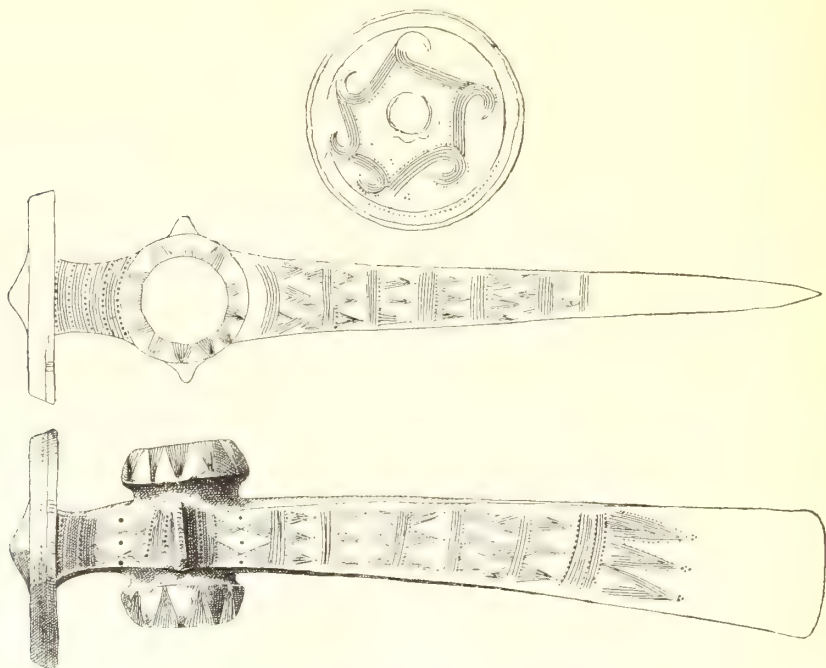
ból származó ékszerlelet Tatáról, melyet az idezárt VII. sz. táblán tüntetünk föl. A kígyós végű ezüstkarpereczek s az ékszereken látható pontozott közepű körök sora, melyeket ferdén fektetett egyenesek kötnek össze, ismeretesek az aszári kincs ékszereiről és ugyanonnan ismerjük a sodronyos karpereczeket, melyeknek végei mindig az ellentett sodronyra vannak hengerdeden körülcsavarva. Legfigyelemreméltóbb a

IV. TATAI KAPERECZ.

a) az egész ékszer, b) egyik kiterített fele.

8 ép bronz karperecz és két töredék, 5 nyakperecz töredéke, 6 hasonló idomú és karika töredék rossz ezüsből vagy bronzból, 3 bronzkarika, 4 szíjcsat és 4 töredék bronzból, 2 bronz-sarkantyú, 2 háromágu bronzpánt, kúpos végű csontpálca, 39 drb. különféle bronz-töredék, 1 vasdarabka és egy szögeccsel sűrűn megrakott vaspánt és gyöngyök: 1307 drb. üvegből, 26 kagylóból, 15 agyagpalából, 148 borostyánkőből, 18 gránát, 5 carneol és 4 calcedonból. *Üllőről* hasonló korbelt leletet kapott a n. m., van benne egy nyakgyűrű, egymásba

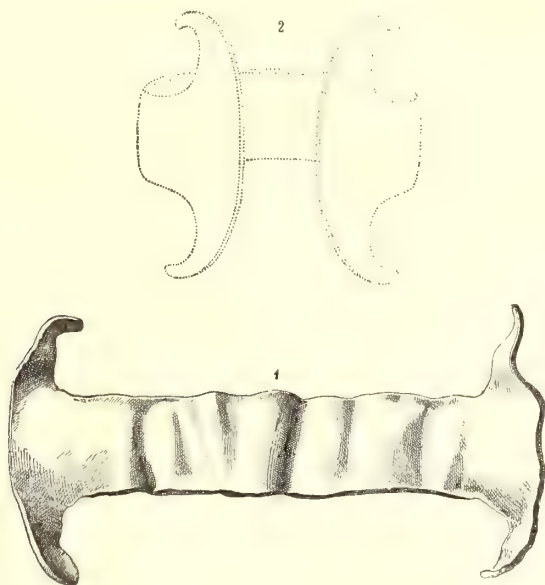
V. GYAPOLYI (BIHARM.) CSÁKÁNY.

a) oldalnézet, b) felülről tekintve, c) a korong.

kapcsoló végekkel, 3 drb. fibula-részlet, két karperecz bronzlemezből bevett díszítményekkel, 1 bronztű töredéke és öt üveggyöngy. Vincze János 142 drb üveg és 3 drb gránátgyöngyöt ajándékozott.

A classikus műalkotások sorában legjelentékenyebb az a gazdag ajándék, melylyel *Delhaes* István, Bécsben lakó hazánkfia, a n. muzeumot megajándékozta, antik bronzedények díszes gyűjteménye: Fazék, üst, két veder, serpenyő, lábas-állvány, füles korsó, födeles cista, patera, szűrő és fülek, mind a legnemesebb római stílusban. Kisebb aranyleleteket kereskedőktől szereztünk, lelhelyük nem egészen biztos. Az egyikben volt négy kis ékszer, vésett onyx, öt carneol és egy üveggyöngy; a másikban két fülbevaló, két gyűrű s egy lapis-lazuli láncz. Zichy Jenő gróf kulcsos bronzgyűrűt ajándékozott, s egy bronzkarikájú vaskulcsot Bihar-

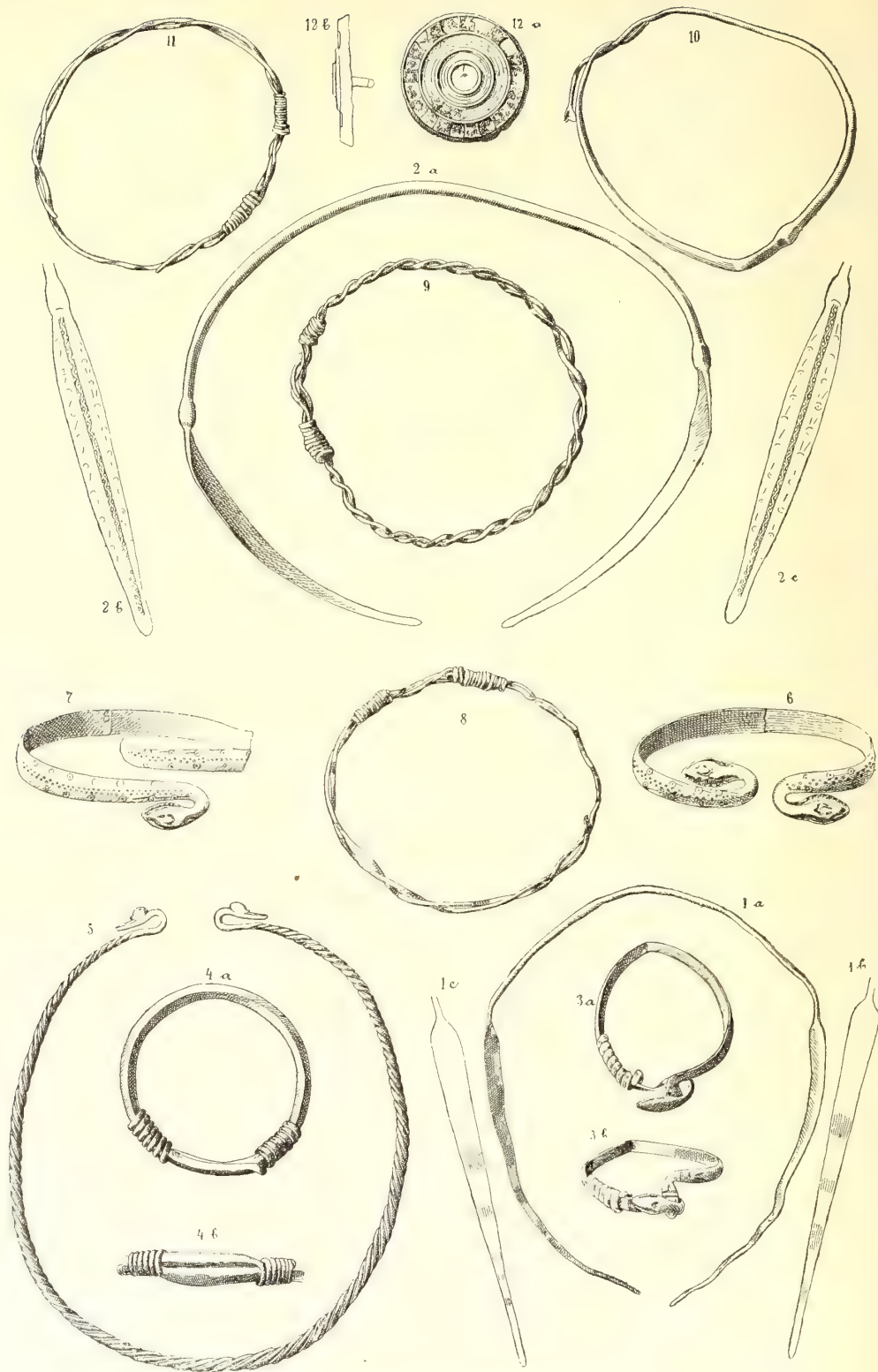
VI. ARANY KARPerezCZ.

1. mostani idoma, 2. eredeti formája.

megyéből szereztünk. Szintén vétel tárgya volt egy ezüstgyűrű carneol intaglioval, négy tű, egy stílus, egy vaskés. Állítólag Hatvan melletti *Boldogról* való egy pastákkal díszített aranygyűrű.

A híresebb pannoniai lelőhelyek közül Aquincum és Bregetio gyarapította a gyűjteményt jelentékenyebb leletekkel. Gönczy Béla állami mérnök közbenjárása következtében jelen lehetett a múz. igazgató egy aquincumi sír megnyitásánál. A sírban volt egy faszekrényke bronzpántolással, mellette bronzkulcs, egy pár arany fülbevaló, aranyékszer részlete, 3 agyagmécses, üveg pohár, 2 kenőcstartó kis üveg és 17 vaspánt töredék. Ó-Szőnyről származik 4 bronzfibula, 2 bronzcsüngő, bronzsodronyos határozatlan tárgy, 2 csontsíp, játékkoczká, vasnyílhegy és agyagedény.

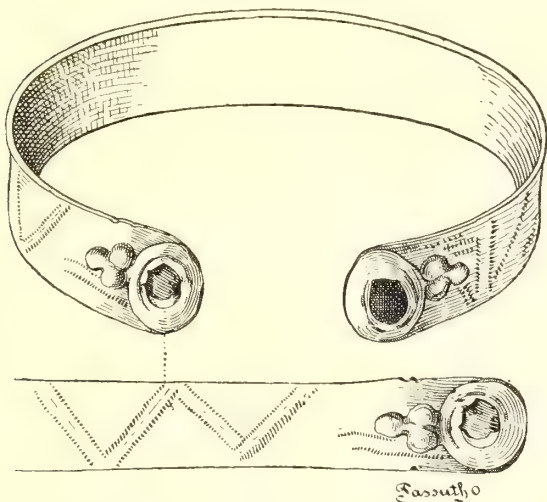
Az Ó-Budán épült dohánygyár alapásánál előkerült régiségekből 5 bronz

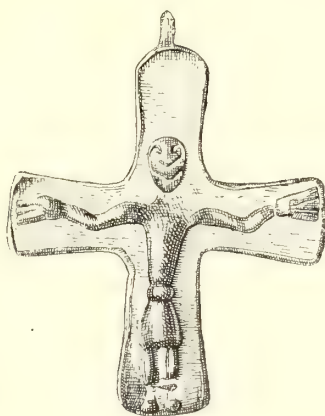
VII. TATAI ÉKSZERLELET A KR. UTÁNI II. SZÁZADBÓL.

és 2 vastárgy jutott a n. múzeumba. A krásznai aranyrudak sorához tartozó néhány töredéket szerzett meg az intézet és az ormódi aranyleletből iv. századi érmekkel együtt lelt aranylánczot és összekészált aransodronyt szerzett meg a múzeum ; volt a leletben néhány olvasztott aranyrög is, de ezeknek csak gipszmásolatait óvtuk meg. A kincsben lelt érmek leírását más helyütt kapták olvasóink.

A népvándorlás végéről való jellemző karpereczeket szereztünk két alföldi helyről. Egy pár sírból való és hivatalos úton Nagy-Kátáról jutott a n. múzeumhoz, magyarázat helyett ide iktatjuk a rajzát. VIII. sz. Ehhez némileg hasonlít egy harmadik karperecz, melyet Radisics Jenő igazgató úr közbenjárásával Makóról Návay István földbirtokos ajándékozott. Hasonkorú ezekkel az ékszerekkel egy aranykarika a Libasinszky gyűjteményből és szintén közelkorú egy kis bronzkeresztke

VIII. NÉPVÁNDORLÁSKORI KARPERE CZ
NAGY-KÁTÁRÓL.

IX. BRONZKERESZT AZ ÁRPÁD-KOR
ELEJÉRŐL.

az Árpádkor elejéről, melyet biharmegyei gyűjtő 3 durva cserépedénnyel küldött be : ide zárjuk a rajzát természetes nagyságban. IX. sz.

Románkori domborműves ékszert vétel útján szereztünk Ó-Szőnyről. Kokádról középkori ezüstgyűrűt, Vajdáról ugyancsak középkori bronzgyűrűt szereztünk, mindkét hely Biharmegyében van. xvi. századi aranyozott rézkelyhet Péczelről vétel útján szereztünk. Egykorú vele egy bronzmózsár és egy Szamosujvárról származó 5 # súlyú aranygyűrű, mindkettő vétel. Farkas Sándor Szentesről xvi. századi pecsétlő bronzgyűrűt ajándékozott és vétel útján kaptuk meg a korponai csizmadia czéh magyar köriratú ezüst pecsétnyomóját 1631-ből. Bronz pecsétnyomót ajándékozott Béli István úr. 1561-ből való egy ezüst-pohár díszes szegélylyel és a művész nevével ; a xviii. századból látszik származni egy durvább ezüstművű pohár, melyen betűk, 2 madáralak és egy lovas látható ; Bagamérről (Biharm.) származik két díszes xvi. századi ezüst öv, melyet hiva-

talos úton váltott be az intézet. Ugyancsak Biharmegyéből szereztünk egy xvii. századi bronzmoszarat és Budapestről egybejáró súlyokat szintén a xvii. századból. Zatkalik János úr 1659-ből való Habaner-korsót ajándékozott. A bihari földvárról származnak: régi lakat, vaskalapács, vaspatkó, két xvii. századi sarkantyú és egy vaslándsacsúcs. Sommer Zsigmond tizlövetű forgópisztolyt ajándékozott. Hg. Batthány Ödön ajándékkul küldte saját és apródjainak folszerelését, melyet az 1867. évi koronázáskor használtak.

Hpl.

A FEJÉRMEGYEI RÉGÉSZETI EGYESÜLET múzeuma, mely az orsz. rég. társulat f. évi. szeptemberében rendezett kirándulása alkalmával ismét magára vonta a tudományos közvélemény figyelmét, korábbi helyéről a vármegye házából, az utóbbi években a papi seminarium földszintjére vándorolt. A hely jó és biztos, de a két kis szoba már szűk és ezért a tárgyak czélszerű elhelyezése és kellő világítása nem lehetséges. A gyűjtemény zöme prähistorikus és antik régiségekből áll, amazok közt a nagy-looki urnatemető maradványai legfontosabbak, ezek közt pedig a Markusovszky-féle gyűjtemény tűnik ki ezernyi apróbb leleteivel, melyek közt van sok érdekes bronz, vas, agyag és kőtárgy. Még kiemelendők: Ercsiből egy prähist. öntőminta szárnyas véső készítésére, Nagy-Hörcsökről egy La Tène ízlésű fibula, egy hasonkorú vas kard Tétényről, a híres sár-szentmiklósi kocsi két vas darabja, Pázmándról származó antik bacchansnő és fibulák Pátkáról. A későbbi korszakokból valók egy kis gyűrűgyűjtemény, fegyverek, egy bronzmoszár TVESDAVIT 16670 fölirattal s egy keramikus emléksorozat, melyben népies ízlésű készítmények és czéhkorsók díszellegnek.

x. y.

A SOMOGYMEGYEI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULATRÓL azt a hírt vettük, hogy feloszlott és vagyonát Somogyvármegye vette át. Ez nem első eset, hogy archæologiai és történelmi tekintetben fontos vidéken a társadalom érdeklődése saját vidékének multja iránt leohad. Sajnos, hogy a lakosság anyagi gyarapodásával, sőt az ú. n. általános műveltség emelkedésével sem jár mindig együtt az ideális czélokért való lelkesedés.

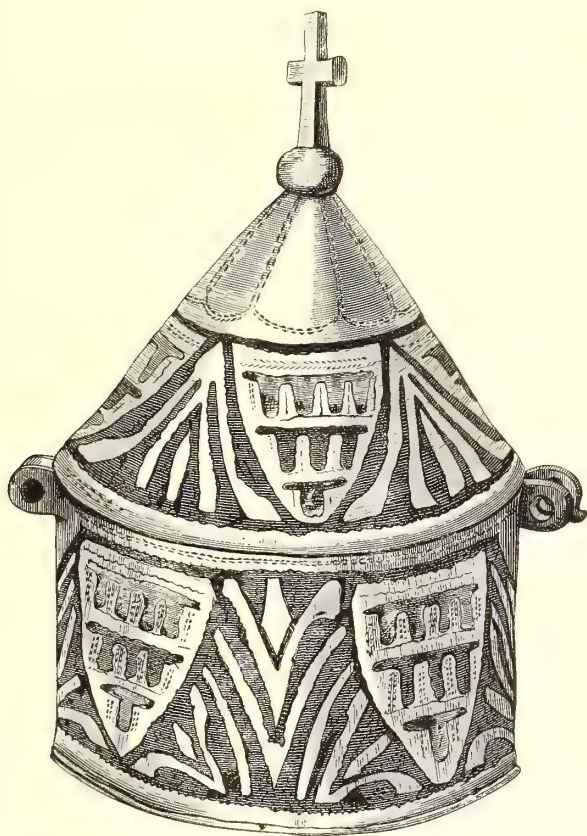
x. y.

A MOSONYMEGYEI MÚZEUMRÓL Magyar-Óvárról azt a kedvező hírt vesszük, hogy dr. Sötér Ágost igazgató kérelmére az új megyeházában tág helyiségeket nyert, melyekbe a mosony-szolnoki, nemesvölgyi, papréti és egyéb nevezetes leleteiről országszerte ismert gyűjteményt legközelebb átszállítják és méltó módon fölállítva a közönség előtt meg fogják nyitni. E kedvező fordulat bizonyára nemcsak a közönség nagyobb érdeklődésében, de az intéző szaktársak még inkább fokozódó buzgalmaiban fogja meghozni becses gyümölcsét.

H.

A SZABOLCSMEGYEI MÚZEUM másfélvezetes szünetelés után Nyiregyházán új életre ébred. Dr. Jósa András buzgó munkatársunk nemcsak saját nagybecsű régiség gyűjteményével gazdagította, de saját önzetlen lelkesültségével föl tudta ébreszteni a megyei irányadó köröknél is a múzeum iránti érdeklődést. Az új múzeum helyisége készen áll, a folszerelése is folyamatban van, nemcsak

a megye közönsége, de előkelő urak is szívesen járultak hozzá és mindenünnen gyűlnek az érdekesnél érdekesebb leletek és hogy ebben a múzeumban a kutató e megyére vonatkozó tudományos archæologiai anyagot teljességében lelje együtt, a szakavatott alapítónak gondja van reá, hogy a megyéből másfelé széjjelhor-
dott régészeti leletek másolatai vagy fényképei is meglegyenek. Ennyi körül-
tekintés és szakavatottság előreláthatólag a hetvenes évek óta jól ismert sza-
bolcsmegyei múzeumot ismét az ország legjelentékenyebb vidéki múzeumai közé
fogja emelni. H.

KÖZÉPKORI ZOMÁNCZOS OSTYATARTÓ SZELENCZE.

A n. múzeumban.

KÜLÖNFÉLÉK.

A N. MÚZEUMI RÉGISÉGOSZTÁLY VENDÉGEI. Az elmúlt hónapokban több külföldi szakember kereste föl a n. múzeum érem és régiségtárait. *E. Chantre* két napot szentelt a múzeum őskori emlékeinek; *Dr. Th. Hartmann* Münchenből szintén ez emlékcsoportot és az antik korbeli emlékek közül a bregetioi barbár készítmények tömegét tanulmányozta; *C. Blanchet* a párisi bibliothèque national éremtári segédőre és *Dr. Pick* zürichi egyetemi tanár a múzeum görög és római éremsorozatait szemlélték; *Pošepni* bányatanácsos pedig, a ki a régi daciai bányászatra gyűjti össze az emlékeket, az abrudbányai és vöröspataki bányrégiségeket tanulmányozta.

ÁSATÁSOK ESZTERGOMBAN. A jelen október hó elején Esztergomban két érdekes középkori emlék maradványai kerültek színre. Egyikét Knauz Nándor cz. püspök saját költségén ásatta föl, az.ú. n. palotadombon. A hely elnevezése találónak bizonyult: csakugyan árpádkori palotának s az annak szomszédjában kerek zárású kis házi kápolna romjai tűntek elé. A másik maradvány valószínűleg a xv. században épült és már a xvi. század óta romban heverő Szent Lőrincz templom alapfalai. Ezeknek egy része csatornázás alkalmával kerültek színre és Récsey Viktor tanár áldozatkész régiségkedvelőktől nyert támogatással azonnal az összes maradványok kiderítéséhez fogott hozzá. *ab.*

NŐI MUNKÁK KIÁLLÍTÁSA. Az idei nyáron az iparművészeti múzeum és az iparművészeti társulat együttes támogatása mellett létrejött a budapesti művészházban oly kiállítás, mely bennünket a hazában létező műkincsek egy kevésbé ismert nevezetes csoportjával, szövött és hímzett műtárgyakkal, ismertette meg. Ezúttal először történt hazánkban, hogy egy helyen a xv. és xvi. századokból származó díszes egyházi öltönyöknek a felszázadot megközelítő sorát együttesen tanulmányozhattuk. Hogy a nagy közönség csak kevésbé méltányolta a kiállítást, semmiképp sem csorbítja a kiállítást létesítő Radács Jenő igazgató úr nagy érdemét. A hímző művészet régebbi korán kívül képviselve volt a néphímzés is és nem hiányzott a modern iskolai hímzés sem. Helyes eljárás volt, hogy az iparművészeti múzeum tudományos készlete számára a kiállítás fontosabb emlékei lefényképeztettek és így oly tudományos gyűjtemény alapjai keletkeztek, melyeknek segítségével lehetséges lesz a hímzés történetét hazánkban megírni. Ez irányban az irodalomban már meg is történt az első

fontos lépés, maga a nagyérdemű rendező tette azt, mikor a Művészi Ipar ez idei juliusi számában illustringokkal gazdagon fölszerelt értekezést szentelt a kiállításnak.

ab.

EGYETEMI ELŐADÁSOK az archæológiából és műtörténetből. Évek hosszú sora után történik meg újból, hogy a classikai archæológiát budapesti egyetemünkön ismét tanítják. Háromszor hetenként tárgyalja annak általános részét e félévben a szak újonnan kinevezett tanára. Ugyanaz két órás collegiumot szentel az európai őskor emlékeinek, különös tekintettel hazánkra. *Dr. Pastiner Gyula* két órás előadásban tárgyalja a görög-római művészet történetét a peloponnesosi háború után és három órás collegiumban a művészetek történetét Magyarországon. *Dr. Czobor Béla* kétszer hetenként értekezik az őskeresztény kor emlékeiről és kétszer a középkori kisebb művészetek (ötvösség, szövészet stb.) emlékeiről hazánkban. Végül ugyancsak a classikai archæologia körébe vág *Dr. Kuzsinszky Balint* előadása Róma topographiájáról kétszer hetenként. *a.*

A RÉGI DÁCIAI ARANYBÁNYÁSZAT képezte egy előadás tárgyát, melyet Pošepny Ferencz ez évi április hó 12-dikén a bécsi anthropologiai társulatban tartott.* Ez előadás leginkább a római korra tanulságos, melyből a verespataki Kotalin Monulesti bánya nyújtotta a legbecsesebb emlékeket. Az ott 1858-ban lelt viaszkos táblákat és egyéb kisebb régiségeket megmentették, de nem voltak ügyelett a rómaiak bányászati berendezéséből fönmaradt vízmerítő kerékre, ennek töredékeit előadó tíz évvel utóbb szerezte meg és ő, mint tapasztalt bányász, fölmerte e maradványok fontosságát és figyelmeztetett arra, hogy a rómaiak itt ép oly merítő kerekkel emelték föl a mélységből a vizet, mint hispaniai bányáikban Rio Tintoban, vagy San Domingosban Portugalliában. A legújabb ily leletre akadtak ez év tavaszán Rudobányán, a hol 75 m. mélységből 25 duplakerékkel merítették ki a vizet. Előadása kiterjedt a bányamívelési eszközökre és módokra és fölemlíti, hogy a rómaiak fölaprítási eljárása nem volt képes a kőzetekből az összes arany-tartalmat eltávolítani, a miért az ő korukból maradt törmelék földolgozása a modern bányászatnak jutalmazó munkául kínálkozik. Előadó szerint Dáciában oly tetemesek a régi bányamívelési munkálatok, hogy sokszorta több idő kellett szerinte ezek végrehajtására, mint a mennyit a rómaiak Dáciában töltöttek.

Azért P. hajlandó föltételezni, hogy már a római hódítást megelőző korban virágzott Erdélyben az aranybányászat, mire szerző joggal bizonyosságul idézhette Herodotos ismeretes állítását az agathyrsokról, a kik a «Maris» folyó mentén nyertek aranyat; hivatkozhatott volna arra a sok aranyékszerre is, mely a bronz- és vaskorból Erdélyben fönmaradt és a mely nyilván legtöbbször erdélyi aranyból készült.

a. b.

NAGY-DÉMI BRONZLELET. Ez érdekes lelet dolgában fölvett hivatalos jegyzőkönyv így szól: Jegyzőkönyv. Felvétellett Nagy-Dém községben

* Kivonata megjelent a bécsi anthr. társulat Közleményeinek XXI. köt. 44. lapján.

1892. évi június hó 19-én Veszprémmegye alispánjának 13817/892. számú rendelete folytán, a pápai járás szolgabírói hivatala részéről, a Mihályi Sándor úr birtokán talált régiségek lelhelyének helyszíni szemléje alkalmával. Jelen voltak az alulirottak. Alulirott szolgabíró Mihályi Sándor, Mihályi Gyula és Dr. Kluge Endre urakkal két munkás kíséretében a már elébb beszállított régiségek lelhelyére kimenne, a lelhely az úgynevezett törökjárás mellett levő hidegvölgyi pusztának Gerha nevű düllőjében, két hullámszó domb között, a nyugatra fekvő domb oldalán fedeztetett fel szántás közben. A helyszíni szemle alkalmával a földben csak egy fekete színű cserépfazék találtatott, a mi oly törékeny volt, hogy a legcsekélyebb érintésre töredezett, minélfogva az óvatosan eszközölt kiásás daczára is darabokra törött és darabjai összekötve ruhába beszállítottak és a többi alább leírt tárgyakkal együtt megőrzés végett Mihályi Sándor úr őrizetére bizattak. A talált tárgyak, melyek már Mihályi Sándor úr őrizete alatt voltak «Bronzkori emlékek» és Rómer Flóris Műrégészeti kalauzában 49. 50. számokkal jelzett sarló van 4 darab, a 95. számmal jelzett bronzkard markolat 3 darab, a 97. számmal jelzett lándzsahegy 1 darab; vannak továbbá véső és kalapács részek, valamint egyéb felismerhetlen tárgyak, 3 darab egész bronzlepenyvel, a többi mind töredék, az összes mintegy 75 kilo súlylyal. Ezen összes talált tárgyak két fazék edényben rendesen elrakva találtattak, az egyik fazék edény a találás alkalmával már darabokra törött és annak cserepei is összeszedve egy ruhában beszállítottak. A tulajdonos Mihályi Sándor úr felkérte, hogy esetleges további hatósági intézkedésig a lelhely körül úgy maga ásatást ne teljesíttessen, sem pedig másoknak teljesíteni ne engedjen.

Ezek után a jegyzőkönyv bezáratván aláíratott, k. m. ft. Mihályi Sándor s. k. Dr. Kluge Endre s. k. Mihályi Gyula s. k. Doctorics Samu s. k. szolgabíró.

RÓMAI ARA. A soproni káptalan pinczejében pillér építése alkalmából a pincze fenekén alul 1 m. mélységben egy 58 cm. magas arát találtak. Feliratos táblája 26 cm. magas és 27 cm. széles.

Fölirata dr. Fröhlich Róbert olvasása Bella Lajos ur pacskolata szerint a következő:

S I L V A N O
D O M · M A R
I A · C A L I A
E I Y C E · O
V · S · L · L · M

«Olvasd: *Silvano dom(estic) Maria Calia Eiyca(a)je* (igy) (*feminae liberta v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aeta) m(erito)*). Maria Calia (mind a két név többször fordul elő) e szerint egy *Eiyca* nevű nőnek volt szabadosa, s meglehet, ámbár bizonytalan, hogy *Eutyche* helyett áll a fenti név. A jel, melyet *feminae liberta*-nak magyarázok egy felfelé fordított C, rendesen megfordított alakját szokták használni: C.»

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892. április hó 27-étől szeptember hó 27-éig.

Évűdjak 1886-ra: Cserebó Lajos. — *1889-re:* Leustách Lajos, Szabó Károly, Szélóczky Géza. — *1890-re:* Banczik Sámuel, Leustách Lajos. — *1891-re:* Banczik Sámuel, Daróczy Zoltán, Leustách Lajos, Ziehen Gyula dr. — *1892-re:* Borhy György, Csanády István, Cserhalmy József, Doby Jenő, Farkas Sándor, Halavács Gyula, Kovács János, Krenner József dr., Kuun Géza gr., Lehoczky Tivadar, Marossy János, Mattyasovszky Jakab, miskolczi ref. főgymn, könyvtár, Némedy-Varga József, Perczel Dezső, Pokorny László, somogy megyei tört. és rég. egyeslet, Thomka Gyula, Ziehen Gyula dr.

Budapest, 1892. szeptember hó 27-én. *Lipcsey József,*
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári kimutatása 1892. április hó 27-étől szeptember hó 27-éig.

Bevétel:	Kiadás:
Pénzmaradvány április hó	Tisztviselők tiszteletdíja... 100 frt — kr.
26-áról... 1619 frt 84 kr.	Szolgák díja... 10 „ — „
Értékpapírok kamataiból 208 „ 28 „	Bronzkor írói tiszteletdíja 200 „ — „
Egyéb kamatokból... 26 „ 63 „	Nyomdai számla törlesztésére... 100 „ — „
Nyomatványok eladásából... 120 „ — „	Ásatásokra... 30 „ — „
Hátralékos tagsági díjakból... 50 „ — „	Archæologiai Értesítő expedíciója... 22 „ 03 „
Folyó évi tagsági díjkból... 95 „ — „	Kisebbségek nyomtatványokra... 62 „ 33 „
	Vegyességek költségekre... 40 „ 79 „
	Kiküldetésre... 30 „ — „
	Kiadás összesen... 595 frt 15 kr.
	Készpénz... 1524 „ 60 „
Összesen 2119 frt 75 kr.	Együtt... 2119 frt 75 kr.

V a g y o n :

Értékpapírok... 8400 frt — kr.
Készpénz... 1524 „ 60 „
Be nem fizetett alapítványok... 400 „ — „
Hátralékos tagdíjak... 385 „ — „
Összesen... 10709 frt 60 kr.

Budapest, 1892. évi szeptember hó 27-én. *Lipcsey József,*
pénztárnok.

Kérjük t. tagjainkat, hogy mindennemű társulati és régészeti ügyekben a társulati titkár, dr. Szendrei János-hoz (lakik Budapest, Erzsébet-körút 7. sz.) forduljanak.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1892. évben a következő: október 25-én, november 20-én, december 27-én, a hó utolsó keddjén, a M. T. Akadémia palotájában (I. em. ú. n. kis terem) este 5 órakor.

HAMPEL JÓZSEF, «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című társulati kiadvány II-ik kötete 952 képpel illusztrálva megjelent és tagilletmény gyanánt díjtalanul megküldetett mindazon társulati tagoknak, kik folyó évi tagsági díjjaikat befizették. A kötet ára különben 1 frt 80 kr, s megrendelhető a titkári hivatalnál.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESSÍTŐ XII. kötete (1892) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ívnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és december 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Lipcsey József rég. társ. pénztárnokhoz (Andrássy-ut, Iparmúzeum) küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Múzeum), reklamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reklamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

Archaeologiai Értesítő — Indicateur archéologique

publié par l'Académie hongroise sous la rédaction de M. JOSEPH HAMPEL.

Cinq livraisons par an; prix du volume | Nouvelle série, XII. volume, 4. livraison
6 florins = 12 francs. | du 15 octobre 1892.

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages
JULES DÉCSÉNYI. L'église de Saint-Etienne à Nagy-Bánya. I. article quatre vignettes	289—298
Vignette: Vasette incrustée de chaux, trouvée à Veszprém	298
GÉZA NAGY. Trouvailles de l'âge payen hongrois dans le comté de Fejér; 46 vignettes	299—315
Vignette: Saint Demeter (?) relief en bronze au musée de Nagy-Enyed	315
JOSEPH MIHALIK. Bourg préhistorique nommé «Bélavár» au comté de Sztalmár, une vignette	316—320
L. B. Fouilles à Soprony, 10 vignettes	320—326
Dr. ADALBERT CZOBOR. Deux ouvrages d'orfèvrerie anciens de Transylvanie; deux planches	326—330
Dr. JEAN ILLÉSY. Matériaux servant à l'histoire des peintures de la chapelle du château royal de Presbourg 1563—1570	330—335
Dr. VALENTIN KUZSINSZKY. Les monnaies en or du trésor d'Ormód	335—338
MAURICE WOSINSZKY. Le bourg préh. à Harcz (c. de Tolna), une vignette	339—341
VICTOR RÉCSEY. Trouvailles préh. du comté d'Esztergom, 17 vignettes	342—346
LOUIS BELLA. Trouvailles préh. de Petőháza c. de Soprony, une planche	346—347
COL. ORNSTEIN. Statuette en bronze d'Athènes trouvée à Szamosujvár; vignette	348
MAURICE SPITZER. Renovation du dôme de Presbourg	349
THÉODORE DE LEHÓCZKY. Trouvaille de l'âge de bronze de Dankófalva c. de Bereg; une vignette	349—352
Dr. ANDREAS DE JÓSA. Trésor de l'âge de bronze à Piricse c. de Szabolcs; une planche	352—354
Vignette: Disque émaillé, trouvé à Tata	354
<i>Littérature</i> : J. Hampel, Monuments de l'âge de bronze en Hongrie, II. partie rec. par F. L. — Le baron de Baye Le trésor de Szilágy-Somló par <i>x. y.</i> Les trouvailles par le Dr. Jules Forster IV—VIII. rec. par <i>H. J.</i> — Conze l'institut allemand archéologique par <i>Hpl.</i> — «Tombeaux des huns» par E. Tariczky rec. par <i>H.</i> — Glasnik 1891. II. et III. livraisons rec. par <i>Dr. Antoine Hodinka</i>	355—367
<i>Musées. Sociétés</i> : Société arch. de Hongrie séance de Septembre par <i>Dr. Jean Szendrey</i> . — Acquisitions du musée national hongrois 1892 Avril—septembre 12 vignettes, 3 planches par <i>Hpl.</i> — Musée de Székes-Fejérvár. — Société arch. du comté de Somogy. — Le musée du comté de Mosony. — Le musée du comté de Szabolcs	368—381
Vignette: Capsule émaillée pour hosties du moyen-âge	381
<i>Notices</i> : Savants étrangers au musée national. — Fouilles à Esztergom. — Exposition rétrospective d'oeuvres de la femme. — Leçons d'archéologie et d'histoire de l'art à l'université de Budapest. — Mines d'or de la Dacie. — Trouvaille de l'âge de bronze de Nagy-Dém c. de Veszprém. — Autel votif romain de Soprony, ...	382—384

XII. KÖTET. 5. SZÁM. UJ FOLYAM. 1892 DECEMBER 15.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
és
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI S EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

PRÉSŐLŐ RÉZMINTA A XVI. SZÁZADBÓL.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1892.

A jelen füzet mellékletei: Az egész kötet címlapja, tartalomjegyzékei,
az ábrák magyarázata és a betürendes tárgymutató.

TARTALOM.

- I. HUSZKA JÓZSEF. A mezőtelegdi ev. ref. templom falképei. (Két ábrával) 385—389. l.
 II. DÉCSÉNYI GYULA. A nagybányai Szent-István templom. Második befejező közlemény. (Kilencz ábrával) ... 309—402. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

- I. TÉGLÁS GÁBOR. A történelemelőtti Dáciáról... 403—410. l.
 II. WOSINSZKY MÓR. Az abaligeti cseppkőbarlang és a közelében lévő római kori sírhantok ... 410—413. l.
 III. FARKAS SÁNDOR és H. J. Nép-vándorlaskori temető Mártélyon. (Nyolcz képes táblával) ... 413—426. l.
 IV. MIHALIK JÓZSEF. Hazai ötvös-
 zéhek pecsétjei a XVII. és XVIII. századból. (Két ábrával) ... 426—431. l.
 V. PÓR ANTAL. Az aacheni magyar kápolna XIV. századi ötvösműveiről ... 432—433. l.
 VI. RÉTHY LÁSZLÓ. Adalékok a havaselvi vajdaság numismatikájához. (6 ábrával) ... 433—436. l.

IRODALOM.

- I. K. LIND. Sammlung von Abbildungen mittelalterlicher Grabdenkmale ism. *D—z*. (Egy képes táblával) ... 437—440. l.
 II. BELLA L. Sopronyi régiségek 440. l.
 III. MILLEKER BÓDOG. Dél-Magyarország római régiségletei ... 440. l.
 IV. CSERNI BÉLA. Látogatás Apulumban ... 440. l.

MUZEUMOK. TÁRSULATOK.

- I. Az orsz. rég. társulat októberi ülése. *Dr. Szendrei János* ... 441. l.
 II. Az orsz. rég. társulat novemberi ülése. *Dr. Szendrei János* 441—442. l.
 III. A hunyadmegyei tört. és régészeti társulat köréből. *T. G.* ... 442—443. l.
 IV. A tiszafüredvidéki rég. egyesület ... 443—444. l.

KÜLÖNFÉLÉK.

- I. A középkori magyar sodronyos zománcz ... 445. l.
 II. Az A. É. őskori cikkeinek német kivonata ... 445. l.
 III. Esztergom régészeti jelentősége ... 445. l.
 IV. Római sírkő Sopronyban. *Bella* 445. l.
 V. A homorszögi magyar pogánykori lelet. (4 ábrával a 444. lapon) ... 446. l.
 VI. Római kori temető Aquincumban. *Dr. Kuzsinszky Bálint* ... 446 és 448. l.
 VII. Szilassy János urmatatója. (Képes táblával) ... 447—448. l.

Az Arch. Értesítő közleményeinek utánnymása vagy fordítása tilos.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként öt füzetben; bolti ára 6 frt o. é.; egyes füzetek ára 1 frt 20 kr. Előfizetni lehet a m. t. Akadémia könyvkiadó-hivatalában.

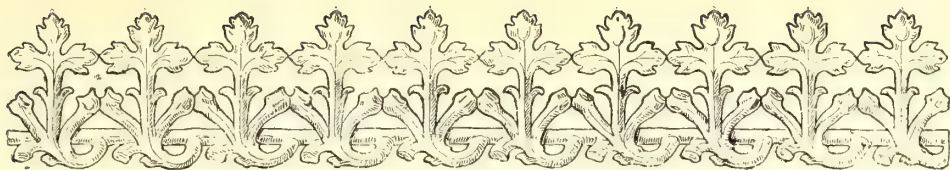
AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETÉNYEI.

Kérjük t. tagjainkat, hogy mindennemű társulati és régészeti ügyekben a társ-titkár, dr. Szendrei János-hoz (lakik Budapest, Erzsébet-körut 7. sz.) forduljanak.

TÁRSULATI ÜLÉSEK SORRENDJE a folyó 1892. évben a következő: december 27-én, a hó utolsó keddjén, a M. T. Akadémia palotájában (I. em. ú. n. kis terem) este 5 órakor.

HAMPEL JÓZSEF, «A bronzkor emlékei Magyarhonban» című társulati kiadvány II-ik kötete 952 képpel illusztrálva megjelent és tagilletmény gyanánt díjtalanul megküldetett mindazon társulati tagoknak, kik folyó évi tagsági díjjaikat befizették. A kötet ára különben 1 frt 80 kr, s megrendelhető a titkári hivatalnál.

AZ ARCHÆOLOGIAI ÉRTESSÍTŐ XII. kötete (1892) öt füzetben, mindenkor 6 nagy ivnyi tartalommal és számos képpel február 15-ikén, április 15-ikén, június 15-ikén, október 15-ikén és december 15-ikén jelenik meg. — Az orsz. rég. és embertani társulat tagjai a tagdíj fejében kapják. A tagdíjak Lipcsey József rég. társ. pénztárnokhoz (Andrássy-ut, Iparmúzeum) küldendők. — A lap szellemi részét illető közlemények az «Arch. Értesítő» szerkesztőjéhez (N. Múzeum), reclamatiók egy hó lefolyása alatt Dr. Szendrei János t. titkárhoz küldendők; későbbi reclamatiók csak kivételesen vétetnek tekintetbe.

A MEZŐTELEGDI EV. REF. TEMPLOM FALKÉPEI.

Az 1891. év nyarán a műemlékek orsz. bizottságának előadója dr. Czobor Béla, meszelés alkalmával felfedezett falképeket bontott ki a mezőtelegdi ref. templom déli és keleti falán. E képek csak egy részét teszik a hajdani templom falon festett képeknek, mert a templom későbbi átépítése alkalmával az éjszaki fal egészen lebontatott, hogy a templomhajó mintegy harmadszor oly szélesre vétessék. Volt ugyan festés a nyugoti oldalon is, de az már előbb tönkre ment, mintsem hogy a többiekkel egyidejűleg kibontható lett volna. A falképek még a régi román templomból maradtak. A későbbi csúcsíves átépítés nagy hossz-szentélylyel toldotta meg a templomot. E hossz-szentélyben több érdekes renaissance-kori sírkő van ma befalazva. E sírkövek, valamint az egész templom leírása már megvan irodalmunkban dr. Bunyitay Vincze úr szakavatott tollából, azért most csakis a falképekről akarok szólni, azokat Bunyitai úr még nem ismerhette, mert később fedeztetek fel. Az átépítés alkalmával a falat még egyszer oly magasra emelték és berakva a szűk nyílású román ablakokat, új tágasabb csúcsíves ablakokat törtek, melyek szintén segítettek freskóink egy részének tönkretetésében.

A berakott, félköríves ablak belső falbélésén azonban fenmaradt a régi, moha vagy zuzmót utánzó dísz, vízszintes sorokban egymás fölé rakva.

A keleti falon, a diadalív csúcsától a déli falig terjedő, lefelé keskenyedő falfülületen négy angyal és hat apostol maradt fenn. Az angyalok térdelve, meghajlott állásban, kiterjesztett szárnyakkal ábrázolva kezükben Krisztus kínoztatásának eszközeivel (lándzsa, szivacs, szögek, veder).

Az apostolok szorosán egymás mellett ülnek, bibliai öltözetben, kettő-kettő arczczal egymással összefordulva. A diadalív mellett levő legnagyobbtól fokozatosan kisebbedők az alakok. Az apostolok feje felett levő angyalok közül három a diadalív felé néz, csak a negyedik volt háttal. Legalább a szárnyai állása és térdtől lefelé megmaradt lábai azt mutatták. A restaurálás alkalmával, melyet ez év nyarán a

műemlékek országos bizottsága megbízásából végeztem, ez angyallal trombitát fúvatok, mert az egész alak mozdulata ennek teljesen megfelel, és mert Krisztus imadására, a ki valószínűleg a diadalív csúcsa felett volt festve, a szokásos mandorlában — több hazai falképen a trombitás hívja össze az angyalokat. Az első angyal kezébe, melynek feje és karjai hiányoztak, a Veronika kendőjét adtam. E képen majdnem teljesen ép állapotban maradt fenn az első apostol feje, gyönyörű őszbe csavarodott kétágú hosszú szakállával és kopasz homlokával. Ezen fej, mélyen fekvő szemeinek vitatkozó kifejezése, a sáppadt bőr fakó

árnyéka, az átmenetek szürkéi s a szakáll mesteri kezelése miatt nem utolsó kézre vall. Mesterük mindenesetre az ügyesebb vidéki festők közül való volt. A megszokott mintákban mzoog ugyan, de azokat, mondhatni, mesterileg kezeli. Sőt csoportosítás tekintetében, a pokol ábrázolásánál, meghaladja önmagát és bámulatra méltó mozgalmas képet ad, melyben az angyal és Luczifer nyugalma jól ellensúlyozza a lelkek és ördögök szenvedélyes mozgását. Ez a kép különben az apostolok alatt van ábrázolva, úgy hogy a felhők mintegy összefolynak, csak egy vékony sárga szalag választja el a két képet egymástól. Ez a pokol voltaképp csak az előcsarnok, a tornác, mert a felhőkön

kiszabadult lelkek csolnakáznak a túloldalra, a hol tehát a mennyországban kellett lennie. A pokol torkát festőnk egy krokodilus-szájjal ábrázolta, melyből lángok törnek elő, s melyben az embertagok között trónoló Luczifer is látszik, a széttépendő újabb szállítmányra várva. Az elkárhozottakat két vigyorgó pofájú ördög lánczczal összefogva húzza. Ezek a nem nélküli lelkek arcán a fájdalom, rémület, borzadály és

könyörgés több változata oly természetesen tükröződik, hogy szinte borzadály tölthetné el a nézőt, ha nem látnók mellettük Gábor arkangyalt. A vasba öltözött angyal szeliden tolja a vonakodókat, jámbor arczával is kifejezve, hogy ő csak az igazságos ítélet végrehajtója. Ismerek egypár pokolképet a Székelyföldről, mely szintén elég mozgalmasság, de ily szerencsés csoportosítással egyik sem dicsekedhetik. Igaz ugyan, hogy képünkön a lelkek lába piócza kötegnék néz ki, de

ez is a csomót, a közös sorsot fejezi ki. «A gonoszok kévérbé kötve kerülnek a pokol lángjára.»

A pokol és a mennyország mindig egymás mellett szokott ábrázolva lenni. Így van ez a veleméri* diadalív falán is, a hol ruhában jutnak az elkárhozottak Luczifer elé. Király, fősvény, hölgyek, zsidópap, katona látszanak a csoportban. Luczifer itt is ülve várja az ördögök által húzott szállítmányt, a szelid arkangyal azonban hiányzik. Egy székelyföldi falképen, Homoród-Szt.-Mártonban az angyalt püspök helyettesíti, a ki egy nevető barát társaságában lökdösi a sziklán trónoló Luczifer elé az embereket. Luczifer egynek épen a fejét kapja le nagy körmeivel és löki a szikla alatt tátongó mélységbe, hol a lángok közt hajukat és szakállukat tépik az elkárhozottak. — A veleméri pokol elrendezése nagyjában azonos a mező-telegdivel, de csoportosítás tekintetében messze mögötte marad. A homoród-szt.-mártoni ugyan elég mozgalmas kép, de a dühös főpap és a kárörvendő barát rosszul fejezik ki a szelid angyal által képviselt gondolatot: hogy a pokolba is csak az Isten igazságos ítélete következtében jut, a ki jut. Az ördög mindenütt szörnyetegnek van rajzolva. A mező-telegdi festő itt is jobb ízlést árul el, mint többi hazai poklaink és ördögeink festői, mert ő csak lúdtalpú majmokat fest. Csupán a főördög térd- és könyökszájai emlékeztetnek a középkor szokásos ördögábrázolására. Szóval, a mező-telegdi pokol a felfogás nemessége, az alakok kifejezési megjelenése és festői csoportosítása miatt, messze fölötte van összes hazai hasonló ábrázolásainknak.

A pokol alatt a diadalív falán még Szent Miklós látszik teljes püspöki ornátusban, legendája pedig vele egyenlő magasságban a déli falon következik. — A déli falon az apostolokkal egy magasságban több női alak ruházata látszott nagyon rossz állapotban, alatta azonban a pokollal egy vonalban az angyali üdvözletre ismerünk. Vastag fehér daróczban térdel az alázatos Mária az angyal előtt, a ki kezében mondatzalagot tart, melyen még kivehető az ave Mariából néhány minuscula betű. A Mária imazsámolyán levő nyitott könyv felírása még jobb karban van. Az angyali üdvözllet mellett úgy látszik, a látogatás (Erzsébetnél, következik, mert két ülő női alak lábai még látszanak, a később tört ablak alatt. Az ablak széle mellett még fen maradt három lebegő és zenélő angyal, kik az örvendetes hír hallatára pengetik czipőjüket és kobzukat. A látogatás alatt a Mettertia volt, két oldalt még két álló nőszenttel megtoldva. E képből csak a fejekből maradt fenn valami, de oly rossz állapotban, hogy nem lehetett őket helyreállítani. Ma már lehullott az egész kép. A két felső képsor magasságában, egy jelenleg

* Lásd Rómer: Régi falképek Magyarországon

berakott keskeny román ablak következik, mely alatt a Mettertia mellett egy fiatal szent barát képe maradt még fenn, barna ruhában. A román ablaktól nyugotra a legfelső kép, a templomi bemutatás volt, alig kivehető állapotban, mely ma már egészen megsemmisült. Ez alatt azonban az úrangyalával és a látogatással egy vonalban, három vasba öltözött nemzeti szentünket találjuk. Az első: Szent László, kinek feje hiányzott. A második: Szent István, kezében buzogánnyal és országalmával. A harmadik: a kezében tartott liliomról könnyen felismerhető Imre herceg, szép fiatal arczzal és leomló sárga hajjal. A fejeken nyitott korona, karon és lábakon vas lemezek. A páncél fölött vas ing, mely kilátszik a rövid ujjú élénk színű felöltőből úgy a nyaknál, mint a térdek fölött. Igen szép Szent István arcza, mely majdnem teljesen épen maradt. Mind a három alak országalmát tart baljában és mindhárom csípőjén sárga öv látszik. A Szent László oldalán még a szokásos tör nyomát is hittem felfedezhetni, bár ott épen meg volt rongálva. A harmadik képsorból a királyok alatt mi sem maradt fenn, valamint a déli fal többi képei is már régebben megsemmisültek. Csak egy másik román ablak látszik még közvetlen Imre herceg mellett, mely ablaknak díszje teljesen azonos a másikkal, t. i. vízszintes sorokban különböző színű zuzmó alakú levelek halmaza. Az összes alakok sötétkék háttéren száraz modorban (al secco) festvék. Az alap nem volt kréta, de nagyon finom homok-vakolat, fölülete zsíros tapintatú. A kötőszert nagyon kitűnő lehetett, mert a piros (minium) szín kivételével ma is ellenáll minden mosás és dörzsölésnek. A minium (vagy talán világos cinnober) azonban poralakban tapad az újjunkhoz, a legkisebb dörzsölésre is. A szürkés-kék, az arzénzöld, a sárga és vörös okker több változata és a karmin is teljesen és tökéletesen tapadnak a falhoz. Freskóink korát semmi esetre sem tehetjük a XIV. század második felénél későbbre. E korra vall a minuskulás felírás, a ruha és a román ablak.*

Huszka József.

* Nem mulaszthatom el itt köszönetemet nyilvánítani József Telegdi úrnak vendégszereteteért, melyet a restaurálás ideje alatt úri házában élveztem és azon megbecsülhetlen gondoskodásáért, melyben a felfedezett falképeket eleitől fogva részesíté és lehetővé tette restaurálásukat, fentartásukat.

Huszka József.

A NAGYBÁNYAI SZENT-ISTVÁN TEMPLOM.

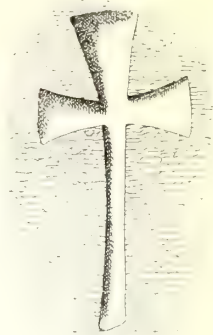
(MÁSODIK BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.)

III. Vegyük vizsgálat alá az egyes megmaradt részleteket. A maga teljes nagyságában — bárha épen nem sértetlenül — csupán a Szent-István-torony maradt reánk, melynek falai a mai lapos fedéllel 40 méternyi magasságban emelkednek ki környezetükből. Nagy négyszögű faragott kövekből összerakott épület ez, tömör, két méter vastag oldalfalakkal s öt osztálylyal, melyek fölfelé emeletenként alig észrevehetőleg keskenyednek.

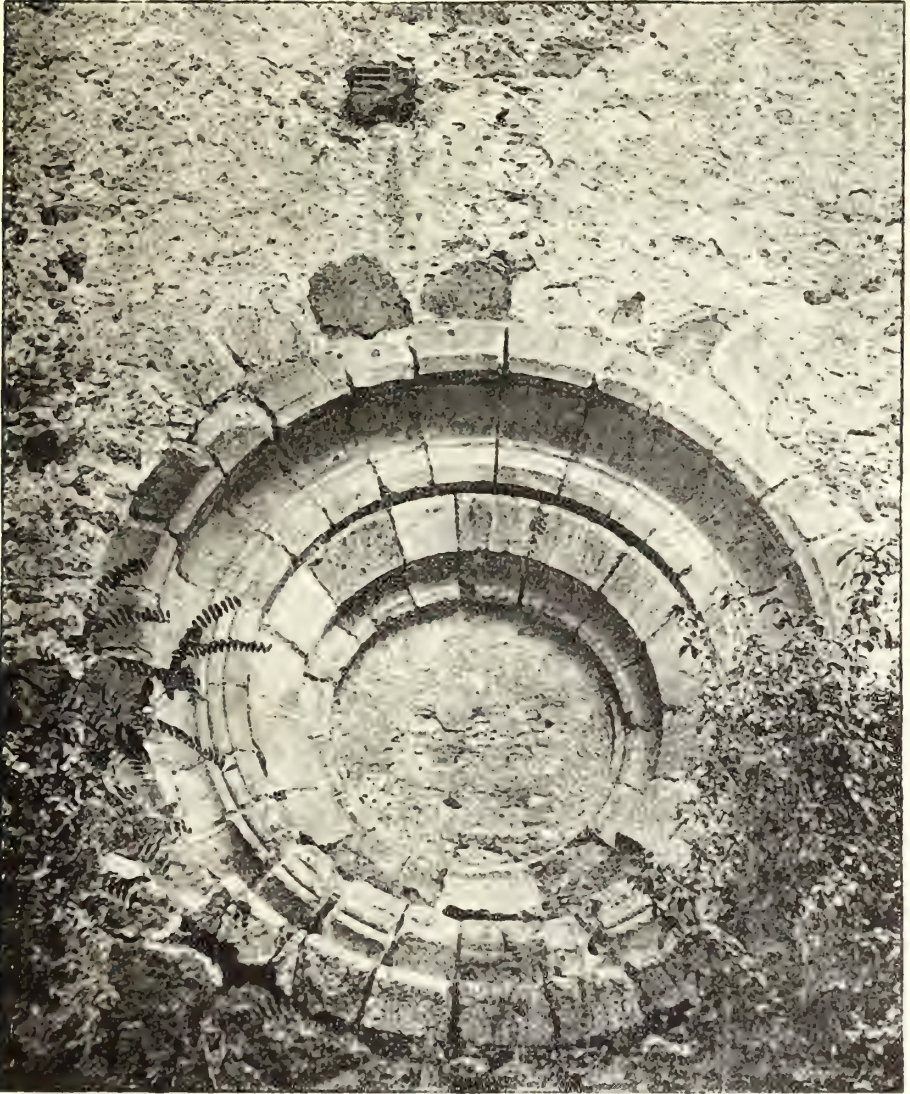
Alaprajzával, mely északról kelet felé vonuló hosszénégyszöget tüntet fel, teljesen beillik a templom egész tervezetébe. A négyszögű idom a csúcsíves építkezésnél az első korszakot jellemzi; a későbbi építkezések előnyt adtak a többszögletű tornyoknak. Némi eltérést mutat a csúcsíves építmények stíljétől a felső emeleket rideg — bár impozáns — építkezési modora, mely főleg ablakainak minden dísz nélkülyözö egyszerűségében nyilvánul, s ama

vélemény mellett tanúskodik, hogy a 3 felső osztályt később, a csúcsíves stíl hanyatlási korában építették ki. A templom testébe oly módon beillesztve, hogy nyugati fala a kapuzattal a homlokzat kiegészítő részét képezte, észak és kelet felől harmadik emeletéig — mintegy 22 m. magasságig — állott a templom falával szerves összefüggésben, délkeleti szöglete azonban 2·32 méternyire kiesett a főépület testéből s csak a hozzáépített kápolna által volt azzal összekötve.*

* Alaprajzát, valamint a kapuzat átmetszeti képét Szabó Adolf m. királyi erdőtanácsos vétette föl a jelen ismertetés számára a rendelkezése alatt álló személyzet által.

Alsó osztálya a hozzátámaszkodó keresztkarzat magasságában be volt boltozva, s deponitoriumul, talán a szent sír kápolnájául szolgálhatott. A déli hajóval egy ma már befalazott 5'45 m. magas csúcsíves

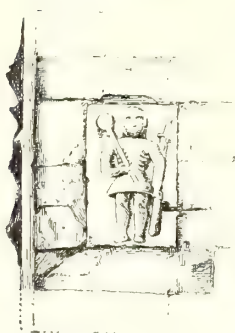
ajtó kötötte össze, de az előcsarnokból is volt ajtaja, mely téglaművel szűkebbre fogva, a torony mai bejárásául szolgál.*

* Meg kell itt emlékeznünk arról a kezdetleges művü, durván bevéssett 32×14 cm méretű keresztalakról, mely e bejárás belső tömör falában embermagasságon felül látható; mert bár arányainál és durva munkájánál fogva kívül esik a középkori építészeti páholyok meszterjegyeinek csoportján, azt mégis az alsó építkezés munkásai egyikéről reánk maradt jelnek tekinthetjük.

A tulajdonképeni feljárást azonban a harangokhoz a keleti oldalba vágott kis ajtó és az innen a második emelet közepéig vezető csigalépcső közvetítette, s a lépcső befogadására a torony testéből 0'72 m.-nyire kiugró, 2'05 m. széles és mintegy 19 m. magas lépcsőház volt hivatva.

E három csúcsíves ablakkal ellátott és gulaszerű kősisakban végződő csinos kis épületrészen kívül a torony legnagyobb díszét a nyugati homlokkal nagy kerek ablaka képezte a mai talajtól 2'7 méter magasságban. Ez kettős tölcser módjára törte át a falat, küllői teljesen kitörtek s helyük téglával van berakva, a minthogy az egész rozetta erős restaurálási nyomokat tüntet föl; de aránylag nagy méretei mellett, a legnagyobb külső kör átmérője 3'4 m., a legkisebb belső köré 1'17 m., főleg a tölcser rendkívül gazdag és változatos tagozása tanúskodik az ornamentális részlet szépségéről.

Különös figyelmünket hívja magára a rozetta felett levő magyar címertörredéke, az egyedüli faragvány, a melyből határozottabb chro-

nologiai adat szól hozzánk. Kiegészítve képzeletünkben a hiányzó részeket, a Mátyás korabeli magyar címeret látjuk magunk előtt, a nyolcz pólyából és kettős keresztből, a dalmát leopárd-fejekből és a beszterczei (vagy cseh?) oroszlánból összeállítva, közepén a szív pajzsban a Hunyadiak hollójával. A címert eredetileg más helyen állott, később lett — a mint ferde helyzete mutatja — a rozetta fölé befalazva, de itt is, mai alakjában is érthetően hirdeti Mátyás királynak, a város egykori földesurának a

templom iránt tanúsított bőkezűségét.

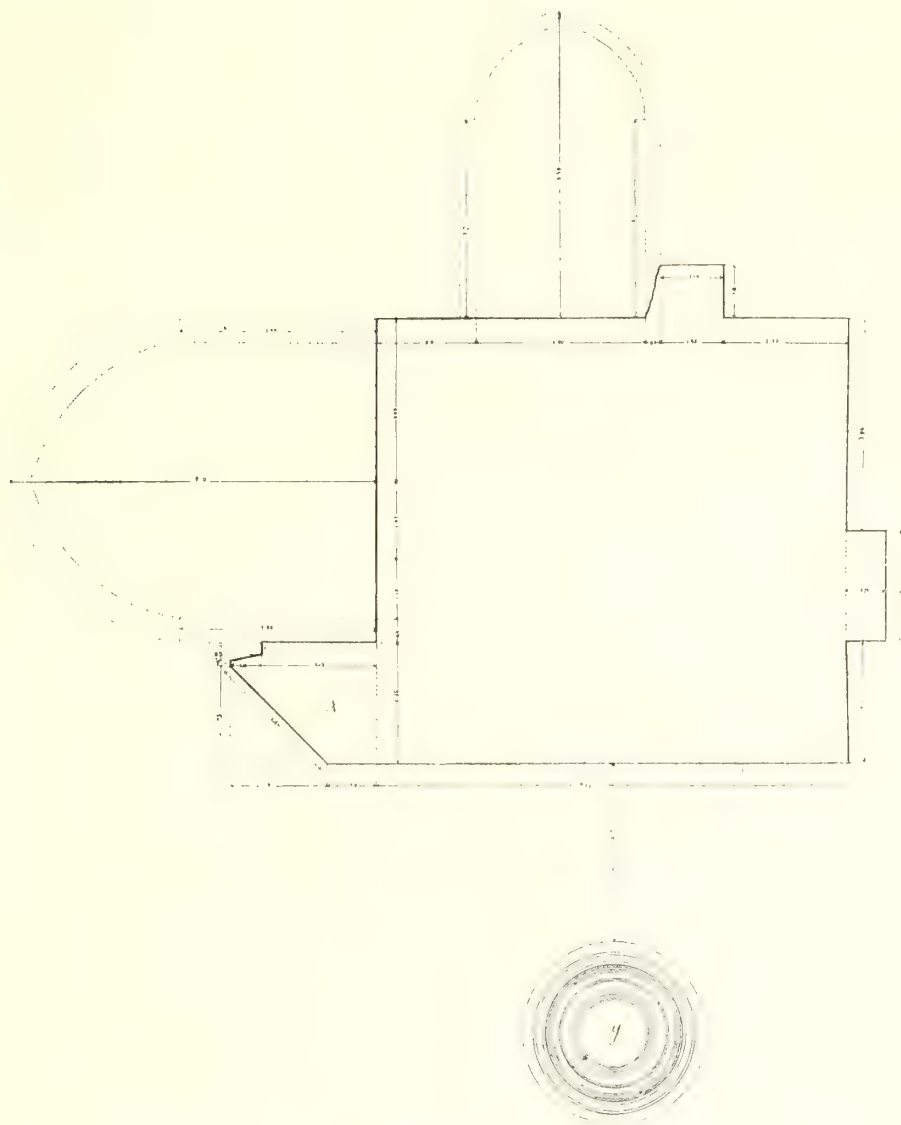
Egy másik érdekes faragványos részlet a déli oldal harmadik emeletének alsó bal szögletén látható, s szokatlan helyén rendeltetésének kérdésével némi fejtörést okozott tudósainknak.

Mintegy 0'90 m. magas és 0'45 m. széles négyszögű kőlapon pánczélos vitéz alakja domborodik ki, jobbában buzogánynyal, leeresztett balja mellett hegyével lefelé irányzott, keresztmarkolatú, egyenes pallyal, mely majdnem olyan nagy, mint maga az alak. A fej födetlen, az arc csupasz, a pánczél (mi legalább annak nézzük s nem mint mások, magyaros zekének), derékban testhez simul, alul tölcseralakban kiszélesedik. Felírásnak, címernek, évszámnak nyoma sincs.

A népies felfogás Hunyadi János képét látja benne, kihez a torony felépítésének emléke fűződik. Henszlmann Imre annak a gyanításnak ád kifejezést, hogy az eredetileg sírkő volt és a Mátyás-címertől hasonlóan később került mostani helyére.* Hogy a templom körüli tér — a

* Arch. Közl. i. h. 151. l.

nép ajkán ma is *czinterem* — eredetileg temetkezési hely volt s e jellegét a XVII. század közepéig megtartotta, azt okiratokból tudjuk, de Henszlmann föltevésének ellene mondanak a domborműnek szokatlanul kis méretei.

A TORONY ALAPRAJZA.

x. A kapuzat maradványai. — y A nyugati fal rozettája.

Több valószínűséggel látszik bírni Rómer Flóris magyarázata, ki e faragványt a városi municipális jogok jelképeül szolgáló *Roland*, helyesebben *Ruland-szobrok* egy különös csoportjába sorozza.* A vér-

* L. Rolandszobrok hazánkban cz. értekezését, Arch. Ért. X. évf. (1876.) 18. l., hol e domborműről két eltérő, de hibás rajtot is találunk.

biróságot jelképező pallost, a Rulandok elengedhetetlen attributumát, tényleg megtaláljuk emlékünknél s a buzogány, Rómer szerint a bírói, jobban mondva polgármesteri hatalom jelképe, szintén támogatja a merésznek látszó föltevést. Ez esetben az eredetileg a városháza falába, talán a kapu fölé volt beillesztve. Korának megállapítására a pánczélat alakja nyújt támpontot. Az alul tölcserként kiszélesedő pánczélok a XV. század utolsó évtizedeiben jöttek használatba. S a jelenséggel egybe vág az az adat, hogy a város 1484-ben kapta Mátyás királytól bíráskodási kiváltságának megújítását.*

A toronynak a rozettán és a lépcsőház három lóher-ívű kis ablakán kívül hét nyomott csúcsívben végződő ablaka van, minden bélléstagolat és mértani mű nélkül; három a nyugati oldalon és kettő-kettő a déli és északi oldalakon, a hol az első két emeletet a templom falazata, illetőleg a lépcsőház foglalták el. A keleti oldal, melyen a templom egy falívének és délnyugati szegletfalának maradványai ma is láthatók, két embermagasságu négyszögű ablaknyílással bírt. A csúcsíves ablakok különböző nagyságúak, de mindnyájan jóval fölül az embermagasságon. Az ötödik emelet ablakai mind a négy oldalon az óralap elhelyezésére szolgáló kerek nyílásoknak adtak helyet, s a felettük levő kis ablaknyílások az újabb kor munkái.

A tetőzet alatt csúcsív-vonalakból formált liliomos párkánydísz vonul el, a rozettával és a nyugati harmademeleti ablak felett látható torzfővel talán az egyedüli ornamentika, a mi ma is eredeti helyén díszíti a tornyot.

Nincs módunkban rekonstruálni az eredeti tetőt, melybe e hatalmas alkotmány végződött; de az bizonyára egyike volt a középkor szokásos magas, gulaszerű, szeglettornyokkal ékített gotikus toronysisakjainak, melyeknek magasba törekvő szerkezete teljes összhangzásban állott a csúcsíves egyház egész conceptiójával.

A torony északnyugati szegletéhez csatlakoznak a kapuzatnak 2'8 méternyire kiugró, 3'62 m. magas maradványai, melyekről előbb már bővebben megemlékeztünk. Itt még csak azt jegyezzük meg róluk, hogy azok eredeti helyének pár méternyi távolságra kellett lenni mai helyüktől, hová a romok elhordásakor vitték azokat, de úgy, hogy felállításuknál megtartották eredeti fekvési irányukat.

Magának a templomnak romjaiból a semminél is kevesebb maradt reánk. Köveit elhordták és felhasználták a városszerte folyó építkezéseknél, a vandal kezek munkája nem tett különbséget a nyers kőanyag és a faragványos emlékek között. A karcsú boltívek és azok zárókövei, a pillérek és gyámkövek, az oszlopok fejezetei, az ablakok és fülkék csipkézetei, az oromdíszek és a csúcsíves építkezés ezernyi

* II. Ulászló 1496. december 29. kelt átiratából. Városi levéltár. Cim. 17. sz.

más apró művészi részletei mind eltűntek, nyomukat sem találjuk. Egyetlen harmadrendű gyámkő, a városháza udvarára szolgáló falban, emlékeztet arra, hogy egynémely újabb házunk építkezési anyagát nagyon drágán kellett megfizetnünk.*

Pedig hogy a templom gazdag volt szobrászati művekben, azt a pusztulásból megmentett két nagyobb dombormű-töredék bizonyítja.** Ezek egyike, $1'06 \times 0'91$ m. méretű kőlap, egy nagyobb szabású dombormű baloldalát képezte, mely az úr kínszenvedésének cyclusából az olajfák hegyén imádkozó Jézust ábrázolja. A töredéken látható a megváltó jobbra fordult térdelő alakja; háta mögött van a három alvó apostol: Péter, Jakab és János. A hiányzó részt az angyal alakja foglalta el, ki Lukács evangelista szerint megjelent Jézusnak, hogy őt megerősítse. A másik faragvány valamivel kisebb arányokban a Getsemani kertben az imádság után lefolyt jelenetet tüntette fel, a midőn a római katonák kíséretében érkező Judás csókkal elárulta mesterét. Ebből csak egy $0'74 \times 0'51$ m. méretű töredék maradt meg, a melyen a megváltó és az őt átölelő Judás fej nélküli alakjai láthatók, s Judás mellett jobbról még tisztán kivehető a római katona előre nyújtott lába, melyet a térdét fedő kerek páncél-csat tesz közelebből felismerhetővé. Ez a rész hihetőleg a dombormű jobb felét képezte; a csoport központja a megváltó, s háta mögött, a hiányzó részen bizonyára az apostolok állottak: Péter a hüvelyéből kirántott karddal és társai.

E két dombormű a középkori egyházakban oly gyakran előforduló passio-csoportok két ismert jelenetét a szokott conventionalis ábrázolásban állítja szemünk elé. A megváltó szakállas, hosszú fürtű, kereszties fénykörrel (nimbe crucifère) körített fejében a régi Jézus-typusok rendes példányát látjuk magunk előtt. Figyelemre méltó azonban a naturalisztikus felfogás, mely az alvó apostolok csoportosításában, Péter jellegzetes fejének kidolgozásában s a ruházat redőinek elhelyezésében nyilvánul. Az egész conception elömlő erő és élet, az alakok erőteljes kidomborulása a XV. századbéli szobrászat termékeit sejteti e faragványokban.

Közelebbi rendeltetésüket elárulja a nagyobb töredék háromszögű idoma, mely az ajtószemöldök hajlásának felel meg. S a ma is élő hagyomány, mely a domborművet az *alvó szentek* nevén ismeri, tudunkra adja azt is, hogy az a déli oldal-kápolna kapuja fölött állott, míg a kerti jelenet képe az ellenkező oldal bejárásának tympanonját díszítette.***

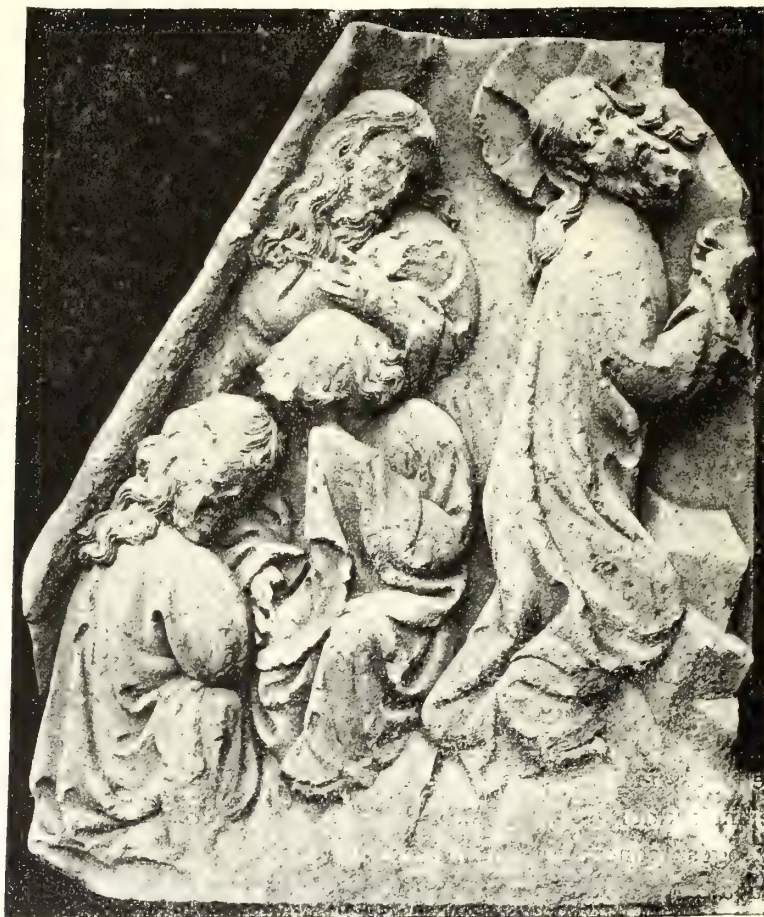
* E gyámkő, melynek tagozata az ananász gereздеire emlékeztet, a várutczabeli Csillag-féle ház hátsó falába van befalazva.

** A mai nemzedék által majdnem teljesen elfeledve heverték azok a mostani plebánia-templom előcsarnokának egyik porlepte sötét fülkéjében, hol 1887-ben a szó szoros értelmében ki kellett azokat ásni a szemét alól, hogy a városi levéltár számára fényképmásolatokat készíttessünk róluk.

*** Pap Zsigmond őrizte meg számunkra e hagyományt, a kinek e romok képét is köszönhetjük.

Az emlékezet beszél még egy Ádámot és Évát ábrázoló nagyobb faragványról, a mely a negyvenes években még látható volt a templom déli falában, de a romok elhordásakor nyomtalanul eltűnt.

Ép így nyoma veszett a Szapolyai-ház ősatyja, Balázs-deák márvány emlékkövének, melyet Szapolyai Miklós nagybányai kamaraispán

állíttatott fel 1460 körül. A század elején még emlékeztek reá a város vénei, de ma csak Szirmay feljegyzéséből tudjuk egykori létezését.*

Talán nem nagyon merész az a föltevésünk, hogy az az 1468-iki fel-

* Thurnschwamb János említést tesz a nagybányai templomban levő emléktábláról, mint Szapolyai Imre nagybányai kamaraispánságának egyik bizonyítékáról. (Wenzel, i. m. 114. l.) Szirmay Antal a század elején nyomoztatta ez emléket, de eredménytelenül; a kerületi szolgabíró 1804. november 7-iki bizonyáglevelé szerint azonban *illam* . . . (t. i. inscriptionem) *in columna marmorea tabulae incisam, per Nicolaum Zapolya comitem camerae Nagy-banyensis patri Blasio positam, seniores e senatu urbis bene meminerunt.* Szirmay, *Notitia comitatus Ugochiensis*, (Pest. 1805.) 168. l.

iratos kő is a templom romjaiból származik, mely 1861-ben a Nyirő család híd-utcza házában oldalfalából került napvilágra, s most ugyanazon ház pinczéjének első lépcsőfokául szolgál. Ez a kő*, 0·8 × 0·5 m. méreteiben, egy hatalmas kőlap felső részét képezte; a kőlap közepét címer vagy más egyéb faragványos dísz töltötte ki, a mint a töredéken látható nyomok mutatják. A köröskörül futó felirattól csak a kezdet és vég maradt meg: *hoc op...* és *rie anno · dñi · 1468. Hoc opus facere curavit* — talán így hangzott a teljes felirat — vagy *finivit Mathias rex Hungariae, anno domini 1468.* Hogy építkezésről szólt, azt a kezdőbetűiben fönmaradt *opus* szó mutatja; a *rie* aligha egyéb mint *Hungariae*, a mi így, végszóul, csakis királyi címre enged következtetni.** Mátyás király pedig mit építhetett egyebet Nagybányán, mint a templom egy részét, talán egyikét az alaprajzon látható kis kápolnáknak?

* Römer említést tett ez emlékről az Arch. Közl. új folyamában, IV. k. 175. l

** A nádor már így írja magát: *regni Hungariae palatinus*, s egyéb címekben a *Hungariae* szóval alig találkozunk.

Követeljük vissza tehát a töredékes emléket a Szent-István-templom maradványai közé, némi kárpótlásul a többi elveszett műemlékéért.

Másutt, a hol a régi idők emlékei egész teljességükben maradtak meg az utókor számára, ez apróbb töredékek alig bírnának jelentőséggel; de nekünk a morzsákat is féltékeny gonddal kell összegyűjtenünk, hogy némileg enyhítsük veszteségünk érzetét.

IV. Hátra van még elmondanunk a templom további sorsának történetét.

A XVI. század elején a vidék bányászata rohamos hanyatlásnak indult, s a város igen sokat szenvedett a mohácsi vést követő gyászos időszak viharaitól. Megszűnván a fő jövedelmi forrás, elszegényedett polgárainak nagy része elszéledt, utcái néptelenekké váltak. György barátnek, János király lángeszű kincstartójának, ki a várost zálogjogon bírta, csak a bányászat felélesztésére hozott nagy áldozatok árán sikerült az általános pusztulásnak útját állani.

E szomorú időszakban érte az első nagyobb csapás templomunkat. A század derekán — az évet nem tudjuk — a villám beleütött tornyába és egész tetőzete a lángok martaléka lett. Több évig kellett ekkor a templomnak tető nélkül állania, mert az új tetőzet felrakása előtt a falazat egy részének megújítása vált szükségessé.* A templom talaját ekkor új kövezettel látták el, mi 1559-ben, Kolosvári Bálint főbirósága alatt készült el, a torony újjáépítése pedig 1561-ben lett befejezve.**

A teljes restaurálás azonban az anyagi eszközök szűk volta mellett nagyon lassan haladt. A város 1567-iki ostroma ismét jelentékeny károkat okozott a templom épületén. Báthory István rövid ideig tartó földesurasága után közbe jöttek a török háború és Basta időszakának zavarai s Bocskay felkelése, melyek a Magyarország és Erdély közt fekvő határvárost, Erdély kulcsát épen nem hagyták érintetlenül és nagy befolyással voltak belső életére. S a XVI. század végén nagy átalakulás ment véghez a polgárság hitéletében. A reformáció, melynek a vidéken a békési Drágyfak voltak első apostolai, Nagybányán is korán gyökeret vert, s a század második felében a város polgárainak többsége már az új hitet vallotta. A nagyjából helyreállított templomot

* A nagybányai kamaraház 1552-iki leltárában meg van említve a templom falai lebontásánál használt faltörő-kos: *Aries ferreus ad demoliendum muros templi factus*. (*Inventarium Nagybányense* cz. kézirat a M. N. Múzeum kéziratárának bánya- és pénzügyi iratai közt.)

** 1561. *Turris civitatis per fulmen tacta reparata et ædificata est denuo. Emporium et propugnaculum muri civitatis reaedificata sub iudicatu Valentini Coloswari. Pavimenta templi sub eiusdem iudicatu 1559.* (Városi jegyzőkönyv, I. k. 19. l.). Az 1561. évszámot sokan tévesen a villámütés évének tekintik.

1588-ban Kálvin követői vették birtokba, új korszakot nyitva meg annak történetében.

A változás műtörténeti szempontból nem vált a templom előnyére. Az új vallás tanai könyörtelen szigorral jártak el a katolikus szertartások külső attribútumaival, és Szent-István király egykori egyháza, a protestánsok ajkán immár csak *örög-templom*, ősi nevével és jellegével együtt elveszté oltárait, védőszentjének és a többi szenteknek tiszteletére emelt szobrait és képeit s egyéb emlékeit. És a város anyagi viszonyai az egész épület fentartására sem voltak kedvezők. A torony új, meglehetősen díszes tetőt kapott ugyan, négy szöglettoronnyal ékített magas sisakot, melyet 1619 május végső napjaiban áldott meg Gönczi József nagybányai pap, a tiszamelléki reformatus egyházak superintendense.* Harangokat is öntettek (1614-ben 104 frtot adott ki e célra a város); és 1628-ban 500 frtíg kötött szerződést a magistratus Mészáros, másképp Lakatos Jakab eperjesi órással, hogy ez az eperjesi toronyóra mintájára négy oldalra szolgáló, holddal ellátott órát készítse a torony számára.** De a századok viharai által megrongált templomfalak alapos újjáépítése helyett a városnak meg kellett elégedni kisebb tatarozgatásokkal, melyek költségeinek nagy részét a város lelke-sebb polgárai fedezték a maguk kegyeletes hagyományaival.***

Maguk az elemek is mostohán bántak az ősi falakkal. 1647-ben újabb villámcsapások rongálták meg a tetőzetet és falakat, s elodázhatatlanná tették a nagyobb mérvű javításokat.

Ámde ezeket is csakhamar megakasztá a reformátusok és katolikusok versengése a templom birtoka felett. A Zrínyi, Frangepán és Nádasdy összeesküvésének elfojtása után tűzzel-vassal megindított ellenreformáció Nagybányán is megkísérlé az ősi hit feltámasztását, s a megszaporodott katolikus hívek számára visszakövetelte az ősök által épített szentegyházat. A szepesi kamara 1673 április 13-án felszólította a várost, hogy a nagy templomot adja át a katolikusoknak, s az 1674 január 18-án kelt másodszori felszólítás után Spankau tábornok 1674 április 14-én a fegyveres erő tekin-

* A toronytető négy kisebb gömbjét május 24–27. napjain tették fel, a nagyot május 29-én, a midőn Hunyadi Pál, a nagybányai iskola növendéke, tartotta a könyörgést. A fedél kaszai Farkas Péter munkája volt. Az erről szóló eredeti feljegyzést az 1869-iki égés után a torony gömbjében találták a torony történetére vonatkozó más iratokkal; a város ez iratokat könyomatu másolatban árusította a torony befedési költségei javára.

** 1628. június 17. és 1630. július 29-iki akták a városi levéltárban.

*** A városi jegyzőkönyvekben megőrzött régi végrendeletekben sűrűn találkozunk a templom javára történt megemlékezésekről. 1624. márczius 27-én Várad Kádas Márton és felesége Zászlótartó Katalin 50 frtot hagynak a templom építésére, s magtalan haláluk esetére egész vagyonuk felét a templomnak hagyják. Özv. Bánrévy Jánosné 1625. aug. 13-án 200 frttal járult az építési költségekhez. Csongrádi Máté 1667. május 5-én 100 tallért, Német György 1670. január 16-án 50 frtot hagyott e célra. Jelentékeny jövedelmi forrást nyithatott még ezen kívül a tanács 1665. január 29-én hozott határozata, mely a templom körül való temetkezésnek díját 50 frtban állapította meg.

télyével szerzett érvényt a felsőség akaratának.¹ 1677. november havában a reformátusok a várost megszálló Vesselényi Pál kuruczainak segítségével ujból elűzték a katolikus papot, s felforgaták a templomban felállított oltárokat, de a kormány 1687-ben biztosokat küldött ki a tulajdonjog megállapítására, s ezek — Csáky István gróf országbíró, Barkóczy Ferencz gróf és Károlyi László báró, szatmári főispán — 1687. ápril 5-én a katolikusokat visszahelyezték a templom birtokába. Az egyházi teendők végzése az egyidejűleg letelepített jezsuitákra lett bízva, a kik 1691. július 21. a templomra és a mellette levő Szent-Márton-egyházra, a plebániái épületekre és a hozzájuk tartozó házakra, malomrészre és egyéb ingatlanokra királyi adománylevelet eszközöltek ki és magukat azok birtokába 1692. július 19-én beigtattatták.²

II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza utolsó kísérletre ösztönzé a reformátusokat. A szécsényi gyűlés az ő javukra határozott és elrendelte a templom visszaadását. E határozatot Orosz Ádám országos biztos 1706. január 9-én hajtotta végre.³ De a protestansok nem sokáig maradtak a templom birtokában; a szatmári béke utáni első esztendő ismét és most már végleg érvényre juttatá a katolikusok igényeit.⁴

A versengésnek templomunk épsége adta meg az árát. A restauratio félbeszakadt, s a vitás egyház fentartását egyik fél sem hordta szíven a megkívántató buzgalommal. Csak az észak-keleti országgrész vándorai teltek el bámulattal e hatalmas alkotás előtt, mely ódon falaival messze kimagaslott az őt környező házak közül s távolból középkori jelleget adott a jelentéktelen kis bányavárosnak.⁵

A templom gondviselése, mint említők, a jezsuitákra volt bízva, de ezek már 1717-ben új templom építéséhez fogtak, a régi Szt.-Márton-egyház helyén fölépítve a Szent-Háromság tiszteletére szentelt nagy templomot. Az egrí püspök, Eszterházy Károly gróf 1767-ben fölmentette őket a lelkipásztori teendők végzésétől, Berényi Sándor kanonokra bízva a plebánia és a Szent-István-templom gondozását. A város egyidejűleg lépéseket tett kegyuri jogai visszaszerzésére, mit a lelkes egyháznagy arra használt fel, hogy a városi hatóságot a romladozó plebánia-templom újjáépítésére buzdítsa. Mária Terézia 1768. febr. 19.

¹ Eredeti akták a városi levéltárban.

² Szirmay Antal, Szatmár vármegye esmérete. (Buda 1809). I. k. 237. s k. 1.

³ Városi jegyzőkönyv, II. k. 410. l.

⁴ Szirmay, i. m. 235. l.

⁵ E korbéli képét a nagybányai parochián őrzött multszázadi olajfestmény örököltette meg. A festmény a templom tetejéről lezuhant napszámos csodás megszabadulásának emlékére, az eset napjához, 1754. december 18-dikához közel fekvő időben készült, s a templom homlokzatát ábrázolja a toronnyal és a déli hajó elejével. A déli részlet távlata teljesen el van hibázva; meglehetősen sikerült azonban a homlokzat, s különösen érdekes a torony ábrázolása, mely az 1619-diki tetőzetet mutatja be, az újabb javítást jelző 1705. évszámmal. — A templom nagyságáról és szépségéről megemlékeznek a korszak jezsuita írói, Szerdahelyi: *Celebrium Hungariæ urbium et oppidorum Chorographia*, (Kassa, 1766), 131. l. és mások.

csakugyan visszahelyezte a várost Nagy-Lajostól nyert kegyuri jogaiba.¹ De a végzet már ekkor kimondta halálos ítéletét az ősi templom felett. 1769. augusztus 25. d. u. 6 órakor villámütés lángba borította az épületet s úgy a templom, mint a torony tetőzetét elhamvasztotta.

A mi kevés mondani valónk van, az immáron nekrológ számba megy.

A tornyot a következő évben befedték, barokk izlésű, nagy hagymasisakkal látva el, minő a Szent-Háromság-templom tornyait is fedi. De a tető nélküli falak felépítésére szegény volt a város és annak katolikus lakossága. Ideiglenes kápolnát építettek vakolatlan téglafalból a déli oldalon s abban tartották az isteni tiszteletet, mígnem a Szent-Háromság-templom a jezsuiták eltörlése által megüresedvén, II. József 1782. szeptember 6-ki okiratában azt a városnak plebánia-templomul átengedte.²

A régi templom ezzel át lőn engedve sorsának. Nehány évig tartotta még magát a remény, hogy a városnak valaha módjában lesz a romokat felépíteni. Ez a hiúnak bizonyult reménykedés adott ürügyet a városi hatóságnak, hogy megtagadja a reformátusok óhajtását, a kik a templom romjait maguk számára kérték s templomukul akarták kiépíttetni. Ez az ügy néhány évig huzódott s a kincstár 1787-ben a reformátusok ellenére dönté el a kérdést, megsemmisítve ezzel az egyedüli lehetőségét annak, hogy a templom maradványai számunkra megőriztessenek.³

Ettől fogva semmi sem tarthatta fel a romok végleges pusztulását s az elemek mostohaságát felülmúlta az a vandalizmus, melyet az emberi kezek követtek el a múlt idők e tisztos emlékének. Az egyházmegyei hatóság már 1785-ben a templom köveiből óhajtotta felépíteni a plebániakot s a többi egyházi jellegű épületeket. A kincstár 1787-ben megadta az engedélyt s a város még abban az évben hozzálátott a falak lerombolásához.⁴

Félszázadnál tovább tartott ez a kegyeletlen eljárás s a lassu feloszlás még mindig nem volt képes teljesen eltörölni a pusztuló műemlék egykori szépségének romjait. A roskadozó falak magas ívezetei és díszes faragású ablakai még mindig festői látványt nyújtottak a karcsú harang-torony oldalán. S ha van műérzék elődeinkben, még ebben az állapotban is becses emléket őrizhették volna meg a város hajdani szép múltjának. Ám a sors könyvében meg volt írva, hogy a Szent-István-templomnak ötszáz évi fennállás után végleg el kell pusztulnia a föld színéről, és el is pusztult az egy évvel a szabadságharc

¹ Városi levéltár. Cim. 68. sz.

² U. o. 69. sz.

³ Városi levéltár.

⁴ U. ott

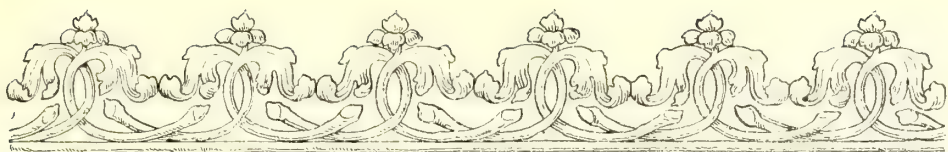
kitörése előtt. A szatmári püspöki hatóság, hosszas ellenkezés után, 1846 október 29-én beleegyezett a romok végleges lebontásába, feltétlenül kötve ki, hogy az a torony szerkezetének gyöngítése nélkül eszközöltessék; s a város 1847 tavaszán löporral vettette szét a tisztas maradványokat. Néhai gróf Teleki Sándor ezredes még 1846-ban hiába tett ajánlatot a három portale megvételére, hogy azokat koltói kertjében felállítva, legalább ily úton mentse meg az enyészettől. A város, melynek a romok árával a püspökségnél be kellett számolni, keveselte az érettség felajánlott 100 pengő forintot; de utóbb az összes maradványokat nem sajnálta 300 frt értékben saját építkezési szükségleteire fordíttatni.

Ép ily kegyeletlenül járt el 1856-ban a régi templom helyének a mai sétatérre történt átalakításakor, midőn megtagadta egyes műbarátok abbéli kérését, hogy a templom alapzata szakértők előtt ássák körül és bontassák fel. Mindössze némi segédkezet nyújtott az alaprajznak Mezey József festőművész által magán úton történt felvételéhez, melynek azonban ma már, sajnos, nyoma veszett.

A mi a tiszteletreméltó alkotásból számunkra megmaradt, az agg Szent-István torony még egy nagy csapást állott ki, midőn tetőzete és belső faszerkezete az óraművel és harangokkal együtt 1869 május 4-én este ismét villámütés által előidézett tűzvész áldozatává lőn. Azóta a tornyot ideiglenes jellegű lapos tetőzet fűdi; a stilszerű magas toronysisak megépítése, melynek tervrajzát néhai Schulcz Ferencz még 1870-ben bemutatta a városnak, ma is kegyes óhaját képezi a város lelkesedni tudó polgárainak.

Reméljük, hogy ez óhajtat az idők folyamán teljesebbé megy, s a restaurált Szent-István-torony a letűnt szép idők emlékein kívül nemcsak az apák mulasztását, de az új nemzedék kegyeletét is fogja hirdetni az utókornak.

Décsényi Gyula.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

A TÖRTÉNELEMELŐTTI DÁCIÁRÓL.

Az erdélyi részekben tíz éven át folytatott őstörténelmi kutatásaim eredményét összegelve a dr. Koch Antal kolozsvári egyetemi tanár által 1876-ban a kolozsvári és nagyszombati múzeumok anyagából «Erdély ősemlős maradványai és az őseberre vonatkozó leletei» czímen közzétett jelentés 72 telepét 301-gyel sikerült gyarapítanom. Az ilyformán 373-ig emelkedő őstelepekből legtöbb az erdélyi medence négy ötödét végig hasító Maros terére esik. Az Alduna felé ősidők óta sűrű érintkezésbe lépett hunyadmegyei szakaszt 76 telep illeti meg e számból s Gyulafehérvártól fel Vécsig, vagy a Maros közép szakaszán ismét 70 telepről sikerült tudomást szereznünk.

Észleleteimből világosan kiderül: hogy felföldünk a messzi hajdankortól kezdve az egymás nyomába következett népek egész sorának szolgált otthonul s nemcsak a tág völgycsatornák, kies melléköblösődések, vagy a Maros-Szamos közt hullámzó dombvidéknek aránylag könnyen megközelíthető területe; de a déli Kárpátok rengetegei is főleg a Cibintől a Zsilvölgyre átszolgáló horpadások irányában igénybe vala véve. A mai Csikmegye területéről szolgált legkevesebb emléket e távol őskor; míg ellenben a két Küküllő, Olt és Szamos felé a legsűrűbb lakosság bizonyítékaival találkozunk s főleg az Érczhegység övében a különben vadnak nevezhető sziklásalak különös előnyben részesültek, a mennyiben ezeken a személy- és vagyonszükség teljes biztosítékával telepedhetett meg az őseber s az idevaló barlangok szükség idején menhelyül és fellegrvárul egyaránt felhasználhatók valának. A Bihar magaslatai felé azonban ismét gyérülni kezdenek a nyomok, mintegy azt magyarázva: hogy a jelzett mészkövek védelmi övén túl csakis a bányászat kezdete óta hatolt el nemünk.

Hasonló előszeretettel keresték fel a folyamok alkalmas átjáróit s ha valamelyik parton domináló magaslat kínálkozott, annak megerősítését sohase mulasztották el. Ott látjuk a N.-Szamoson a Beczterczével egyesült Sajó beszakadásánál a *kudui* nevezetes földvárat, melyet Torma Károly fedezett fel s Torma Zsófia ismertetett először. Hasonló föld-

várral találkozunk a Nagy-Küküllő felett Eczelnél illetőleg Prethainál a Hadoschwald (32 ezer □ öl), Kis-Selyknél, s a két Küküllőnek a Marosba torkolása felett a kapudi *Magurán*. Ilyen földvárakat *Kudzsir*, *Kosztésd* s több más helyen és főleg völgyben észleltem még.

Az ugynevezett palaeolith ember létezésében a legszorgosabb nyomozás daczára se járulhatok adalékokkal, sőt az ez irányban fennálló nézetek alaposágát is tagadásba kell vennem.* Gyűjteményeinkben nem egy lelőhelyről díszellegnek kőkori szerszámok a negyedkor hatalmas emléseinek vázrészletével együttesen. Ha azonban a hely színén a lelőhelyek közelebbi viszonyait vizsgáljuk, mint azt magam is több ponton eszközlém, nemcsak helyzetileg, de geologiailag is két különbözőnek fogjuk azok származását ismerni. Míg tehát oly hitelű megfigyelésekhez nem jutunk, minőkből dr. Maska neutitscheini tanár, a morva medencze diluvialis civilisatióját mély elmeéllal és kiváló szorgalommal összeállítá, vagy a minőkkel, hogy többet ne említsünk, gr. Wurmbbrandt Gundacker, dr. Much Mátyás a Duna völgyét Ausztriából, dr. Woldřich** pedig a cseh medenczét gyarapíták: addig Erdélyre nézve a negyedkori ember létezése nyílt kérdésnek tekintendő.

A neolith-ember fegyvereit, háztartási eszköz készletét túlnyomólag az erdélyi felföld határhegységeinek közeteiből állította elé s e tekintetben a formák szigorú hasonlósága, a megmunkáltatás feltűnő azonosága, a gyártásnak bizonyos fokáig emelkedhetett. Az így bizonyos kőzetek előfordulási helyéhez feltételezett termelés a házaló kereskedelem útján terjedhetett el oly vidékekre, melyek nemcsak a vágó-szűrő szerszámokra első sorban alkalmas nyers anyagban, de egyáltalán minden ásvány-termékben szükségét láttak. Így teljes lehetetlenség, hogy az ugynevezett Mezőség kőszegény vidéke állította volna elé ama felséges kovapengéket, melyekkel Meleg-Földvár, Szent-Gotthárd környéke (Szolnok-Doboka m.) onnan kitűnik. Még kevésbé feltételezhető, hogy a szintén Meleg-Földvarról, vagy a Nyárad mellől Nyárad-Gálfalváról avagy a Gyulafehérvár közelébe eső Csáklyáról, Vizaknáról, vagy a székelység legkeletibb pontjáról felmerülő négy dudoros kőbuzogány hajszára összevágósága formában, technikában, sőt nagyságban a véletlen játéka volna, akkor midőn ezek mellett egy sereg olyan gyarló készítmény jelentkezik, melyeket a helyi utánzás kézzelfogható bizonyítékaiul vehetünk. A kőfejszék, balták, vésők előállításánál ugyan a megrendelő izlésbeli minősége is érvényre emelkedett s minden bizonnyal az érték-külömbőségnek is tér vala nyitva; de nagyban és egészen az itt szóba hozott házaló üzérkedés oly productumokból állhatott, melyeket a méret- és formabeli azonosság úgyszólva egy közös

* Der diluviale Mensch. 1886 Dr. Much.

** Die ältesten Spuren der Cultur in Mitteleuropa. 1886.

mintaszerinti elállítás s mindenek felett az egy ugyanazon helyen, hosszú gyakorlat által ügyesített munkászekek nagyban való termelése eredményének vehetünk. Ezen termelési műhelyeket túlnyomólag a déli Kárpátoknak amphibolpala, serpentin, quarzit kőzetekből álló gerince alá helyezhetjük; de ép olyan élénk kőipar színhelye lehetett a feldolgozásra szintén alkalmas kárpáti homokkő-, trachyt-, melaphyr-, diorit-kőzetekben s különösen szarú-kőzárványokban, jaspis-calcidon-féleségekben bővelkedő nyugati Érczhegység tája.

A kézi malmok (örlőkövek) által e központosított industrialis tevékenységet még határozottabban kimutathatjuk. Ki a nagy magyar Alföldig, majdnem minden nagyobb præhistorikus telepen találkozunk egy likacsos, hólyagos bazaltanyagból egész szabatosan s többnyire ugyanazon alakban és nagyságban készült örlőkövekkel. Az Érczhegységben a quarczos telérkőzet is fel való használva s Hunyadmegyében egy quarczos kárpáti homokkő-féleséggel találkozunk; de azért az Érczhegységig (pl. Csáklya) mindenütt hűségesen mutatkozik az elébb említett szivacsos bazalt s a temesvári múzeumban szintén felismerhetjük azt. — A Marosnak az Alföld felé vezető szorosából Veczel, Felső-Boj (Ilyevidék) szolgáltatott efféléket s a déli Kárpátoknak még olyan mély öbleiben is, minők pedig Gredistye (Szászvárosvölgy), Lunkány, vagy a Szász-Sebeshez kiszolgáló Sebesvölgyben a várostól 18 kilométerre a kápolnai dák erődök — mindenütt saját szememmel győződtem meg e malomkövek alkalmaztatása felől. És a kőzet eredeti lelőhelyét az Olt völgyén Héviztől Turzson félszigetig jelölhetem meg, hol Téglás Istvánnal ama nagy bazalt-tuskókat megtaláltuk, melyeket ily célra az őslakók felhasználtak s üzereik által nyugat felé a Tisza teréig szétküldöztek. Ezt az iparágat a rómaiak sem hagyták úgy látszik fel, mert — táborhelyeiken (Sóvárád, Mikháza, Veczel) is találkozunk a szóban forgó bazalt örlőkkel.

Az erdélyi hegyeken túl az őseiber ritkán fordult fegyvereinek nyers anyagáért, mert a *Tokaj-Hegyaljáról* származó obsidián már ritkábban (bár egész a háromszéki láncolatnál fekvő *Szacsvádig*) fordul elé s a Nyugat-Európában termelt tűzkő, legalább biztos szakértői meghatározás szerint, elé se fordult.

A szintén nagy gyakorisággal mutatkozó bronzkori lelőhelyek bronzanyagát azonban külföldi importnak tekinthetjük. Az ón semmi esetre se fordult hazánkban elő, bár Schliemann «Ilios» cz. művében Oravicza környékét is bevonta a præhistoricus ónbányák lajstromába. Ezen feljegyzés alapján én aprajára megjártam Oravicza és Bogsán vidékét; felkerestem a Szemenik hegység lábánál eső *Weidenthal* havasi helységet, honnan egy bányász állítólagos ónérczeket mosott ki; ellátogattam az oravicza bányakapitánysághoz, hol erről legbiztosabb értesülést

remélheték; de a fáradságos kutatásnak ismét csak az leve eredménye, hogy Schliemann értesülése téves közlésből származhatott és se a rescizai, se az oraviczai kerületben az *ónnak* nyoma sem mutatkozik.

Hogy azonban a bronz-öntvénynek belföldi előállítását gyakorlatban vala, arra nézve Csákyáról, Herepey Károly nagyenyedi tanár fáradozásai tényleges bizonyítékokat szolgáltatottak. Ő ott nemcsak ónlemezeket, de rézérczeket is talált. Ónlemezt saját próbaásatásom is eredményezett ugyanazon helyen s hasonlót jegyeztek fel a Nagy-Szeben mellett Szent-Erzsébetfalvánál (Hammersdorf) napfényre került nagy-szerű depot-leletből. A réz hazai bányászatától azonban eltekintve, az ide távol eső Mátrahegységtől (Szilvás, Recsk) nem beszélhetünk teljes bizonyossággal s a legközelebbi ősbányászatot e téren *Rézbánya*, a Bihar nyugati lejtőjén mutatja fel. A szorosabb értelemben vett erdélyi medenczében se Veczel, se Csik-Szent-Domokos (Balánbánya vagy az orographiailag Erdélyhez számítandó Csiklova és Szászkabánya rézércein oly régi korba visszavezethető műveleteket nem sikerült kimutatni. A réznek önálló külön forgalmát szintén Herepey Károly csákyai ásatása mutatá ki, kiderítve: hogy a rezet is lepény, táblaalakban hozták kereskedésbe s a vásárlók tájékoztatására meghasították.

Az erdélyrészi öntő-műhelyeknek azonban egész sora került immár napfényre. Mindjárt éjszkon a Nagy-Szamos mellett *Rebisoránnál* 1876-ban vésők-sarlókból, egy kard és lándzsahegyből álló készletet ástak ki. Mindez a naszódi gymnasium tulajdonába ment át. Szolnok-Doboka m. deézsi járásában *Oláh-Bogáta* 2 dudoros tömör bronz karpereczet, 9 bronz karikát, 2 sodronykarpereczet, 5 torquest szolgáltatott a kolozsvári múzeumnak. Sárosnál (Nagy-Küküllőmegye) az ötvenes években két kupdad bronz sisakot, bronz tárgyakkal telve találtak. Ugyancsak Nagy-Küküllő megyében Szász-Ujfalunál 1856-ban egy nagyobb bronzcsoport (érczrögök mellett beolvasztásra szánt ócskaságok, egy háromágú fűjtató cső), s Vérdnél 1865-ben 10 fontnyi rög és tárgy merült fel. Nagy-Szeben megyéből az országszerte ismert és a budapesti n. múzeumban is képviselt szenterzsébetfalvi (Hammersdorf, nagy leleten kívül 1886-ban Alzen=Alczina (újjegyházi járás) sorakozott a depot-leletekhez. A Nyárad mellett Nyárad-Gálfalváról a 70-es években szekérszámra hordták be egy marosvásárhelyi rézműveshez a bronz és réz tárgyakat, melyek egy Kovács Ferencz, apátplébános által megmentett réz fejszén kívül, a tudomány örök kárára megsemmisültek. Udvarhelymegyében, Darócznál 1810—12 közt, 30 tokos vésőre akadt az akkori jegyző s ezek körbe valának beszurdalva. Ispánlakán, Alsó-Fejérmegye, marosujvári járásban, még 1881-ben valami 120 darabból (véső sarló, fibula, karika, fűrészöntési rög) nagyobb bronzlelet merült fel, melyet részben Herepey Károly szerzett meg N.-Enyedre; míg a

nagy rész a kolozsvári múzeumba került. 1887 augusztus 27-én, az előbbi lelőhelytől távolabb a La Podej határszélén, egy szántóvető ekéje néhány vésőt feszített fel. A tulajdonos aranykincset remélve, éjjelre halasztá a további ásást s míg ő egy szállítmánynyal hazament, a mezőn künn tartózkodó pásztorok is siettek kivenni részüket, úgy hogy a nagy lelet teljmennyiségéről tiszta képzetet alkotnunk felette bajos lett. A leletből közel egy métermázsát vásárolt meg Reiner Zsigmond Gyulafehérvárra; Nagy-Enyedre Herepey Károly egy fél métermázsányit szállított a javából s Kerekes Mihály ügyvédnél egy métermázsányi rögöt, nyers érczet és valami negyed métermázsára tehető egyéb eszköz töredékét láttam. Így névleg felemlíthető egy kis idol, 3 tokos és füles véső, 1 sarló, 1 lándzsahegy, kardpenge és kés-töredékek, 1 hosszú véső. A vésők közt egy tuczatra tehető az ép lepényded alakuak száma. A felébredt üzérkedési hajlam természetesen megsokszorozá a számokat, de ennek daczára három métermázsára értékelhetjük a leletet, melyben ép tárgy igen kevés fordult elő; de annál több vala a töredék véső, sarló, kard, kés, borotva, karperecz, öv stb.

Már az ispánlaki lelet leltára is elárulja, hogy tulajdonképen egy vándor üzér készletét a Plinius által emlegetett *aes collectancumot* örököltük ebben át.

A *rézkorszaknak* is figyelemreméltó emlékeivel találkozunk az erdélyi felföldön s minthogy rendkívül sokfelé szétszóródva találjuk ennek bizonyítékait, egy párt nem lesz felesleges fel is említenünk. A nagyenyedi ev. ref. iskolának többször említett s Herepey Károly által ritka szerencsével gyarapított gyűjteményében Alvincz, Csáklya réz szekerczéi; a sepsi-szentgyörgyi székely múzeumban Bodok (Kinczsásvára), Csernáton (Csonkavár) kétélű szekerczéi, a kolozsvári múzeumnak kudui, ugriczai, bálványosvárályai, besztercei fejszéi, szentábrahámi réz kalapácsa, a Bruckenthal-múzeumnak glimbokai, szász-ugrai (Galt) hatalmas kétélű csákányai (a szenterzsébetieket nem is említve), Kovács Ferencz marosvásárhelyi apátplébános somogyomi, szentistváni kétélű szekerczéi, nyárad-gálfalvi, szederjesi fejszéi, mind érdekes adalékok idevonatkozólag. Figyelmet érdemel a besztercei ev. szász gymnasium kétélű réz fejszéje s főleg a werdi lelet Nagy-Küküllő-megyéből, hol egy földműves (a Schower Nak nevű hegyfokon) egy darab 25 cm. hosszú kétélű szekerczét, egy 17 cm. hosszú töredéket, egy harmadiknak felét (13 cm.) és egy negyediknek csak 6 cm. részletét találta. Az egész depot-lelet 26 kgr.-ot nyomott s a segesvári gymnasiumhoz került. Ugyanott Oláh-Ujfaluról egy 1868-ban talált hathegyű buzogányt említ Goos (Chronik der archæologischen Funde Siebenbürgens 1876, 41. lapján); de én e tárgyat nem látva, annak anyagáról nem is szólhatok teljes biztossággal. Végre külön említést érdemel egy kétélű sze-

kerceze Sepsi-Szt-Ivánról (Háromszék) Pataky mérnök urnál, Kolozsvárt. A Kr. előtti III. századtól kezdve macedoniai ezüst pénzekkel, később apolloniai és dyrrhachiumi drachmákkal (Avellona és Durazzo), majd consularis családí, valamint délitaliai és görög városi érmek társaságában finomult műizlésre utaló ezüst kincsek merülnek fel hegyeink közt. Az ezüst, kohászati nehézségeinél fogva, a sorrendben mindenesetre mögötte áll az aranyaknak, melynek ismerete és bányászata kinyomozhatatlan ősidőkre terjed vissza. Kr. e. az V. század közepén Herodotos aranyban bővelkedőnek hallja emlegettetni a Maros menti agathyrseket. És valóban az általam ez ideig ismert ősbányák kiterjedt kezdetleges műveletei s a két Zsil, Aranyos és Fehér Körös mellett általam felvett aranymosások óriás mérvei már magukban e historiai feljegyzés nélkül is bizonyossá teszik, hogy mindez főleg a bányászat akkori primitív eszközeivel és módszereivel csakis hosszú, kitartó munka eredményeként állhatott elé.

Dacia ősrégi aranygazdagságát számos napfényre került aranykincsel bizonyíthatjuk. Így az Érczhegység övéből Totesd¹ (Hunyadm.) 1854-ben 2931 vámfont súlyú s 14 drb. négyszögű huzalból álló láncz-sorral gazdagítá a bécsi csász. múzeumot. Ugyancsak Bécsben látjuk a Krassó-Szörény megyéből, Slatináról² származó (1855) s 9 karikából összefűzött lánczsort. Dalcsról³ 2, Örményesről⁴ (oláhosan Arménis) 1, Birkisről⁵ 5 karika, Ullicsról 24 huzal látható Bécsben.⁶ A Marosvölgyről Füzes bányahelység, Oláh Pián, mely aranyosással is bir (vastag karika Kolozsváron), Maros-Portus (vékony karika Kolozsváron), Várfalváról (Aranyosvölgy 1 sodronykarika, 3 szívalakú gyűrű Kolozsváron), Lapugy, Mező-Madaras, Galambod (Kovács Ferencznél, M.-Vásárhely) szolgáltatnak őskori jellegű arany karikákat és huzalokat. 1876 május 9-ikén Segesváron egy izraelita, M.-Vásárhely vidékéről 9 drb. (600 gr. súlyú) karikát árult. Ugyancsak arról a környékről ajánlottak 1880 decemberében 16 nyílt végű karikát a n. múzeumnak.

A kolozsvári múzeumban Oláh-Fodorházáról (Szolnok-Doboka m.) egy négyszögű arany huzalt, Sz.-Ujvárról gyűrűt láttam. Vulnojról (Szilágyom.) Bécsben 4 szív alakú gyűrű, Somaján arany láncz merült fel. Esküllön gr. Eszterházy János jelentése szerint 6 arany karika, (összesen 9125 gr.) és egy drb. 4194 gr. súlyú arany rúd jött felszínre, csak-hogy azok egy karika híján egyik kolozsvári aranymíves kezén mind megsemmisültek. Karácsonyfalva 1 arany karika, Sófalva (Udvarhely-

¹ Archiv f. öster. Geschichte. XXIX. 322. lap.

² Friedr. Kenner: Archiv f. Kunde österr. Geschichtsquellen. XV. 330.

³ U. o. XXIV. 405.

⁴ Sacken u. Kenner: Catalog des Münz- u. Antiken-Cabinetts. 343.

⁵ Archiv für Kunde österr. Geschichte. XXIV. 377.

⁶ Arneht: Die antiken Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- u. Antiken-Cabinetts. 1850. 39.

megye) 1 arany tekercs révén, érdemelnek felemlítést. A Korondnál (Udvarhelym.) emelkedő Firtostető szintén szolgáltatott arany karikákat s egy házaló kereskedő innen több darabot árusított el apránként Budapesten, úgy hogy utoljára rendőrileg kérdőre is vonatott. Nem lehetetlen, hogy úgy az 1876-ban Segesváron, mint az 1886-ban Budapesten szerepelt karikák is innen származtak.

Nagy-Apold 18—20 karikával, Szent-Erzsébet (Hammersdorf) 1 karikával, Pipe (Kisküküllőm.) 1 karperecczel, Szász-Buda (N.-Küküllőm.) 76·68 gr. torques-sel, Szent-Ágota egy kis karikával, Nagy-Selyk¹ 38·34 s. karikával szerepelnek e vidékről; míg Somogyom² az 1881-ben egy agyagedényben 18 szívalakú (167 gr.) egyenkint 9·5 gr. láncszemet, 26 háromféle súlyú (4—5, 9—10, 18—20 gr.) díszes boglárt, 158 kisebb arany szemet, 1 darab 43 gr. súlyú arany lemezt, 5 ezüst gyöngyszemet szolgáltatott N.-Küküllőmegye alispánjának erélyes fellépése folytán a n. múzeumnak. Háromszékmegyéből Besenyő³ (a Dellő határ-részen) 1 drb. 4·3 gr. súlyú gyűrűt, egy nyílt karikát szolgáltatott a székely múzeumnak. Czófalvánál⁴ 1840 novemberében útépités közben 4 aranyfokos, több a somogyonihoz hasonló dudoros phalera, 1 arany gyöngy, arany lánczvég, zablarészlet és egy 896 gr. súlyú arany lemez lepte meg a munkásokat. Dáciai övbe sorolhatjuk a Máramarosmegyében 1847. gör. kel. husvétjakor *Szarvasszónál* egy cigány által kiásott 9 fontnyi arany kincset, a bécsi múzeumnak borsai arany karikáit stb.

E barbár jellegű arany tárgyakon kívül jelentékeny számú ezüst kincs merült fel az erdélyi részekben, sőt ezek egy része kiváló fontosságot nyer az által, hogy chronológiájukat a velük együtt talált érmekből megállapíthatjuk. Az aranykutató ősnépekre gazdag zsákmány várt a folyók kavicságyában is; de az ezüstöt csakis a sziklák mélyéből bányászhatták ki. Az ezüst használata ennél fogva mindenütt később vette kezdetét s hazarészünkben is a rendszeresebb kohászat bevezetésével egyidejűleg válhatott ismeretessé. A görög városokkal, szigeti telepítvényekkel ősidők óta fennállott kereskedelmi összeköttetés révén tanulhatták el Dácia akkori lakói az ezüst ismeretét. Így a Kr. e. IV. századtól kezdve az arany karika-pénzeket Thasos tetradrachmái szoríták ki s ennek révén előbb az euboeai valuta, utóbb II. Fülöptől kezdve az atticai pénzláb is meghonosodik. A rendszeres pénznemekkel együttesen felmerült ezüst kincsek közt a cserbeli (Hunyadmegyében) 2 fibula, 7 spirális, 3 karika, egy kigyófejben végződő sodronytekercs, 6 függő, 2 ponczokkal kivert lemez és 504 érem fordult elő, melyek a város

¹ Goos: Chronik der archæologischen Funde Siebenbürgens 1876 cz. művében a szász-földi lelőhelyek. Úgyszintén őskori fémbányászatunk némely adalékai Téglás Gábor, 20—21. lap.

² Pulszky Ferencz: Archæol. Értesítő, 1882. évf. 154—6. lap.

³ Közlésem az erd. medencze őstörténelméhez.

⁴ Arch. Közl. IV. 34. l. Új magyar múzeum. 1853. évf. 56. l. Arneth. Orbán B. II. 156.

építésének 500-ik évétől Julius Cæsarig terjedő időszakot képviselik s ily módon az említett műtárgyak készítési és használati korát is megjelölik. Az Érczhegység övében, a Fehér-Körös mentén Guravojnál 2 karika, 3 peczek csüngő 70 apolloniai éremmel együtt került napfényre, 1850-ben. Hév-Szamosnál (Kolozs megye) 1844-ben 3 ezüst sodrony, 1 karika, 315 dyrrhachiumi és 120 római családi éremmel találtatott. Utóbbi érmek Kr. előtt 201—50-et képviselik. Az említett leletek analogiája a Csoránál (Alsó-Fejérm., Borsómezőn (Alsó-Fejérm.), felmerült ezüst lánczok, valamint az Alparéten (Szolnok-Doboka) amaz 1 font 15 lat sodronyláncz és állatfejes karperecz képezik, melyet Bécsben az ötvenes években barbar kinézésük miatt visszautasítottak.

Alsó-Podságán (Torda-Aranyos), Hétur, Szénavörös (Kis-Küküllőm.), Medgyesnél (N.-Küküllőmegye), Márkaszéken (Aradm.) és legutóbb 1886-ban Nagyváradnál felmerült ezüst kincsek a Kr. e. első századig terjedő ezüstmivesség termékeiül minősíthetők.

A dáciai præhistoricus leletek elrendezése, fellépési sorrendje és stylje egyaránt délre vezet az összeköttetések fonalát. A phoeniciai hatás alatt kifejlett görög bánya- és fémipar szoros kapcsolatban állhatott már Herodotos idejében az erdélyi hegyek lakóival, mert a történetírás atyja minden hihetőség szerint ily üzerektől, vándorkereskedőktől vehetė a Marosmenti agathyrsekre vonatkozó értesüléseit. Bithynia, Thracia hegyeinek ércze, a Hebrus (Maricza) aranypora akkortájt a phoeniciaiak által teljesen ki valónak zsákmányolva s az argonauták regéje szerint már a hőkortól kezdve elkalandoztak az aranymosók a Pontus Euxinus délkeleti vidékeire. Alig tétélezhető fel, hogy e kalmár nép figyelmét a dáciai folyók aranybősége elkerülte volna. Sőt ellenkezőleg, Dácia annyira befolyásuk alatt állott, hogy a babyloniai, egyiptomi mintára készült s a phoeniciaiak által elterjesztett karikapénzek helyére Thasos szolgáltatja az első rendszeres pénznemet, s Dácia a Kr. e. IV. századtól kezdve a thrák-görög forgalom piaczává válik, míg nem a II. századtól kezdve Róma előhírnökeiként a családi és consularis érmek is bevegyülnek a kereskedelem közvetítésébe.

Déva.

Téglás Gábor.

AZ ABALIGETI CSEPPKÖBARLANG ÉS A KÖZELÉBEN LÉVŐ RÓMAI KORI SÍRHANTOK.

Hazánk cseppköbarlangjai között Aggtelek után első helyen áll a Baranya vármegyében fekvő abaligeti barlang. Ismerték ezt már emberemlékezet óta, csak hogy nagyon kevesen gyönyörködhettek a természet e magasztos alkotásában, mert bejárata azelőtt egy igen szűk nyílásból állott, melyet eliszapolt a barlangból állandóan kiömlő patak vize. Chalupný János abaligeti-r. k. plébános-

nak kiváló érdeklődése s páratlan áldozatkészsége segített e bajon. 1884-ben kezdette meg bányamunkásokkal s dynamittal a robbantásokat. Három éven át százakat áldozott e barlangra. Most tágas bejárat s a patakon keresztül számos jó karban tartott hid és kitünő út vezet az egész barlangon végig. Abaligetnek jelenlegi plébánosa Biró Imre, elődjének példáját követve, fáradhatlan gondozásban részesíti e barlangot s most már állandóan alkalmazott vezető, fáklyák, lámpák s magnesium reflektorok állanak a látogatók rendelkezésére. Régészeti szempontból még nem volt e barlang átkutatva s így készséggel vettem igénybe Biró J. plébános úr szíves meghívását, hogy az általa rendezett ásatásokat vezessem. Az ásatásokat a mostani bejáratától legelső, kissé tágas üregben kezdettem meg, a pataktól balra eső részen, mely a jobboldali járdánál körülbelül másfél öllel fekszik magasabban. Itt 83 cm. mélységig iszapföldet találtam, ez alatt egy 27 cm. vastag stalagmit-réteg következik. A stalagmit alatt csak nagyon kevés az iszapréteg s 137 cm. (a legfelső iszapföldtől számítva) mélyen vörösre égett föld következik, mely 11 cm. vastagságban nagyobb területen vonul. Nagy gonddal kutattam át e tűzhelyet, de apró kavicsos s széndarabkákon kívül mitsem találtam. Körülbelül két méterrel odább ismét feltörettem a stalagmit-réteget. Itt is feltaláltam az előbbi helytől tovább húzódó tűzhely nyomát és pedig közvetlenül a stalagmit-réteg alatt, úgy, hogy ennek alja is sok helyen fekete a tűzhelynek szénétől. Itt 10—15 darab csontszilánkot, egy nagy állati fogat, sok patakkavicsot s néhány silex darabkát találtam. A nagy fog, a csontdarabkák a tűz következtében calcináltak, a patakkavicsok is erős égési nyomokat mutatnak. A silex darabkákon nincs meg azon bütyök, mely az emberi kéz által mért erős ütés következtében támad azon helyen, hová az ütést mérték. Továbbá e silexek szélei is tompák s így nem tartom azokat emberi kéztől eredt készítményeknek. Ellenben a tűz nyoma s az égett csontok az ősember itt létének kétségtelen bizonyítékai. Az előbbeni tűzhelytől két lépéssel beljebb, az iszapföldben a barlang mészkő falához rézsutosan felfelé támasztva, egy óriási mammoth agyart találtunk, mely azonban nagyon korhadt volt, úgy, hogy csak darabokban kaphattuk meg. E darabok is megszáradva gyűrűs rétegekre mállottak szét.

A barlang hátulsó tágas részében is megkísérlettem az ásatást s itt közvetlenül a jobboldali barlangfal mellett leásattam 158 cm. mélységig. Itt iszap és vörösre égett föld egymást váltják fel, úgy, hogy 12 vörösre égett földréteget számlálhattam 158 cm. mélységig s e váltakozó réteg körülbelül 15 lépés hosszúságban terjed. A vörösre égett földrétegben azonban nem találtam semmiféle tárgyat. A barlang hátulsó része nagy szikladarabokból rakott fallal volt egykor elrekesztve. E kövek minden kötanyag nélkül voltak összerakva, úgy, hogy a víz szabad lefolyást talált e falon keresztül. Állítólag vasdarabokat találtak volna régebben e fal körül. Miután időm nagyon kimért volt e látogatás alkalmával, másrészt pedig e stalagmit-rétegnek feltörése nagyon fárasztó és költséges munka — felhagytam magában a barlangban a munkával, hogy a barlangon kívül is ásathassak egy napig.

Ugyanis a barlang környékének megtekintése alkalmával, közvetlenül a barlang bejáratától nyugotra eső legelőnek lejtőjén számos, alig észrevehető kis

emelkedést pillantottam meg. Azon nézetem, hogy ezen alig észrevehető kis emelkedések temetkezési hantok lehetnek, kétkedő mosolyra találtak, mert soha sem került innét még egy cserépdarabka sem felszínre. Ide állítottam tehát a barlangban dolgozó munkásokat s már az első kis halomnak felbontása beigazolta nézetemet, hogy az egész legelő tele van késő római kori hullaégetési dombokkal. A legelső dombocska kelet-nyugati irányában vontunk egy árkot, hol 92 cm. mélységben 11 cm. vastag égett réteget találtam, mely az egész tumulus szélességében húzódik végig. Ez égett réteg tele van hamuval, szénnel, meszesedett emberi csontokkal s egészen apró edénytöredékekkel. A 2-ik tumulus fenekén a szénnel és hamuval teli vörösre égett földrétegben három római urnát, egy a patinától egészen átmart bronzdarabkát s két rozsdáutte vasdarabkát találtam. Az urnák közül kettő jól iszapolt, vörösre égett agyagból korongon készült, öblös teste picziny fenéken nyugszik s felső részéből szűk magas nyak emelkedik ki, melynek pereméhez két ellentett oldalon ív alakban, mélyen lenyúló két nagy fül erősített. E csinos alak a római kori edények között eléggé ismeretes. A harmadik urna fekete színű, korongon készült, retek alakú. Füle nincsen, öblös teste picziny fenékben végződik, s kerek száját a késő római kori edényeket annyira jellemző, lefelé konyult vastag perem veszi körül. A 3-ik tumulus fenekén igen kemény s vörösre égett rétegben hamu, szén, calcinált emberi csontok, apró edénytöredékek s egy barlangi cseppkő találtatott. Ez utóbbi kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy az ide temetkezett római telepítvényesek a barlangot ismerték. A 4-ik számú tumulusban 85 cm. mélyen találtuk a hullaégetési réteget. Itt azonban szén, hamu s meszesedett csontokon kívül semmiféle tárgy sem találtatott. Az 5-ik számú halomban már 36 cm. mélyen találtuk szén, hamu s calcinált csontok között egy rovátkolt agyagyöngy fele részét s egy fekete patinával bevont ezüst karperecz töredékét. A gyöngy és karperecz régi törést mutatott s másik részük már eltűnt a halomból, kétségtelen tehát, hogy e tumulust, valamint a többiek egy részét kincskeresők már régebben feldúlták s kifosztották. A 6-ik halmot szintén feldult állapotban találtuk. Már csekély mélységben heverték vastag peremű s vörösre égett urnáknak töredékei, de sírmelléklet már nem volt a halomban. A 7-ik halomban egy ugyanolyan alacsony talpon nyugvó kettős fülű amphora állott, minőt már a második halomban találtunk. Ezen amphora tele volt calcinált csontokkal s öblös részére, halvány téglaszínű agyagon vízszintesen körben futó két széles sötétbarna színű szalagot festettek, alsó felét pedig sűrűen egymás mellett alkalmazott függőleges apró vonal mélyítése díszíti. Utólagosan, midőn itthon az edényeket megtisztítottam, ugyanezen díszítést találtam a többi kettős fülű amphorán is. E nagy edény körül még több vörös agyagú s igen vékony falazatú apró edényke is állott, ezek azonban egészen szétmállottak.

A 8-ik halomban kelet-nyugati irányban vont széles árokban 82 cm. mélyen akadtunk az egyenesen álló kettős fülű nagy amphorának nyakára. Már itt is találtunk széndarabokat s calcinált csontokat. A nagy urna tövében egy szürke agyagból készült s befelé kanyarodó peremű tál, valamint egy másik iszapolt agyagú, vékony falazatú s törésrészén koromfekete edényke állott, ez utóbbi azonban egészen szétmállott. A nagy urnában egy picziny edénykének

töredékei s egy bronzból készült késő római kori fibula feküdt. Az edénycsoport egy nagy rakás szén- és calcinált csontrétegen állott, melyben egy rozsdás vasdarabot is találtunk. A tumulusnak egy másik sarkában, külön szénfészekben ismét egy kettős fülű amphora, s tövében irisált üvegnek apró darabkái, a szén között pedig nagy mennyiségű calcinált csontok találtattak. E tumulus tehát kettős sírt rejtett magában. Az edényeket törött, repedezett állapotban vittem haza magammal, hogy utólagosan összeállítsam azokat, de e finom iszapolt s tökéletlenül égett agyag olyan, mint a laza kréta, melyen, ha a ragasztóanyag fogott is, mellette törött ismét el s így egyetlenegy példányt sem sikerült ez edényekből összeállítanom.

Ha az őskor emberei s a rómaiak állandó tanyát ütöttek e barlangban s környékén, megérdemli, hogy az utódok is, kik kényelmesebben hozzáférhetnek kellő figyelemre méltassák a természet e csodás alkotását.

Apar, 1892 május.

Wosinsky Mór.

NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐ MÁRTÉLYON.

H.-M.-VÁSÁRHELY HATÁRÁBAN.

I.

1891. évi szeptember havában a tiszai védgátak magasítása alkalmából az egykori Ó-Mártély kertész község régi határterületén földmunka közben két mártélyi lakos a mártélyi gátvonal negyedik szelvényében régi sírhelyeken csontvázakra akadt, melyek külön feküdtek.

A csontvázak lábánál állítólag kutyacsontvázakra és egy-egy kis bögrére akadtak. Az egyik sírban állítólag 19, a másikban 24 tárgyat leltek a munkások, melyeket a n. múzeum méltányos áron tőlük megválthatott, a mi a körös-tisza-marosi ármentesítő társulat élén álló szakértő vezetők érdeme volt.

Adjuk a beküldött régiségek hű ábráit az A) és B) táblákon.

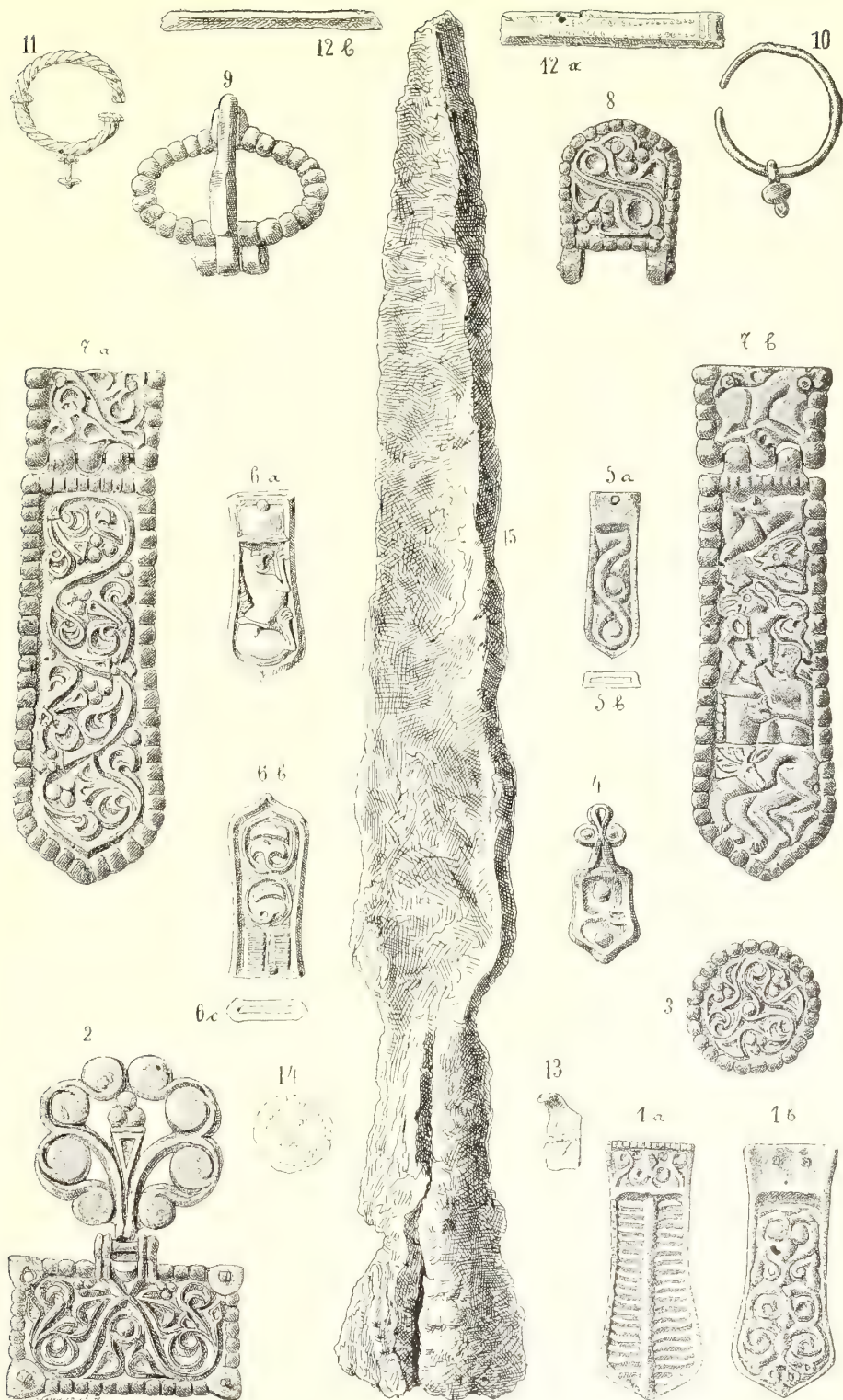
Az A) és B) táblák magyarázata.

A) 1, 2 b. Bronzkarpereczek; a bronzszallag külső fölülete hosszában három domborulattal és közbeeső két hornyolattal van tagozva, a hornyolatókat kidomborodó zig-zeg vonal élénkíti; a karperecz két közeljáró végét egy-egy négyszögű keretbe foglalt kékes üvegpaszta ékíti s a nyilással ellentett külső oldalát hasonló négyszögű keretű üvegpaszta díszíti. 1 b. derékszög alatt mutatja az egyik karperecz körvonalait előlről, 2 b. hátulról.

3. Kis bronzcsat. — 4. és 5. Összkapcsoló bronzlemezek három szögeccsel. 6, 7 a. Griffes lemez, áttört művű dísztag bronzból, 7 b. oldalnézet.

8 a. Négyszögű griffes lemez, csuklóban hozzákapcsolt díszlemezrel;

B) TÁBLA. NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELETEK MÁRTÉLYRÓL. $\frac{2}{3}$ NAGYS.

8 *b.* oldalnézet; a griff idomítása ez esetben durvább, mint az előbbi két lemezen; ilyen griffes dísztag egészben hat ismeretes e leletből.

9. és 10. Arany fülbevalók; gyöngy három helyen ékítette, de egy síncs meg.

11 *a. b.* Hegyes végű karperecz, kerek átméretű, fölüllete helyenként vonalakkal ékes.

12. és 13. fülbevalókul (?) szolgált sodronykarikák.

14 *a. b.* tör hüvelyéről (?) való bronzpánt oldalt és fölülről.

15. Keskeny bronzlemez, közepén folszegzésre szolgáló lyukkal.

16. 17. Keskeny, tompa végű bronzkarpereczek.

18. Agyaggyöngy.

B) 1 *a. b.* Szíj végéről való bronzlemez mindkét oldalról tekintve; fölüllete domborműves ékítményekkel, egyik oldalon párhuzamos hornyolatok, a másikon növénydíszek aranyozás nyomaival.

2. Övcsat bronzból, fölülről tekintve; fölületét domborműves növénydísz ékíti, a négyszögű lemezzel csuklóban összefügg egy áttört művű tag, mely szintén növénymotívumokból áll.

3. Bronzkorongocska; fölületét ékítő domborműves motívumok hasonlítanak a csat (2. sz.) motívumaihoz; szegélyét gyöngysor képezi; három ilyen korongocska ismeretes, mind aranyozás nyomaival.

4. Apró dísztag bronzból, két szögescsel.

5. Apró szíjvég bronzból, domborműves növénydíszszel; 5 *b* nyílása a szíj beléerősítésére.

6 *a. b.* szíjvég bronzból, egyik oldalán heverő griffet, másik oldalán növénymotívumot föltüntető domborművel; *b. c.* a szíj beléerősítésére szolgáló nyílás, aranyozás nyomaival. Ilyen nagyságú szíjvég egészben 4 akadt.

7 *a. b.* Szíjvégről csüngő hosszú keskeny lemez, mely kettős csuklóval fűződik kisebb négyszögű lemezbe s ebbe volt a szíj beléerősítve. Az egyik (*a*) növénymotívumos, a másik (*b*) figurális domborművekkel van díszítve. Az alakok közül fölismerhető a négyszög mezőben egy guggoló griff, a hosszú mezőn egy meztelen ember felső teste, fölötte rendes idomából kiforgatott két szarvas (?). Az ember alatt szarvas feje és teste látszik s alatta két emberi kéz, egy emberi láb s egy állati láb, mely szervesen függ össze az állati testtel. A szegélyt ismét gyöngysor képezi, aranyozás nyomaival.

8. Szíj vagy ruhadísz bronzból; fölületét domborműves növénydísz ékíti, mely szorosan hasonlít a 3. és 2. számú motívumokhoz, csakhogy mind a három esetben az adott tér szerint váltakozik a levélindák és bogycsok elhelyezése és csoportosítása.

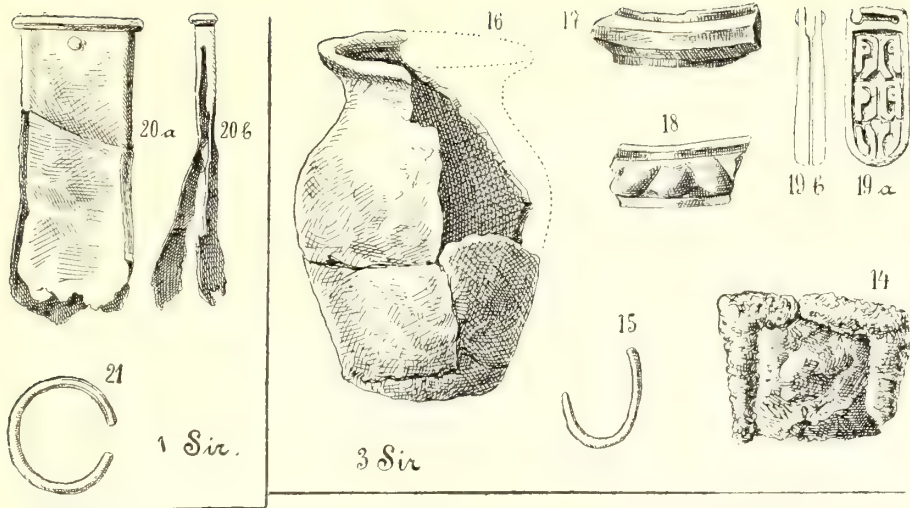
9. Csatrészt reá hajló nyelvvel; a kör gyöngysor módjára van tagozva.

10. Fülbevaló, lecsüngő fekete üveggyöngygyel.

11. Kettős aranysodronyból font fülbevaló; van ilyen egy pár.

12 *a. b.* Aranylemezke, oldalt és fölülről.

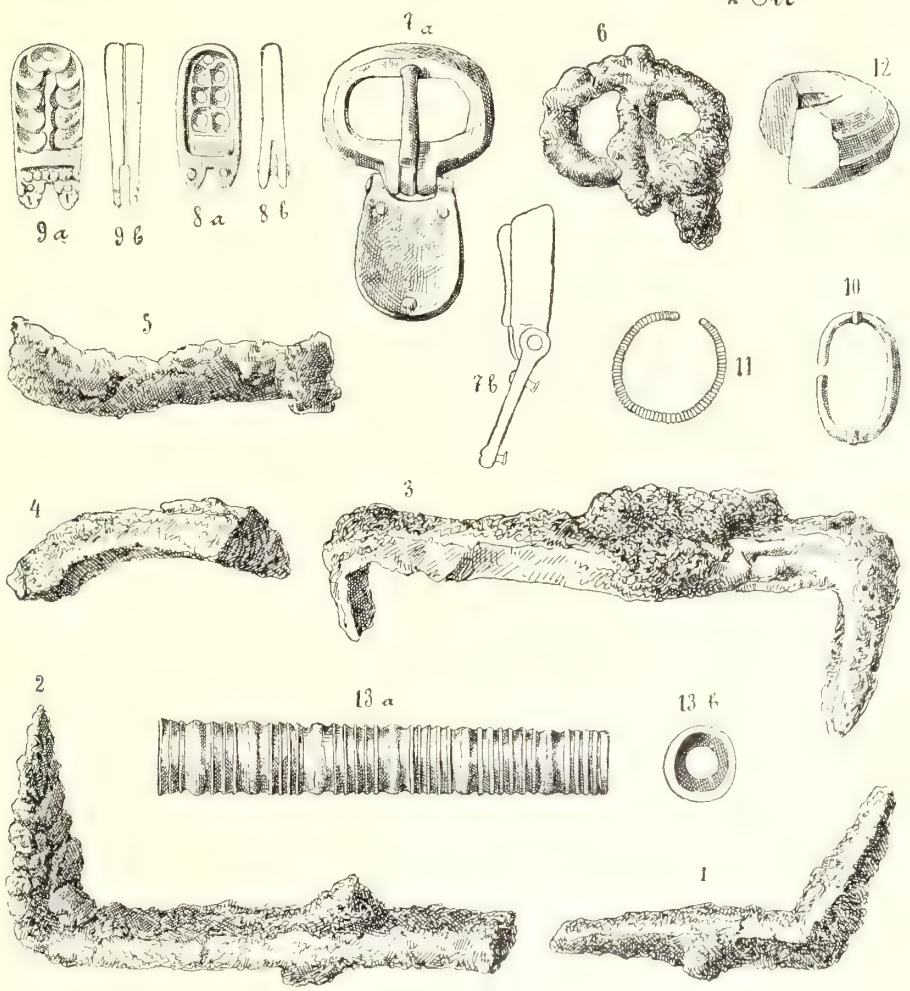
H. 7.

1 Sír.

3 Sír

2 Sír

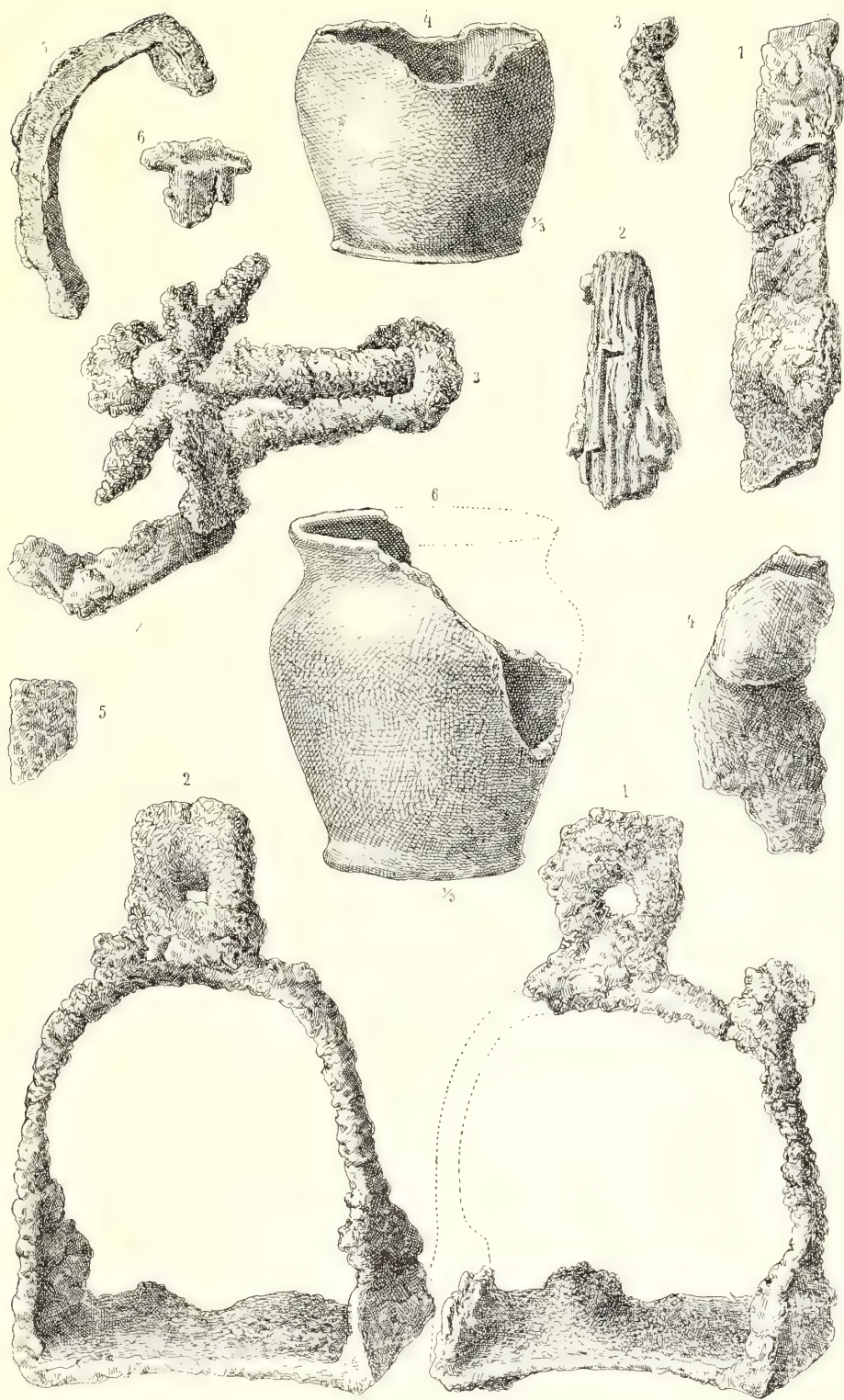
C) TÁBLA. AZ 1., 2., 3. MÁRTÉLYI SÍRBÓL VALÓ RÉGISÉGEK. $\frac{2}{3}$ NAGYS.

II.

A múlt évi október havában a n. muzeumtól fölszólíttatván, ránduljak ki a mártélyi* temető meg szemlélésére és fölásatására szívesen vállaltam el a meg tisztelő megbízást és a leletek színterére siettem s itt ezt körülményesen megismerve, eredményes kutatást remélve azonnal megkezdtem az ásásokat, melyeket míg csak a lanyha őszi idő tartott — az éjjeli fagyok beálltaig — folytattam s e helyt végzett kutatásom eredményét a következőkbe foglalom: A «Csányi-domb»-nak** Kórhány felőli lankás apró fűzettel és gyeppele fedett mező alatt rejtett a népvándorláskori temető, a mely sírmezőnek aztán a gát vonal felőli, a már a munkások által 1876-ban s jelen évben felbolygatott részét kezdtem feltárni s itt nyitottam fel a férfi, női s gyermek síroknak huszonhat számát, a melyek közt csak tizenkettő volt azoknak a száma, a hol a sírok lakói mellett ősi ereklyéket találtam, melyek napfényre jötte körülményeit így jegyeztem fel: A temető sírjai mindannyiját — kivéve a lovasok nyughelyét — különböző távolban csoportosan rendezett sorokba osztott keskeny, de szabályos négyszögletesre ásott két, avagy több méter mélységű gödrök képezték, melyekben a tulajdonosok néha fadeszka koporsóba, néha s pediglen gyakrabban szabad-földbe, arcczal napkeletre rendesen kinyújtott egyenes testtel hanyatt fektetve nyugodtak. A halottak kíséretében voltak néha az uroknak elhalálózásuk alkalmával leölt állatok — különösen lovak, melyek ugyancsak a soros sírok között három méter hosszú s széles mélységű szabályos négyzetes gödrökben uroknak balfelénél, fövel nyugatra baloldalokra fektetve, felszerszámozottan, fogai között a zablával, a két oldalánál kengyelvással bordacsontjainál vascsatokkal, szerzám díszekkel feküdtek. Ritkábbak a kutyák, melyek több fajban két-hármas számmal is hol főtől, hol lábtól, néha a baloldalnál találtattak; még ritkább a macska, de legeslegritkább a vadászó sólyom több fajtája a jobb karok közelében. Ugyancsak a sírok mellékletét képezték a tulajdonos rangja és módja szerint váltakozó és finomabb anyagú tulla — hamuszürkére égetett — az edényt körítő bemetszett párhuzamos vonalakkal díszes, avagy durvább anyagú, hordó-idomú, napon szárított, hiányosan kiégetett agyagedények, melyek mint vallás-szertartás rendelte edények e célra készítve üresen tétettek urok, úrnőjük feje avagy lábaik fölé. A sírok csoportjai napnyugatra eső körein szinte

* Első királyaink okleveleiben Adorján-mártír falva nevezet alatt olvashatjuk.

** Csányi-magaslatnak, illetőleg dombnak nevezetét vette Csányi nemzetségtől, hol ezen nemzetségnek halász-tanyája még ezen század elején is fent állott. Ugyancsak itt volt régentén a törökök által épített fahíd, mely a Tisza balpartját kötötte össze a Tisza-Duna közötti sikkal s itt még máig is látszanak a hín-czölöpjei a Tisza vizében víz-leszálltakor száraz esztendőekben.

D) TÁBLA. A 4. ÉS 5. MÁRTÉLYI SÍRBÓL VALÓ RÉGISÉGEK. $\frac{2}{3}$ NAGYS.

mint ezek mellékletét képezték a *hamuval* — közötté elégetett állatok csontjai darabjaival *telt* kerek egy, fél méter mélységű *gödröcskék*, *talán mint áldozó-helyek*; leleteiben juh, kecske, ritkábban a tuloknak szerzetlen meszes sók alkotta szarvait, állkapcsait, — koponyájuk részleteit elégetetten találtam. Az úri népet jelölő sírcsoport sorában a tulajdonos jobb- avagy ballábszára mellé nyújtott *egyenes vaskardok* a gyalog harczost jelölték, melyeknek aranyozott keresztes markolatán nyugodott urok jobbjá. Az *egyenes széles pengéjű tör* a kardokhoz hasonlóan a jobb lábszár mellé helyezetten, míg az övbe dugott *egyenes avagy görbe* gömbbe futó markolatú kések, a nők vagy férfiak deréköve táján talált hengeresre avagy négylapúra csontból faragott bemetszett vonalakkal ékes *sípok* (!) a vadásznépet jelölték. Legérdekesebb részét képezik ezen leleteknek a kardosan nyugodó férfiak arany, bronz *fülbe valói*, aranyozott bronz *övsatjái*k, a mellen talált páros *bronz-kapcsok*, melyek közül a kisebbek rovat ábrázolnak s a térd tájékán talált egyes bronz *szíjjvégék*, melyek mindannyija diszitése torz-állatok, növény indák, indás kacsos növények motívumaiban feltaláljuk a hasonlatosságot, úgy a *keszthelyi*, *ordasi*, *csongrádi*, *sövényházi*, mint a *szegedőthalmi* leletek az Arch. Értesítőből ismert népvándorlaskori leletek erekyéi között. Úgy de ezekről, mint a női sírokat jellemző bronz, — spondilus kagyló anyagú nyílt *karperczekről* a leginkább riczinusmag alakú hosszára átfurt, csiszolt különféle színű kő, — kagyló- gyöngyökről szóljanak az idecsatolt rajzok. . . . Az anthropologusra bizonyára tanulságos a napfényre hozott csontvázak alakja, melyek nem mutatják, mintha a halottak homogen fajból erednének. A csontvázak között vannak, — mint a két kardos vitézé is — óriás termetű, széles kiálló arczsontokkal, keskeny kissé hátrahajló homlokkal bíró férfiak, melyek egyenes czombcsontjain a kajlán hajló a lovaglás okozta torzítást nem vehetjük észre, ezt inkább a lovával temetettekéről mondhatjuk, de a melyek már termetre — mint lovaik is — zömök, kurta, széles arczú, erősen hátra hajló keskeny homlokkal birni látszanak. A távolabbi sírok csoportjával, melyeket mellékletekben szegény voltuknál fogva férfi, női szolga néptől eredettnek vélek, találtam néhány az éjszaki tatár népeknél koruk idejében dívott hosszú fejüvé idomított, torzított koponyát, is, — s ugyancsak ezen sírok némelyikében a tulajdonos mellé temetett lócsüge csontocskát,* melyek mint lovas nemzet egyik kedves játékszere néha kifaragott ékítéssel kísérte urát sírjába. A temető korának meghatározására fontos volna bizonyára, ha találtam volna hiteles fek-

* A lónak körme s alsó lábszár közötti — carpal rész — (ez a ló-csüge) nyereg idomú csontocskát még máig is használják szerencse játékot játszva hazánk egyes vidékén a magyarok »hej-csüge, csüge!!! Ni-ni csüge» mondókával megperdítve hüvelyk-, netvenl újjával s a merre a feje — keskenyebb része — fordul az a nyertes s ez a: *csügözés* (játék).

E) TÁBLA. A 6. MÁRTÉLYI SÍRBAN LETT RÉGISÉGEK. $\frac{2}{3}$ NAGYS.

helyen érmekeket, de a mit találtam, az is (II., III. századbeli) megbízhatatlan adat, a mennyiben a sírok gödre földjében találtam ugyan, de nem a csontvázak mellett s így azoknak odakeveredése előző második, harmadik századokban is történhetett. Ennyit vázlatosan ezen véleményem szerint IV—VI-ik századból eredett Hód-M.-Vásárhely-mártélyi népvándorlaskori leletekről, melyeknek teljesebb képe talán akkor fog előttünk kidomborodni, ha hogy — kikelet — tavasz jöttén a sírmező Tiszapartján felőli érintetlen része is feltárható.

Szentesen 1891. december 21-én.

Farkas Sándor.

C) Tábla. Az 1., 2. és 3. sír leletei.

1. (megbolygatott) sír. 20. a. b. Szíjvégről való sima bronzlemezes tag. — 21. Fülbevaló karikája.

2. sír 1—5. Rozsdás vaskampók töredékei. — 6. Csát részlete vasból. — 7 a. Bronzcsat fölülről, 7 b. oldalról tekintve. — 8 a. Bronzszíjvég, áttört mű, bronzból; 8 a. oldalnézet. — 9 a. Bronzszíjvég domborműves díszű, bronzból, 9 b. oldalnézet. — 10. Fülbevaló karikája. — 11. Rovátkolt karika. — 12. Csonka csontgyűrű. — 13. Hornyolt csonthenger, kés nyele; 13 b. nyílása.

3. (megbolygatott) sír. 14. Szíjcsat keretes lemeztöredéke vasból. — 15. Fülbevaló ezüst karikájának töredéke. — 16. Durvaművű, kézzel idomított cserép edény, csonka, $\frac{1}{3}$ n. — 17. Karperecz töredéke kagylóból. — 18. Karperecz töredéke sötétkék üvegből, külsején dudoros tagozással. — 19 a. Szíjvég két domborműves bronzlemezéből, 19 b. oldalnézet.

D) tábla. A 4. és 5. megbolygatott sírből eredő tárgyak.

4. sír — a tábla felső részén — 1. Vaskés pengéjének töredéke, 2., 3., 5., 6. határozatlan rendeltetésű vastöredékek. — 4. Durva, szabad kézzel idomított agyagbögre.

5. sír — a tábla alsó részén — 1. és 2. Vaskengyelpár talpa széles lapu és behajló, derékszögben talál a két oldaltaggal, a fül lemeze majdnem négy-szögletes volt.

E) tábla. A. 6. sírban lelt régiségek.

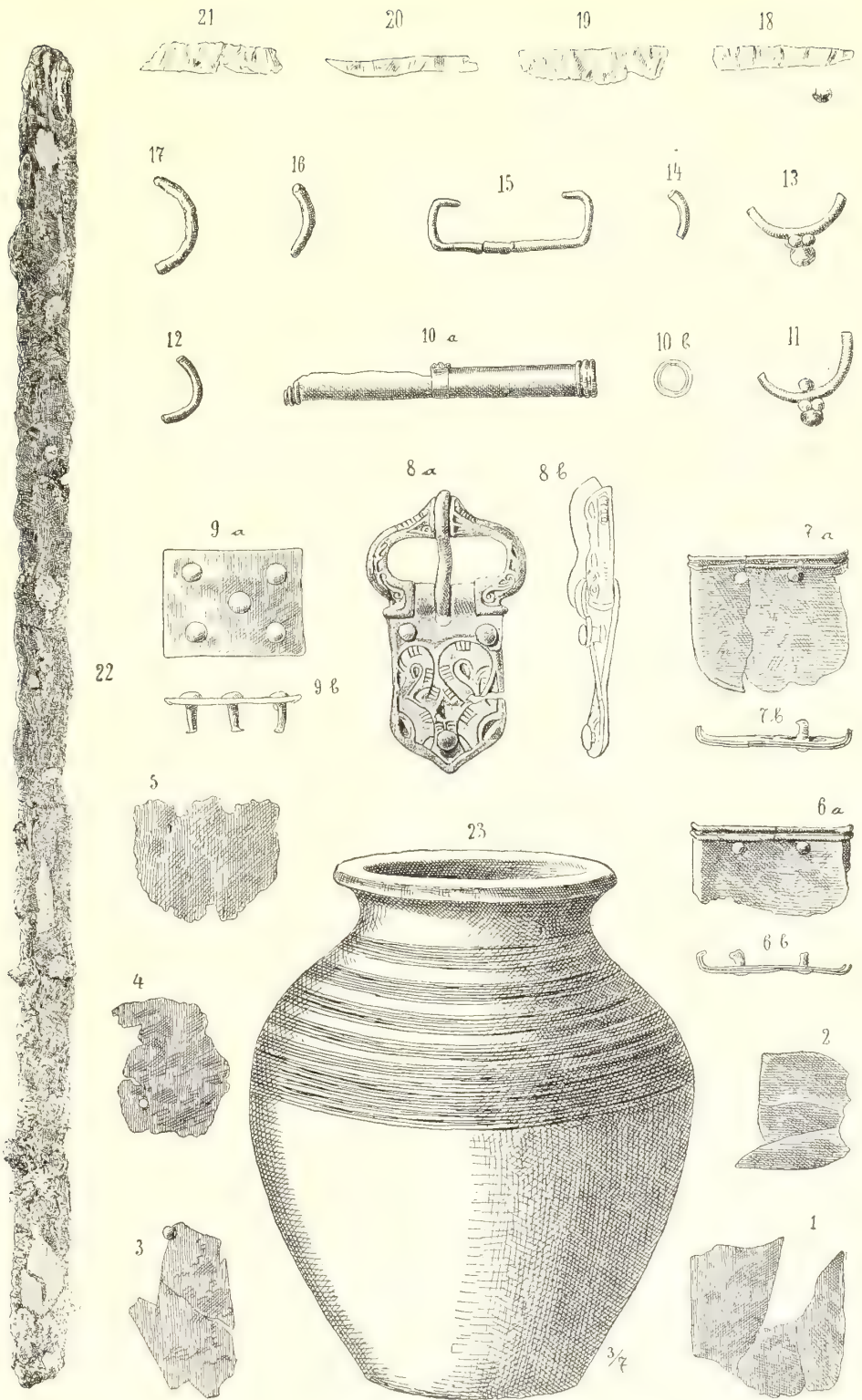
1 a. Hornyolt fölületű csonthenger, kés markolata, 1 b. nyílása.

2. Agyagorsó fölülete domboruan tagolt, 2 a. fölülről, 2 b. oldalról tekintve. — 3. Gömbölyded agyagtárgy, csonka.

4—6. Fülbevalók töredékei rozsz ezüstműből. — 7. Vaskés hossza 20 cm.

8. Korongon készített bögre.

9. Huszonháromféle gyöngyfaj. A felső sorban egymás mellett következnek: három gránátgyöngy szabályos kristályformára csiszolva; gömbölyű dudorosan tagozott fölületű, fekete üvegből; három gömbölyű, sima fölületű, kék opák üvegből; végül két sima fölületű gömbölyded fehér átlátszó üvegből.

F/ TÁBLA. A. 7. MÁRTÉLYI SÍRBAN LETT RÉGISÉGEK. $\frac{2}{3}$ NAGYS.

A gyöngyök balfelöli sora egymás alatt : áttetsző fehér üvegből kerekded, fekete üvegből, kidomborodó barna üvegsávokkal, legalul hosszúkás, fekete üvegből berakott fehér üvegsávokkal.

A gyöngyök középső csoportjában egymás mellett : szabálytalan szívidomú, laposra nyomott vagy háromoldalú, szürkés üvegből, hol fekete-barna vonalakkal, hol opál, hol meg fehéresen áttetsző üvegből.

A gyöngyök jobbfelöli csoportjában egymás alatt : legfölül hengerded, barna, opál üvegből ; több oldalú kúpidomu, zöld üvegből ; hosszúkás hengerded fehér kagylóból.

A legalsó, hajlított sorban kettős, hármas, négyes tagozású üveg gyöngyök irisáló fölülettel.

F) Tábla. A 7. sírban lelt régiségek.

1—7. Két szíjvég végső lemezei rozsz ezüstműből. — 8. Aranyozott bronzcsat, a lemez fölületét (8 a.) két tekerődző kígyós szallag ékíti s karikáján is hajlított bemélyedések, 8 b. oldalnézet. — 9. Négyszögű pléhpánt bronzból öt szögeccsel, 9 a. fölülről, 9 b. oldalról tekintve. 10 a. Üres hengerke bronzból, közepén és két végén tagozott szallaggal, 10 b. nyílása. — 11—17. Három fülbevaló töredékei ezüstműből, a karika alsó hajlásán mindig öt kisebb és egy nagyobb gömböcs volt ; a 15. számú eredeti idomából ki lett forgatva. 18—21. Aranylemezek részletei a ruha (?) díszítéseiből. (Szám nélkül.) Egyenes vaskard. $\frac{1}{4}$ nagys.

G) Tábla. A 8. sírban lelt régiségek.

1 a. b. c. d. Ismeretlen rendeltetésű tárgy, kés nyele (?) puszpángból, mind a négy hosszoldalán ornamentek, melyek úgy keletkeztek, hogy az alapot kivés-ték. 1 e. 1 f. az átmetsetet és a nyílást tünteti föl. — 2 a. b. és 3 a. b. Szíjvégre való ékítő tagok, présölt domborműves díszszel, rozsz ezüstműből. 2 b. és 3 b. oldalnézet.

4. Áttört művű bronzszíjvég két egymásra rakott lemezből, hossza 7.5 cm. — 5—8. Apró bronzlemezek, kisebb csuklóban járó lemezes toldalékkal. — 9—14. Öntött bronzlemezek, két-két szögeccsel, a fölületen sima levéldíszek, a fönmaradó téren ponczolt körmélyedések. — 15—16. Két aranyfülbevaló, a 16. számú teljesebb, alsó tuskéjén rajta van még az irisáló fölületű prizmatikus üvegyöngy, a belső tuskén is volt gyöngy. 17—19. rozsdás vascsatok. — 20. Antik formára emlékeztető cserép edény. (Szám nélkül.) Egyenes vaskard. $\frac{1}{4}$ nagys. (E sírban állatfog is volt, mely nincs lerajzolva.)

H) Tábla. A 9., 10., 11. és 12. sírből való régiségek.

9. sír. 1 és 2. Bronzkarpereczek, vékony több oldalú, rovátkos díszű sodronyból. — 3. és 4. Ezüst fülbevaló, hasábos idomú zöld üvegyönggyel. 5 a. hornyolt fölületű üres henger, kés nyele? 5 b. oldalnyílása.

10. sír. 1 a. b. Csonthenger, belül üres, külseje hornyolt és három helyen tojásdad nyílású áttöréssel, kés nyele? 2 a. b. Agyagorsó zigzeges vonaldíszszel. — 3. Vaskés 9.5 cm. hosszú.

G) TÁBLA. A 8. MÁRTÉLYI SÍRBAN LETT RÉGISÉGEK. 4. NAGYS.

4. Gyöngyök. A külső félkör gyöngyei szürkés, barnás, feketés opál üvegből; — A belső félkörben feketés gyöngyök kidomborodó sárgás sávokkal. — Legalul három sötétkék opál gyöngy. — A félkörökön kívül *balra* fölül kagyló-gyöngy, alatta prizmatikus idomú zöldes üvegyöngy; *jobbra* fölül kagyló-gyöngy, alatta háromoldalú sárgásbarna opák üvegből.

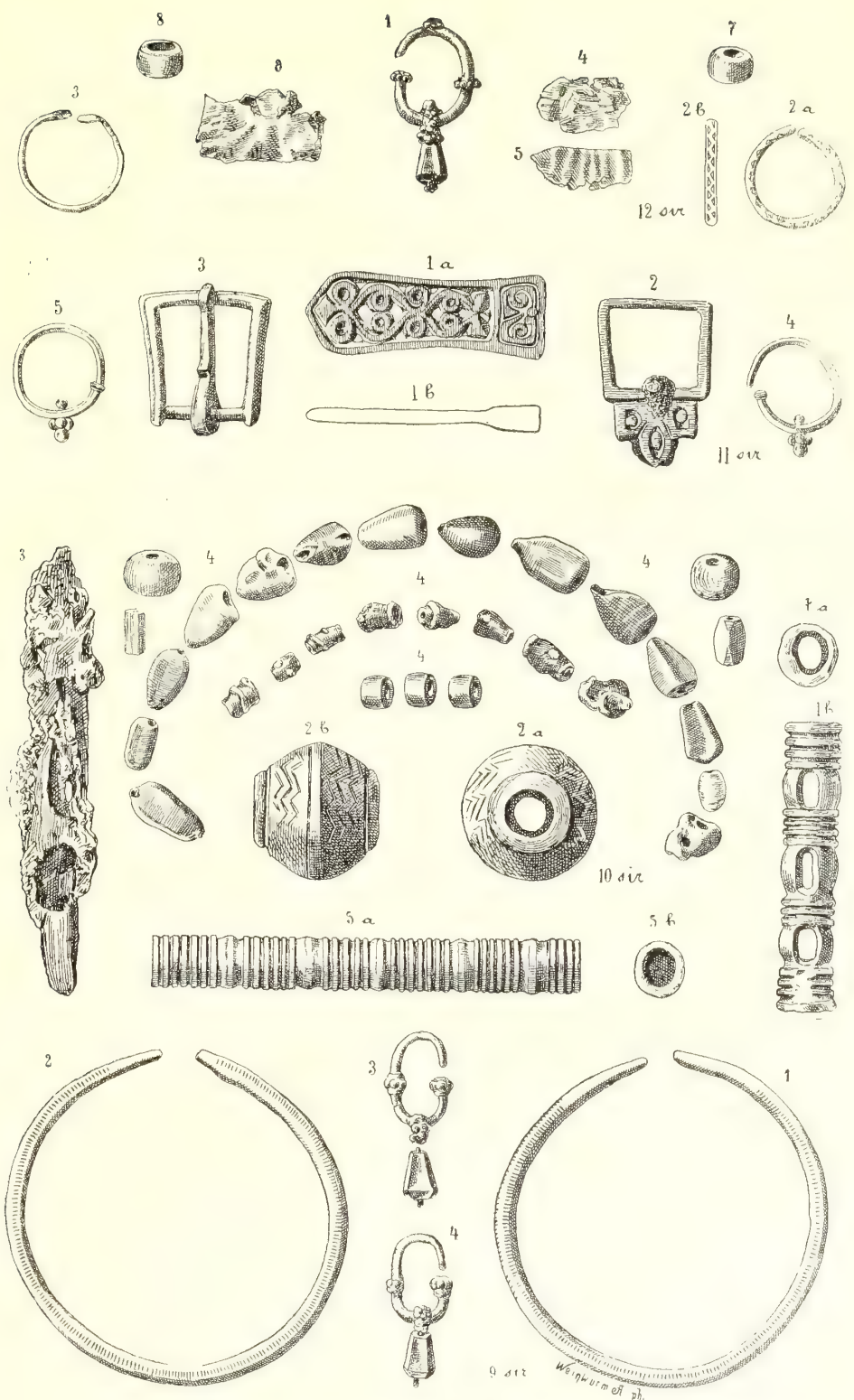
11. sír. 1 a. b. Áttört művű bronzszíjvég. — 2. Szíjcsat bronzból, pöczke talán vasból volt, tövének rozsdás töredéke fönmaradt, a csat tövén hármastagozási bronzlemez, három szögeccsel, alján bőr maradvány. — 3. Szíjcsat bronzból. — 4. és 5. Függőpár aransodronyból, alján gömböcsös díszekkel.

12. sír. 1. Aranyozott bronzfülbevaló, lecsüngő zöld üvegyönggyel. 2 a. b. Bronzkarika mélyített háromszögdíszekkel. — 3. Karika bronzsodronyból. — 4., 5., 6. Aranylemezek az öv tájáról. — 7. 8. Opák kék üvegyöngyök.

H. J.

HAZAI ÖTVÖSCZÉHEK PECSÉTJEI A XVII. ÉS XVIII. SZÁZADBÓL.

Az Arch. Értesítő 1891. és 1892. évi köteteiben két ötvösczéh-pecsétet ismerttettem. Ezek egyike a selmeczbányai, az 1630. évből, mely egyszersmind a festők czéheé is volt, a másik a beszterczebányai ötvösöké s az 1598-ik évből származik. Újabb kutatásaim révén ezuttal több hazai ötvösczéh pecsétjével számolhatok be s a midőn az alábbi tizet ez alkalommal bemutatom, meg kell jegyezmem, hogy ezek közül három a beszterczebányai ötvöspecsét alaptypusával bír. Ilyenek: az eperjesi, lőcsei és pesti czéhpecsétek, melyeknél a szerkezet s különösen a főalak elhelyezése a beszterczebányaira, mint alaptypusra már csak azért is visszavezethető, mert idáig ezen pecsét viseli hasonmásai, vagy a hozzája hasonló pecsétek közt a legrégebb évszámot s mert kivitel tekintetében művészileg befejezett egész. Bár tény, hogy ezeknél a mellékképek elhelyezése s jelenléte vagy hiánya ezeket a beszterczebányaitól némi részben eltérővé teszi, mindamellett Eligius püspök alakja, de leginkább ruházatának elhelyezése s kidolgozási módja a közös eredetet szembeszökően demonstrálja, ugyannyira, hogy kénytelenek vagyunk ezeket — legalább a főalakra nézve — a beszterczebányai pecsétről készített másolatoknak tekintenünk. De hogy vajjon a beszterczebányai *eredeti* műdarab-e, vagy annak is egy korábbi keletű szolgált-e mintául, ez idő szerint még meg nem állapítható, de annál érdekesebb kérdés. Megjegyzem még, hogy a 8. szám 1. alatt leírt pesti ötvösczéh pecsétjével teljesen megegyező pecsét, mint a bécsi ötvösczéh pecsétje, van a Felső-Magyarországi Múzeumban őrzött s 1801-ből Bécsben keltezett eredeti okmányra ráutva, azzal a különbség-

H) TÁBLA. A 9 12 MÁRTÉLYI SÍROKBÓL VALÓ RÉGISÉGEK. 2, NA. 15

gel, mégis, hogy ennél — mint a selmeczbányainál — a tőkén S : ELOG olvasható.

1. **Brassó.** Köralakú; átmérője 31 mm. Szélét levélkoszorú köríti. Nagy latin betűs legendája:

SIGILL ☩ CORON AVRIFABRORVM

Közepén szemben, Brassó czímeréből vett fatövön, mitrás alak áll, teljes ornátusban, jobbában kelyhet, baljában pásztorbotot és kettős kalapácsot tartván. Jobb- s balról egy barokkstylú paizs oldalozza. A jobban Brassó város czímerképe: gyökeres, lombos fa, a balon egy hólyagos, fedeles serleg látható. A püspök alakját a főnél jobbról S(anctus), balról M(artinus) betűk, alul a lábnál pedig 16 86 számok oldalozzák. A pecsét technikája jó.

Ráútve egy 1698. évben keltezett eredeti okmányra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

2. **Debreczen.** Köralakú; átmérője 33 mm. Kerületét levélkoszorú alkotja. Kilencszer éles szögletekben megtört mondatszalonon nagy latin betűkkel e legenda:

SI GI L A V RIFA : DE BRE : SI.

A mezőben tuskóba vert üllő előtt csupasz arcú mester ül, felhajló háttámlával bíró alacsony széken. Fejét kis bőrsapka fűdi; ruhája bő tóga, mely nyakánál, a lehajtott gallér alatt gombbal záródik. A tógát derékban öv szorítja testhez, míg alsó része bő ránczokban omlik a láb fejeig. A tóga ujjai a kézfejnél fel vannak gyűrve. A mester lábain hegyes csúcsban végződő cipőket visel. Munka közben előre hajlik, baljában egy serleg lefelé fordított kuppáját tartja, jobbával pedig annak nodusát egy hegyes véső segítségével munkálja. Az üllő mellett két keresztbe tett hegyes végű kalapács, a háttér mezejében pedig vékony indájú kacsaringós ornamentek láthatók domborműben. A pecsét technikája jó.

Ráútve 1627., 1633., 1635., 1747. években kelt eredeti okmányokra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

3. **Eperjes.** Alaptypusa a beszterczebányai. Köralakú; átmérője 26 mm. Szélét levélkoszorú köríti. Nagy latin betűs legendája:

SIGILLVM AURIFABRORVM EPERIENSIS

A legenda kezdete s vége között paizs nyúlik be a pecsét mezejébe, melynek czímeralakjai e pecséten kopás folytán kivehetetlenek. Valószínű azonban, hogy mint a beszterczebányainál, itt is kettős serleg, vagy egyéb, az ötvösművességre vonatkozó eszköz foglalta el a paizs mezejét. A pecsét mezejében kettős üllő előtt szent Eligius püs-

pök mitrás ülő alakja látható, a mint egy serleg kuppáját trébéli. A szent öltönye bő köpeny, mely vállai fölött hátravetve szállong s gazdag redőkben aláomló, derékban átszorított tunika. A pecsét technikája, a mennyire kivehető, jó.

Ráútve egy 1767. évben kelt eredeti okmányra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

4. Lőcse. Alaptypusa a besztercebányai. Köralakú; átmérője 42 mm. Szélét levélkoszorú futja körül. Nagy latin betűs legendája:

SIGILLUM CONTUBERN AURIFABROR : C :
LEUSCHOVIENSIS.

A legenda előtt kis paizsban kettős kereszt (Lőcse város czímereből), a paizs fejenél pedig szárnyas angyalfő. A harmadik szó előtt alul a szelvényben ugyanilyen, fejenél szárnyas angyalfővel ékesített paizs áll, melynek paizsalakja egy serleg. A szelvényes mezőben ötvösműhely látható, melynek előterében jobbra szent Eligius mitrás alakja látható, a mint apró, háromlábú széken ül s az előtte lévő kettős üllőn serleg kuppáját trébéli. Arcza szakállas, bajuszos; öltönye gazdag redőjű köpeny s tóga. A szék mögött, melyen a püspök ül, kétágú fogó hever, távolabb pedig olvasztó-kemence s azon egy tégely látható. A pecsét háttérében jobbra munka-asztal foglal helyet, melyen kivehető a serleg lába, egy kis fogó, egy drágakő-foglalató gyűrű, poristartó, gréstikkely és ár. Az asztal széle három oldalról öblösen kivágott; mellső szélén bőrkötényke van hozzá erősítve a munkaközben leváló hulladékok felfogására. A szelvényben az említett második kis paizs, az angyalfőnél oldalozva 17 72 évszámokkal.

Ráútve 1781., 1807-ben kelt eredeti okmányokra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán. A pecsét technikája jeles.

5. Nagyvárad. Köralakú, átmérője 32 mm. Széle rovátkás. Nagy latin betűs legendája:

SIGILLVM AVRIFABRORVM : VARADIENSIV :

Renaissance széldíszszel ékesített egyenes vágású, alul félköríves paizsban ötvösműhely. A háttérben kettős, felül félköríves sűrű rostélylyal bevont ablak; az egyikben egy serleg talpa a nodussal áll. Az előtérben háromlábú alacsony széken jobbra fordulva mester ül s az előtte álló tuskóba vert kettős üllőn az ablakban készen álló serleg alsó részének kuppáját trébéli. A mester alakja s ruházata magyaros. Fejét ellenzővel (szemvédő) ellátott alacsony sapka fődí, arczán hosszú, magyaros bajuszt látunk. Ingujjban dolgozik, derekára kötény van

erősítve, mely hátra hajlik s lábszárait szabadon hagyja. Nadrágja szűk, cipője hegyes. A pecsét technikája jeles.

Ráútve: 1642., 1645. években kelt eredeti okmányokra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

6. Rimaszombat. Köralakú; átmérője 31 mm. A pecsét szélét a középpont felé haránt haladó pálczikából alakított keret képezi 2 mm. vastagságban. Két végén tekercsszerűen végződő mondatszalgján e nagy latin betűs legenda:

⊕ SIGILAVR 168? ⊕ | ⊕ DERIMASOM ⊕

A mezőben alul renaissance stylű paizs, melynek mezejében a középben egy kétágú, hegyeivel lefelé függő fogó, ettől jobbra egy kisebb fedeles serleg, balra pedig véső (?) látható. A paizson hármasszeleves ágú koronás sisak; ennek takarói szépen stylizált hajlásokban veszik körül a paizsot, az oromdísz s töltik be a pecsét szabadon maradt részét. Oromdíszül a koronán álló talpas, kosaras serleg szolgál, mit jobb- s balfelől egy-egy négyágú csillag alantabb pedig **R**(ima) és **S**(zombat) betű oldaloz. A pecsétet II. Ferdinand adományozta a czéhnek, mit egy 1791 május 22-én kiadott okmányukon megemlítenek. A pecsét technikája jó.

Ráútve 1777., 1791. évi eredeti okmányokra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

7. Rozsnyó. Köralakú; átmérője 37 mm. Szélén gyöngykörral. Nagy latin betűs legendája:

SIGIL : AVRIFABRO : ROSNAVIENS

A mezőben jobbra kereszties mitrával fején, csupasz arcú, tógás férfi — Eligius püspök — ül támlás és karosszékekben s az előtte álló, tőkébe vert kettős üllön serleget trébel. Az üllő fölött 1708. évszám. A pecsét technikája jó.

Ráútve egy 1753. évben kelt eredeti okmányra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

8. Pest. 1. Alaptypusa a beszterczebányai. Köralakú; átmérője 40 mm. Levélkoszorúval körített széllel. Nagy latin betűs legendája:

S : AVRIFABRORUM : CIVITATIS : PESTIENSIS :
H V N G A R I Æ

Szelvényes mezőben jobbra fordulva szent Eligius mitrás alakja látható, kis háromlábú széken ülve s az előtte álló tőkébe vert kettős üllön serleget trébelve. Arcza szakállas, bajuszos. Ruházata köpeny, mely gazdag redőkben száll hátra vállai fölött s tóga, mely derékban testhez van szorítva, egyébként gazdag ráncokban omlik lábaihoz.

A háttérben félköríves kettős, ólomkarika-betétekkel díszített, ablak alatt munka-asztal, melyen kis fogó, körző, serleg lába stb. láthatók. Az ablakok félívei között szárnyas angyal feje és törzse foglal helyet. A szelvényben paizs, melyen serleg áll. A szelvény s paizs üres mezéjében két oldalt ornamentek. A pecsét technikája jeles.

Ráütve 1807., 1812. években kelt eredeti okmányokra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

2. Kerülék alakú; átmérője 21—24 mm. Széle levélkoszorúval kerített. Nagy latin betűs legendája:

AVRIFABRORVM * CIVITATIS * PESTIENSIS

A pecsét mezéjében barokkstylű paizsban serleg áll. A paizson hármás ágú leveles korona. A pecsét technikája jó.

Ráütve egy 1794-ben kelt eredeti okmányra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

9. **Sáros-Patak.** Köralakú; átmérője 24 mm. Nagy latin betűs legendája mondatszalagon:

MAGIST AVRIFB

A pecsét közepén fedeles, talpas serleg, fölötte nyílt, háromágú leveles korona. A serleget oldalozza:

SA		PA
RO		TA
S		C

A pecsét technikája jó.

Ráütve egy 1639-ben kelt eredeti okmányra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

10. **Ungvár.** Köralakú; átmérője 33 mm. Szélét levélkoszorú alkotja. Nagy latin betűs legendája kettős gyöngyörben:

⊕ SIGILVM ⊕ CEH ⊕ AVRIFABRORVM ⊕ DE VNG ⊕ 56 ? ?

Kettős üllő előtt jobbra födetlen fejű mester alacsony széken ül és serleget trébel. Testét attilaszerű kabát fűdi, melynek ujjai a mester keze fejéig érnek. Lábszárait testhez álló szűk nadrág fűdi, mely térdeinél vet ránczokat. Lábain hegyes cipőket visel. A pecsét hátsó mezéjét kacsaringós arabeszkok töltik ki. A pecsét technikája gyöngye.

Ráütve egy 1666-ban kelt eredeti okmányra a Felső-Magyarországi Múzeumban, Kassán.

Kassa, október.

Mihalik Főzsef.

AZ AACHENI MAGYAR KÁPOLNA XIV. SZÁZADI MAGYAR ÖTVÖSMŰVEIRŐL.

Miután figyelemmel elolvastam az Aacheni Történeti Egyesület legutóbbi XIV. évkönyvében a Nagy-Lajos féle kápolna magyar ötvösműveiről szóló értekezést,* legyen szabad a még függőben lévő kérdések megfejtéséhez néhány megjegyzéssel hozzájárulni.

Bizonyára feltűnt, hogy jóllehet az aacheni magyar kápolna egyházi szereinek két, hiteles és pontos leltárát bírjuk; ezek egyikében se találjuk a maig fönmaradt harmadik Mária-képet, sem ama hat érdekes címert, melyek négyének rajzát is adja az idézett értekezés. Annál felőtlőbb ezen körülmény, minthogy midőn a két «*tabulas cum argento coopertas*» a leltározók számba vették, lehetlen volt, hogy figyelmüket elkerülje a harmadik. Minthogy továbbá, midőn a leltározók figyelmét ki nem kerülték az albák, stólák, manipulusok és cingulumok, ezen csekély értékű, romlandó tárgyak, hogy történhetett, hogy kihagyták az érintett, nagybecsű moniliákat? Minthogy végre a leltárak egyike 1381-ben készült, tehát egy évvel Nagy Lajos halála előtt, alig tehető fel, hogy az amúgy is törődött király élte utolsó évében gyarapította a már teljesen fölszerelt aacheni magyar kápolnát — fölöslegekkel.

Ezek szemléletéből okvetlen azon következtetést kell vonnunk, hogy a harmadik Mária-kép és ama hat darab címér nem volt a magyar kápolna, hanem az aacheni székes-egyház tulajdona. Hogyan kerültek birtokába, azt nem nehéz megfejteni.

Tudjuk, hogy Aachen a XIV. században a magyar zarándokok által igen látogatott kegyhely volt. Egy évben számok ötezerre ment. Valószínűnek tartom, hogy Nagy Lajos, ki az ottani kápolnát építtette és javadalmazta, szintén zarándokolt Aachenbe; azonban erről, nem emlékezem, hogy ezerekre menő jegyzeiteim közt adataim volnának. Elleben bizonyos, hogy Erzsébet anyakirályné az 1357. évi nyár elején Aachent (Marburgot és Kölnt) meglátogatta. Kiséretében voltak IV. Károly császár és felesége: Schweidnitzi Anna, nemkülönben hétszáz lovag. (? vagy lovas = *equitaturæ*, *equi* mondja a kútfő: *Diessenhofen* Böhmer-nél, *fontes rerum germanicarum* IV., 108; *Rebdorf* ugyanott 544. lap; v. ö. *Werunsky*, *Gesch. Karl IV.* III. köt. 190. lap.)

Hogy miért zarándokolt a királyné épp azon évben Aachenbe, megfejti a történelem. Nagy Lajos másodízben viselt akkor már háborút Velence ellen Dalmátország birtokáért. A következő, 1358. évben a zárai béke biztosította Magyarországnak Dalmácia birtokát. Aztán kezdték építeni az aacheni magyar kápolnát, melyről V. Orbán pápa 1366. augusztus 1-én azt írja, hogy *olim* (és nem *pridem*, tehát régebben) alapíttatott. (*Theiner*, *Monum. Hung.* II., 82. lap.)

Ezek a dolgok — igen valószínű — egybefüggnek; de bennünket ez idő szerint kevésbé érdekelnek.

* Die Metallwerke der ungarischen Kapelle im Aachener Münsterschatze von J. Hampel. Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins XIV. köt. 54—67. II.

Fontosabb elgondolnunk, hogy midőn a dics és pompa szerető magyar királyné az aacheni kegyhelyet meglátogatta, ezt nem tehette üres kézzel. Valamint Rómában ugyanő és később fia, s ez utóbbi Bariban is, bőséges alamizsnát tett az oltárra. S a tetemes kincsen felül mintegy emlékül ekkor adhatta a szóban forgó Mária-képet s az ismert címerek egyikét, másikát.

Ezen, czéljokra nézve rejtélyes címerek tehát — úgy hiszem — emlékül adott «iocaliák» voltak, melyeket vagy csupasza, vagy háttérül szolgáló, szövettel bevont lapra illesztve akasztottak a kegyhely falára a magyar királyné látogatásának emlékére, mint ez századoktól fogva maig is divatban van.

Elfogadható-e ezen véleményem? A hozzáértők döntsék el. Remélem, hogy részemre fognak dönteni.

Pozsony, 1892 december 2.

Pör Antal,
kanonok.

ADALÉKOK A HAVASELVI VAJDASÁG NUMISMATIKÁJÁHOZ.

Míg a rumén tudósok, római voltukkal eltelve, ugyszólván teljesen képtelenek elfogulatlan kritikai kutatásra, mihelyt eredetükről van szó, addig a magyar irodalom serényen dolgozik ez érdekes nép történetének felderítésén. A politikai történet s ethnographia után lassanként a történelmi segédtudományokat, a heraldikát is, numismatikát is nekünk engedik át, mint olyan disciplinákat, melyeknek műveléséhez semmi érzékük sincs. Utalok arra, a mit a «Turul» 1884. évi folyamában, a «román királyság címere és színeiről» irtam. Kiviláglik abból is, hogy az új román állam heraldikusainak legegységesebb fogalmuk sincs államuk címerének, illetőleg címereinek (Moldva, Havaselve) eredetéről, változásairól s azoknak a most használt nemzeti színekhez való viszonyáról, a min nem is csodálkozhatunk, ha első szaktekintélyüknek Demetrius Alexander Sturdza-nak: «Übersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien» című, a bécsi Numismatische Zeitschrift 1872. évi folyamában megjelent tanulmányába csak egyszer is betekintünk. Sturdza az egyetlen rumén részről, a ki moldvai és havaselvi numismatikai emlékekkel nagyobb tanulmányban foglalkozott, tudományát egy képzelt história keretébe helyezve, a mi teljesen kizárja azt, hogy a havaselvi és moldvai vajdaságok egykori viszonya Magyarországhoz megérthető legyen. Már pedig e nélkül a vajdasági érmészeti és heraldikai emlékekkel foglalkozni hiábavaló, tudomány nélkül való dolog.

Az Arch. Értesítő 1891 júniusi füzetében talál erre az olvasó bizonyítékot, midőn Redwitz Miklós szőrényi bán érmeit mutatom be s utalok arra a viszonyra, melyet Havaselve a magyar király souverénitásával szemben numismatikailag is elfoglalt.

Ilyen viszonyra vezethető vissza első sorban maga a havaselvi címér, melynek még alkatrészeit is helytelenül írja le Sturdza. A havaselvi címér, minden hiteles kútfő szerint (ide tartoznak mindenekelett az érmészeti emlékek) függőlegesen ketté osztott paizs, jobbról üresen hagyott (ezüst) mezővel, balról a magyar csíkokkal s a paizsra helyezett sisakon jobbfelé álló s fejét vissza fordító karvalylyal, mely *szárnyával* keresztet tart. A XVII. század elején beállt nagy átalakulással, mely a törököt hozta Magyarország nyakára s a szörényi bántság elveszett, megszűnt az oláh vajdák pénzverése is. A Bassarabák címere csak hagyományyá lett s midőn Brankován Konstantin (1688—1714.) tallérait és aranyait verette, az oláh címérben már csak egy szemben álló kiterjesztett szárnyu sas szerepelt, mely *csőrében* keresztet tart; oldalt pedig, mint Erdély címérében, nap és hold látható. A paizs tehát elesett s a sisakdísz vált nemzeti címerré.

Hogy kívánhatnók a rumén tudósoktól, hogy azt tudnák, hogy a havaselvi vajdaság címérpaizsa az Anjou-házi királyok udvarából származik s eredetileg nem állami, de családi címér volt, a Bassarabák családi címere, mint a magyar királyok főhivatalnokaié és hűbéreseié az oláh vajdai és a szörényi báni székben — midőn Sturdza magát az egyszerű címerképet sem tudja heraldikai szabatsósággal leírni. Sőt azt sem tudja, hogy a keresztke (melyet a karvaly szárnyával tart) a címérhez tartozik; ő, a legendák elé kezdőjegyül teszi, ilyenformán: (I Vlad Bassaraba denára, 1360—1373.) Rev. ✱ **TRANSALPINI** a sas pedig minden mellékjelvény nélkül foglal helyet a sisak felett. Hát még a történet, melylyel a leirt érmekeket kíséri!

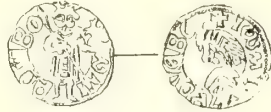
Ilyen körülmények közt valóban a mi feladatunkká válik az oláh numismatikai emlékek kritikai feldolgozása is. S e tekintetben szerencsés helyzetben vagyunk, amennyiben a m. n. múzeum ez időszerint a leggazdagabb oláh-moldvai éremgyűjtemény birtokában van, melynek törzsét néh. Dobóczy Ignác szakavatott, nagy gonddal és tudománnyal eszközölt gyűjtése képezi, a mihez újabb, a m. n. múzeum éremleleteiből származó ritka darabok és sorozatok járultak.

A Dobóczytól szerzett gyűjteménnyel egyidejűleg egy nyolczszáz darabból álló lelet is birtokunkba jutott, mely Zsigmond-féle magyar denárokkal és obulusokkal együtt került napfényre. A lelet oláh részének nagyobb fele Mircea Bassaraba (1383—1418.) érmeit tartalmazza, melyek szemmel láthatólag a Zsigmond-félék utánzatai s alkalmasint erdélyi pénzverőből származnak. Ez éremfajok (1., 2. ábra) ismeretesek s csak annyiban érdekesek, hogy a variánsok egész sorát (70—75) adják ki, köztük azonban egy jelentékenyebben eltérő kiadatlan változatot is találtunk (3. ábra) az előlapon dárdáját rézsút tartó koronás fejedelmi alakkal, jobbjobban aranyalmával s a szokásos ó-szláv

körirattal IOM—PVΛBO (Jo Mircea Vojevoda); hátl. sisakon ülő karvaly, szárnyával tartott kereszttel s IW MPBVΛBO körirattal (ismét a fejedelem neve s címe).

1. ábra.

3. ábra

2. ábra.

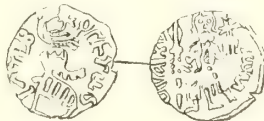

4. ábra.

E lelet kisebbik részét, két veretre és előállításra az 1. sz. alatti éremfajhoz hasonló apró érmek foglalják el, a címeres oldalon Mircea vajda nevével, másik oldalon két más névvel. Az egyik fazon (4. ábra) MIXAIA (Mihály) nevét olvassuk, Mircea természetes fiát és utódját (1418—1420), a kit Mircsének is irnak.

Hogy ez érmeiken Mircea az apa s fia Mihály nevei együtt fordulnak elő, vagy arra mutat, hogy Mircea fiát, Mihályt még életében uralkodó társul fogadta, vagy olyan szokásra, mint a magyar érmeiken Szt. László nevének s alakjának használata, tiszteletül a nagy király emléke iránt.

E kérdést azért is tehetjük, mert a leletben a Mihály-félékhez hasonló, másik csoporton a *Petrus* nevet találjuk, a címeres oldalon ismét Mircea nevével (5. ábra.)

5. ábra.

6. ábra

E csoport a leletben a legérdekesebb, azért mert az oláh történet ilyen nevű vajdát Mircea utódai között nem ismer. Sem a régibb irodalomban, sem az újabb Xenopolnál (*Istoria Romanilor*. Vol. II. 116. *Urmasii lui Mircea = Mircea utódai*) nem találok semmi említést Péterről, a kinek érmei pedig nem kevesebb mint 88 darabbal vannak képviselve. Pénzei 30—35 változatban tüntetik fel nevét, melyekből egy sorozatot mutatok be:

Petru—slanBt	Ptrs—uslas
Petru—slanB	Petru—siasB
Petr.—usjanB	Petru—sanB
Petr—usianB	Petru—slanB
Petrus—ianB	Per—silatBt
Petru—sjanB	Petir—usals
Petru—sianB	Petru—uslanB
Petru—sianBo	Petr—uslanB'
Petrus—uslal	Ptr—uslas
Per—usals	Ptr—uslasB

Ki volt ez a Péter? fia és kormánytársa Mirceának? vagy vetélytársa a Mirceát követő Mihálynak? s a Petrus utáni betűk hogy olvassandók? — ma nem tudok választ adni.

Nevezetes és szokatlan ez éremcsoport fraktur írása, a mihez analógia az oláh numismatikában nincsen. Mint legendák a magyar érmeiken sem fordulnak elő, de mint siglák Zsigmond érmein elő-elő tűnnek; így találjuk például a f, d, z, w betűket majusculák mellett pénzverő jegyek gyanánt. Egy-két ilyen Péter-féle denár Sturdza kezén is megfordult, a ki ugyilátszik nem ismerte fel a fraktur írást s az érme-
ket a Num. Ztschr. idézett közleményében (97—98. l.) Mirceának tulajdonítja, körirataikat így adva vissza: ✠ ПОСЪДІ СІАМБ és ПОС · ДІСІС.

E denár-csoportban egy obulust is találtunk (6. ábra), melyen a havaselvi czimert álló helyzetben látjuk, felette egyágu kereszttel, oldalt P—F(?) betűkkel ismét fraktur írással, a hátlapon nagyobb kampós kereszttel, sarkaiban egy-egy csillaggal. Ez éremfaj mindenesetre a Péter-félékhez tartozik s hátlapi előállítását illetőleg a Mirce-féle obulusokra üt (lásd 2. ábra). Egyetlen példány gyűjteményünkben.

A két Péter-féle éremfaj tehát mint megfejtésre váró numismatikai emlék, a nagy Mirce korának ismeretéhez új adatokat ígér nyújtani. Az oláh történelmet érdeklő e kérdésben, néhány ízben fordultam Bukarestbe, de utánjárásom máig eredmény nélkül maradt.

Réthy László.

IRODALOM.

SAMMLUNG VON ABBILDUNGEN MITTELALTERLICHER GRABDENKMALE aus den Ländern der österreichisch-ungarischen Monarchie. Redigirt von Dr. Karl Lind. I. Abtheilung. Wien, 1892. (Kunsthistorischer Atlas, herausgegeben von der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. X. Abtheilung.)

Az osztrák műemlékek cs. k. központi bizottságának a legújabb kiadványa címlapja szerint a monarchiának, a valóságban azonban 9 magyar emléktől eltekintve, Ausztriának középkori síremlékeiből nyújt igen tanulságos sorozatot. A gyűjtemény 285 síremléket tartalmaz, miknek rajzai jobbára megjelentek a központi bizottság közleményeinek (Mittheilungen der k. k. Central-Commission stb.) és a bécsi régészeti társaság kiadványainak hasábjain. Tehát nem új anyag, hanem a már ismert anyagkészletnek rendszeres csoportosítása, s mint ilyen, az atlaszok feladatához híven szemléltető módon akarja bemutatni a fejlődés menetét, a melyen a középkori szobrászat a speciális termékei az egyszerű keresztes sírtábláktól kezdve a díszes kiállítású tumbágig és sarkophagokig átmentek.

A legrégebb síremlék az atlaszban Szt.-Valéria IV. század sírtáblájának töredéke St.-Floriánból. Ezt követi korra I. András királyunk állítólagos sírköve, a tihanyi apátság a XI. századi érdekes emléke. A tulajdonképeni összefüggő sorozat a XII. századnál kezdődik és e századból nyolcz emléket mutat be: hatot Heiligenkreuzból, egyet Klosterneuburgból és egyet Aquileiából. Valamennyi egyszerű vörös márvány- vagy szürke homokkő-lap, maiusculás feliratokkal s kettő közülök kereszttel. A keresztes ornamentika a sírköveken a XIII. században válik gyakoriabbá s még a XIV. század közepéről való emlékeken is igen szép példányait láthatjuk. Czimerekkel legelőször a XIII. század végén találkozunk a sírköveken; a legrégebb példát erre a Stalek család síremléke szolgáltatja Zwettlben, sisak nélküli czimerpajzsral. Truchs Gottfried sírkövén (Friesach) a czimerpajzs a keresztes ornamentikával van kombinálva; s a st-mareini névtelen síremléket már

teljes címér díszíti: háromszögű pajzs, melyet oromdíszszel és sisakfoszlánnyal ellátott ó-német sisak fed.

Az utolsó Babenberg, Harczos-Frigyes osztrák herczeg (†1246) tumbájának fedele Heiligenkreuzben az első síremlék, mely az elhunyt életnagyságú domborműves alakját tünteti fel. A főpapok ismert díszes kiállítású síremlékeinek csoportját Otto gurki püspöké (†1214) nyitja meg, melyen a teljes püspöki díszben fekvő főpap alakja látható.

A XIV. és XV. századbeli síremlékek a csúcsíves stílus egyes időszakainak igen sikerült alkotásait mutatják be, melyek a címerek és lovagi rendjelek — köztük a sárkányrend — alkalmazásával a heraldikusoknak, az alakok öltözékének és fegyverzetének ábrázolásával a középkori costume- és fegyvertan ismerőinek, s egész conceptiójuk és kidolgozásukkal a műtörténet bűvárainak nyujtanak gazdag és hálás tanulmányi anyagot. Mutatványul — a műemlékek cs. k. bizottságának szivességéből — közöljük ez anyagból a subeni (felső-ausztriai) kolostor alapítójának Tuta asszonynak, Henrik neuburgi gróf leányának (†1136.) síremlékét, ama Tutáét, kinek állítólagos magyar királyi vérből való származása genealogiánknak ma is felderítetlen kérdését képezi. A XIV. század közepéről származó emlék kiváló érdekekkel bír reánk, a mennyiben a feliratában dokumentált királyi származáshoz híven a subeni kolostor liliomos címérével kombinált magyar címernek — különben teljesen hibás — alakját őrizte meg számunkra.*

A mi a sírkövek földrajzi összeállítását illeti, legtöbb emlékekkel, összesen 120 darabbal Alsó-Ausztria templomai és kolostorai járultak a gyűjteményhez; ezek között is Bécs, Heiligenkreuz, Klosterneuburg és Bécs-Ujhely vetélkednek az elsőségért. Felső-Ausztriát 62, Tirolt 26, Stiriát 25, Karinthiát 23 darab képviseli; a többi megoszlik Csehország, Salzburg, Dalmácia és a tengerpartvidék, Galiczia és Krajna között.

Magyarország, mint fentebb említők, csak pro forma szerepel a kötetben. A tihanyi sírkövön kívül három pécsi püspök: György (†1301), Alsáni Bálint bíbornok (†1408) és Henrik (†1445), Vlebach György löcsei polgár (†1392) és Szent-Györgyi György gróf (†1467) síremlékei vannak a régebbi kiadványokból átvéve. A Csergheő-Csoma-féle értékes anyagból a szerkesztő mindössze a Berzeviczyek és Perényi István (†1437) és János (†1158) sírköveit használta fel. Pedig a többi

* A 235×118 m. nagyságú vörös márványlap az 1450 körül készített tumba maradványa s a subeni kolostor folyosóján van felállítva. Koronás női alakot ábrázol, jobbjaiban a templom kis mintájával, baljában kormánypálczával, lábai alatt jobbról liliomos magyar címerrel és balról a subeni kolostor liliomos címérével. Felirata: h̄ye · leyt · die · hochgeporen · | chunichleichis · gefchlechts · czu · vngern · genant · Tuta ☉ | stiftterin · dicz · gegenwirtigen · | gotzhaus · hie · czu · Subenn · gestorben · **II** · C · **XXXVI** · I · ts · may. Leirta Meindl Konrád a Mittheilungen 1889. évfolyamában, innen vette át az atlasz szerkesztője, a ki azonban hibásan olvasta a halálózás évét 1133-nak. Tuta származásáról Wertner Mór értekezett a Turul 1887. évfolyamában s ujabban «Az Árpádok családi története» (Nagybecskerek, 1892.) cz. munkájában.

magyarországi síremlékek is becses adalékkal járulhattak volna a gyűjtemény kiegészítéséhez. Ha már a vállalat az osztrák-magyar monarchiát említi címében, szabad legyen remélnünk, hogy a második sorozatban az elmaradt hazai emlékekre is sor kerül.

D—i.

«SOPRONI RÉGISÉGEK» czimén jelent meg *Bella Lajostól* a sopronyi főreáliskola ez idei Értesítőjében tanulságos kis cikk, mely természetesen Soprony legfontosabb három præhistorikus lelőhelyére a bécsi domb sírjaira, s a purgstalli és varishegyi sínczokra meg hantokra irányozza a fiatalság figyelmét. A purgstalli és varishegyi emlékekből néhányat részletesebben is tárgyal és rajzukat is közli: ezek egy érdekes figurális díszű urna három félholdas idomú talán szertartásos rendeltetésű rejtélyes agyagkészítmény és néhány tipikus cseréptál vonalas és koncentrikus díszítményekkel, melyek a lelőhely korára, a vaskori ízlés kezdeteire ép oly jellemzőek mint a szintén rajzban közölt hajlított sodronyú fibula s a csomós nyakgyűrű. A kor időtartamát, melyben ez a Hallstattról elnevezett ízlés hazánk nyugoti részében is divatozott, szerző a szakirodalomban elfogadott véleménynyel egyetértőleg az 1000-tól 400-ig Kr. el. időre teszi. a. b.

MILLEKER BÓDOG Dél-Magyarország római régiségleletei. Temesvár, 1892. 8° 46 l. Miként a mult évben déli vidékünk őskorára, úgy most a római korszakra gyűjtötte össze a szorgalmas szerző az emlékszerű anyagot. Most is Torontál-, Temes- és Krassó-Szörény megyékre szorítkozik az összeállítás. Az ismertetett lelőhelyek száma 101. Sok érdekes adatra akad a kutató e gyűjteményben, mert fontos darab föld volt ez már az antik korban, melyen a bel-földi barbárságra ható görög és római civilisatio egyaránt nyomokat hagyott. Érdekes helyek: Bogsánbánya és Szászkabánya, hol antik bányaművelés mutatható ki, Német-Csanád, hol alighanem antik épület alapja maradt fön a föld alatt, római várak és táborok egész sora, római nevezetes fürdőhely (Hercules fürdő), antik községek nagy száma, sok helyütt római bélyeges téglák, sírok kisebb ékszerek és főleg érmek kerültek elé nagy számmal. Néhány fontosabb emlék rajzát is mellékli szerző, így a zsenai votivkéz három képét és a III legio egy bélyeges téglájának, valamint a zsidovini római tábor ábráját. A zsuppai katonai diploma és a «római sínczok» is e vidék büszkeségei közé tartoznak. Vajha akadna hazánk minden vidékének ily szorgalmas adatgyűjtője. x.

Dr. CSERNI BÉLA. LÁTOGATÁS APULUMBAN. Gyulafehérvár, 1892. 8° 96 l. Az Apulumban három év óta folyó ismeretes ásatások vezetője e szerény füzetet a gyulafejérvári főgymnasium Értesítőjéből különnyomatban is közzétette, hogy így is fölébressze az antik világ és különöbben a Dacia régi fővárosából még ma is létező romok iránt a közérdeklődést. Közérthető, könnyen folyó élvezetes nyelven az antik élet különféle oldalait tárgyalja, leginkább oly mozzanatokat választván ki, melyekre a föltárt romok vagy leletek is adhatnak fölvilágosítást. Szóba jönnek a kocsik és gyaloghintók, a kocsmák, lakházak, ágyak, szekrények, asztalok, székek, gyertyatartók, mécsesek és lámpások, a tüzelés és konyhafőlszerelés, az étkezőszerek, üvegedények és tükrök, a legyezők, fibulák, nyakékek és fülbevalók, gyűrűk s egyéb ékszerek, a ruházat, napernyők s a himzés, az órák s a koszorúk, továbbá az étkezés és lefekvés, a könyvtár, az írószoba s a festőterem, a rabszolgák, a fonás, a fáklyák, a méhészet, a könyvereskedés, a borbély, cipész, pék, kalapos és fodrász műhelyei s végül a piactér. E rövid tartalomjegyzékből is látni, hogy a kis füzetben a szerző változatosságra törekedett, a mivel bizonyára inkább mozdítja elé szándékba vett hasznos czélját mintha száraz rendszerességgel tárgyalta volna anyagát.

a. b.

MÚZEUMOK. TÁRSULATOK.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT, a folyó évi október hó 25-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben 6-ik ülését.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Majláth Béla, Zsigmond, Gusztáv, dr. Kuzsinszky Bálint, dr. Pósta Béla, dr. Réthy László ig. választmányi tagok, továbbá Szumrák Pál, dr. Nyáry Sándor, dr. Szombathy Ignác, dr. Könyöki Alajos, Halavács Gyula, Richter Aurél, Kunvári Fülöp, Lipcsey József pénztárnok, a titkár és 6 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést, első sorban *dr. Hampel József* értekezett az eraviscus nép fönmaradt emlékeiről, majd *Pulszky Ferencz* mutatott be érdekes régiségeket a n. múzeum legújabb szerzeményeiből, végül pedig *dr. Kuzsinszky Bálint* egy ritka formájú római oltárt mutatott be és magyarázott.

Titkár rövid jelentése folyamán Kmettykó Antal főjegyzőt Hódmező-Vásárhelyről tagul ajánlja, ki megválasztatik, végül kiemelve a pénztárnok buzgó működését, azért a választmány elismerését nyilváníja.

Pénztárnok havi kimutatását, melyet a füzet borítékán közlünk, a választmány tudomásul vevén, miután elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Kuzsinszky Bálint és dr. Pósta Béla ig. vál. tag urakat kérte föl, az ülés véget ért.

Dr. Szendrei János.
titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT folyó évi november hó 29-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti üléstermében tartotta ez évben 7-ik ülését.

Jelen voltak *dr. Czobor Béla* osztály-elnök elnöklete alatt Thaly Kálmán, Zsigmondy Gusztáv, dr. Boncz Ödön, dr. Kammerer Ernő, dr. Pósta Béla, Nagy Géza választmányi tagok, dr. Forster Gyula, Szumrák Pál, dr. Reiner Zsigmond, Halavács Gyula, Miletz János, Vásárhelyi Géza, Kunvári Fülöp, Lipcsey József, a titkár és 15 más hallgató.

Elnök megnyitván az ülést részvétellel jelenti, hogy elnökünk Pulszky Ferencz gyengélkedése miatt nem jelenhetett meg a gyűlésen.

Az első értekezést *Fröhlich Róbert* tartotta: A pilis-maróthi római táborról, mely nagyérdekű tanulmány folyóiratunkban fog napvilágot látni.

Azután *Récsey Viktor* esztergomi benczés tanár lépett a felolvasó asztalhoz «az esztergomi Szent Lőrincz templom alapjainak kiásatása» című érteke-

zését olvasva föl, melynek folyamán a templom alaprajzát, több fényképi föl-vételt s az ásatás alkalmával előkerült érdekes leleteket mutatott be. A folyó ügyek során elnök részvétellel és kegyelettel emlékszik meg és jelenti be *Salamon Ferencz*nek a nagynevű történetírónak halálát, ki igazgató választmányunknak örökös tagja volt. Emlékét a választmány jegyzőkönyvileg is megörökíttetni határozza. A tagajánlások folyamán Spitzer Mór v. tag ajánlatára Deutsch Ignác mérnök Pozsonyban tagul választatik. Titkár ezután a pénztárnok havi kimutatását olvassa föl, melyet a választmány tudomásul vesz. Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Zsigmondy Gusztáv és Fröhlich Róbert v. tagokat kéri föl. Végül zárt ülés következett, melyen a választmány 1200 frtnyi értékpapír vásárlását rendelte el.

Dr. Szendvei János,
titkár.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI S RÉGESZETI TÁRSULAT KÖRÉBŐL. A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat a nyári szünet után első rendes szakgyűlését a rómaiak által is nagy becsben tartott Körösvidékre rendezett kirándulással kapcsolta össze. Szeptember 26-án gróf Kuun Géza elnök vezetése alatt népes társaság érkezett Brádra, hol Krasznay Olivér főszolgabíró elnöke alatt szervezkedett helyi bizottság gondoskodott e tagok elszállásolásáról és a kirándulásokról.

Gróf Kuun Géza tartalmas és a volt Zárándmegye közéleti szereplésére s jelentőségére kiterjeszkedő megnyitó beszéde után Bartha Lajos kerületi ev. ref. esperest ismerteté a hunyadmegyei eloláhosodás részén annyiszor emlegetett *Tordos* ref. egyházköztség multját s az eloláhosodás társadalmi okait. *Vane* bányamérnök egy római vízemelő gép maradványait mutatá be, értekezve a rómaiak vízemelő eljárásáról. Téglás Gábor Fehér-Körös-völgy jelentőségét mutatta ki a római bányaszervezetben adatokkal, igazolva: hogy az itt folytatott nagymérvű bányavállalatok vezetése egy külön bánya-aligazgatóságot igényelt s a subprocurator amairarum székhelye Körösbányán létezhetett. Kun Róbert fő-reáliskolai tanár Zárándmegye 1841 október havából kelt követi utasítását mutatá be a gróf Kuun Géza marosnémeti levéltárából.

A tanulságos felolvasásokra következő napon a társulat tagjai felkeresték a Brád közelében működő aranyzuzókat, hol a Harbotische Bergbau und Industrie Gesellschaft tisztviselői havonta 60—70 kilónyi aranytömeget produkálnak. A vendégek nem kis élvezettel emelgették az ökölnyi aranygömböket s mindenkire nézve élvezetes látvány vala az a sok elmés készülék és eljárási rendszer, a mivel az aranytartalmú telléruzadéknak csillogó színaranyra feldolgozása jár. A kirándulás folytatását a rudai 12 apostol címzet viselő s az előbb nevezett német társulat tulajdonát képező bányamű megtekintése képezé.

A Kristyor (hajdan Körösfő) mellől benyíló bárzai völgyről a Viktor altárna, a Bárza hegykúpot átfúrva, *Ruda* bányatelephez szolgál, hol régebben a bányászkodás összpontosult. A római bányaművek is itt mutatkoznak s a bánya látogatói az Anna nevű lépcsős lejáróban könnyű szerrel megtekinthetik a legjellemzőbb művek egyikét. A külföldi társulat összes tisztikara, de legfőbbképen a bárzai művezető (Jung) lekötelező előzékenységgel fogadták a társulatot s

mindent elkövettek arra nézve, hogy a hasznos látnivalók mellett élvezetessé is tegyék e szép kirándulást.

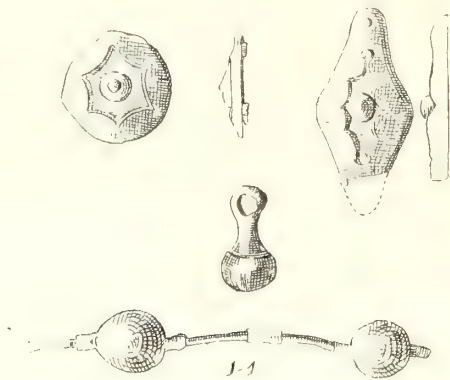
Az október havi gyűlésen a tudományos társulatok legfélelmeesebb ellen-ségével: a tagdíjhátralékokkal kelle foglalkozni, miután itt is ezerekre szaporodott az alapítványi és tagdíjilletmények hátraléka s az erélyesebb intézkedést a megpróbált békés kiegyenlítés meghiúsult kísérletei után tovább elodázni lehetetlenség. Ugyanezen gyűlésen jelenti elnök, hogy Jung Gyula prágai egyetemi tanár látogatása alkalmából Veczelen, a római castrum közelében, Téglás Gábor, Kun Róbert részvételével ásatást rendeztetett s a római temető megállapításával érdekes régiségek, új feliratok kerültek napfényre, melyek a marosnémeti parkot fogják díszíteni.

A november 2-ki szakülésen gróf Kuun Géza meleg szavakban emlékezik meg Salamon Ferencz elhalálozásáról s a történetírás nagy mesterének, Déva város kitűnő szülöttének emlékezetét jegyzőkönyvileg megörökíttetni indítványozá. A társulat ezenfelül emléktáblával jelöli meg Salamon Ferencz szülőházát s Réthi Lajost a szöveg elkészítésével meg is bizta, majd Pogány György indítványára az özvegyhez részvétíratot küld. Téglás indítványára Sólyom Ferencz által emlékbeszédet tartat Salamon felett s Barczaz Kálmán indítványát elfogadva, Déva egyik utcájának Salamonról elneveztetése iránt indítványt tesz Déva közönségénél. Gindely Antal, Bethlen Gábor monographusa emlékezetét, ki társulatunkat látogatásával tünteté ki, szintén jegyzőkönyvileg megörökíté a társulat. *Kun Róbert*, egy mult századi családi dráma történetéről értekezve, ismerteti a vármegye akkori igazságszolgáltatását és Déva topographiáját. Téglás Gábor a várhelyi ásatásokról referálva jelenti, hogy az amphitheatrum mellett sikerült a Fortuna szentélyt is megtalálni s a legtöbb új feliratot, faragványos emléket az szolgáltatá. Intézkedések történtek az amphitheatrális terület bekerítésére és biztosítására s így hazánk második amphitheatruma is maholnap ki lesz takarva, mit a társulat gróf Csáky Albin cultusminister nagylelkű gondosságával és támogatásával érhetett el. A társulat szakosztályok szervezése által is célba vette a nagyobb tevékenységet s a jövő télen népszerű előadások rendezésével kívánja a múzeum berendezése ügyét előkészíteni.

T. G.

A TISZAFÜREDVIDÉKI RÉGÉSZETI EGYLET október 30 -án tartotta évi rendes közgyűlését. Főt. Tariczky Endre üdvözölve a megjelent tagokat és vendégeket, megnyitá a gyűlést s elmondta, miként régészeti egyesületünk újjáalakulásának eme harmadik évében is csendes működéssel gyarapította múzeumát ajándékozott és vett tárgyakkal. Ásatásokat az egyesület ez év folyamán nem eszközölt, mert az idő akkor, mikor alkalmilag bizonyos helyeken ásatni lehetett volna, vagy nagyon száraz vagy nagyon esős volt. Azonban a közelgő millennium alkalmára, a központi orsz. régészeti egyesület várható hivatalos felszólítására, de meg önkényt is, a jövő év folytán meg fog ásatni itt a vidéken, saját határunkon, s az örvényi és igari határban néhány halmot Ezek rövid előadása után Mílesz Béla múzeumőr előterjesztette a múzeumi tárgyakkal ez év folytán történt szaporodását; e részletesen előadott kimutatás szerint az érmek szaporodtak egy év alatt 20 darabbal s most van az éremtárban 1597 darab

pénz és érem. A régiségek osztályában szaporulat 20 darab s van összesen 1157 darab. A vegyes tárgyak osztályában szaporulat 1 darab, van összesen 717 drb; a könyvtárban a szaporulat 10 drb, van összesen 306 drb könyv. Szaporulat a négy osztályban 51 drb; van összesen 3781 drb tárgy, melyek relatív vagyoni értéke 5000—6000 forint, vagyis 10—12 ezer korona. — Az érdekeltség a közönség részéről a múzeumi helyiség látogatásában s egyes tárgyak ajándékozásában ez évben is nyilvánult, mely adományozások tételenként évkönyvbe vezetve vannak. A tárlatot a vendégekönyv kimutatása szerint ez évben 80 vendég látogatta, míg az összes névsor 1350 látogatót jelez. A pénztári számadás felterjesztetvén, kitünt, hogy a bevétel volt 57 frt 59 kr., a kiadás 17 frt 39 kr., készpénz maradvány 40 frt 20 kr., tagsági díjakban kint van 11 frt, az egylet pénzvagyona 51 frt 20 kr. A közgyűlés a választmány által már megvizsgált eme pénztári kimutatást tudomásul vette s pénztárnok részére a felmentvényt megadni határozta. A közgyűlés tárgysorozata szerint ezután Borsos Flóris főjegyző átadta a régészeti egylet közgyűlésének — illetve múzeumának — a főt. Tariczky Endre olajfestésű arcképét, melyet tudvalevőleg tisztelői 50 éves aranymiséje alkalmakor, a helybeli múzeum megalakítása körüli érdemei elismerése jeléül, Kiss Alajos egri tanár, fiatal festő-művészszel készítették. A képet az egylet ezzel megőrzése alá s birtokába vette. Szokásban levén alapszabályok szerint az évi közgyűléseken tiszteletbeli tagokat választani, közgyűlés ez alkalommal dr. Józsa András szabolcsmegyei főorvos urat választotta tiszteletbeli tagul; a tudós férfúnak a hazai történelem és régészet terén kifejtett több oldalú, nagybuzgalmú működését tisztelve meg és méltatva e beválasztással. («Tiszafüred és vidéke» 1892. 44 sz.)

HOMORSZÖGI MAGYAR POGÁNYKORI LELET.

(Leírását lásd a 446. lapon.

KÜLÖNFÉLÉK.

A KÖZÉPKORI MAGYAR SODRONYOS ZOMÁNCZ végre a német irodalomban is kivívta magának azt az elismerést, hogy a zománcz-fajokról szóló írók megemlítik és tárgyalják. Így legutóbb F. Luthmer a zománczról írt művében* dicséretre méltó buzgalommal kíván olvasóinak a középkori sodronyos zománczról (112—117. ll.) fogalmat adni s e célra ismert rajzokat is közöl. Talán idővel a XVI. és XVII. századi ú. n. erdélyi rekesz-zománcz megkülönböztetésére is el fog jutni a szakirodalom, mely iránt, mint a Rothschild-féle gyűjteményből idézett «Henkelkrug mit Drahtemail» 110. l. még meglehetősen fogalomzavar uralkodik.

x. y.

FOLYÓIRATUNKNAK AZ ŐSKORRA vonatkozó közleményeiből terjedelmes kivonatokat közöl Dr. Otto Müller a bécsi anthrop. társulat folyóiratában. Legutóbb az Arch. Értesítő 1889. évi IX. kötetnek adta kivonatát. Lásd Mitth. der anthr. Ges. in Wien Sitzungsberichte XXII. k. 1892. 3. szám 67—79. ll.

ESZTERGOM RÉGÉSZETI JELENTŐSÉGÉRŐL értekezett folyó évi október 30-ikán Esztergomban e folyóirat szerkesztője. Előadó a megye prae-historikus leleteiből kiindulva, felsorolta és méltányolta a római, népvándorlási valamint a magyar középkorból s a renaissanceből fönmaradt emlékeket. Együttal reáutalt a hézagokra, melyeket kutatások és ásások által egy Esztergomban alapítandó tört. és rég. társulat hivatva volna megszüntetni. (Rövid kivonat az «Esztergom és vidéke» nov. 10. 91. számában.)

RÓMAI SÍRKŐ. Sopronban a régi városház lebontása alkalmából márványból való sírkő töredékét találták, melyen a következő csorba felirat olvasható:

A N
 XXXII H A S A E A I V S T V
 F A L I S I N I A I V C V N D A
 M A T E R A C R E S C E N S
 F R A T E R A I N G E N V A E T
 T E R T V L L A A E T
 G R A T I L L A
 S O R O R E S
 P O S V E R V N T

A kő a városi múzeumba került.

Olvasás:

An(norum)
 XXXII h(ic) s(itus e(st)) Justu
 f(ilius) Lisinia Jucunda
 mater . Crescens
 frater . Ingenua et
 Tertulla . et
 Gratilla
 sorores
 posuerunt.

Bella.

* Das Email. Handbuch der Schmelzarbeit 1893. Leipzig E. A. Seemann, 204. l. 8°
 60 kép.

A HOMORSZÖGI MAGYAR POGÁNYKORI LELET. Az ősmagyar leletek felsorolásánál már 12 év óta rendszeresen említve van a *homorszögi* is a nélkül, hogy nevéen kívül egyebet olvastunk volna róla. A lelet Petrovay János úr ajándékából a győri gymnásium tulajdona. Napvilágra került 1876 tavaszán a jász-kun-szolnok megyei homorszögi pusztán Szolnok közelében $1\frac{1}{4}$ méter mélységben mészgödör ásása alkalmával. Áll 17 darab 16 cm. átmérőjű kerek ezüst boglárból (ezek közt egy töredék); 4 vékony kipréselt dülény idomú ezüst lemezből (hossza 28 cm., szélessége 14 cm., mind törött); a Székesfejérvár demkó-hegyiekhöz hasonló tömör bronz ptyike-gombból s végül bronzsodronyra font gömbös ezüst gyöngyből. (Cs. J. E. jegyzetei nyomán.)

RÓMAI KORI TEMETŐ AQUINCUMBAN. Folyó évi okt. 26. s nov. 5. napján Finály Zsigmond ó-budai lakos az Illés-malom közelében a Duna mentén, szemben az aquincumi állomással azon helyen, hol a homokos domborulat körülbelül a legmagasabb, mintegy 4 m. széles és a Dunától messze befelé nyúló jégvermet ásatott. Ugyanaz a tájék ez, a hol már 1830-ban K. P. és Thaisz a Sas 1831. évfolyamának közlése szerint két nagyobb és kisebb sarkophágnak s némely emlékköveknek romladékait látták. Az idén pedig én magam vittem el onnan a papföldi ásatások helyszínére egy feltűnő szépségű kőpárkány-darabot.

E lelhelyről megemlékezik Hampel József is, a Budapest Régiségeinek III. kötetében közölt «Aquincumi temetők» című dolgozatában s a temetők közé sorolja. A fönn jelzett földmunkálatok tényleg sírok felfedezésére vezettek. Mintegy $\frac{1}{2}$ —1 m. mélységben akadtak rájuk. Keletről nyugot felé három sorban feküdtek, nagyjában valamennyien északkelet-délnyugoti irányban keletelve. 2—3 lépés választotta el az egyiket a másiktól. Összesen 17 sír borult ki, ezek között egyetlen egy állott téglából. A hosszoldalakat 3—3, a keskenyeket 1—1 téglá alkotta. Egyetlen egy téglán sem találtam bélyeget. A többi sír kőből készült. Két sírhoz csonka római sarkophagokat használtak fel, a hiányzó részeket tetszésszerűen kőtáblákkal pótolták. Az egyik sarkophagnak egyik vége van meg, az előlapján a fáklyát tartó genius ismert alakja látható. A másik sarkophagnak csak egyik keskeny oldala hiányzik, előlapját több soros felirat foglalja el. Nem kevésbé érdekes látnunk, mi módon, mindenünnen összeszedett kövekből, még az elődök síremlékeit sem kímélve meg, tákolták össze a további sírokat is. Volt pl. egy sír, melynek hosszoldalait egy-egy sarokpillér képezte. Egy másik sírnál az egyik hosszoldal párkánykő, a keskeny oldal pedig oszlopnak lába. Mindezen építészeti részek kétségkívül a szomszédos Aquincum épületeiből valók voltak. A mennyiben ilyenek nem állottak rendelkezésre, többé-kevésbé szabálytalan kőlapokkal érték be. Ilyenek alkotják a sírok legtöbbjét. A fedőlapok is sok esetben idomtalan kőtáblák, egy esetben római feliratos sírtáblának egyik fele, egy másik esetben nagy domborműves tábla, mely az Agamemnon előtt térdelő Priamost ábrázolja s végül egy harmadik esetben ismét egy sírtábla része. Ezen sírkő, midőn ép volt, három alaknak képmását tüntette fel, de csak az maradt meg, mely a középső fülkét töltötte be. Ez egy női alak; a mi leginkább érdekessé teszi, az a két hatalmas fibula, mely két vállán a ruhát fogja

SZILASSY JÁNOS ÚRMUTATÓJA A KASSAI SZÉKESEGYHÁZBAN.

össze. E divat szerint, mint azt Hampel József kutatásai valószínűvé tették, az eraviscus asszonyok öltözködtek.

A sírok nem voltak feldúlva; egyikben másikban két-három csontváz is feküdt, de aztán földnél egyéb semmi sem került napfényre. A leggondosabb átkutatás sem volt képes egyetlen pénzdarabra sem vezetni, melyet pedig még a legszegényebb római is halottjával vele adott. Akadtak a munkások ugyan egy ép római üvegre, de ez a homokban rejtett. Egyrészt mellékelte tárgyaknak ezen teljes hiánya a sírokban, másrészt maguknak a síroknak sajátságos alkotórészei azon következtetésre vezetnek, hogy az eltemetettek nem lehettek római emberek. Talán egy oly barbár néptörzs temetőjével van ehelyütt dolgunk, mely a római uralom végső idejében Aquincum pusztítása végett jött át a Dunán. Aquincum topographiája szempontjából még mindig figyelemre méltó.

Kuzsinszky Bálint.

SZILASSY JÁNOS a mult század hetvenes éveiben a felvidéken virágzó jeles ötvöstől való az idecsatolt úrmutató, melynek műtörténeti méltánylása Radisics Jenő úrnak, az orsz. iparművészeti múzeum igazgatójának köszönhető. Ő neki az elmúlt évben Kassán és Lőcsén a jeles mester műveinek egész sorát sikerült megállapítania. Ezek közül a most bemutatott úrmutatón kívül, melyet a kassai székesegyház kincstára őriz, van még egy úrmutató Kassán az apácák templomában, s egy harmadik úrmutatója s egy kelyhe maradt fön a lőcsei templomban. Ugyane mester műve a gróf Csáky Albin tulajdonát képező ékszer-tartó szekrényke ezüstből. E szekrényke is, úgymint Szilassy többi művei, a kor uralkodó ízlését követik, de kecsesebb idomokban mutatják be a barokkot, mint a minőket hasonkori egyéb hazai ötvösműveken megszoktunk, mert Szilassy János az ötvösség országos hanyatlása korában az utolsó gyér mesterek egyike volt, kik a mesterség különböző technikáit még kellő ügyességgel gyakorolták és helyes ízléssel alkalmazták. Legbüszkébb volt a mester az ő jeles zománcozói képességére, miként azt az itt ábrázolt monstrantia aljába vésett föliratból is kitünik, mely értésünkre adja, hogy Szilassy János azt «tűzben pikturálta». Ezzel az igen találó kifejezéssel jelzi az ötvös a zománcozásokkal (legtöbbször) fehérzománcczal borított fémalapra festett figurális és tájképes jeleneteket. A festett zománcoz ez a neme hazánkban a XVII. században szerényen növény-ornamenteken indult meg, a XVIII. sz.-ból legszabadabb fejlődését érte el és a mi századunk kezdetén majdnem teljesen megakadt. Szilassy az utolsó egyike volt, a ki a technikát szerencsével művelte. Zománcoz miniatür festményei rajzban és színezésben egyaránt oly tapasztalt kézre mutatnak, hogy e zománcoz lemezek nyomán ismerhette föl és állíthatta össze Radisics a jeles lőcsei ötvös fönemléltet műveinek lajstromát. Szilassy utódjaiból Kassán egy még él s őri őse művészi hagyatékát, melyben hír szerint legbecsesebbek a mester zománcoz-festékei és szerszámai.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETÉMÉNYEI.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892. szeptember hó 28-tól október hó 25-éig.

Évűdijak 1892-re: Kovách Albert. — *1893-ra:* Kandra Kabos.
Budapest, 1892. október hó 25-én.

Lipcsey Főzsef,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztárába befolyt 1892. október hó 26-ától november hó 29-éig.

Évűdijak 1889-re: Károly János. — *1890-re:* Károly János, Sötér Ágoston dr., Teleki Sándor gr. — *1891-re:* Károly János. — *1892-re:* Bariss Béla, Bisitz Mór, Fábry Nándor, Gánóczy Flóris, Gyárfás István Tihamér dr., Györík Márton, Hattyúffy Dezső dr., Lichtnecker József, Nagy Imre curiai bíró, pozsonyi ev. lyceumi könyvtár, Sötér Ágoston dr., Széll Farkas, Téglás Gábor, Tihanyi Dénes, Tóth Aladár, Vajdovszky János dr., vasmegyei régészeti egyesület, Vizsolyi Akos.
Budapest, 1892. november hó 29-én.

Lipcsey Főzsef,
pénztárnok.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat pénztári kimutatása 1892. szeptember hó 28-ától október hó 25-éig.

Bevétel:	Kiadás:
Pénzmaradvány szeptember hó 27-éről	Archaeologiai Értesítő expediciálása
1524 frt 60 kr.	46 « 01 «
Folyó évi tagsági díjakból	Ásatásokra, kiküldetésre
5 « — «	70 « — «
Előre befizetett tagsági díjakból	Kiadás összesen
5 « — «	116 frt 01 kr.
Összesen 1534 frt 60 kr.	Készpénz
	1418 « 59 «
	Együtt
	1534 frt 60 kr.

Vagyon:

Értékpapírok	8400 frt — kr.
Készpénz	1418 « 59 «
Be nem fizetett alapítványok	400 « — «
Hátralékos tagdíjak	385 « — «
Összesen	10603 frt 59 kr.

Budapest, 1892. évi október hó 25-én.

Lipcsey Főzsef,
pénztárnok.

Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat pénztári kimutatása 1892. évi október hó 26-ától november hó 29-éig.

Bevétel:	Kiadás:
Pénzmaradvány október hó 25-éről	Tisztviselők tiszteletdíja
1418 frt 59 kr.	50 frt — kr.
Értékpapírok kamataiból	«Bronzkor» nyomdai költsége apasztására
37 « — «	155 « — «
Hátralékos tagsági díjakból	Kisebbségek nyomtatványokért
25 « — «	9 « 17 «
Folyó évi tagsági díjakból	Vegyes költségek
90 « — «	11 « 34 «
Vegyes bevételekből	Kiadás összesen
3 « 20 «	225 frt 51 kr.
Kisorsolt értékpapírokból	Készpénz
1000 « — «	2348 « 28 «
Összesen 2573 frt 79 kr.	Együtt
	2573 frt 79 kr.

Vagyon:

Értékpapírok	7400 frt — kr.
Készpénz	2348 « 28 «
Be nem fizetett alapítványok	400 « — «
Hátralékos tagdíjak	360 « — «
Összesen	10508 frt 28 kr.

Budapest, 1892. november hó 29-én.

Lipcsey Főzsef,
pénztárnok.

Archaeologiai Értesítő — Indicateur archéologique

publié par l'Académie hongroise sous la rédaction de M. JOSEPH HAMPÉL.

Cinq livraisons par an ; prix du volume | Nouvelle série, XII. volume, 5. livraison
6 florins = 12 francs. | du 15 décembre 1892.

TABLE DES MATIÈRES.

	Pages
JOSEPH HUSZKA. Les fresques dans l'église des réformés à Mező-Telegd ; 2 vignettes	385—389
JULES DÉCSÉNYI. L'église de Saint-Etienne à Nagy-Bánya. II. article : 9 vignettes	390—402
GABRIEL TÉGLÁS. La Dacie préhistorique	403—410
MAURICE WOSINSZKY. La caverne à stalactite d'Abaliget et les tumulus de l'époque romaine dans son voisinage	410—413
ALEXANDRE FARKAS ET H. J. Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Mártély ; 8 planches.....	413—426
JOSEPH MIHALIK. Sceaux de corps d'orfèvres du XVII et XVIII siècle en Hongrie	426—431
ANTOINE PÓR. Sur les trésors du XIV siècle de la chapelle hongroise à Aix la Chapelle	432—433
LADISLAS RÉTHY. Matériaux relatifs à la numismatique de la voyvodie roumaine ; 6 vignettes	433—436
<i>Littérature</i> : K. Lind Sammlung von Abbildungen mittelalterlicher Grab- denkmale rec. par D—i ; une planche. — Louis Bella Antiquités de Soprony. — Félix Milleker Antiquités romaines de la Basse-Hongrie. — Dr. A. Cherni Visite à Apulum.....	437—440
<i>Musées. Sociétés</i> : Société arch. de Hongrie, séances d'octobre et de no- vembre par le Dr. J. Szendrei. — Société arch. du comté de Hunyad. — Société arch. de la contrée de Tisza-Füred	441—444
<i>Notices</i> : L'émail à fil d'argent du moyen âge. — Reproduction allemande d'articles de l'A. É. sur le préhistorique. — Les antiquités d'Esztergom. — Inscription romaine à Soprony. — Trouaille de l'époque payenne hongroise de Homorszög. — Cimetière romain à Aquincum. — Ostensoir du maître-orfèvres Jean Szilassy à Kassa ; planche	445—448

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00693 9819

